ULUSLARARASI
BESTSELLER

SPQR

ANTİK ROMA TARİHİ

MARY BEARD

PEGASUS

MARY BEARD

S·P·Q·R

PEGASUS

"Mary Beard, şimdiden klasik eserler arasındaki yerini alan kitabı *SPQR*'da Roma tarihini, tutkuyla ama anlaşılmaz bir dil kullanmadan anlatıyor ve kısmen sefil bir Demir Çağı köyünün Akdeniz'in tartışılmaz hegemonu olma yolunda nasıl ilerlediğini gösteriyor."
Wall Street Journal

"Roma tarihi üzerine mükemmel mülahazalar yaptığı *SPQR* kitabında Mary Beard, kentin başarısının sırlarını daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde açık ve acımasız bir netlikle çözüyor."
New York Times Book Review

"Binyıllık tarihi bugüne getiren son derece bilgilendirici ve mutlaka okunması gereken bir eser."
Dallas Morning News

"Akıcı, heyecan verici, ruhu okşayan ama bir o kadar şüpheci."
Sunday Times

"Son derece merak uyandıran ve olağanüstü eğlenceli bilimsel bir okuma."
Observer

"Çığır açıcı... canlı... devrimci... antik tarihe yepyeni ve bütüncül bir yaklaşım."
Spectator

"*SPQR*, mükemmel bir içgüdüyle anlatılan acımasız bir başarı öyküsü."
Wall Street Journal

SPQR

Pegasus Yayınları: 1861
Tarih: 11

SPQR: Antik Roma Tarihi
Mary Beard
Özgün Adı: SPQR: A History of Ancient Rome

Yayın Koordinatörü: Yusuf Tan
Editör: Onur Gayretli
Düzelti: Murat Demirci
Sayfa Tasarımı: Ezgi Gültekin

Baskı-Cilt: Alioğlu Matbaacılık
Sertifika No: 11946
Orta Mah. Fatin Rüştü Sok. No: 1/3-A
Bayrampaşa/İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

1. Baskı: İstanbul, Şubat 2018
ISBN: 978-605-299-389-7

Türkçe Yayın Hakları © PEGASUS YAYINLARI, 2018
Copyright © Mary Beard Publications, 2015

Bu kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Ajans aracılığıyla Profile Books Ltd.'den alınmıştır.

Tüm hakları saklıdır. Bu kitapta yer alan fotoğraf/resim ve metinler Pegasus Yayıncılık Tic. San. Ltd. Şti.'den izin alınmadan fotokopi dâhil, optik, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla kopyalanamaz, çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

Yayıncı Sertifika No: 12177

Pegasus Yayıncılık Tic. San. Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Mah. Osmanlı Sk. Alara Han
No: 11/9 Taksim / İSTANBUL
Tel: 0212 244 23 50 (pbx) Faks: 0212 244 23 46
www.pegasusyayinlari.com / info@pegasusyayinlari.com

pegasusyayinlari pegasusyayinevi pegasusyayinlari

MARY BEARD

S·P·Q·R

ANTİK ROMA TARİHİ

İngilizceden çeviren:
İrem Sağlamer

PEGASUS YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Haritalar
7

Giriş: Roma Tarihi
15

1 · Hayatının Baharındaki Cicero
21

2 · Başlangıçta
53

3 · Roma'nın Kralları
91

4 · Roma'nın Büyük Sıçrayışı
131

5 · Daha Geniş Bir Dünya
169

6 · Yeni Politikalar
209

7 · İmparatorluktan İmparatorlara
253

8 · Sivil Cephe
297

9 · Augustus'un Müdahaleleri
337

10 · On Dört İmparator
387

11 · Varsıllar ve Yoksullar
435

12 · Roma'nın Dışındaki Roma
475

Son Söz: Birinci Roma Binyılı
527

İLERİ OKUMA 537
ZAMAN ÇİZELGESİ 563
TEŞEKKÜR 573
ÇİZİMLER LİSTESİ 575
DİZİN 585

HARİTALAR

1 · Erken Roma ve Komşuları

2 · Roma Sitesi

3 · Roma İtalyası

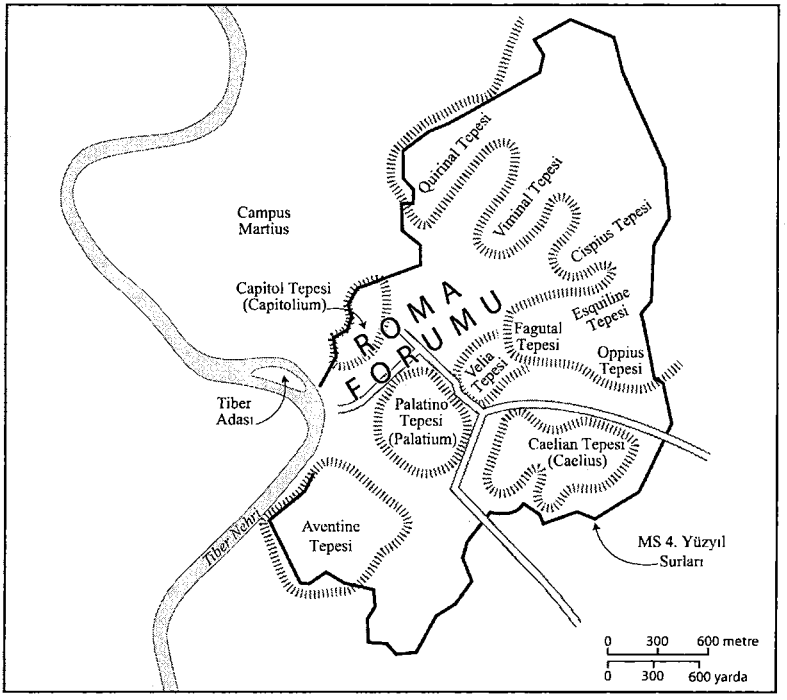
4 · İmparatorluk Döneminde Roma Kenti

5 · Roma Dünyası

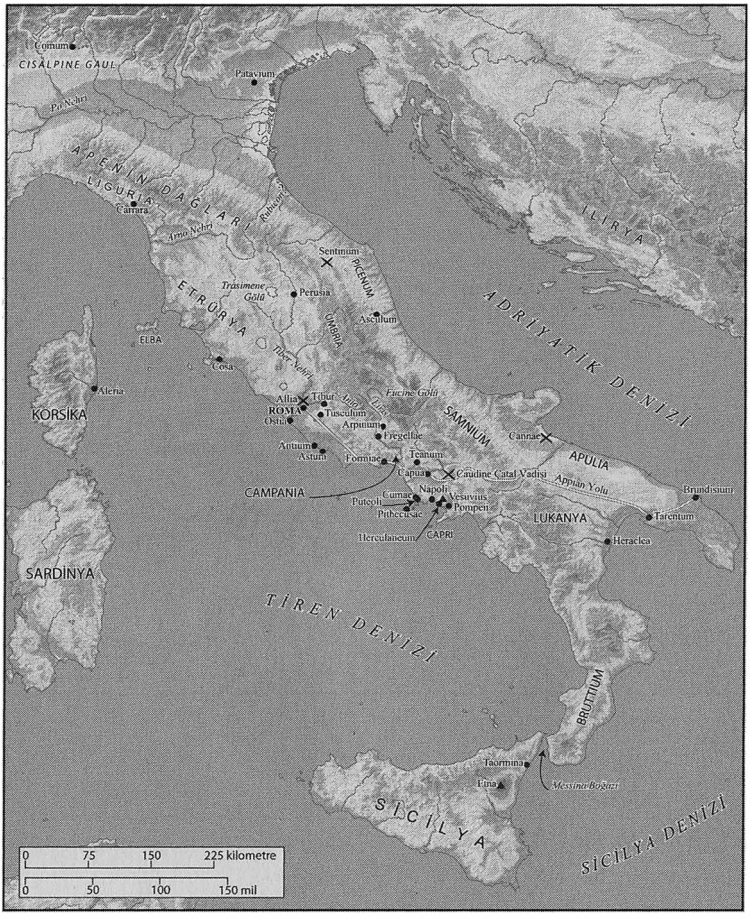
1 · Erken Roma ve Komşuları

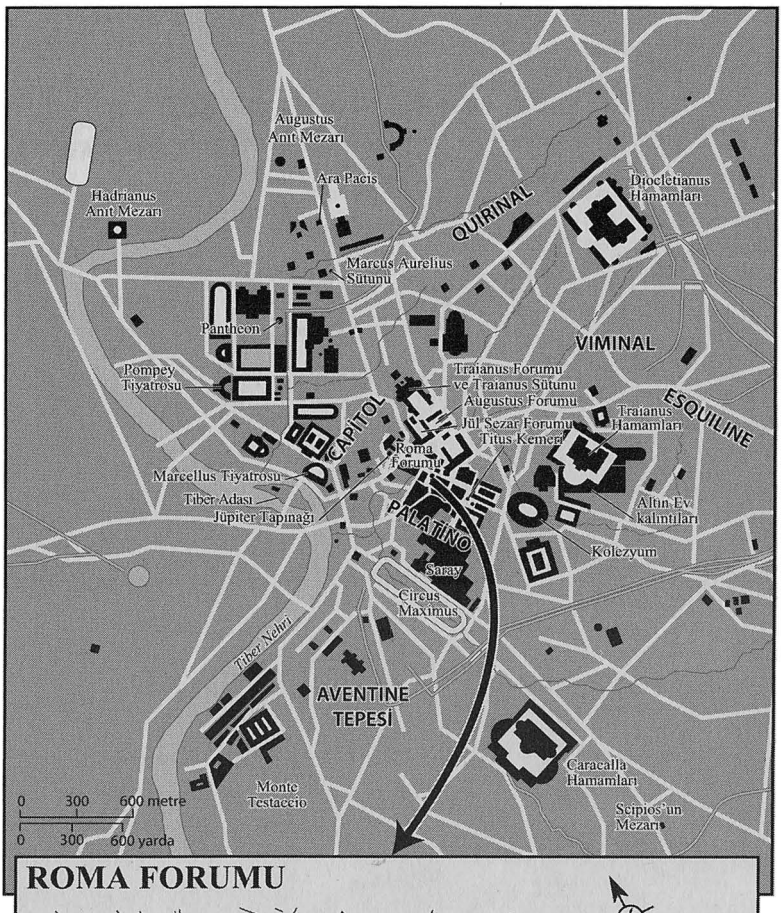
2 · Roma Sitesi

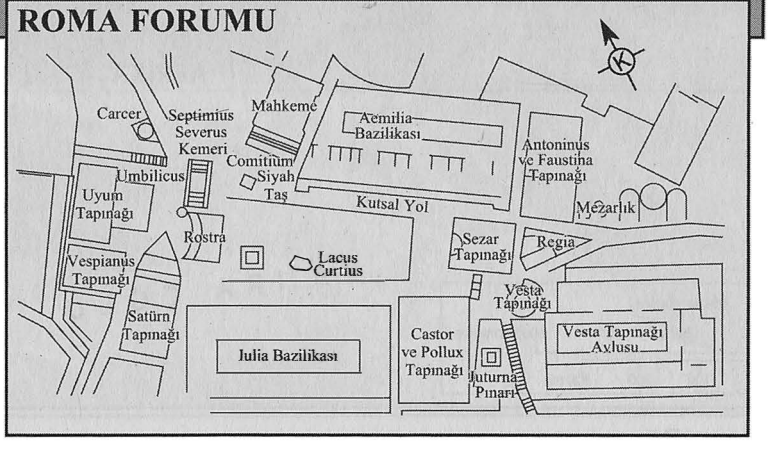

3 · Roma İtalyası

4 · İmparatorluk Döneminde Roma Kenti

5 · Roma Dünyası

HAZAR DENİZİ
KIRIM
DAÇYA
KARADENİZ
Tuna Nehri
ERMENİSTAN
MOESIA
Odessus
PONTUS
THRACE
BİTİNYA
GALATYA
Konstantinopolis
Nicomedia
Ankyra
Diele Nehri
Filippi
Abdera
Nicaea
MEZOPOTAMYA
MAKEDONYA
Edessa
Carrhae
PART İMPARATORLUĞU
Troya
Pergamon
TESELYA
KİLİKYA
Pharsalus
MİDİLLİ ADASI
ASYA
Fırat Nehri
Nicopolis
Delfi
SAKIZ ADASI
Teos
Afrodisias
Hierapolis
Antakya
SURİYE
Aktium
Atina
SAMOS
Efes
Aspendos
Halikarnas
Emesa
Korint
Kaunos
Salamis
Palmira
Sparta
DELOS
Knidos
Gytheum
RODOS
PELOPONEZ
KIBRIS
Sidon
Şam
GİRİT
Sur
KÜÇÜK ÇUHA ADASI
YAHUDİYE
Kudüs
AKDENİZ
Lut Gölü
Masada
Petra
Kirene
İskenderiye
ARABİSTAN
SİNAİ
Nil Nehri
MISIR
Mons Claudianus
Dendera
KIZILDENİZ

GİRİŞ

ROMA TARİHİ

Antik Roma önemlidir. Romalıları önemsememek, yalnızca uzak geçmişi görmezden gelmek değildir. Roma, yüksek teoriden orta oyununa kadar hâlâ dünyamızı anlama ve kendimiz hakkında düşünme biçimimizi belirlememize katkıda bulunuyor. İki binyıl sonra, Batı kültürünün ve siyasetinin, yazdıklarımızın, dünyayı ve buradaki yerimizi nasıl gördüğümüzün temelini oluşturmaya devam ediyor.

Jül Sezar'ın, Romalıların MÖ 44 Mart Ortası dedikleri tarihte bir suikasta kurban gitmesi, o günden beri tiranların öldürülmesine yönelik bir şablon ve kimi zaman da kötü bir gerekçe sağlamıştır. Roma imparatorluk topraklarının yerleşimi, modern Avrupa'nın ve ötesinin siyasi coğrafyasının temelini oluşturmaktadır. Londra'nın, Birleşik Krallık'ın başkenti olmasının başlıca nedeni, Romalıların orayı –uygar dünyayı kuşatan Büyük Okyanus'un ötesine uzanan tehlikeli bir yer olarak gördükleri– Britanya eyaletinin başkenti yapmış olmalarıydı. Roma, özgürlük ve yurttaşlık fikirlerinin yanı sıra "senatörler"den "diktatör"lere kadar modern siyasete ilişkin bir söz varlığıyla birleştirilmiş emperyal sömürü fikrini de bizlere miras bırakmıştı. "Hediye veren Yunanlardan korkun", "göstermelik eğlence" ve "Roma yanarken keman çalmak" –hatta "çıkmadık candan ümit kesilmez"– gibi deyimler de bu mirasın parçalarıdır. Bu miras bir yandan güldürürken hemen hemen aynı ölçüde bir saygı ve dehşet

de uyandırmıştır içimizde. Gladyatörler eskiden olduğu gibi bugün de gişe rekorları kırmaktadır. Vergilius'un Roma'nın kuruluşunu anlattığı büyük epik şiiri *Aeneas*, denilebilir ki MS 20. yüzyılda MS 1. yüzyıldan çok daha fazla okur bulmuştur.

Öte yandan Antik Roma tarihi, son elli yıldan ve hatta Edward Gibbon'ın İngilizce konuşulan dünyada Roma tarihi üzerine modern çalışmaları başlatan kendine özgü tarihsel denemesi *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'ni yazdığı neredeyse iki yüz elli yıl öncesinden bu yana önemli ölçüde değişti. Bunun kısmen eski kanıtlara yönelik yeni bakış açılarının ortaya çıkmasından ve bizim bunlara sormayı seçtiğimiz farklı sorulardan ileri geldiğini söyleyebiliriz. Bizim, öncellerimizden daha iyi tarihçiler olduğumuz tehlikeli bir mittir. Öyle değiliz elbette; sadece Roma tarihini –cinsiyet kimliklerinden besin sağlama süreçlerine kadar– antik tarihi bizimle yeni bir üslupla konuşturan farklı önceliklerle ele alıyoruz.

Bizlere antikiteden, Antik Roma üzerine herhangi bir modern tarihçinin öğrenebileceğinden çok daha fazlasını söyleyen yenilikler sunan –toprakta, su altında, hatta kütüphanelerde kaybolmuş– bir dizi olağanüstü yeni buluntu da vardı. Şimdi elimizde, en değerli şeyleri yanıp kül olmuş bir Romalı doktorun bir Yunan manastırında ancak 2005'te ortaya çıkan dokunaklı bir metni bulunmaktadır. Zenginlerin evlerine gönderilen yabancı heykellerin, mobilyaların, kadehlerin, insanların temel gıdalarından zeytinyağların ve şarapların yer aldığı ve hiçbir zaman Roma'ya ulaşamayan Akdeniz yük gemilerinin batıklarına ulaştık. Ben yazarken bazı arkeologlar, Roma endüstrisinin orada bile yaratmış olduğu kirliliğin izlerini bulmak için Grönland'daki buz örtüsünden aldıkları örnekleri dikkatle incelemekteler. Başkaları da sıradan Romalıların sindirim sistemlerine giren –ve de çıkan– yiyecekleri ayrıntılandırmak için Güney İtalya'da Herculaneum'daki bir lağım çukurunda bulunan insan dışkılarını mikroskobun altına koyuyor. Bol miktarda yumurta ve deniz kestanesi, aranılan yanıtın bir bölümünü oluşturuyor.

Roma tarihi, her zaman yeniden yazılmıştır ve daima da yazılacaktır; bu anlamda Antik Roma'yı bizzat Romalılardan daha iyi biliyoruz. Başka bir deyişle Roma tarihi, süregelen bir çalışmadır. Bu kitap benim, daha büyük olan bu projeye katkımdır ve bunun neden önemli olduğuyla ilgili yorumlarımdan oluşmaktadır. *SPQR*; adını bir başka ünlü Roma sloganından, *Senatus PopulusQue Romanus*, "Roma Senatosu ve Halkı"ndan alıyor. Roma tarihine yönelik kişisel bir meraktan, Antik Roma'nın hâlâ diyaloğa değer olduğu görüşünden ve İtalya'nın ortasındaki ufak ve çok sıradan küçük bir köyün üç kıtayı kaplayan bu denli büyük topraklar üzerinde nasıl bu kadar baskın bir güç olduğu sorusundan yola çıkıyor.

Elinizdeki çalışma; Roma'nın, gerçekten de Gibbon'ın düşündüğü gibi olduysa bile, nasıl gerilediği ve çöktüğünden ziyade, nasıl büyüdüğü ve konumunu bu kadar uzun süre nasıl koruyabildiği ile ilgilenmektedir. Roma'ya ilişkin tarih yazımını istenilen sonucu çıkaracak şekilde inşa etmenin pek çok yolu bulunmaktadır; kimileri İmparator Konstantin'in MS 337'de ölüm döşeğinde Hristiyan olmasını ya da Alarik ve Vizigotlarının MS 410'da kenti yağmalamasını seçmişti. Benimki, MS 212'de İmparator Caracalla'nın Roma İmparatorluğu'nda yaşayan bütün özgür bireylere yurttaşlık vermeye, fethedenle fethedilen arasındaki farklılığı yok etmeye ve neredeyse binyıl önce başlamış olan Roma yurttaşlığının haklarını ve ayrıcalıklarını genişletme sürecini tamamlamaya yönelik adımları attığı o müthiş anla bitiyor.

Bununla birlikte *SPQR* basit bir hayranlık çalışması değildir. Klasik dünyada –gerek Roma gerekse Yunan dünyasında– ilgimizi çekecek ve dikkatimizi celbedecek çok şey bulunmaktadır. Onların dünyasıyla etkileşim içinde olmayı sürdürmeseydik bizim dünyamız hayal bile edilemeyecek kadar renksiz olurdu. Amma velakin hayranlık başka bir şey. Zamanından memnun bir çocuk olarak, insanların "büyük" Romalı fatihlerden, hatta Roma'nın "büyük" imparatorlu-

ğundan konuştuğunu duyduğumda kızıyorum. Ben olayları diğer tarafından da görmeyi öğrenmeye çalışıyorum.

Aslında *SPQR*, çoğu kişi gibi benim de büyürken duyduğum kimi efsanelere ve yarı gerçeklere karşı koyuyor. Romalılar dünyayı fethetmeye yönelik büyük bir planla yola çıkmamıştı. Sonunda imparatorluklarını önlenemez bir kadere dayanarak şekillendirmiş olsalar da, Akdeniz dünyası ve ötesine yönelik askerî yayılmalarının arkasında yatan ilk nedenler hâlâ tarihin büyük bilmecelerinden birini oluşturmaktadır. Romalılar, imparatorluklarını kurarken lejyonlar ufukta belirene kadar barışçıl bir uyum içinde kendi işlerine bakan masum halkları acımasızca ezmiyordu. Roma zaferi şüphesiz vahşiceydi. Jül Sezar'ın Galya'yı fethinin soykırımla karşılaştırılması hiç de haksız değildir; üstelik o dönemde Romalılar tarafından da bu çerçevede eleştirilmişti. Gelgelelim Roma, barış içinde yaşamak bir yana birbirlerine sürekli şiddet uygulayan toplulukların bulunduğu, (fiilen alternatif bir destek olmadığından) askerî güçle desteklenen rakip güç merkezlerinin olduğu ve imparatorlukların hüküm sürdüğü bir dünyaya doğru genişlemişti. Roma'nın düşmanlarının çoğu da Romalılar kadar savaşçıydı ama açıklamaya çalışacağım nedenlerden ötürü galip gelememişlerdi.

Roma; zihinsel araştırmayı, tiyatroyu ve demokrasiyi tercih eden Yunanların kendini mühendisliğe, askerî yeteneğe ve mutlakiyete adamış haydut küçük kardeşi değildi. Bunun böyleymiş gibi görünmesi bazı Romalıların hoşuna gitmişti; ayrıca klasik dünyayı iki çok farklı kültür arasındaki basit bir dikotomi bağlamında sunmak pek çok modern tarihçiyi de memnun etmiştir. Bu, ileride göreceğimiz gibi her iki taraf için de yanıltıcıdır. Yunan kent devletleri savaş kazanmaya Romalılar kadar hevesliydi ve çoğunun kısa Atina demokratik deneyimiyle çok az ilgisi olmuştu. Emperyal gücü gözü kapalı savunmak bir yana pek çok Romalı yazar, emperyalizmin gelmiş geçmiş en güçlü muhalifi olmuştu. "Bir harabe yarattılar ve adını barış koydular," çoğu zaman askerî zaferin sonuçlarını özetleyen bir

slogandır. Bu ifade, MS 2. yüzyılda Romalı tarihçi Tacitus tarafından Britanya'daki Roma iktidarıyla ilgili olarak söylenmişti.

Roma tarihi, büyük bir meydan okumadır. Roma'nın tek bir hikâyesi yoktur; özellikle de Roma dünyası, İtalya'nın sınırlarını aşmışken. Roma tarihi, Roma Britanyası ya da Roma Afrikası'yla aynı değildir. Büyük ölçüde Roma kenti ve Roma İtalyası üzerine odaklandım lakin Roma'ya dışarıdan, imparatorluğun geniş topraklarında yaşayanların, askerlerin, isyancıların ya da hırslı iş birlikçilerin gözünden bakmayı da ihmal etmeyeceğim. Ayrıca farklı dönemler için çok farklı tarih yazımı da gerekmektedir. Dönemin Romalıları; Roma'nın ilk zamanlarının tarihine ve MÖ 4. yüzyılda küçük bir köyden İtalya Yarımadası'nın önemli bir oyuncusu olana kadarki döneme ilişkin herhangi bir kayıt tutmamışlar. Hikâyenin mümkün olduğu kadar çok kanıt –tek bir çömlek kırığı ya da taşa kazınmış birkaç harf– içeren cesur bir yeniden inşa çalışması olması gerekmektedir. Ama üç yüzyıl sonra tam tersi bir sorun ortaya çıkar: Her türlü berrak anlatıyı hiçe sayabilecek birbiriyle yarışan yığınla çağdaş kanıt nasıl anlamlandırılmalıdır?

Roma tarihi belirli bir tür imgelem de gerektirmektedir. 20. yüzyılda Antik Roma'yı araştırmak, bazı bakımlardan ip üzerinde yürümeye, çok dikkat isteyen bir denge eylemine benzetilebilir. Bir taraftan baktığınızda her şey rahatlatıcı bir şekilde tanıdık görünmektedir: özgürlüğün doğası ya da cinsel sorunlarla ilgili neredeyse katılacağımız konuşmalar; tanıdığımız yapılarla ve anıtlar ve bütün belalı ergenleriyle bizim anladığımız şekillerde yaşanan aile hayatları vardır; "anladığımız" türden şakalar yapılmaktadır. Diğer taraftan da burası tümüyle yabancı topraklar gibidir. Bu sadece kölelik, pislik (Antik Roma'da çöp toplama gibi bir şey neredeyse hiç yoktu), arenadaki insan kıyımı ve bugün tedavisi bize çok kolay gelen hastalıklardan ölümler değil, aynı zamanda çöp yığınlarına atılan bebekler, çocuk gelinler ve anlı şanlı hadım rahipler demekti.

Bu; Roma tarihinin, Romalıların yanıt bulmaya çalışmaktan ve tarihçilerden oyun yazarlarına kadar modern yazarların tartışmaktan asla vazgeçmediği belirli bir anına dayanarak incelemeye başlayacağımız bir dünyadır. Bu da Antik Roma'nın bazı kilit kişiliklerini, Romalıların kendi geçmişlerini tartışmalarının zenginliğini ve bizim onu hatırlamaya ve anlamlandırmaya çalışma yollarımızı –ve Roma'nın, Senatosu'nun ve Halkı'nın neden hâlâ önemli olduğunu– en iyi şekilde anlatıyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATININ BAHARINDAKİ CICERO

SPQR: MÖ 63

Bizim Antik Roma tarihimiz MÖ 1. yüzyılın ortasında, kentin kuruluşundan altı yüzyılı yılı aşkın bir süre geçtikten sonra başlıyor. Başka bir deyişle devrim vaatleri, kenti yok etmeye yönelik bir terör komplosu, gizli operasyonlar ve söylevler, Romalılarla Romalılar arasındaki bir çatışma ve yurttaşların (masum olsun olmasın) toparlanıp ülke güvenliği adına yargılanmaksızın öldürülmesiyle başlıyor. Yıl MÖ 63. Bir tarafta hoşnutsuz, iflas etmiş soylu ve söylenenlere göre Roma'nın seçilmiş yetkililerinin öldürülmesini ve kentin yakılıp yıkılmasını –bu süre içinde zengin yoksul herkesin borçlarının silinmesini– öngören bir tertibin mimarı, Lucius Sergius Catilina; diğer tarafta ünlü hatip, filozof, keşiş, şair, politikacı, nüktedan ve öykücü, suikast planlayıcılarından –ve Catilina'nın korkunç tertibini nasıl ortaya çıkartıp devleti kurtardığıyla övünmek için hitabet yeteneğini kullanmaktan hiç çekinmeyen– Marcus Tullius Cicero vardı ve Cicero, hayatının baharını yaşıyordu.

MÖ 63'te Roma kenti bir milyondan fazla sakiniyle muazzam bir metropoldü, 19. yüzyıl öncesindeki bütün Avrupa kentlerinden daha büyüktü ve henüz imparatorları olmasa da İspanya'dan Suriye'ye, Fransa'nın güneyinden Sahra'ya uzanan bir imparatorluğa hükmedi-

yordu. Şatafatla pisliğin, özgürlükle sömürünün, kent hayranlığıyla kanlı iç savaşın büyüyen bir karışımıydı. İlerleyen bölümlerde çok daha gerilere, Roma döneminin en başlarına ve Roma halkının savaşlardaki ya da başka alanlardaki ilk başarılarına bakacağız. "Romulus ve Remus"tan "Lucretia'ya Tecavüz"e kadar, erken Roma'nın hâlâ ilgi çeken bazı hikâyelerinin arkasında yatanları düşüneceğiz. Yine tarihçilerin antikiteden beri sorduğu soruları soracağız. İtalya'nın ortasında sıradan küçük bir şehir nasıl ve neden Antik Akdeniz'deki bütün kentlerden daha fazla büyüdü ve dev boyutlardaki bir imparatorluğu yönetebilir hale geldi? Eğer varsa, Romalılarda özel olan neydi? Bütün bunlar tamam da Roma tarihi söz konusu olduğunda, hikâyeye en başından başlamak çok anlamlı olmuyor.

Roma'yı çağdaş gözlerle, yakından ve canlı ayrıntılarla araştırmaya ancak MÖ 1. yüzyıldan itibaren başlayabiliyoruz. Bu dönemden kalan olağanüstü bir sözcük hazinesi var: Özel mektuplardan halka yönelik konuşmalara, felsefeden şiire, epik ve erotik, bilimsel ve dosdoğruca sokaktan bir sürü örnek görmek mümkün. Bütün bunlar sayesinde Roma'nın siyasi kodamanlarının çevirdikleri işleri takip edebiliyoruz. Pazarlıklarına ve takas konuşmalarına kulak kabartabiliyor, mecazi ve gerçek anlamda arkadan bıçaklamalarını görebiliyoruz. Hatta karı koca kavgalarını, para sorunlarını, sevgili çocuklarının ya da ara sıra sevgili kölelerinin ölümlerine üzülmelerini; kısaca özel yaşamlarını gözleyebiliyoruz. Batı tarihinde, bu kadar iyi ya da yakından öğrenilebilecek (klasik Atina'dan bu kadar zengin ve çeşitli kanıtlarımız yok) erken bir tarihî dönem bulunmuyor. Bir kez daha bu kadar ayrıntılı öğrenebileceğimiz bir başka yeri ancak binyılı aşkın bir süre sonra, Rönesans Floransası dünyasında buluyoruz.

Dahası, MÖ 1. yüzyılda bizzat Romalı yazarlar kentlerinin ve imparatorluklarının önceki yüzyıllarını sistemli bir şekilde araştırmaya başlamıştı. Roma'nın geçmişine yönelik merak, kesinlikle bundan daha da geriye gidiyor: Söz gelimi, bir Yunan kent sakininin MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında, kentin yükselişi üzerine yazmış olduğu bir

çözümlemeyi hâlâ okuyabiliyoruz. Ama Romalı bilginler ve muhalifler bizim bugün hâlâ sorduğumuz tarihsel soruların çoğunu ancak MÖ 1. yüzyılda sormaya başlamıştı. Bilimsel araştırmayı bol miktarda yararlı buluşla birleştiren bir süreci izleyerek bugün ısrarla inanmayı sürdürdüğümüz bir erken Roma yorumu oluşturdular. Roma tarihini, en azından kısmen hâlâ MÖ 1. yüzyıl gözleriyle görüyoruz. Bir başka deyişle Roma *tarihi*, bizim bildiğimiz şekliyle, burada başladı.

MÖ 63, çetin geçen bu yüzyılda önemli bir yıldır. Kentin felaketin eşiğine geldiği yıldı. Bu kitapta inceleyeceğimiz binyıl içinde, Roma defalarca tehlikeyle karşı karşıya kaldı ve yenilgiyle yüzleşti. Söz gelimi, MÖ 390 dolaylarında Galyalı bir yağmacı topluluk kenti işgal etti. MÖ 218'de, Kartacalı savaş lordu Hannibal'in meşhur, otuz yedi filiyle birlikte Alpler'i aşması ve Romalılara yenilse de korkunç kayıplar verdirmesi, bir başka önemli örnektir. MÖ 216'daki Cannae Muharebesi'nde Roma'nın tahmini kayıplarının tek bir öğleden sonra yetmiş bini bulması, bu çarpışmayı Gettysburg ya da Somme'un ilk günü kadar büyük bir toplu kıyım haline getirmektedir. Yine Romalılar için aynı ölçüde korkunç bir başka olgu da, MÖ 70'lerde Spartaküs komutasında bir araya gelen eski gladyatörler ve kaçaklardan oluşan derme çatma bir gücün, bazı kötü eğitimli lejyonlardan daha üstün olduğunun ortaya çıkmasıydı. Romalılar hiçbir zaman bizim varsayma eğiliminde olduğumuz ya da onların söylemekten hoşlandığı kadar yenilmez değildi. Ne var ki MÖ 63'te içlerindeki düşmanla, Roma devletinin kalbinde terörist bir komployla karşılaştılar.

Bu krizin hikâyesini günü gününe, kimi zaman saati saatine en ince ayrıntılarıyla izlemek hâlâ mümkündür. Büyük bölümünün nerede yaşandığını tam olarak biliyoruz ve birkaç yerde MÖ 63'te olay yerine egemen olan aynı anıtların bazılarını görebiliyoruz. Cicero'ya komployla ilgili bilgileri veren ve Catilina'yı kentten ayrılıp Roma'nın kuzeyindeki eğreti ordusunun yanına kaçmak zorunda bırakan ve resmî Roma lejyonlarıyla, yaşamına mal olan bir çatışmaya sokan tuzak operasyonların izini sürebiliyoruz. Krizin yarattığı ve

1. Michelangelo'nun yukarıdaki Palazzo'sunun önünde bulunan *Tabularium*'un ağır kemerleri ve sütunları hâlâ Roma Forumu'nun bir ucundaki önemli bir simgedir. Cicero'nun konsül olduğu MÖ 63'ten birkaç on yıl önce yapılan bina, o dönemde mimarideki son gelişmelerin en görkemlilerinden biri olarak görülüyor olmalıydı. İşlevi çok iyi bilinmiyor. Bir tür kamu binası olduğu açıktır ama çoğunlukla varsayıldığı gibi "Kayıt Dairesi" (*tabularium*) olmayabilir.

hâlâ yaratmayı sürdürdüğü tartışmalara, anlaşmazlıklara ve kapsamlı sorulara da göz atabiliyoruz. Cicero'nun –yargısız infazlar da dâhil– sert tepkisi bugün bile bizi rahatsız eden sorunları çıplak bir şekilde ortaya koyuyordu. "Terörist"leri hukuk kurallarının dışına çıkarak ortadan kaldırmak meşru mudur? Yurttaşlık hakları ülke güvenliği adına nereye kadar çiğnenebilir? Romalılar "Catilina Tertibi" olarak bilinen şeyi tartışmaktan hiç vazgeçmediler. Catilina katıksız kötü müydü yoksa yaptıklarının hafifletici bir yanı var mıydı? Devrim ne pahasına engellenmişti? MÖ 63'teki olaylar ve o dönemde yaratılan sloganlar Batı tarihinde yankılanmayı sürdürmektedir. Komplonun

ortaya çıkarılmasının ardından yaşanan gergin tartışmalarda ağızlardan çıkan sözcüklerin aynısı, bizim kendi siyasi konuşmalarımızda hâlâ yer buluyor ve göreceğimiz gibi hâlâ pankartlarda ve afişlerde ve hatta modern siyasi protesto tweetlerinde bile boy gösteriyor.

"Tertip" doğruları ve yanlışlarıyla bizi MÖ 1. yüzyıldaki Roma siyasi yaşamının merkezine, geleneklerine, anlaşmazlıklarına ve çekişmelerine götürmektedir. Böylelikle, "Senato"yu ve "Roma Halkı"nı –isimleri kitabımın başlığı *SPQR (Senatus PopulusQue Romanus)*'u oluşturan bu iki kurumu– eylem halinde görmemizi sağlamaktadır. Kimi zaman keskin karşıtlıklar içinde olabilen bu iki kurum, münferit olarak MÖ 1. yüzyıl Roması'ndaki siyasi yetkenin ana kaynaklarıydı. İkisi birlikte Roma devletinin meşru iktidarının özlü bir sloganını, Roma tarihi boyunca kullanılagelen ve İtalya'da 21. yüzyılda bile kullanılan bir sloganı oluşturuyordu. Daha çok bilinen şekliyle senato,

2. Roma kentinde, lağım kapaklarından çöp kutularına kadar her yerde SPQR varlığını sürdürmektedir. Cicero dönemine kadar izinin sürülebilmesi, onu tarihin en uzun ömürlü kısaltmalarından biri yapıyor. Beklenebileceği gibi gülünçleşmeler de yarattı. *"Sono Pazzi Questi Romani"* İtalyanların gözdelerinden biridir: "Deli Bu Romalılar."

(*PopulusQue Romanus* olmadan) ABD'den Ruanda'ya kadar adını birçok yerde modern yasama meclislerine vermiştir.

Krizde rol alanların arasında Roma tarihinin en ünlü kişilikleri de bulunuyor. O dönemde otuzlarını süren Jül Sezar, komplocuların nasıl cezalandırılacaklarıyla ilgili tartışmalara radikal bir katkıda bulunmuştu. Kendi özel ordusunu kuracak parası olmayanlar zengin sayılmaz, demesiyle nam salmış Romalı plütokrat Marcus Licinius Crassus, perde arkasında gizemli bir rol oynamıştı. Ama sahnede Catilina'nın baş düşmanı olarak antik dünyanın bütününü herkesten çok daha iyi tanıyabilmesi mümkün birisini buluyoruz. Cicero'nun konuşmaları, makaleleri, mektupları, fıkraları ve şiirleri bugün modern standartlarda bile düzinelerce cilt tutmaktadır. Antikite döneminde, dört yüz elli yıl sonra gelen Hristiyan aziz, üretken teolog ve kendini irdelerken sınır tanımayan Augustinus'a kadar yaşamı genel ve özel olarak, modern anlamda inandırıcı bir yaşam öyküsü oluşturulabilecek düzeyde belgelenen kimse yoktur. Bu nedenle MÖ 1. yüzyılın Roma dünyasını ve kentin bugüne kadar olan tarihinin çoğunluğunu büyük ölçüde Cicero'nun yazdıklarıyla okuyor, gözleriyle görüyor ve önyargılarıyla kodluyoruz. MÖ 63 yılı, kariyerinin dönüm noktasıydı; çünkü Cicero için işler hiçbir zaman bu kadar iyi gitmemişti. Kariyeri yirmi yıl sonra başarısızlık içinde sona erdi. Hâlâ saygınlığına güvenen, zaman zaman en ön saflarda olmasa da etkili bir isim olan Cicero, Jül Sezar'ın MÖ 44'te bir suikasta kurban gitmesinin ardından patlak veren iç savaşta öldürüldü, herkesin görmesi –ve ezip parçalaması– için kafası ve sağ eli Roma'nın merkezine çivilendi.

Cicero'nun korkunç ölümü, MÖ 1. yüzyılda tam anlamıyla bir "demokrasi" olmasa da halkın siyasi iktidarı şeklinde başlayıp bir diktatörün tahta çıkıp Roma İmparatorluğu'nu tek adam yönetimine sokmasıyla sonuçlanan daha büyük bir devrimin habercisi oldu. Cicero MÖ 63'te "devleti kurtarmış" olsa da, işin aslı onun bildiği şekliyle devlet çok uzun süre ayakta kalmayacaktı. Ufukta Catilina'nınkinden daha başarılı olacak bir devrim vardı. "Senato ve Roma Halkı"na

çok geçmeden, Batı tarihinin bir parçası olan, yüzyıllar boyunca pohpohlanan ve istismar edilen, itaat edilen ve önemsenmeyen bir dizi diktatörle temsil edilen mağrur "imparator" figürü eklendi. Ama bu *SPQR*'de daha sonra anlatılacak bir hikâyedir. Şimdilik Roma tarihinin en unutulmaz, en özlü ve en anlamlı anlarından birine parmak basacağız.

Cicero, Catilina'ya Karşı

Cicero'yla Catilina arasındaki anlaşmazlık kısmen politik ideoloji ve hırs çatışması olmanın yanı sıra farklı geçmişleri olan iki adamın arasındaki çarpışmaydı. Her ikisi de Roma siyasetinin tepesinde ya da çok yakınında duruyordu ama benzerliğin bittiği yer de burasıydı. Aslında, çelişen kariyerleri MÖ 1. yüzyıl Roması'ndaki siyasi yaşamın ne denli farklılıklar barındırabildiğini capcanlı bir şekilde sergilemektedir.

Sözde devrimci Catilina, siyasete olduğu gibi hayata da daha geleneksel, daha ayrıcalıklı ve görünüşe göre daha güvenli bir başlangıç yapmıştı. Kökenleri yüzyıllar öncesine, Roma'nın efsanevi kurucu atalarına kadar uzanan seçkin bir aileden geliyordu. Dedelerinden Sergestus'un Aeneas'la birlikte, Troya Savaşı'nın ardından daha Roma kenti kurulmadan önce Doğu'dan İtalya'ya kaçtığı söyleniyordu. Soylu atalarının arasında büyük büyükbabası, Hannibal'le yapılan savaşın kahramanlardan biri olmasının yanında bir de protez kolla –muhtemelen daha önceki bir muharebede kaybettiği sağ elinin yerini alan metal bir kancadan ibaretti– bir muharebeye katılan bilinen ilk insan olmakla da ünlenmişti. Catilina da kariyerine parlak bir başlangıç yapmış ve bir dizi düşük düzeyli siyasi makama seçilmişti ama MÖ 63'te iflasın eşiğindeydi. Adı, ilk karısının öldürülmesinden oğlunun bakire bir rahibeyle cinsel ilişki kurmasına kadar bir dizi suça karışmıştı. Ama pahalı kötü alışkanlıkları her ne olursa olsun, mali

sorunları kısmen kentin en güçlü siyasi konumu olan iki konsüllük makamından birine seçilmeyi sağlama almaya yönelik yinelenen girişimlerinden kaynaklanıyordu.

Roma'da seçim propagandası yapmak masraflı bir iş olabilirdi. MÖ 1. yüzyılda bu iş, rüşvetten ayırt etmesi her zaman kolay olmayan aşırı bir cömertlik gerektiriyordu. Oyun çok büyüktü. Seçimleri kazanan adamların harcamalarını, makamın bazı avantaları sayesinde yasal ya da yasa dışı şekilde telafi etme şansı vardı. Kaybedenler –pek tabii ki askerî yenilgiler gibi, Roma'da genelde kabul edilenden çok daha fazla kaybeden vardı– iyice borç batağına gömülüyordu.

Catilina'nın, gerek MÖ 63'te gerekse 64'te yapılan yıllık konsüllük seçimlerini kaybettikten sonraki durumu da buydu. Klasik hikâyeye göre bu yola daha önce sapmış olsa da, artık "devrim"e ya da "doğrudan eylem"e veya "terörizm"e yahut ne derseniz deyin ona başvurmaktan başka pek az seçeneği kalmıştı. Benzer sıkıntılar içindeki diğer üst sınıf umutsuzlarla birleşerek kentteki hoşnutsuz yoksulların desteğini isterken, bir yandan da kentin dışında derme çatma ordusunu oluşturuyordu. Üstelik borçların silinmesi yönündeki gözü pek vaatlerinin (Romalı toprak sahipleri sınıfının gözünde radikalizmin en aşağılık şekillerinden biriydi bu) ya da önde gelen politikacıları ortadan kaldırıp kenti ateşe vermek gibi cüretkâr tehditlerinin sonu yoktu.

Yok edilecekler listesine alındığına inanan Cicero ise, hasmının gerekçelerini ve hedeflerini öğrenmişti. Cicero, Catilina'dan çok farklı bir türdü. Bütün üst düzey Romalı politikacılar gibi zengin, toprak sahibi bir aileden geliyordu. Ama kökleri başkentin dışından, Roma'ya yüz on kilometre ya da eski yolculuk hızıyla bir gün uzaklıktaki küçük Arpinum kentindeydi. Yerel ölçekte önemli oyuncular olsalar da, ondan önce ailesinden hiç kimse Roma siyasi sahnesinde öne çıkmamıştı. Catilina'nın avantajlarından hiçbirine sahip olmayan Cicero doğuştan gelen yeteneklerine, şevkle oluşturduğu üst düzey bağlantılara –ve konuşarak başarıya ulaşmaya– güveniyordu. Bir başka deyişle asıl ününü Roma mahkemelerinin yıldız avukatı olarak kazanmıştı ve

bunun sağladığı statü ve seçkin destekçiler, tıpkı Catilina gibi, gerekli alt düzey makamların her birine sırasıyla kolayca seçildiği anlamına geliyordu. Bununla birlikte MÖ 64'te Catilina kaybederken, Cicero gelecek yılın konsüllüğünü kazanmayı başarmıştı.

Bu parlak başarı tam anlamıyla beklenen bir sonuç değildi. Bütün ününe karşın Cicero, Romalıların, soyunda siyasi geçmişi olmayanlara dediği gibi "yeni adam" olmanın dezavantajıyla karşı karşıyaydı ve bir ara, kötü şöhretli veya değil Catilina'yla bir seçim ittifakı yapmayı düşünmüş gibi bile görünüyor. Ne var ki sonunda, nüfuzlu seçmenler devreye girmişti. Roma seçim sistemi açıkça ve utanmazca zenginlerin oyuna fazladan ağırlık veriyordu ve "yeniliği"ni züppece hor görseler de çoğu Cicero'nun Catilina'dan daha iyi bir seçenek olduğu sonucuna varmış olmalıydı. Rakiplerinin bazıları onun Roma'da sadece bir "pansiyoner", bir "yarı zamanlı yurttaş" olduğunu söylüyordu ama o seçimi kazanmıştı. Catilina ise, işe yaramayan bir üçüncülük kazandı. İkinci sırada, diğer konsül olarak seçilen Gaius Antonius Hybrida vardı; şöhretinin Catilina'nınkinden daha iyi olmadığı ortaya çıkan Hybrida, kendisinden daha ünlü olan Antonius (Marcus Antonius)'un amcasıydı.

Cicero, MÖ 63 yazında bir kez daha adaylığını koyarak şansını denemeye çalışan Catilina'nın açık bir tehlike oluşturduğunu düşünüyor olmalıydı. Konsül olarak yetkisini kullanan Cicero, seçimlerin ikinci turunu ertelemiş ve nihayet seçime izin verdiğinde seçim merkezine yanında silahlı bir korumayla ve togasının altından belli olan askerî bir zırhla çıkagelmişti. Bu teatral bir gösteriydi; üstelik sivil ve asker karışımı bu donanım korkutucu şekilde tutarsızdı, modern bir siyasetçinin takım elbiseyle ve omzuna asılı makineli tüfeğiyle meclise girmesi gibi bir şeydi. Ama işe yaradı. Catilina'nın haykırarak aktardığı popülist programıyla birlikte bu korkutma taktikleri onun bir kez daha yenilgiye uğramasına neden oldu. Diğer çulsuzları destekleyen bir çulsuz olduğunu iddia ederek kendini seçkin seçmenlere pek de sevdiremezdi.

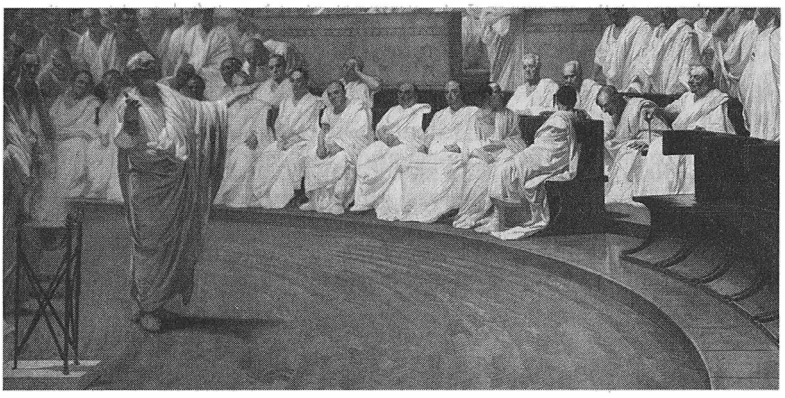
Seçimlerin hemen ardından, sonbahar başlarında Cicero vahşice bir komployla ilgili daha net istihbarat almaya başladı. Uzun bir süre, Catilina'nın "yardakçı"larından birinin, hemen hemen çift taraflı ajana dönüşen Fulvia adlı bir kadının bir arkadaşı aracılığıyla bilgi kırıntıları toplamıştı. Şimdi, diğer taraftan bir başka ihanet oyunu sayesinde ve zengin Marcus Crassus'un aracılığıyla Catilina'yı doğrudan suçlayan ve planlanan korkunç katliamdan söz eden bir tomar mektup vardı ellerinde; çok geçmeden bu bilgilere ayaklanmaya destek vermek için kentin kuzeyinde toplanan silahlı güçlerle ilgili haberler de eklendi. Sonunda, Fulvia'nın uyarısı sayesinde 7 Kasım için planlanan bir suikast girişiminden kurtulduktan sonra Cicero, Catilina'yı resmen suçlayabilmek ve korkutup Roma'dan kaçırmak için ertesi gün senatoya toplanma çağrısı yaptı.

Senatörler zaten ekimde Cicero'yu konsül olarak "devlete zeval verilmemesini sağlamaya" çağıran (ya da ona bunun için izin veren) bir kararname çıkarmıştı; bu modern bir "olağanüstü hal yetkileri"nin ya da "terörle mücadele" yasasının aşağı yukarı eş değeriydi ve pirüpak da değildi. Derhal, 8 Kasım'da, Cicero'nun haşin ve sağlam bilgilerle donanmış bir saldırıyla Catilina olayının tümüne ilişkin söylevini dinlediler. Öfkenin, hiddetin, özeleştirinin ve görünüşe göre sağlam kanıtların muhteşem bir karışımıydı bu. Bir an topluluğa Catilina'nın kötü şöhretli geçmişini anımsatıyor, hemen ardından tehlikeye karşı yeterince hızlı tepki vermediği için kurnazca hayıflanıyor, sonra da tertibin ince ayrıntılarını –komplocuların hangi tarihlerde kimin evinde toplandığını, kimlerin bu işe bulaştığını ve planlarının tam olarak ne olduğunu– yağdırıyordu. Catilina suçlamalarla yüzleşmek için oraya gelmişti. Senatörlerden duydukları her şeye inanmamalarını istedi ve Cicero'nun mütevazı geçmişiyle dalga geçip bunu kendi seçkin atalarıyla ve onların muhteşem başarılarıyla karşılaştırdı. Ama durumunun umutsuzluğunu fark etmiş olmalıydı. Gece kenti terk etti.

Yer: Senato

Cicero'yla Catilina'nın senatodaki bu karşılaşması bütün hikâyenin dönüm noktasıdır: İki düşman Roma siyasetinin merkezinde bulunan bir kurumda yüz yüze geliyordu. Peki, bunu nasıl betimlemeliyiz? 8 Kasım günü olanları gözümüzün önüne getiren en ünlü modern çalışma, 19. yüzyıl İtalyan ressamı Cesare Maccari'nin bir tablosudur (bakınız Resim 3). Antik Roma'yla ve onun görkemli, ferah, resmî ve düzenli kamusal yaşamıyla ilgili mevcut bilgilerimize genel hatlarıyla rahatça uyan bir tablodur bu.

Keza şüphesiz Cicero'nun da hoşuna gidecek bir resimdir. Catilina tek başına oturmaktadır; başı önünde, sanki kimse onun yanına yaklaşmayı göze almak istemiyor, çok az kişi onunla konuşuyor. Bu arada sahnenin yıldızı Cicero, bir altarın önünde, dumanı tüten bir mangala benzeyen bir şeyin yanında durmuş, togalarını kuşanmış senatörlerin oluşturduğu dikkatli izleyicilere hitap ediyor. Günlük Romalı kıyafeti –tünikler, pelerinler, hatta ara sıra pantolonlar bile–

3. Maccari'nin senatodaki sahneyi betimleyen resminde Cicero coşmuş, görünüşe göre notların yardımı olmadan konuşuyor. Resim Romalı seçkinlerin belirleyici arzularından birini güzelce yakalıyor: "konuşmada usta, iyi bir insan" olmak (*vir bonus dicendi peritus*).

bundan daha çeşitli ve renkliydi. Öte yandan togalar resmî ulusal giysiydi: Romalılar kendilerini *gens togata*, "toga giyen soy" olarak tanımlarken çağcıl yabancılar zaman zaman bu tuhaf, kullanışsız kıyafete gülüyordu. Ayrıca togalar beyazdı, kamu görevi yapanlarınsa togalarının kenarlarında mor şeritler vardı. Aslında, modern "aday"* sözcüğü "beyazlatılmış" anlamına gelen ve Romalıların seçim kampanyaları sırasında seçmenlerini etkilemek için giydiği özel olarak beyazlatılmış togaları işaret eden Latince *candidatus* sözcüğünden türemiştir. Statünün sergilenmesi gereken bir dünyada, giysinin incelikleri bu kadarla bitmiyordu: Senatörlerin toganın altına giydiği tüniklerin üzerinde geniş mor bir şerit vardı; eğer Roma toplumundaki bir alt rütbedeyseniz, bir "equestrian" ya da "şövalye" iseniz daha dar bir mor şerit ve her iki rütbe için de özel ayakkabılar bulunuyordu.

Maccari bu önemli şeritleri unutmuş görünse de, senatörlerin zarif togalarını yakalamıştır. Öte yandan tablo, neredeyse başka her açıdan olayın ve mekânın iç gıcıklayıcı bir fantezisinden fazlası değildir. Öncelikle Cicero ak saçlı, yaşlı bir devlet adamı, Catilina ise tersine genç bir kabadayı olarak gösterilmektedir ama ikisi de kırklarındadır, hatta Catilina birkaç yıl daha büyüktür. Ayrıca, bu çok az kişinin katıldığı bir görüşmedir, daha fazlasının sahne dışında kaldığını hayal etmiyorsak bu çok önemli konuşmayı taş çatlasın elli senatör dinlemektedir.

Senato, MÖ 1. yüzyılın ortasında yaklaşık altı yüz üyeli bir kurumdu; hepsi de daha önce siyasi göreve seçilmiş kişilerdi (ve ***hepsi de erkekti***; Antik Roma'da hiçbir kadının siyasi görevi olmadı). Her yıl yirmi kişinin seçildiği kıdemsiz quaestor** görevine gelen herkes otomatik olarak senatoya girip koltuğunu yaşam boyu koruyordu.

---

* (İng.) Candidate. (yay. n.)

** Modern anlamda tam karşılığı "müfettiş" olan "quaestor"; Roma'da devlet hazinesinden, cezai işlerden ve finansal işleri denetlemekten sorumlu, seçilmiş devlet memurlarıdır. Önceleri yurttaş olmayan pleblerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ihdas edilen kurum Cumhuriyet döneminde genişleyen Roma'da konsüllerin işlerini hafifletmeye yardımcı olan bir memuriyet konumuna gelmiştir. (yay. n.)

Düzenli olarak toplanıyorlar, tartışıyorlar, konsüllere tavsiyelerde bulunuyor ve uygulamada genellikle uyulan kararnameler çıkarıyorlardı; gerçi bunlar yasa hükmünde olmadığı için senatonun bir kararnamesine uyulmadığında ya da bu açıkça yok sayıldığında ne olacağına dair zor bir soru her zaman vardı. Katılımın değişken olduğuna şüphe yok ama bu özel toplantı kesinlikle kalabalık olmalıydı.

Mekâna gelince; yeterince Romalı görünüyor ama uzayıp gözden kaybolan bu dev sütun ve duvarları kaplayan aşırıya kaçmış, parlak renkli mermerler, dönemin Roması'ndaki hemen hemen her şey için fazlasıyla görkemlidir. Antik kente yönelik modern imgemizi, ışıldayan mermerler fantezisinin oluşturması tümüyle yanlış değil. Ancak bu, imparatorların tek adam yönetiminin ortaya çıkışıyla ve Catilina krizinden otuz küsur yıl sonra Kuzey İtalya'da bulunan Carrara'daki mermer ocaklarının ilk kez düzenli kullanılmasıyla başlayan, Roma tarihinde daha sonra gerçekleşen bir gelişmedir.

Cicero döneminin Roması, bir milyon civarındaki sakiniyle hâlâ büyük ölçüde tuğla ya da yerel taşlardan yapılmış, dolambaçlı caddeleri ve karanlık ara sokaklarıyla kalabalık bir yerdi. Maccari'nin resmindekine benzer pek çok yapının bulunduğu Atina'dan ya da Mısır'daki İskenderiye'den gelen bir ziyaretçi burayı çok sıradan, hatta bakımsız bulurdu. Öylesine bir hastalık yuvasıydı ki daha sonraları yaşayan bir Romalı doktor sıtmayı incelemek için ders kitapları okumaya gerek olmadığını yazmıştı zira Roma kentinde sıtma her yerdeydi. Kenar mahallelerdeki emlak piyasası; yoksullara kalacak berbat yerler, vicdansız ev sahiplerineyse bol kazanç sağlıyordu. Cicero da düşük kaliteli mülklere çok para yatırmıştı ve bir keresinde utandığından değil kibirinden dolayı bununla dalga geçmiş, harap haldeki kiralık binalarından birinden farelerin bile toparlanıp gittiğini söylemişti.

En zengin Romalıların birkaçı; gösterişli tablolar, zarif Yunan heykelleri, fantezi mobilyalar (tek bacaklı masalar özellikle bir kıskançlık ve kaygı nedeniydi), hatta ithal mermer sütunlarla döşeli gösterişli evleriyle görenleri şaşırtmaya başlamıştı. Büyük ölçekli

tasarlanmış, mermerden yapılmış (ya da mermer kaplı), kentin gelecekteki gösterişli yüzünün habercisi olan birkaç kamu binası da vardı. Ama 8 Kasım'daki toplantının gerçekleştiği yer, hiç de böyle bir yer değildi.

Cicero, senatörleri çoğu zaman yaptıkları gibi bir tapınakta toplantıya çağırmıştı: Bu olay üzerine Tanrı Jüpiter'e adanmış mütevazı ve eski bir yapıda toplanılmıştı; yapı Forum yakınlarında, kentin merkezindeydi, standart dikdörtgen plana göre inşa edilmişti, Maccari'nin fantezisindeki yarım daire yapı değildi; muhtemelen küçüktü ve pencerelerin yokluğunu ancak kısmen telafi edebilen kandiller ve meşalelerle yetersiz bir şekilde aydınlatılmıştı. Birkaç yüz senatörün havasız, dar bir alana tıkıştığını, bazılarının eğreti sandalyelerde ya da sıralarda oturduğunu, diğerlerinin ayakta durduğunu ve itişip kakıştığını, şüphesiz tepelerinde kutsal, eski bir Jüpiter heykelinin bulunduğunu hayal etmemiz gerekiyor. Bu, Roma tarihinin kesinlikle çok önemli olaylarından biriydi ama aynı ölçüde bir kesinlikle, aslında hayal etmeyi sevdiğimizden çok daha az güzeldi.

Zafer ve Aşağılama

Sonraki sahne, bu olaya hayranlık duyan ressamlar tarafından yeniden canlandırılmamıştır. Catilina, Roma dışında alelacele toparlanmış bir orduyla bekleyen destekçilerine katılmak üzere kenti terk etti. O arada Cicero, hâlâ kentte kalan komploculara ortaya çıkarmak için akıllıca bir tuzak operasyonu başlatmıştı. Komplocular, sonradan ortaya çıktığı üzere düşüncesizce davranarak, Roma eyalet valilerinin vasıtasıyla yaşadıkları sömürüden şikâyet etmek üzere Galya'dan Roma'ya gelen bir temsilci heyetini de komploya katmaya çalışmışlardı. Bir nedenden ötürü –belki de kazananı destekleme içgüdüsünden daha derin bir şey değildi– bu Galyalılar gizlice Cicero'yla çalışmaya karar vermiş ve ona isimler, yerler ve planlardan

oluşan sağlam kanıtlar ve suçlayıcı bilgiler içeren başka mektuplar sağlamışlardı. Ardından tutuklamalarla birlikte inandırıcı olmayan alışılmış gerekçeler geldi. Komplocuların birinin evinde bir sürü silah bulunduğu zaman, adam hobisinin silah koleksiyonu yapmak olduğunu öne sürerek masum olduğunu iddia etmişti.

5 Aralık'ta, Cicero artık gözaltında tutulan adamlara ne yapılması gerektiğini tartışmak üzere yeniden senatoyu topladı. Bu kez senatörler Tanrıça Concordia ya da Uyum Tapınağı'nda toplanmıştı; ki bu da devlet işlerinin ne kadar uyum içinde olduğunun kesin bir göstergesiydi. Jül Sezar, yakalanan komplocuların hapsedilmesi yönünde cüretkâr bir öneride bulundu: bir söylentiye göre kriz sona erdiğinde uygun şekilde yargılanana kadar, bir diğer söylentiye göreyse müebbet. Antik dünyada hürriyeti bağlayıcı cezalar, tercih edilen ceza türlerinden değildi, hapishaneler suçluların idam beklediği bir yerden daha fazla bir anlam ifade etmiyordu. Roma'nın ceza dağarcığını para cezaları, sürgün ve idam oluşturuyordu. Sezar gerçekten de MÖ 63'te müebbet hapis cezasını savunduysa bu, muhtemelen Batı tarihinde ölüm cezasına karşı bir seçenek olarak ortaya atılan ama başarısızlıkla sonuçlanan ilk olaydı. Olağanüstü hal kararnamesine ve çoğu senatörün coşkulu desteğine güvenen Cicero göstermelik bir duruşma bile olmaksızın adamları yargılanmadan öldürttü. Zaferinden dolayı gurur duyuyordu ve onların ölümünü, tezahürat yapan kalabalığa tek kelimelik bir örtmeceyle ilan etmişti: *vixere*, "içimizde yaşıyorlar"; yani "öldüler".

Roma lejyonları Catilina'nın hoşnutsuzlar ordusunu birkaç hafta içinde Kuzey İtalya'da bozguna uğrattı. Catilina adamlarının önünde kahramanca savaşırken öldürüldü. Romalı komutan, Cicero'nun dostu Konsül Antonius Hybrida'nın muharebenin son günü ayaklarının kötü durumda olduğunu iddia ederek liderliği yardımcısına devretmesi, bazı kesimler arasında komutanın aslında kimden yana olduğu yönünde şüpheler uyandırmıştı. Ayrıca gerekçeleri sorgulanan sadece o değildi. Antik dünyada, daha kaç başarılı adamın gizliden

gizliye Catilina'yı destekliyor olabileceğiyle ilgili muhtemelen uçuk, kesinlikle inandırıcı olmayan pek çok tahmin havada uçuşuyordu. O, gerçekten de sinsi Marcus Crassus'un casusu muydu? Ayrıca Sezar'ın gerçek düşüncesi neydi?

Catilina'nın yenilgisi Cicero için her şeye rağmen dikkate değer bir zaferdi ve yandaşları ona *pater patriae,* yani "vatanın babası" unvanını vermişti; bu, Roma gibi hayli ataerkil bir toplumda alınabilecek en muhteşem ve tatmin edici unvanlardan biriydi. Ne var ki çok geçmeden bu başarının üzerine gölge düşmüştü. Konsüllüğünün son gününde, siyasi rakiplerinden ikisi, toplanan Roma halkına alışılmış veda konuşmasını yapmasını engellemişti: "Başkalarını yargı önüne çıkarmadan cezalandıranların kendi seslerini duyurmaya hakkı yoktur," demişlerdi. Birkaç yıl sonra, MÖ 58'de Roma halkı, genel anlamda bir yurttaşı yargılamadan idam eden herkesin sürgüne gönderilmesini oylamıştı. Cicero bizzat kendisini sürgüne gönderecek bir başka yasa önergesi kabul edilmeden hemen önce Roma'dan ayrıldı.

Bu hikâyede şimdiye kadar *Populus(Que) Romanus* (*SPQR*'deki *PQR*) özellikle önemli bir rol oynamadı. "Halk" siyasi açıdan sadece erkek yurttaşlardan oluşan, senatodan daha büyük ve amorf bir kitleydi; kadınların resmî siyasi hakları yoktu. MÖ 63'te bu, başkente ve İtalya'ya yayılmış yaklaşık bir milyon erkek demekti. Pratikte ise genellikle herhangi bir belirli olayda Roma kentinde seçimlere, oylamalara ya da toplantılara katılmayı seçen birkaç bin ya da birkaç yüz kişi anlamına geliyordu. İnsanların aslında ne kadar etkili olduğu, –antik dünyada bile– Roma tarihinin en büyük anlaşmazlıklarından birini oluşturmuştur ama kesin olan iki şey vardır. Bu dönemde, Roma devletinin siyasi yetkililerini sadece onlar seçebiliyordu; diyelim ki konsüllük makamına, ne kadar soylu olursanız olun ancak Roma halkı sizi seçerse gelebilirdiniz. Üstelik senatodan farklı olarak, sadece onlar yasa yapabiliyordu. MÖ 58'de Cicero'nun düşmanları, senatonun terörle mücadele kararnamesi uyarınca hangi yetkilere sahip olursa olsun, onun Catilina'nın yandaşlarını idam ettirmesinin

Roma yurttaşlarının adil yargılanma hakkına aykırı olduğunu iddia etmişti. Onu sürgüne göndermek halka bağlıydı.

Bir zamanların "vatanın babası" halk onun geri dönmesi yönünde oy kullanana kadar Kuzey Yunanistan'da berbat bir yıl geçirdi (gururuzca kendine acıması hoş karşılanmadı). Destekçilerinin tezahüratlarıyla geri döndü ama kentteki evi yıkılmış ve sanki bir mesaj vermek istenmiş gibi yerine Libertas* için bir tapınak yapılmıştı. Kariyeri bir daha asla eskisi gibi olmadı.

Yazmak

Bu hikâyeyi bu kadar ayrıntılı bir şekilde anlatabilmemizin nedenleri çok basittir: Romalıların kendileri bununla ilgili çok şey yazmış ve yazılanların büyük bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Modern tarihçiler çoğu zaman antik dünyanın bazı yönlerini çok az bildiğimizden hayıflanır. "Yoksulların hayatıyla ilgili bilmediklerimizi bir düşünün," diye yakınırlar, "ya da kadınların bakış açıları hakkındaki bilgimizi bir ele alın." Bu, anakronistik olduğu kadar yanıltıcıdır da. Roma edebiyatının yazarları, neredeyse sadece erkek *idi* ya da en azından kadınların yapıtlarının pek azı bize ulaşmıştır (İmparator Nero'nun annesi Agrippina'nın özgeçmişi, klasik edebiyatın en üzücü kayıplarından biri sayılmalıdır). Romalı şairlerin bazıları, şairlerin hâlâ zaman zaman yaptığı gibi, kendilerini tavan aralarında açlıktan ölüyormuş gibi göstermekten hoşlansa da, bu adamların neredeyse hepsi varlıklıydı. Bununla birlikte bu yakınmalar çok daha önemli bir noktayı gözden kaçırmaktadır.

Roma dünyasıyla ilgili en olağanüstü olgu, Romalıların yazdıklarının iki binyılı aşkın bir süre boyunca varlığını sürdürmüş olmasıdır. Elimizde onların daha önce değindiğim şiirleri, mektupları,

---

* Özgürlük Tanrıçası. (yay. n.)

makaleleri, konuşmaları ve tarihçeleri ve aynı zamanda romanları, coğrafya metinleri, yergileri ve su mühendisliğinden tıbba ve hastalığa kadar sayfalarca teknik yazıları bulunmaktadır. Bu metinler günümüze, büyük ölçüde Orta Çağ keşişlerinin gayreti sayesinde ve bazı felsefe eserlerini ve bilimsel malzemeleri Arapçaya çeviren Orta Çağ Müslüman bilim insanlarının önemli ama sıklıkla unutulan katkısıyla ulaşmıştır; bu keşişler, klasik edebiyatın en önemli ya da yararlı olduğunu düşündükleri yapıtlarını elleriyle, tekrar tekrar yazdılar. Ayrıca kazılarıyla Mısır'ın kumlarında ve çöplüklerinde papirüsler, İngiltere'nin kuzeyindeki Roma askerî üslerinde ahşap üzerine yazılmış yazıtlar ve imparatorluğun her yanında anlamlı mezar taşları bulan arkeologlar sayesinde, Roma dünyasının bazı daha sıradan sakinlerinin hayatını ve mektuplarını görebiliyoruz. Elimizde eve gönderilen notlar, alışveriş listeleri ve mezarlara kazınmış son sözler var. Bu bir zamanlar var olanların küçük bir bölümü olsa da, Roma edebiyatına –ve genelde Roma dönemi eserlerine– bir insanın, bir ömür boyunca hakkıyla üstesinden gelebileceğinden daha fazla erişimimiz bulunmakta.

Peki Catilina'yla Cicero arasındaki anlaşmazlığı tam olarak nasıl biliyoruz? Hikâye bize farklı yollardan ulaştı ve onu bu denli zengin kılan da kısmen bu çeşitliliği. Pek çok Antik Roma tarihçisinin çalışmasında –hepsi de olaylardan yüz ya da daha fazla yıl sonra yazılmış– kısa hikâyeler vardır; üstelik bunların arasında Cicero'nun kendisinin eski bir yaşam öyküsü de bulunmaktadır. Daha da önemlisi ve anlamlısı, hemen hemen tam olarak antik dönemdeki başlığı, *Bellum Catilinae,* kullanılarak bu olayın hikâyesini ve ayrıntılı bir analizini yapan ve standart İngilizce çevirisi elli sayfayı aşan bir metnin olmasıdır. Bu metin; MÖ 40'ta, "savaş"tan sadece yirmi yıl sonra Gaius Sallustius Crispus ya da bugün daha çok tanındığı adıyla "Sallust" tarafından yazılmıştı. Cicero gibi bir "yeni adam" ve Jül Sezar'ın arkadaşı ve müttefiki olan Sallust'un çok karışık bir siyasi ünü vardı: Kuzey Afrika'daki Roma valiliği dönemi, yolsuzluklar ve haraca kesmeler nedeniyle Roma ölçütlerine göre bile utanç vericiydi.

Bununla birlikte bir ölçüye kadar hoş olmayan kariyerine rağmen ya da belki de bu yüzden Sallust'un metni antik dünyadan günümüze kalan en sert siyasi analiz yazılarından biridir.

Sallust sadece ayaklanma girişiminin hikâyesini, nedenlerini ve sonucunu yazmadı. Catilina'yı MÖ 1. yüzyıl Roması'nın daha geniş başarısızlıklarının bir simgesi olarak kullandı. Sallust'a göre kentin başarısı ve zenginliği, Akdeniz'i fethetmesinin ve ciddi rakiplerinin hepsini ezip geçmesinin ardından ortaya çıkan iktidar hırsı ve şehveti, Roma kültürünün ahlaki dokusunu bozmuştu. Can alıcı an, Catilina'ya karşı savaştan seksen üç yıl önce, MÖ 146'da Roma orduları sonunda Kartaca'yı, Hannibal'in Afrika'nın kuzey kıyısında bulunan merkezini yok ettiğinde geldi. Sallust'un düşüncesine göre artık Roma egemenliğine karşı önemli bir tehdit kalmamıştı. Sallust, Catilina'nın cephede yiğitçe savaşmaktan direniş sırasında olağanüstü bir mukavemet göstermeye kadar bir sürü olumlu niteliğe sahip olabileceğini kabul ediyordu: "Açlığa, soğuğa ya da uykusuzluğa dayanma yeteneği inanılmazdı." Öte yandan Catilina, döneminin Roması'nda kötü olan şeyleri de ziyadesiyle simgeliyordu.

Sallust'un yazısı, son olarak Cicero'ya dönen ve olanları kendi gözünden yansıttığı başka kuvvetli belgelere dayanmaktaydı. En yakın arkadaşı –resmî politikaya hiç girmeyen ama dışarıdan gücünü kullanan varlıklı– Titus Pomponius Atticus'a yazdığı mektupların bazılarında Cicero, Catilina'yla başlangıçtaki dostça ilişkilerinden söz etmektedir. Oğlunun doğumuyla ("bak ne diyeceğim, baba oluyorum...") ve evini dekore etmek üzere Yunanistan'dan aldığı yeni heykellerin gelişi gibi özel hayatıyla ilgili haberlerle birlikte, Cicero MÖ 65'te daha sonra birlikte çalışabilecekleri umuduyla, Catilina'yı mahkemede savunmayı düşündüğünü anlatıyor.

Bu kadar özel mektupların kamusal alana nasıl düşmüş olduğu hâlâ gizemini korumaktadır. Büyük olasılıkla, Cicero'nun ev halkından birisi onun ölümünden sonra mektupları kopyaladı ve bunlar meraklı okurlar, taraftarlar ve düşmanlar arasında hızla yayıldı. Antik dün-

yada, bizim bildiğimiz anlamda hiçbir şey *basılmıyordu*. Günümüze ulaşan neredeyse bin adet mektup, hayatının son yirmi yılında bu büyük adama gönderilmiş ya da onun tarafından yazılmıştı. Sosyete boşanmalarından hırsızlık yapan aracılara, Jül Sezar'ın hırslarına kadar çeşitli konuların yanı sıra sürgündeki acısını ("Bütün yapabildiğim ağlamak") ve kızının doğum yaptıktan sonra ölmesinden duyduğu kederi yansıtan bu mektuplar, Antik Roma'dan bize kalan en ilginç belgelerin bazılarını oluşturmaktadır.

Günümüze ulaşan aynı ölçüde ilginç ve belki de daha şaşırtıcı bir şey de, Cicero'nun, konsüllüğünün başarılarını övmek için yazdığı uzun bir şiirin bir bölümüdür; şiir eksik olsa da yetmiş dizesi diğer antik yazarlar ve Cicero tarafından daha sonraki yapıtlarında kullanılacak kadar ünlenmiş ya da adı kötüye çıkmıştır. Latincenin, Karanlık Çağlar'ı aşmış, edebî değeri olmayan dizelerinin en dillere düşmüşlerinden biri de buna dâhildir: "*O fortunatam natam me consule Romam*" ("Roma ne kadar da şanslı bir ülke / Benim müthiş konsüllüğümle doğdu")* dizesi gibi. Ayrıca büyük, biraz da gülünç bir tevazu eksikliği ile nitelenen şiir, süper konsülümüzün Olimpos Dağı'ndaki kutsal senatoda Catilina tertibine karşı ne yapılması gerektiğini tartıştığı bir "tanrılar toplantısı"na yer vermişe benziyor.

MÖ 1. yüzyılda Roma'da saygınlık ve ün, dedikodu gazetesi kadar kimi zaman detaylı bir şekilde, hatta beceriksizce planlanmış tanıtıma da bağlıydı. Cicero'nun tarihçi arkadaşlarından Lucius Lucceius'u, Catilina'yı yenilgiye uğratmasını ve sonrasını övgüyle anlatan bir hikâye yazmaya ikna etmeye çalıştığını ("Son derece istekliyim," diye yazmıştı bir mektupta, "adımın senin yazının odağını oluşturmasına.") ve zorlu göçmenlik davasını Roma mahkemelerinde savunduğu gözde bir Yunan şairin aynı konuda uygun bir destan yazmasını umduğunu biliyoruz. Sonunda kendisine övgü şiirini kendisi yazdı. Çok ikna edici olamadan yapıtın edebî değerini ve hatta en ünlü dizesini bile

---

* Iuvenalis'un *Yergiler-Saturae* adlı eserinde de geçen bu ifadenin motamot karşılığı şudur: "Ey talihli Roma, ben konsülken doğdu." (yay. n.)

(*"O fortunatam natam..."*) savunmaya çalışan birkaç modern eleştirmen çıkmıştı. Konuyla ilgili görüşleri günümüze ulaşan çoğu Romalı eleştirmen, girişimin hem kendini beğenmişliğini hem de dilini yerdi. Cicero'nun en büyük hayranlarından biri, hatiplik yöntemlerinin hevesli bir öğrencisi "çizgiyi aşmış olmasına" üzülmüştü. Diğerleri şiirle dalga geçmiş ya da onu taklit etmişti.

Bununla birlikte MÖ 63'ün olaylarına en doğrudan erişimi Cicero'nun ayaklanma sırasında yaptığı konuşmaların metinlerinden sağlıyoruz. Konuşmalardan ikisi; Roma halkının katıldığı toplantılarda, onları Catilina tertibiyle ilgili soruşturmalardaki gelişmelerle ilgili bilgilendirmek ve muhaliflere karşı kazanılan zaferi ilan etmek için yapılmıştı. Bir tanesi, 5 Aralık'ta senatoda tutuklulara verilecek uygun cezaların belirlenmesi için yapılan tartışmaya Cicero'nun yaptığı katkıydı. En ünlüsüyse, 8 Kasım'da senatoda, Catilina'yı suçlayan, Maccari'nin tablosunda ağzından çıktığını hayal edebileceğimiz sözcüklerle yaptığı konuşmaydı.

Küçük bir köle ordusu tarafından büyük zahmetlerle kaleme alınan bu konuşmaların kopyalarını, yapıldıktan hemen sonra muhtemelen Cicero'nun kendisi dağıtmıştı. Ayrıca şiir çalışmalarının tersine bunlar, çabucak Latin edebiyatının beğenilen ve en fazla alıntılanan klasikleri ve Romalı erkek öğrencilerin öğrendiği ve taklit ettiği mükemmel belagatin en iyi örnekleri haline geldi. Latinceyi tamamen akıcı konuşamayanlar tarafından bile okundular ve incelendiler. Roma Mısırı'nda dört yüzyıl sonra yaşananlar kesinlikle bunlardı. Bu konuşmaların günümüze ulaşan ve MS 4. ya da 5. yüzyıldan kalma papirüslerde bulunan en eski kopyaları, aslında çok daha uzun metinlerin yalnızca küçük parçalarıdır. Papirüsler özgün Latinceyi ve Yunancaya harfi harfine çevirisini içermektedir. Mısır'da ana dili Yunanca olan birisinin Cicero'nun özgün dilinin üstesinden gelebilmek için biraz uğraştığını ve hatta yardıma ihtiyaç duyduğunu düşünmeliyiz.

Daha sonra gelen pek çok öğrenci de bununla uğraşmaktadır. *In Catilinam* ya da günümüzde genel olarak *Catilina Söylevleri* olarak

bilinen bu dört konuşma*, Batı'nın eğitsel ve kültürel geleneklerinde yer bulmuştur. Orta Çağ manastırları aracılığıyla kopyalanan ve yayılan konuşmalar kuşaklarca Latince öğrencilerine alıştırma yaptırmak için kullanıldı ve Rönesans aydınları ve belagat kuramcıları tarafından dikkatle çözümlendi. Bugün bile basılı kitaplar halinde, Latince öğrenenler için ders programlarındaki yerlerini koruyorlar ve yöntemleri, aralarında Tony Blair ve Barack Obama'nınkilerin de bulunduğu en ünlü modern konuşmaların temelini oluşturan inandırıcı hitabet örnekleri olmayı sürdürüyorlar.

Cicero'nun 8 Kasım'da yaptığı konuşmanın (*Birinci Catilina Söylevi*) açılış cümlelerinin Roma dünyasının en iyi bilinen ve hemen tanınan alıntıları haline gelmesi hiç de uzun sürmemiştir: "*Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?*" ("Daha ne kadar, Catalina, sabrımızı sınayacaksın?") ve bunun hemen ardından, yazılı metinde birkaç satır sonra kızgın ve hâlâ dillerde dolaşan slogan, "*O tempora, o mores*" ("Ah nasıl bir dünyada yaşıyoruz!" ya da harfi harfine, "Ah şu zamanlar, ah şu âdetler!"). Aslında, "*Quo usque tandem...*" ifadesi, Sallust yirmi yıl sonra "savaş"la ilgili hikâyesini yazdığında çoktan Roma edebiyat bilincine yerleşmiş olmalıydı. O kadar sımsıkı yerleşmişti ki, Sallust maksatlı ya da şakacı bir ironiyle bunu Catilina'nın ağzından verebiliyordu. "*Quae quo usque tandem patiemini, o fortissimi viri?*" ("Buna daha ne kadar katlanacaksınız, yiğitlerim?") ifadesi, Sallust'un seçkinlerin ellerinde yaşadıkları haksızlıkları yandaşlarına anımsatan devrimci kışkırtmasıydı. Sözcükler tümüyle hayalidir. Tarihçiler bugün nasıl karakterlerine duygular ya da gerekçeler yakıştırmaktan hoşlanıyorsa, antik dönem yazarları da düzenli olarak kahramanları için konuşmalar yazıyordu. Buradaki espri, Cicero'nun en büyük düşmanı Catilina'ya, hasmının en ünlü sloganının söyletilmiş olmasıydı.

Bu, bahsi geçen özel deyişin tarihindeki alaycı ve maksatlı, çelişkili "yanlış aktarım"lardan sadece birisidir. Bu ifade, genellikle

---

* Marcus Tullius Cicero, *L. Catilina Söylevi*, çev. Mehmet Oktan, Kabalcı Yayınları, 2016. (yay. n.)

Roma edebiyatında devrimci planlar söz konusu olduğunda pusuda bekliyordu. Sallust'tan sadece birkaç yıl sonra Titus Livius, başlangıcından itibaren kendi Roma tarihini yazıyordu ve bu tarih aslen yüz kırk iki "kitap"tan oluşuyordu; antik bir kitap, bir papirüs rulosuna denk gelse ve modern bir kitap bölümünün uzunluğuna yakın olsa da, muazzam bir proje. Livius'un Catilina'yla ilgili söyledikleri kayıptır. Ama yüzlerce yıl önceki iç çatışmaları, özellikle de MÖ 4. yüzyılda Roma yoksullarını seçkinlerin baskıcı yönetimine karşı ayaklanmaya kışkırttığı sanılan Marcus Manlius'un "komplo"sunu yansıtmak istediğinde, klasik sözcüklerin bir versiyonuna geri dönmüştü. Manlius'un, yandaşlarına, yoksul olsalar da başarıya ulaşmak için gereken insan gücüne sahip olduklarının farkına varmaları için, *"Quo usque tandem ignorabitis vires vestras?"* ("Daha ne kadar gücünüzün farkında olmadan yaşayacaksınız?") diye sorduğunu hayal etmişti.

Burada önemli olan nokta sadece bir dil yankılanması değildir. Roma edebiyatında bu rolü kesinlikle yeterince sık oynasa da, hainlik simgesi olarak Catilina'nın kişiliğiyle ilgili de değildir önemli olan. Adı, sevilmeyen imparatorların lakabı olarak kullanılmaya başlanmıştı ve yarım yüzyıl sonra Publius Vergilius Maro (ya da günümüzde daha çok bilindiği şekliyle "Vergilius") ona *Aeneas*'ta kısa bir rol vermişti; hain, yeraltında işkence görürken ve "Cehennem Tanrıçaları'nın karşısında titrerken" betimleniyordu. Daha önemlisi, Catilina'yla Cicero arasındaki çatışmanın Roma tarihindeki ve ötesindeki sivil itaatsizlik ve ayaklanmaların anlaşılması için güçlü bir örnek haline gelmiş olmasıdır. Romalı tarihçiler devrim üzerine yazarken, Catilina imgesi bazı tuhaf kronolojik çarpıtmalar pahasına, hemen hemen her zaman hikâyelerinin arkasında bir yerde duruyordu. Özenle seçilmiş sözcüklerinin hissettirdiği gibi, Livius'un Marcus Manlius'u, yoksul ayaktakımının desteklediği, başarısızlığa mahkûm bir devrime kalkışan bir soylu, büyük ölçüde Catilina'nın erken Roma tarihindeki bir izdüşümüydü.

Hikâyenin Diğer Yüzü

Hikâyenin bir başka yüzü olamaz mı? Cicero'nun kaleminden ya da bakış açısından gelen ayrıntılı kanıtlar, onun perspektifinin her zaman egemen olacağı anlamına geliyor. Ama bu en basit anlamda illa ki bunun doğru olduğu ya da olayların sadece bu açıdan görülmesi gerektiği anlamına gelmemektedir. İnsanlar yüzyıllar boyunca Cicero'nun bize sunduğu hikâyenin tam olarak ne kadar hileli olduğunu merak etti ve onun olaylara ilişkin yorumunun yüzeyinin hemen altında alternatif görüşler ve yorumlar aradı. Bizzat Sallust da bunu hissettirmektedir. Hikâyesi ağırlıklı olarak Cicero'nun yazılarına dayansa da, ünlü *"Quo usque tandem"*i Cicero'un ağzından Catilina'nın ağzına aktararak okurlarına gerçeklerin ve yorumlarının en azından değişken olduğunu hatırlatıyor olabilirdi.

Apaçık sorulardan biri, *Birinci Catilina Söylevi* olarak bildiğimiz konuşmanın gerçekten de Cicero'nun 8 Kasım'da Jüpiter Tapınağı'nda toplanan senatörlere söyledikleri olup olmadığıdır. Bunun tamamen uydurma olduğunu düşünmek zordur. Söylemiş olduklarıyla hiçbir bağlantısı olmayan bir versiyonu dağıtmayı nasıl becerebilirdi? Öte yandan bu ifadelerin harfi harfine aynısı olmadığı neredeyse kesindir. Notlara ve ana başlıkların antik dönemdeki dengine bakarak konuştuysa, elimizdeki metin büyük olasılıkla onun söylediğini hatırladıklarıyla söylemiş olmayı istedikleri arasında bir yerde durmaktadır. Tamamen eksiksiz bir metinden okuduysa bile, konuşmayı dostlarına, çalışma arkadaşlarına ve etkilemek istediği kişilere dağıtırken kesinlikle biraz geliştirmiş, yarım kalan şeyleri tamamlamış ve metne o gün atladığı ya da unuttuğu birkaç zekice nükteyi eklemiş olmalıydı.

Metnin tam olarak ne zaman ve neden dağıtıldığı da çok önem taşıyor. Atticus'a yazdığı bir mektuptan, Cicero'nun *Birinci Catilina Söylevi*'nin kopyalanmasını ,"komplocu"ları idam ettirmesiyle ilgili anlaşmazlığın ortadan kalkacak gibi olmadığını çok iyi anlamış olması gereken MÖ 60 Haziranı'nda ayarladığını biliyoruz. Bu bazı stratejik

düzeltmeler ve eklemeler demek olsa da, Cicero için konuşmasının yazılı metnini kendi savunması için kullanmak cazip ve kolay olmalıydı. Aslında, elimizdeki versiyonda Catilina'dan defalarca yabancı bir düşmanmış gibi söz etmesi (Latincesi *hostis*), pekâlâ Cicero'nun muhaliflerine karşılık verme yollarından biri olabilir: Komploculardan devlet düşmanı olarak söz ederek Roma hukukunun korumasını hak etmediklerini, (yargılanma hakkı dâhil) yurttaşlık haklarını kaybetmiş olduklarını sezdiriyordu. Elbette bu, konuşmanın 8 Kasım'daki sözlü versiyonunda da bir ana motif olabilirdi. Gerçekten bilmiyoruz. Ama ifade kalıcı, yazılı versiyonda kesinlikle çok daha fazla önem kazandı; ayrıca bu ifadeye yazılı metinde daha fazla vurgu yapıldığına ziyadesiyle inanıyorum.

Bu sorular bizi ivedilikle hikâyenin farklı versiyonlarını aramaya itiyor. Cicero'nun bakış açısını boş vererek, Catilina'yla yandaşlarının bunu nasıl gördüğüne dair bir fikrimizin olabilmesi mümkün mü? MÖ 1. yüzyılın ortasındaki kanıtlara bugün Cicero'nun sözleriyle görüşleri hükmediyor. Öte yandan elimizdeki diğer bağımsız parçaları kullanarak hikâyedeki küçük çatlakları "zorlayıp açmak" ve başka gözlemcilerin olayları farklı görüp görmediğini sorgulamak için her zaman onun versiyonunu ya da Roma tarihinin farklı versiyonlarını okumak değerlidir. Cicero'nun iğrenç hainler olarak nitelediği insanlar gerçekten de onun betimlediği kadar hain miydi? Bu olayda, gerçekte olanlarla ilgili şüpheler uyandırmaya yetecek kadar çok şey bulunmaktadır.

Cicero, Catilina'ya, tamamen ahlaki zaaflarından kaynaklanan müthiş kumar borçları olan bir umutsuz rolü biçmektedir. Ama durum bu kadar basit olamazdı. MÖ 63'te Roma'da bir tür kredi alma zorluğu ve Cicero'nun kabul edebileceğinden daha fazla ekonomik ve toplumsal sorun vardı. "Büyük konsüllüğünün" bir başka başarısı da, kentteki yoksulların bazılarına İtalya'da toprak dağıtılmasına yönelik bir planı bozmaktı. Bir başka deyişle eğer Catilina bir umutsuz gibi davransaydı iyi bir gerekçesi olabilirdi ve benzer sıkıntılar nedeniyle aşırı önlemlere başvuran pek çok sıradan insanın desteğini alabilirdi.

4. MÖ 63'te basılan bu gümüş sikkenin deseni bir yasa için oy kullanan, bir kavanoza oy tableti atan bir Romalıyı göstermektedir. İki versiyon arasındaki ince ayrımlar baskı kalıplarının farklılıklarını çok iyi ortaya koymaktadır. O yılın darphane sorumlusunun adı olan Longinus da sikkeye basılıdır.

Peki bununla ilgili ne söyleyebiliriz? İki binyıl sonra ekonomiyi yeniden inşa etmek siyaseti yeniden inşa etmekten daha zordur ama bazı işaretlerin izini sürebiliriz. Günümüze ulaşan dönemin sikkelerinin sağladığı kanıtlar hem zamanın koşulları hem de modern tarihçilerle arkeologların ellerindeki malzemeyi ustalıkla kullanması bakımından, özellikle aydınlatıcıdır. Roma sikkeleri genellikle kesin olarak tarihlendirilebiliyordu çünkü o dönemde her yıl yeni tasarımlar yapılıyor ve piyasaya sürülmelerinden sorumlu yetkililer tarafından "imzalanıyorlardı." Bir dizi tek tek el yapımı "kalıp" (ya da damga) kullanılarak basılıyorlardı; bu nedenle ayrıntılarındaki küçük farklılıklar, bitmiş sikkelerde hâlâ görülebilmektedir. Tek bir kalıbın (temiz bir görüntü oluşturamayacak kadar körelmeden önce) kaç tane sikke basabileceğini kabaca hesaplayabiliyoruz ve elimizde yeterince fazla sikke örneği varsa, tek bir parti için kaç tane kalıp kullanıldığını da tahmin edebiliyoruz. Bundan da her yıl ne kadar sikke basıldığına dair kabataslak ama iş görür bir fikir edinebiliyoruz: ne kadar kalıp o kadar sikke veya ne kadar sikke o kadar kalıp.

Bu hesaplamalara göre MÖ 60'ların sonunda basılan sikkelerin sayısı o kadar çok düştü ki dolaşımdaki paranın toplamı birkaç yıl öncekinden daha azdı. Bunun nedenlerini bilemiyoruz. 18. yüzyıldan önce ya da hatta daha sonrasında pek çok devlette olduğu gibi Roma'da da bir para politikası ya da bu tür bir politikanın oluşturulabileceği finansal kurumlar yoktu. Ama bunun olası sonuçları ortadadır. Servetini düşüncesizce kumarda kaybetmiş olsa bile Catilina –ve pek çokları– nakit sıkıntısı çekiyor olabilirdi, zaten borçlu olanlar da kendileri de nakit sıkıntısı yaşayan, verdikleri borçları geri isteyen alacaklılarla karşı karşıya kalmıştı.

Bütün bunlar, Roma'daki sıradan insanlara ya da yoksullara ayaklanma ya da köklü değişiklik sözü verenlere katılma gerekçesi vermiş olabilecek diğer uzun dönemli etkenlerle birleşmişti. Varsılla yoksul arasında muazzam bir eşitsizlik vardı, nüfusun çoğunluğunun yaşam koşulları berbattı ve olasılıkla çoğu zaman açlıktan ölünmese de sürekli bir açlık hüküm sürüyordu. Cicero'nun Catilina'nın yandaşlarını hor görerek ahlaksızlar, gangsterler ve çulsuzlar olarak nitelendirmesine

5. 4. yüzyıldan kalma bu Roma mezar taşı, sikke basmanın basit bir yolunu göstermektedir. Boş sikke, iki kalıbın arasına yerleştirilip örsün üzerine konuyor. Soldaki adam bu "tabaka"ya, deseni boş sikkeye basmak için çekiçle şiddetli bir darbe indiriyor. Sağdaki yardımcının ellerindeki maşa, boş sikkenin baskıyı kolaylaştırmak için ısıtıldığını işaret ediyor.

karşın kendisinin ve Sallust'un hikâyelerinin bazılarının mantığı başka türlüsünü işaret etmektedir. Bu hikâyeler, Catilina'nın kenti yakıp kül etmeyi hedeflediğini açıkladığında kendisine yönelik desteğin eridiğini belirtmekte ya da ima etmektedir. Eğer öyleyse, büyük bir yangın felaketinden kaybedecek hiçbir şeyi olmayan –ve kazanacak pek çok şeyi olan– perişanlar ve umutsuzlardan söz etmiyoruz demektir. Daha büyük bir olasılıkla destekçilerinin arasında hâlâ kentin ayakta kalmasından çıkarı olan sıradan acı çeken yoksullar da bulunuyordu.

Cicero'nun, Catilina'nın yarattığı tehlikeden yararlanması kaçınılmaz olarak çıkarına olmuştu. Siyasi başarısı ne olursa olsun, Catilina gibi, köklerinin kentin kurucularına hatta tanrılara kadar uzandığını iddia eden soylu ailelerin arasında, Roma toplumunun tepesinde riskli bir konumda bulunuyordu. Söz gelimi Jül Sezar'ın ailesi, kökeninin Tanrıça Venüs'e kadar uzanmasından gurur duyuyordu; bir başkası, daha da ilginç bir şekilde, bir boğayla olağandışı çiftleşmesi sonucu korkunç Minotaur'u doğuran aynı ölçüde efsanevi Pasiphae'nin, Kral Minos'un karısının soyundan geldiğini ileri sürüyordu. Bu çevrelerde konumunu sağlama alabilmek için, Cicero'nun konsül olarak görev yaptığı yıl içinde ses getirecek bir şey yapmak istediğine şüphe yoktur. Bir barbar ordusuna karşı etkileyici bir askerî zafer kazanmak ideal olurdu ve bu, çoğu Romalının hayalindeki şeydi. Roma her zaman savaşçı bir devlet olmuştu ve savaşta zafer kazanmak şan ve şerefe ulaşmanın en kesin yoluydu. Ne var ki, Cicero asker değildi: O, ordusuna tehlikeli ya da talihsiz yabancılara karşı savaşta liderlik ederken değil, mahkemelerde sivrilmişti. Bir başka şekilde "devleti kurtarması" gerekiyordu.

Bazı Romalı yorumcular krizin çok fazla Cicero'nun yararına geliştiğine dikkat çekiyordu. Cicero'nun bütün kariyerine saldıran ve bir zamanlar hatalı bir şekilde Sallust'un kaleminden çıktığına inanıldığı için saklanan isimsiz bir yazı, Cicero'nun açıkça "devletin sıkıntılarını kendi şan ve şöhreti için kullandığını" belirtiyor, onun konsüllüğünün çözümden çok "tertibin nedeni" olduğunu iddia edecek

kadar ileri gidiyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, bizim için temel bir soru da Cicero'nun tertibin tehlikelerini *abartıp abartmadığı* değil, *ne kadar abarttığı* olmalıdır.

En muayyen modern kuşkucular bütün tertibin Cicero'nun imgeleminin icadından başka bir şey olmadığına inanıyordu; eğer bu doğruysa "silah meraklısı" olduğunu iddia eden adam aynen öyleydi, suçlayıcı mektuplar sahteydi, Galyalı temsilciler heyeti konsülün tam bir aldatmacasıydı ve suikast girişimi söylentileri paranoyakça yalanlardı. Bu kadar radikal bir manzara inanılması zor görünüyor. Sonuç olarak Catilina'nın adamlarıyla Roma lejyonlarının arasında göğüs göğüse bir muharebe yaşanmıştı ki bu, uydurma denilerek reddilemezdi. Asıl gerekçeleri ne olursa olsun Catilina –ileri görüşlü radikal ya da ilkesiz terörist– aşırı önlemlere başvurmaya, bir yere kadar kavga arayan ve kendi şan şöhretinin peşinde olan bir konsül tarafından itilmişti. Cicero, kanıtlar ne olursa olsun, Catilina'nın Roma güvenliğine karşı ciddi bir tehdit oluşturduğuna kendini inandırmış bile olabilirdi. Çok daha yeni örneklerden bildiğimiz gibi siyasi paranoya ve kişisel çıkar, çoğu zaman bu şekilde işlemektedir. Hiçbir zaman tamamen emin olamayacağız. "Tertip" her zaman klasik yorumlayıcı ikilemin en iyi örneklerinden biri olacaktır: Gerçekten "kızıllar yatağın altında" mıydı yoksa kriz en azından bir ölçüye kadar bir muhafazakâr yalanı mıydı? Bu, aynı zamanda, başka alanlarda olduğu gibi Roma tarihinde de her zaman hikâyenin diğer tarafına bakmamız için bir uyarı oluşturmalıdır.

Bizim Catilina?

Cicero'yla Catilina arasındaki çatışma, o zamandan beri siyasi anlaşmazlıkların bir örneği olmuştur. Maccari'nin 8 Kasım'daki olaylarla ilgili tablosunun, Roma tarihinin başka sahneleri gibi, daha yeni modern İtalyan senatosunun evi haline gelen Palazzo Madama için ısmarlanmış

olması, pek de rastlantı olamaz; büyük olasılıkla modern senatörler için bir ders oluşturması amaçlanıyordu. Dahası "tertip"in doğruları ve yanlışları, Catilina'yla Cicero'nun erdemleriyle hataları ve iç güvenlikle yurttaşlık hakları arasındaki çatışmalar, yüzyıllar boyunca hararetle tartışılagelmişti; üstelik sadece tarihçiler arasında da değil.

Bu hikâye, kimi zaman etkileyici şekillerde yeniden yazıldı. Toskana'da yazılan bir Orta Çağ versiyonunda Catilina, Roma lejyonlarına karşı muharebede sağ kalır ve yerel bir kahraman olarak Belisea adlı bir kadınla karmaşık bir gönül ilişkisi yaşar. Bir başka versiyon ona Uberto adlı bir oğul verir ve onu Floransa'daki Uberti Hanedanı'nın atası yapar. Prosper de Crébillon'un ilk kez 18. yüzyılda oynanan *Catilina* adlı oyunu, yaratıcılığı daha da zorlayarak Catilina ve Cicero'nun kızı Tullia arasında, bir Roma tapınağındaki şehvetli buluşmalarla süslenen bir gönül macerası canlandırır.

6. 2012'de, Fidesz'in partisinin anayasayı yeniden yazma girişimlerine karşı çıkan Macar göstericiler Cicero'nun ünlü deyişini Latince sergiliyor. Öte yandan bu ifade sadece siyasi bağlamlarda kullanılmıyordu. Dillere düşmüş bir entelektüel tartışmada, Camille Paglia Fransız düşünür Michel Foucault'nun adını Catilina'nınkinin yerine koymuştu: "Daha ne kadar, ah Foucault?.."

Tertip edebiyatta ve sahnede yeniden canlandırıldığında, yazarın siyasi konumuna ve dönemin siyasi iklimine göre uyarlanıyordu. Henrik Ibsen'in, 1840'lardaki Avrupa devrimlerinin ardından yazdığı ilk drama,* tema olarak MÖ 63'teki olayları ele almaktadır. Burada devrimci Catilina, içinde yaşadığı dünyadaki yolsuzluklara karşı çıkarken daha kötüsünü hayal edemeyecek olan Cicero neredeyse tümüyle olayların dışında bırakılıyor, sahneye hiç çıkmıyor ve hemen hemen hiç sözü edilmiyor. Barut Komplosu'nun ardından yazan Ben Jonson içinse tersine Catilina, sadist bir antikahramandı**; kurbanları o kadar fazlaydı ki, onların Stiks Nehri'nden geçirilip Yer altına*** götürülmeleri için Jonson'ın canlı imgeleminde bütün bir donanma gerekiyordu. Onun Cicero'su da özellikle sevimli değil vızıldayan sıkıcı bir adamdı; aslında o kadar sıkıcıydı ki oyunun 1611'deki ilk performansında, Catilina'ya yönelik bitmez tükenmez suçlamaları sırasında seyircilerin çoğu çıkıp gitmişti.

Jonson, Cicero'nun güçlü retoriğinin yaratacağı etkiyi hafife almıştı; en azından sözcüklerinin sürekli kullanımı, alıntılanması ve stratejik şekilde uyarlanması bunun bir kanıtıdır. *Birinci Catilina Söylevi* ve özellikle de ünlü ilk satırı ("Daha ne kadar, Catilina, sabrımızı sınayacaksın?") hâlâ 21. yüzyıl siyasi söyleminde pusuda beklediği için modern siyasi pankartlarda yer almakta ve 140 karakterlik tweetlere de rahatça sığmaktadır. Bütün yapmanız gereken modern hedefinizin adını eklemek. Gerçekten de, bu kitabı yazdığım süre içinde atılan tweetler ve diğer başlıklarda, "Catilina"nın adı-

---

* Henrik Ibsen'in 1848-1849 arasında yazmış olduğu bu ilk drama *Catiline* adını taşımaktadır. Oyun, Ibsen adıyla ilk kez 3 Aralık 1881 tarihinde İsveç'in Stokholm kentindeki Nya Teatern (Yeni Tiyatro)'da sergilenmiştir. Henrik Ibsen, *Toplu Oyunlar 1 (Catilina, Bir Halk Düşmanı)*, çev. Yılmaz Onay, Mitos Boyut Yayınları, 2011. (yay. n.)

** Asıl ismi Benjamin Jonson olan yazarın *Catiline* ismiyle 1611 yılında ilk kez sergilenen trajedisi, *Catiline His Conspiracy* başlığıyla aynı yıl basılmıştır. (yay. n.)

*** Cehennem Nehri olarak da bilinen Stiks Nehri, Hades'in Yer altı ülkesinin etrafını çevrelemektedir. İnsanlar öldükten sonra Hades'in ülkesine gitmek için bu nehirden geçmek zorundadır. Nehirden karşıya bir kayıkçı belli bir ücret karşılığından geçirmektedir. O nedenle ölülerin ya ağzına ya da gözlerine iki altın sikke koyulurmuş. (yay. n.)

nın yerine diğerleriyle birlikte Birleşik Devletler, Fransa ve Suriye liderleri, Milano belediye başkanı ve İsrail devleti konuyordu: *"Quo usque tandem abutere, François Hollande, patientia nostra?"* Bugün bu sloganı kullananların tam olarak kaçının onun nereden geldiğini ya da Cicero'yla Catilina'nın arasındaki çatışmanın neden kaynaklandığını açıklayabileceğini bilmek olanaksızdır. Bazıları siyasi bir amacı olan klasik edebiyat uzmanı olabilir ama bunun bütün bu muhalifler ve göstericiler için geçerli olması mümkün değil. Deyişin kullanımı klasik uzmanlıktan çok daha farklı ve olasılıkla daha önemli bir şeye işaret etmektedir. Bu, Batı siyasetinin sathında, Cicero'yla Catilina arasındaki zar zor hatırlanan çatışmanın kendi siyasi kavgalarımız ve tartışmalarımız için hâlâ bir örnek işlevi gördüğünün güçlü bir belirtisidir. Cicero'nun belagati, sadece yarısı anlaşılsa da hâlâ modern siyasetin dilini beslemektedir.

Cicero bundan hoşlanırdı. Arkadaşı Lucceius'a mektup yazıp tarihçiden konsüllüğünün başarılarını övmesini istediğinde, ölümsüz bir üne kavuşmayı umuyordu: "Gelecek kuşaklar tarafından konuşulma fikri beni bir tür ölümsüzlük umuduna itiyor," diye yazmıştı biraz iyi tasarlanmış bir utangaçlıkla. Lucceius, gördüğümüz gibi bu iyiliği yapmadı. Cicero'nun "tarih kurallarına aldırmayıp" olayları tam olarak aksettirmek yerine abartarak kaleme alması yönündeki arsız isteğinden rahatsızlık duymuş olabilirdi. Neyse ki sonunda Cicero'nun, MÖ 63'teki başarıları nedeniyle Lucceius'un ona sağlayabileceğinden çok daha fazla ölümsüzlük kazandığı, iki binyıldır sürekli alıntılanan bir durum ortaya çıktı.

Gelecek bölümlerde bu siyasi çatışmaların, tartışmalı yorumların ve bazen bizim dönemimizin rahatsız edici yankılarının daha pek çoğunu bulacağız. Ama şimdi MÖ 1. yüzyılın göreceli olarak sağlam zemininden Roma'nın derinliklerine dönme zamanı. Cicero'yla çağdaşları, kentlerinin ilk yıllarını nasıl yeniden kurdular? Kökleri onlar için neden önemliydi? "Roma nerede başladı?" diye sormak ne anlama geliyor? Bizler ya da onlar Roma'nın ilk dönemlerini gerçekten ne kadar bilebiliriz?

İKİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇTA

Cicero ve Romulus

Bir Roma efsanesine göre Cicero'nun Catilina'yı 8 Kasım MÖ 63'te suçladığı Jüpiter Tapınağı, yedi yüzyıl önce Roma'nın kurucu atası Romulus tarafından yapılmıştı. Romulus ve küçük topluluğunun yeni yurttaşları, daha sonra Cicero'nun Roması'nın siyasi merkezi olan Forum olacak alanda komşularıyla, Sabinler olarak bilinen bir halkla savaşıyordu. Romalılar için işler kötü gidiyordu ve geri çekilmeye zorlanmışlardı. Zafer kazanmak için son bir girişim olarak Romulus Tanrı Jüpiter'e –aslında sadece Jüpiter'e değil, *"insanları bir arada tutan* Jüpiter"e, Jüpiter *Stator*'a– dua etti. Romulus, tanrıya, Romalılar kaçmanın cazibesine kapılmayıp topraklarını düşmana bırakmazsa bir tapınak yaparak teşekkür etmeye söz verdi. Romalılar topraklarını terk etmediler ve tam da o alana Jüpiter Tapınağı dikildi; Roma'nın askerî zaferler kazanmasını sağlayan tanrısal yardımı kutlamak için kentte yapılan çok sayıda tapınağın ilkiydi bu.

En azından Livius ve pek çok Romalı yazarın anlattığı hikâye buydu. Özellikle kökenleri gerçekten de Roma'nın başlangıcına kadar iniyorsa her durumda Cicero'nun zamanında büyük ölçüde yeniden yapılmış olması gereken tapınağın kalıntılarını arkeologlar hiçbir zaman kesin olarak bulamadı. Öte yandan Cicero'nun, senatoyu orada toplantıya davet ettiğinde, ne yaptığını bildiğine kesinlikle

şüphe yoktur. Kafasında Romulus örneği vardı ve mekânı taşı gediğine koymak için kullanıyordu. Yeni düşmanları, Catilina karşısında Romalıların azimli olmasını ("onları bir arada tutmayı") istiyordu. Aslında, Jüpiter'e –bu noktada tanrı heykeline işaret ettiğine şüphe yok– çağrıda bulunduğunda ve seyircilerine tapınağın kuruluşunu anımsattığında tam olarak bunu söylemişti:

> Kentle aynı yıl Romulus tarafından ihdas edilen, sen, Jüpiter, sana söylüyorum kenti ve imparatorluğu bir arada tutan tanrı; bu adamı ve çetesini tapınağından ve diğer tanrıların tapınaklarından, kentin evlerinden ve surlarından, Roma'nın bütün yurttaşlarının hayatlarından ve servetlerinden uzak tutacaksın...

Cicero'nun kendisine yeni Romulus rolünü biçmesi dönemin Romalılarının gözünden kaçmadı ama bu bağlantı geri tepebiliyordu: Bazı insanlar bunu, ona "Arpinumlu Romulus" diyerek küçük kasaba kökenleriyle alay etmenin bahanesi olarak kullanmıştı.

Bu; kurucu atalara, erken Roma'nın heyecan verici öykülerine ve kentin kurulduğu ana yönelik geleneksel bir Romalı çağrısıydı. Bugün bile bebek Romulus ve ikiz kardeşi Remus'u emziren kurt imgesi, Roma'nın kökenlerini işaret etmektedir. Bu sahnenin ünlü bronz heykeli, Roma sanatının en çok kopyalanan ve hemen tanınan yapıtlarından biridir ve binlerce kartpostal, bulaşık bezi, kül tablası ve buzdolabı mıknatısı bu imgeyi taşımakta ve Roma futbol kulübünün simgesi olarak modern kentin her yanında sergilenmektedir.

Bu imge çok iyi bilindiği için Romulus ve Remus'un –ya da alışılmış Roma sırasına göre Remus ve Romulus'un– hikâyesini gereğinden fazla kanıksamak ve onun herhangi bir dönemde, dünyanın herhangi bir yerinde herhangi bir kentin kuruluşuyla ilgili en tuhaf "tarihî efsane"lerden biri olduğunu unutmak kolaydır. Üstelik Romalılar bunun geniş anlamda tarih olduğunu varsaysa da, o kesinlikle masal ya da efsanedir. Kurdun ikizleri emzirmesi çok garip bir hikâyenin

7. Kurdun kendisinin tam tarihi ne olursa olsun, 15. yüzyılda kuruluş destanını yansıtmak için yapılan ikiz bebeklerin daha sonra eklendiği kesindir. Kopyaları, kısmen onu *Romanità*'nın simgesi olarak her yere dağıtan Benito Mussolini sayesinde dünyanın her yanında bulunmaktadır.

o kadar tuhaf bir bölümü ki antik dönem yazarları bile kimi zaman rahatça süt veren bir hayvanın tam da gerektiği anda terk edilmiş bebekleri emzirmek için ortaya çıkıvermesiyle ilgili sağlıklı bir şüphecilik gösteriyordu. Efsanenin geri kalanı, iki kurucunun (Romulus *ve* Remus) olması gibi sıra dışı bir fikrin yanı sıra tecavüz ve adam kaçırma aracılığıyla işlenen cinayetten Roma'nın ilk yurttaşlarının çoğunluğunu suçlularla kaçakların oluşturması gibi bir dizi apaçık kahramanlıktan uzak öğeye kadar şaşırtıcı ayrıntıların olağanüstü bir karışımıdır.

Bu rezil veçheler, modern tarihçilerin bazılarını o kadar etkiledi ki bütün hikâyenin, saldırgan bir şekilde genişleyen Roma'nın düşmanlarıyla kurbanları tarafından bir tür karşı propaganda biçimi olarak uydurulduğunu ileri sürdüler. Bu, bahse mevzu hikâyenin aca-

yipliklerini açıklamaya yönelik, beyhude bir çabadır demiyorum, gereğinden fazla yaratıcı bir girişimdir ve en önemli noktayı gözden kaçırmaktadır. Nerede ve ne zaman yaratıldıysa yaratılsın, Romalı yazarlar Romulus ve Remus destanını anlatmaktan, başka türlü anlatmaktan ve hararetle tartışmaktan hiçbir zaman geri durmamıştı. Bunda, kentin ilk başta nasıl şekillendiği sorusundan daha fazla tehlike vardı. Bu senatörler yeni "Arpinumlu Romulus"u dinlemek üzere Romulus'un eski tapınağına toplaştığında, kuruluş destanının Romalı olmanın ne demek olduğu, Roma halkını tanımlayan özel niteliklerin ne olduğu –hiç de daha az önemli olmayan, atalarından hangi kusurları ve zayıflıkları aldıkları– gibi daha da büyük sorular doğurduğunun fazlasıyla farkında olmalıydılar.

Antik Romalıları anlamak için onların nereden geldiklerine inandıklarını anlamak, Romulus ve Remus destanının ve diğer kuruluş efsanelerinin ana temalarının, ayrıntılarının ve belirsizliklerinin öneminin üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü ikizler ilk Romalılar olmanın tek adayları değildi. Roma tarihinin büyük bölümünde, Roma'yı yeni Troya olarak kurmak üzere İtalya'ya kaçan Troyalı kahraman Aeneas figürü de büyük önem taşıyordu. Bu hikâyelerin gerisinde nelerin yatıyor olabileceğini görmeye çalışmak daha az önemli değildir. "Roma nerede başladı?" sorusu, modern bilim insanları için de neredeyse antik dönemdeki selefleri kadar cazip ve ilgi çekici olduğu ortaya çıkan bir sorudur. Arkeoloji, en eski Roma'nın Roma efsanelerinden çok daha farklı bir tanımını sunmaktadır. Bu, şaşırtıcı, çoğu zaman anlaşılmaz ve tartışmalı bir tanımdır. Ünlü bronz kurt bile şevkle tartışılmaktadır. Bu bronz kurt, her zaman sanıldığı gibi, Roma sanatının günümüze ulaşan en eski yapıtlarından biri midir? Yoksa, son bilimsel analizin gösterdiği gibi, aslında bir Orta Çağ başyapıtı mı? Ne olursa olsun modern kentin altında yüz küsur yıldır yapılan kazılar, nihayet Cicero'nun Romaları haline gelen, Tiber Nehri üzerindeki küçük köyde, belki MÖ 1000'e kadar giden birkaç izi gün ışığına çıkardı.

Cinayet

Tek bir Romulus destanı yoktur zaten. Öykünün çok sayıda, kimi zaman çelişkili versiyonları da vardır. Cicero, Catilina'yla çatışmasından on yıl sonra kaleme aldığı *Devlet Üzerine* adlı incelemesinde bir hikâyeye yer vermişti. O zamandan beri pek çok politikacının yaptığı gibi, kendi gücü zayıflarken siyaset kuramına (ve fazlasıyla tumturaklı iddialara) sığınmıştı. Burada, iyi yönetimin doğası üzerine çok uzun felsefi bir tartışma kapsamında, Roma "anayasası" tarihini en başından ele almıştı. Ama hikâyeye özlü bir başlangıç yaptıktan sonra –burada Romulus'un gerçekten de Tanrı Mars'ın oğlu olup olmadığı konusunu beceriksizce geçiştirirken öykünün diğer efsanevi öğeleriyle ilgili şüpheler uyandırmıştı– Romulus'un yeni yerleşim olarak seçtiği alanın coğrafi üstünlükleriyle ilgili ciddi bir tartışmaya girişmişti.

"Romulus," diyordu Cicero, "denize yakın olmanın sakıncalarından uzak dururken yararlarını daha akıllıca kullanmak için kenti geniş bir nehir halinde sürekli denize doğru akan bir ırmağın kıyılarına kurmaktan başka ne yapabilirdi?" Tiber'in ithal etmeyi ve yerel üretim fazlasını ihraç etmeyi kolaylaştırdığını ve kentin üzerine yapıldığı tepelerin sadece düşman saldırısına karşı ideal bir savunma değil, aynı zamanda "öldürücü bir bölge"nin ortasında sağlıklı bir yaşam ortamı sağladığını açıklıyordu. Sanki Romulus kurduğu kentin günün birinde büyük bir imparatorluğun merkezi olacağını biliyormuş gibiydi. Cicero burada iyi bir coğrafya algısı sergiliyordu; öte yandan o zamandan beri alanın yerel hasımlara karşı üstünlük sağlayan stratejik konumuna işaret eden başkaları da olmuştur. Ama o, yurtseverlikle, antikite boyunca "sürekli akan nehir"in Roma'yı sürekli olarak yıkıcı sellerin kurbanı haline getirdiği ve tepelere karşın "veba"nın (ya da sıtmanın) kent sakinlerini öldüren en büyük katillerden biri (19. yüzyıl sonuna kadar böyle devam etmişti) olduğu gerçeğinin üzerine bir perde çekti.

Cicero'nun hikâyesi, kuruluş destanının en bilinen versiyonu değildir. Çoğu modern anlatımın temelini oluşturan hikâyenin ana öğeleri, Livius'unkine uzanmaktadır. Erken Roma'yla ilgili bilgilerimiz için yapıtları hâlâ büyük önem taşıyan bir yazar olarak, "Koca Livius"la ilgili çok az şey bilinmektedir: İtalya'nın kuzeyindeki Patavium'dan (Padova) geliyordu, Roma tarihi üzerine incelemesine MÖ 20'lerde başlamıştı ve Roma imparatorluk ailesiyle, geleceğin imparatoru Claudius'u tarih yazımına başlamaya teşvik edecek kadar yakın ilişkileri vardı. Kaçınılmaz olarak, Cicero'nun verdiğinden daha az bir coğrafyayla ve daha renkli bir anlatıyla, Romulus ve Remus destanı ilk kitabında belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Livius ikizlerle başlıyor, sonra Roma'nın kurucusu ve ilk kralı olarak sadece Romulus'un sonraki başarılarıyla birlikte öyküyü hareketli bir şekilde sürdürüyor.

Livius küçük oğlanları, daha sonra Roma'nın kurulacağı alanın hemen güneyinde, Alban Tepeleri'nde bulunan İtalya'nın Alba Longa kasabasında, Rhea Silvia adlı bakire bir rahibenin doğurduğunu anlatmaktadır. Rhea Silvia bu bakirelik görevini kendi iradesiyle almamış, amcası Amulius'un, babası Numitor'u devirerek Alba Longa kralı olduğu öldürücü bir iktidar kavgasının ardından buna zorlanmıştı. Amulius sonra, erkek kardeşinin soyundan sıkıntı yaratacak vârislerin ya da rakiplerin gelmesini önlemek için rahiplik –göstermelik bir onur– kisvesini kullandı. Rhea Silvia'nın çok geçmeden gebe kalmasıyla bu önlemin işe yaramadığı ortaya çıktı. Livius'a göre Silvia, Tanrı Mars'ın tecavüzüne uğradığını iddia etmişti. Livius bu konuda Cicero kadar şüpheli görünüyor ve tümüyle insani bir aşk ilişkisini örtbas etmek için Mars'ın kolay bir bahane olabileceğini öne sürüyordu. Ama başkaları tereddütsüz, Rhea Silvia'nın yaktığı kutsal ateşin alevlerinin arasından bedensiz bir fallusun fırladığını yazıyordu.

Silvia doğum yapar yapmaz Amulius, hizmetkârlarına bebekleri yakındaki Tiber Nehri'ne atıp boğmalarını emretti. Ama bebekler hayatta kaldı. Çünkü, pek çok kültürdeki benzer hikâyelerde olduğu

gibi bu tatsız görevin verildiği adamlar, talimatları tam olarak yerine getirmemişti (ya da yapmaya yürekleri elvermemişti). Bir sepetin içindeki ikizleri doğrudan nehre değil –sanki sel basmış gibi– nehrin kıyısına çarpan suların kenarına bıraktılar. Bebekler nehire sürüklenip boğulmadan önce, onları besleyip büyüten ünlü kurt tarafından kurtarılmıştı. Livius, öykünün özellikle inanılması güç olan bu yönünü akla uygun hale getirmeye çalışan Romalı şüphecilerden biriydi. "Kurt"un Latincesi (*lupa*) konuşma dilinde "fahişe" yerine de kullanılıyordu (*lupanare,* "genelev" için kullanılan standart sözcüktü). İkizleri bulup büyüten bir vahşi hayvan değil de yöreden bir fahişe olabilir miydi?

*Lupa*nın kimliği ne olursa olsun, iyi kalpli bir sürü sahibi ya da bir çoban çok geçmeden çocukları bulup evine götürmüştü. Livius fahişenin onun karısı olup olmadığını düşünüyordu. Romulus ve Remus adamın taşradaki ailesinin bir parçası olarak, tanınmadan yaşadı, ta ki artık büyüyen delikanlılar bir rastlantı sonucu büyükbabalarıyla, devrik kral Numitor'la buluşana kadar. Onu tekrar Alba Longa tahtına geçirdikten sonra kendi kentlerini kurmaya giriştiler. Ama çok geçmeden korkunç sonuçları olan bir kavgaya tutuştular. Livius, Numitor'la Amulius'un ilişkisini bozan aynı rekabetin ve hırsın kuşaklarca devam edip Romulus ve Remus'a da bulaştığını öne sürmektedir.

İkizler yeni yerleşim yerlerini tam olarak nereye kuracakları – özellikle daha sonra kenti oluşturacak pek çok tepenin (aslında ünlü yedi tepeden daha fazlası vardır) hangisinin ilk yerleşimin merkezini oluşturacağı– konusunda anlaşmazlığa düştü. Romulus, daha sonra imparatorların görkemli konağının yapılacağı ve bize "saray" (palas) sözcüğünü kazandıran Palatino Tepesi'ni seçti. Ardından patlak veren kavgada, Aventine Tepesi'ni tercih eden Remus, Romulus'un seçtiği alanın çevresine yaptığı duvarın üzerinden aşağılayıcı bir şekilde atladı. Daha sonra olanlarla ilgili farklı yorumlar yapıldı. Ama en yaygın olanı, (Livius'a göre) Romulus'un kardeşini öldürerek karşılık vermesi ve adını alan yerin tek yöneticisi olmasıydı. Müthiş,

kardeş katili yapan darbeyi indirirken Romulus (Livius'un sözleriyle) bağırıyordu: "Duvarlarımı her kim aşacak olursa ölür." Bu, kendini savaşçı bir devlet olarak tanımlayan bir kent –ama savaşları her zaman diğerlerinin saldırganlığına cevap niteliğinde olduğundan daima "haklı" olan bir kent– için uygun bir slogandı.

Tecavüz

Remus ölmüştü. Kurulmasına katkıda bulunduğu kent, Romulus'un bir avuç arkadaşından ve yoldaşından oluşuyordu. Daha fazla yurttaşa ihtiyaç vardı. Romulus da Roma'yı "sığınak" ilan etti ve İtalya'nın geri kalanındaki halk yığınlarını ve mülksüzleri kendisine katılmaya çağırdı: kaçak köleler, mahkûm olmuş suçlular, sürgünler ve göçmenler. Bu çağrı, çok sayıda erkek getirdi. Livius'un hikâyesine göre Romulus, kadın bulmak için bir dalavereye –ve tecavüze– başvurmak zorunda kaldı. Roma'nın çevresindeki Latium olarak bilinen bölgedeki komşu halkları, Sabinleri ve Latinleri, aileleriyle birlikte dinî bir bayrama ve eğlencelere davet etti. Etkinliklerin ortasında adamlarına ziyaretçilerin arasındaki genç kadınları kaçırıp karıları yapmaları için işaret verdi.

Antik Roma dönemine ilişkin yeniden canlandırmalarıyla ünlü Nicolas Poussin, 17. yüzyılda sahneye çıkmıştı: Romulus bir kürsüde durmuş aşağıda, yapımı süren anıtsal bir mimarinin arka planına karşı süregelen şiddeti soğukkanlılıkla izlemektedir. Bu, MÖ 1. yüzyılda yaşayan Romalıların onaylayacağı, kentin erken dönemlerinden bir görüntüdür. Kimi zaman Romulus'un Roma'sını bir koyunlar, kerpiç kulübeler ve bataklıklar kenti olarak betimleseler de mekânı çoğu zaman muhteşem, zamanın ilerisinde yapılmış klasik bir kent olarak da abartmışlardı. Bu, tarih boyunca farklı farklı biçimlerde ve medyada yeniden tasarımlanmış bir sahneydi aynı zamanda. 1954 tarihli *Yedi Kardeşe Yedi Gelin* müzikali bu olayın parodisiydi (bu defa

kadınlar bir Amerikan ambar yapma etkinliğinde kaçırılmıştı). Pablo Picaso, 1962'de, Küba Füze Krizi'nin yarattığı dehşete doğrudan bir tepki olarak yaptığı, bu temayı konu alan bir dizi resimden birinde Poussin'in versiyonunu daha sert bir şiddetle yeniden yorumlamıştı (bakınız Görsel 3).

Romalı yazarlar destanın bu bölümünü durmaksızın tartışıyordu. Bir oyun yazarı bu konu temelinde koca bir trajedi yazdıysa da ne yazık ki bu eseri, tek bir alıntı dışında günümüze ulaşamadı. Yazarlar, detaylar üzerinde çalışmaktaydı; söz gelimi kaç genç kadının kaçırıldığını merak ediyorlardı. Livius bir görüş bildirmiyor ama tahminler sadece otuzdan altı yüz seksen üç gibi yapay bir kesinlikteki ve inanılmaz büyüklükteki bir sayıya kadar farklılık gösteriyordu; anlaşıldığı kadarıyla bu Afrika Prensi Juba'nın fikriydi. Prens Juba, Roma'ya Jül Sezar tarafından getirilmişti ve gençlik yıllarının büyük bölümünü, orada Roma tarihinden Latince gramere kadar pek çok alanda eğitim alarak geçirmişti. Öte yandan Romalı yazarların kafalarını en fazla kurcalayan, kadınların kaçırılmaları olayındaki

8. MÖ 89'dan kalma bu Roma gümüş sikkesi, Roma'nın ilk sakinlerinden ikisinin Sabin kadınlarından ikisini taşırken göstermektedir. Paranın basımından sorumlu adamın sahnenin altında yer alan ve neredeyse okunabilen adı Lucius Titurius Sabinus'tu; bu galiba desen tercihini açıklıyor. Sikkenin diğer yüzünde Sabin Kralı Titus Tatius'un başı yer almaktadır.

apaçık suç ve şiddetti. Bu olay, sonuç olarak ilk Roma evliliğiydi ve Romalı bilim insanlarının geleneksel nikâh törenlerindeki şaşırtıcı özellikleri ya da deyişleri açıklamak için baktıkları yerdi; söz gelimi "Ah Talassio" haykırışındaki "Talassio"nun, olaya katılan genç Romalılardan birinin adı olduğu söyleniyordu. Evlilik kurumlarının tecavüz kaynaklı olduğu kaçınılmaz bir ima mıydı? Kaçırma ile tecavüz arasındaki ince çizgi nereye düşüyordu? Bu olay, Roma'nın savaşçılığıyla ilgili daha genel olarak ne diyordu?

Livius erken dönem Romalıları savunmaktadır. Romalıların yalnızca bekâr kadınları kaçırdıklarında ısrar etmektedir; bu da evliliğin kökeniydi, zinanın değil. Romalıların kadınları *seçmedikleri*, onları rastgele kaçırdıkları fikrinin altını çizerek topluluklarının geleceği için gerekli bir yola başvurduklarını, ardından erkeklerin yeni gelinleriyle aşktan konuştuğunu ve sevgi dolu vaatlerde bulunduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Romalıların bu hareketini kentin komşularının mantıksız davranışına bir tepki olarak takdim etmektedir. Romalıların ilk başta doğru olanı yaptığını, çevrelerindeki halklara birbirlerinin kızlarıyla evlenme hakkı veren bir anlaşma yapmayı önerdiğini ifade etmektedir. Livius açıkça –ve büyük bir tarihî hatayla– burada yasal *conubium* ya da "yabancıyla evlenme" hakkından söz ediyordu ki bu daha sonra Roma'nın diğer devletlerle yaptığı ittifakların sürekli bir parçası oldu. Romalılar bu istek anlamsızca reddedilince şiddete başvururdu. Yani, bu başka bir "haklı savaş" durumuydu.

Olayı başka türlü sunanlar da vardı. Kimileri sonradan Roma savaşçılığının sahte göstergelerinin tamamını kentin doğuşu sürecinde bulmuştu. Çatışmanın nedensiz olduğunu ve Romalıların sadece otuz kadın almış olmasının (eğer otuzsa) kafalarındakinin evlilik değil savaş olduğunu gösterdiğini savunuyorlardı. Sallust bu görüşle ilgili bir ipucu vermektedir. *Historiae* adlı yapıtının bir noktasında (*Bellum Catilinae* adlı çalışmasından daha genel bir inceleme, günümüze sadece başka yazarların dağınık alıntıları ulaşmıştır) Roma'nın en azılı düşmanlarının birinin yazdığı varsayılan bir mektup hayal

etmekteydi; ki gerçekten de *hayal ürünüydü.* Mektupta Romalıların tarihleri boyunca sergilediği yağmacı davranıştan şikâyet edilmektedir: "En başından beri çaldıklarından başka hiçbir şeyleri yoktu: evleri, *karıları,* toprakları, imparatorlukları." Belki de tek çıkar yol bütün suçu tanrıların üzerine atmaktı. Bir başka Romalı yazar, Romulus'un babası Savaş Tanrısı Mars'ken başka ne beklenebileceğine işaret ediyordu.

Şair Publius Ovidius Naso bir kere daha farklı bir yol çiziyordu. Aşağı yukarı Livius'un çağdaşı olan Ovidius, MS 8'de kısmen nasıl sevgili bulunacağı üzerine nükteli şiiri *Aşk Sanatı*'nın, oluşturduğu suç nedeniyle sürgüne gönderilmişti. Burada Ovidius, Livius'un kaçırılma hikâyesini tersine çevirip olayı ilkel bir flört örneği olarak sunmaktadır: erotikti, gerekli bir yol değildi. Ovidius'un Romalıları "en beğendikleri kızı seçerek" başlıyor ve işaret verilince "şehvetli elleri"yle onların peşinden gidiyor. Hemen avlarının kulaklarına tatlı sözler fısıldıyor ama kızların apaçık dehşeti onların çekiciliğini daha da artırıyor. Şairin muzipçe yansıttığı gibi bayramlar ve eğlenceler, Roma'nın ilk günlerinden beri her zaman kız bulmak için en iyi yerler olmuştu. Bir başka deyişle Romulus'un, sadık askerlerini ödüllendirmek için ne kadar da muhteşem bir fikri vardı. "Ben de askere yazılırım," diye şaka yapıyor Ovidius, "bana böyle bir ödeme yaparsanız."

Klasik hikâyeye göre kız tarafı için kaçırma, kesinlikle komik bir şey değildi ya da flört sayılmazdı. Kızlarını geri almak için Romalılarla savaşa girdiler. Romalılar Latinleri kolayca yendi ama Sabinleri yenemedi ve çatışma uzadı. O noktada Romulus'un adamları, yeni kentlerinde çok şiddetli bir saldırıya uğradı ve Romulus, Cicero'nun da dinleyicilerine –bütün savaşın kaçırılan kadınlar yüzünden çıktığından bahsetmeksizin– anımsattığı gibi, Romalıların canlarını kurtarmak amacıyla kaçmaması için Jüpiter'e çağrı yapmak zorunda kaldı. Düşmanlıklar, artık Romalı eşler ve anneler olarak hayatlarından memnun olan kadınlar sayesinde sona erdi. Cesurca savaş alanına girdiler ve savaşı durdurmaları için bir tarafta kocalarına,

diğer tarafta babalarına yalvardılar. "Sizler olmadan, dul ya da yetim olarak yaşayacağımıza biz ölelim daha iyi," dediler.

Kadınların müdahalesi işe yaramıştı. Barışın sağlanmasının yanı sıra Roma, söylenenlere göre, Romulus'la Sabin Kralı Titus Tatius'un yönetimi altında ortak bir Roma-Sabin kenti, tek bir topluluk haline gelmişti. Öte yandan bu ortaklık, şiddet kullanarak öldürmenin Roma güç siyasetinin belirgin bir özelliği haline geldiği ve Tatius'un, yakındaki bir kentte patlak veren ve kısmen kendisinin de neden olduğu bir ayaklanmada öldürüldüğü birkaç yıl sonrasına kadar sürmüştü. Romulus tekrar tek yönetici, otuz yıldan fazla sürecek saltanatıyla Roma'nın ilk kralı oldu.

Kardeş Kardeşe Karşı, Dışarıdaki İçeridekine Karşı

Bu öykülerin görünmeyen yüzünde Roma tarihinin ilerleyen zamanlarının en önemli temalarının bazılarıyla birlikte Roma'nın en derin kültürel kaygılarının bazıları da yatmaktadır. Bu hikâyelerin, Roma değerleri ve kaygılarıyla ya da en azından zamanı, parası ve özgürlüğü olan Romalıların kaygılarıyla ilgili bize söyleyecek çok şeyleri var; kültürel endişeler, genellikle zenginlerin bir ayrıcalığıdır. Az önce gördüğümüz gibi konulardan biri Roma evliliğinin yapısıydı. Kökenleri göz önünde bulundurulduğunda daha ne kadar vahşi olabilirdi? Bir diğeri, savaşan babalarıyla kocalarını uzlaştırmaya çalışan Sabin kadınlarının sözlerinde gördüğümüz gibi, iç savaştı.

Bu kuruluş destanıyla ilgili en büyük sorunlardan biri, iki kurucunun, Romulus ve Remus'un bulunduğu iddiasıdır. Modern tarihçiler, görünüşe göre gereksiz ikizi açıklamak için her türlü çözümü gündeme getirmektedir. Muhtemelen bu; Roma kültüründe, farklı sınıflardan yurttaşların ya da farklı etnik grupların aralarındaki temel bir ikiliğe işaret ediyor. Ya da belki daha sonra Roma'da her zaman iki konsül olduğu gerçeğini gösteriyor. Daha derin efsanevi yapılar

da işin içinde olabilir ve belki de Romulus ve Remus, dünya mitolojisinin Almanya'dan Vedik Hindistanı'na kadar, kutsal kitaplardaki Habil'le Kabil dâhil çeşitli köşelerinde bulunan kutsal ikizlerin bir versiyonudur. Ama hangi çözümü seçersek seçelim (zira en modern kuram bile pek inandırıcı değildir), daha büyük bir bilmece, kurucu ikizlerden birinin gerçekten de gereksiz olduğu gerçeğiydi; çünkü kentin daha ilk gününde Remus, Romulus ya da başka versiyonlarda yandaşları tarafından öldürülüyordu.

Hikâyeyi "efsane" ya da "destan" yaftasından kurtaramayan pek çok Romalı için bu, kuruluşun en tatsız yönüydü. Cicero'yu da çok rahatsız etmiş olmalı ki, Roma'nın kökeniyle ilgili kendi yazdığı *Devlet Üzerine* adlı incelemesinde bundan söz etmemektedir: Remus başlangıçta görünüp Romulus'la yüzleştiriliyor ama sonra öyküde kaybolup gidiyor. Bir başka yazar –MÖ 1. yüzyılda yaşayan bir Roma yurttaşı olan ama çoğunlukla modern Türkiye'nin kıyısında doğduğu kasabayla anılan tarihçi Halikarnaslı Dionysius– Romulus'u, Remus'un ölümü karşısında tesellisi olmayan bir üzüntü içinde betimlemeyi seçmişti ("Yaşama isteğini kaybetmişti"). Sadece Egnatius olarak bildiğimiz yazar, soruna daha cesur bir çözüm getirmişti. Bu Egnatius'la ilgili tek kayıt, cinayet hikâyesini tümüyle tersine çevirmesi ve Remus'un bir hayli yaşlandığını, aslında ikizinden daha çok yaşadığını iddia etmiş olmasıdır.

Bu, hikâyenin tatsız mesajından kaçmaya yönelik umutsuz ve şüphesiz inandırıcı olmayan bir girişimdi: Kardeş katlinin Roma siyasetinin ayrılmaz bir parçası olduğu ve MÖ 6. yüzyıldan başlayarak (Jül Sezar'ın MÖ 44'te öldürülmesi örneklerden sadece biriydi) Roma tarihini sürekli gölgeleyen dehşet verici iç savaş dönemlerinin bir şekilde ülkenin yazgısı olduğu mesajıydı bu. Kardeşin kardeşi öldürmesinin üzerine kurulmuş hangi kent, yurttaşın yurttaşı öldürmesinden kaçabilirdi? Şair Quintus Horatius Flaccus, bu soruyu çok açık bir şekilde yanıtlayan pek çok yazardan sadece biriydi. MÖ 30'larda, Sezar'ın ölümünü izleyen on yıllık çatışmanın ardından

şöyle hayıflanıyordu: "Acı kader Romalıları kovalıyor ve kardeş katli cürmünün laneti, masum Remus'un kanı toprağa döküldüğünden beri torunlarının üzerinde." Buradan hareketle iç savaşın Romalıların genlerinde olduğunu söyleyebiliriz.

Şüphesiz Romulus cesur bir kurucu ata ilan edilebilir ve genellikle de edildi. Remus'un kaderinden duyduğu rahatsızlık, Cicero'nun Catilina'yla çatışmasında kendisini Romulus'un yerine koymasını engellemedi. Ayrıca cinayetin gölgesine rağmen, meme emen ikizler imgesi Antik Roma dünyasının, başkentten –bir zamanlar bir heykel grubu Forum'da, bir başkası da Capitol Tepesi'ndeydi– imparatorluğun en ücra köşelerine kadar her yanında bulunuyordu. Aslında Yunan Sakız Adası halkı MÖ 2. yüzyılda Roma'ya bağlılıklarını göstermek istediğinde, yapmaya karar verdikleri şeylerden biri de, "Romulus'un, Roma'nın kurucusunun ve kardeşi Remus'un doğumu" dedikleri bir anıt dikmek olmuştu. Anıt günümüze ulaşmadı. Ama bunu biliyoruz çünkü Sakızlıların kararlarını kaydettikleri mermer levha günümüze kadar ulaştı. Bununla birlikte Romulus karakteriyle ilgili belirgin bir ahlaki ve siyasi huzursuzluk da devam ediyordu.

9. Romulus ve Remus, Roma İmparatorluğu'nun en uzak köşelerine bile ulaşmıştı. MS 4. yüzyıldan kalma bu mozaik, İngiltere'nin kuzeyindeki Aldborough'da bulundu. Kurt ilginç bir şekilde neşeli bir figürdür. Görünüşe göre tehlikeli bir şekilde havada süzülen ikizler, Capitol grubundaki Rönesans eklemeleri kadar sonradan akla gelmiş gibi görünüyor.

Farklı bir huzursuzluk da, Romulus'un yeni kentine yurttaş bulmak için, bütün gelenlere –yabancılara, suçlulara ve kaçaklara– sunduğu sığınak ve onları hoş karşılama fikriydi. Bunun olumlu yönleri vardı elbet. Özellikle Roma siyasi kültürünün, onu bildiğimiz diğer bütün antik Batı toplumlarından ayıran, yabancıları içine almaya yönelik olağanüstü açıklığını ve istekliliğini yansıtıyordu. Hiçbir Antik Yunan kenti bu kadar birleştirici değildi; Atina, yurttaşlığa erişimi özellikle sıkı bir şekilde kısıtlamıştı. Bu, sözcüğün modern anlamı bağlamında Romalıların "özgürlükçü" yaratılışına bir övgü değildir. Kimi zaman dehşet verici bir acımasızlıkla Avrupa'daki ve ötesindeki muazzam toprak parçalarını işgal etmişlerdi ve çoğunlukla "barbarlar" dedikleri insanlara karşı nefret dolu ve saygısızdılar. Öte yandan işgal edilen toprakların, Romalıların deyişiyle "eyaletler"in sakinlerine, herhangi bir sanayi öncesi imparatorluğa özgü bir süreç kapsamında, aşamalı olarak tam Roma yurttaşlığı ve onun getirdiği yasal haklar ve korumalar veriliyordu. Bu (kitabımın sonlandığı), MS 212'de, İmparator Caracalla, imparatorluğun her bir özgür sakinini Roma yurttaşı yaptığında doruğa ulaşmıştı.

Eyaletlerin seçkinleri, daha önce de başkentin siyasi hiyerarşisine kalabalıklar halinde girmişti. Roma senatosu aşamalı bir şekilde, bugün kesinlikle çokkültürlü bir kurum olarak tanımlayabileceğimiz bir kurum haline gelmişti. Roma imparatorlarının tam listesi, kökleri İtalya'nın dışında olan çok sayıda kişiyi içermektedir: Caracalla'nın babası Septimius Severus, Afrika'daki Roma topraklarından gelen ilk imparatordu; yarım yüzyıl önce saltanat süren Traianus ve Hadrianus İspanya'daki Roma eyaletinden gelmişti. MS 48'de, İmparator Claudius –babacan imgesini gerçek yaşamdan çok Robert Graves'in *Ben, Claudius* adlı romanına borçludur– biraz isteksiz bir senatoya Galyalı yurttaşların senatör olmalarına izin verilmesi gerektiğini savunurken, topluluğa Roma'nın ta başından beri yabancılara açık olduğunu anımsatmak için hayli zaman harcamıştı. Görünüşe göre bir imparatorun bile katlanması gereken sorgulamaların bir bölümünü

de içeren konuşma metni bronz bir levhaya kazınmış ve bugün Lyon kenti olan eyalette sergilenmişti ve hâlâ orada bulunmaktadır. Öyle görünüyor ki Claudius, Cicero gibi yayımlanmadan önce değişiklikler yapma fırsatı bulamamıştı.

Benzer bir süreç kölelikle ilgili de yaşanmıştı. Roma köleliği bazı açılardan Roma askerî fetih yöntemleri kadar acımasızdı. Ama çoğu Romalı köle için, özellikle de tarlalarda ya da madenlerde ağır iş yapanlar değil de kentsel ortamda çalışanlar açısından kölelik zorunlu olarak müebbet ceza değildi. Düzenli olarak özgürlükleri veriliyordu ya da biriktirmeyi başardıkları nakit parayla özgürlüklerini satın alıyorlardı ve sahipleri bir Roma yurttaşıysa, özgür doğanlara göre neredeyse aynı haklara sahip olarak tam Roma yurttaşlığı kazanıyorlardı. Klasik Atina'yla karşıtlık yine çarpıcı: Orada çok az köle azat ediliyordu ve bunlar kesinlikle Atina yurttaşlığı kazanmıyor ve devletsiz, arafta kalıyordu. Bu serbest bırakma –ya da azat etme– uygulaması Roma kültürünün o kadar ayırt edici bir özelliğiydi ki yabancılar, üzerine çok şey söylüyor ve onu, Roma'nın başarısının güçlü bir etkeni olarak görüyordu. Bir Makedon kralın MÖ 3. yüzyılda gözlemlediği gibi, "Romalıların ülkelerini büyütme yolu" buydu. Ölçek o kadar büyüktü ki bazı tarihçiler, MS 2. yüzyılda Roma kentinin özgür yurttaş nüfusunun çoğunluğunun soyunun bir yerlerinde köleler olduğunu hesaplamaktadır.

Romulus'un sığınak öyküsü besbelli bu açıklığa işaret etmekte, Roma'nın çeşitlilik içeren yapısının karakteristik bir özellik olduğunu göstermektedir. Makedon kralın Romulus'un kapsayıcı politikasının kentin önemli bir parçası olduğu yönündeki görüşünü tekrarlayan içeriden kişiler de vardı ve onlar için sığınak gurur duyulacak bir şeydi. Ama öykünün pek de hoş olmayan bir tarafını vurgulayan muhalif sesler de vardı. Soyu İtalya'nın suçlularına ve döküntülerine dayanan bir imparatorluğun ironisini görenler sadece Roma'nın bazı düşmanları değildi. Romalıların bir kısmı da bunun farkındaydı. MS 1. yüzyılın sonunda ya da 2. yüzyılın başında, Romalıların şatafatını

aşağılamayı seven hiciv şairi "Iuvenalis" –Decimus Iunius Iuvenalis– Roma'daki hayatın diğer tarafını oluşturan züppeliğe sert eleştiriler getirdi ve yüzyıllar öncesine kadar uzanan soyağaçlarıyla övünen o soyluları alaya aldı. Şiirlerinden birini Roma'nın kökenlerine yönelik bir eleştiriyle bitirmektedir. Bütün bu gösteriş neye dayanıyor ki? Roma başından beri kölelerden ve kaçaklardan oluşan bir kentti ("İlk atan her kimse, ya çobandı ya da söylemeye dilimin varmadığı bir başka şey"). Cicero arkadaşı Atticus'a yazdığı mektupta Romulus'un "pisliği" ve "döküntüleri"yle dalga geçerken aynı şeye dikkat çekmiş olabilir. Çağdaşlarından birini alaya alan Cicero, –"aslında Romulus'un *faex*inin (bokunun) içinde yüzerken"– filozofların ideal devletine atıfta bulunarak, adamın sanki "Platon'un *Cumhuriyeti*"nde yaşadığını söylüyordu.

Kısacası Romalılar, iyi de olsa kötü de olsa kendilerini her zaman Romulus'un ayak izlerini takip ederken görebiliyordu. Cicero, Catilina'ya karşı söylevinde Romulus'u işaret ederken bu, Roma'nın kurucu atasına yönelik kendi önemini abartan bir çağrıdan daha fazlasıydı (gerçi kısmen kesinlikle böyleydi). Bu aynı zamanda, çağdaşları arasında, Romalıların gerçekte kim oldukları, Roma'nın neyi temsil ettiği ve uzlaşmazlıklarının nerede yattığıyla ilgili her türlü tartışmayı ve çekişmeyi harekete geçiren hikâyeye bir yakarıştı.

Tarih ve Efsane

Romulus'un ayak izleri, Roma topraklarına kazınmıştı. Cicero'nun zamanında, Romulus'un Jüpiter Tapınağı'nı ziyaret etmekten daha fazlasını yapabilirdiniz: Kurdun bebeklere baktığı varsayılan mağaraya girebilir ve sökülüp Forum'a dikilen, oğlanların nehirde arındırdığı söylenen ağacı görebilirdiniz. Romulus'un kendi evini; Roma'nın kurucusunun yaşadığı varsayılan, –ilkel Roma'nın büyüyen bir metropole dönüşen gözle görülebilir bir parçası olan– Palatino

Tepesi'ndeki odundan ve sazdan yapılmış kulübeyi hayranlıkla seyredebilirdiniz. MÖ 1. yüzyılın sonunda bir ziyaretçinin kısmen ima ettiği gibi, bu elbette uydurmaydı: "Daha kutsal hale getirmek için hiçbir şey eklememişler," diye açıklıyordu, "ama kötü hava ya da yaşlılığı yüzünden herhangi bir zarar görürse, düzeltiyorlar ve mümkün olduğunca eski haline getirecek şekilde yeniliyorlar." Derme çatma yapısı göz önünde bulundurulduğunda beklendiği gibi, kulübenin herhangi bir arkeolojik izi bulunamadı. Ama, en azından Roma'nın önemli simgeleri listesinde adının geçtiği MS 4. yüzyıla kadar kentin kökenlerine yönelik bir anıt olarak bir biçimde ayakta kaldı.

Bu fiziksel "kalıntı"lar –tapınak, incir ağacı ve özenle onarılan kulübe– Romulus'un tarihsel bir karakter olarak konumunun önemli bir parçasıydı. Gördüğümüz gibi Romalı yazarlar kolay aldanan enayiler değildi ve geleneksel destanların (kurdun rolü, kutsal atalar gibi) ayrıntılarının çoğunu, onları yeniden yorumlarken bile sorguluyorlardı. Bununla birlikte Romulus'un bir zamanlar yaşamış olduğuna, kentin alanının belirlenmesi gibi Roma'nın gelecekteki gelişimini etkileyecek yaşamsal kararlar aldığına ve belirleyici kurumlarının bazılarını hemen hemen tek başına yarattığına yönelik hiçbir şüphe dile getirmemişlerdi. Bazı hikâyelere göre senatonun kendisi de Romulus'un yaratımıydı; "zafer" töreni, kentin savaştaki en büyük (ve en kanlı) başarılarını izleyen galibiyet yürüyüşü de öyleydi. MÖ 1. yüzyılın sonunda, zafer kazanmış bütün Romalı generallerin devasa bir listesi Forum'da bir dizi mermer levhaya kazındığında, Romulus'un adı en baştaydı. İlk maddede, "Romulus, kral, Mars'ın oğlu, yıl bir, 1 Mart'ta Caenina'nın halkına karşı kazandığı zafer için," deniyor, genç kadınlarının çalındığı yakındaki bir Latin kentini hızla yenilgiye uğratması kutlanıyordu ve kutsal ebeveynlerine yönelik şüpheler biraz olsun kabul edilmiyordu.

Romalı bilim insanları Romulus'un başarılarını belirlemek ve Roma'nın en erken aşamalarının eksiksiz bir tarihsel sıralamasını yapmak için çok çaba harcamıştı. Cicero'nun döneminin en keskin

anlaşmazlıklarından biri de kentin kesin olarak ne zaman kurulduğu sorunuydu. Roma tam olarak kaç yaşındaydı? Bilginler derinlemesine bildikleri Roma tarihlerinden bilmedikleri daha eski tarihlere kadar zamanda geri gittiler ve Roma'daki olayları Yunan tarihinin zaman diziniyle eş zamanlı hale getirmeye çalıştılar. Özellikle kendi tarihlerini, görünüşe göre değişmez ve güvenilir bir zaman dilimi sunan Olimpiyat Oyunları'nın düzenli dört yıllık döngüsüyle örtüştürmeye çalıştılar; gerçi, artık kabul edildiği üzere bu da kısmen daha önce yapılan dâhice bir tahminin ürünüydü. Bu tartışma, alengirli ve hayli özelleşmiş bir tartışmaydı. Öte yandan MÖ 8. yüzyılın ortasında yavaş yavaş farklı görüşler birleşti ve bilginler, Yunan ve Roma tarihlerinin aşağı yukarı aynı zamanda "başladığı" sonucuna ulaştı. Bu kanonik ve hâlâ modern ders kitaplarında verilen tarih, kısmen bilimsel bir incelemeye, Cicero'nun dostu ve mektup arkadaşı Atticus'un yazdığı *Liber Annalis* adlı çalışmaya kadar geri gitmektedir. Bu inceleme günümüze ulaşmadı ama Atticus'un Romulus'un kenti kuruşunu, Olimpiyat Oyunları'nın altıncı devresinin üçüncü yılı olarak belirlediği varsayılıyor; yani MÖ 753. Diğer hesaplamalar bunu 21 Nisan'a kadar daraltıyor; bu, modern Romalıların bugün bile cafcaflı geçit törenleriyle ve taklit gladyatör gösterileriyle kutladığı bir tarihtir.

Efsaneyle tarih arasında her zaman belirsiz bir sınır vardır (Kral Arthur ya da Pocahontas'ı düşünün) ve göreceğimiz gibi Roma bu sınırın özellikle muğlak olduğu kültürlerden biridir. Ama Romalıların bu hikâyeye getirdiği bütün ferasete rağmen bunu bizim dönemimizde hemen hemen katıksız efsane olarak görmemiz için türlü türlü nedenimiz vardır. Öncelikle, Roma kentinin kuruluş anı gibi bir şey, neredeyse kesinlikle yoktu. Pek az kent ya da kasaba bir hamlede, tek bir kişi tarafından kurulmuştur. Çoğu zaman nüfustaki, yerleşim düzenindeki, toplumsal örgütlenmedeki ve kimlik duygusundaki aşamalı değişimlerin ürünüdürler. "Kuruluş"ların çoğu geçmişe dönük, uzak geçmişi bir mikrokozmos ya da muhtemel bir kentin hayal edilmiş ilkel versiyonu olarak tasarlayan yapılardır. "Romulus" adının ken-

disi sırrı ele vermektedir. Romalılar her zaman onun yeni kurduğu kente kendi adını verdiğini düşünse de, artık durumun bunun tersi olduğundan epeyce eminiz: "Romulus", "Roma"dan gelen hayalî bir oluşumdu. "Romulus" yalnızca arketip "Bay Roma" idi.

Ayrıca, bize Roma'nın kökenleriyle ilgili kendi versiyonlarını miras bırakan MÖ 1. yüzyıl yazarlarının ve bilginlerinin elinde Roma tarihinin ilk aşamalarıyla ilgili modern yazarların sahip olduğundan çok daha fazla doğrudan kanıt yoktu ve bir bakıma muhtemelen daha az vardı. O güne ulaşan belge ya da arşiv de yoktu. Taşlara kazınmış birkaç erken dönem yazıtı, Romalı bilginlerin çoğunlukla düşündüğü kadar eski değildi ve bu bölümün sonunda göreceğimiz gibi, kimi zaman tamamen yanlış anlaşılmış erken Latinceydi. Doğru, artık var olmayan birkaç eski tarihsel anlatıya ulaşmışlardı. Ama bunların en eskileri MÖ 200'de yaratılmıştı ve bu tarihle kentin kökenleri

10. Etrüsk topraklarında bulunan bu işlemeli ayna (gösteren yüzü diğer tarafındadır) Romulus ve Remus'un kurt tarafından emzirilişinin bir versiyonunu gösteriyor gibi görünüyor. Eğer öyleyse, MÖ 4. yüzyıldan kalan bu ayna, destanın kanıtlarının en eski parçalarından biri olurdu. Ne var ki bazı, belki de aşırı şüpheci modern bilim insanları burada Etrüsk mitolojisinden bir sahne ya da çok daha karanlık ve gizemli bir çift Roma tanrısını, "Lares Praestites" ikizlerini görmeyi tercih etmektedir.

arasında yalnızca envai çeşit hikâye, şarkı, halk tiyatrosu ile dolu ve –yeniden anlatılırken değişen koşullara ve seyircilere uyarlanan– sözlü geleneği oluşturan değişken ve bazen kendisiyle çelişen karışımın yardımıyla aşılabilecek derin bir uçurum vardı. Romulus destanının MÖ 4. yüzyıla kadar uzanan birkaç kısa görüntüsü vardır ama bronz kurdu resme tekrar sokmadıkça izler kaybolmaktadır.

Başka bir şekilde ifade edilirse elbette bunun tam olarak nedeni, Romulus hikâyesinin, dar anlamda tarihsel olmaktan çok efsanevi olması, çok keskin bir şekilde Antik Roma'nın temel kültürel sorunlarından bazılarını içermesi ve Roma tarihininin geniş tanımıyla anlaşılması için çok önemli olmasıdır. Romalılara, varsaydıkları gibi sadece kurucularının öncelikleri ve endişeleri miras kalmamıştı. Tam tersine kurucu Romulus figürünü, hikâyenin yüzyıllar boyunca yeniden anlatılması ve yeniden yazılmasıyla, bizzat tercihlerinin, çekişmelerinin, ideolojilerinin ve endişelerinin güçlü bir simgesi olarak inşa ve yeniden inşa ettiler. Diğer bir deyişle bu, Horatius'a, iç savaşın Roma'nın doğuştan laneti ve yazgısı olduğuna geri gitmek değildi; Roma görünüşe göre sonu gelmeyen iç çatışma döngüsüyle ilgili takıntılarını, kurucusuna yansıtmıştı.

Anlatıyı, göreceli olarak değişmez bir edebî biçime kavuştuğunda bile uyarlama ya da yeniden şekillendirme olasılığı her zaman vardı. Söz gelimi Cicero'nun, Remus'un ölümünün üzerine bir perde çekmeyi yeğlediğini ve Egnatius'u tümüyle yok saydığını zaten görmüştük. Ama Livius'un Romulus'un ölümüyle ilgili hikâyesi, Roma'nın kökenleri öyküsünün son olaylardan doğrudan nasıl etkilenebileceğini canlı bir şekilde göstermektedir. Ansızın patlak veren bir fırtınada kendisini sarmalayan bir bulutun içinde kaybolduğu sırada, diyordu Livius, kralın otuz yıllık saltanatı sona ermişti. Üzgün Romalılar çok geçmeden Romulus'un tanrı olması –Roma'nın çok tanrılı dinî sisteminin kimi zaman izin verdiği bir şekilde insanla kutsal arasındaki sınırı geçmesi (bize biraz aptalca görünse de)– için kendilerinden alındığı sonucuna vardılar. Ancak Livius o dönemde yaşayan bazı

insanların farklı bir hikâye anlattığını kabul ediyor: Kral bir suikasta kurban gitmiş, senatörler tarafından parçalanarak öldürülmüştü. Livius bu iki bölümü de tümüyle uydurmamıştı: Söz gelimi, Cicero bir dereceye kadar şüpheyle de olsa, daha önce Romulus'un tanrılaştığını bildirmişti ve aşırı hırslı bir politikacı MÖ 60'larda bir keresinde "Romulus'un başına gelenler"le tehdit edilmişti ve bu muhtemelen tanrıya dönüşmesi anlamına gelmiyordu. Ama kendisi de senatörler tarafından bıçaklanarak öldürülen ve ardından kendisine tanrı statüsü verilen (Forum'da kendi tapınağında sona ermişti) Jül Sezar'ın katledilmesinden birkaç on yıl sonra yazan Livius, özellikle güçlü ve etkili bir hikâye sunmaktaydı. Burada Sezar'ın yankılarını kaçırmak meselenin özünü kaçırmak olurdu.

Aeneas ve Başkaları

Romulus ve Remus destanı sırasıyla ilginçtir, şaşırtıcıdır ve en azından seçkinlerin büyük Roma'ya ilişkin kaygılarını fazlasıyla ortaya koymaktadır. Sikkelerdeki desenlere ya da halk sanatının temalarındaki motiflere bakarak, –aç köylüler Sabin Kadınlarına Tecavüz'ün nüanslarıyla uğraşmaya fazla zaman harcamasa da– hikâyelere ilişkin bilginin çok yaygın olduğu sonucuna varmak mümkün. Roma'nın kökenleriyle ilgili zaten karmaşık olan bu resme eklenen fazladan bir karışıklık da, Romulus ve Remus'un hikâyesinin, kentin tek kuruluş hikâyesi olmamasıydı. Bu hikâyeyle birlikte yürüyen pek çok başka hikâye de vardı. Bunların arasında standart temalardaki küçük değişiklerin yanında bize açıkçası kendine özgü gibi görünen seçenekler de bulunuyordu. Söz gelimi bir Yunan görüşü, Roma'nın gerçek kurucu atasının, Odisseus'un, büyülü adasının bazen İtalya kıyılarına çok yakın olduğu düşünülen büyücü Kirke'yle ilişkisinin sonucu olarak doğan Romus adlı bir adam olduğunu öne sürerek ünlü Odisseus ve Homeros'un *Odysseia* destanının yankılarını, destana

ekliyordu. Bu, inanması güç olsa da, Roma'ya Yunan bir soy ekleyen kültür emperyalizminin zarif bir parçasıydı.

Roma tarihine ve edebiyatına iyice yerleşmiş bir başka efsane de, Yunanlarla Troyalılar arasındaki, Homeros'un *İlyada*'sının temelini oluşturan mitolojik savaşın ardından Troya kentinden kaçan Troyalı kahraman Aeneas'ın hikâyesiydi. Oğlunu elinden tutarak ve yaşlı babasını sırtında taşıyarak yanan yıkıntıların arasından çıkardı ve sonunda İtalya'ya vardı, oradaki yazgısı doğduğu kenti İtalyan toprağında yeniden kurmaktı. Yanında anayurdunun geleneklerini ve hatta yıkımdan kurtulan bazı değerli tılsımları da beraberinde getirmişti.

11. İngiltere'nin güneyindeki Low Ham'da bulunan Roma villasının banyosunun zemininde MS 4. yüzyıldan kalma mozaik, Vergilius'un *Aeneas*'ından sahnelerle süslenmiştir: Aeneas'ın Kartaca'ya gelişi, Dido'yla Aeneas'ın avlanması ve burada Kartacalı kraliçeyle Troyalı kahramanın tutkusu olabileceği kadar açıklıkla canlandırılmıştır.

Bu hikâyede de Romulus'un öyküsündeki gibi pek çok bilmece, sorun ve belirsizlik ve hikâyenin nerede, ne zaman ve neden yaratıldığı yönünde yanıtsız sorular vardır. Bu sorular; ilk Roma imparatoru Augustus'un yönetimi sırasında yazılan ve dünyanın en fazla okunan edebî yapıtlarından, Vergilius'un konuyla ilgili müthiş on iki kitaplık şiiri *Aeneas* sayesinde hem daha karmaşıklaşmakta hem de son derece zenginleşmektedir. Bu, artık Aeneas'ın *hikâyesi* haline gelmişti. Ayrıca Batı dünyasına, aralarında Aeneas'la, (modern Türkiye kıyılarındaki) Troya'dan İtalya'ya yaptığı uzun deniz yolculuğu sırasında uğradığı Kartaca'nın Kraliçesi Dido'nun trajik aşk hikâyesinin de bulunduğu en güçlü edebî ve sanatsal yapıtların bazılarını miras bırakmıştı. Aeneas, yazgısını takip etmeye karar verip Dido'yu terk ederek İtalya'ya gitmek üzere yola çıkınca, Dido, kendisini yanan odunların üzerine atarak intihar eder. Henry Purcell'in 17. yüzyılda yarattığı opera versiyonunda,* Dido, unutulmaz aryasında "Beni unutma, beni unutma," der. Sorun, hikâyenin (neredeyse kesinlikle Dido'yla karşılaşmanın büyük bölümü dâhil) hangi öğelerini Vergilius'a borçlu olduğumuzu ve hangilerinin daha geleneksel destanın parçaları olduğunu bilebilmenin çoğu zaman zor olmasıdır.

Aeneas figürüne edebiyatta, MÖ 1. yüzyıldan çok önceleri Roma'nın kurucusu olarak yer verildiğine –ve bu figürün resme damgasını vurduğuna– şüphe yoktur. MÖ 5. yüzyılda Yunan yazarlarının, Aeneas'ın Roma'nın kurucusu olma rolüyle ilgili yaptığı kısa atıflar bulunmaktadır; ayrıca MÖ 2. yüzyılda, Yunan adası Delos'un elçileri Roma'ya ittifak çağrısı yaparken Romalılara, ikna çabalarının bir parçası olarak, Aeneas'ın batıya yolculuğu sırasında Delos'ta mola

---

* *Dido and Aeneas* (Z. 626); Nahum Tate'in bir librettosu ile hazırlanan, bir prolog ve üç perdeden oluşan bir opera eseridir. *Dido and Aeneas*, Vergilius'un dördüncü kitabından uyarlanmıştır. Eserin ilk temsili ve bestelenme tarihi net olmayıp 1683 yılının ilk dönemlerinde bestelendiğini savunanların varlığına rağmen genel kanı en geç 1688 yılı Temmuz ayına kadar bestenin tamamlandığı ve ilk temsilini de 1689 yazının sonunda Londra'da, Chelsea'de bulunan "Josias Priest Yatılı Kız Okulu"nda verildiği yönündedir. (yay. n.)

verdiğini anımsatmaya önem vermiş gibi görünüyorlar. İtalya'da Halikarnaslı Dionysius, Roma'nın çok uzağında bulunmayan Lavinium'da Aeneas'ın mezarını ya da en azından onun için yapılmış antik bir anıtı gördüğüne ikna olmuştu: "Görmeye değer," diye de görüş belirtmişti. Yaygın bir hikâyeye göre de Roma Forumu'nda yer alan –Romulus destanındaki Rhea Silvia gibi bakire rahibelerin asla sönmemesi gereken kutsal ateşi koruduğu– Tanrıça Vesta Tapınağı'nda saklanan değerli nesnelerin arasında Aeneas'ın Troya'dan getirdiği Tanrıça Pallas Athena heykeli de bulunuyordu. Ya da en azından bir Roma hikâyesine göre böyleydi. Bu ünlü heykeli kurtarmak için pek çok aday vardı ve Yunan dünyasının her yanında çok sayıda kent, heykelin gerçeğine sahip olduğunu iddia ediyordu.

Aeneas hikâyesinin Romulus hikâyesi kadar destan olduğunu söylemeye gerek yoktur. Öte yandan Romalı bilginler bu iki kuruluş destanının ilişkisini çözmeye çalışmakta ve bu destanları tarihsel bir sıraya koymak için ciddi bir enerji harcamaktadır. Romulus, Aeneas'ın oğlu muydu yoksa torunu mu? Ayrıca Roma'yı Romulus kurduysa, Aeneas da aynı şeyi nasıl yapabilmişti? En büyük zorluk, Romalıların kentlerinin kuruluşu için belirledikleri MÖ 8. yüzyıl tarihiyle Troya'nın düşüşü (bu da tarihsel bir olay olarak görülüyordu) için müşterek bir şekilde verdikleri MÖ 12. yüzyıl tarihinin arasında rahatsız edici bir uçurum olmasıydı. MÖ 1. yüzyılda, Aeneas'la Romulus'u "doğru" tarihlerde birbirine bağlayan karmaşık bir soyağacı oluşturularak bir tür tutarlılık sağlandı: Aeneas Roma'nın değil, Lavinium'un kurucusu olarak görülmeye başlandı; oğlu Ascanius'un Alba Longa'yı –Romulus ve Remus'un Roma'yı kurmadan önce kovuldukları kenti– kurduğu söylendi ve Ascanius'la sihirli MÖ 753 tarihi arasındaki uçurumu kapatmak için belirsiz ve Roma ölçütlerine göre bile açıkça uydurma bir Alba kralları hanedanı oluşturuldu. Bu Livius'un doğruladığı versiyondur.

Aeneas hikâyesinin temel iddiası, Romulus'un altını çizdiği sığınak temasını tekrarlaması ya da daha da abartmasıdır. Romulus yeni

kentine gelen herkesi hoş karşılarken Aeneas hikâyesi, "Romalılar"ın başından beri fiilen "yabancılar"dan oluştuğunu iddia ederek daha ileri gidiyordu. Bu, özgün nüfusunun mucize eseri anayurtlarının toprağında ortaya çıkıverdiğini düşünen Atina gibi pek çok Antik Yunan kentinin kuruluş destanıyla apaçık karşıtlık içeren bir ulusal kimlik çelişkisidir. Üstelik Roma'nın kökenleriyle ilgili diğer farklı hikâyeler tekrar tekrar bu yabancılığı vurgulamaktaydı. Aslında, *Aeneas*'ın bir bölümünde kahraman, geleceğin Roma kent alanını ziyaret eder ve Romalıların atalarının oraya yerleşmiş olduğunu görür. Peki kimdir bunlar? Bunlar, Yunan Peloponezi'nde Arkadya bölgesinden sürgün edilmiş Kral Evander liderliğindeki bir grup yerleşimcidir. Mesaj açıktır: Ne kadar geri giderseniz gidin, Roma sakinleri her zaman başka bir yerlerden gelmişti.

Bu mesaj, diğerlerinin arasında, Dionysius tarafından kaydedilen tuhaf bir etimolojide en düzgün şekilde özetlenmektedir. Yunan ve Roma entelektüelleri, sadece sözcüğün kökeninin değil aynı zamanda temel anlamının da şifresini verdiğine inandıkları sözcük türevlerine çok meraklıydı. Çözümlemelerindeki kavramlar kimi zaman doğru, kimi zaman aşırı yanlıştı. Bu olayda olduğu gibi, hataları çoğu zaman açıklayıcıydı. Dionysius, tarihinin erken bir noktasında, Roma olacak alanın daha da eski sakinlerini ele almaktadır: Aborijinler. Bu sözcüğün kökeni son derece açık olmalıydı: Bunlar "başından beri" (*ab origine*) orada olan insanlardı. Dionysius, dürüst olmak gerekirse bu açıklamayı bir olasılık olarak ortaya koyuyor ama –diğerleri gibi– sözcüğün *origo*dan değil, Latince *errare* ("dolaşmak") sözcüğünden türediği ve ilk başta *Aberrigines* olarak telaffuz edildiği yönündeki son derece olasılık dışı görüşe eşit ya da daha fazla ağırlık veriyor. Bu insanların, bir başka deyişle, "sabit bir evi bulunmayan avareler" olduğunu söylüyordu.

Herhangi bir ciddi bilginin, gözünün önünde duran apaçık doğru etimolojiyi görmezlikten gelip Aborijinlerin kasıtlı bir alternatif yazım aracılığıyla "dolaşmak"tan türediği gibi aptalca bir düşünceyi yeğle-

mesi, kalın kafalı olmasının bir yansıması değildir. Sadece "Roma" fikrinin her zaman etnik olarak değişken bir konsept olduğunu ve "Romalılar"ın her zaman hareket halinde olduğu fikrinin ne kadar kökleştiğini göstermektedir.

Erken Roma'yı Gün Yüzüne Çıkarmak

Romulus'un ve diğer kurucuların pek çok hikâyesi, bize Romalıların kentlerini, değerlerini ve zayıf noktalarını nasıl gördükleriyle ilgili çok şey anlatmaktadır. Bu hikâyeler, Romalı bilginlerin geçmişi nasıl tartıştıklarını ve tarihlerini nasıl araştırdıklarını da göstermektedir. Ama iddialarıyla –yani erken Roma'nın nasıl olduğuyla, kent toplumuna dönüşürken hangi süreçlerden geçtiğiyle ve bunun ne zaman vuku bulduğuyla– ilgili bize ya hiçbir şey söylememekte ya da çok az şey söylemektedirler. Burada apaçık olan bir gerçek var. Cicero MÖ 63'te konsül olduğunda Roma zaten çok eski bir kentti. Bununla birlikte kuruluş döneminden günümüze ulaşan kaynaklar yoksa ve biz efsanelere güvenemeyeceksek, Roma'nın kökenleriyle ilgili nasıl bilgi edineceğiz? Tiber kıyısında konumlanan ve bir dünya imparatorluğuna dönüşen bu küçük kentin ilk yıllarına ışık tutmanın bir yolu var mıdır?

Ne kadar uğraşırsak uğraşalım Romulus ve Aeneas destanlarının yerini alacak tutarlı bir anlatı oluşturmak olanaksızdır. Kendinden emin bir sürü sava karşın Roma tarihinin en erken evrelerine yönelik kesin tarihler belirlemek de oldukça zordur. Ama kentin geliştiği genel bağlamla ilgili daha fazla bilgi edinmeye başlayabilir ve birkaç şaşırtıcı canlılıkta (ve bazıları inanılmaz bir şekilde güvenilmez) görüntüler bulabiliriz.

Bunu yapmanın bir yolu, kuruluş efsanelerinden uzaklaşmak ve Latincede ya da daha sonraki Roma kurumlarında, erken Roma'yı işaret edebilecek gizlenen ipuçlarını aramaktır. Buradaki kritik nokta,

çoğunlukla kolayca ve hatalı olarak Roma kültürünün "muhafazakârlığı" olarak adlandırılan şeydir. Roma 19. yüzyıl İngilteresi'nden daha muhafazakâr değildi. Her iki ülkede de, köklü yenilikler, görünüşte muhafazakâr her çeşit gelenek ve söylemle diyalog aracılığıyla gelişmişti. Yine de Roma kültürü; eski uygulamalarını tümüyle bırakma isteksizliğiyle, özgün önemlerini yitirmiş olsalar da –dinî ayinlerdeki ya da siyasetteki– her türlü "fosil"i saklama eğilimiyle *biliniyordu*. Modern bir yazarın kibarca söylediği gibi, Romalılar her türlü yepyeni mutfak gerecine sahip olan ama hiç kullanılmasalar bile mekânı ağzına kadar doldurmayı sürdüren eski alet edevatlarını atamayan insanlar gibiydi. Gerek modern gerekse antik dönemin bilim insanları, çoğunlukla bu fosillerin ya da eski aletlerin bazılarının en erken Roma'nın koşullarıyla ilgili önemli kanıtlar olabileceğini düşünüyordu.

En gözde örneklerden biri de, kentte her aralık ayında yapılan, Septimontium ("Yedi Tepe") olarak bilinen bir törendir. Bu kutlamada neler olduğu tümüyle net değil ama bilgili bir Romalı "Septimontium"un Roma'nın "Roma" olmadan önceki adı olduğunu yazmış, bir başkası da şenliğe dâhil olan "tepeler"in (*montes*) listesini vermişti: Palatium, Velia, Fagutal, Subura, Cermalus, Oppius, Caelius ve Cispius (Harita 2). Sekiz isim olması sürecin bir noktasında bir karışıklık olduğunu göstermektedir. Daha önemlisi, "Septimontium"un, "Roma"nın önceli olduğu fikriyle birleşen bu listenin tuhaflığı (Palatium ile Cermalus genelde Palatino olarak bilinen tepenin parçalarıdır) bu isimlerin, tümüyle gelişmiş Roma'dan önce var olan ayrı ayrı köylerin alanlarını yansıtıyor olabileceği ihtimalini gündeme getirmişti. Ayrıca gözle görülen iki tepenin, Quirinal ve Viminal'in listede bulunmaması bazı tarihçileri daha da ileri gitmeye teşvik etmişti. Romalı yazarlar bu iki tepe için sürekli, daha alışılmış Latince *montes* sözcüğü yerine *colles* sözcüğünü kullanıyordu (iki sözcüğün anlamı da hemen hemen aynıdır). Bu farklılık Roma'nın erken tarihinin bir noktasında yer alan iki ayrı dil topluluğunu mu işaret etmektedir? Tartışmayı daha da ileri taşımak için; Romulus efsanesinde sözü edilen iki grubun bazı

versiyonuyla, *colles* ile birlikte anılan Sabinlerle, *montes* ile birlikte anılan Romalılarla uğraşıyor olabilir miyiz?

Muhtemelen öyle. Septimontium'un bir şekilde Roma'nın uzak geçmişiyle bağlantılı olduğuna dair neredeyse şüphe yoktur. Yine de tam olarak hangi şekilde ve ne kadar eski olduğunu bilmek çok zor. İleri sürülen savlar, onları gösterdiğimden daha sağlam değil, muhtemelen o kadar bile değil. Sonuç olarak, bilgili bir Romalının Septimontium'un kentin önceki adı olduğu iddiasına neden güvenmeliyiz? Bu, onu da en az bizim kadar şaşırtan eski bir kutlamayı açıklamaya yönelik umutsuz bir tahmin olabilirdi. Ayrıca iki topluluk üzerindeki ısrar, şüpheli bir şekilde Romulus efsanesinin en azından bir kısmını "tarih" olarak kurtarma arzusundan kaynaklanıyor gibi görünmektedir.

Arkeolojik kanıtlar, daha somut veriler sağlamaktadır. Roma kentinin derinlikleri kazıldığında, aşağıda gözle görülebilir antik anıtlar ve daha eskiye ait ilkel yerleşim yerleri ya da bu yerlerin izleri durmaktadır. Forum'un altında, 20. yüzyılın başında ilk kez kazıldığında müthiş heyecan yaratan eski bir mezarlığın kalıntıları yatmaktadır. Ölülerin bazıları yakılmış, külleri basit kavanozlara doldurulmuştu ve yanlarında aslında yiyecek ve içecek içeren testiler ve vazolar duruyordu (bir adama küçük miktarlarda balık, koyun ve domuz eti –ve muhtemelen yulaf lapası– verilmişti). Kimileri, bazen bir ağaç gövdesinin ikiye bölünerek içinin oyulmasıyla yapılan basit meşe tabutlarla gömülmüştü. İki yaşlarındaki bir kız üzerinde boncuklu elbisesi ve fil dişi bileziğiyle mezarına konmuştu. Benzer şeyler antik kentin her yanında bulunmuştu. Söz gelimi, Palatino Tepesi'ndeki görkemli evlerden birinin epey altında, belki hayatını nasıl yaşadığının bir simgesi olarak minyatür bir mızrakla birlikte gömülmüş genç bir adamın külleri yatmaktadır.

Arkeolojik kayıtlarda ölüler ekseriyetle canlılardan çok daha büyük önem taşır. Ama mezarlıklar bir topluluğun varlığını göstermenin yanı sıra mezar kalıntıları, belli belirsiz çizgileri daha sonraki kentin

Palatino dâhil çeşitli bölümlerinde belirlenen kulübe gruplarında bulunmuş olmalıdır. Bu kulübelerin özellikleriyle ilgili (kereste, kil ve sazdan yapılmış olmalarının ötesinde) çok az fikrimiz vardır, destekledikleri yaşam tarzıyla ilgiliyse daha da az. Ama Roma'nın hemen dışına bakarak bazı boşlukları doldurabiliyoruz. Bu ilkel yapıların en iyi korunmuş ve en fazla özen gösterilerek kazılmış olanlarından biri, 1980'lerde Fidenae'de, kentin birkaç kilometre kuzeyinde bulundu. Bu altıya beş metre boyutlarında dikdörtgen bir yapıydı, keresteden (meşe ve karaağaç) ve sıkıştırılmış topraktan –*pisé de terre* denilen, günümüzde hâlâ kullanılan bir yapı tarzı– yapılmıştı ve çevresinde kaba ve hazır bir revak vardı. İçeride bir merkezî ocak, büyük toprak saklama kavanozları (artı, çömlek toprağı kabına benzeyen küçük bir tane) ve ne olduğu kesin olarak tahmin edilebilen bazı yiyecek maddelerinin izleri (tahıllar ve fasulyeler) ve yerel hayvanlar (koyunlar, keçiler, inekler, domuzlar) bulunuyordu. Dökümtülerin arasındaki en şaşırtıcı bulgu, evi yok eden korkunç bir yangında (muhtemelen bağlı olduğu için) ölmüş bir kedinin kalıntılarıydı. Bugün İtalya'nın bilinen en eski yerel kedisidir.

Mezarında en güzel elbisesiyle yatan kızdan yangın çıktığında kimsenin ipini çözmediği zavallı "fare avcısı"na kadar burada insan

12. Roma ve çevre bölgedeki ilk mezarlıklardan çıkan tipik bir kül kavanozu. Basit bir kulübe şeklindeki bu ölü evleri, canlıların kalacak yerlerinin görünüşüyle ilgili en iyi rehberlerden birini oluşturmaktadır.

yaşamının ve diğer yaşamların canlı görüntüleri vardır. Mesele, bu görüntülerin ne anlama geldiğidir. Arkeolojik kalıntılar burada, gördüğümüz Antik Roma'nın arkasında kesinlikle uzun ve zengin bir tarih öncesi olduğunu göstermektedir ama bu sürenin uzunluğu bir başka meseledir.

Sorunun bir kısmı, bizzat kentteki kazı koşullarıdır. Roma sitesinde yüzyıllar boyunca o kadar yoğun bir yapılaşma olmuş ki ilk yerleşim izlerini sadece bozulmadan kalabilmiş yerlerde bulabiliyoruz. MS 1. ve 2. yüzyıllarda Forum'daki muazzam mermer tapınakların temel kazıları, o zaman yüzeyin altında yatan şeyleri yok etmişti; Rönesans saraylarının mahzenleriyse Roma'nın daha fazla kesimine zarar vermiştir. Yani elimizde büyük resim yok, sadece şipşak fotoğraflar var. Bu zor şartlarda arkeolojik çalışma yapılmaktadır ve –sürekli yeni kanıt parçaları ortaya çıksa da– bunların anlamlandırılması ve yorumlanması neredeyse her zaman tartışmalı ve genellikle çelişkilidir. Söz gelimi, Forum'da 20. yüzyıl ortasında yapılan kazılarda bulunan kil ve çamur parçacıklarının oradaki eski bir kulübe yerleşimine ait olup olmadığı –ya da yanlışlıkla, birkaç yüzyıl sonra alan için yeni bir yükseltilmiş yüzey sağlamak amacıyla kullanılan molozların bir parçası olarak sunulup sunulmadığı– yönündeki tartışma hâlen sürmektedir. Şunu söylemek gerekir ki bir mezarlık için iyi olsa da, burası bir köy yerleşimi için çok rutubetli ve sulak bir alan olurdu.

Kesin tarihleme daha da tartışmalıdır ve benim son birkaç sayfadaki kasıtlı olarak "erken" sözcüğünü belirsiz kullanımım da bunun sonucudur aslında. En erken Roma'dan ya da çevresindeki alandan kalma arkeolojik malzemelerle ilgili kesin bir bağımsız tarihin bulunmadığı daha kesin bir dille söylenemez ve hemen hemen bütün önemli bulguların yaşıyla ilgili tartışmalar, hâlâ bütün şiddetiyle sürmektedir. MÖ 1000 ile 600 arasını kapsayan kabataslak bir kronolojik şema oluşturulabilmek –çarkta yapılmış çanak çömlek (el yapımından daha geç olduğu düşünülüyor), mezarlarda nadiren bulunan Yunan seramikleri (tarihlendirilmeleri daha iyi ama hâlâ

tümüyle anlaşılmadı) ve siteler arasında dikkatli karşılaştırmalar gibi tanı yöntemleri kullanılarak– on yıllar süren bir çalışmayı gerektirdi.

Bu temelde Forum'daki en erken defin töreni MÖ 1000 ve Palatino'daki kulübeler de MÖ 750-700 civarında (çoğu kişinin gözlemlediği gibi MÖ 753'e heyecan verici bir yakınlıkta) yapılmış olmalıydı. Ama bu tarihler bile kesin olmaktan çok uzaktır. Aralarında, her türlü organik maddenin, radyoaktif karbon izotopu kalıntısı miktarını ölçerek yaşını belirleyen "radyokarbon tarihleme"nin de bulunduğu son bilimsel yöntemler, hepsinin yüzyıl kadar daha "genç" olduğunu göstermektedir. Söz gelimi Fidenae'deki kulübe, geleneksel arkeolojik ölçütlere göre MÖ 8. yüzyıl ortalarına tarihlenmişti ama radyokarbonu izlersek bu tarih MÖ 9. yüzyıl sonuna kadar gitmektedir. Şu anda tarihler sürekli değişim halindedir, hem de her zamankinden daha fazla; hatta Roma daha da eskiyor gibi görünüyor.

Kesin olan bir şey de, MÖ 6. yüzyılda Roma'nın bir merkezi ve bazı kamu binaları olan bir kent topluluğu olduğuydu. Bundan önce, daha erken evreler için Orta Tunç Çağı (MÖ 1300 ile 1700 arası) dediğimiz dönemden kalma ve o zaman bölgede sadece "geçip giden" değil, yaşayan insanların da bulunduğunu gösteren yeterince dağınık bulgularımız vardı. Aradaki dönemde, büyük villaların muhtemelen (mezarlara giren şeylere bakarak) giderek zenginleşen bir grup seçkin aileyle yaygınlaştığından epeyce eminiz ve bir noktada bunlar birleşip kentli niteliği MÖ 6. yüzyılda belirgin hale gelen tek bir topluluk haline gelmişti. Bu ayrı yerleşimlerin sakinlerinin ilk ne zaman kendilerini tek bir kent olarak düşündüğünü kesin olarak bilemiyoruz. Ayrıca bu kenti ilk ne zaman Roma olarak düşündüklerine ve ondan böyle söz ettiklerine dair de kesinlikle hiçbir fikrimiz yok.

Bununla birlikte arkeoloji sadece tarihlerden ve kökenlerden ibaret değildir. Kentteki kazılardan çıkan malzemelerin, kentin çevresindeki ve hatta uzağındaki sitenin Roma'nın erken yerleşimlerinin niteliğiyle ilgili bize söyleyecek önemli şeyleri vardır. Birincisi şehrin dış dünyayla kapsamlı ilişkisi vardı. Mezardaki küçük kızın fil dişi

bileziğinden ve Roma kazılarında bulunan (Korint ya da Atina'da yapılmış) Yunan çanak çömleğinden daha önce söz etmiştim. Kuzeyle, birkaç mücevher ve ithal kehribardan süslerden oluşan bağlantının işaretleri de bulunmaktadır; bunların İtalya'nın ortasına nasıl ulaştığına dair bir ipucu yoktur ama bu işaretler Baltık bölgesiyle dolaylı ya da dolaysız bir teması kesin olarak göstermektedir. Cicero'nun, stratejik konumunu vurgularken ima ettiği gibi, erken Roma'nın, görebildiğimiz kadarıyla eski dönemlerinden beri çevresi genişti.

İkinci olarak, Roma'yla komşuları arasında benzerlikler ve bazı önemli farklılıklar vardı. MÖ 1000 ile 600 arasında İtalya Yarımadası son derece karışıktı. Çok farklı kültürel gelenekleri, dilleri ve kökenleri bulunan oldukça muhtelif bağımsız halklar vardı. En iyi belgelendirilmiş olanları güneydeki Yunan yerleşmeleri, Cumae, Tarentum ve Napoli (Neapolis) gibi kentlerdi; bu kentler MÖ 8. yüzyılda Yunanistan'ın bazı büyük kentlerinden –geleneksel olarak "sömürgeler" olarak biliniyorlar ama sözcüğün modern anlamı bağlamında "sömürgeci" değillerdi– gelen göçmenler tarafından kurulmuşlardı. Nereden bakılırsa bakılsın Yarımada'nın güney kesiminin büyük bölümü ve Sicilya, benzer bir edebî ve sanatsal gelenekle Yunan dünyasının bir parçasıydı. Günümüze ulaşan eski, belki de en eski Yunan yazılı eserlerinin bazılarının gerçekten orada bulunmuş olması bir rastlantı değildir. Yarımada'nın diğer sakinlerinin herhangi birisinin tarihini yeniden inşa etmek daha zordur: Başka bir deyişle kuzeyde Etrüsklerden güneyde Roma'nın eşiğindeki Latinlere ve Sabinlere, Pompeii'nin özgün nüfusunu oluşturan Oskılardan ötelerindeki Samnitlere kadar herhangi bir halkın tarihini yeniden yazmak, oldukça zorlu bir süreçtir. Eğer vardıysa bile edebiyatlarının hiçbir örneği günümüze ulaşmadı ve onlarla ilgili kanıtlar için tümüyle arkeolojiye, taşa ve tunca oyulmuş –bazıları anlaşılır bazıları anlaşılmaz– metinlere ve çok daha sonraları, genellikle Roma üstünlüğünü vurgulayan Roma hikâyelerine bağlıyız; Samnitlerin

saldırgan, barbarca, kentlileşmemiş ve tehlikeli şekilde ilkel olduğu yönündeki standart imajı da bunun bir sonucudur.

Bununla birlikte arkeolojik bulgular Roma'nın ilk günlerinde aslında çok sıradan olduğunu göstermektedir. Roma'nın, aşağı yukarı saptadığımız, dağınık yerleşimden bir kent toplumuna doğru gelişimi, güneyindeki komşu bölgeyle yaklaşık aynı dönemde gerçekleşmiş görünüyor. Ayrıca mezarlarda kalan malzemeler, yerel çanak çömlek ve bronz süs iğneleriyle birlikte egzotik ithal ürünler de, bu saptamayla epeyce tutarlıdır. Hatta, Roma'da bulunanlar, başka yerlerdeki bulgulardan daha az etkileyiciydi ve çok da değerli değildi. Kentten, söz gelimi yakındaki Praeneste'deki bazı olağanüstü mezarlardan çıkan bulgularla karşılaştırılacak hiçbir şey çıkmadı; gerçi bu sadece şanssızlık olabilirdi ya da bazı arkeologların düşündüğü gibi, Roma'daki 19. yüzyıl kazılarının en iyi bulguları çalınmış ve dosdoğru antika piyasasına gönderilmişti. Sonraki birkaç bölümde yanıtlayacağımız sorulardan biri de şudur: Roma sıradan olmaktan ne zaman çıktı?

Kayıp Halka

Bu bölümün son sorusuysa, arkeolojik malzemenin, onları sunduğum şekliyle Romulus ve Remus'un efsanevi geleneklerinden tamamen ayrı tutulup tutulmaması ile ilgilidir. Roma'nın en erken tarihiyle ilgili araştırmalarımızı bizzat Romalıların anlattığı hikâyelerle ya da kentin kökenleriyle ilgili ayrıntılı yorumlarıyla bağlantılandırmamız mümkün olabilir mi? Efsanede belki biraz daha fazla tarih bulabilir miyiz?

Bu, hem tarihçilerin hem de arkeologların erken dönem Roma üzerine gerçekleştirdikleri modern çalışmaların büyük bölümünü etkilemiş olan, karşı konulması zor bir cazibedir. Septimontium'un hikâyesini, Romulus efsanesinin vurguladığı kentin ikili doğasını –Romalı ve Sabin– yansıtacak hale getirme çabasını görmüştük. Ge-

çenlerde Palatino Tepesi'nin eteklerinde bulunan bazı erken dönem toprak surlar, bunların Remus'un kentin kuruluş gününde üzerinden atlayıp ölümüne koştuğu surlar olduğu yönünde envaiçeşit çılgınca tahmini harekete geçirdi. Bu bir arkeolojik fantezidir. Bazı eski toprak setlerin bulunmuş olduğuna şüphe yoktur tabii ve bu, –Palatino'nun tepesindeki erken dönem kulübe yerleşimiyle nasıl bağdaştırıldığı muamma olsa da– özünde önemlidir. Bu insanların, var olmayan Romulus ve Remus karakterleriyle hiçbir ilgileri bulunmamaktadır. Yapının ve onunla bağlantılı bulguların tarihiyle, MÖ 21 Nisan 753'le (sadece birazcık abartıyorum) sonuçlanacak şekilde "oynama" girişimleri bilhassa ileri sürülmektedir.

Bütün Roma kentinde, ilkel malzemelerin edebî gelenekle doğrudan bağlantılandırılabileceği sadece tek bir yer vardır. Bu bağlantıyı kurarak, ikisi arasında bir anlaşma ve uzlaşma değil, geniş ve ilginç bir uçurum buluyoruz. Burası, Forum'un bir ucunda, Capitol Tepesi'nin yamaçlarına yakın, Cicero'nun Catilina'ya Jüpiter Tapınağı'nda saldırdığı yere birkaç dakika uzaklıkta, konuşmacıların halka hitap ettiği ana kürsünün (ya da *rostra*nın) hemen yanındadır. Orada, MÖ 1. yüzyılın sonuna doğru, Forum'un zemininde, yaklaşık dörde üç buçuk metrelik bir dikdörtgen oluşturan, alçak bir taş sınırla işaretlenmiş belirgin siyah taş levhalar dizisi vardı.

19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başında arkeolog Giacomo Boni –o dönemde Truva'yı bulan Heinrich Schliemann'la rekabet edecek kadar ünlüydü ve adı yolsuzluklara karışmamıştı– siyah taşın* altını kazmış ve orada daha eski bazı yapıların kalıntılarını bulmuştu. Bunların arasında bir sunak, büyük bir desteksiz sütunun bir parçası ve çoğunluğu anlaşılmaz bir erken Latinceyle kaplı kısa bir taş sütun vardı; muhtemelen bu, bu dilde elimizde bulunan en eski metinlerden biriydi. Mekân kasıtlı olarak gömülmüştü ve dolgu minyatür kupalardan boncuklara ve aşık kemiklerine, MÖ 6. yüzyıldan kalma

* Lapis Niger: Roma Forumu'nda antik bir tapınak. (yay. n.)

bezemeli Atina çömleklerinin güzel parçalarına kadar sıra dışı ve sıradan her çeşit bulguyu içeriyordu. Dinî ithaflar da içeriyor gibi görünen bulgulara dayanarak yapılan en bariz açıklama, bunun muhtemelen Tanrı Vulcanus'a ait eski bir tapınak olduğuydu. Forum'un zemini MÖ 1. yüzyılda yeniden kaplandığında üzeri kapatılmıştı ama aşağıdaki kutsal alanın anısını korumak üzere, üstüne özel siyah taş döşenmişti.

Daha sonra gelen Romalı yazarlar siyah taşın bilincindeydi ve ne anlama geldiyle ilgili çeşitli görüşleri vardı. İçlerinden biri, "Siyah taş uğursuz bir yeri işaret ediyor," diye yazmıştı. Üstelik altında, yüzyıllar öncesine dayanan bir şey olduğunu biliyorlardı: Bugün arkeologların epeyce emin olduğu gibi bu, bir dinî tapınak değil, Romulus ya da ailesiyle bağlantılı bir anıttı. Bazıları bunun Romulus'un mezarı olduğunu varsayıyordu; diğerleri belki de Romulus tanrı olsaydı gerçekten bir mezara ihtiyacı olmazdı diye tahmin yürüterek Romulus ve Remus'un üvey babası Faustulus'un mezarı olduğunu düşünüyordu; Romulus'un yoldaşlarından Hostilius'un, Roma'nın

13. Forum'daki siyah taşın altında bulunan ve Giacomo Boni tarafından kazılarak çıkartılan eski tapınağın kalıntılarının bir çizimi. Solda bir sunak var. (İtalya'da o dönemde başka yerlerde de bulunan U şeklindeki çaplanmış bir yapı). Sağda sütundan geri kalanlar duruyor ve hemen arkasında görünen de yazılı sütundur.

sonraki krallarından birinin büyükbabasının, mezarı olduğunu belirtenler de vardı.

Üzeri kapatılmadan önce gördüklerinden ya da söylentilerden, aşağıda bir yazıt olduğunu da biliyorlardı. Dionysius bunun ne olduğuna dair iki yorumu kaydetmekteydi: Hostilius'un "kahramanlığını belgeleyen" mezar kitabesi ya da Romulus'un zaferlerinin birinin ardından yapılan ve onun "başarılarını kaydeden" bir yazıt. Ne var ki kesinlikle bu ikisi de değildi. Dionysius'un iddia ettiği gibi, "Yunan harfleriyle de yazılmamıştı." Gerçek erken Latinceydi. Öte yandan bu, Romalı tarihçilerin gömülü tarihleriyle ilgili hem ne kadar az hem de ne kadar çok şey bildiklerine –ve Romulus'un izlerinin kentlerinin yüzeyinde ya da altında hâlâ var olduğunu düşünmeyi ne kadar çok sevdiklerine– dair olağanüstü bir örnek oluşturmaktadır.

Metnin gerçekte söyledikleri –anlayabildiğimiz kadarıyla– bizi Roma tarihinin bir sonraki evresine, Romulus'un ardından geldiği varsayılan hemen hemen aynı ölçüde efsanevi krallara götürmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMA'NIN KRALLARI

Taşta Yazanlar

1899'da Forum'daki siyah taşın altında bulunan yazıt "kral" ya da Latince *rex* sözcüğünü de içermektedir: Bu kelime, burada kullanılan dilin ilk formunda *RECEI* olarak görünmektedir. Bu tek sözcük yazıtın ününün nedenini oluşturmakta ve erken Roma tarihinin kavranma şeklini de değiştirmektedir.

Metin pek çok açıdan son derece moral bozucudur ve eksiktir. Sütunun tepesindeki üçte birlik bölüm, günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla oldukça çetrefilli bir metinle karşı karşıyayız. Latince zaten yeterince zor bir dil ama bu kayıp bölüm, anlamı tümüyle çözmeyi

14. Siyah taşın altında bulunan sütundaki eski yazıt rahatça Yunancayla karıştırılabilir ve gerçekten de daha sonraki bazı antik çağ gözlemcileri *karıştırmıştı*. Aslında eski Latince, Yunancaya çok benzeyen harflerle yazılır ve *ters dönmeli yazı* (öküz dönüşü) denilen yazı kullanılır yani, satırlar bir sağdan sola, bir soldan sağa olmak üzere her satır ayrı yönde yazılıyor.

neredeyse olanaksız hale getiriyor. Romulus'un –ya da bir başkasının– mezarını işaret etmediğinden emin olabilsek de yorumların çoğu, taşın üzerindeki okunabilen birkaç sözcüğü, bunlara belirsiz bir anlam kazandıracak şekilde bir araya getirmeye yönelik cesurca girişimlerden fazlası değildir. Dikkate değer modern bir kurama göre bu metin, hayvanların tapınağın yakınına dışkılamasını önlemek amacıyla –anlaşılan bu bir uğursuzluk işaretiydi– hayvan sahipleri için bir uyarı yazısıydı. Ayrıca ne kadar eski olduğunu bilmek de çok zordur. Metni tarihlemenin tek yolu, dilini ve yazısını elimizde bulunan ve çoğunlukla aynı ölçüde tarihi belirsiz bir avuç başka erken Latince örnekleriyle karşılaştırmaktır. Tahminler MÖ 700'den 400'e, üç yüzyıllık bir süreçte dolaşıyordu. Güncel, kırılgan uzlaşma MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı yönündedir.

Bütün bilinmeyenlere rağmen arkeologlar, *RECEI*'nin –ismin e halinde, "krala ya da kral için anlamında– Romalı yazarların kendilerinin iddia ettiği şeyi desteklediğini hemen fark etti: iki buçuk yüzyıl boyunca, MÖ 6. yüzyılın sonuna kadar, Roma kentinin "krallar"ın yönetimi altında olduğunu. Diğerleriyle birlikte Livius da Romulus'un ardından her biri isimlerine iliştirilmiş kendine özgü başarılar bohçasıyla, arka arkaya altı monarşiden söz ediyor.

Bu kralların renkli hikâyeleri –kahraman Romalı savaşçılar, tehlikeli hasımlar ve entrikacı kraliçelerden oluşan yardımcı oyuncularla birlikte– Livius'un *Roma Tarihi* adlı çalışmasının birinci kitabının ikinci yarısını oluşturuyor. Romulus'un ardından Numa Pompilius, Roma'nın dinî kurumlarının çoğunu oluşturan barışçı kişilik geldi; sonra Tullus Hostilius, ünlü savaş kışkırtıcısı; onun ardından Ancus Marcius, Roma'nın Ostia'daki limanı "Nehir Ağzı"nın kurucusu; sonra Roma Forumu'nu ve Circus Oyunları'nı geliştiren Tarquinius Priscus ya da "Yaşlı Tarquinius"; sonra Servius Tullius, siyasi reformcu ve Roma nüfus sayımının yaratıcısı ve en son olarak, Tarquinius Superbus, "Gururlu Tarquinius" ya da muhtemelen daha doğrusu "Küstah Tarquinius". Devrimin, monarşinin sonunun gelmesinin

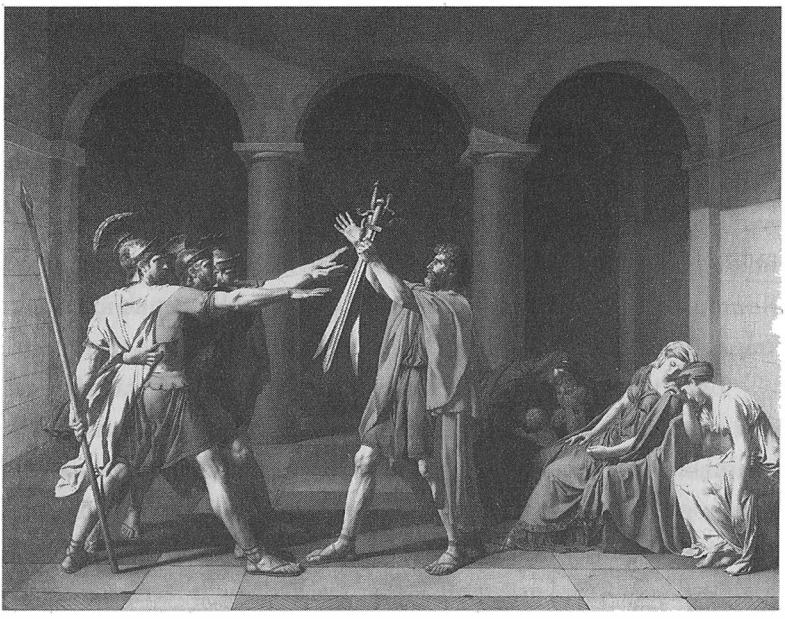
ve "özgürlüğün" ve "özgür Roma Cumhuriyeti"nin kurulmasının önünü açan, bu ikinci Tarquinius'un ve ailesinin gaddarca davranışlarıydı. Tarquinius, rakiplerini acımasızca ortadan kaldıran ve Roma halkını zalimce sömüren, onları aşırı yapı projelerinde zorla çalıştıran paranoyak bir diktatördü. Ama en fena kırılma noktası, Roma tarihinde birçok kez rastlandığı gibi, bir tecavüzle geldi ama bu kez kralın oğullarından birinin, iffetli Lucretia'ya tecavüzüyle.

19. yüzyılın ihtiyatlı bilginleri Roma krallarının bu hikâyelerinin tarihsel değerine son derece şüpheyle yaklaşıyordu. Bu krallarla ilgili kanıtların Romulus'unkiler kadar sağlam olmadığını savunuyorlardı: Bütün bir gelenek çarpıtılmış bir söylentiye ve yanlış anlaşılmış bir efsaneye dayanıyordu; atalarına şanlı roller vermek için kentin ilk dönemlerinin "tarihi"ni sürekli değiştiren ya da çarpıtan daha sonraki önde gelen ailelerin propagandacı fantezileri de cabasıydı. O dönemde pek çok saygın tarihçinin, bugün çoğunlukla söylendiği gibi, Roma "krallık dönemi"nin hiçbir zaman var olmadığını, bu ünlü kralların Romalı imgeleminin bir uydurması olduğunu, erken Roma'nın gerçek tarihini hiç bilemediğimizi iddia etmek için attığı küçük bir adımdı bu.

Boni'nin yazıtındaki *RECEI*, bu köklü şüpheciliğe başarıyla meydan okuyordu. Mazeret olsun diye uydurulmuş hiçbir safsata (söz gelimi, burada *rex*in teknik anlamda bir krala değil, daha sonraki bir din görevlisine atıfta bulunduğu safsatası) kimseyi bugün inkâr edilemez görünene, Roma'nın bir zamanlar bir tür monarşi olduğuna inandıramazdı. Bu keşif erken Roma tarihiyle ilgili tartışmanın doğasını değiştirse de, elbette başka soruları tetikledi.

Bu yazıt, şimdi bile Roma krallarının görüşünü merkeze koymakta ve Tiber Nehri'nin kıyısındaki bir grup tepede, kil-kamış karışımı kulübelerde yaşayan birkaç bin sakinden oluşan küçük, arkaik bir topluluk bağlamında krallığın ne anlama gelebileceği sorusunu ortaya atmaktadır. "Kral" sözcüğü neredeyse kesinlikle düşündüğümüzden çok daha resmî ve ihtişamlı bir şeyi işaret ediyor. Ama

daha sonraki Romalılar eski hükümdarlarını çok farklı şekillerde görüyor ya da hayal ediyordu. Bir yandan, Tarquinius Superbus'un çarpıcı devrilişinin ardından krallar Roma tarihinin geri kalanında bir nefret nesnesi olmuştu. *Rex* olmayı istemekle suçlanmak, bir Romalı için siyasi bir ölüm cezasıydı ve hiçbir Roma imparatoru, kral olarak anılmayı onaylamazdı ama bazı alaycı gözlemciler aradaki farkın ne olduğunu merak ediyordu. Diğer yandan, Romalı yazarlar en önemli siyasi ve dinî kurumlarının çoğunu krallar dönemine kadar götürüyordu: Eğer efsanevi anlatıda kentin tohumları Romulus

15. "Horatius Kardeşlerin Yemini" (1784) adlı bu tabloda, Jacques-Louis David, Roma'nın komşu Alba Longa'yla savaş halinde olduğu Tullus Hostilius döneminden bir efsaneyi betimliyor. Karşılıklı duran üçüzler toplumları adına birbirleriyle savaşmayı kabul etmişti. Burada David, Romalı Horatius kardeşlerin kılıçlarını babalarından aldığını hayal ediyor. İçlerinden biri zafer kazanarak eve döndüğünde, düşmanlardan biriyle nişanlanan kız kardeşini (burada ağlarken görülüyor) öldürüyor. 18. yüzyıl Fransızları kadar Romalılar için de hem yurtseverliği öven hem de bunun bedelini sorgulayan bir efsaneydi bu.

tarafından atıldıysa, gelişimi Numa'dan ikinci Tarquinius'a kadar krallar idaresinde olmuştu. Nefret edilseler de, Roma'yı kralların yarattığı kabul ediliyordu.

Bu krallık dönemi, efsaneyle tarihi ayıran sınırın iki tarafına da yayılan bu şaşırtıcı topraklarda sıkışıp kalmış durumdadır. Bu halef krallar, kesinlikle kurucudan daha gerçek görünmektedir. Hiç değilse, "Romulus" ya da "Bay Roma"dan farklı olarak "Numa Pompilius" gibi görünüşte gerçek isimleri vardır. Yine de hikâyelerinde her çeşit apaçık efsanevi öğeyle karşılaşıyoruz. Kimileri Servius Tullius'un, tıpkı Romulus gibi ateşten fırlayan bir fallustan türediğini söylüyordu. Bize kadar gelen kurgusal anlatıda hangi gerçeklerin gizlenmiş olduğunu belirlemek neredeyse her zaman zordur. Sadece düşsel oldukları apaçık öğeleri ayıklayarak geri kalanın tarihsel bir özü temsil ettiğini varsaymak, 19. yüzyıl şüphecilerinin haklı olarak direndiği basit bir yaklaşımdı. Efsane ve tarihin çok daha ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğu bilinmektedir. İki uç noktanın arasında tam bir olasılıklar ve bilinemezler spektrumu bulunmaktadır. Ancus Marcius adlı birisi bir zamanlar yaşadı ama ona atfedilen şeylerin hiçbirini yapmadı mı? Bu şeyler Ancus'tan başka adı bilinmeyen birisinin ya da birilerinin işleri miydi? Bu soruları daha da geliştirmek mümkündür.

Krallık döneminin sonuna doğruysa –kesin tarihlendirme her zamanki gibi zor olsa da MÖ 6. yüzyıl diyelim– biraz daha sağlam bir zemine ulaşmaya başladığımız açıktır. Boni'nin çarpıcı bulgularının ışığında, Romalıların geçmişleriyle ilgili anlattığı hikâyeler, arkeolojik keşifler ve bizim anladığımız şekliyle tarihsel bir anlatı arasında bazı bağlantılar kurabilmek ilk kez olası hale gelmektedir. Dahası, bu tarihin bir bölümünü Roma'nın komşularının ve düşmanlarının bakış açısından görebiliyoruz. Servius Tullius'un kahramanlıklarına, Roma'nın yüz on kilometre kuzeyindeki Etrüsk kenti Vulci'deki bir mezarda bulunan bir dizi resimde neredeyse net bir şekilde yer veriliyor. MÖ 4. yüzyıl ortasından kalma resimler, Tullius'la ilgili herhangi bir yerde bulduklarımızdan birkaç yüzyıl daha eski doğrudan kanıtlardır.

Roma tarihinin bu dönemini anlamak, bir ölçüde, elimizdeki birkaç değerli kanıt parçasından mümkün olduğunca yararlanmamıza bağlıdır ve çok geçmeden buna daha yakından bakacağız.

Krallar mı yoksa Buyurucular mı?

19. yüzyıl şüphecilerinin, günümüze ulaşan krallık dönemi hikayalerinden kuşkulanmak için iyi nedenleri vardı. Krallarla ilgili, açıkça onların zaman dizinine uymayan her şey var. Sıra dışı bir şekilde sağlıklı ömürler hayal etsek bile, Romalı yazarların yaptığı gibi, Romulus dâhil yedi kralı –MÖ 8. yüzyıl ortasından MÖ 6. yüzyıl sonuna kadar– iki yüz elli yıla yaymak olanaksızdır. Bu her birinin ortalama olarak otuz yıldan fazla hüküm sürdüğü anlamına gelirdi. Hiçbir modern monarşi bu kadar tutarlı uzun bir yaşam süresine yaklaşamamıştır.

Bu sorunun ekonomik çözümü, ya krallık döneminin Romalıların hesapladığından çok daha kısa sürdüğünü varsaymak ya da kayıtlara geçenden daha fazla kral olduğunu ileri sürmektir (göreceğimiz gibi, bu "kayıp monarklar" için birkaç olası aday da vardır). Öte yandan bu dönemden kalma yazılı geleneğin bu basit çözümlerin gösterdiğinden daha temel bir şekilde yanıltıcı ve zaman dizini ne olursa olsun, Roma krallığının yapısının gerçekte Livius ve diğer Romalı yazarların işaret ettiğinden köklü bir şekilde farklı olması da mümkündür.

En büyük sorun, Roma'nın kadim tarihçilerinin sanki bir yurtseverlik büyütecinden bakıyormuş gibi, krallık dönemini sistemli bir şekilde modernleştirme ve başarılarını büyütme eğiliminde olmasıdır. Onların hikâyelerine göre erken Romalılar, kentin beş yüzyıl sonra siyasi kurumsal öğelerinin parçası olan senato ve halk meclisleri gibi kurumlara ta o zamandan sahipti ve kralların haleflerini belirlemek için (krallık kan bağıyla geçmiyordu) bir *interrex*

("naip") atanmasını, yeni hükümdar için halk oylamasını ve senato onayını içeren karmaşık hukuksal süreçleri izliyorlardı. Dahası, o geçiş anlarında yaşandığını hayal ettikleri iktidar kavgaları ve rekabetler, MS 1. yüzyıldaki Roma imparatorlarının sarayında hiç de yersiz görünmezdi. Aslında Livius'un, Tarquinius Priscus'un katledilmesinin ardından çevrilen dolaplarla –entrikacı karısı Tanaquil, gözdesi Servius Tullius'un tahta geçmesini sağlama alana kadar kralın ölümünü ustalıkla gizlemişti– ilgili anlatısı, İmparator Augustus'un MS 14'teki ölümünün ardından Livia'nın çevirdiği dolapların aynısı (sayfa 381). O kadar benziyor ki bazı eleştirmenler, MÖ 20'lerde yazan Livius'un *Roma Tarihi*'nin bu bölümünü MS 14'ten önce tamamlamasının mümkün olmadığından ve anlatımını o yılın olaylarına dayandırdığından kuşkulanıyordu.

Romalıların komşu halklarla ilişkileri de, anlaşmalar, temsilciler ve resmî savaş ilanlarıyla aynı büyük ölçekte anlatılmaktadır. Savaşlar da, sanki kudretli Roma lejyonlarıyla eşit ölçüde kudretli düşmanlar arasındaki büyük çaplı çatışmaları içeriyormuş gibi betimlenmektedir: Kanattan saldıran süvarileri, teslim olmaya zorlanan piyadeleri, şaşırtılan düşmanları... ve eski çağ muharebelerinin pek çok diğer klişesini (ya da gerçeğini) okuruz. Aslında bu tür bir dil, dönemin modern hikâyelerine de sızmıştır; bunların çoğu da bu tür şeylerden Roma'nın MÖ 7. ve 8. yüzyıllardaki "dış politikası" olarak bahsetmektedir.

Bu noktada bir gerçeklik denetimi gereklidir. Erken Romalıların kentsel topluluğunu nasıl tanımlarsak tanımlayalım, bu topluluk spektrumda minikle küçük arasında bir yerde durmaktadır. Fiilen tarih öncesi bir nüfus boyutunu tahmin etmek bilindiği gibi çok zordur ama en iyi tahmine göre, Roma'nın "başlangıçtaki" –bir araya gelmiş küçük yerleşimlerin kendilerini "Roma" olarak düşünmeye başladığı o andaki– nüfusu en fazla birkaç bini buluyordu. MÖ 6. yüzyılın sonuna doğru, son kral kovulduğunda, standart modern hesaplamalara göre, muhtemelen bölgedeki yirmi bin ila otuz bin

sakinden bahsediyoruz. Bu, alanın boyutuna, Roma'nın o noktada muhtemelen yönettiği toprak miktarına ve bunun mantık çerçevesinde desteklemesini umduğumuz nüfusa dayanan en uygun tahmindir sadece. Bununla birlikte kadim yazarların verdiği abartılı toplamlardan çok daha akla yatkındır. Söz gelimi Livius, MÖ 200 civarında yazan ve krallık döneminin sonuna doğru yetişkin erkek yurttaşların sayısının seksen bin olduğunu, bunun da iki yüz binden fazla bir toplam nüfus yaptığını belirten ilk Romalı tarihçi Quintus Fabius Pictor'dan alıntı yapmaktadır. Bu, arkaik İtalya'daki yeni bir topluluk için gülünç bir sayıdır (MÖ 5. yüzyılın ortasında Atina ve Sparta topraklarının en parlak dönemlerinde sahip oldukları toplam nüfustan çok da az değildir) ve o dönemde bu boyutlardaki bir kente dair hiçbir arkeolojik kanıt olmasa da bu sayı en azından bütün kadim yazarlarda bulunan abartılı erken Roma görüşleriyle uyumludur.

Bu küçük, ilk kent yerleşiminin kurumlarıyla ilgili daha fazla şey bilmemizin imkânsız olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. Ama Roma Antik Akdeniz'deki bütün arkaik kasabalardan (ya da her yerdeki eski kasabalardan) farklı olmadıkça, hikâyelerin işaret

16. 1977'de Roma'nın altmış beş kilometre güneyinde bulunan bu geç 6. ya da erken 5. yüzyıl yazıtı kentin ilk dönemlerindeki özel milisle ilgili en iyi kanıtlardan biridir. Bu, Publius Valerius'un SUODALES'i (burada, ilk satırdaki "POPLIOSIO VALESIOSIO") tarafından Tanrı Mars'a (buradaki, dönemin Latincesiyle son sözcük, "MAMARTEI") bir adak; bu adam belki de Cumhuriyet'in birinci yılındaki yarı efsanevi konsüllerden Publius Valerius Publicola. SUODALES'leri (klasik Latincede *sodales*) kibarca onun "refakatçileri"; daha gerçekçi şekilde ise "çetesi" olabilirler.

ettiğinden çok daha az resmîlikte kurulmuş olmalıydı. Bir *interrex*, halk oylaması ve senato onayı içeren karmaşık işlemler bu bağlamda tamamen mantıksızdır; bu olsa olsa, erken tarihin daha sonraki tabirlerle radikal bir şekilde yeniden yazımıdır. Askerî etkinlik bir başka iyi örnektir. Burada coğrafyaya bakıp düşünmeliyiz. Bu kahramanca savaşların konumuna bakmamız yeterlidir: Hepsi de Roma kentinin yirmi kilometrelik bir yarıçapı içinde yaşanmıştı. Sanki Hannibal'e karşı Roma'nın mini versiyonlarıymış gibi bir üslupla aktarılmalarına rağmen muhtemelen bizim açımızdan davar akını gibi bir şeylerdi. Sözcüğün dar anlamıyla "Romalı" savaşları bile olmayabilirlerdi. Erken toplulukların çoğunda, haksız cezadan kan davasına ve gerilla savaşına kadar çeşitli özel şiddet biçimlerinin tamamen kamusal denetim altına girmesi çok uzun zaman almıştı. Her türlü anlaşmazlık sürekli kendi kurallarını uygulayan bireylerin, özel savaş lordları diyebileceğimiz insanların antik çağdaki karşılıklarının ellerindeydi ve "devlet" adına yapılanla güçlü bir lider adına yapılanın arasındaki ayrım muğlaktı. Erken Roma'da durum, denilebilir ki kesinlikle buydu.

Peki bu, kralları ve Forum'da bulunan yazıttaki *rex* sözcüğünü nereye koymaktadır? *Rex* modern anlamda –MÖ 1. yüzyıl Romalılarıyla genel olarak paylaştığımız bir anlamda– kesinlikle "kral" demek olabilir. Bizim gibi onların da zihninde sadece otokratik iktidar ve simgeleri değil, aynı zamanda bir hükümet biçimi olarak, söz gelimi demokrasiye ya da oligarşiye karşı kuramsal bir monarşi kavramı olabilirdi. Yüzyıllar önce Forum'daki taşı kazımış adamların zihinlerinde bu tür bir şeyin olabilmesi son derece olasılık dışıdır. Onlar için *rex*, bireysel güce ve şöhrete işaret ediyor olmalıydı ama çok daha az yapısal, "meşru" bir şekilde. Roma tarihinin bu erken döneminin efsanelerinden çok gerçekliklerini tartışırken, krallar yerine buyurucular ya da büyük adamlar bağlamında düşünmek ve "krallar" yerine "buyurucular" dönemini tefekkür etmek daha iyi olabilir.

Kuruluş Destanları: Din, Zaman ve Siyaset

Romalı yazarlar için Romulus'un ardından gelen krallar, Roma kentinin uzun kuruluş sürecinin bir parçasıydı. Onun gibi bu hükümdarların da tarihsel kişilikler olduğu varsayılıyordu (birçok şüpheci yazar onlarla ilgili abartılı hikâyelerin bazılarından kuşkulanmış olsa bile) ama yine, bize kadar ulaşan gerçeklikten uzak geleneğin büyük bölümünün Roma'nın daha sonraki önceliklerinin ve endişelerinin efsanevi bir izdüşümü olduğu açıktır. Romulus hikâyesinde bulduğumuz temaların ve kaygıların pek çoğunun aynılarını görmek zor değil. Söz gelimi, bu halef kralların pek çok farklı çevreden gelmiş olduğu söyleniyordu: Numa, Titus Tatius gibi bir Sabin'di; Tarquinius Priscus, Etrürya'dan geliyordu ve Yunan kenti Korint'ten bir göçmenin oğluydu; Servius Tullius, mucizevi fallus efsanesini reddedenlere göre, bir kölenin ya da en azından savaş suçlusunun oğluydu (soyuyla ilgili anlaşmazlık o kadardı ki Forum'da listede sıralanan bütün muzaffer generallerin içinde bir tek Servius'un babası atlanmıştı). Bu efsanelerde, yabancıların ya da alt tabakadan gelenlerin, kendilerinin doğuştan gelen haklarını çaldığından yakınan az sayıdaki Romalıyı, ekseriyetle bu efsanelerin "kötü" adamları olarak okusak da, genel mesaj apaçık ortadadır: Roma siyasi düzeninin en tepesinde bile, "Romalılar" başka yerlerden gelebilirdi ve alt tabakadan olanlar, hatta eski köleler bile zirveye çıkabilirdi.

Kralların yönetimindeki Roma'yı, şiddetli iç savaşlar ve aile çatışmaları parçalamaya devam ediyordu. Tahta çıkma anları özellikle tehlikeli ve kanlıydı. Yedi kraldan üçünün katledildiği öne sürülüyordu; bir başkasını yaptığı dinî bir hatadan dolayı kutsal yıldırım çarpmıştı ve Tarquinius Superbus sürülmüştü. Sadece ikisi yatağında ölmüştü. Bunlar Ancus Marcius'un, tahta çıkarılmamalarının kızgınlığıyla Tarquinius Priscus'un suikastçılarını tutan oğullarıydı. Servius Tullius, benzer nedenler yüzünden, kendi kurbanının kızıyla iş birliği yapan Superbus tarafından katledilmişti. Asıl dehşet verici

olanı, kızının at arabasıyla kasıtlı olarak babasının ölü bedeninin üzerinden geçmesi ve babasının tekerleklere bulaşan kanını eve kadar getirmesidir. Bu tema kesinlikle iç çatışmanın Roma siyasetinin içine işlediği fikrini yansıtmanın yanı sıra Roma siyasi kültüründeki bir başka fay hattını –yani iktidarın insandan insana ya da kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığını– da işaret etmektedir. Beş yüzyılı aşkın bir süre sonra, ilk yeni otokratlar hanedanının, Augustus'tan Nero'na kadar imparatorların acımasız ölüm, büyük ölçüde aile içi cinayet ya da cinayet iddiasına ilişkin benzer ya da daha kötü bir sicillerinin bulunması dikkate alınmalıdır.

Bununla birlikte krallık dönemi Romulus'un ortaya attığı meseleleri tekrarlamaktan daha fazlasını yapmak zorundaydı. Efsanenin mantığını izlediğimizde Romulus yönetiminin sonunda Roma'nın hâlâ kısmen şekil aldığını görmekteyiz. Haleflerin her biri kendi özgün katkılarını yapmıştı, o kadar sağlamlardı ki sonunda monarşi yıkıldığında, Roma onu Romalı yapan özel kurumların çoğuyla donatılmıştı. Numa Pompilius ve Servius Tullius bunların en önemlilerini oluşturmuştu. Servius Tullius'un, nüfus sayımı olarak bilinen, Roma halkının sayılması ve rütbelerine göre sıralanması yöntemini tasarladığı varsayılıyor. Bu yüzyıllardır Antik Roma'nın temel bir hiyerarşik ilkeyi yücelten siyasal sürecinin merkezinde bulunmaktadır: Zenginler haklı olarak yoksullardan daha güçlüdür. Öte yandan Tullius'tan önce Numa'nın, resmî Roma dininin yapısını, izlerini ve adlarını bu kitabın sınırlarının çok ötesine bırakan dinî kurumları neredeyse tek başına oluşturduğu söylenmektedir. Aslında, Katolik papaların bugün bile kullandığı resmî unvan –*pontifex* ya da "baş-piskopos"– Numa tarafından oluşturulduğu sanılan rahipliklerden birinin unvanından türetilmiş ya da ödünç alınmıştır.

Kentlerinin Akdeniz ve ötesinde kurduğu egemenliğe dönüp bakan daha sonraki Romalılar, olağan dışı başarılarını sadece askerî kahramanlığa dayandırmıyordu. Tanrılar onların yanında olduğu için zafer kazandıkları sonucuna varmışlardı: Dinlerine aşırı bağlılıkları

başarılarını güvenceye almıştı. Dahası aksiyom tersine çevrildiğinde, karşılaştıkları her türlü başarısızlık tanrılarla olan ilişkilerindeki bir hataya bağlanabilirdi: Belki kötü alametlere aldırmamışlar, temel bir ayini yanlış uygulamışlar ya da dinî kuralları çiğnemişlerdi. Dindarlıkları dış dünyayla ilişkilerinde bir övünç kaynağı haline gelmişti. Söz gelimi, MÖ 2. yüzyıl başında bir Romalı yetkili, modern Türkiye'nin batı kıyısındaki Yunan kenti Teos'a yazdığı mektupla Teoslulara (hiç olmazsa kısa dönem için) siyasi bağımsızlık güvencesi verirken bu mesajı vurgulamıştı. Kentte sergilenen bir mermer blokta hâlâ onun biraz övüngen sözlerini okuyabiliyoruz: "Biz Romalılar için tanrılara saygının mutlak surette ve daima her şeyden önce geldiği gerçeği, onlardan bu nedenle gördüğümüz iyiliklerle kanıtlanmıştır. Ayrıca, başka pek çok nedenden ötürü kutsala yönelik yüksek saygımızın herkes için sarih olduğundan da tamamen eminiz." Özetle din, Roma iktidarının sigortasıydı.

Romulus efsanesinde buna yönelik birkaç işaret vardır. Romulus, Jüpiter Tapınağı'nı yapmasının yanı sıra yeni kenti tam olarak nereye kuracağını tanrılara danışmıştı. Bu, Romulus'la Remus arasındaki ölümcül kavgayla sonuçlanan, bazı kuşların uçuşunda gözlemlenen birtakım kutsal işaretlerin nasıl yorumlanacağıyla ilgili kısmi bir anlaşmazlıktı. Öte yandan "Roma dininin kurucusu" rolünün verildiği kişi, halefi barışsever Numa'ydı.

Bu, Numa'yı Musa, Buda, İsa ya da Muhammed gibi kutsal bir kişilik yapmamıştı. Roma'nın geleneksel dini, bugün genel olarak anladığımız dinden önemli ölçüde farklıydı. Modern dinî sözvarlığının o kadar büyük bölümü –"başpiskopos" gibi "din" kelimesi de dâhil– Latinceden alınmıştır ki bu Antik Roma diniyle bizimkinin arasındaki bazı önemli farklılıkları örtbas etme eğilimi ortaya çıkmıştır. Roma'da aslında bir öğreti, kutsal kitap ve inanç sistemi diyeceğimiz tek bir şey bile yoktu. Romalılar tanrıların var olduğunu *biliyordu* ama onlara, çoğu modern dünya dininden bilinen şekliyle içselleştirilmiş anlamda *inanmıyorlardı*. Antik Roma dini, özellikle bireysel kurtuluş

ya da ahlakla da ilgilenmiyordu. Daha ziyade Roma'yla tanrıların ilişkisinin iyi gitmesini ve böylece Roma'nın başarısının ve refahının korunmasını amaçlayan ritüellerin uygulanmasına odaklanıyordu. Bu ritüellerin çoğunda hayvanların kurban edilmesi temel öğeydi; ayrıca bu ritüeller son derece çeşitlilik arz ediyordu. Bazıları o kadar garipti ki Romalıların tutucu ve vakur olduğu yönündeki modern klişeye her şeyden daha fazla zarar veriyordu: Söz gelimi, şubattaki Lupercalia festivalinde, çıplak erkekler kentte koşturuyor, önlerine çıkan kadınları kırbaçlıyordu (Shakespeare'in *Jül Sezar* temsilinin ilk sahnesinde yeniden canlandırılan festival budur). Genel olarak, bu bir inanma değil, eylem diniydi.

Bu doğrultuda Numa'nın kurumunun iki farklı ama birbiriyle bağlantılı yönü vardı. Bir yandan başlıca ritüelleri yerine getirmek ya da onları denetlemek için rahiplik makamları oluşturmuştu: Bu makamlarda erkeklerin ezici bir üstünlük sağlamamasına dikkat edildiğinden, örneğin görevleri kentin Forum'da bulunan kutsal

17. MS 2. yüzyıldan kalma Vesta Bakiresi heykelinin başı; özel başlığı sayesinde tanınıyor. Vestalar Roma halk dininin çok az kadın rahibe grubundan biriydi. Din görevlilerinin pek az tam zamanlı çalışan gruplarından da biriydiler ve Forum'da bulunan kutsal ocağıyla Tanrıça Vesta tapınağının yanındaki bir evde "görev başında yaşıyorlardı." Bekâretlerini koruyamazlarsa ölüm cezasına mahkûm ediliyorlardı.

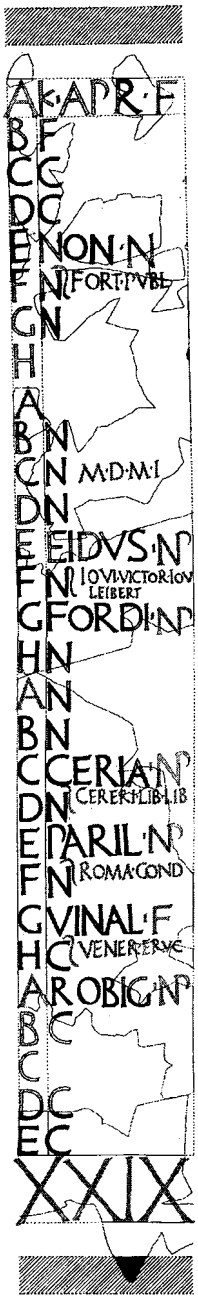
ocağındaki alevi canlı tutmak olan Vesta Bakireleri de bu makamlardan biriydi. Diğer yandan on iki aydan oluşan ve festivaller, kutsal günler ve tatillerin yıllık çizelgesi için çerçeve oluşturan bir takvim tasarladı. Her örgütlü toplumun çok önemli bir yönü de zamanı yapılandırma yeteneğidir ve Roma'da bu yapıyı bulan Numa'ydı. Dahası, sonraki yeniliklere ve geliştirmelere rağmen modern Batı takvimi, aylarımıza verdiğimiz hepsi de Romalı isimlerin gösterdiği gibi, doğrudan bu erken Roma versiyonundan gelmektedir. Kanalizasyonlardan yer isimlerine ya da Katolik Kilisesi'ndeki makamlara kadar Antik Roma'dan bize kalan pek çok şeyin arasında takvim muhtemelen en önemlisidir ve çoğu zaman gözden kaçmaktadır. Bu erken krallık dönemiyle bizim dünyamız arasında şaşırtıcı bir bağlantı bulunmaktadır.

Ona yüklenen şeylerin birini bile yapıp yapmadığı bir yana Numa Pompilius adlı birisinin yaşayıp yaşamadığını bilmek bile imkânsızdır. Romalı bilginler onun kariyerini yoğun bir şekilde tartışmış, onunla ilgili geleneğin bazı yönlerini kabul etmiş, bazılarınıysa kesin olarak reddetmişti. Söz gelimi, yaygın ve inatçı bir hikâyenin anlattığı gibi Numa, Yunan filozof Pisagor'un öğrencisi olamazdı çünkü onların iddiasına göre bütün akla uygun kronoloji uyarınca Pisagor, Numa'dan bir yüzyıl sonra yaşamıştı (ya da bugün hesapladığımıza göre MÖ 7. yüzyıl yerine 6. yüzyılda). Bununla birlikte Numa ne kadar efsanevi ya da en iyi ihtimalle karanlık olsa da, kesin görünen bir şey vardır: Ona dayandırılan takvimin bir biçimi, Roma tarihinin erken bir döneminin ürünüdür.

Gerçekten de bir Roma takviminin elimizdeki en eski versiyonu –MÖ 1. yüzyıldan daha eski olmasa da– kuvvetli bir şekilde bunu doğrulamaktadır. Roma'nın elli beş kilometre güneyindeki Antium (bugün Anzio) kentindeki bir duvarda bulunan takvim, olağanüstü bir kalıntıdır ve Cicero döneminde Romalıların yıllarını nasıl resimledikleriyle ilgili canlı, belki biraz kafa karıştırıcı bir görüntü sunmaktadır. Erken Roma'daki başka hiçbir şey bu kadar

karmaşık olamazdı. Ayların sıralanışındaki ve yılın başlama noktasındaki kökten değişiklikler dâhil yüzyıllar içindeki her tür gelişmeyle ilgili işaretler vardır; yoksa sözcük anlamı "dokuzuncu ay" ve "onuncu ay" demek olan kasım ve aralık bu takvimde ve bizimkinde nasıl on birinci ve on ikinci aylar olarak yer alabilirdi? Öte yandan bu MÖ 1. yüzyıl versiyonunda antik bir şereceyle ilgili işaretler de vardır.

Bu takvimin sistemi, on iki kamerî ay sistemini temel almakta ve bu takvimi güneş yılına uydurmak için zaman zaman fazladan bir ay eklenmekteydi, (bu da bizim artık yıldaki fazladan günümüzün uzak öncüsüdür). İlkel takvimlerin her yerde karşısına çıkan en büyük zorluk, iki en açık, doğal zaman ölçüm sisteminin uyumsuz olduğu gerçeğidir: Başka bir deyişle bir yeni aydan diğer yeni aya, on iki kamerî ay 354 günden biraz fazla yapmaktadır ve bu güneş yılının 365¼ günüyle, dünyanın söz gelimi bir ilkbahar gündönümünden diğerine

18. Roma'nın güneyindeki Antium'da bir duvara çizilmiş olarak bulunan en eski Roma takviminden nisan ayı. Bu hayli şifreli belge, yukarıdan aşağı yirmi dokuz gün olarak tasarlanmış. Soldaki sütundaki harf dizisi (A-H) pazar kurulan günleri gösteriyor. İkinci sütundaki daha fazla harf simgeleri (C, F, N vb.) ilgili günün statüsünü belirliyor (söz gelimi, *comitialis*in C'si o gün bir toplantı yapılabileceğini işaret ediyor). Sağdaki sözcükler, çoğu bir şekilde tarımla ilgili şenlikleri gösteriyor. Söz gelimi, ROBIG(ALIA), büyüyen ekinlerin mısır mantarına karşı korunmasıyla, VINAL(IA) ise yeni şarapla ilgili şenliklerdir. Bu versiyon ancak MÖ 1. yüzyıla tarihlense de temel ilkeleri daha eskidir.

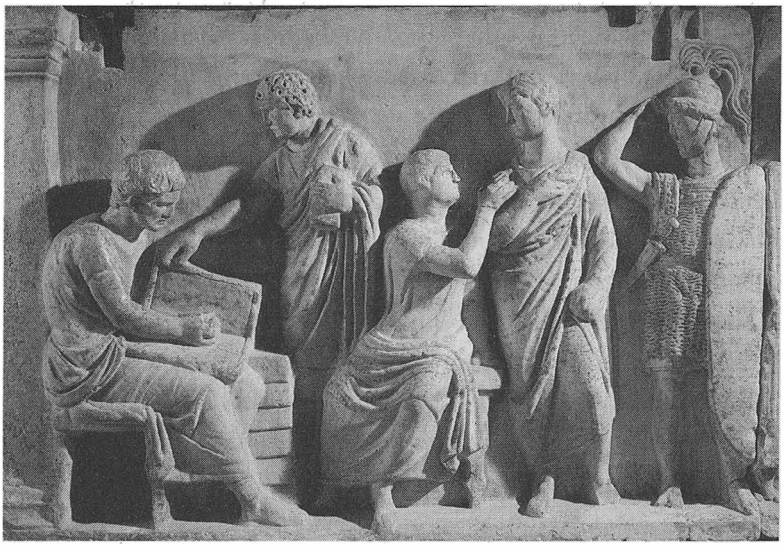
güneşin çevresindeki dönüşünü tamamladığı süreyle hiçbir şekilde eşitlendirilememektedir. Birkaç yılda bir fazladan bir ay eklenmesi, sorunun çözümüne yönelik ilk girişimlere özgü pratik bir yöntem çeşididir.

Takvimde kayıtlı dinî bayramlar döngüsünün de daha fazla açıklamaya ihtiyacı vardır. Bunların nüvelerini krallık dönemine kadar götürebilirdik. Yeniden oluşturabildiğimiz kadarıyla çoğunun odağı, kesinlikle tanrıların hayvancılık ve tarımın mevsimsel meselelerine yönelik desteğiydi: tohum ekimi, ürün toplama, üzüm hasadı, depolama; yani tam olarak insanın küçük, arkaik bir Akdeniz toplumunda büyük ağırlığı olmasını bekleyeceği meseleler. Bu bayramlar, sakinlerinin çoğunun sürülerle ya da hasatla çok az ilgisi olan MÖ 1. yüzyıl metropol kentinde ne anlama gelirse gelsin, olasılıkla en erken Romalıların önceliklerinin bir fotoğrafını yansıtıyordu.

Servius Tullius'a dayandırılan siyasal kurumlar farklı bir öncelikler dizisini yansıtmaktadır: Bu kurumlar bugün bazen yersiz büyüklükteki "Servius Anayasası" unvanıyla anılmaktadır; bunun nedeni bu kurumların kısmen Roma siyasetinin daha sonraki işleyişi için temel teşkil etmeleriydi. Roma yurttaşlarının sayılmasını, resmen yurttaş olarak kaydedilmesini ve servetlerine göre sınıflandırılmasını ilk kez Servius'un örgütlediği varsayılmaktadır. Dahası bu sınıflandırmayı iki farklı kurumla daha bağlantılandırmıştı: Roma ordusu ve halkın seçme ve seçilme amacıyla örgütlenmesi. Kesin ayrıntılar neredeyse sırrına vakıf olunamayacak ölçüde karmaşıktır ve antikiteden beri tartışılmaktadır. Servius Tullius'un uygulamaya koyduğu varsayılan kesin düzenlemeler ve bunların tarihleriyle ilgili sonuçsuz kalan akademik çalışmalar yapılmaktadır. Öte yandan meselenin ana hatları yeterince açıktır. Ordu, "yüzer kişilik" 193 bölükten oluşmalı, bölükler askerlerin kullandığı malzeme türüne göre belirlenmeli ve bu malzemeler, "ne kadar zenginsen o kadar dayanıklı ve pahalı malzeme alabilirsin" ilkesi bağlamında nüfus sayımı sınıflandırmasıyla ilişkilendirilmeliydi.

Hiyerarşinin en tepesinden başlarsak burada, ağır bronz zırh teçhizatıyla savaşan en zengin, birinci sınıf erkeklerden oluşan seksen bölük vardı; gittikçe hafifleyen zırhlarını giyerek yalnızca sapan ve taşla savaşan beşinci sınıfa kadar dört sınıf daha vardı. Bunlara ek olarak, bunların üzerinde fazladan on sekiz seçkin süvari bölüğü, artı mühendislerden ve müzisyenlerden oluşan özel gruplar ve kıdem sırasının en altında askerlik hizmetinden tümüyle muaf tutulan en yoksullardan oluşan tek bir bölük vardı.

Servius Tullius'un Roma halkının ana seçim meclisinin temeli olarak aynı yapıları kullanmış olduğu varsayılıyor: Cicero'nun döneminde aralarında konsüllerin de bulunduğu üst düzey yetkilileri seçmek, yasaları ve savaş kararlarını oylamak için toplanan Centuria Meclisi (adı yüzer kişilik bölüklerden geliyor). Her bölüğün sadece

19. Roma nüfus sayımı. MÖ 2. yüzyıl sonundan kalma heykelin bu ayrıntısı yurttaşların kaydedilmesini betimliyor. Solda, oturan yetkili önündeki adamın servetiyle ilgili bilgileri kaydediyor. İşlem tümüyle açık olmasa da, sağdaki askerin varlığı, askerî kurumla bağlantıyı işaret ediyor.

bir toplu oyu vardı ve sonuç (ya da amaç) zengin bölüklerine ezici, yerleşik bir siyasi üstünlük vermekti. Birleşirlerse, seksen en zengin birinci sınıf bölüğü, artı on sekiz seçkin piyade bölüğü diğer bütün sınıfların toplamına karşı oy üstünlüğü sağlıyordu. Bir başka deyişle, tek bir zengin seçmenin yoksul yurttaşlarından çok daha fazla oy gücü vardı. Çünkü, isimlerine karşın –her biri yüz (*centum*) adamdan oluşması gerekiyor gibi görünüyordu– bölüklerin boyutları çok farklıydı. En zengin yurttaşların sayısı yoksullardan çok daha azdı ama daha az nüfusu barındıran yirmi ya da otuz alt sınıf bölüğe ya da en yoksul kitleden oluşan tek bir bölüğe karşılık seksen bölüğe dağılmışlardı. Güç hem toplumsal hem de bireysel olarak zenginlere devredilmişti.

Ayrıntılara girildiğinde, bunun sadece son derece karmaşık değil, aynı zamanda zamansal olarak hatalı olduğu da görülür. Erken Roma'da Numa'ya atfedilen yeniliklerin bazıları, daha önce gördüğümüz gibi belki uygun olsa da bu, kurucu baba olarak Servius Tullius ile tamamlanan çok daha sonraki Roma pratiklerinin ve kurumlarının geçmişine karşı gösterişli bir projeksiyondur. Nüfus sayımının gerektirdiği karmaşık mülk değerlendirme sistemi kentin kuruluşunun erken zamanlarında olabilecek bir şey değil ve Centuria organizasyonunun gerek ordu gerekse meclisteki incelikli yapısı, krallık döneminin yurttaş kitlesiyle ve savaş halinin olası niteliğiyle (bu komşu köye baskın yapma tarzınız değildir) tamamen uyumsuz ölçülerdeydi. Bir "Servius Tullius" yönetiminde savaş ya da seçim alanlarında nasıl değişiklikler yapılmış olursa olsun, bunların Roma geleneğinin iddia ettiği şeyler gibi olmaları mümkün değildi.

Öte yandan Romalı yazarlar bütün bunları kentlerinin oluşum dönemine kadar götürerek Roma siyasi kültüründeki bazı kilit kurumların ve ilişkilerin öneminin altını çiziyordu. Nüfus sayımında, devletin birey üzerindeki gücüyle birlikte Roma bürokrasisinin belgelemeye, saymaya ve sınıflandırmaya yönelik kendine özgü

kararlılığına vurgu yapıyorlardı. Aynı zamanda yurttaşın siyasi ve askerî rollerinin arasındaki geleneksel bağlantıya, yüzyıllar boyunca Roma yurttaşlarının özünde Roma askerleri olduğu gerçeğine ve Roma seçkinlerinin çoğunun değerli varsayımlarından birine işaret ediyorlardı: yani servetin hem siyasi sorumluluk hem de siyasi ayrıcalık getirdiğine. Cicero, Servius Tullius'un siyasi hedeflerini onaylayıcı bir tonla özetlerken tam da bunu yansıtıyordu: "Tullius; insanları, oy hakkının ayaktakımının değil zenginlerin denetiminde olacağı bir şekilde böldü ve en büyük sayının en fazla güce sahip olmamasını sağladı; bu siyasette her zaman desteklememiz gereken bir ilkedir." Aslında bu ilke Roma siyasetinde fazlasıyla tartışmalı bir hale gelmişti.

Etrüsk Kralları?

Roma'nın son üç kralından biri olan Servius Tullius, Tarquinius Priscus'la Tarquinius Superbus'un arasında sıkışmıştı. Romalı bilginler onların, (pek çok anlatıya göre) Superbus sonunda MÖ 509'da tahttan indirilene kadar kenti MÖ 6. yüzyıl boyunca yönettiğine inanıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi bu dönemin hikâyesinin bazı bölümleri de en az Romulus efsanesi kadar mitleştirilmişti. Üstelik geleneksel hikâyede bazı kronolojik olanaksızlıklar –en azından alışılmış mantık dışı uzun yaşamlar– da vardır. Hatta bazı kadim yazarlar bile, Priscus'un doğumuyla oğlu Superbus'un ölümünün arasında yüz elli yıl olduğu fikrinden, kimi zaman II. Tarquinius'un, I. Tarquinius'un oğlu değil de torunu olduğunu öne sürerek çözmeye çalıştıkları sorundan rahatsızlık duyuyordu. Ancak bu tarihten sonra, Livius'ta ve diğer yazarlarda okuduklarımızın bazı taraflarını sahada bulunanlarla karşılaştırmak kolaylaşıyor. Söz gelimi, MÖ 6. yüzyıla kadar götürülebilecek bir tapınağın (ya da tapınakların) izleri, daha sonraki Romalı bilginlerin Servius Tullius'un iki büyük mabet yap-

tırdığını öne sürdüğü yerin civarında bulundu. "Servius Tullius'un tapınaklarını bulduk," (bu ne anlama geliyorsa) demenin henüz çok uzağındayız ama en azından farklı kanıt parçaları giderek bütünü oluşturmaya yaklaşıyor.

Romalılar için, bu kralları seleflerinden iki şey ayırıyordu: Birincisi özellikle kana bulanmış hikâyeleriydi: Priscus selefi Servius Tullius'un oğulları tarafından katledilmişti; Servius Tullius, Tanaquil'in tezgâhladığı bir saray darbesiyle tahta çıkarılmış ve nihayetinde Superbus tarafından katledilmişti. İkincisi, Etrüsk bağlantılarıydı. İki Tarquinius için, bu bir doğrudan soy durumuydu. Priscus'un Etrüsk karısı Tanaquil'le birlikte şansını denemek için Etrüsk kenti Tarquinii'den Roma'ya göçtüğü sanılıyor zira hikâyeye göre, Yunan babasından gelen yabancı kanı kendi yurdunda başarıya ulaşmasının önünde bir engel oluştururdu. Servius Tullius için, daha çok Etrüsk Priscus ve Tanaquil'in korumaya aldığı gözde olma durumu söz konusuydu. Cicero, bu kralın kökenleriyle ilgili bütün diğer versiyonların arasında, onun Priscus'un gayrimeşru oğlu olduğu imasıyla sıra dışıydı.

Modern tarihçilerin çoğu zaman kafasını karıştıran soru, bu Etrüsk bağlantısının nasıl açıklanacağıdır. Bu Roma krallarına neden Etrüsk soyu verilmektedir? Gerçekten kenti Etrüsk krallarının yönettiği bir dönem var mıydı?

Şimdiye kadar Roma'nın güneyine, Romulus ve Aeneas'ın kuruluş destanlarında rol oynayan komşularına, söz gelimi Sabinler ya da Aeneas'ın oğlu tarafından kurulan, Romulus ve Remus'un doğduğu küçük Alba Longa kentine odaklandık. Bununla birlikte Roma'nın hemen kuzeyi, bugün Toskana'ya uzanan bölge, Roma'nın ilk kent topluluğunun esas şeklini almaya başladığı dönemde İtalya'nın en zengin ve kudretli halkı olan Etrüsklerin kalbiydi. Burada çoğul kullanım (*Etrüskler*) önemlidir. Çünkü bu insanlar tek bir devlet değil, bir dili ve özgün bir sanatsal kültürü paylaşan bir bağımsız kasaba ve kentler topluluğunu oluşturuyordu; iktidarlarının kapsamı zaman

içinde değişkenlik gösteriyordu ama en yaygın halindeyken Etrüsk yerleşimlerine ve fark edilebilir Etrüsk etkisine İtalya'nın Pompeii ve ötesine kadar güneyinde rastlanıyordu.

20. Genellikle Servius Tullius ile bağlantılandırılan, MÖ 6. yüzyıldan kalma tapınakta bulunan, doğal ölçülerdeki toprak heykellerin parçaları, Minerva'yla himayesindeki Herkül'ü (omuzlarına attığı aslan postundan tanınıyor) betimliyor. Etrüskler toprak heykel yapımındaki ustalıklarıyla biliniyordu; burada Yunan sanatının etkisi de çok belirgindir; bu da Roma'nın dış dünyayla ilişkilerini göstermektedir.

Etrürya'nın arkeolojik alanlarının çağdaş ziyaretçileri mekânın cazibesi karşısında büyülenmektedir. Etrüsk kentlerinin, müsrifçe boyanmış mezar taşlarıyla ürkütücü kabristanları, D. H. Lawrence'tan heykeltıraş Alberto Giacometti'ye kadar kuşaklarca yazarı, sanatçıyı ve turisti hayran bırakmıştı. Gerçekten daha sonraki dönemlerin Romalı bilginleri de –Etrüsk kentleri teker teker Roma'ya katıldıktan sonra– Etrürya'yı hem egzotik bir inceleme alanı hem de kendi ayin, giyim kuşam ve dinî uygulamalarının kaynağı olarak görebiliyordu. Öte yandan Roma'nın ilk döneminde, Lawrence'ın deyişiyle bu "Etrüsk mekânları" kesinlikle Roma'yı geride bırakacak kadar etkili, zengin ve geniş bir çevreye sahipti. Akdeniz ve ötesiyle etkin ticaret bağlantıları vardı ve bunları bir sitedeki kehribar, fil dişi ve hatta bir devekuşu yumurtası arkeolojik bulgularında ve Etrüsk mezarlarından çıkma incelikle süslenmiş klasik Atina çömleklerinde –bunların çok daha fazlası Yunanistan'da değil, Etrürya'da bulundu– görebiliyoruz. Bu zenginliğin ve nüfuzun temelinde doğal

21. Etrüsklerin özel yeteneklerinden biri de, tanrıların kurban edilen hayvanların iç organlarıyla gönderdiği işaretleri okumaktı. Bu bronz karaciğer (MÖ 2. – 3. yüzyıl) kurbanın organlarının yorumlanması için bir rehberdi. Belirli özelliklerin ya da kusurların anlamlandırılabilmesi için karaciğer dikkatle haritalandırılmış, her parçayla ilişkili tanrılar açıkça gösterilmiş.

maden kaynakları yatıyordu. Etrüsk kentlerinde o kadar fazla bronz yapıt vardı ki, 1564'te bile sadece Tarquinii'de, eritildiğinde üç bin kiloyu bulan, Roma'daki San Giovanni in Laterano Kilisesi'ni süslemeye yeterli bronz bulunmuştu. Daha küçük ama bir o kadar önemli bir ölçekte, son zamanlarda yapılan analizler, Napoli Körfezi'ndeki Pithecusae (Ischia) Adası'nda bulunan bir demir cevheri parçasının aslında Etrüsk adası Elba'dan geldiğini gösteriyordu; muhtemelen "ihracat"larının bir parçasıydı.

Roma'nın Etrürya'nın arka kapısındaki konumu zenginliğe ulaşmasına ve ön plana çıkmasına katkıda bulunmuştu. Peki Etrüsk krallarıyla ilgili daha uğursuz bir şey var mıydı? Bir şüpheci görüş, iki Tarquinius ile Servius Tullius'un Etrüsk bağlantılarının, muhtemelen güneye, Campania'ya doğru yayılırlarken Roma'nın Etrüskler tarafından işgalini ve ele geçirilmesini gizlediği yönündedir. Bir başka deyişle Roma'daki yurtsever gelenek, Roma tarihinin bu yüz kızartıcı dönemini sanki fetihin değil, Tarquinius Priscus'un bireysel göçünün ve ardından krallığa yükselişinin çevresinde dönüyormuş gibi yeniden yazmıştı. Rahatsız edici gerçek Roma'nın bir Etrüsk mülkü haline gelmiş olmasıydı.

Bu zekice bir görüş olmasına rağmen çok uzak bir olasılıktır. Öncelikle, Roma'da Etrüsk sanatının ve diğer ürünlerinin açık izleri ve Etrüsk dilinde yazılmış bir avuç yazıt bulunsa da, arkeolojik kayıtlarda büyük bir ele geçirmeyi gösteren hiçbir iz yoktur: İki kültür arasında yakın bağlar var ama fetih, söz konusu bile değil. Bununla birlikte, belki daha da önemlisi, bu "devletin ele geçirilmesi" modeli bu iki komşu topluluk arasında düşüneceğimiz türden ilişkiler için uygun değildi ya da en azından tek model değildi. Daha önce de belirttiğim gibi bu, –bölgenin çeşitli kentleri arasında, bazen dostça bazen de muhtemelen dostça olmayan hareketlilik şekilleri içinde, nispeten yer değiştirebilen güçlü şahsiyetler– bir büyük adamlar ve savaş lordları modeliydi. Yanlarında onlar kadar hareketli milis grupları, tüccarlar, gezgin zanaatçılar ve her çeşit göçmen bulunuyor

olmalıydı. Adı Etrüsk kenti Caere'deki mezarına kazınmış Romalı "Fabius" tam olarak kimdi, bunu bilmek mümkün değil; Veii'deki "Titus Latinus" ya da Tarquinii'deki, Latince adı ve Yunanca soyadıyla, melez "Rutilus Hippokrates"ten de emin olamayız. Ama bu mekânların göreceli olarak açık topluluklar olduğu yönünde net göstergeler sunuyorlar.

Yine de bu; Roma ve komşularındaki bu erken toplumun ayırt edici özelliği olan savaş lordlarının, özel milislerin ve düşmanca ya da tersi farklı göç şekillerinin en canlı kanıtı olan Servius Tullius'un hikâyesidir. Bu Tullius'un, Roma anayasa reformcusu ve nüfus sayımının muciti Servius Tullius'la hemen hemen hiç ilgisi yoktu. Bu hikâye, daha ziyade bir Etrüsk görüşünü yansıtıyor gibidir ve MS 48'de, senatoda Galya'nın ileri gelen erkeklerinin senatör olmasına izin verilmesi için yaptığı konuşma sırasında İmparator Claudius'un dudaklarından dökülmüştür. Görüşünü desteklemek için kullandığı savlardan biri de ilk kralların bile dikkat çekecek kadar "yabancı" olduğuydu. Servius Tullius'a dokunduğunda işler daha da ilginçleşiyordu.

Claudius, Etrüsk tarihini iyi biliyordu. Pek çok bilimsel araştırmasının yanında, Etrüskler üzerine, yirmi bölümden oluşan Yunanca bir inceleme ve bir Etrüskçe sözlük derlemesi yazmıştı. Bu olayda, tam bir dersle karşı karşıya kaldıklarını düşünen senatörlere, Roma'nın dışında Servius Tullius hikâyesinin farklı bir versiyonu bulunduğunu açıklamaktan kendini alamamıştı. Bu, selefi Tarquinius Priscus'la karısı Tanaquil'in desteğiyle ya da entrikasıyla tahta çıkan bir adamın hikâyesi değildi. Claudius için Servius Tullius silahlı bir maceraperestti:

> Etrüsk versiyonunu kabul edersek, bu adam bir zamanlar Caelius Vivenna'nın sadık bir destekçisi ve maceralarında dostuydu ve sonra, şansı dönüp de kovulunca Caelius'un milislerinin kalanıyla birlikte Etrürya'dan ayrıldı ve o zaman lideri Caelius'un adıyla anılan [Roma'daki] Caelian Tepesi'ni ele geçirdi.

> Kendi adını değiştirdikten sonra (Etrüskçe adı Mastarna'ydı) ona daha önce söylediğim gibi [Servius Tullius] adı verildi ve devletin çok yararına olacak bir şekilde krallığın başına geçti.

Claudius'un verdiği ayrıntılar kafalarda pek çok soru işareti yaratıyor. Bunlardan biri Mastarna adı. Bu gerçek bir isim mi yoksa bu bağlamda "patron" gibi bir anlama gelebilecek Latince *magister*in Etrüskçe'deki karşılığı mı? Ayrıca Roma'daki Caelian Tepesi'ne adını verdiği sanılan Caelius Vivenna kim? O ve erkek kardeşi Aulus Vivenna –genelde Etrüsk kenti Vulci'den geldikleri söyleniyordu– erken Roma tarihinin çok eski hikâyelerinde pek çok kez ortaya çıkmıştı ama sinir bozacak kadar çelişkili ve sıklıkla efsanevi şekillerde: Caelius kimi zaman Romulus'un arkadaşıdır; kimi zaman da bu Vivenna ikilisi, Tarquiniuslar dönemine tarihlenir; geç Romalı yazarlardan biri Aulus'un Roma kralı olduğunu düşünmüştü (peki o zaman o, kentin kayıp hükümdarlarından biri miydi?); Claudius'un versiyonunda Caelius, sanki Roma'ya hiç gelmemiştir. Öte yandan burada net olan şey, Claudius'un betimlediği ayrıntılı tablodur: çoğu Romalı yazarın Servius Tullius'a dayandırdığı resmî anayasal düzenlemelerden düşünebileceğiniz kadar farklı rakip milisler, az çok gezgin savaş lordları, kişisel sadakat, değişen kimlikler.

Bir zamanlar Vulci'nin dışındaki büyük bir mezarı süsleyen bir dizi resimden de benzer bir izlenim ediniyoruz. Bugün François Mezarı (adını 19. yüzyılda kazısını yapan kazıcıdan almaktadır; bakınız Görsel 7) olarak bilinen yapı, bir giriş geçidine ve merkezî salona açılan on tamamlayıcı gömü odasıyla birlikte boyutlarına ve bulunan önemli miktardaki altına bakılırsa, zengin yerel bir ailenin mahzen mezarı olmalıydı. Gel gör ki erken Roma'yla ilgilenenler için onu çok özel kılan şey –muhtemelen MÖ 4. yüzyıl ortasına tarihlenen– ana geçitteki resimlerdir. Resimlerde belirgin bir şekilde Yunan mitolojisinden, büyük ölçüde Troya Savaşı'ndan sahnelere yer verilmektedir. Bunları daha yerel savaşlar dengeliyor. Her karakterin adının verilmesine

özen gösteriliyor, yarısı geldikleri kentlerle de tanımlanıyor, diğer yarısı ise muhtemelen Vulci'den geldikleri için daha fazla tanımlamaya gerek duyulmamış. Aralarında Vivenna kardeşler, Mastarna (onunla ilgili günümüze ulaşan ikinci referans) ve "Roma"dan gelen Gnaeus Tarquinius diye birisi de bulunmaktadır.

Bu sahnelerde neler olduğunu tam olarak kimse çözmese de bunların özünü anlamak çok da zor değil. Beş çift savaşçı bulunmaktadır. Bu çiftlerin dördünde bir yerli, Aulus Vivenna bir "yabancıya" kılıcını saplıyor; kurbanların arasında Volsinii'den Lares Papathnas'la Roma'dan Tarquinius da yer almaktadır. Bu adamın haşmetli Tarquiniuslarla kesinlikle bir ilgisi olmalı; Roma edebî geleneğinde bu iki haşmetlinin ön adları Gnaeus değil, Lucius olsa bile. Son çiftte Mastarna, Caelius Vivenna'nın bileklerine bağlı ipleri kılıcıyla kesmektedir. Tuhaf (ve muhtemelen hikâyenin ipuçlarından biri) olan bir şey de, bölgede zafer kazanmış erkeklerin biri dışında hepsinin çıplak, düşmanlarınınsa giyinik olmasıdır. Bununla ilgili en yaygın açıklama resimlerin; Vivenna kardeşlerin ve arkadaşlarının düşmanları tarafından tutsak alındığı, soyulduğu ve bağlandığı ama kaçmayı başarıp kılıçlarını kendilerini yakalayanlara çevirdikleri ünlü bir yerel sergüzeşti betimlediği şeklindedir.

Bu, erken Roma'nın hikâyesindeki bütün karakterler ve onların maceralarıyla ilgili elimizdeki en eski doğrudan kanıttır. Üstelik bu kanıt ana akım Roma edebî geleneğinin dışından ya da en azından sınırlarından gelmektedir. Bu onu elbette zorunlu olarak gerçek kılmıyor; Vulci'nin efsanevi geleneği de Roma'nınki kadar efsanevi olabilirdi. Yine de burada gördüklerimiz, bu ilk dönem kent topluluklarının savaşçı dünyasıyla ilgili, Romalı yazarların ve onların bazı çağdaş takipçilerinin abartılı versiyonlarına göre çok daha akla uygun bir görüntü sunmaktadır. Bu bir kabileler ve savaşçı grupları dünyasıydı, düzenli ordular ve dış politika dünyası değil.

Arkeoloji, Tiranlık ve Tecavüz

MÖ 6. yüzyılda Roma kesinlikle küçük bir kent topluluğuydu. Salt bir kulübeler ve evler kümesinin ne zaman ortak bir kimliği ve istekleri olan, kendini bir topluluk gibi hisseden bir kente dönüştüğüne karar vermek genelde zordur. Ama planlanmış bir Roma takvimi fikri ve onunla birlikte ortak bir dinî kültür ve bir hayat ritmi, çok büyük olasılıkla krallık dönemine kadar gitmektedir. Arkeolojik izler de MÖ 6. yüzyılda Roma'da, bizim açımızdan küçük ölçekte olsa bile kent yaşamının net göstergeleri olan kamu binaları, tapınaklar ve bir "kent merkezi" bulunduğuna dair çok az şüphe bırakmaktadır. Bu izlerin kronolojik sıralaması tartışmalı olmayı sürdürmektedir: tarihlendirme konusunda arkeologların anlaştığı tek bir kanıt parçası bile yoktur ve yeni keşifler (çoğu zaman kaşiflerinin umduğu kadar önemli ölçüde olmasa da) her zaman resmi değiştirmektedir. Yine de, Roma'nın bu dönemdeki kent karakterini inkâr etmek için çok kararlı ve at gözlüklü bir şüpheci olmak gerekirdi.

Söz konusu kalıntılar daha sonraki kentin çeşitli yerlerinde bulundu ama bu erken kentin en belirgin izi Forum alanında ortaya çıktı. MÖ 6. yüzyılda, bölgeyi taşkınlardan korumak için, düzeyi yapay olarak yükseltilmiş ve bir drenaj sistemi oluşturulmuş, ardından toplum için ortak bir merkezî alan işlevi görecek en az bir ya da iki çakıl yüzey yapılmıştı. Bu bölüme başladığımızda ele aldığımız yazıt, Forum'un bir ucunda, Capitol Tepesi'nin yamaçlarının hemen altında, dışında bir sunak bulunan eski bir tapınağın içinde bulundu. Metin ne anlama gelirse gelsin, kesinlikle bu örgütlü toplumun çerçevesini çizen ve kabul edilmiş bir otoriteyi gösteren bir tür genel duyuruydu. Forum'un diğer ucunda yapılan, aralarında Vesta Bakireleri'yle ilgili olanların da bulunduğu, daha geç döneme ait bir grup dinî yapının altında daha eski düzeylerdeki kazılar, bunların MÖ 6. yüzyıla, hatta daha gerilere kadar götürülebileceğini söylemektedir. Alana çok uzak olmayan bir yerde,

aşağı yukarı aynı tarihten kalma bir dizi sağlam özel konuta ait az sayıda kalıntı bulunmuştu. Kalıntılar *çok* sınırlı ama kent merkezinin yakınında ihtişam içinde yaşayan kalantorların sönük bir resmini vermektedir.

Bu arkeolojik kalıntıların Roma'nın son krallarıyla ilgili edebî geleneğe ne kadar uyacağını bilmek zordur. Kazıcıların inanmamızı istedikleri gibi, Forum yakınındaki MÖ 6. yüzyıldan kalma bu evlerden birinin aslında "Tarquiniusların Evi" olduğunu öne sürmek, böyle bir şeyin var olduğunu düşünmek şüphesiz ki çok ileri gitmek olur. Gelgelelim krallık döneminin son bölümüyle ilgili Roma anlatılarının, krallarının desteklediği inşaat etkinliklerinin üzerinde durmaları da tamamen tesadüf olamaz. Tarquiniusların ikisinin de Capitol Tepesi'ndeki büyük Jüpiter Tapınağı'nın açılışını yaptığı varsayılıyor (daha sonraki Romalı yazarlar bu iki kralı kolayca karıştırışıyordu) ve Circus Maximus'u ve Forum çevresindeki dükkânlarla revakları yaptıranların da ikisi olduğu söyleniyordu. Kendi adına birkaç tapınak yaptırmış olan Servius Tullius'un da kentin çevresine bir savunma duvarı diktirdiği sık sık düşünülmekteydi. Bu ortak topluluk duygusunun bir başka önemli göstergesi olsa da bugün Servius Surları olarak bilinen tahkimattan geriye kalanlar esas itibarıyla MÖ 4. yüzyıldan daha eski değildir.

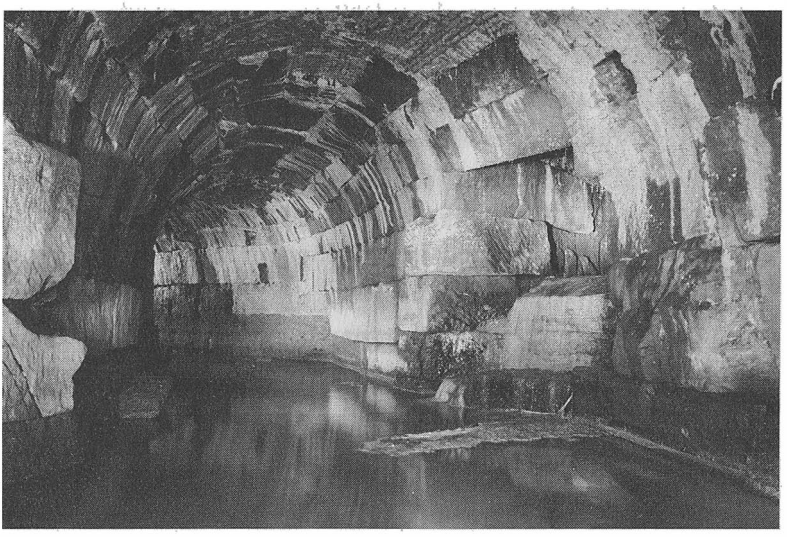
1930'larda bu dönemi tanımlamak için türetilen "La Grande Roma dei Tarquini" ("Tarquiniusların Büyük Romaları") deyişi, çok da yanıltıcı olmayabilir; aslında bu da "Grande"nın tam olarak ne anlama geldiğine bağlı tabii ki. Roma hâlâ mutlak ve nispi bağlamda "büyük" olmaktan uzaktı. Ama yüzyıl öncesine göre daha büyüktü ve daha bir kent topluluğuydu; şüphesiz ticaret için önemli konumundan ve zengin Etrürya'ya yakınlığından yararlanmıştı. Kentin MÖ 6. yüzyıldaki boyutlarından değerlendirebildiğimiz kadarıyla (bu değerlendirmenin bir bölümü kaçınılmaz olarak tahminlerden kaynaklanıyor) artık güneydeki Latin yerleşimlerinden önemli ölçüde daha büyüktü ve en az kuzeydeki belki yirmi bin ila otuz bin

nüfuslu Etrüsk kentleri kadar genişti ama Sicilya ve İtalya'daki bazı asri Yunan yerleşimlerinin görkeminin yanına bile yaklaşamıyordu. Bir başka deyişle Roma, bölgedeki önemli oyunculardan biri olmalıydı ama henüz hiçbir şekilde müstesna değildi.

Romalıların Tarquiniuslara bağladığı kentsel gelişmelerin tümü de kelimenin gerçek anlamıyla görkemli değildi. Daha sonraki yazarlara onların bir kanalizasyonu, *Cloaca Maxima* ya da "(En) Büyük Kanalizasyon"u yapma başarılarını övdüren şey, Romalıların kentsel yaşamın altyapısına verdiği belirleyici önemdi. Bu ünlü yapıdan bugüne ulaşanlardan tam olarak ne kadarının MÖ 6. yüzyıldan kaldığı kesin olmaktan çok uzaktır: İncelenmesi yine de mümkün olan ve modern kentin taşkınlarının bir bölümüyle modern banyoların atık sularını hâlâ taşıyan sağlam taş bölümleri birkaç yüzyıl sonrasına ait ve bugün bir tür drenaj sistemine yönelik en eski girişimler daha erkene, MÖ 7. yüzyıla kadar uzanıyor gibi görünmektedir. Öte yandan Romalıların tasavvurunda *Cloaca*, daima Roma'nın son krallarına borçlu olduğu harikalarından biriydi: Muhtemelen kendi döneminde, MÖ 1. yüzyılda görünen kadarını hatırında tutan Dionysius, bu kısmı, "inanılmaz bir yapıt, sözcüklerle anlatılamaz" diye göklere çıkarmıştı. Gel gör ki bir karanlık nokta vardı: Bu yalnızca bir harika değildi, aynı zamanda Romalılar için krallık döneminin sonunu niteleyen acımasız tiranlığın da bir anımsatıcısıydı. Özellikle dehşet verici ve olağanüstü muhteşemlikte anlatımıyla Yaşlı Plinius (yani Gaius Plinius Secundus, bugün MS 79'da patlayan Vezüv Yanardağı'nın ünlü kurbanlarından biri olarak anımsanan sıra dışı Romalı bilge) kent halkının kanalizasyonun yapımı sırasında aşırı yorulduğunu, o kadar ki çoğunun kendini öldürdüğünü ifade etmektedir. Buna karşılık kral, çarmıha gerilmenin utancının caydırıcı olması umuduyla intihar edenlerin cesetlerini haçlara çiviletiyordu.

Ne var ki sonunda monarşiyi yıkan, yoksulların emeğinin sömürülmesi değil, cinsel şiddet, krallardan birinin oğullarının Lucretia'ya tecavüz etmesi oldu. Bu tecavüz neredeyse Sabinlere tecavüz kadar

efsanevidir: Kadınlara yönelik saldırılar, simgesel olarak krallık döneminin başlangıcını ve sonunu işaret etmekteydi. Dahası, hikâyeyi daha sonra anlatan Romalı yazarlar, muhtemelen despotluğun doruk noktasına ulaşmasını ve çökmesini çoğunlukla cinsel suçlarla ilişkilendiren Yunan geleneklerinin etkisi altında kalmıştı. Söz gelimi, MÖ 6. yüzyılda, yöneticinin erkek kardeşinin bir başka erkeğin eşine yönelik cinsel tacizlerinin Peisistratos hanedanının devrilmesiyle sonuçlandığı söyleniyordu. Ama efsanevi olsun olmasın, Roma döneminin geri kalanı için Lucretia'ya tecavüz, siyasette bir dönüm noktası oluşturuyordu ve ahlaken doğruluğu tartışmalıydı. Konu, neredeyse gerçekleştiği günden başlayarak Botticelli'den, Tiziano ve Shakespeare'e ve Benjamin Britten'a kadar pek çok isim tarafından canlandırıldı ve yeniden tasarımlandı; Judy Chicago'nun *Akşam Yemeği*

22. Yer altındaki *Cloaca Maxima*'nın ayakta kalan bir parçası. İlk kanalizasyon asla bu daha sonraki yapı kadar görkemli olamazdı ama Tarquinius'un inşaat projeleriyle ilgili yazarken Romalı yazarların kafasındaki imge budur. Bazı Romalılar sandallara binip kanallarda kürek çekerek dolaşmakla böbürleniyordu.

Partisi adlı feminist enstalasyonunda Lucretia'nın dünya tarihinin diğer bin kadın kahramanıyla birlikte, küçük bir rolü bile vardı.

Livius monarşinin bu son anlarıyla ilgili hayli renkli bir hikâye anlatır. Hikâye, yakındaki Ardea kentini kuşatma altına alan genç Romalıların kendilerini oyalama çabalarıyla başladı. Bir akşam, sarhoş olup kimin karısının en iyi olduğunu tartışırlarken içlerinden biri, Lucius Tarquinius Collatinus, atlarına atlayıp evlerine gidip (sadece birkaç kilometre uzaktaydı) kadınlara bakmalarını önerdi; bunun kendi Lucretia'sının üstünlüğünü kanıtlayacağını öne sürüyordu. Gerçekten de öyle oldu: Diğer bütün kadınların, erkeklerinin yokluğunda âlem yaptıkları ortaya çıkarken Lucretia, tam da erdemli bir Romalı kadından beklenen şeyi yapıyor, hizmetçileriyle birlikte dokuma tezgâhında çalışıyordu. Lucretia, hizmette kusur etmeyerek kocasına ve konuklarına akşam yemeği sundu.

Ancak bunun korkunç bir sonucu oldu. O ziyaret sırasında Sextus Tarquinius'un içinde Lucretia'ya karşı ölümcül bir tutku uyandığını ve kısa süre sonra bir akşam, kadının evine gittiğini öğreniyoruz. Adam kibarca ağırlandıktan sonra, kadının odasına gitti ve bıçak zoruyla onunla sevişmek istedi. Basit ölüm tehditi kadını etkilemeyince bu kez Tarquinius onun namusunun lekelenmesi korkusunu kullandı: Onu ve bir köleyi öldürme tehdidi savurdu (Tiziano'nun tablosunda görülüyor [bakınız Görsel 4]); böylece zinanın en rezil halinde yakalanmış gibi görünecekti. Bunun karşısında Lucretia razı oldu ama Tarquinius, Ardea'ya döndükten sonra babasıyla kocasını çağırttı, onlara olanları anlattı ve kendini öldürdü.

Lucretia'nın öyküsü, o zamandan beri Roma ahlaki kültürünün olağanüstü güçlü bir imgesi olmayı sürdürmektedir. Kendisi, pek çok Romalı için, kadın erdemliliğinin belirleyici bir anını simgeliyordu. Lucretia, Livius'un deyişiyle *pudicitia*sını –"iffet"ini ya da daha iyi ifade edecek olursak en azından kadının Romalı bir eşle kocasının arasındaki ilişkiyi belirleyen "sadakat"ini– kaybetmesinin bedelini gönüllü olarak ödemişti. Öte yandan diğer antik

yazarlar hikâyeyi daha zor buluyordu. Tahmin edilebileceği gibi, gerçekten de bir erkeğin karısından istediği şeyin *pudicitia* olup olmadığını sorgulayan şairler ve hicivciler vardı. MS 1. yüzyılın sonunda esprili, canlı ve açık saçık şiirler yazan Marcus Valerius Martialis (kısaca "Martialis"), müstehcen bir taşlamasında, karısının isterse gündüzleri bir Lucretia, geceleri de bir fahişe olabileceğini yazarak dalga geçiyordu. Bir başka nüktesinde, Lucretia'ların gerçekten de göründükleri gibi olup olmadığını merak ediyor; ünlü Lucretia'nın bile kocası yokken müstehcen şiirler okumaktan hoşlandığını düşlüyordu. Daha ciddi olansa, Lucretia'nın suçluluğu konusu ve intiharının nedenleriydi. Bazı Romalılara göre gerçek *pudicitia*dan –kuşkusuz bu sadakat bedenen değil, zihnen masum ya da suçlu olup olmadığına bağlıydı zira bir köleyle sevişiği yönündeki sahte iddialardan hiç de etkilenmiş görünmüyordu– çok adının lekelenmesinden daha fazla endişeleniyor gibiydi. MS 5. yüzyılın başında, pagan klasiklerini çok iyi bilen Aziz Augusti-

23. *Pudicitia*, bir kadının önemli bir erdemi olarak pek çok bağlamda vurgulanmıştı. İmparator Hadrianus'un MS 120'lerde basılan bu gümüş sikkesi, kişileştirilmiş *Pudicitia*'nın iyi bir Romalı kadın gibi alçak gönüllükle oturan halini gösteriyor. Çevresindeki, "COS III" ifadesi Hadrianus'un üçüncü kez konsül olmasını kutluyor ve erkeğin kamusal saygınlığıyla kadınların uygun davranışları arasındaki bağlantıyı hissettiriyor.

nus, Lucretia'nın gerçekten tecavüze uğrayıp uğramadığını merak ediyordu: Sonuç olarak razı olmamış mıydı? Burada tecavüzle ve yarattığı sorumluluk meselesiyle ilgili kendi görüşlerimizin bazılarına ilişkin versiyonlar belirlemek zor değil.

Bu, aynı zamanda özünde bir siyasi moment olarak da görülüyordu çünkü hikâye, doğrudan kralların kovulmasıyla ve özgür Cumhuriyet'in kurulmasıyla sonuçlanmaktadır. Lucretia kendini bıçaklar bıçaklamaz, –kocasına olay yerine kadar eşlik eden– Lucius Iunius Brutus hançeri onun vücudundan çıkarmış ve ailesi konuşamayacak kadar üzüntü içindeyken Roma'yı krallardan sonsuza kadar kurtarmaya ant içmişti. Bu elbette kısmen geçmişe dönük bir kehanetti çünkü MÖ 44'te Jül Sezar'a karşı krallık hırsları nedeniyle yapılan darbenin lideri Brutus, soyunu bu Brutus'a dayandırmıştı. Ordunun ve tecavüz karşısında dehşete düşen ve kanalizasyonda çalıştırılmaktan bıkıp usanan halkın desteğini aldıktan sonra Lucius Iunius Brutus, Tarquinius'u ve oğullarını sürgüne gitmeye zorladı.

Tarquiniuslar savaşmadan pes etmedi. Livius'un inanılmaz heyecanlarla dolu hikâyesine göre, Tarquinius Superbus, kentte karşı devrim yapmaya yönelik yararsız bir girişimde bulunmuş ve muvaffak olamayınca monarşiyi yeniden getirmek için Roma'yı kuşatma altına alan Etrüsk kenti Clusium'un kralı Lars Porsenna'yla güç birliği yapmıştı ama özgürlüklerine henüz kavuşan sakinlerinin kahramanlıkları karşısında bozguna uğramıştı. Söz gelimi Etrüsk ordusunun ilerlemesini durdurmak için tek başına Tiber üzerindeki köprüyü savunan yiğit Horatius Cocles'i (kimileri o sırada yaşamını yitirdiğini söylerken bazılarına göre eve dönüp bir kahramana yaraşır şekilde karşılandı) ve Porsenna tarafından rehine alınan bir grup gençten biri olan ve gözü pekçe nehirde yüzerek evine dönebilen Cloelia'nın cesaretini okuyoruz. Livius'a göre Etrüskler, Romalıların kişiliğinden Tarquinius'u kolayca terk edecek kadar etkilenmişlerdi. Ancak daha az yurtsever olanlar da vardı. Yaşlı Plinius, Lars Porsenna'nın bir süreliğine Roma kralı olabileceğine inanan tek antik bilgin değildi;

Roma kralı olsaydı, belki kayıp krallardan bir diğeri olabilirdi ve monarşinin çok farklı bir sonu olurdu.

Alışılmış hikâyeye göre Porsenna tarafından terk edilen Tarquinius, başka yerlerde destek aradı. Sonunda, Roma'nın çok uzağında olmayan Regillus Gölü Muharebesi sırasında yakındaki Latin kentlerinde bulduğu bazı müttefikleriyle birlikte MÖ 490'larda (net tarih

24. Castor ve Pollux Tapınağı'nın daha sonraki yenilenmesinden kalma üç sütun Roma Forumu'na vurdukları damgayı hâlâ koruyor. Tapınağın geri kalanı büyük ölçüde yıkılmış durumda ama genellikle konuşmacıların halka seslenmek için kullandığı basamaklarının eğimli tabanı hâlâ görülebiliyor (altta solda). Küçük kapı, tapınakların temellerinin her türlü farklı amaç için kullanıldığının bir göstergesidir. Kazılar bu tapınağın zemininde bir zamanlar bir berber/dişçi dükkânı olduğunu göstermişti.

tartışmalı) yenildi. Bu, Roma tarihinin muzaffer ve kısmen efsanevi bir anıydı, çünkü tanrılar Castor ve Pollux'un Roma'nın yanında savaşırken ve daha sonra Forum'da atlarına su içirirken görüldüğü varsayılıyordu; yardımlarına karşılık Forum'da adlarına bir tapınak inşa edilmişti. Defalarca yenilenmiş olsa da bu tapınak hâlâ Forum'un simgelerinden biri ve krallardan kurtuluşun kalıcı bir anıtıdır.

Özgürlüğün Doğuşu

Monarşinin sonu aynı zamanda özgürlüğün ve özgür Roma Cumhuriyeti'nin doğuşuydu. Roma tarihinin geri kalanında "kral" ya da "*rex*", Roma'nın belirleyici kurumlarının çoğunun temelleri krallık döneminde atılmış olsa da, nefret uyandıran bir ifade olageldi. İzleyen yüzyıllarda, kral olmayı hedeflemekle suçlanan bir adamın siyasi kariyeri çabucak son bulabiliyordu. Lucretia'nın talihsiz kocasının başına krallıkla bağlantılı adı yüzünden feci şeyler gelmiş, Tarquiniuslarla akraba olduğu için kısa süre sonra sürgüne gönderilmişti. Dış çatışmalarda da en cazip düşmanlar krallardı. İzleyen birkaç yüzyıl boyunca, sokaklardan geçen bir zafer alayında süslü kıyafetleriyle teşhir edilen bir kralın halk tarafından yuhalanıp taşlanması her zaman büyük bir heyecan yaratmıştı. Tesadüfen "Kral" soyadı (cognomen) taşıyan daha sonraki Romalıların bol miktarda taşlamanın hedefi olduğunu söylemeye gerek bile yoktur.

Tarquiniusların –Romalılara göre MÖ 6. yüzyıl sonunda– düşüşü, Roma için yeni bir başlangıç anlamına geliyordu: Kent yeniden doğuyordu; bu kez "Cumhuriyet" (ya da Latince sözcük anlamıyla "kamusal olan" ya da "kamu işleri" demek olan *res publica*) olarak ve bir sürü yeni kuruluş destanlarıyla birlikte. Söz gelimi güçlü bir gelenek, Capitol Tepesi'nde yer alan, Roma'nın gücünün başlıca simgesi haline gelen ve sonraları bölge dışındaki pek çok Roma kentinde benzerleri yapılan Jüpiter Tapınağı'nın, yeni yönetimin ilk yılında

hizmete açıldığında ısrar ediyordu. Çoğunlukla krallar döneminde Etrüsk ustalar tarafından yapıldığı öne sürülüyordu ama yapının cephesinde bulunan resmi vakfeden kişinin adı, yeni Cumhuriyet'in liderlerinden birine aitti. Ayrıca dürüst olmak gerekirse hiçbir zaman bilemeyeceğimiz kesin yapım tarihi ne olursa olsun, doğumu Cumhuriyet'le aynı zamana denk düşen bir yapı ve Cumhuriyet tarihinin bir simgesi olarak görülüyordu. Aslında yüzyıllar boyunca sürdürülen, tapınağın kapı dikmesine her yıl bir çivi çakılması geleneği sadece geçen Cumhuriyet zamanını işaretlemiyor, aynı zamanda bu zamanı fiziksel olarak tapınağın yapımıyla bağlantılandırıyordu.

Görünüşe göre Roma'nın doğal kent manzarasının bile Cumhuriyet'in ilk yılında yaratıldığı düşünülüyordu. Roma'nın içinden geçen Tiber Nehri'nin ortasındaki adanın jeolojik açıdan göreceli olarak yeni bir oluşum olduğunu modern jeologlar kadar çoğu Romalı da biliyordu. Ama nasıl ve ne zaman ortaya çıkmıştı? Bugün bile bunun kesin bir yanıtı yoktur ama bir Roma görüşü, kökenini Cumhuriyet yönetiminin başlangıcına, Tarquiniusların özel mülkünde yetiştirilen tahılların sökülüp nehre atılmasına dayandırıyordu. Su seviyesi alçak olduğu için, tahıllar nehir yatağında birikmiş ve yavaş yavaş, yığılan balçık ve diğer atıklar bir ada oluşturmuştu. Sanki kentin şekli, monarşinin gidişiyle birlikte vuku bulmuştu.

Yeni bir hükümet şekli de doğmuştu. Anlatılana göre, Tarquinius Superbus kaçarken Brutus ve Lucretia'nın kocası Collatinus eli kulağında sürgününden önce, hemen Roma'nın ilk konsülleri olmuştu. Onlar yeni Cumhuriyet'in en önemli, belirleyici yetkilileri olacaklardı. Kralların pek çok görevini devralarak içeride kent siyasetini yönetmişler ve askerlerine savaşta liderlik yapmışlardı. Roma'da askerî ve sivil roller hiçbir zaman resmî olarak birbirinden ayrılmamıştı. Bu bağlamda, kralların karşıtları olarak gösterilseler de, onların iktidarının devamını temsil ediyorlardı: MÖ 2. yüzyılda Yunan bir Roma siyaseti kuramcısı, konsülleri Roma siyasi sisteminin "monarşik" öğeleri olarak görmekte, Livius da konsüllerin rütbe işaretlerinin ve nişanlarının kral

seleflerininkilerle aynı olduğunda ısrar etmektedir. Öte yandan yeni siyasi rejimin kritik unsurları olup kesinlikle monarşi karşıtı ilkeleri temsil ediyorlardı. Birincisi, kralın seçimini işaret ettiği söylenen yarı yarıya halk katılımı sistemiyle değil, tamamen halkın oyuyla seçilmişlerdi. İkincisi, görev süreleri bir yıldı ve işlerinden biri de haleflerinin seçilmesini (Cicero'nun MÖ 63'te yaptığını gördüğümüz gibi) denetlemekti. Üçüncüsü, birlikte, ikili olarak görev yapıyorlardı. Cumhuriyet hükümetinin iki temel ilkesine göre, görev her zaman geçici olmalıydı ve kısa bir süre için tek bir adamın yönetimde olmasının gerekebileceği acil durumlar dışında, iktidar her zaman paylaşılmalıydı. Göreceğimiz gibi, sonraki yüzyıllar boyunca bu ilkeler giderek daha fazla vurgulandı ve bu ilkelere uyulması giderek zorlaştı.

Konsüller göreve geldikleri yıla isimlerini de veriyordu. Anlaşılacağı gibi Romalılar, bu kitapta kullandığım modern Batılı tarihleme sistemini kullanmıyordu; okurların içi rahat etsin, anlaşılır olmak adına kullanmaya devam da edeceğim. "MÖ 6. yüzyıl" onlara hiçbir anlam ifade etmezdi. Ara sıra, mevcut zamanla ilgili bir tür anlaşmaya vardıklarında, tarihleri "kentin kuruluşundan başlayarak" hesaplıyorlardı. Yine de genellikle yıllardan görev yapan konsüllerin adlarıyla söz ediyorlardı. Söz gelimi, MÖ 63 onlar için "Marcus Tullius Cicero'yla Gaius Antonius Hybrida'nın konsüllüğü"ydü ve "Optimus konsülken" (MÖ 121) yapılan şarap özellikle tanınmış bir üründü. Cicero'nun döneminde, Romalılar Cumhuriyet'in başlangıcına kadar giden konsüllerin aşağı yukarı tam bir listesini oluşturmuştu ve kısa süre sonra, zafer kazanan generallerin listesiyle birlikte bu da Forum'da halka sunuldu. Onların monarşinin sona erişinin kesin tarihini belirlemesini sağlayan büyük ölçüde bu listeydi çünkü doğal olarak ilk konsülün tarihiyle uyuşması gerekiyordu.

Bir başka deyişle Cumhuriyet, sadece siyasi bir sistem değildi. Siyaset, zaman, coğrafya ve Roma kent manzarasının arasındaki karmaşık bir karşılıklı ilişkiler dizisiydi. Tarihler doğrudan seçilmiş konsüllerle bağlantılıydı; yıllar, açılışı yeni rejimin ilk yılına

kadar giden tapınağa çakılan çivilerle işaretleniyordu; Tiber'deki ada bile hiç abartısız kralların kovulmasının bir ürünüydü. Her şeyin temelini oluşturan tek şey, her şeyden önemli bir ilkeydi: özgürlük ya da *libertas*.

MÖ 6. yüzyılın sonunda, Atinalı "tiranlar" devrildikten ve demokratik kurumlar oluşturulduktan sonra, MÖ 5. yüzyıl Atinalıları modern dünyaya demokrasi kavramını miras bırakmıştı: İki ülkenin tarihini koşutluk içinde ilerliyormuş gibi sunmaya hevesli antik çağ gözlemcileri, Romalı kralların kovulmasının aynı tarihlere denk düşmesini gözden kaçırmamıştı. Cumhuriyetçi Roma aynı ölçüde önemli özgürlük kavramını da miras bırakmıştı. Livius'un, Roma'nın hikâyesini monarşiden sonra başlatan *Roma Tarihi*'nin ikinci kitabının ilk sözcüğü "özgür"dür ve sadece ilk birkaç satırda "özgür" ve "özgürlük" sözcükleri birlikte sekiz kere tekrarlanmaktadır. Cumhuriyet'in *libertas* üzerine kurulduğu fikri, Roma edebiyatının bütününde yüksek sesle çınlamakta ve daha sonraki yüzyıllarda, Avrupa ve Amerika'daki radikal hareketlerde yankılanmaktadır. Fransız Devrimi'nin sloganının –*Liberté, égalité, fraternité*– "özgürlüğü" en başa koyması tesadüf değildir; George Washington'ın "kutsal ateş"i Batı'ya geri getirmekten söz etmesi de öyle; Birleşik Devletler Anayasası'nın yazarlarının onu, Cumhuriyet'in ilk konsüllerinden Publius Valerius Publicola'dan aldıkları "Publius" takma adıyla savunmaları da öyle. Peki ama Romalıların özgürlüğü nasıl tanımlanmalıydı?

Bu, Roma siyasi kültürünün, Cumhuriyet'ten Roma İmparatorluğu'nun, siyasi tartışmanın çoğu zaman *libertas*ın otokrasiyle ne kadar bağdaşacağına evrildiği tek adam yönetimine kadar, sonraki sekiz yüzyılının tartışmalı sorusuydu. Kimin özgürlüğü tehlikedeydi? En etkili şekilde nasıl savunulabilirdi? Roma yurttaşının özgürlüğünün çelişkili tasvirleri nasıl düzeltilecekti? Romalıların hepsi ya da çoğu, bugün çoğumuzun "demokrasi"yi desteklediği gibi, kendilerini *libertas* destekçisi sayabilirdi. Gelgelelim bunun anlamıyla ilgili şiddetli anlaşmazlıklar vardı ve bu tartışmalar yineleniyordu.

Cicero'nun sürgüne gönderildiğini, evinin yıkıldığını ve yerine bir Libertas tapınağı dikildiğini görmüştük. Bunu herkes onaylamadı. Cumhuriyet'in ilk konsülü Brutus temalı bir oyunda, karakterlerden birinin cümlesini kalabalığın coşkuyla alkışladığını Cicero'nun kendisi söylüyor: "Yurttaşların özgürlüğünü destekleyen Tullius." Oyun aslında Servius Tullius'a gönderme yapıyor ve özgürlüğün, "iyi bir kral"ın yönetiminde tarihinin Roma'da Cumhuriyet'ten daha eskilere dayanabileceğini belirtiyordu ama tam adıyla Marcus Tullius Cicero –belki de haklı olarak– alkışların kendisi için olduğuna inanmıştı.

Bu tür çelişkiler bundan sonraki bölümlerde önemli bir yer işgal etmektedir. Öte yandan Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Roma tarihini –içerideki savaş, "özgürlük" adına zaferler ve Roma'nın İtalya'daki komşularına karşı kazanılan askerî zaferler– araştırmadan önce, Cumhuriyet'in doğuşunun hikâyesini ve konsüllüğün yaratılmasını biraz daha derinlemesine incelemeliyiz. Tahmin edilebileceği gibi, şimdiye kadar verdiğim standart hikâye, belki de göründüğü kadar akıcı bir süreç değildi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROMA'NIN BÜYÜK SIÇRAYIŞI

İki Yüzyıllık Değişim: Tarquiniuslardan Uzun Sakallı Scipio'ya

Cumhuriyet aslında nasıl başladı? Antik Roma tarihçileri, tarihsel keşmekeşi derli toplu bir anlatıya dönüştürmekte ustaydı ve tanınan kurumlarının gerçekte olduğundan daha eskilere dayandığını hayal etmeye meraklıydı. Onlar için monarşiden Cumhuriyet'e geçiş, herhangi bir devrimin olabileceği kadar pürüzsüzdü: Tarquiniuslar kaçmış; yeni hükümet biçimi, oluşumu tamamlanmış bir halde ortaya çıkmış; konsüllük hemen kurulmuş, birinci yıldan başlayan kronolojisiyle birlikte yeni düzeni getirmişti. Gerçekte, bütün sürecin hikâyenin öne sürdüğünden çok daha aşamalı ve karmakarışık olması gerekirdi. "Cumhuriyet", yüzlerce yıllık değilse de onlarca yıllık bir süreçte yavaş yavaş doğdu. Defalarca yeniden oluşturuldu.

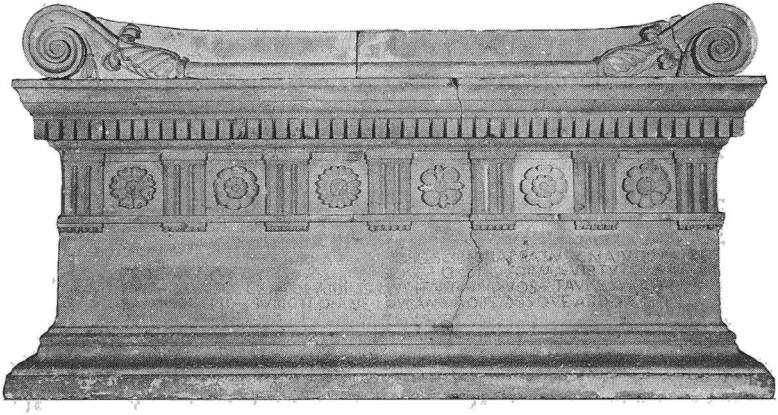
Konsüller bile yeni rejimin başlangıcına kadar geri gitmiyordu. Livius, devletin en üst düzey yetkilisine başlangıçta baş praetor denildiğini belirtiyordu ve her yıl Jüpiter Tapınağı'na çivi çakmak da onun göreviydi ama "praetor" sözcüğü daha sonra konsüllerin altındaki daha az kıdemli memurlar için kullanılmaya başlandı. Siyasi hiyerarşinin tepesindekiler için kullanılan başka eski unvanlar da vardır ne var ki resmi daha da karmaşıklaştırmaktadırlar. Mesela

"diktatör", genellikle askerî bir krizin üstesinden gelinmesine yönelik geçici bir konum olarak tanımlanıyor ve sözcüğün kesinlikle olumsuz modern çağrışımlarını barındırmıyordu; bu eski unvanlardan bir diğeri "konsüler tribünler" (*Tribuni militum consulari potestate*) idi ve söylemesi zor bu sözcükler modern bir tarihçi tarafından başarıyla "albaylar" olarak çevrilmişti.

Cumhuriyet'in belirleyici makamının tam olarak ne zaman yaratıldığıyla ya da bir diğer makamın ne zaman ve neden "konsül" olarak yeniden adlandırıldığıyla, hatta iktidarın her zaman paylaşılması gerektiği yönündeki temel Cumhuriyet ilkesinin ilk ne zaman tanımlandığıyla ilgili hâlâ soru işaretleri vardır. "Baş praetor" hiyerarşi tadı vermektedir, eşitlik değil. Öte yandan ana tarih ya da tarihler ne olursa olsun, Cumhuriyet'in kronolojik olarak dayandırıldığı konsüller listesinin –kesintisiz seriler halinde MÖ 509'daki Lucius Iunius Brutus ve Lucius Tarquinius Collatinus'a kadar geri gidiyordu– en eski bölümleri intibakın, yaratıcı çıkarımların, zekice tahminlerin ve büyük olasılıkla tümüyle müdahalelerin ürünüydü. Livius, MÖ 1. yüzyılın sonundan geriye bakıldığında, bu erken dönem devlet memurlarının güvenilir bir kronolojisini çıkarmanın neredeyse imkânsız olduğunu kabul ediyordu. Yalnızca çok uzun zaman önceydi, diyordu bu konuyla ilgili.

Monarşinin yıkılmasının ne kadar şiddet içerdiğiyle ilgili de soru işaretleri vardır. Romalılar epeyce kansız bir rejim değişikliği tasavvur ediyordu. Lucretia en tanınmış üzücü kayıptı ama arkadan savaş geldiyse de Tarquinius'un sağ salim kaçmasına izin verilmişti. Arkeolojik kanıtlar kentteki değişim sürecinin o kadar da barışçı olmadığını gösteriyor. En azından Forum'da ve başka yerlerde yapılan kazılarda, akla yatkın bir şekilde MÖ 500 civarından kalma yanmış molozlar bulundu. Kaza sonucu çıkmış talihsiz bir yangınlar serisinin izlerinden başka bir şey olmayabilirlerdi. Öte yandan Tarquinius'un kansız değil de kanlı bir darbeyle devrildiğini ve iç şiddetin büyük bölümünün standart anlatıda yurtseverce yazıldığını ima edecek yeterli veri bulunmaktadır.

Aslında "konsül" sözcüğünün bilinen en erken kullanımı iki yüzyıl sonrasına tarihlenmektedir. Bize ölülerin hayatıyla ilgili çok şey söyleyen, imparatorluğun dört bir yanındaki mezarların taşlarına özenle kazınmış, abartılı ya da sade binlerce konuşkan Roma mezar yazıtının günümüze ulaşan ilk örneklerinde bunu görmek mümkündür: Bu mezar yazıtları bize ölülerin bulundukları makamları, yaptıkları işleri, amaçlarını, isteklerini ve endişelerini anlatmaktadır. Bu mezar yazıtı Lucius Cornelius Scipio Barbatus (soyadı "sakallı" ya da "uzun sakal" anlamına geliyor) adlı bir adam için yazılmıştı ve aşırı büyük lahitinin önünde bulunuyordu; lahit bir zamanlar Scipioların, ölülerin genellikle kent dâhilinde gömülmesine izin verilmediği için Roma'nın dışında bulunan aile mezarında bulunuyordu. Barbatus MÖ 298'de konsüldü, MÖ 280 civarında öldü ve neredeyse kesinlikle bu gösterişli anıt mezarı, Cumhuriyet'in en önde gelenlerinden biri olan ailesinin gücünün ve saygınlığının utanmazca reklamını, o

25. Barbatus'un heybetli lahiti, büyük Scipios Mezarı'nda en önemli yeri tutuyordu. Yerel kaba taşlar (ya da tüf) ve sade, biraz kaba görünüşü, daha geç Roma yüzyıllarındaki zenginlerin özenle yontulmuş mermer lahitleriyle güçlü bir karşıtlık oluşturuyor. Yine de MÖ 3. yüzyılda bu, paranın satın alabileceği en iyi ve en gelişmiş mezardı.

yaptırmıştı. Anıt mezardaki otuzdan fazla gömünün ilki onunkiydi sanki ve anıt tabutu en önemli yere, kapının karşısına konmuştu.

Mezar yazıtı ölümünün hemen ardından yapıldı. Yazıtın, dört satır uzunluğunda ve Antik Roma'dan kalan en eski tarihsel ve biyografik hikâye sayılması gerekiyor. Kısa olsa da bu yazıt, Roma tarihiyle ilgili bildiklerimiz açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü Barbatus'un kariyeriyle ilgili sağlam, hemen hemen aynı döneme ait –yaratıcı yapılardan, toprakta gömülü belli belirsiz ipuçları ya da monarşinin devrilmesi sırasında "neler yaşanmış olabileceği"yle ilgili modern çıkarımlardan çok farklı– bilgiler sağlamaktadır. Bu mezar yazıtı, dönemin Roma seçkinlerinin ideolojisini ve dünya görüşünü çok güzel anlatıyor: "Cornelius Lucius Scipio Barbatus, babası Gnaeus'un evladı, cesur ve akıllı bir adam, görünüşü *virtus*una emsaldir. Sizlerin arasında konsül, censor ve aedilis* idi. Taurasia ve Cisauna'yı, Samnium'dan aldı. Lukanya'nın tamamına boyun eğdirdi ve rehineler aldı."

Her kim yazdıysa –muhtemelen vârislerinden birisi– Barbatus'un kariyerinin en önemli olaylarını vurgulamış gibi görünüyordu. Ülkede ("sizlerin arasında") konsül ve yurttaşların kaydedilmesinden ve servetlerinin değerlendirilmesinden sorumlu iki yetkilisinden biri olan censor seçilmişti; ayrıca MÖ 1. yüzyılda ve muhtemelen daha öncesinde büyük ölçüde kentin bakımıyla ve ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ve gösterilerle oyunların düzenlenmesiyle ilgilenen daha az kıdemli aedilis makamında görev yapmıştı. Övgüler, daha uzaklarda, Güney İtalya'da, Roma'nın birkaç yüz kilometre ötesindeki askerî başarıları içindi: Samnitlerden, Barbatus'un yaşam süresi boyunca Romalıların sürekli çatışma içinde olduğu bir halktan, iki kent alınmış ve Lukanya bölgesine boyun eğdirilmiş, rehineler elde edilmişti; bu, "iyi hali" güvenceye almaya yönelik standart bir Roma yöntemiydi.

Bu üstün başarılar, savaşın önde gelen Romalıların halk nezdindeki imajı için öneminin altını çizmenin yanı sıra Roma'nın MÖ 3.

---

* Roma İmparatorluğu'nda devlet binalarının yapılması ve halk festivallerinin düzenlenmesi ile ilgili ödeneklerden sorumlu memur. (yay. n)

yüzyılda başlayan, bugün kentin arka kapısının çok ötelerine kadar uzanan askerî genişlemesine de işaret ediyordu. Barbatus'un, konsüllüğünden sonra üç yıl görev yaptığı bir savaşta, MÖ 295'te Roma güçleri modern Ancona'nın çok uzağında olmayan Sentinum'da bir İtalyan ordusunu yenilgiye uğrattı. Bu o tarihe kadar yarımadada gerçekleşen en büyük ve en kanlı muharebeydi ve haberler antik çağ haberleşmesinin ilkel yöntemleriyle bile olsa (ulaklar, söylentiler ve nadir durumlarda işaret ateşleri) her yere ve hızla yayıldığı için sadece yerel bir mesele olmanın çok uzağındaydı. Yüzlerce kilometre ötedeki Yunan adası Samos'taki çalışma masasında oturan MÖ 3. yüzyıl tarihçisi Duris, bunun kayda geçirilmeye değer bir olay olduğuna karar vermişti; anlatısının kısa bir parçasına ulaşmak hâlâ mümkündür.

Yazıtın övmeye değer bulduğu diğer özellikler de anlamlıdır: Barbatus'un cesareti ve bilgeliği ve dış görünüşünün, *virtus*una emsal olması. *Virtus* modern anlamda "erdem" demek olabilir ama genellikle daha çok sözcük anlamıyla, bir erkeği (*vir*) tanımlayan özellikler toplamına atıfta bulunmak için kullanılıyordu, Romalılar açısından erdem "erkekliğin" mukabiliydi. Her iki durumda da Barbatus olumlu özellikleri yüzüne yansıyan bir adamdı. Roma erkeğinin popüler imgesi, görünüşüyle insanı tedirgin eden birinin imgesi olmamakla birlikte bu açık, rekabetçi ve "yüz yüze" toplumda, bu imgeden, halk figürünü de yansıtması bekleniyordu. Forum'da yürürken ya da halka hitap ederken, görünüşü içsel özelliklerini de şüphesiz açığa çıkartıyordu. Barbatus'un durumunda, adını sadece babasından almadıysa, o dönemde son derece sıra dışı olabilecek, muhteşem bir sakalı vardı. Bir hikâyeye göre berberler, Roma'da ilk kez MÖ 300'de ortaya çıkmıştı ve yüzyıllar sonra Romalıların çoğu sinekkaydı tıraşlı geziyordu.

Barbatus'un Roma'sı en erken Cumhuriyet'in, iki yüzyıl öncesinin Roma'sından çok farklıydı ve sıradan olmaktan çıkmıştı. Dönemin ölçütlerine göre muazzam olan kent mantıklı bir tahminle altmış bin ila doksan bin kişiyi barındırıyordu. Bu, Roma'yı Akdeniz dün-

yasındaki bir avuç büyük kent merkeziyle aşağı yukarı aynı kefeye koyuyordu; bu noktada Atina'nın nüfusu bu sayının yarısından daha azdı ve tarihinde hiçbir zaman bizzat kent kırk binden fazla olmamıştı. Dahası Roma, toplam nüfusu yarım milyonu geçen, kıyıdan kıyıya uzanan büyük bir toprak parçasını doğrudan ve bir dizi anlaşma ve ittifakla dolaylı olarak yönetiyordu; bu da imparatorluğunun habercisiydi. Cicero'yla çağdaşlarının iki yüzyılı aşkın bir süre sonra örgütlenmesini takdir edeceği bir yerdi bu. Bir yıl görev yapan iki konsülle birlikte praetorlar ve quaestorların da aralarında da bulunduğu daha düşük kıdemli makamlar da vardı (Romalılar bu memurlara genellikle "magistra" diyordu ama işlevleri özellikle hukuki değildi). Büyük ölçüde daha önce kamu görevi yapmış olanlardan oluşan ve geçici bir meclis ve yurttaşların hiyerarşik bir örgütlenmesi olarak çalışan senato ve hatalı bir şekilde Kral Servius Tullius'a dayandırılan ve Cicero tarafından hararetle onaylanan Centuria Meclisi, Roma siyasetinin işleyişinin temelini oluşturuyordu.

Başka tanıdık yönleri de vardı. Bunlar, lejyonlar şeklinde örgütlenen bir orduyu, resmî bir para basma sisteminin başlangıcını ve kentin boyutlarına ve nüfuzuna uygun bir altyapının göstergelerini içeriyordu. Büyüyen ve birleşen kentlere su getirmek için ilk su yolu MÖ 312'de inşa edilmişti. Bu su yolu, bizim bugün "su kemeri" dediğimiz olağanüstü yüksek yapılardan değil, yakındaki tepelerin yaklaşık on altı kilometre uzağında, ekseriyetle yer altından giden bir kanaldı. Barbatus'un çağdaşı, çalışkan Appius Claudius Caecus'un parlak buluşuydu bu; Caecus aynı yıl Roma'dan güneye, Capua'ya giden ilk büyük Roma Yolu'nu, Via Appia'yı da (onun adıyla anılan Appian Yolu'nu) açmıştı. Yolun büyük bölümünün yüzeyi bugün hâlâ adımladığımız taş levhalarla değil, en iyi ihtimalle çakıl kaplıydı. Gelgelelim Roma orduları için yararlı bir rota, daha rahat bir haberleşme aracı ve simgesel açıdan Roma gücünün ve İtalya topraklarındaki yönetiminin bir damgasıydı bu. Barbatus'un büyük aile kabristanı için yolun hemen yanında, kent sınırlarında en iyi konumu seçmiş

olması bir rastlantı değildi; böylece Roma'ya girip çıkan yolcular onu görüp takdir edebilecekti.

Roma'nın özgün kurumlarının çoğu, MÖ 500 ile MÖ 300 arasındaki bu can alıcı dönem sırasında, Tarquiniusların sonuyla "Uzun Sakallı" Scipio'nun yaşam süresinin arasındaki bir noktada kuruldu. Romalılar sadece Cumhuriyet politikalarının ve özgürlüklerin başlıca ilkelerini belirlemekle kalmadı, aynı zamanda daha sonraki emperyal genişlemelerinin temelini oluşturan yapıları, sanıları ve (daha kibarca söylenemezdi) bir "işleri yapma şekli" de geliştirdi. Bu, Romalı olmanın ne anlama geldiğinin devrimci bir ifadesini de içeriyordu ki yüzyıllar boyunca onların yurttaşlık kavramlarını belirlemiş, Roma'yı diğer bütün alışılmış şehir devletlerinden ayırmış ve yurttaşın hakları ve sorumluluklarıyla ilgili pek çok modern görüşe öncülük etmişti. Lord Palmerston ve John F. Kennedy'nin, dönemlerinin sloganı olarak gururla *Civis Romanus sum* ("Ben bir Roma yurttaşıyım") deyişini kullanması boşuna değildi. Kısacası Roma, ilk kez "Romalı"ya, bizim anladığımız ve onların anladığı şekilde bakmaya başlamıştı. Asıl soru, bunun nasıl, ne zaman ve neden olduğuydu. Ayrıca günümüze ulaşan hangi kanıtlar Roma'nın "büyük sıçrayışı"nın açıklanmasına ya da tanımlanmasına katkıda bulunmaktadır? Kronolojik olarak belirsizlik sürerken güvenilir bir tarihsel anlatıyı yeniden oluşturmak kesinlikle olanaksızdır. Öte yandan gerek ülke içindeki gerekse Roma'nın dış dünyayla ilişkilerindeki bazı temel değişimleri de görmek mümkündür.

Daha sonraki Romalı yazarlar MÖ 4. ve 5. yüzyılların açık ve çarpıcı bir hikâyesini sunuyordu. Bir yandan, Roma'nın içinde, kentteki bütün siyasal ve dinî gücü elinde tutan kalıtsal "patrici" ailelerinin oluşturduğu grupla tümüyle dışlanan yurttaşlar yani "plebler" arasındaki şiddetli toplumsal çatışmaları anlatıyorlardı. Yavaş yavaş –grevleri, isyanları ve bir başka tecavüz (girişimini) içeren etkili bir hikâyede– plebler patricilerle aşağı yukarı eşit koşullarda iktidarı paylaşma hakkını ya da onların deyişiyle *özgürlüğünü* kazandı. Diğer yandan da, İtalya Yarımadası'nın büyük bir kesimini Roma denetimi

altına sokan bir savaşta kazanılan bir dizi önemli zaferin altını çiziyorlardı. Bunlar MÖ 396'da, Roma'nın büyük yerel rakibi Etrüsk kenti Veii'nin onlarca yıllık savaşın ardından düşmesiyle başladı ve kabaca yüzyıl sonra, Samnitlere karşı kazanılan zaferin Roma'yı açık arayla İtalya'nın en büyük güç merkezi haline getirmesi ve Samos'taki Duris'in dikkatini çekmesiyle sona erdi. Bu, direnişle karşılaşmayan bir yayılma hikâyesi değildi. Veii'nin bozguna uğratılmasının hemen ardından, MÖ 390'da bir çapulcu "Galyalı" topluluğu Roma'yı yağmalamıştı. Bu insanların tam olarak kim olduklarını bugün bilmek mümkün değil; Romalı yazarlar, kuzeyden gelen "barbar kabileler" diye aynı sepete atılan insanları ayırmakta iyi değildi, gerekçelerini çözümlemekle de fazla ilgilenmiyorlardı. Ama Livius'a göre, yağmanın etkileri o kadar yıkıcıydı ki kentin –savaş lideri, "albay", bir zamanların sürgünü ve bir diğer "ikinci Romulus" olan– Marcus Furius Camillus öncülüğünde (bir kez daha) yeniden kurulması gerekmişti.

Bu anlatı daha önceki her şeyden çok daha sağlam temellere dayanmaktadır. Hiç kuşkusuz, MÖ 300'de bile en erken Roma edebiyatı onlarca yıl uzaktaydı ve bu döneme bakan daha sonraki hikâyeler bol miktarda efsane, abartma ve hayal barındırmaktadır. Camillus muhtemelen Romulus'tan daha az kurgusal değildir; ayrıca Catilina'nın sözlerinin daha önce yaşamış Cumhuriyetçi bir devrimcinin ağzına nasıl yerleştirildiğini de görmüştük: Bu sözcüklerin hiçbiri günümüze kadar ulaşmış olamazdı. Yine de bu dönemin sonu, tarihin eşiğinde duruyor ve tarih yazımı bildiğimiz gibi basit bir dört satırlık mezar yazıtının çok ötesindedir. Bir başka deyişle MÖ 270 dolaylarında doğan nüfuzlu Senatör Fabius Pictor, oturup Roma'nın geçmişinin ilk kapsamlı yazılı hikâyesini oluşturmaya başladığında, gençliğinde MÖ 4. yüzyılın sonundaki olaylara tanıklık etmiş insanlarla konuştuğunu ya da Barbatus'un kuşağından olaylara tanıklık etmiş insanlarla konuşanlarla konuştuğunu hatırlıyor olabilirdi. Pictor'un *Tarih*'inden geriye daha sonraki yazarların birkaç alıntısından fazla bir şey kalmadı ama bu eser antik dünyada ünlüydü. Adı ve yapıtının

kısa bir özeti, Sicilya Taormina'da, kazılıp ortaya çıkartılmış birkaç antik çağ kütüphanesinden birinin duvarlarına boyayla yazılmış olarak da bulunmuştu; bu, bir tanıtım ve kütüphane kataloğu karışımıydı. İki binyıl sonra, dünyayı MÖ 300 dolaylarındaki –antikitenin derinliklerine uzanan kırılgan bir zincir– haliyle hatırlayan insanlarla konuşmuş olan Pictor'u okuyan Livius'u okuyabiliyoruz.

Aynı dönme ait daha fazla kanıtın ortaya çıkması, daha sonraki Romalıların tarihsel anlatılarına karşı koymakta ya da alternatif bir hikâyeye dikkat çekmektedir. Barbatus'un mezar yazıtındaki kariyer özeti bunlardan biridir. Livius *Roma Tarihi*'nde o yılları ele alırken Romalıların Lukanyalılara boyun eğdirmekten çok onlarla ittifak yaptığını ve Barbatus'un Kuzey İtalya'da, çok farklı bir yerde savaştığını yazar. Doğru, Barbatus'un mezar yazıtının başarılarını büyütmüş olması mümkündü ve "boyun eğdirmek", Romalı seçkinlerin bir "ittifak"ı sunma tercihi olabilirdi ama yazıt Livius'un daha sonraki biraz karışık anlatısının düzeltilmesine katkıda bulunmaktadır. Barbatus'un katıldığı savaşlardan sahneleri yansıtan bazı etkileyici resimleri de içeren bu tür pek çok kanıt bulunmaktadır. Ancak aralarında en dikkate değer ve açıklayıcı olanı; MÖ 5. yüzyılda oluşturulmuş ve yüzyıllar süren modern bilimsel detektiflik çalışması sayesinde büyük emeklerle yeniden bir araya getirilmiş Roma kural ve düzenlemelerinin (ya da çoğu kadim yazarın benimsediği daha etkili terimi kullanırsak "kanunlar"ının) ilk yazılı derlemesinin seksen civarındaki maddesidir. Derleme, ilk başta üzerlerine yazıldıkları ve sergilendikleri on iki bronz tablet nedeniyle On İki Levha Kanunları olarak bilinmektedir. İlk Cumhuriyet dönemi Romalılarının büyüden saldırıya bazı endişelerinden bir cesedin altın dişleriyle gömülmesine izin verilip verilmediğine kadar –antik çağlardaki dişçilik becerisine yönelik, arkeolojinin de doğruladığı tesadüfi bir bilgi– çeşitli hassas sorulara bir pencere açmaktadır.

Gerek içeride gerekse dışarıda yaşanacak köklü değişimleri incelemeden önce On İki Levha dünyasına bakacağız. Bu dönemin

tarihini yeniden oluşturmak, ilginç ve bazen kışkırtıcı bir süreçtir ve bir kısmı tamamlanmamış yapbozun bazı parçalarının birbirine nasıl uyduğunu ve gerçekle hayalin arasındaki farkın nasıl anlaşılacağını merak etmekten ileri gelmektedir. Ama Roma'daki kesin değişimin MÖ 4. yüzyılda, Barbatus ve Appius Claudius Caecus'un ve onların hemen arkasından gelenlerin kuşağında gerçekleştiğinden emin olmak için elimizde yeterince done vardır ve bundan sonra yaşananlar, ayrıntılarıyla saptamak zor olsa da, Roma siyasetinde, içeride ve dışarıda yüzyıllarca sürecek bir düzen oluşturmuştu.

On İki Levha Dünyası

Cumhuriyetçi rejim bağıra çağıra değil, fısıldayarak başladı. Romalı tarihçilerin yeni düzenle, MÖ 5. yüzyılın ilk birkaç on yılındaki büyük çaplı savaşla ve modern söylencenin de konusu olan abartılı kahramanlar ve kötü adamlarla ilgili anlattığı çeşit çeşit heyecanlı hikâye vardır. Söz gelimi iki binyıl sonra ABD'nin Cincinnati ken-

26. Devleti kurtaran çiftçi. Modern Cincinnati'de 20. yüzyılda yapılan bu heykel, Cincinnatus'un siyasi makamın simgelerini iade edip pulluğuna geri dönmesini göstermektedir. Pek çok Roma hikâyesi onu bu şekilde akıllı bir yurtsever olarak sunuyordu ama Cincinnatus'un kentteki pleblerin ve yoksulların haklarına şiddetle karşı çıkan bir tarafı da vardı.

tine adını vermiş olan Lucius Cincinnatus'un, MÖ 450'lerde yarı sürgünden dönüp diktatör olduğu ve Roma ordularına düşmanlarına karşı zafer kazandırdıktan sonra, daha fazla siyasi şan şöhret peşine düşmeden yüce gönüllükle çiftliğine çekildiği sanılıyordu. Buna karşılık, Shakespeare'in *Coriolanus*'unun esin kaynağı olan Gaius Marcius Coriolanus, söylenene göre, MÖ 490 dolaylarında savaş kahramanıyken ihanet edip farklı bir düşmanla güç birliği yapmış ve annesiyle karısı müdahale edip onu caydırmasaymış kendi kentini işgal edecekmiş. Ama gerçek tamamen farklıydı ve çok daha mütevazı boyutlardaydı.

Tarquiniuslar uzaklaştırıldığı sırada kentin siyasi örgütlenmesi nasıl olursa olsun, arkeoloji MÖ 5. yüzyılın büyük bölümünde Roma'nın hiç de gelişmiş olmadığını ortaya koymaktadır. Bazen Servius Tullius'un adıyla ilişkilendirilen bir MÖ 6. yüzyıl tapınağı, MÖ 500 dolaylarında yanan binalardan biriydi ve on yıllar boyunca yeniden yapılmadı. Üstelik aynı dönemde, refah düzeylerinin iyi bir göstergesi olan Yunan çanak çömleği ithalatında net bir düşüş vardı. Basitçe söylemek gerekirse, krallık dönemi makul bir şekilde "La Grande Roma dei Tarquini" olarak adlandırılabiliyorsa, Cumhuriyet'in ilk yılları çok daha az ihtişamlıydı. Roma anlatılarında çok fazla yer bulan bütün o kahramanca savaşlara gelince, Romalıların tahayyülünde önemli bir rol oynamış olabilirler ama hepsi de çok yöreseldi, kente birkaç kilometre uzak bölgelerde yaşanmışlardı. Bir olasılık, bunlar daha sonraları anakronistik olarak, resmî askerî çatışmalar şeklinde yazılan, komşu topluluklar arasındaki geleneksel akınlar ya da gerilla saldırılarıydı. Şüphesiz büyük çoğunluğu hâlâ yarı özel temeldeydi, bağımsız savaş lordları tarafından teşvik ediliyordu. En azından MÖ 470'lerde üç yüz altı Romalının pusuya düşürülüp öldürülmesini anlatan efsaneleştirilmiş bir olay bunu hissettirmektedir. Hepsinin de tek bir aileden, Fabii ailesinden olduğu, yanlarında hizmetlileri, asalakları ve yanaşmalarının da bulunduğu söyleniyordu: bir ordudan ziyade büyük bir çete.

Daha sonraki bu kahraman yaratıcı anlatıların en iyi panzehiri On İki Levha Kanunları olmuştur. Özgün bronz tabletler elimizde bulunmuyor. Öte yandan içeriklerinin bir bölümü korunmuştur çünkü sonraki Romalılar, bu karmakarışık düzenlemeler derlemesini mükemmel hukuk geleneklerinin başlangıcı olarak görüyordu. Bronzun üzerine yazılmış olanlar kısa süre sonra kitapçık haline gelmişti ve Cicero'nun söylediğine göre MÖ 1. yüzyılda hâlâ erkek öğrencilere ezberletiliyordu. Kurallar pratik bir güce kavuştuktan çok sonra, yeniden yayımlanmaya ve yeniden elden geçirilmeye devam edildi ve tek tek maddelerin anlamları, hukuksal önemleri ve dilleriyle ilgili çok sayıda antik bilimsel yorum derlendi; MS 2. yüzyılda bazı avukatlar, kitaplara düşkün meslektaşlarının eski Roma kurallarının dilsel bilmecelerine çok fazla ilgi göstermesine kızıyordu. Bu çok geniş kaynakçanın hiçbir bölümü günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte elimizdeki bazı eserlerde bunlardan yapılmış alıntılar ya da yorumlar bulunmaktadır ve Roma edebiyatının en sapa yollarından da geçerek bunları inceden inceye araştıran bilim insanları, MÖ 5. yüzyıldan kalma bu levhalardaki seksen civarındaki maddenin izini bulmuştur.

Bütün süreç son derece teknikti ve maddelerin üslubunun doğruluğuyla, özgün metinlerin ne kadar fazlasını ne kadar temsil eden bir seçme olduklarıyla ve daha sonraki Romalı bilginlerin alıntılarının ne kadar kesin olduğuyla ilgili karmaşık tartışmalar olanca şiddetiyle sürmektedir. Kesinlikle bazı yenileştirmeler yapılmıştı: Latince arkaik görünüyordu ama MÖ 5. yüzyıldan kalma olabilecek kadar arkaik değildi ve kimi zaman yorumlar, özgün anlamı Roma hukununun daha sonraki kurallarıyla uyumlu hale getirmeye çalışıyordu. Bazı durumlarda, çok bilgili Romalı avukatlar bile On İki Levha'da okuduklarını yanlış anlamıştı. Pek çok alacaklısı olan ve iflas eden bir borçlunun idam edilip cesedinin borç miktarına uygun boyutlarda parçalara bölünüp alacaklılar arasında paylaştırılması fikri bu tür yanlış anlamalardan biri gibi görünmektedir (ya da çoğu modern

eleştirmen öyle olduğunu ummuştur). Bununla birlikte bu yorumlar, MÖ 5. yüzyıl toplumuna, evlerine ve ailelerine, endişelerine ve düşünsel ufuklarına giden en kısa yolu sunmaktadır.

Bu çok basit bir toplumdu ve ufukları Livius'un hikâyesinin sezdirdiğinden çok daha kısıtlıydı. Bu dilden ve içerik kadar ifade biçimlerinden de bellidir. Modern çeviriler hepsinin hayli anlaşılır olması için elinden geleni yapsa da özgün Latince üslup çoğunlukla bunun çok uzağındadır. Özellikle, adların ve farklı adılların eksikliği kimin kime ne yaptığını anlamayı hemen hemen olanaksız hale getirebiliyor. "Eğer o mahkemeye davet ederse, o gider. Eğer gitmezse, o bir tanık çağırır, sonra onu tutuklar," ifadesi muhtemelen, genellikle çevrildiği gibi, "Bir *davacı* bir *davalıyı* mahkemeye çağırırsa, *davalı* mahkemeye gider. Eğer gitmezse *davacı* tanıklık etmesi için *başka birisini* davet eder, sonra *davalıyı* tutuklar," anlamına geliyor. Öte yandan tam olarak bunu söylemiyor. Bütün işaretler, bunu ve diğer pek çok maddeyi kim kaleme aldıysa, bu kişinin kesin kuralları dile getirmek için hâlâ yazı dilini kullanma mücadelesi verdiğini ve mantıksal iddia ve akılcı ifade geleneklerinin fazlasıyla bebeklik çağında olduğunu gösteriyor.

Yine de bu tür bir resmî kayıt oluşturma girişimi bile bugün genelde devlet oluşumu denilen şeyin önemli bir aşamasıydı. Erken toplumların pek çoğunun dönüm noktalarından biri de ilkel, genellikle çok eksik bir yasa yapımıdır. Söz gelimi, Antik Yunan'da Drakon'un MÖ 7. yüzyıldaki çalışması bugün sertliğin simgesi ("drakonyen") olsa da sözlü kuralları yazıya dökmeye yönelik ilk girişim olarak dikkate değerdi; binyıl önce Babil'de Hammurabi Kanunları da benzer bir şeyi yapmıştı. On İki Levha Kanunları, daha çok bu örneğe benzemektedir. İkisi de kapsamlı kanunname olmanın çok uzağındalardı ya da hiçbir zaman böyle bir şeyi amaçlamamış da olabilirlerdi. Günümüze ulaşan alıntılar dizisi çok yanıltıcı değilse, kamu ve anayasa hukukuyla ilgili hemen hemen hiçbir şey içermiyorlardı. Gösterdikleri şey, anlaşmazlıkların çözülmesine yönelik

kabul edilmiş, paylaşılmış ve açıkça onaylanmış işlemler ve bunların önündeki gerçek ve kuramsal engellerle başa çıkılmasıyla ilgili bazı düşüncelerdi. Davalı davacıyla buluşmaya gelemeyecek kadar yaşlıysa ne yapılmalıydı? Davacının onu getirmek için bir hayvan sağlaması gerekiyordu. Suçlu taraf bir çocuksa ne oluyordu? Bu durumda ceza, asmak yerine dövmek olabilirdi; bu, ceza sorumluluğuyla ilgili görüşlerimizin habercisi bir ayrımdı.

Düzenlemelerin konuları bir eşitsizlikler dünyasına işaret etmektedir. Borçlarını ödeyemediği için bir çeşit borç esaretine düşenlerden muhtemelen (gerçi bu sadece bir tahmindir) bir baskında ya da savaşta yakalanıp tamamen köleleştirilenlere kadar farklı köle çeşitleri vardı. İçinde bulundukları kötü durum ayrıntılarıyla açıklanıyordu: Bir köle, özgür bir yurttaşın sadece dayakla kurtulabileceği bir suç için ölüm cezasına çarptırılabilirken bir köleye saldırının cezası özgür bir erkeğe saldırının yarısı kadar oluyordu. Öte yandan bazı köleler, eski bir köleye ya da *libertus*a yapılan atıftan da açıkça anlaşıldığı gibi, sonunda salıveriliyordu.

Özgür yurttaşların arasında da hiyerarşi vardı. Bir madde patricilerle plebler, bir başkası *assidui* (mülk sahibi erkekler) ile *proletarii* (kente çocuk, *prole* yaparak katkıda bulunan mülksüzler) arasında fark gözetmektedir. Bir diğeri, "koruyucular" ve "yanaşmalar"dan ve Roma tarihi boyunca önemini koruyan, varsıl ve yoksul yurttaşlar arasındaki bağımlılık ilişkisi ve karşılıklı sorumluluktan söz etmektedir. Temel ilkeye göre yanaşma, seçimlerde oy vermek dâhil çeşitli hizmetleri karşılığında korunma ve maddi ya da başka türlü yardımlar için koruyucusuna bağımlıydı. Daha sonraki Roma yazılı eserleri, koruyucu sınıfının bu ilişkinin erdemleriyle ilgili fazlasıyla ağdalı söylemiyle, yanaşmaların ikinci sınıf bir yemek için katlandıkları aşağılanmalarla ilgili içler acısı yakınmalarıyla doludur. On İki Levha Kanunları'nda kural sadece şöyle der: "Bir koruyucu yanaşmasına zarar verirse, lanetlenir"; bu her ne demekse artık.

On İki Levha Kanunları çoğunlukla, aile yaşamına, belalı komşulara, özel mülke ve ölüme ağırlık vererek ailevi sorunları ele almaktadır. Sakat ya da hastalıklı bebeklerin terk edilmesi ya da öldürülmesiyle (antikite döneminde yaygın bir uygulamaydı, modern bilim insanları tarafından örtmeceli bir şekilde "doğaya bırakma" diye biliniyordu), miras ve cenaze uygulamalarıyla ilgili kuralları belirliyordu. Belirli maddeler kadınların yas tutarken yanaklarını tırmalayıp yırtmalarını, cenaze ateşlerinin evlerin çok yakınında yakılmasını ve ölülerin –altın diş dışında– altınla gömülmesini yasaklıyordu. Kasıtlı ve kasıtsız mala zarar verme, bir başka gözle görülür endişeydi. Bu, insanların komşularının ağaçlarının kendi mülklerine sarkan dallarıyla (çözüm: Dallar belirli bir ölçüde kesilmek zorundaydı) ya da komşusunun kaçıp bir yerlere hasar veren hayvanıyla (çözüm: Hasar giderilmek ya da hayvandan feragat edilmeliydi) ne yapacağının kaygısını yaşadığı bir dünyaydı. Gece evlerini soyan hırsızlardan –ki bunun cezası gündüz yapılan hırsızlıktan daha ağırdı–, ekinlerine zarar veren vandallardan ya da kazara masumları vuran serseri silahlardan kaygılanıyorlardı. Bütün bunlar biraz fazla tanıdık geliyorsa bilinmelidir ki bu, aynı zamanda insanların büyüyle ilgili de kaygılar yaşadığı bir dünyaydı. Bir düşman ekinlerinize büyü yaparsa ya da sizi büyülerse ne yapmalıydınız? Ne yazık ki bunun çaresi günümüze ulaşmadı.

On İki Levha Kanunları'na dayanarak Roma'nın, MÖ 5. yüzyılın ortasında bir tarım kenti olduğu, köleyle özgürün ve yurttaş sınıflarının arasındaki temel ayrılıkların farkında olacak kadar karmaşık, anlaşmazlıkları tutarlı bir şekilde ele almak, toplumsal ve ailevi ilişkileri düzenlemek ve ölülerin gömülmesi gibi insan etkinlikleriyle ilgili bazı temel kurallar koymak için bazı resmî düzenlemeler oluşturacak kadar geliştiği sonucuna varabiliriz. Ne var ki bundan daha fazlasının olduğu yönünde bir kanıt yok. Düzenlemelerin zaman zaman anlaşılmaz hatta kafa karıştırıcı olabilen, dikkat çekecek kadar belirsiz ifadeleri, Livius'un ve diğer antik yazarların, dönemin karmaşık yasaları ve anlaşmalarıyla ilgili atıflarından bazılarına şüpheyle yaklaşmayı

gerektirmelidir. Ayrıca, en azından korunan maddeler seçkisinde (bir rahibe olarak babasının denetiminin altında olmayan) bir Vesta Bakiresi dışında belirli bir kamu görevlisine atıfta bulunulmaması, kesinlikle egemen bir devlet aygıtını işaret etmemektedir. Dahası, bir *hostis*e (bir "yabancı" ya da "düşman"; aynı Latince sözcük dikkate değer biçimde her iki anlama da geliyor) hangi özel kuralların uygulanacağıyla ilgili birkaç atıf ile borç nedeniyle son çare olarak verilen bir ceza kapsamında "Tiber'in karşı kıyısındaki yabancı bir ülkeye" köle olarak satılmaya dair olası bir atıfın ötesinde, Roma'nın dışındaki dünyadan hemen hemen hiç söz edilmemektedir. Belki de bu derlemenin odağı kasıtlı olarak dışarıya değil de içeriye yönelmişti. Bununla birlikte On İki Levha Kanunları'nda bunun, yerelliğinin ötesinde egemenlik, sömürü ya da dostluk ilişkilerine yüksek öncelik veren bir toplum olduğuna dair de bir ipucu yoktur.

Her şey, Cicero'nun çağından ve hatta en az bir yüzyıl sonra bir dizi kamu kurumuyla, güneyi Capua'ya bağlayan yeni yol ve Lukanya'dan gelen rehinelerin yarattığı kıvanç duygusuyla Barbatus ve Appius Claudius Caecus'un çağından farklı bir dünyaya benziyor. Peki ne zaman, ne değişti?

Sınıf Çatışmaları

Birincisi, ülke siyasetinde neler oluyordu? On İki Levha Kanunları, Romalı yazarlara göre monarşinin yıkılmasından sonraki kritik birkaç yüzyıl süresince iç politikaya egemen olan ve bugün kritik Sınıf Çatışmaları (Latince *ordo* sözcüğünün anlamlarından biri de "toplumsal sınıf"tır) olarak anılan şeyin bir sonucuydu. Bu, pleblerin, eksiksiz siyasi hakları ve genelde kalıtsal iktidar tekelinden vazgeçmeyi hiç istemeyen seçkin, patricilerle eşitlik mücadelesiydi. Roma'da bu mücadele her zaman sıradan yurttaşın siyasi özgürlüğünü kahramanca koruması olarak görülmüş ve modern dünyanın siyasetine ve siyasi

söz varlığına damgasını vurmuştu. "Avam tabakası" sözcüğü bizim sınıf çatışmalarımızda özellikle derin bir kavram olmayı sürdürmektedir; hatta 2012'de bir İngiliz muhafazakâr politikacının bir polis memuruna –"avam tabakası"nın kısaltması olarak– "avam" diyerek hakaret ettiği iddiası, adamın hükümetten istifasıyla sonuçlanmıştı.

Bu çatışmanın hikâyesine göre, Cumhuriyet kurulduktan sadece birkaç yıl sonra, MÖ 5. yüzyılın başında, plebler iktidardan dışlanmalarına ve patriciler tarafından sömürülmelerine karşı çıkmaya başlamıştı. Hizmetlerinin karşılığında elde ettikleri bütün kazanç, patricilerin cebini doldururken Roma'nın savaşlarına neden katıldıklarını sorguluyorlardı sürekli. Gelişigüzel ve keyfî cezalandırmalarla, hatta borçlandıklarında kölelikle karşılaşırken kendilerini nasıl tam yurttaş olarak görebilirlerdi? Patricilerin plebleri alt sınıfta tutmaya ne hakları vardı? Başka bir deyişle Livius bir reformcu plebin ironik sözlerini, 20. yüzyıldaki apartheid muhaliflerini olağanüstü bir şekilde anımsatan ifadelerle şöyle yazıya dökmüştü: "Neden bir plebin bir patriciyle komşu evlerde oturmasını, aynı sokakta yürümesini, aynı partiye gitmesini ya da aynı Forum'da yan yana durmasını yasaklayan bir yasa çıkarmıyorsunuz?"

MÖ 494'de, borç sorunlarıyla boğuşan plebler, patricileri reforma zorlamayı denemek için, bir isyan ve grev karışımı olan, kitlesel olarak kenti terk etme eylemlerinden ilkini gerçekleştirmiş ve eylem işe yaramıştı. Çünkü patricilerle plebletin arasındaki önemli farklılıkları yavaş yavaş aşındıran ve kentteki siyasi iktidar yapısını fiilen yeniden yazdıran uzun bir ayrıcalıklar dizisini öncelemişti. İki yüzyıl sonra birkaç antik rahiplik görevini sürdürme ve özel bir süslü ayakkabı çeşidini giyme hakkının ötesinde patricilerin pek ayrıcalığı kalmamıştı.

MÖ 494'teki ilk reform, plebletin çıkarlarının korunması için halkın tribünü (*tribunus plebis*) olarak bilinen resmî temsilcilerin atanmasıydı. Ardından sadece plebler için özel bir meclis kuruldu. Bu kurum, Centuria Meclisi gibi blok oy sistemi temelinde örgütlenmişti ama teknik ayrıntıları kesin bir şekilde farklıydı. Servet

27. Patricilere her zaman yasak olan makamlardan biri "flamin" idi; bazı önemli tanrıların kadim rahipliğiydi. MÖ 1. yüzyıldan kalma Barış Sunağı'nda (bakınız resim 65) görülen bir grup rahip tuhaf başlıklarından tanınmaktadır.

hiyerarşisine dayanmıyordu. Bunun yerine, oy grupları coğrafi olarak belirleniyor, seçmenler kabilelere (*tribus*) ya da Roma topraklarındaki bölgesel alt bölümlere kaydediliyordu, bunun "kabile"nin modern anlamının kastedebileceği herhangi bir etnik toplulukla hiçbir ilgisi yoktu. Nihayet, son bir grevin ardından, Scipio Barbatus'un MÖ 287'de tanıklık etmiş olabileceği bir reformla, bu meclisin kararlarına bütün Roma yurttaşlarına kendiliğinden yasal bağlayıcılık tanındı. Bir başka deyişle bir pleb kurumuna, bütün devlete yönelik ve onun adına yasama hakkı verildi.

MÖ 494 ve 287 arasında, daha çoşkulu bir söylem ortasında, grevler ve şiddet tehditleriyle bütün önemli makamlar ve rahiplikler adım adım pleblere açıldı ve pleblerin ikinci sınıf konumları kaldırıldı. En ünlü pleb zaferlerinden biri MÖ 326'da, borçlara karşılık köleleştirme sistemi kaldırılıp bir Roma yurttaşının özgürlüğünün devredilemez bir hak olduğu ilkesi oluşturulduğunda geldi. Aynı öl-

çüde önemli bir başka siyasi kilometre taşı kırk yıl önce, MÖ 367'de zar zor geçilmişti. On yıllarca süren azimli karşı çıkışların ve sertlik yanlısı patricilerin "bir plebin konsül olmasına izin vermek tanrılara karşı suç işlemek olur" savlarının ardından, konsüllüklerden birinin pleblere açılmasına karar verildi. MÖ 342'de, seçilmeleri durumunda her iki konsülün de pleb olabileceği kabul edildi.

On İki Levha Kanunları'nın yazımını kuşatan çatışma kapsamındaki gelmiş geçmiş en çarpıcı olaylar, MÖ 5. yüzyılın ortasında yaşandı. Korunan maddeler kısa, üstü kapalı hatta biraz basit olabilirdi ama Romalıların anlattığı hikâyede olduğu gibi trajik, hayli renkli bir aldatma, tiranlık savları, tecavüz girişimi ve cinayet karışımını içeren bir ortamda derleniyorlardı. Hikâyeye göre plebler birkaç yıldır kentin "yasaları"nın halka açık olmasını ve sadece patricilerin gizli bir kaynağı olmamasını istiyordu; bir ödün olarak MÖ 451'de olağan siyasi makamlar askıya alınmış ve yasaların derlenmesi, yazımı ve yayımlanması için on adam (*decemviri*) atanmıştı. İlk yıl, *decemviri* başarıyla on levha yasayı tamamlamış ama iş bitmemişti. Sonraki yıl için bir başka kurul atanmış ama bunun çok farklı ve çok daha muhafazakâr bir niteliği olduğu ortaya çıkmıştı. Bu ikinci kurul kalan iki levhayı tamamladı, patricilerle pleblerin evlenmesini yasaklayan ünlü maddeyi getirdi. Bu adımın arkasındaki neden aslında reformcu olsa da, iki grubu tamamen ayrı tutmaya yönelik aşırı bir girişime dönüşmüştü: Cicero bunu, "en insanlık dışı yasa", tümüyle Roma şeffaflığının ruhuna aykırı olarak nitelendirmişti.

Daha da kötüsü geliyordu. Bu ikinci *decemviri* kurulu –On Tarquinius olarak da biliniyordu– cinsel şiddete kadar despotların davranışlarını taklit etmeye başladı. Lucretia'nın uğradığı ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla sonuçlanan tecavüzün hemen hemen tekrarlandığı bir olayda, kurul üyelerinden biri, (bir yol inşaatçısının büyük büyük dedesi) patrici Appius Claudius uygun bir şekilde Virginia olarak adlandırılan, evli olmayan ama nişanlı bir genç pleb kadınla cinsel ilişki kurmak istedi. Ardından aldatma ve yolsuzluk geldi. Appius,

dalkavuklarından birini ayartıp kadının kendi kölesi olduğunu, sözde babası tarafından çalındığını iddia etmesini sağladı. Bu davanın yargıcı Appius'un kendisiydi ve elbette suç ortağının lehine karar verdi ve Virginia'yı almak için Forum'a gitti. Çıkan tartışmaların ardından kızın babası Lucius Virginius, yakındaki kasap tezgâhından kaptığı bıçağı kızına saplayıp onu öldürdü: "Seni özgürlüğüne kavuşturmak için başka yapabileceğim bir şey yok, kızım," diye bağırdı.

Virginia'nın hikâyesi her zaman Lucretia'nınkinden daha da rahatsız edici olmuştur. Sadece aile içi cinayetle sınıf çatışmasını acımasızlığını birleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda iffetin bedelini de sorguluyordu. Bu nasıl bir babalık örneğidir? En büyük suçlu kimdir? Yüce ilkelerin bedeli bu kadar korkunç mu olmalıdır? Ama bir kez daha, tecavüz (girişimi) siyasi değişimin hızlandırıcısı haline gelmişti. Virginia'nın cesedinin sergilenmesi ve Virginius'un yaptığı ateşli konuşma ordunun öncülüğünde isyanların, ayaklanmaların, despot *decemviri* kurulunun dağıtılmasının ve Livius'un söylediği gibi, özgürlüğün yeniden kazanılmasının yolunu açmıştı. Tiranlık lekesine karşın On İki Levha Kanunları varlığını korudu. Çok geçmeden, çabucak iptal edilen evlilik yasağı dışında, Roma hukunun şerefli atası olarak görüldüler.

Bu Sınıf Çatışması hikâyesi; antik dünyadan günümüze ulaşan, halkın gücünün ve özgürlüğünün en köklü ve tutarlı bildirisi anlamına gelmektedir: Bu güç ve özgürlük; yazarlarının çoğu bu konu üzerine açıkça söyleyecek bir şeyleri olduğunda demokrasiye ve halkın gücüne karşı çıkan klasik demokratik Atina'dan kalan her şeyden çok daha köklüdür. Toplu olarak pleblerin ağzından dökülen talepler, devletin yönetimine katılma özgürlüğünden bunun ödüllerini paylaşma özgürlüğüne, sömürüden kurtulma özgürlüğünden bilgi edinme özgürlüğüne kadar yurttaşın özgürlüğünün farklı yönlerine dayanan sistemli bir siyasi reform programı sunuyordu. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında, pek çok ülkedeki işçi sınıfı hareketlerinin, Roma halkının ortak eyleminin kalıtsal patrici aristokrasisinden nasıl

ödünler kopardığını ve pleblerin siyasi haklarını nasıl elde ettiğini anlatan antik çağ hikâyesinde unutulmaz bir örnek ve kazandıran bir söylem bulmuş olması hiç de şaşırtıcı değildir. İlk işçi sendikalarının, pleblerin kenti terk etme eylemlerini başarılı bir grev örneği olarak görmesi de hayret verici değildir.

Öte yandan Romalıların bu çatışmayla ilgili anlattıkları hikâye ne kadar doğrudur? Ayrıca bu, Roma'nın "büyük sıçrayışı"na nasıl bir ışık tutmaktadır? Burası yapbozdaki parçaların yerine oturmasının zorlaştığı yerdir. Bununla birlikte bir resmin ana hatları ve bazı muhtemelen hayati tarihler dikkat çekmektedir.

Bize ulaşan hikâyenin pek çok yönü, daha sonraki yazarlar tarafından ciddi ölçüde modernleştirilmiş olduğundan hatalı olmalıdır, ya da özellikle çatışma döneminin başlangıcında hâlâ tarihten çok efsane vardır. Virginia, muhtemelen Lucretia'dan daha az kurgusal bir unsur değildir. On İki Levha Kanunları'nın günümüze ulaşan maddeleriyle *decemvir*inin ayrıntılı hikâyesi arasında garip bir uyumsuzluk vardır. Eğer derleme doğrudan patricilerle plebler arasındaki çatışmaların bir sonucuysa, korunan maddelerde neden bu ayrıma (evlilik yasağına) sadece bir kez atıfta bulunulmaktadır? İlk reformcu pleblerin argümanlarının ve hatta söylemlerinin önemli bir bölümü, MÖ 1. yüzyıl yazarlarının hayalperest bir yeniden inşası idi, On İki Levha Kanunları dünyasının ürünü olmaktan çok onların dönemlerinin karmaşık tartışmalarından yaratılmışlardı; dolayısıyla Sınıf Çatışmaları'nın değil, daha sonraki dönemin yaygın siyasi ideolojisi için daha iyi kanıt olabilirler. Dahası, Romalıların pleblerin iktidardan dışlanmasının monarşinin yıkılmasına kadar gittiği konusundaki açıklığına rağmen bunun MÖ 5. yüzyıl süresince geliştiği yönünde ipuçları vardır. Söz gelimi standart konsül listesi, ne kadar kurgulaştırılmış olsa da MÖ 5. yüzyıl başında, yüzyılın ikinci yarısında tümüyle ortadan kaybolan, (ilk konsül Lucius Iunius Brutus dâhil) tanınmış pleb isimleri içermektedir.

Bununla beraber, MÖ 5. ve 4. yüzyılların çeşitli dönemlerinin ayrıcalıklı, kalıtsal azınlıkla geri kalanlar arasındaki toplumsal ve siyasi mücadelerle parçalanmış olduğuna kuşku yoktur. Beş yüzyılı aşkın bir süre sonra, daha önce söz ettiğim bir züppelik imasından daha fazla bir şey içermeyen o "fosiller"den biri olarak (sayfa 79), patrici ve pleb ailelerinin arasındaki resmî ayrım hâlâ devam ediyordu. İki grup arasındaki farklılık bir zamanlar siyasi, toplumsal ve ekonomik gücün önemli bir işareti değildiyse, bu ayrımın neden var olduğunu açıklamak zor olurdu. MÖ 367'nin, tam olarak Romalı tarihçilerin farz ettiği şekliyle olmasa da önemli bir dönüm noktası olduğunu düşünmek için güçlü nedenler vardır.

Konsüllüğün plebleree açılması ve iki konsülden birinin her zaman bir pleb olması kararının verildiği gün, plebler için devrimci bir andı. Öyle olsa bile, yasa yapılır yapılmaz çiğnenmişti çünkü izleyen yıllardaki pek çok durumda konsül olarak iki patricinin adı kaydedilmişti. Livius sorunun farkındaydı ve inandırıcı olmayan bir şekilde plebleriin aday olma hakkını elde etmeyi yeterli bulduğunu ve seçilmekle uğraşmadıklarını öne sürmüştü. Çok büyük bir olasılıkla zorunlu pleb konsül yoktu ama bu, en önemli yıllık görev olarak konsüllüğün, muhtemelen hem patricilere hem de plebleree açık bir şekilde kalıcı bir temelde oluşturulduğu yıldı.

Bu, kesinlikle diğer iki önemli ipucuyla da uyumluydu. Birincisi, geleneksel Roma sicilinde bile, MÖ 420'lerle 360'lar arasındaki yılların çoğundaki girdiler, gizemli "albay"ları devletin baş memurları olarak gösteriyordu. MÖ 367'de, konsüller Roma tarihinin geri kalanının kuralı haline geldiğinde bu kesin olarak değişmişti. İkincisi, senatoya son hali o zaman verilmiş olabilir. Romalı yazarlar senatonun kökenlerinin "yaşlılar" (*senes*) meclisi olarak Romulus'a dayandığına ve MÖ 5. yüzyılda MÖ 63'teki gibi işleyen tamamen gelişmiş bir kurum olduğuna kesin gözüyle bakma eğilimindeydi. Antik bir Roma sözlüğündeki hayli teknik bir madde, çok farklı bir versiyona işaret etmekte; senatonun MÖ 4. yüzyılın ortalarında, bir yıl, hatta bir

gün sonra bile sürekliliği olmayabilen, hangi yetkililer iş başındaysa onların arkadaşlarından ya da danışmanlarından oluşan geçici bir gruptan elde edilen ve müebbet üyelerden oluşan kalıcı bir kuruma dönüştüğünü göstermektedir. Eğer bu doğruysa (pek tabii ki teknik bilginin bütün gizli parçaları ille de doğru olmayabilir), o zaman Roma siyasi sisteminin, özgün biçimine MÖ 4. yüzyılın ortasında kavuştuğu yönündeki düşünceyi desteklemektedir. Bir sürü öncül ve meclis ya da nüfus sayımı gibi muhtelif öğeler uzun zamandır varlığını sürdürse de Roma, MÖ 509'dan sonra bir yüzyılı aşkın bir süre boyunca ayırt edici bir şekilde "Romalı" görünmüyordu.

Barbatus'un mezarında ana hatlarıyla gördüğümüz, Roma seçkinlerinin geleneksel bir üyesinin geleneksel kariyeri değildi ama daha sonraları böyle görülecekti. MÖ 3. yüzyılın başlarında gömülen Barbatus, aslında kentteki göreli yeni Cumhuriyetçi düzenin bir temsilcisiydi ve şimdi göreceğimiz gibi dışarıda da öyleydi.

Dış Dünya: Veii ve Roma

Roma iktidarının İtalya boyunca genişlemesi çarpıcıydı. İtalya'nın Roma olduğu fikri doğal bir şekilde kabul edildiği halde, Roma'nın sonunda beş milyon kilometrekareyi aşan sonraki denizaşırı imparatorluğunun karşısında şaşkına dönmek ya da dehşete düşmek kolaydır. Ama MÖ 509'da Tiber kıyısındaki küçük kentin MÖ 290'da, İtalya Yarımadası'nın en az yarısı üzerinde fiili denetimi olan bir milyon üç yüz bin kilometrekareden daha büyük bir devlete dönüşmesi ve arkasının da gelmesi aynı ölçüde etkileyici. Peki, bu nasıl ve ne zaman olmuştu?

Roma'nın dış dünyayla ilişkisi, bildiğimiz kadarıyla MÖ 400 dolaylarına kadar tümüyle sıradandı. Büyük Akdeniz'le ticari ilişkileri, bir İtalyan kenti için olağandan daha fazlası değildi. Doğrudan etkileşimi yerel düzeydeydi, özellikle Roma'yla ortak bir dil, ortak bir ata konsepti ve pek çok ortak bayram ve kutsal mekânı paylaşan

güneydeki Latin toplulukları ile doğrudan ilişkisi vardı. Romalıların MÖ 6. yüzyılın sonuna kadar diğer Latinlerin bazıları üzerinde bir tür denetiminin olduğu söylenebilir. Hem Cicero hem de tarihçi Polybius (sonraki bölümde büyük yer tutan, Roma üzerine gözlemleri bulunan zeki bir tarihçi) Roma'nın o zaman bu küçük, yerel Latin dünyasının lider oyuncusu olduğunu gösteren, o dönemden kalma belgeler ya da "anlaşmalar" gördüğünü iddia etmektedir. Ayrıca daha önce görmüş olduğumuz gibi, MÖ 5. yüzyılın hikâyesi, daha sonra hangi cafcaflı sözcüklerle övülürse övülsün, aşağı yukarı sınırlı ölçekte yıllık savaş dönemleri işaret etmektedir. Açıkçası, onlarca yıl boyunca her yıl ağır kayıplar vermiş olsaydı, küçük Roma kenti varlığını sürdüremezdi.

Değişim anı MÖ 4. yüzyılın başlangıcına yakın, Roma'nın yayılmasıyla ilgili bütün kadim hikâyelerde öncü ve aşırı mitleştirilmiş bir rol oynayan iki olayla gelmişti: MÖ 396'da yakındaki Veii kentinin kahraman Camillus komutasında yıkılması ve MÖ 390'da Roma'nın Galyalılar tarafından yıkılması. Roma'nın Veii'yle çatışmasının ardında yatanlar hiç bilinmiyor ama sanki İtalya'nın Troya Savaşı'ymış gibi yazılmıştı: Kenti ele geçirmek için on yıl sürdürülen kuşatma, on yıllık Troya kuşatmasına denk geliyor ve muzaffer Romalılar sonunda Troya Atı'nın karşılığı olarak Juno Tapınağı'nın altındaki bir tünelden kente çıkıveriyor. "Fetih" (muhtemelen çok heybetli bir ifade) gerçekliği çok daha basit olmalıydı. Bu, süper güçlerin çatışması değildi. Veii zengin bir kentti, Roma'dan biraz daha küçüktü ve Tiber'den sadece on altı kilometre uzaktaydı.

Yaşananlar halkın köleleştirildiğine, bütün malk mülklerinin ganimet olarak alındığına ve kentin tümüyle yıkıldığına vurgu yapan Romalı yazarların öne sürdüğü şekilde olmasa da Roma zaferinin sonuçları önemliydi. Üç yüz elli yıl sonra şair Propertius, kendi döneminde koyunlarla birkaç "aylak çoban"dan başkasının evi olmayan, terk edilmiş bir Veii resmi çizmişti. Bu doğru bir betimlemeden çok yenilginin tehlikeleri üzerine ahlaki bir dersti (Propertius oraya hiç

gitmemiş olabilirdi) çünkü sitenin arkeolojisi çok farklı bir gerçeğe işaret ediyordu. Roma zaferi anında şiddetli bir yağma, köleleştirme ve yeni yerleşimci akını olasılığı bulunsa da, yerel tapınakların çoğu eskisi gibi çalışıyordu; kent küçük ölçekli de olsa işgal altındaydı ve kırsal kesimdeki çiftliklerden elde ettiğimiz kanıtlar bir kopukluğa değil, sürekliliğe işaret etmektedir.

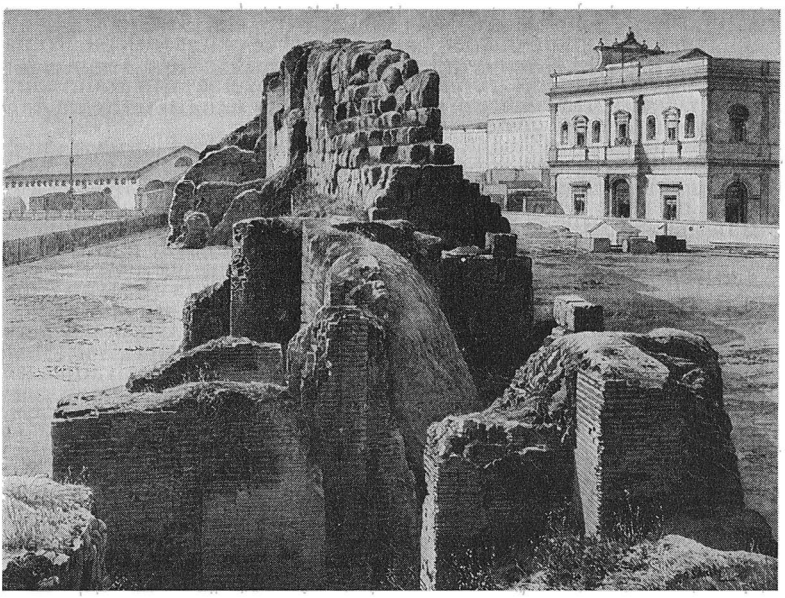
Asıl değişiklik, farklı bir yerde gerçekleşmişti. Roma, Veii'yi ve çevresini ilhak ederek topraklarını anında %60 oranında büyüttü. Hemen arkasından Veii'yi ve yeni yerleşimcilerle birlikte şehrin yerli sakinlerini de kapsayan dört yeni coğrafi Roma yurttaşı kabilesi yaratıldı. Aşağı yukarı aynı zamanda yaşanan, muhtemelen bağlantılı başka önemli gelişmelerle ilgili ipuçları da vardır. Livius, Roma askerlerine ilk kez vergilerden maaş ödenmesinin, Veii kuşatmasından hemen öncesine denk geldiğini öne sürüyordu. Gerçekten doğru ya da değil (ayrıca askerlere ödenen her neyse, sikke olamazdı), bu, Roma ordularının daha merkezî örgütlenmesine ve özel savaşın azalmasına doğru bir hareketin göstergesi olabilir.

Yenilginin hemen ardından zafer gelmişti. Hikâyeye göre, MÖ 390'da bir grup Galyalı –muhtemelen toprak bulmak için hareket halinde olan ya da daha büyük olasılıkla daha güneyde iş arayan iyi eğitimli bir paralı asker birliği– kentin çok uzağında olmayan Allia Nehri'nde bir Roma ordusunu bozguna uğratmıştı. Görünüşe göre Romalılar kaçmaktan başka pek bir şey yapmamış, Galyalılar ise Roma'yı almak için ilerlemeye devam etmişti. Anonim bir hikâye, adı duruma yakışır bir şekilde Marcus *Caedicius* ("felaket tellalı") olan dürüst bir plebin, bir tanrının kendisine Galyalıların yaklaştığı uyarısında bulunduğunu ama düşük statüsü yüzünden buna kimsenin inanmadığını anlatmaktadır. Patriciler böylece tanrıların pleblerle de iletişim kurduğunu –yaşayarak– öğrenmiş olmuştu.

Roma hikâye anlatıcılığı, alabildiğince genişlemiş yıkımı hafifleten çeşitli kahramanca hareketlerin yanı sıra kentin ele geçirilmesi konusunda abartılı yorumlar getirmekteydi. Bir başka yoksul adam,

karısıyla çocuklarını at arabasından atıp yerlerine, kutsal simgelerini ve tılsımlarını yakındaki Caere kentine kaçıran Vesta Bâkireleri'ni alarak pleb dindarlığını kanıtlıyordu. Pek çok yaşlı soylu kaçınılmaz olanla yüzleşmeye karar verip Galyalıları beklerken, Galyalılar yaşlı adamları katletmeden önce onları bir an heykel sanmıştı. O arada, ganimetleri zimmetine geçirme iddiasıyla kısa süreliğine sürgüne giden Camillus, tam zamanında geri dönüp Romalıların Galyalılara büyük miktarda fidye ödemelerini önlemiş, hemşerilerini kenti terk edip Veii'ye gitmekten vazgeçirmiş ve kenti yeniden kurma işini üstlenmişti. Yani en azından versiyonlardan biri böyle. Daha az dikkate alınan bir hikâyede Galyalılar, fidyeyi almayı başarıyordu.

Romalılar durumu yine abartıyordu. Roma kültürel belleğinin klişeleri haline gelen çeşitli hikâyeler, ülke çıkarlarının aileden önce

28. Roma'nın merkez garının yakınındaki Servius Surları'nın kalıntılarının 20. yüzyılda yapılmış (eski bir fotoğraftan) bir çizimi. Surların bazı bölümleri hâlâ Roma Termini'den çıkan gezginleri selamlasa da bugün sevimsizce parmaklıkların arkasında kalmış haldedirler.

gelmesi, kesin yenilginin karşısındaki kahramanlık ve kentin değerini altınla ölçmenin tehlikeleri gibi önemli yurtsever dersler sunmaktaydı. Bu felaket Roma halk imgeleminin o kadar büyük bir parçası haline gelmişti ki bazı inatçılar bunu İmparator Claudius'un Galyalıların senatoya alınması önerisine karşı bir sav (ya da umutsuz bir gambit) olarak kullanmıştı. Bugün MÖ 500 dolaylarına tarihlenen ve yanık izleri gerçekten arkeologların bir zamanlar düşündüğü gibi yüzyıl sonraki bir Galyalı saldırısının kalıntılarıysa, bunun dışında sonraki Romalıların hayal ettiği gibi büyük bir yıkıma dair arkeolojik kanıtlar yoktu.

Roma manzarasındaki günümüze kadar ulaşan tek "yağma" izi, bazı etkileyici bölümleri hâlâ görülebilen, Galyalıların gidişinin ardından inşa edilen ve Roma'nın Veii çevresindeki yeni topraklarının ürünlerinden biri olan, özellikle dayanıklı bir taştan yapılmış büyük kent surlarıydı. Öte yandan bu yenilginin, Romalı tarihçilerin üzerinde durduğu yararlı bir vaka olmasının güçlü nedenleri vardı. Bu yenilgi; Romalıların, en tehlikelilerini Hannibal'in oluşturduğu, Alpler üzerinden gelecek saldırganlarla ilgili endişelerinin temellerini atmıştı. Erken Roma'dan günümüze neden bu kadar az sağlam bilgi ulaştığının (önemli bir kısmını alevler yakıp kül etmişti) açıklanmasına katkıda bulunmuş ve antik çağ bağlamında "modern tarih"in başlangıcını işaret etmişti. Daha sonra Cumhuriyet döneminde Roma kentinin, sahip olduğu dünyaca üne rağmen neden bu kadar kötü planlanmış aşırı kalabalık bir yer olduğu sorusunu da yanıtlıyordu: Galyalılar ayrıldıktan sonra Romalılar kenti aceleyle yeniden yapmıştı. Dahası Roma'nın dış dünyayla ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştı.

Romalılar Büyük İskender'e Karşı

Ardından kapsam, konum ve sonuç bakımından Roma çatışmasını aratmayacak bir devrim çaldı kapıyı. Evet, az çok yıllık temel savaş düzeni devam ediyordu. Antik yazarlar MÖ 4. yüzyıldaki

Roma muharebelerinden heyecan duyuyor, bir avuç utanç verici yenilgiye ve aşağılayıcı kolay galibiyete üzülürken kahramanca zaferleri övüyor ve şüphesiz abartıyordu. MÖ 321'deki, Güney İtalya Samnitlerinin Romalıları bozguna uğrattığı Caudine Çatal Vadisi Savaşı, Allia Muharebesi ya·da Roma'nın yetmiş yıl sonraki yağmalanması kadar yankı uyandırmıştı; gerçek bir savaş olmasa bile. Romalılar dar bir dağ geçidinde, Çatal Vadisi'nde sıkışıp susuz kalınca teslim olmuştu.

Öte yandan Roma'nın MÖ 390'daki yağmalanmasıyla MÖ 295'deki Sentinum Muharebesi arasında geçen süre içinde, bu çarpışmalara katılan insan gücü çarpıcı şekilde artmıştı. Çarpışmalar Roma'nın giderek uzağında gerçekleşiyordu. Veii yolun on altı kilometre yukarısındayken Sentinum üç yüz yirmi kilometre uzaklıkta, Apeninler'in karşısındaydı. Ayrıca Roma'yla yenilenler arasında yapılan anlaşmaların gelecek için geniş kapsamlı sonuçları vardı. MÖ 4. yüzyılda Roma'nın askerî etkisi o kadar büyüktü ki Livius Romalıların kahramanlığını, MÖ 334-323 arasında Makedonya ordusuna Yunanistan'dan Hindistan'a kadar uzanan bir fetih dalgasında liderlik eden dünya fatihi Büyük İskender'le karşılaştırmaya değer bulmuştu. Livius kafa kafaya gelmiş olsalardı kimin, Romalıların mı yoksa Makedonların mı kazanacağını merak ediyordu, bu, masa başı generallerinin hâlâ üzerinde kafa yorduğu bir bilmecedir.

Bu dönemde İtalya'da özellikle önemli iki çatışma vardı. Birincisi, MÖ 341-338 arasında Roma'yla Latin komşuları arasında cereyan eden Latin Savaşı'ydı. Hemen ardından, Barbatus'un zaferlerinin dayanağı "Samnit Savaşları" geldi. MÖ 343-290 arasında, Güney İtalya'nın dağlık kesimlerinde yaşayan bir topluluklar grubunun arasında, eş evrelerde gerçekleşmişti: Samnitler Romalıların onları tasvir etmeyi uygun gördüğünden çok daha az kaba ve ilkeldi ama yarımadanın diğer pek çok kesimindeki topluluklardan daha az kentlileşmişlerdi. Her iki "savaş" da fazlasıyla yapay yaratımlardı; iki düşmanı yalıtıyor ve kesinlikle Roma merkezli bir bakış açısıyla (hiçbir Samnit bir

"Samnit Savaşı"nda çarpışmamıştı) adlarını dönemin çok daha genel, yöresel çarpışmasına veriyordu. Yani, bazı önemli değişimlerin altını çiziyorlar.

Olağan hikâyeye göre, birinci savaşı Latinlerin Romalıların bölgedeki egemen konumuna karşı başkaldırısı tetiklemişti. Yerel bir çaprışma olarak kalmıştı ama arkasından Romalılar ve çeşitli Latin toplulukları arasında yapılan düzenlemelerden dolayı dikkate değer, hatta devrimciydi. Çünkü bu düzenlemeler, Veii'de başlayan geleneğin çok ötesindeki bir ölçekte, İtalya'nın orta kesimindeki pek çok kentteki çok sayıda mağluba Roma yurttaşlığı veriyordu. Bu, pek çok Romalı yazarın yorumladığı gibi bir cömertlik hareketi de olsa ya da Roma yurttaşlığınının kendilerine dayatıldığını hissedenlere bir baskı mekanizması gibi görünebilse de, "Romalı" olmanın değişen tanımı açısından çok önemli bir evreydi. Yine, göreceğimiz gibi, Roma iktidarının yapısına muazzam değişiklikler getiriyordu.

Hemen hemen elli yıl sonra, onlarca yıl süren Samnit Savaşları sona erdiğinde yarımadanın yarısından çoğu "dostluk" antlaşmalarından doğrudan yönetime kadar çeşitli şekillerde Roma denetimi altındaydı. Romalı yazarlar bu savaşları, iki devletin İtalya'da üstünlük sağlamaya yönelik mücadelesiymiş gibi sunuyordu. Kesinlikle böyle bir şey yoktu ama çarpışmanın boyutu yeni bir şeydi ve gelecek için zemin hazırlamıştı. Sentinum Muharebesi'nde Romalılar, büyük bir düşman grupla ("ittifak" çok resmî bir sözcük olabilir), Samnitlerle birlikte yarımadanın kuzey ucundan gelen Etrüskler ve Galyalılarla karşı karşıya geldi. Savaşçıların sayısı Samoslu Duris'in dikkatini çekmiş gibi görünüyordu ve Samnitlerle müttefiklerinin kayıplarını toplam yüz bin gibi muazzam ama akla uygun olmayan bir sayı olarak kaydetmişti. Romalı yazarlar bunu özelikle kahramanca bir zafer olarak görüyordu. İki yüzyıl sonra, Roma askerlerinin trajik korosuna ve ordusunun başarısını güvenceye almak için yaşamını feda eden bir Romalı komutana yer veren şoven bir Roma tragedyasının konusu bile

olmuştu.* Öte yandan modern bilim insanlarının yapmaya devam ettiği gibi, onlar da bu savaşların en büyüğünün ne kadar büyük olduğunu tartışıyordu. Livius, Duris'inkinin boyutlarındaki tahminlere ya da araştırmalarında karşılaştığı daha şişirilmiş sayılara katlanamamıştı. Onun on altı bin adamdan (artı bir o kadar müttefik) oluşan bir Roma gücü tahmininin doğru olup olmadığını bilmek olanaksızdır. Bununla birlikte kesin olan bir şey vardır: O da bunun, MÖ 5. yüzyılın bayağı çekişmelerinden farklı bir askerî dünya olduğuydu.

Antik Roma kentinin sınırı olan bir yerde 1870'lerde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan olağanüstü bir bulguda hâlâ görebileceğimiz bir dünyadır bu: muhtemelen MÖ 3. yüzyıl başına tarihlenen ve bir mezardan çıkarılan bir resmin heyecan verici küçük bir bölümünde. Yapıldığında bütün bir duvarı kaplayacak kadar büyük olan, üst üste düzenlenmiş serilerden oluşan resmin Roma'yla Samnitlerin arasındaki bu çatışmalardan sahnelere yer verdiği düşünülmektedir. Eğer öyleyse –Güney İtalya'daki bir mezara resmedilmiş daha kapsamlı bir çarpışma sahnesi, bazı arkeologların iyimserlikle düşündüğü gibi, aslında Caudine Çatal Vadisi Savaşı'ndaki Samnit zaferinin mağrur bir tasviri değilse– bu, Batı'da bulunan, tanınabilir, gerçek dünyadan bir askerî harekâtı gösteren ilk resimdi (bakınız Görsel 6).

Resimle ilgili yorumlar son derece tartışmalıydı ve ne yazık ki bugün aşınmış durumdadır ama asıl şekil yeterince nettir. En alttaki görüntüde, süslü miğferi yukarıdaki sahneye taşan bir adamın ağır bastığı, göğüs göğüse bir dövüş betimlenmekte; daha yukarıda heybetli mazgallı siperler hâlâ göze çarpmaktadır. En iyi korunmuş iki sahne de, elinde mızrağıyla kısa togalı bir adamı göstermektedir. Bunlardan birisi ya da muhtemelen her ikisinin de adı "Q. Fabius" idi; bu kişinin Sentinum'da komutan olan ve Barbatus'a, çarpışmada bilinen tek kısa rolünü verip ona "arkadan ihtiyat askerlerini getirmesini"

---

* Bahsi geçen tragedya Romalı büyük şair Lucius Accius tarafından yazılan *Aeneadae vel Decius*'tur. Accius, bu tragedyayı Sentinum Muharebesi komutanı Publius Decius Mus'a adamıştı. (yay. n)

emreden Quintus Fabius Maximus Rullianus olması muhtemeldir. Burada, –arkasında, belirgin şekilde daha küçük yanaşmalar heyetiyle birlikte– anlaşıldığı kadarıyla "Fannius"la; silahsız, ağır bacak koruyucuları dâhil askerî zırh giymiş ve bir sahnede tüylü bir miğfer takmış, boş sağ elini uzatan bir savaşçıyla görüşme yapmaktadır. Fannius "toga giyen kavim"in temsilcisine teslim olan bir Samnit midir yoksa burada, hâlihazırda MÖ 3. yüzyılda böyle mi betimlenmişti?

Bu basit, stilize imgelerde görülen Romalılar pek de Büyük İskender'in dengiymiş gibi durmayabilir. Öte yandan İskender'in dengi olup olmadıkları konusu, tam da Livius'un *Roma Tarihi*'nde, Romalıların Caudine Çatal Vadisi Savaşı'ndaki aşağılanmayı etkin bir şekilde bertaraf etmesini anlattıktan hemen sonraki uzun ara sözünde ortaya attığı konudur. Samnit Savaşları'nın İtalya'da MÖ 4. yüzyılın sonunda, aşağı yukarı Makedonya kralının Doğu'daki yıkıcı savaşlarını sürdürdüğü bir dönemde gerçekleştiği, tarihçinin dikkatinden kaçmamıştı. Livius'un döneminde Romalı generaller uzun zamandır İskender'e öykünmeye meraklıydı. İskender'in nev-i şahsına münhasır saç modelini taklit ediyorlar, kendilerine "Büyük" unvanı veriyorlardı; ayrıca gerek Jül Sezar gerekse ilk imparator Augustus, İskender'in Mısır'daki mezarını ziyaret etmiş, Augustus –söylenenlere göre– saygılarını sunarken yanlışlıkla ölünün burnunu koparmıştı. Livius'un klasik bir karşı olgusal sorun üzerinde düşünmesi, takdir edileceği gibi şaşırtıcı değildir: İskender ordusunu batıya çevirip Persler yerine Romalılarla karşı karşıya gelseydi, kim kazanırdı?

Livius, yaptığı hatalara ve alkolik olmasına rağmen İskender'in büyük bir general olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte Romalıların tek bir karizmatik lidere bağlı olmamak gibi bir üstünlüğü vardı. Komutalarında, olağanüstü askerî disiplinle desteklenen bir derinlik bulunuyordu. Aynı zamanda, çok daha iyi eğitimli askerler toplayabileceklerinin ve –İtalya'daki Roma ittifakları sayesinde– neredeyse her istediklerinde takviye çağırabileceklerinin üzerinde duruyordu. Kısacası Livius'un bu soruya verdiği yanıt, böyle bir şey vuku bulsaydı Romalıların İskender'i yeneceği şeklindeydi.

Genişleme, Askerler ve Yurttaşlar

Livius dolambaçlı anlatımıyla –bazen çözümlemeleri yavaş ilerliyor gibidir– o dönemde Roma ordularını kazanmakta bu kadar iyi yapan şeyin ne olduğu ve Roma'nın İtalya'nın büyük bölümü üzerindeki denetimini bu kadar hızlı nasıl genişletebildiği yönündeki sorulara akıllıca bir yanıt sunmaktadır. Bu onun, hikâyenin görünen yüzünün hemen altına, Roma komutasının örgütlenmesinden Roma'nın insan gücü kaynaklarına kadar, temelindeki toplumsal ve yapısal etkenlere baktığı birkaç durumdan biridir. Livius'un görüşünü biraz daha ileri götürmeye, geçmişe bakıldığında Roma İmparatorluğu'nun başlangıcının nasıl olduğu üzerinde daha fazla düşünmeye değer.

İki şey açıktır ve Roma'nın gücü ve "karakteri"yle ilgili birkaç yanıltıcı modern söylenceyi sarsmaktadır. Birincisi, Romalılar komşularından ve dönemdaşlarından yol ve köprü yapımında doğal olarak daha iyiydi ama daha fazla savaşçı bir karaktere sahip değildi. Roma kültürünün savaşta başarı kazanmaya sıra dışı –bizim için rahatsız edici– bir önem verdiği doğrudur. Caddelerden geçen başarılı generalden ve muzaffer tören alayında tezahürat yapan kalabalıklardan, savlarına ağırlık katacağı umuduyla siyasi tartışmaların ortasında savaş yaralarını gösteren rütbesiz askerlere kadar kahramanlık, cesaret ve çarpışmada öldürücü şiddet aralıksız övülüyordu. MÖ 4. yüzyılın ortasında, Forum'daki ana konuşmacı kürsüsünün kaidesi, Roma siyasi iktidarının askerî temelini simgelercesine, Latin Savaşı sırasında Antium kentinde düşman savaş gemilerinden sökülen bronz mahmuzlarla süslenmişti. "Gemi mahmuzu"nun Latincesi olan *rostra* kelimesi kürsünün adına dönüşmüş ve modern İngilizceye kürsü anlamına gelen "rostrum" sözcüğünü kazandırmıştı.

Yine de İtalya'nın diğer halklarının farklı olduğunu düşünmek saflık olurdu. Bunlar hiç benzeşmeyen, kısaca "İtalyanlar"ın ima ettiğinden –dil, kültür ve siyasi örgütlenme olarak– çok daha farklı topluluklardı. Bununla birlikte mezarlarında bulunan askerî donanımlardan, gani-

metleriyle, acımasızlıklarıyla ve savaşlarıyla ilgili kaynaklardaki nadir atıflardan öğrendiğimiz göreceli olarak az şeye dayanarak, çoğunun Romalılar kadar militarizme bağlı olduğunu ve muhtemelen onlar kadar kazanç hırsıyla hareket ettiği söylenebilirdi. Burası, şiddetin yaygın olduğu, komşularla çarpışmaların yıllık sıradan olaylar haline geldiği, yağmanın herkes için önemli bir gelir kaynağına dönüştüğü ve çoğu anlaşmazlığın zor yoluyla çözüldüğü bir dünyaydı. Latince *hostis* sözcüğünün belirsizliği, "yabancı"yla "düşman" arasındaki sınırın bulanıklığını güzelce gözler önüne sermektedir. "Yurt içinde ve yurt dışında" –*domi militiaeque*– demek olan standart Latince ifadesi de öyle, burada da "yurt dışında" (*militiae*) "askerî harekât"tan ayırt edilememektedir. Yarımadadaki halkların çoğunun bu bulanıklığı paylaştığına kuşku yoktur. İnsanın kendi evinin dışında olması her zaman (potansiyel olarak) savaşta olmaktı.

İkincisi, Romalılar İtalya'yı fethedip yönetmeyi planlamıyordu. MÖ 4. yüzyılda hiçbir Romalı komplocu, 19. ve 20. yüzyılların emperyalist ulus devletleriyle ilişkilendirdiğimiz hükümran bir şekilde, haritanın başına geçip toprak ele geçirme planları yapmıyordu. Öncelikle, kulağa çok basit gelse de haritaları yoktu. Onların ya da diğer "harita öncesi" halkların çevrelerindeki dünyayı ya da ufuklarının ötesini nasıl kavradıkları tarihin büyük gizemlerinden birini oluşturmaktadır. Roma iktidarının İtalya Yarımadası boyunca yayılmasını yazma eğilimindeydim ama o tarihte kaç –ya da gerçekçi olursak ne kadar az– Romalının yurtlarını bizim betimlediğimiz şekilde bir yarımadanın parçası olarak düşündüğünü kimse bilmiyor. MÖ 2. yüzyıl kaynaklarında Adriyatik'ten Yukarı Deniz ve Tiren Denizi'nden de Aşağı Deniz olarak söz edilmesi belki kavramın ilkel bir versiyonunu gösteriyor ama bu açıkça bizimkinden farklı bir yön algısıdır; kuzey-güney yerine doğu-batıda.

Bu Romalılar genişlemelerini toprak yönetimi bağlamında değil, diğer halklarla değişen ilişkiler bağlamında görüyordu. Elbette Roma'nın büyüyen gücü İtalya'nın görünümünü çarpıcı şekilde değiştirmişti.

Boş tarlaların arasından geçen yepyeni bir Roma yolundan ya da ilhak edilip yeni yerleşimciler arasında bölüştürülen topraktan daha apaçık şekilde dönüştürücü çok az şey vardı. İtalya'daki Roma iktidarını coğrafi alan bağlamında ölçmenin kolaylığı devam etmektedir. Öte yandan Roma egemenliği temel olarak yerlerin değil, insanların üzerindeydi. Livius'un gördüğü gibi, Romalıların bu insanlarla kurduğu ilişkiler, erken Roma genişlemesinin dinamiklerinin de anahtarıydı.

Romalıların, yönetimleri altına giren herkese dayattığı bir zorunluluk vardı: Bu da Roma ordularına asker sağlamaktı. Aslında, Roma tarafından yenilgiye uğratılan ve bir tür "ittifak"a zorlanan ya da sokulanların çoğu için uzun dönemli tek zorunluluk, askerlerin erzağının ve ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Bu halklar, Roma tarafından başka şekilde ele geçirilmemişti; Roma işgal güçleri ya da Romalıların dayattığı bir hükümet yoktu. Neden bu tür bir denetim şeklinin seçildiğini bilmek olanaksızdır. Bununla birlikte işin içinde özellikle karmaşık, stratejik bir hesaplama olması da mümkün değil. Roma'nın egemenliğini rahat bir şekilde uygulaması için çok az idari yapı ya da yedek insan gücü gerektiren bir yükümlülüktü bu. Müttefiklerin sağladığı askerler yerliler tarafından yetiştiriliyor, donatılıyor ve kısmen yönetiliyordu. Başka vergilendirme şekilleri, Romalılar için çok daha emek yoğun olurdu; mağlup ettikleri halkların doğrudan denetimiyse daha da fazla.

Elde edilen sonuçlar, planlanmamış olabilirdi ama çığır açıcıydı. Bu ittifaklar sistemi; Roma'nın mağlup ettiği düşmanlarını, büyüyen askerî mekanizmasının bir parçasına dönüştürmekte etkili bir düzenek haline geldiği için zafer kazanıldığında bölüşülen ganimet ve zaferin getirdiği şan şeref sayesinde bu müttefiklere Roma yatırımında da bir pay verilmişti. Romalılar askerî başarı kazanmaya başladığında, bunu başka hiçbir antik kentin sistemli olarak yapamadığı şekilde kendi kendine devam eden bir hale getirmeyi başardılar. Çünkü o dönemde zaferin arkasındaki en önemli etken taktikler, donanım, beceri ya da güdülenme değildi. Ne kadar adam konuşlandırılabilece-

ğiydi. MÖ 4. yüzyıl sonunda, Romalıların kullanılabilir asker sayısı muhtemelen yarım milyondan az değildi (Doğu seferlerinde İskender komutası altında elli bin civarındaki askerle ya da MÖ 481'de Perslerin Yunanistan'a saldırdığı yüz bin askerle karşılaştırın). Bu onları İtalya'da neredeyse yenilmez yapıyordu: Bir çarpışmayı kaybedebilirlerdi ama bir savaşı değil. Ya da bir Romalı şairin MÖ 130'larda söylediği gibi, "Roma halkı pek çok çarpışmada güç kullanılarak yenilgiye uğratılmış ve alt edilmişti ama her şeyin ona bağlı olduğu gerçek bir savaşta asla."

Öte yandan Romalıların İtalya'daki diğer halklarla ilişkilerini tanımlama şekliyle ilgili başka geniş kapsamlı imalar da vardı. Sayıları en fazla olan "müttefik"ler insan gücünden başka bir şey sağlamayanlardı ama onlar, kategorilerden sadece birini oluşturuyordu. Romalılar, İtalya'nın merkezinde bulunan geniş alanlardaki bazı topluluklara Roma yurttaşlığı veriyordu. Bu kimi zaman, yerel bir kentin yurttaşı olmayı sürdürürken Roma'da oy kullanmak ya da seçimlere aday olmak da dâhil tam yurttaşlık haklarını ve ayrıcalıkları içeriyordu. Diğer durumlarda, (kendinden açıklamalı şekilde) "oy hakkı olmayan yurttaşlık" ya da *civitas sine suffragio* olarak bilinen daha sınırlı haklar biçimi sunuyorlardı. İşgal altındaki topraklarda koloniler (*coloniae*) olarak bilinen yerleşimlerde yaşayanlar da vardı. Bunların modern anlamdaki kolonilerle hiçbir ilgisi yoktu ve genellikle yerlilerden ve Roma'dan gelen yerleşimcilerin karışımından oluşan yeni (ya da genişlemiş) kentlerdi. Çok azının tam Romalı yurttaş konumu vardı. Çoğu Latin hakları olarak bilinen şeye sahipti. Bu gerçekte yurttaşlık değil, çok eski zamanlardan beri Latin kentleriyle paylaşıldığına inanılan bir haklar paketiydi, daha sonra resmen Romalılarla evlenmek, sözleşmeler yapmak için karşılıklı haklar, serbest dolaşım ve benzeri şeyler olarak tanımlanmıştı. Tam yurttaşlık almakla yabancı ya da *hostis* olmanın arasında bir şeydi.

Bu karmaşık statüler mozaiğinin nereden kaynaklandığını da bilmek zordur. MÖ 1. yüzyılın Romalı yazarları ve onları izleyen

modern hukuk bilimcileri, bunları hayli teknik, özenle dercelendirilmiş bir yurttaşlık hakları sistemi olarak görme eğilimindeydi. Gelgelelim bunun daha sonraki bir hukuksal akılcılaşmanın ürünü olduğu neredeyse kesindir. MÖ 4. yüzyılda insanların *civitas sine suffragio*nun doğru anlamlarını ya da bir "Latin" kolonisine ait olmanın getirdiği ayrıcalıkları oturup tartıştığı düşünülemez. Daha büyük bir olasılıkla, dış dünyadaki farklı halklarla kurdukları yeni ilişkilerini, var olan temel yurttaşlık ve etnik yapı kategorilerini kullanarak ve düzeltmelere giderek doğaçlama bir şekilde oluşturuyorlardı.

Ne var ki sonuçlar yine devrimciydi. Roma kentiyle doğrudan ülkesel bağlantıları olmayan insanlara yurttaşlık vererek, yurttaşlıkla tek bir kent arasındaki, klasik dünyadaki pek çok insanın doğal saydığı bağlantıyı koparıyorlardı. O zaman benzeri olmayan sistemli bir şekilde sadece *Romalı olmayı* değil, aynı anda iki yerin yurttaşı birden olmayı mümkün kılmışlardı: insanın doğduğu kentin ve Roma'nın. Ayrıca İtalya'nın her yanında yeni Latin kolonileri yaratarak, "Latin" sözcüğünü ortak bir etnik kimlik değil, kavim ya da coğrafyayla ilgili olmayan bir siyasi statü olarak yeniden tanımladılar. Bu, Romalıların hükümet, siyasi haklar, etnik köken ve "milliyet"le ilgili düşünceleri için çok büyük önem taşıyan bir yurttaşlık ve "aidiyet" modelinin zeminini hazırlamıştı. Bu model kısa süre içinde denizaşırı bölgelere yayıldı ve Roma İmparatorluğu'nun temelini oluşturdu.

Gerekçeler ve Açıklamalar

MÖ 4. yüzyıl başında, Roma'nın dış dünyayla değişen ilişkisinin, Galyalılar gittikten sonra kentin çevresine yapılan, on bir kilometre uzunluğunda ve kalınlığı yer yer dört metreyi bulan büyük surdan daha etkili bir simgesi yoktu. Aynı anda hem muazzam bir inşaat projesi (bir tahmine göre yapımında beş milyondan fazla adam/saat

harcanmıştı) hem de Roma'nın dünyadaki öneminin ve yerinin övüngen bir simgesiydi. Hem eski hem de modern tarihçilerin kabul ettiği gibi, Roma'nın yakın çevresinin dışındaki askerî genişlemesinin bu dönemde başladığına kuşku yoktur. Genişlemenin başladıktan sonra, her şeyden çok zaferleri izleyen ittifaklarla birlikte gelen insan gücü kaynaklarıyla sürdürüldüğüne de şüphe yoktur.

Bununla birlikte değişikliğe ilk başta neyin yol açtığı alengirli bir sorudur. MÖ 4. yüzyıl başında, Roma askerî etkinliğinin bu yeni aşamasını başlatan şey neydi? Hiçbir antik yazar, dünya egemenliğinin tohumlarının bir şekilde atılmış olduğu yönündeki mantıksız fikrin ötesinde bir yanıt getirmiyordu. Belki de Galyalıların saldırısı, Romalılarda bir daha böyle yakalanmama, savunmaya geçmek zorunda kalmaktansa saldırıya geçme kararlılığı yaratmıştı. Belki de genişleme sürecini başlatmak için bölgedeki yöresel çatışmalarda birkaç şanslı zafer ve bunu izleyen birkaç ittifak ve getirdikleri fazladan insan gücü gerekmişti sadece. Durum ne olursa olsun, iç politikadaki çarpıcı değişikliklerin bir rol oynamış olması mümkün görünüyor.

Şimdiye kadar bu dönemi araştırırken Roma'nın iç tarihini genişlemesinin hikâyesinden büyük ölçüde ayrı tuttum. Bu daha berrak bir hikâye oluşturuyor ama içerideki siyasetin daha uzaklardaki ilişkiler üzerindeki etkisini gizlemeye yatkın; halbuki tam tersi bir durumla karşı karşıyayız. MÖ 367'de Sınıf Çatışmaları da sadece pleblere yönelik siyasi ayrımcılığı sona erdirmekten çok daha önemli ve kapsamlı bir şey yapmıştı. Doğumla tanımlanan bir yönetici sınıfın yerine fiilen servet ve başarıyla belirlenen bir sınıf getirmişti. Bu, kısmen Barbatus'un mezar yazıtının da ana konusuydu: Scipio ailesi patrici olsa da, burada önemli olan yaptığı görevler, sergilediği kişisel özellikler ve kazandığı savaşlardı. Hiçbir başarı savaşta kazanılan zaferden daha açık ve daha değerli değildi ve yeni seçkinlerin arasındaki zafer arzusu, askerî etkinliğin yoğunlaşmasında ve savaşın teşvik edilmesinde neredeyse kesinlikle önemli bir etkendi.

Aynı ölçüde, Roma'daki hayatı kökten değiştiren, pek çok yeniliği harekete geçiren çok uzaklarda yaşayan halkların üzerindeki iktidar ve fetihçi bir ordunun talepleriydi. Bunun önemli bir örneği de para basmaydı. Tarihinin erken dönemlerinden beri kentin parasal değerinin madenlerin ağırlığıyla belirlendiği standart bir sistemi vardı; bu cezaları bronz birimiyle belirleyen On İki Levha Kanunları da apaçık ortada. Öte yandan MÖ 4. yüzyılın sonunda, muhtemelen savaş giderlerini ya da orada yapılan yolu ödemek üzere Güney İtalya'da ilk kez "Roma" sikkeleri basılana kadar gerçekte bir para basma yoktu.

Daha genel olarak, On İki Levha Kanunları'nın göreli basit dünyasını, MÖ 300'ün göreli karmaşık dünyasına dönüştüren şeyi soracak olursak, en etkili öğe kesinlikle Roma'nın egemenliğinin boyutu ve büyük ölçekte savaşmanın örgütsel talepleri olurdu. On altı bin Romalı (Livius'un tahminini kullanarak) artı müttefiğin bir sefere çıkması için gereken ulaşım, erzak ve donanım lojistiği MÖ 5. yüzyılın ortasında hayal bile edilemeyen bir altyapı gerektirirdi. MÖ 5. yüzyıldaki Roma etkinliğinden söz ederken "ittifak" ve "antlaşma" gibi yenileştirici terimlerden kaçınmaya çalışsam da, yarımadadaki Roma bağlantıları ağı ve izleyen yüzyılın sonunda, Roma'nın farklı topluluklarla ilişkilerinin farklı tanımları bu terimleri daha az uygunsuz hale getiriyor. Roma'nın askerî genişlemesi Roma kültürlülüğünü harekete geçirdi.

Scipio Barbatus'un aile mezarı bugün son derece arkaik görünüyor ve –bölgeye ait kaba taşları, epeyce inceliksiz oyulmuş süslemeleri ve biraz çağ dışı yazımıyla (söz gelimi *konsül* yerine *konsol*)– MÖ 1. yüzyılda içine giren herhangi bir Romalıya da tuhaf şekilde eski moda görünebilirdi. Bununla birlikte Barbatus kendi döneminde, yeni bir Romalı olma şekli ve Roma'ya dünyada yeni bir yer tanımlayan yeni bir kuşağın parçasıydı. Şimdi göreceğimiz gibi onun soyundan gelenler bunu daha da ileri götürdü.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DAHA GENİŞ BİR DÜNYA

Barbatus'un Torunları

Scipio Barbatus mezarını çok büyük ölçekli yaptırmıştı ve yüz elli yıl içinde otuz kadar torunu da ona katıldı. Scipio ailesinde Roma tarihinin en ünlü isimlerinin bazıları bulunmakla birlikte epeyce başarısız politikacı ve serseri de vardı. Mezar taşlarının sekizi hemen hemen bütün bir halde ve bunların birkaçı çoğunlukla tarihten gizlenen türden Romalıları –çok başarılı olamayanları ve kadınları– anmaktadır. MÖ 2. yüzyılın ortasından kalma bir lahitteki metin biraz savunmacı bir üslupla, "Burada gömülü olanın *virtus*una kimse ulaşamadı. Daha yirmi yaşında, mezara emanet edildi; ona neden hiçbir siyasi makamın emanet edilmediğini sorarsanız diye," diyor. Bir diğeri genç adamın babasının başarılarını kullanmıştı (babası Kral Antiokhos'u ezmişti). Öte yandan diğerlerinin övüneceği daha fazla şey vardı. Barbatus'un oğlunun mezar yazıtı şunu duyuruyor: "Korsika'yı ve Aleria kentini ele geçirdi ve minnettarlığını göstermek için Fırtına Tanrıları'na bir tapınak adadı." Bir fırtına, filosunu neredeyse yok edecekti ve mutlu son için uygun tanrılara şükranlarını böyle sunmuştu.

Ailenin diğer üyelerinin daha da büyük övünçleri vardı. Publius Cornelius Scipio Africanus, Barbatus'un torununun oğlu, MÖ 202'de Hannibal'i nihai yenilgisine uğratan adamdı: Kartaca'nın Kuzey Afrika'daki topraklarına saldırdı ve Kartaca yakınlarındaki

Zama Muharebesi'nde, Hannibal'in denetimden çıkıp kendi tarafındakileri ezip geçen fillerinin de katkısıyla düşman ordusunu bozguna uğrattı. Africanus'un mezarı Güney İtalya'daki kendi malikânesinde bulunuyor; burası, daha sonraları Romalılar için bir kutsal ziyaret alanına dönüştü. Bununla birlikte aile mezarındaki anıtlar arasında bir zamanlar kardeşi Lucius Cornelius Scipio Asiaticus'a, MÖ 190'da Suriye'de Kral Antiokhos'u ezen adama, MÖ 176'da konsüllük yapan kuzeni Gnaeus Cornelius Scipio Hispallus'a ve torunu Publius Cornelius Scipio Aemilianus'e ait olanların da bulunduğu hemen hemen kesindir. Ailenin evlat edindiği üyesi Aemilianus Kuzey Afrika'yı işgal etmiş ve Africanus'un işine son noktayı koymuştu: MÖ 146'da Antik Kartaca kentini yerle bir etti ve sağ kalan sakinlerinin çoğunu köle olarak sattı.

Bu adamların vizyonları MÖ 2. ve 3. yüzyıllarda Roma siyaseti ve genişlemesine dair yeni bir dünyaya işaret ediyordu. Bunlar, Roma Cumhuriyeti'nin bütün Akdeniz ve ötesini denetimi altına almasını sağlayan bir dizi askerî seferin şöhretli ya da kötü şöhretli kilit oyuncularının bazılarıydı. Epeyce zor isimleri bu yeni dünyayı güzelce özetliyor. *Barbatus* muhtemelen adını taşıyanın görünüşünü işaret ediyor ve *Aemilianus* adamın biyolojik babası Lucius *Aemilius* Paullus'a yapılan bir atıf ama *Africanus*, *Asiaticus* ve (babasının İspanya, *Hispanya*'daki hizmetinden dolayı) *Hispallus* Roma iktidarının yeni ufuklarını yansıtmaktadır. "Scipio *Africanus*"un makul bir çevirisi "*Afrikalı Çekiç* Scipio" olurdu.

Bunlar asker adamlardı. Bununla birlikte Scipiolarda bundan daha fazlası vardı. Aile mezarının güzel ön cephesinde Africanus ve Asiaticus'inkilerin yanında bulunan Romalı şair Quintus Ennius'un heykelini gören herkesin anlayabileceği gibi, bu heykel onların Roma edebî devriminin içinde bulunduğunu, Roma edebiyatının ilk kuşağının destekçileri ve koruyucuları olduğunu gururla gösteriyordu. Bu bir tesadüf değildi. Çünkü Roma'daki edebiyatın başlangıcı Roma'nın denizaşırı yayılmasıyla yakından ilişkiliydi: Bir MÖ 2. yüzyıl

yazarının betimlediği gibi, "İlham Perisi, Roma'nın vahşi sakinlerine kendini *savaşçı bir üslupla* kabul ettirdi." İmparatorluğun başlangıcı ile edebiyatın başlangıcı, aynı madalyonun iki yüzüydü.

Romalılar yazıyı, yüzyıllar boyunca genel duyurular, kurallar ve düzenlemeler, sahibinin çömleğine adını yazması gibi çeşitli amaçlar için kullanmıştı. Yine de böyle bir edebiyatın üretilmesini ve korunmasını kolaylaştırn şey, Yunan dünyasının gelenekleriyle MÖ 3. yüzyıl ortasında başlayıp giderek artan ilişkiydi. Yunan selefler taklit edilerek, diyalogda, rekabette ve yarışmada, apaçık bir anda doğmuştu. MÖ 241'de, Romalı askerlerle denizciler, büyük ölçüde Yunan adası olan Sicilya'da Roma'nın ilk denizaşırı savaşını kazanırken yurtlarının bir yerlerinde Livius Andronicus adlı bir adam Roma'da oynanacak ilk tragedyayı –ertesi yıl, MÖ 240'da sahnelendi– özgün Yunanca metninden Latinceye uyarlamakla meşguldü.

Andronicus'un geçmişi ve faaliyeti bu erken eserlerin ve yazarlarının kültürel karışımına özgüydü. Sadece Yunan tragedyalarının değil, Homeros'un *Odysseia*'sının da Latince versiyonlarını yarattı; muhtemelen Güney İtalya'daki Yunan kenti Tarentum'da esir alınıp köleleştirilmiş, sonra serbest bırakılmıştı. Fabius Pictor'da, Roma'nın ilk tarihini yazan senatörde, farklı bir karışım görülmektedir; Roma'da doğup büyüse de yapıtlarını Yunanca yazıyor, sonra Latinceye çeviriyordu. MÖ 3. yüzyıl sonuyla MÖ 2. yüzyıl başında yazılmış ve günümüze ulaşmış en erken eserler –Titus Maccius Plautus ve Publius Terentius Afer'in yirmi altı komedyası (bundan sonra "Plautus" ve "Terentius")– Yunan seleflerin eserlerinin dikkatle Romalılaştırılmış versiyonlarıdır ve talihsiz aşk hikâyeleri ve çoğunlukla Atina'da geçen, birisinin bir başkasıyla karıştırılmasıyla ilgili gülünç öykülerden oluşmaktadır; eserlerde aynı zamanda togalar, hamamlar ve zafer alaylarıyla ilgili esprilere de yer verilir. MÖ 2. yüzyıl başında yaşamış olan Terentius, Kartacalı bir başka eski köle olarak biliniyordu.

Mezarının dışındaki heykelin gösterdiği gibi Scipio Africanus, Roma'nın Troya Savaşı'ndan kendi dönemine kadar olan tarihi üze-

29. MÖ 3. yüzyıldan kalma Roma tabağı, sırtında bir savaşçı sığınağı taşıyan, yavrusu arkasından gelen bir fili gösteriyor. Sağladıkları askerî üstünlük şüpheli olsa da filler Roma halk imgeleminde kısa süre içinde güçlü bir konum edinmişti.

rine çok ciltli epik şiiriyle ünlenen ve Latince, Yunanca ve kendi Osk dilini (yarımadanın dilsel çeşitliliğinin bir göstergesi) çok iyi bilen bir başka Güney İtalyalı Ennius'un destekçilerinden biriydi. Aemilianus, gerek Latincede gerekse Yunancada daha da güçlü bir edebî öneme sahipti. Terentius'la o kadar yakın ilişkiler içindeydi ki Terentius'un bazı oyunların hayalet yazarı olup olmadığıyla ilgili yaratıcı Roma dedikoduları ortaya çıkmıştı. Terentius'un altyapısındaki birisi için Latince fazla zarif değil miydi? Aemilianus da Yunan edebiyat klasiklerini ezbere bilmekle tanınıyordu. MÖ 146'da Kartaca yanıp kül olurken bir tanık onu bir damla gözyaşı döküp Homeros'un *İlyada*'sından Troya'nın düşüşüyle ilgili duruma uygun bir dizeyi ezbere okurken görmüştü. Roma'nın da bir gün aynı kaderi paylaşabileceğini düşünüyordu. Timsah gözyaşları mı bilinmez ama taşı gediğine koymuşlardı.

Görgü tanığı, Aemilianus'un edebiyatçı dostlarının ve bağlantılarının en yakınıydı; bir Yunan tarihçiydi, Roma'da yaşıyordu, adı Polybius'tu. Roma'yla ilgili hem bölgesel hem de global bir bakış açısıyla, Roma'nın iç ve dış siyasetinin zeki bir gözlemcisi olan Polybius –yanıtlamaya çalıştığımız büyük soruların bazılarını ortaya atan ilk yazar olarak– bu bölümde büyük yer tutmaktadır. Romalılar Akdeniz'in büyük bir bölümüne bu kadar kısa bir sü-

rede nasıl ve neden egemen olabilmişti? Roma siyasi sistemini bu kadar özel kılan neydi? Ya da Polybius'un sert bir şekilde söylediği gibi: "Kim, meskun dünyanın neredeyse tümünün elli üç yıldan kısa bir süre içinde fethedilip Romalıların mutlak iktidarı altına girmesinin, daha önce benzeri olmayan bir şeyin *nasıl ve ne tür bir siyasi örgütlenme altında* gerçekleştiğini öğrenmek istemeyecek kadar ilgisiz ya da tembel olabilir ki?" Sahiden kim?

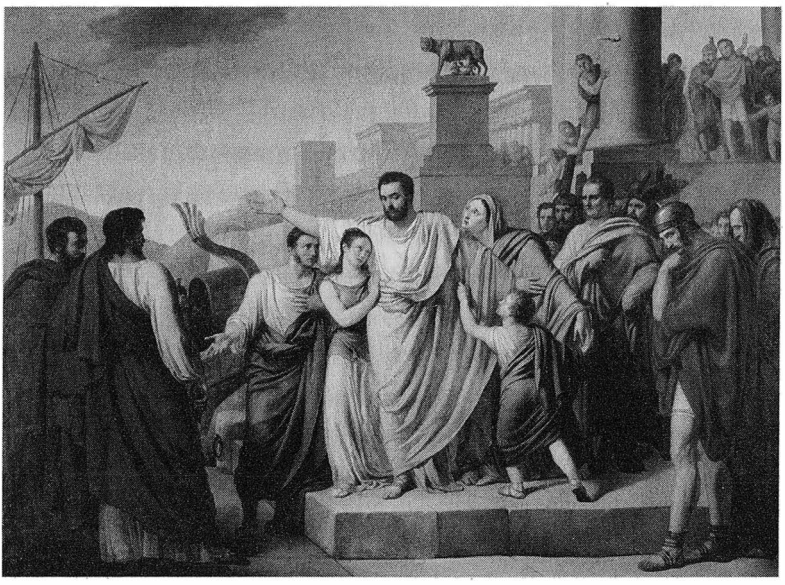
Fetih ve Sonuçları

Polybius'un "elli üç yılı", MÖ 3. yüzyıl sonuyla MÖ 2. yüzyıl başını kapsıyordu ama Romalılar denizaşırı bir yerden gelen bir düşmanla ilk kez altmış yıl kadar önce karşılaşmıştı. Bu Pirus'tu, MÖ 280'de Tarentum kentinin Romalılara karşı savunulmasına destek vermek için deniz yoluyla İtalya'ya gelen, Kuzey Yunanistan'daki bir krallığın hükümdarıydı. Alçak gönüllü esprisi –Roma'ya karşı kazandığı

30. Pirus'un; ölümünden iki yüzyıl sonra yapılmış, Herculaneum'un hemen dışındaki görkemli villada bulunmuş olan bu portresi büyük olasılıkla yaşarken yapılmış bir görüntüsüne dayanıyor. Romalıların ya da düşmanlarının pek çok daha eski "portre"si vardır ama hiçbiri güvenilir bir şekilde tarihsel bir kişilikle ilişkilendirilememektedir. Burada, Roma tarihinin karakterlerinden birinin gerçek yüzünü ilk kez görüyoruz.

zaferlerde o kadar fazla adamını kaybetmişti ki bir başka savaşa gücü kalmamıştı– ağır bedeli nedeniyle yenilgiye denk zafer anlamına gelen modern "Pirus zaferi" deyiminin temelini oluşturuyor. Deyim hikâyenin Roma tarafına epeyce teveccüh gösteriyordu çünkü Pirus onlar için ciddi bir rakipti. Hannibal'in onu Büyük İskender'den sonra gelen en büyük askerî lider olarak gördüğü sanılıyordu ve –pek çok sevecen anektoda göre– sevimli bir şovmene benziyordu. İtalya'ya filleri getirmeyi ilk o becermişti ve bir keresinde ziyarete gelen bir Romalıyı, hayvanlarından birini perdenin arkasından çıkararak korkutmaya çalıştığı ama başaramadığı sanılıyor. Pirus aynı zamanda Roma tarihinde makul ilk karakterdir.

31. Romalıların I. Punik Savaşı'ndaki feci Kuzey Afrika seferine, Marcus Atilius Regulus'un hikâyesi kahramanca bir yön kazandırdı. MÖ 225'teki Roma yenilgisinin ardından, Kartacalılar geri dönmesi koşuluyla onu ateşkes görüşmeleri için ülkesine gönderdi. Roma'da Regulus barış anlaşması yapılmaması için bastırdı, sonra da –Romalı sözünü tutarak– ölümüyle yüz yüze gelmek üzere Kartaca'ya döndü. 19. yüzyıldan kalma bu resim, ailesinin yalvarmalarına karşın Regulus'un Roma'dan nihai ayrılışını canlandırıyor.

Pirus'un saldırısından MÖ 146'ya kadar –Roma orduları III. Punik Savaşı'nın (Latince *Punicus* ya da Kartacalı) sonunda hem Kartaca'yı hem de hemen hemen eş zamanlı olarak zengin Yunan kenti Korint'i yıktığı sırada– İtalya Yarımadası'nda ve ülke dışında, Roma'yla düşmanlarını kuşatan sürekli bir savaş hali vardı. Kadim bir bilgin "Gaius Atilius'la Titus Manlius'un konsül olduğu" (MÖ 235) yılı bu dönemin çatışma yaşanmayan tek anı olarak ayırmıştı.

Çarpışmaların en ünlü ve en yıkıcı olanları Kartaca'ya karşı olan Punik savaşlarının ilk ikisiydi. Birincisi yirmi yıldan fazla sürmüş (MÖ 264'ten 241'e kadar), Kuzey Afrika'daki Kartaca yurduna yönelik korkunç Roma seferi dışında, büyük ölçüde Sicilya'da ve çevresindeki denizlerde yaşanmış; Sicilya'nın –Barbatus'un oğlunun mezar yazıtı adayı "ele geçirmesindeki" başarılarını fazlasıyla abartsa da birkaç yıl sonra Sardinya ve Korsika'nın da– Roma denetimine girmesiyle tamamlanmıştı. Geçenlerde yapılan sıra dışı bir keşif kapsamında, Romalılarla Kartacalılar arasındaki son deniz savaşının kalıntılarının bazıları Akdeniz'den çıkarıldı. Sicilya açıklarında, iki donanmanın karşı karşıya geldiği sanılan yerin yakınlarında, 2004'ten beri bölgeyi araştıran su altı arkeologları, gemi batıklarından (çoğunluğu Romalı ama aralarında bir de Kartaca gemisi var) pek çok bronz gemi mahmuzu, biri muhtemelen boğulan sahibi tarafından karalanmış Fenike dilinde bir yazının izini taşıyan en az sekiz bronz miğfer ve gemilerin erzakının taşındığı amforalar çıkardı (bakınız Görsel 8).

MÖ 218'le 201 arasında gerçekleşen II. Punik Savaşı'nın çok farklı bir coğrafi boyutu olmuştu. Bu savaş, Alpler'i (kullanışlı bir askerî varlıktan ziyade bir propaganda etkisi yaratması için) filleriyle aşan Hannibal'in destansı yenilgisiyle anımsanmaktadır; Hannibal, en çok bilineni MÖ 216'da güneyde gerçekleşen Cannae Muharebesi olmak üzere İtalya'da Romalılara büyük kayıplar verdirmişti. Kartaca senatosu –bütün bu çılgınlıktan ve şimdi de Africanus'un işgalci ordusuyla karşı karşıya kalmaktan rahatsızdı– on yıldan fazla süren sonuçsuz savaşların ardından Hannibal'i Kartaca'ya çağırmıştı.

Öte yandan bu, sadece bir İtalyan ve Kuzey Afrikalı savaşı değildi. Romalılarla Kartacalılar arasında İspanya'da yaşanan bir çatışmayla başlamıştı ve bu yüzden Romalılar MÖ 2. yüzyılın büyük bölümünde orada savaşmıştı. Bu da yetmezmiş gibi Hannibal'e Makedonya'dan destek gelme olasılığı, Romalıları, Kuzey Yunanistan'da MÖ 168'de Makedonya Kralı Perseus'un, Scipio Aemilianus'un biyolojik babası Aemilius Paullus tarafından yenilgiye uğratılmasıyla ve kısa süre sonra bugün Yunanistan anakarası dediğimiz yerin bütününün Roma denetimine girmesiyle sona eren bir dizi savaşa itmişti.

Dahası MÖ 220'lerde Romalılar daha uzaklarda, İtalya'nın kuzeyinde Galyalılarla da büyük çatışmalar yaşıyordu. Kısmen, karşı kıyıdaki kabileler ve krallıklar tarafından desteklenen –ya da söylenenlere göre– sözde korsanlarla ("gemideki düşmanlar" için kullanılan genel bir terim) uğraşmak için Adriyatik'te de düzenli müdahalelerde bulunuyorlardı. Yine MÖ 190'da, Scipio Asiaticus komutasında, Suriyeli "Büyük" Antiokhos'u kesin bir yenilgiye uğrattılar. Scipio Asiaticus sadece Büyük İskender'i örnek almaya çalışmıyordu, aynı zamanda artık Kartaca'dan sürülmüş olan ve krala, Romalılarla nasıl başa çıkacağıyla ilgili dersler verdiği söylenen Hannibal'e bir ülke vermişti.

Askerî harekâtlar Roma yaşamının belirleyici bir özelliğiydi ve Romalı yazarlar tarihin bu bölümünü, benim de yaptığım gibi, savaşlar dizisi temelinde düzenlemiş, onlara çoğunlukla bugüne kadar ulaşan kısa adlar vermişlerdi. Sallust, Catilina tertibiyle ilgili metnine *Bellum Catilinae* başlığını koyduğunda Roma'nın, savaşı tarihin şekillendirici ilkesi olarak görme geleneğini yansıtıyor ve belki de biraz mizah yapıyordu. Bu çok eskilere dayanan bir gelenekti. Ennius'un, bir Roma müttefiği olarak katıldığı "II. Punik Savaşı"na açıkça değinen epik şiirinin günümüze ulaşan bir parçası vardır ve üçüncü savaş daha gerçekleşmeden yazılmıştır.

Uygulamada Romalılar savaşa muazzam kaynaklar ayırmış ve zafer kazandıklarında bile insan hayatı açısından dev bir bedel ödemişti. Bu dönem süresince, Roma yetişkin erkek nüfusunun %10

ila %25'i her yıl lejyonlarda görev yapmış olmalıydı; bu, bütün sanayi öncesi devletlerinkinden daha büyük bir orandır ve daha ileri bir tahminle I. Dünya Savaşı'ndaki celp oranıyla karşılaştırılabilir. Cannae'de, sekiz yıl önce Sentinum'da savaşanların iki katı kadar lejyon savaşmıştı; bu, çarpışmaların büyüyen boyutlarının ve daha da karmaşıklaşan ve zahmetli hale gelen donanım, tedarik ve hayvan lojistiği sürecinin kullanışlı bir göstergesidir. Cannae'de savaş meydanına çıkan Romalılarla müttefiklerininkinin boyutlarındaki bir ordunun, söz gelimi, her gün sadece yaklaşık yüz ton buğdaya ihtiyacı olurdu. Yerel topluluklarla yapılan anlaşmalar, taşıdıklarının bir bölümünü zorunlu olarak tüketerek talebi artıran yüzlerce yük hayvanının getirilmesinin ve toplama ve dağıtma ağlarının, yüzyıl başında hayal edilemez olduğunu ortaya koymaktadır.

Kayıplarla ilgili bir sayı vermek daha da zordur: Antik çağların savaş alanında düzenli bir ölü sayımı yapılmıyordu; bu nedenle antik metinlerdeki bütün sayılara şüpheyle; abartma, yanlış anlama ve Orta Çağ keşişlerinin bazı korkunç yanlış kopyalamalarının kurbanları olarak bakmak gerekiyor. Yine de, Livius'un MÖ 2. yüzyılın ilk otuz yılında –böylece Hannibal'e karşı verilen büyük kayıpları kapsamıyordu– kaydını tuttuğu bütün savaşlarla ilgili verdiği Roma kayıplarının toplam sayısı elli beş bin ölüye ulaşıyor. Muhtemelen Roma kayıplarını önemsiz gösterme yönünde yurtseverce bir eğilim vardı; bu rakama Roma yurttaşlarıyla birlikte müttefiklerin de dâhil olup olmadığı açık değildir; Livius'un listesinde yer almayan bazı savaşlar ve çarpışmalar olmalıydı ve yaraları nedeniyle daha sonra ölenlerin sayıları da aslında çok daha fazla olmalıydı (antik silahlar, çoğu durumda hemen öldürmüyor daha ziyade yaralıyor; ölüm daha sonra enfeksiyonla geliyordu). Ama bu sayılar savaşın sadece Roma tarafındaki insan kayıplarıyla ilgili bir ipucu veriyor. Yenilenlerin kayıplarını ölçmek daha da zordur ama o zaman muhtemelen daha kötüydü.

Bununla birlikte korkunç da olsa bu kıyımın ötesini görmek, savaşın gerçekliğine ve örgütlenmesine daha yakından bakmak, Roma yayılmasının altında yatan iç siyasetle birlikte bunu teşvik etmiş olabilecek Romalı hırslarını ve Antik Akdeniz'in daha geniş jeopolitikalarını araştırmak elzemdir. Polybius, bu konudaki en önemli kılavuzdur ama Romalılarla dış dünya arasındaki etkileşimin bir bölümünün izini sürmeyi mümkün kılan başka sağlam çağdaş kanıtlar da –çoğunlukla taşa kazınmış belgeler– vardır. Roma'ya küçük Yunan kentlerinden gelen temsilcilerin şaşırtıcı deneyimlerini ilk elden yakalayan hikâyeler hâlâ varlığını sürdürmektedir ve Roma'yla diğer devletler arasındaki ayrıntılı antlaşmaların metinlerini hâlâ okuyabilmekteyiz. MÖ 212'den kalma en eski parça, Roma'yla bir grup Yunan kenti arasındaki daha uzun bir anlaşmanın bir bölümüdür ve her türlü savaş ganimetinin Roma'yla diğerlerinin arasında nasıl bölüştürüleceğini düzenlemektedir: Temel olarak, kentlerle evler Yunanlara, taşınabilir mallar Romalılara kalacaktı.

Denizaşırı ülkelerdeki askerî zaferlerin Roma için de önemli sonuçları vardı. Edebiyat devrimi bunlardan sadece birisiydi. MÖ 2. yüzyıl ortasında savaşın getirdiği kazanç, Roma halkını bilinen dünyalarının açık arayla en zenginleri haline getirmişti. Binlerce tutsak, Roma tarlalarını, madenlerini ve değirmenlerini çalıştıran, eskisinden çok daha büyük ölçekte kaynak kullanarak Roma üretimini ve ekonomik büyümeyi tetikleyen köle iş gücünü oluşturdu. Forum'da devlet "hazinesi" olarak hizmet eden Satürn Tapınağı'nın korunaklı bodrumuna zengin Doğu kentlerinden alınan (ya da çalınan) altın ve gümüş külçeleri el arabalarıyla yığılıyordu. En büyük generalden en acemi ere kadar bütün askerlerin cebini dolduracak kadarı da elde kalıyordu.

Romalıların kutlayacağı çok şey vardı. Paranın bir bölümü, yeni liman tesislerinden Tiber kıyısındaki büyük depolara, bütün bu zenginliği getiren zaferleri kazandıran tanrıların yardımının anısına yapılan ve caddeleri dolduran yeni tapınaklara kadar sivil

kurumlara aktarılıyordu. Ayrıca MÖ 167'de Roma'nın vergisiz bir devlet olmasıyla gelen yaygın memnuniyeti hayal etmek de kolaydır: Hazine –özellikle Makedonya'da kazanılan son zafer sayesinde– o kadar dolmuştu ki Roma yurttaşlarının doğrudan vergilendirilmesi acil durumlar dışında askıya alınmıştı ama gümrük vergisi ya da köleleri salıvermek için alınan özel vergi gibi bir dizi ödemeyi yapma yükümlülükleri devam ediyordu.

Yine de bu değişiklikler aynı zamanda istikrarı da bozuyordu. Bütün bu zenginliğin ve (onların deyişiyle) "lüks"ün tehlikeli etkilerinden kaygılananlar, bazı cimri ahlakçılar değildi sadece. Roma gücünün yayılması, Roma'nın dünyadaki yeri, Akdeniz'in bu kadar büyük bölümü Roma yönetimi altındayken neyin "Romalı" sayıldığı, artık barbarlıkla uygarlık arasındaki sınırın nerede olduğu ve Roma'nın bu sınırın hangi tarafında bulunduğuyla ilgili büyük tartışmalar ve çelişkiler doğurmuştu. Söz gelimi, MÖ 3. yüzyıl sonunda Roma makamları bugün Türkiye olan dağlık bölgelerin Ana Tanrıça'sını memnuniyetle karşılamış ve kendilerini hadım eden, kendilerini cezalandıran, uzun saçlı rahiplerden oluşan maiyetiyle birlikte onun heykelini Palatino'daki bir tapınağa saygıyla dikmişti: Bu ne kadar Romalıydı?

Bir başka deyişle kazanmak kendi sorunlarını ve çelişkilerini beraberinde getirmişti. Daha da ileri gidersek "kazanma"nın ve "kaybetme"nin tanımı bile belirsiz olabilir. Bu belirsizlikler, II. Punik Savaşı'ndaki Cannae Muharebesi'nin hikâyesinde çok net ortaya çıkmaktadır. Bu durum, antik çağların savaşımının stratejisini, taktiklerini ve gerçek yüzünün bir görüntüsünü veriyor belki ama Polybius'a –belki Hannibal'e de– Roma'nın en namlı yenilgisinin, bazı bakımlardan gücünün en kuvvetli göstergesi olup olmadığı sorusunu sorduruyordu.

Cannae ve Muharebenin Anlaşılması Zor Yüzü

MÖ 216'da Roma'daki yetkililer, Livius'un "Romalı olmayan bir ayin" dediği bir şey yapmıştı. İkisi Galyalı, ikisi Yunan olmak üzere dört insanı kent merkezinde diri diri yaktılar. Romalıların insan kurban etmeye en fazla yaklaştığı andı bu ve Livius'un hikâyeyi anlatırken duyduğu utanç apaçık ortadaydı. Öte yandan bunu sadece bir kereliğine yapmamışlardı: Aynı ayın MÖ 228'de kuzeyden gelen bir Galya saldırısının karşısında ve yine MÖ 113'te bu tür bir başka saldırı tehdidi yaşandığında da yapılmıştı. MÖ 216'da kurban etme ayinini, o yıl iki yüz kilometre güneydoğudaki Cannae'de, Hannibal'in bir öğleden sonra süresince Romalılara muazzam kayıplar verdiren zaferi harekete geçirmişti (tahminler kırk bin ila yetmiş bin arasında değişiyor; bir başka deyişle dakikada yüz ölüm düzeyinde bir şey). Bu acımasız ayinle ilgili türlü türlü bilmece vardır. Neden bu uyruklar seçildi? Bekâret yeminini bozmaktan suçlu bulunan Vesta Bakireleri'nin benzer şekilde diri diri gömülmeleriyle (bu da MÖ 216-113 arasında olmuştu) bunun arasında nasıl bir bağlantı vardı? Bu kesinlikle –bu defalığına onun açısından bakarak– Hannibal'in müthiş zaferinin ardından Roma'yı vuran korku ve paniği işaret ediyordu.

Cannae Muharebesi ve II. Punik Savaşı'nın bütün hikâyesi, generalleri, uzmanları ve tarihçileri her zaman büyülemiştir. Muhtemelen hiçbir savaş, araştırmalarda ve konferanslarda bu kadar canlandırılmamış ya da Napolyon Bonapart'tan Mareşal Montgomery ve Norman Schwarzkopf'a kadar modern dünyanın askerleri tarafından bu kadar dikkatle incelenmemişti. Nedenleri her zamanki kadar tahminlerle gölgelenmiş olmaya devam etmektedir. Geçmişe bakıldığında bu, Romalılar için bir başka süper güçler çatışması ve epik şiir malzemesi haline gelmiştir. Vergilius'un *Aeneas*'ı ona tarih öncesi Roma'da efsanevi bir köken bile vermektedir; Kartaca Kraliçesi Dido, (Roma'yı bulmaya giden) sevgilisi Aeneas tarafından terk edildiğinde –onu

ve bütün ırkını lanetleyerek– kendini cenaze ateşine atarak öldürür. Gerçekte, Romalıların ya da Kartacalıların hedeflerini kavramak zordur. Kuzey Afrika kıyısındaki önemli konumu, etkileyici limanları ve çağdaşı Roma'dan daha görkemli kent manzarasıyla Kartaca'nın Batı Akdeniz'de büyük ticari çıkarları bulunuyordu ve İtalyan rakibinin büyüyen gücünden şüphe duymak için nedenleri olabilirdi. Antik ve modern yazarlar, farklı tonlamalarda olsa da, Roma'nın Hannibal'i İspanya'da kışkırtmasına ve Hannibal'in I. Punik Savaşı'ndaki zaferinden dolayı Roma'ya garezine işaret ediyordu. En son iddialara bakıldığından, çatışmanın arkasında yatan şeyin gerçekten ne olduğuyla ilgili otuzdan fazla değerlendirme vardır.

Romalılarla Kartacalıların stratejik tercihleri, pek çok araştırmacı için özellikle ilgi çekici ve açıklayıcıydı. Hannibal açısından tüm bu stratejik tercihler, Alpler'de hangi fil rotasını seçmiş olabileceğiyle ya da söylentilere göre Alpler'deki kayalıkların üzerlerine sirke döküp parçalayarak yolu açma kurnazlığının işe yarayıp yaramadığıyla (muhtemelen yaramadı) ilgili gözde bilmecelerin ötesine geçmektedir. Asıl mesele daima, Cannae'deki müthiş zaferin ardından acaba neden elinde fırsat varken devam ederek Roma kentini ele geçirmeyip Romalılara toparlanma fırsatı yaratmış olduğu sorusuydu. Livius, Hannibal'in Maharbal adlı bir subayının ona şöyle dediğini varsaymaktadır: "Zafer kazanmayı biliyorsun Hannibal ama zaferi kullanmayı bilmiyorsun." Hannibal nihai ödülü kazanmasına ramak kalmış parlak bir asker ve cesur bir maceracıydı ama bilinmeyen bir nedenden ötürü (cesaret kaybı ya da bir kişilik kusuru) kazanmayı başaramamıştı. Trajik çekiciliği bundan.

Romalıların nihai zaferi, bir tarafta Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator'un –son üç isim "en büyük, siğilli, oyalayan", Romalılara özgü bir övüngenlik ve gerçekçilik karışımıydı– diğer tarafta Scipio Africanus'un bulunduğu çok daha uygulanabilir bir strateji ve askerî tarz çatışmasının altını çizmekteydi. Cannae'nin ardından Fabius komutayı aldı, Hannibal'le meydan savaşından

kaçındı ve düşmanı yıpratmak (bu nedenle "oyalayan") için gerilla taktikleriyle yakıp yıkma siyasetini birleştirerek bir bekleme oyunu oynadı. Bazı gözlemcilere göre bu akıllı strateji, büyük ölçüde kazanmıştı. Ennius, Africanus'la yakın ilişkisine rağmen Fabius'u Roma'nın ayakta kalabilmesini garanti ettiği için övmüş ve "Bir adam tek başına oyalayarak [*cunctando*] ülkeyi bize geri verdi," demişti. Kimi zaman "Amerikalı Fabius" olarak da anılan George Washington, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın başlangıcında benzer taktikler izlemiş, düşmanla doğrudan çarpışmaya girmek yerine onu taciz etmiş, hatta İngiliz sol kanat Fabian Derneği onun adını ve örneğini benimsemişti; mesaj, "devrimin başarılı olmasını istiyorsan, Fabius gibi uygun zamanı beklemelisin" idi. Öte yandan Fabius'u sonunda komutayı alıp senatoyu, savaşı Afrika'ya taşıması ve Hannibal'in işini orada bitirmesi için kendisine izin vermeye ikna eden çok daha atılgan Scipio Africanus'un tersine, akıllı bir stratejistten çok ağırkanlı ya da kararsız olarak görenler her zaman olmuştu. O senato toplantısını betimlerken, Livius ihtiyatlı, yaşlı Fabius'la enerjik, yükselen yıldız Africanus arasındaki büyük ölçüde hayalî bir tartışmaya yer veriyor. Sadece savaşa karşı farklı yaklaşımlarını değil, Roma'nın *virtus*una yönelik farklı anlayışlarını da gösteriyor. "Erkeklik" ille de hız ve canlılık mı demekti? Yavaşlık kahramanlık olabilir miydi?

Bununla birlikte generallik kurumunu geçmişe dönük değerlendirmek, özellikle de herhangi bir çarpışmada neler olduğu yeniden canlandırılırken yanıltıcı olabilir. Taktik konuşmaları ve genellikle ona eşlik eden bütün o muhteşem askerî grafikler, Roma savaşının hayli arındırılmış bir versiyonunu sunar ve Roma savaşının şekliyle ilgili –Cannae gibi çok önemli bir çarpışmayla ilgili bile– elimizdekinden çok daha fazlasını bildiğimizi ileri sürer. Polybius'ta (görgü tanıklarına danışmış olabilirdi), Livius'ta ve diğer tarihçilerde uzun hikâyeler olduğu doğrudur ama bunların ayrıntıları birbirleriyle çelişkili, izlemesi zor ve bazı yerlerde hemen hemen mantık dışıdır. Muharebenin tam olarak nerede gerçekleştiğini bile bilmiyoruz ve

bu muharebeye ilişkin farklı alan önerileri, antik yazarların çelişkili versiyonlarını, yakındaki nehrin yatağının değiştirildiğini unutmadan arazinin şekliyle bağdaştırma gayretinin bir sonucudur. Dahası Hannibal'in hâlâ askerî akademilerin öğretim izlencelerinde yer alan Cannae'deki savaş planlarına yönelik neredeyse gizemli modern hayranlığa rağmen, bunlar düşmanın arkasından dolanmanın akıllıca bir versiyonundan çok da fazla bir anlam ifade etmiyordu. Bu antik çağ generallerinin, becerebildiklerinde, her zaman denedikleri bir numaraydı çünkü karşı tarafı çembere almak için en iyi fırsatı sunmanın yanı sıra ağır kayıplar verdirmenin ya da esir almanın tek güvenilir yoluydu.

Aslında alanda yüz bin adamın bulunduğu antik bir muharebede daha gelişmiş hangi taktiklerin uygulanabileceğini görmek zordur. Komutanların ordularına nasıl etkili emirler verebildiği ya da çarpışmanın farklı bölgelerinde neler olduğunu nasıl bilebildikleri neredeyse tam bir gizemdir. Buna, çokuluslu paralı askerlerin ya da Romalıların Latince bilmeyen müttefiklerinin oluşturduğu çok dilli güçler, acemi dönüş yıldızı (görünüşe göre bazı Galyalılar çıplak savaşıyordu), üzengilerin (daha sonraki bir buluş) yardımı olmadan manevra yapmaya ve dövüşmeye çalışan süvariler ve bazı çatışmalarda yaralanan fillerin (Cannae'de değil çünkü Hannibal'inkilerin hepsi de o zaman ölmüştü) azıp kendi saflarına saldırması da eklendiğinde, ortaya tam bir kargaşa resmi çıkıyor. Aemilius Paullus, "Savaşta zafer kazanmayı bilen adam, ziyafet vermeyi ve oyunlar düzenlemeyi de bilir," derken aklında bu olabilirdi. Genellikle askerî zaferle tören arasındaki bağlantıdan söz ettiği düşünülüyor ama başarılı bir generalin yeteneklerinin, temel örgütsel uzmanlığın ötesine geçmediğini ima etmiş de olabilirdi.

Yine de, tam da Romalılar orada çok fazla adam kaybettiği ve neredeyse parasız kaldığı için Cannae gerçekten de II. Punik Savaşı'nın ve Roma askerî yayılmasının uzun tarihinin dönüm noktalarından biriydi. Temel bronz sikkenin *–as–* ağırlığı hemen hemen üç yüz

gramdan elli gramın biraz fazlasına düşürülmüştü. Yine Livius MÖ 214'te Romalılardan donanmaya adam sağlanması için doğrudan para vermelerinin istendiğini anlatıyor: Bu da savaş girişiminin, çevresindeki yurtseverliğin, hazinenin tamtakırlığını ama aynı zamanda krize rağmen hâlâ özel ellerde olan nakit paranın güzel bir göstergesidir. Bu konumdaki hemen hemen bütün antik çağ devletleri, teslim olmak zorunda kalırdı. Roma'nın muazzam yurttaş ve müttefik insan gücü kaynaklarının önemini, savaşa devam etmesinden daha iyi hiçbir şey vurgulayamaz. Hannibal'in Cannae'den sonraki eylemlerine bakılırsa, belki o da bu noktayı görmüştü. Onu Roma'ya yürümekten alıkoyan, cesaretini yitirmesi olmayabilirdi. Müttefik insan gücünün Roma'yı ayakta tuttuğunu fark ederek, kendini İtalyan müttefiklerin desteğini kazanmak gibi yavaş bir sürece yönlendirmişti; bu bir ölçüye kadar başarılı olsa da Roma'nın mukavemetine zarar verecek ölçüye ulaşamamıştı.

Historae adlı çalışmasına, Cannae döneminde olduğu gibi, Roma siyasi sisteminin gücüyle ilgili uzun bir ara söz eklediğinde Polybius'un aklında da bu olmalıydı. Genel amacı, Romalıların neden dünyayı fethettiğini açıklamaktı ve bu açıklamanın bir bölümü Roma'nın iç siyasi yapılarının gücünde ve istikrarında yatıyordu. Onun anlatımı; Roma siyasi yaşamıyla ilgili günümüze ulaşan az çok çağdaş tanımlamalardan biri (Polybius elli küsur yıl geriye bakıyordu ama kendi döneminin gözlemlerini de katıyordu) ve aynı zamanda Roma siyasetinin nasıl çalıştığına yönelik, bugün bile gündemi belirleyen kuramsal bir çözümlemedeki ilk girişimidir.

Polybius ve Roma Siyaseti

Roma'yı hem bir dost hem de bir düşman olarak bilen Polybius, kentin ve kurumlarının yükselişi üzerinde düşünmek için benzersiz bir konumdaydı. Peloponez'in bir kentinde siyasi aristokrasinin içinde

büyüyen Polybius, MÖ 168'de Aemilius Paullus, Kral Perseus'u yenilgiye uğrattığında, otuz yaşlarındaydı ve kendini arkadan gelen siyasi temizliğin ya da ihtiyati önlemlerin bir parçası olarak Roma'ya götürülen bin Yunan tutsağın biri olarak buldu. Çoğu gevşek bir ev hapsi uygulaması altına alındı ve İtalya'nın kentlerine dağıtıldı. Daha o zamanlar tanınmış bir yazar olan Polybius şanslıydı. Çabucak Aemilianus (anlaşıldığı kadarıyla bazı kitaplar ödünç alınıp verilirken tanıştılar) ve ailesiyle arkadaşlık kurdu ve Roma'da kalmasına izin verilince genç adamın fiilen özel öğretmeni oldu; birbirlerine "baba oğul" kadar yakınlardı. Polybius'un Aemilianus'a öğütlerinden bazı bölümler, iki yüzyılı aşkın bir süre sonra hâlâ aktarılıyor ya da yanlış aktarılıyordu. "En az bir yeni arkadaş edinmeden Forum'dan eve dönme," diye ısrar ettiği varsayılıyor.

Sağ kalan rehineler MÖ 150 civarında serbest bırakıldı. Sadece üç yüzü hâlâ yaşıyordu ve sözünü esirgemeyen bir Romalının senatonun "bazı yaşlı Yunanların burada mı yoksa Yunanistan'da mı toprağa verilmesi gerektiğini tartışarak" boşa zaman harcadığından

32. Polybius'un bu heykeli MS 2. yüzyılda Yunanistan'ın küçük bir kentinde, tarihçinin torunlarından olduğunu iddia eden bir adam tarafından yaptırıldı. Günümüze ulaşan tek "portre"si pek de gerçekçi bir benzerlik taşımıyor. Aslında onu MÖ 5. yüzyılın, onun döneminin üç yüzyıl öncesinin savaşçılarının kılığında betimliyor. Özgün heykelin kayıp olması ve günümüze ancak burada gösterilen alçı kalıp olarak ulaşması işleri daha da karmaşıklaştırıyor.

yakındığı belirtiliyor. Öte yandan Polybius çok geçmeden Romalı arkadaşlarının yanına döndü, orduyla birlikte Kartaca'ya gitti ve MÖ 146'da Korint'in yıkılmasını izleyen görüşmelerde arabuluculuk yaptı. Aynı zamanda hâlâ, I. Punik Savaşı'na kısa bir geri dönüşle ve hikâyeyi MÖ 146'ya getiren bir son sözle birlikte, temelde MÖ 220-167 arasına yoğunlaşan *Historae*'sini yazıyordu. Polybius'un başlıca hedef kitlesi ister Yunan ister Romalı olsun, yapıtı kentlerinin yükselişini öğrenmeye çalışan daha sonraki Romalılar için önemli bir referans noktası haline geldi. Bu eser, *Roma Tarihi*'ni yazarken kesinlikle Livius'un çalışma masasındaydı.

Modern tarihçilerin, Roma rehinesi ve Roma yönetimi muhalifi Polybius'la Roma iş birlikçisi Polybius arasındaki sınırın tam olarak nereye çizileceğini belirlemesinin kolay olmadığını söylemek, şaşırtıcı değildir. Kuşkusuz Polybius, bazen farklı bağlılıklarının arasında ustalıklı bir denge kurmaktadır; *Historae*'sinde bir yerde seçkin bir Suriyeli rehineye perde arkasından tutsaklıktan kurtulabilmesi için öğüt verirken, o büyük kaçış gününde kendisinin evde "hasta yattığında" ısrar ediyordu. Bununla birlikte Polybius'un siyasi duruşu ne olursa olsun, Roma tarihinin her iki yönünü de bilmek gibi bir üstünlüğe sahip olmuş ve bazı önde gelen Romalı oyunculara soru sorma fırsatını bulmuştu. Roma'nın iç örgütlenmesini –ülke dışındaki başarısının temelini oluşturduğunda ısrar ediyordu– yirmi yıllık ilk elden deneyimi, kendi ülkesindeyken öğrendiği bütün o Yunan siyaset kuramının gelişmişliğiyle birleştiren bir stratejik noktadan derinlemesine incelemişti. Yapıtı gerçekte günümüze ulaşan en erken karşılaştırmalı siyasi antropoloji girişimlerinden biriydi.

Anlatısının; keskin bir gözlemin, kafa karıştırmanın ve zaman zaman Roma siyasetini kendi açısından kuramlaştırma yönündeki umutsuz çabaların muhteşem bir karışımı olması şaşırtıcı değildir. Roma'daki ortamını ve yeni Romalı arkadaşlarını özenle irdelemişti. Söz gelimi, Romalıların davranışlarının denetim altına alınmasında dinin ya da "tanrı korkusu"nun önemini fark etmiş ve Roma düzeninin

sistemli verimliliğinden etkilenmişti; bir ordu kampının kurulması, konsül çadırının nereye dikilmesi gerektiği, lejyoner teçhizatının planlanması ve acımasız disiplin sistemiyle ilgili kendi kendine öğrenilen kurallarıyla askerî düzenlenemeler üzerine önemli –ama çoğunlukla gözden kaçırılan– tartışmaları bunun sonucuydu. Aynı zamanda, çeşitli Roma geleneklerinin ve gözde eğlencelerinin altında yatan toplumsal değerleri görebilecek kadar keskin zekalıydı. Dinlemiş olması gereken –askerî kamp ateşlerinin çevresinde ya da yemek masalarında sürekli anlatılan– bütün o Roma yiğitliği, kahramanlığı ve özverisiyle ilgili öykülerin sadece eğlence için olmadığı sonucuna varmıştı. İşlevleri gençleri atalarının cesur eylemlerine öykünmeye teşvik etmekti; Romalı seçkinler toplumuna egemen olan rekabet, hırs ve yarışma ruhunun bir yönüydüler.

Bunun bir başka yönü –kapsamlı, biraz ürkütücü bir olay incelemesine dönüştürdüğü bir yönü– "seçkin erkekler"in cenazelerinde görülüyordu. Yine Polybius, bunların, daha derin anlamlarını anlayacak kadar fazlasına tanıklık etmiş olmalıydı. Cesedin Forum'a taşınıp *rostra*ya yerleştirildiğini, genelde büyük bir izleyici kitlesi tarafından görülebilmesi için bir şekilde dikey konuma getirildiğini anlatıyordu. Ardından gelen tören alayında, aile üyeleri sanki de hepsi "capcanlı" oradaymış gibi, ölünün atalarına benzeyen maskeler takıyor, her birinin görevine uygun kıyafetler (mor şeritli togalar ve benzeri) giyiyordu. Bir aile üyesinin yaptığı cenaze konuşması *rostra*daki ölünün başarılarıyla başlıyor ama sonra bu kez ölü adamın yanına dizilmiş fil dişi ya da azından fil dişi kaplı koltuklarda oturan diğer bütün karakterlerin kariyerleriyle devam ediyordu. Polybius, "Bunun en önemli sonucu, genç kuşağın yiğitlerin sahip olduğu şan ve şerefi kazanma umuduyla kamu yararı için bütün acılara katlanma duygusuyla dolması," diye bağlıyor.

Bu belki de Roma kültürünün rekabetçi tarafının fazlasıyla öne çıkarıldığı pembe bir tablodur. Denetimsiz rekabet, nihayetinde Cumhuriyet'in devamlılığından çok yıkılmasına neden olmuştu. Bundan

önce bile, atalarının başarılarına ulaşma arzusuyla dolu her genç Romalı'ya karşılık –Polybius'un Roma kültürünün babalarını öldüren oğullarla ilgili bütün hikâyelerinin üzerine derinlemesine düşünmeyi seçmiş olsaydı fark edebileceği gibi– geleneğin ve beklentinin altında ezilen bir başkasının bulunduğu doğru bir tahmindir. Öte yandan bu, Scipios'un mezarındaki bir başka yazıtta güzelce özetlenen bir görüştür ve Polybius'un bunu görmüş olabileceği düşünülebilir: "Evlat yetiştirdim. Babamın başarılarına yetişmek için çabaladım. Atalarımın övgüsünü kazandım, o kadar ki aynı aileden olduğumuza memnunlar. Kariyerim ailemi yüceltti."

Bununla birlikte Polybius'un savının merkezinde daha büyük sorular yatıyor. Roma siyasi sistemini bir bütün olarak nasıl tanımlayabilirsiniz? Bu sistem nasıl çalışıyordu? Hiçbir zaman yazılı bir Roma anayasası olmamıştı ama Polybius Roma'da eski bir Yunan felsefi idealinin mükemmel bir örneğini görüyordu: monarşi, aristokrasi ve demokrasinin en iyi taraflarını birleştiren "karışık anayasa". Tam askerî komuta yetkisine sahip olan, halk meclisini toplantıya çağırabilen ve (pleb tribünleri dışında) diğer tüm resmî memurlara emir verebilen konsüller, monarşi öğesini temsil ediyordu. O tarihte Roma'nın maliyesini yöneten, diğer kentlerden gelen ve oralara giden heyetlerden sorumlu olan ve Roma ve müttefik topraklarında fiilen hukuk ve güvenliği gözeten senato, aristokrasi öğesini temsil ediyordu. Halk ise demokrasi öğesini temsil ediyordu. Bu, modern anlamda demokrasi ya da "halk" değildi: Antik çağ dünyasında –kadınlarla kölelerin hiçbir yerde resmî siyasi hakları olmadığından– genel oy hakkı diye bir şey yoktu. Polybius bir bütün olarak erkek yurttaşlar topluğunu kastediyordu. Klasik Atina'da olduğu gibi onlar –ve sadece onlar– devlet görevlilerini seçiyor, yasaları kabul ya da ret ediyor, nihai savaş kararını veriyor ve büyük suçlar için mahkeme işlevi görüyorlardı.

Polybius işin sırrının konsüller, senato ve halk arasındaki hassas denetleme ve dengeleme ilişkisinde olduğunu belirtiyordu; böylece

ne monarşi ne aristokrasi ne de demokrasi tümüyle hüküm sürüyordu. Söz gelimi, konsüllerin savaş sırasında tam monarşik komuta yetkisi olabilirdi ama en önce halk tarafından seçilmiş olmaları gerekiyordu ve maddi kaynak için senatoya bağımlıydılar; ayrıca başarılı bir generalin, askerî harekâtının sonunda zafer alayıyla ödüllendirilip ödüllendirilmeyeceğine karar veren senatoydu ve yapılabilecek her türlü antlaşmanın onaylanması için halkın oyu gerekiyordu. Ve böyle devam ediyordu. Polybius, Roma'nın dış başarısının temelini oluşturan iç istikrarı üreten şeyin siyasi sistemdeki bu dengeler olduğunu savunuyordu.

Bu bir siyasi sistemi diğerinden ayıran küçük farklılıklar ve ince ayrımlara duyarlı, akıllı bir çözümlemedir. Şüphesiz Polybius bazı açılardan Roma'da tanık olduğu siyasi hayatı bir Yunan analitik modelinin içine yerleştirmeye çalışıyor ama tam olarak uyduramıyordu. Tartışmasına, söz gelimi "demokrasi" gibi kavramlar yüklemesi fazlasıyla yanıltıcıdır. "Demokrasi" (*demokratia*) siyasi ve dilsel olarak Yunan dünyasından kaynaklanıyordu. Roma'da, sınırlı antik bağlamında ya da Roma'nın gözde politikacılarının en radikalleri için bile hiçbir zaman bir slogan olmamıştı. Günümüze ulaşan klasik eserlerin çoğunda sözcük "avam yönetimi"ne yakın bir şey anlamına gelmektedir. Cumhuriyetçi Roma'nın politikalarının ne kadar "demokratik" olduğunu sormak pek anlamlı değildir: Romalılar özgürlük uğruna savaşıyordu, demokrasi değil. Öte yandan Polybius, okurlarını, insanları Roma siyasetinin resminin içinde görmeleri ve seçilmiş yetkililerin ve aristokrat senatonun ötesine bakmaları için de dürterek bugün hâlâ yaşayan bir tartışmanın kıvılcımını ateşliyordu. Roma'nın Cumhuriyet siyasetinde halkın sesi ne kadar etkiliydi? Roma'yı kim denetliyordu? Bu Roma siyasetini nasıl *nitelendirmemiz* gerekir?

Tümüyle zengin azınlığın hükmettiği bir Cumhuriyetçi siyasi süreç resmi çizmek çok kolaydır. Sınıf Çatışmaları'nın sonucunda ortaya çıkan şey bir halk devrimi değil, zengin pleblerle patricilerden

oluşan yeni bir yönetici sınıfın yaratılmasıydı. Çoğu siyasi makam için ilk koşul, büyük miktarda servetti. Yurttaşların çoğunu dışarıda bırakan bir finansal sınavı geçmeden hiç kimse seçime katılamazdı; yeterlilik için gereken tam miktar bilinmiyor ama sonuçlara göre bu, nüfus sayımı hiyerarşisinin en üst düzeyinde, süvari ya da binici derecesinde belirleniyordu. Halk oy vermek için toplandığında, oy verme sistemi zenginlerin lehine düzenleniyordu. Bunun, üst düzey görevlileri seçen Centuria Meclisi'nde nasıl işlediğini görmüştük: Zengin bölükler birleştiğinde, yoksul bölükler oy kullanma fırsatı bile bulamadan sonuç belirleniyordu. Coğrafi olarak "kabile" bölgelerine dayanan diğer temel meclis, kuramsal olarak daha eşitlikçiydi ama zaman geçtikçe uygulamada ister istemez öyle olmamıştı. En sonunda MÖ 241'de (o noktaya kadar, yurttaşlık İtalya'ya yayıldıkça kabile sayısı da artmıştı) belirlenen otuz beş coğrafi bölgenin sadece dördü kenti kapsıyordu. Geri kalan otuz biri Roma'nın uzak kırsal kesimlerini içine alıyordu. İnsanların kente bizzat gelip oy kullanması gerektiğinden, bu yolculuğu yapabilecek zamanı ve ulaşım olanağını bulabilenlerin etkisi çok büyüktü; yerleşik kent nüfusunun oylarının sadece o kent kabilelerinin minik azınlığı üzerinde etkisi vardı. Ayrıca, açıkçası meclisler sadece, bir aday listesini ya da üst düzey bir yetkilinin teklifini oylamak içindi. Genel tartışma yoktu; meclisten teklifler, hatta değişiklikler gelemezdi; bildiğimiz bütün yasa teklifleri örneğinde, insanlar önlerine konulanın lehinde oy kullanmıştı. Bu bizim anladığımız bağlamda halk gücü değildi.

Ne var ki olayın bir başka yönü de vardı. Polybius'un vurguladığı halkın resmî ayrıcalıklarının yanı sıra halkın sesinin kilit bir öğe olduğu daha geniş bir siyasi kültürün de net izleri görülmektedir. Yoksulların oyu önemliydi ve hevesle bu oyların peşine düşülüyordu. Zenginler her zaman birleşmiyordu ve seçimler çekişmeliydi. Siyasi makam sahibi olanlar ya da bu makamı elde etmeye çalışanlar, insanları kendilerine ya da önerdikleri yasalara oy vermesi için ikna etmeye büyük önem veriyor ve bütün dikkatlerini bunu yapmalarını sağlayan

hitabet yöntemlerini öğrenmeye veriyorlardı. Kendilerini tehlikeye atarak yoksulları önemsemiyor ya da aşağılıyorlardı. Cumhuriyetçi siyaset sahnesinin ayırt edici özelliklerinden biri de, genellikle rakip yetkililerin insanları kendi görüşlerine inandırmak için çabaladığı yarı resmî görüşmelerdi (ya da *contione*); oylama toplantılarından hemen önce yapılıyorlardı (söz gelimi, Cicero, Catilina'ya karşı ikinci ve dördüncü konuşmalarını *contione*de yapmıştı). Ne kadar sık yapıldıklarını ya da genelde ne kadar katılım olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Bununla birlikte siyasi tutku, gürültülü coşku ve çok yüksek ses içerdikleri yönünde pek çok ipucu vardı. MÖ 1. yüzyıldaki bir olayda, anlatılanlara göre haykırışlar o kadar şiddetliymiş ki tam tepelerinden uçma bahtsızlığını yaşayan bir karga sersemleyip yere çakılmış.

Oy toplamanın önemi ve yoğunluğuyla ve halkın oylarının nasıl kazanılabileceği ya da kaybedileceğiyle ilgili her türlü hikâye vardı. Polybius Suriye Kralı IV. Antiokhos'la (*Epifanes*, "ünlü", hatta "görünen tanrı"), Büyük Antiokhos'un Scipio Asiaticus tarafından "ezilen" oğluyla ilgili tuhaf bir hikâye anlatır. On yılı aşkın bir süre Roma'da rehine olarak yaşadıktan sonra, Polybius'un daha sonra kaçış planlarıyla ilgili öğütler verdiği genç bir akrabasıyla değiş tokuş edilmişti. Doğu'ya dönerken, kaldığı süre içinde edindiği çeşitli Roma alışkanlıklarını da beraberinde götürmüştü. Bunlar çoğunlukla karşılaştığı herkesle konuşmak, sıradan insanlara armağanlar vermek ve zanaatçıların dükkânlarını ziyaret etmek gibi bir halk duyarlılığı sergilemek şeklindeydi. Öte yandan en dikkat çekici olanında, sanki bir seçimde adaymış gibi toga giyip pazara gidiyor, insanlarla el sıkışıyor ve oylarını istiyordu. Bu gösteriş; başkent Antakya'daki halkı şaşırtmış ve bir hükümdarın böyle bir şey yapmasına alışık olmayan insanlar ona *Epimanes* ("kaçık" ya da "çılgın") lakabını takmıştı. Ne var ki Antiokhos'un Roma'dan aldığı bir dersin de halka ve oylarına önem verilmesi gerektiği olduğu apaçık ortadadır.

Scipio ailesinin MÖ 2. yüzyıldaki bir başka üyesiyle, Publius Cornelius Scipio Nasica'yla ilgili hikâye de aynı ölçüde açıklayıcıdır. Aedilis makamına seçilme girişimi çerçevesinde bir gün propaganda yapıp seçmenlerin ellerini sıkmakla meşgulken (o zaman da bugünkü gibi standart yöntem) elleri tarlada çalışmaktan nasırlaşmış bir adama denk geldi. Genç aristokrat, "Vay canına, sen ellerinin üzerinde mi yürüyorsun yoksa?" diye espri yaptı. Söylediği çevreden duyuldu ve halk yoksullukları ve emekleriyle alay edildiği sonucuna vardı. Bunun sonucunda seçimi kaybettiğini söylemeye gerek bile yok.

Peki nasıl bir siyasi sistemdi bu? Farklı çıkarlar arasındaki denge kesinlikle Polybius'un göstermeye çalıştığı kadar eşitlikçi değildi. Yoksullar Roma siyasetinin en tepesine kadar asla yükselemezdi; halk siyasi bir girişim başlatma fırsatı bulamazdı ve bir yurttaş ne kadar zenginse siyasi ağırlığının da o kadar fazla olması, doğru kabul ediliyordu. Gel gör ki bu tür bir eşitsizlik, pek çok modern sözde demokraside de alışılmış bir şeydir: Roma'da da zenginler ve ayrıcalıklılar sadece genel seçimler ve adaylık için gereken maddi kaynakları bulunmayan sıradan insanların desteğiyle elde edilebilecek siyasi makamlar için yarışıyordu. Genç Scipio Nasica'nın başına gelenlerden görüldüğü gibi, zenginin başarısı yoksul tarafından sunulan bir ödüldü. Zengin bir bütün olarak halka bağımlı olduğunu öğrenmek zorunda kalmıştı.

İtaat İmparatorluğu

Polybius'un, Roma'nın sağlam "yapı"sının dışarıdaki başarısı için önemli bir temel oluşturduğundan kuşkusu yoktu. Halbuki Roma savaşının en zorlu kısmını deneyimlemiş ve aynı zamanda Roma'yı bütün dünyayı ele geçirmeye yönelik emperyalist hedefleri olan saldırgan bir güç olarak da görmüştü. I. Punik Savaşı'na ilişkin anlatısında, "Evrensel egemenlik ve yönetim için cüretkâr bir girişimde

bulundular ve amaçlarında başarılı oldular," diye ısrar etmektedir. Herkes aynı görüşte değildi. Polybius Roma'nın fetihlerinin "şans eseri ya da kazara" gerçekleştiğini öne süren Yunanların bile olduğunu itiraf ediyordu. Çoğu Romalı, denizaşırı yayılmalarının, özsavunma ya da çoğunlukla Roma'dan yardım dileyen müttefiklerin savunulması için tanrıların gerekli desteğiyle girişilen savaşlar anlamında bir dizi haklı savaşın sonucu olduğunda ısrar ediyordu. Bu katiyen bir saldırganlık değildi.

Polybius yaşasaydı ve ellerinde bir küre tutan Romalı generallerin heybetli heykellerini görseydi şüphesiz haklı çıktığını hissederdi. MÖ 1. yüzyıl ve sonrasında, Roma iktidarının pek çok ifadesinin arkasında kesinlikle bir dünya egemenliği tasavvuru yatmaktadır (Vergilius'un *Aeneas*'ında Jüpiter'in önceden haber verdiği "sınırları olmayan bir imparatorluk"). Gelgelelim Polybius, olaylara dair kendi anlatımının da açıkça gösterdiği gibi, bu daha erken dönemde Romalıların böylesi açgözlü bir emperyalist ideolojiyle ya da bir açık kader duygusuyla hareket ettiğini düşünürken yanılıyordu. Roma toplumunun her düzeyinde şan ve şeref açlığı, fetih arzusu ve zaferin ekonomik kazançlarına yönelik katıksız bir hırs vardı. I. Punik Savaşı'na girilmesini oylamaları istendiğinde insanlara bol ganimet olasılığı sunulması boşuna değildi. Öte yandan Scipioların müfrezelerinde hangi fanteziler havada uçuşursa uçuşsun, hiçbiri dünya egemenliği planına varmıyordu.

Roma denetiminin İtalya içindeki yayılması gibi, MÖ 3. ve 2. yüzyıllardaki bu denizaşırı genişleme, o alışılmış, yabancı topraklara giren, fetheden ve yönetimi ele geçiren Roma lejyonları efsanesinden daha karmaşıktı. Birincisi, süreçteki tek etken Romalılar değildi. Bu açgözlü haydutlar gelene kadar etliye sütlüye bulaşmadan yaşayan barışsever halkların dünyasına saldırıya geçmemişlerdi. Romalıların sadece dostlarından ve müttefiklerinden gelen yardım istekleri karşısında savaşa girdikleri yönündeki iddialarına haklı olarak ne kadar alaycı bakarsak bakalım (tarihin en saldırgan savaşlarının bazılarının

gerekçesi buydu) Roma'ya yapılan müdahale baskılarının bir bölümü gerçekten dışarıdan geliyordu.

Roma'nın bu dönemdeki askerî etkinliğinin büyük bölümünün bağlamı, Yunanistan'dan modern Türkiye ve ötesine kadar, Doğu Akdeniz dünyasıydı. Bu bir siyasi çatışma, değişen ittifaklar ve sürekli, acımasız devletler arası şiddet dünyasıydı, İtalya'nın erken dönemlerinden farksızdı ama daha büyük ölçekteydi. MÖ 323'te, yenilgiye uğrattığı halklarla ne yapması gerektiğiyle yüzleşmeden ölen Büyük İskender'in fetih zincirinin bir mirasıydı. Halefleri rakip hanedanlar kurmuş, birbirleriyle ve sınırlarındaki küçük devletler ve koalisyonlarla hemen hemen kesintisiz savaşlara girmişti. Pirus bu hükümdarlardan biriydi. Antiokhos Epifanes de bir diğeri: Roma'daki tutsaklığının ve ülkesindeki halkçı siyaset girişimlerinin ardından MÖ 175-164 arasındaki on yıllık yönetiminde Mısır'ı (iki kez), Kıbrıs'ı, (Makkabi İsyanı'nı da kışkırtarak) Yahudiye'yi, Partya'yı ve Ermenistan'ı istila etmişti.

Roma'nın gücünün farkına varıldıkça, bu savaşın tarafları da Romalıları yerel iktidar çatışmalarında daha fazla yararlı bir müttefik olarak görüyor ve Roma'nın etkisinden faydalanıyordu. Roma'ya, manevi destek kazanmak ya da askerî müdahale umuduyla sürekli Doğu'dan temsilciler geliyordu. Dönemle ilgili tarisel anlatıların işleyiş teması buydu: Söz gelimi, Aemilius Paullus'un Perseus'a yönelik askerî harekâtının öncesinde, Romalıları Makedonya'nın hırslarına karşı bir şeyler yapmaya ikna etmeye çalışan çok sayıda temsilci bulunduğu bildiriliyor. Öte yandan bu "yaltaklanma"nın uygulamada nasıl işlediğini gösteren en canlı resim Teos'tan, modern Türkiye'nin batı kıyısındaki bir kentten gelmektedir. Romalıları, hakkında başka hiçbir şey bilinmeyen, Kuzey Yunanistan'daki Abdera kentiyle Kotis adlı yerel bir kral arasındaki bazı arazi haklarıyla ilgili küçük bir anlaşmazlığın içine çekme girişimlerini kaydeden, MÖ 2. yüzyıldan kalma bir yazıttır bu.

Metin, Abdera halkı tarafından Teos kentine gönderilmiş, taşa kazınmış bir "teşekkür mektubu"dur. Görünüşe göre Teoslular, Abdera'nın krala karşı davasına destek vermesini sağlamak için Roma'ya modern anlamda neredeyse lobici sayılabilecek iki adam göndermeyi kabul etmişti. Abderalılar, senatonun kilit üyelerinin evlerine yaptıkları düzenli ev ziyaretlerine kadar, bu ikilinin tam anlamıyla nasıl çalıştığını anlatmaktadır. Görünüşe göre temsilciler o kadar çok çalışmıştı ki, "bedensel ve zihinsel olarak canları çıktı, Roma'nın ileri gelenleriyle tanıştılar ve her gün önlerinde eğilerek onların desteğini kazandılar" ve ziyaret ettikleri bazı insanlar Kotis'in tarafındaymış gibi göründüğünde (çünkü o da Roma'ya temsilciler göndermişti) "gerçekleri sunarak ve her gün evlerinin atrialarında, yani avlularında onları ziyaret ederek dostluklarını kazandılar."

Bu girişimlerin sonucuyla ilgili metnimizdeki suskunluk, işlerin Abderalıların istediği gibi gitmediğini anlatır gibidir. Yine de burada gördüğümüz ve senatonun kapısını aşındırmakla kalmayıp davaları için tek tek senatörlere baskı yapan rakip temsilciler fotoğrafı, ne denli faal ve ısrarlı bir şekilde Roma yardımının peşinde koşulabildiğine dair bir fikir vermektedir. Ayrıca Yunan kentlerine dikilmiş –"kurtarıcılar ve iyilikseverler" olarak– abartısız yüzlerce Romalı heykeli, bu müdahalenin başarılı olması durumunda nasıl övüleceğini göstermektedir. Bu tür sözcüklerin arkasındaki her bir karşıt görüş parçasını artık belirleyemeyiz: Burada gerçek bir minnettarlık kadar korku ve dalkavukluğun da bulunduğuna kuşku yoktur. Bununla birlikte basit bir "Roma fetihleri" kısaltmasının çatışmanın her tarafındaki çok kapsamlı bakış açılarını, nedenleri ve istekleri gizleyebileceğinin yararlı birer hatırlatıcılarıdırlar.

Ayrıca Romalılar, denizaşırı toprakları düzenli olarak ilhak etmeye ya da bu topraklara standart denetim düzenekleri kabul ettirmeye kalkışmamıştı. Bu da kısmen genişleme sürecinin neden bu kadar çabuk olabildiğini açıklamaktadır: Herhangi bir hükümet altyapısı oluşturmuyorlardı. Yenilgiye uğrattıklarından kuşkusuz maddi ödül-

ler kapıyorlardı ama farklı yollarla, amaca uygun bir şekilde. Bazı eyaletlere muazzam nakit tazminatlar dayatıyorlardı; sadece MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında altı yüz ton gümüş külçeden fazlaydı bu rakam. Başka yerlerde, daha önceki yöneticiler tarafından oluşturulmuş hazır düzenli vergi uygulamalarını devralıyorlardı. Ara sıra zengin kazançlar elde etmek için yeni yollar buluyorlardı. Örneğin, bir zamanlar Hannibal'in bölgesinin bir parçası olan İspanyol gümüş madenleri kısa süre içinde o kadar fazla cevher üretmişti ki işlemlerin yarattığı çevre kirliliği Grönland buz tabakasının derinliklerinden alınan tarihlendirilebilir örneklerde hâlâ saptanabilmektedir. Ayrıca MÖ 2. yüzyıl ortasında İspanya'yı ziyaret eden Polybius, maden arazisinin sadece tek bir bölgesinde, şüphesiz çoğu köle olan kırk bin madencinin çalıştığını yazıyordu (bu sayının muhtemelen somut bir karşılığı yoktu: Büyük olasılıkla "kırk bin" ifadesinin antik çağdaki karşılığı, bugün kullandığımız "milyonlarca" kelimesi gibi "çok büyük sayıda" anlamında yaygın bir kısaltmaydı). Romalıların siyasi denetim biçimleri de aynı ölçüde çeşitlilik içeriyor, birbirine karışmamaya yönelik "dostluk" antlaşmalarından Roma askerleriyle Romalı yetkililerin az çok kalıcı varlığına saygı gösterilmesinin bir güvencesi olarak rehine almaya kadar değişiklik gösteriyordu. Aemilius Paullus, Kral Perseus'u yendikten sonra olanlar, bu tür bir düzenleme paketinin nasıl görülebileceğinin örneklerinden biridir. Makedonya dört bağımsız, kendini yöneten eyalete bölünmüştü; Roma'ya, Perseus'un topladığının yarısı oranında vergi veriyorlardı; ayrıca bu durumda, kaynaklarının bölgede yeni bir güç merkezi oluşturmasını önlemek için Makedonya madenleri kapatılmıştı.

Romalıların kazançlara el koyması ve arka planda her zaman güç kullanma tehdidiyle birlikte, istedikleri zaman istediklerinin yapılmasını sağlama almaya çalışması bağlamında bu, baskıcı bir imparatorluktu. Romalıların haleflerinin anladığı bağlamda bir ilhak imparatorluğu değildi. Ayrıntılı bir yasal denetim çerçevesi, kurallar ya da düzenlemeler –hatta hayalî özlemler bile– yoktu. O dönemde,

MÖ 1. yüzyıl sonunda "imparatorluk" anlamına gelebilen Latince *imperium* sözcüğü bile, doğrudan Roma yönetimi altındaki bütün bölge bağlamında, "uyulacak emirler verme yetkisi"ne yakın bir şey demekti. Ayrıca imparatorluğun bir valinin denetiminde olan, dikkatle tanımlanmış alt bölümü için standart terim haline gelen *provincia* (ya da "eyalet"), coğrafi bir terim olarak değil, Romalı yetkililere verilmiş bir sorumluluk anlamında kullanılıyordu. Bu sorumluluk, belirli bir yerdeki bir askerî etkinlik ya da yönetim görevi olabilirdi ve çoğunlukla öyleydi. MÖ 3. yüzyıl sonunda Sicilya ve Sardinya daimî *provinciae* olarak belirlendi ve MÖ 2. yüzyıl başında İspanya'daki iki askerî *provinciae* standart demirbaştı ama sınırları değişkendi. Yine aynı zamanda söz gelimi, Roma hazinesinin sorumlusu da olabilirlerdi; MÖ 3. yüzyıl sonuyla MÖ 2. yüzyıl başında, Plautus, komedyalarında *provincia* sözcüğünü kölelerin görevlerinden söz eden bir şaka olarak kullanır. Bu noktada, daha sonraları olduğu gibi, hiçbir Romalı, bu bölgelere "eyalet valisi" olarak gönderilmiyordu.

Romalılar için söz konusu olan, savaşı kazanıp kazanmayacakları ve sonra –ikna ederek, korkutarak ya da güç kullanarak– istedikleri yerde, zamanda ve istemeleri durumunda iradelerini dayatıp dayatamayacaklarıydı. Bu *imperium* tarzı Antiokhos Epifanes ile Romalılar arasındaki son karşılaşmanın hikâyesinde canlı bir şekilde özetlenmektedir. Kral ikinci kere Mısır'a saldırıyordu ve Mısırlılar Romalılardan yardım istemişti. Roma temsilcisi Gaius Popilius Laenas, bölgeye gönderilmiş ve Antiokhos'la İskenderiye'nin dışında bir araya gelmişti. Romalıları uzun zamandır tanıyan kral şüphesiz daha sivil bir toplantı bekliyordu. Ne var ki Laenas ona senatonun Mısır'dan derhal çekilmesini emreden kararını bildirmişti. Antiokhos danışmanlarıyla görüşmek için zaman isteyince Laenas, bir sopa alıp yerdeki tozlara, kendisini de içine alan bir daire çizdi. Yanıtını almadan bu daireden dışarı adımını atmayacaktı. Şaşıran Antiokhos uysalca senatonun taleplerine uydu. Bu bir itaat imparatorluğuydu.

İmparatorluğun Etkisi

Teos'tan gelen heyetin hikâyesine yakından bakıldığında yalın bir şekilde görüleceği gibi bu, aynı zamanda bir iletişim, devinim, anlaşamama ve değişen bakış açıları imparatorluğuydu. Ezilenlerin kötü durumuna yakınlık duymak çok kolaydır. İki adam Akdeniz'in yarısını mevsime, teknenin niteliğine ve karanlıkta seyir yapıp yapmadıklarına (gece seyri yolculuğu bir hafta kısaltabilirdi ama fazladan tehlikelerle doluydu) bağlı olarak iki ila beş hafta sürebilecek bir yolculukla Akdeniz'in yarısını aşmıştı. Roma'ya vardıklarında büyük ama yolculukları boyunca uğradıklarından çok daha az güzellikte bir kentle karşılaşmış olacaklardı. Aynı dönemde talihsiz bir Yunan temsilcinin açık bir Roma lağımına düşüp bacağını kırdığı bilinmektedir; ayrıca bu Yunan temsilci, nekahet dönemini ilgili bir dinleyici kitlesine edebiyat kuramına giriş dersleri vererek en iyi şekilde değerlendirmişti.

Roma'nın tuhaf ve yabancı alışkanlıkları da vardı. İlginç bir şekilde, Abdera'da taşa o metni kim kazıdıysa bazı özgün Roma terimlerini (*atria* ya da *patronus* "koruyucu" gibi) çevirmeyi bile denememiş, onları sadece Yunan harfleriyle aktarmıştı. Bir çeviriye kalkıştıklarında, kesinlikle garip olabiliyordu. Söz gelimi, elçilerin Romalıların önünde her gün "eğildikleri" söyleniyordu. Buradaki Yunanca sözcük *proskynesis*, "el pençe divan durmak" ya da "ayak öpmek" anlamına geliyordu. Bu muhtemelen Romalıların *salutatio* uygulamasına atıfta bulunmakta, bu alışkanlık yanaşmalarla hizmetçilerin, koruyucularına sabah ziyareti yapmasını içermekteydi ama ayak öpme yoktu; belki de bu yabancı ziyaretçiler uygulamanın aşağılama için olduğunu anlamışlardı. Nasıl bağlantı kurduklarını ya da davalarını nasıl savunduklarını sadece tahmin edebiliriz. Çoğu zengin Romalı bir miktar, Teosluların bildiği Latinceden daha iyi Yunanca konuşuyordu ama her zaman çok iyi değildi. Gerçek Yunanların korkunç Romalı aksanıyla çok kötü dalga geçtiği biliniyordu.

Öte yandan bu Teoslu ikili kentte belirdiğinde, bazı Romalılar da tedirginlik hissetmiş olabilirdi. Roma gücünün tanınması ve bu güce gösterilen ihtimam gurur okşayıcı olsa da, bu yeni bir dünyaydı ve belki onlar için de ziyaretçileri için olduğu kadar kafa karıştırıcıydı. Hayal bile edilemeyecek kadar uzaklardan gelen, birazcık anladığınız bir dilde çok hızlı konuşan, anlaşıldığı kadarıyla hakkında hiçbir şey bilmediğiniz küçük bir arazi parçası yüzünden çok endişeli ve tehlikeli bir şekilde eğilip ayağınızı öpmeye eğilimli bir yabancı akınıyla karşılaşmak nasıl bir duygu olabilirdi? Polybius'un söylediği gibi eğer Romalılar MÖ 168'e kadarki elli üç yıl içinde bilinen dünyanın hemen hemen hepsini fethetmişse, o zaman aynı dönemde Roma ve Roma kültürü de bu muazzam genişlemiş anlayış tarafından dönüştürülmüştü.

Bu dönüşüm antik çağda daha önce hiç görülmemiş bir boyutta, Roma'nın dışına ve içine yönelik bir insan hareketi içeriyordu. Akdeniz'in dört bir yanından kölelerin İtalya'ya ve Roma'ya akın etmesi elbette bir sömürü hikâyesiydi ama aynı zamanda zorunlu kitlesel göçlerden biriydi. Antik yazarların belirli savaşlarda Romalılarca alınan tutsaklar için verdiği sayılar abartılı olabilirdi (söz gelimi, I. Punik Savaşı'nda yüz bin ya da Aemilius Paullus tarafından Perseus'un sadece bir bölgesinden alınan yüz elli bin) ve her durumda çoğu doğrudan Roma'ya götürülmek yerine yakalanma noktasına daha yakın bölgelerdeki aracılara satılırdı. Ne var ki MÖ 2. yüzyılın başında, kentin içindeki ve dışındaki yetişkin erkek Romalı yurttaşların toplam sayısının yaklaşık üç yüz bin olduğu bir dönemde, denizaşırı ülkelerdeki zaferlerin doğrudan sonucu olarak yarımadaya gelen yeni kölelerin sayısının yılda sekiz binden fazla olduğu adil bir tahmindir. Zaman içinde, bu kölelerin önemli bir oranı azat edilmiş ve yeni Roma yurttaşları olmuştur. Bunun sadece Roma ekonomisinin değil yurttaş kitlesinin kültürel ve etnik çeşitliliği üzerindeki etkisi de muazzamdı; Romalılarla yabancılar arasındaki ayrım giderek bulanıklaşıyordu.

Romalılar, denizaşırı ülkelere de akın ediyordu. Romalı gezginler, tüccarlar ve maceracılar yüzyıllardır Akdeniz'i keşfediyordu. "Gaius'un oğlu Lucius", MÖ 3. yüzyıl sonunda Girit'teki bir yazıta adını bırakmış olan paralı asker, hayatını dünyanın en eski mesleklerinden birini yaparak kazanan ilk Romalı olamazdı. Mamafih MÖ 2. yüzyıldan itibaren binlerce Romalı, zamanlarının çoğunu İtalya Yarımadası'nın dışında geçiriyordu. Doğu Akdeniz'de cirit atan, köle ve baharat ticaretinden sıradan ordu donatım sözleşmelerine kadar, fetihi izleyen ticari fırsatlardan yararlanan Romalı tüccarlar vardı. Antiokhos Epifanes, Atina'daki inşaat işleri için Romalı mimar Decimus Cossutius'u işe almışıtı. Cossutius'un onlarca yıl sonra İtalya'da ve Doğu'daki inşaat işlerinde hâlâ etkin olan torunlarının ve eski kölelerinin izini sürebiliyoruz. Yurt dışındaki sıradan Romalıların çoğunluğunu, artık sadece Roma'nın arka kapısındaki geleneksel yaz harekâtlarından çok yıllardan beri denizaşırı ülkelerde görev yapan askerler oluşturuyordu. II. Punik Savaşı'nın ardından İtalya dışındaki orduda İspanya'dan Doğu Akdeniz'e kadar her yerde sürekli otuz binden fazla Roma yurttaşı vardı.

Bu, ortaya dizi dizi yeni ikilemler çıkarıyordu. Söz gelimi, MÖ 171'de senato, Romalı askerlerle İspanyol kadınların oğullarından oluşan dört binden fazla erkeği temsil eden bir İspanyol heyetiyle karşı karşıya kalmıştı. Romalılarla doğuştan İspanyol olanlar arasında resmî evlenme hakkı bulunmadığı için bu adamlar bizim koşullarımıza göre vatansızdı. Bu sorunu yaşayanlar sadece onlar olamazdı. Aemilianus'un, daha sonra yeni komutan olarak İspanya'daki ordunun başına geçtiğinde, iki bin "fahişe"yi Roma kampından kovduğu söylenir (ben bu kadınların kendilerini çok daha farklı tanımladığını düşünüyorum). Bununla birlikte senatonun önünde vuku bulan olayda, söz konusu evlatlar Romalılardan kendilerine bir kent verilmesini ve muhtemelen yasal konumlarının açıklığa kavuşturulmasını isteyecek özgüvene sahipti. Bu insanlar İspanya'nın güney ucundaki Carteia'ya yerleştirildiler ve kente –Romalıların alışılmış doğaçlama

becerisiyle– Latin kolonisi statüsü verildi ve "eski köleler kolonisi" olarak nitelendirildi. Senatörlerin bu acayip "eski köle" ve "Latin" karışımın Romalı askerlerin teknik olarak evlilik dışı oğullarının yurttaşlık konumuna en yakın durum olduğuna karar vermelerinin kaç saat sürdüğüne dair bir fikrimiz yoktur. Ne ki bu, kesinlikle onların İtalya'nın dışında ("yarı") Romalı olmanın ne anlama geldiği gibi sorunlarla uğraştığını göstermektedir.

MÖ 2. yüzyıl ortasında, Roma'nın yetişkin erkek nüfusunun yarısından fazlası ülke dışındaki dünyayı biraz görmüş, gittikleri yerlerde sayısız çocuk bırakmış olmalıydı. Bir başka deyişle Roma nüfusu, birdenbire Antik Akdeniz'in açık arayla en çok gezen halkı olmuştu; muhtemel rakipleri sadece Büyük İskender'in Makedonyalıları ya da Kartaca'nın tüccarları olabilirdi. Ülkesinin dışına adım atmamış olanlar için bile, yeni hayalî ufuklar, denizaşırı yerlerin yeni görüntüleri ve dünyadaki konumlarını anlamanın yeni yolları vardı.

Muzzafer generallerin zafer alayları dışarıya açılan en etkili pencelerden birini oluşturuyordu. Romalı kalabalıklar, ganimetlerini sergileyerek caddelerden geçen muzaffer ordularını karşılamak için sokaklara dizildiğinde, onları etkileyen –bazen her dönemde herkesi etkileyebilse de– sadece şaşırtıcı zenginlik değildi. MÖ 167'de Aemilius Paullus, Kral Perseus'a karşı zaferle döndüğünde, iki yüz elli el arabası dolusu heykel ve resimle üç bin adamın yedi yüz elli dev gemiyle taşıyabileceği kadar fazla gümüş sikke dâhil bütün ganimetin kentte dolaştırılması üç gün sürmüştü. Roma'nın bütün doğrudan vergileri askıya almayı karşılayabilmesine şaşmamak gerek. Öte yandan halkın imgelemini yakalayan aynı zamanda yabancı ülkelerin ve geleneklerin büyüleyici teşhiriydi. Generaller, geçit töreninde taşınması için ünlü çarpışmaları ve ele geçirdikleri kentleri betimleyen ayrıntılı resimler ve modeller yaptırmıştı; böylece halk, ordularının ülke dışında yaptıklarını görebilecekti. "Ulusal kıyafetleri"ni ve ilginç süslemelerini kuşanmış mağlup Doğulu krallar, II. Punik Savaşı'nda öldürülen Yunan bilim insanı Arşimed'in

yaptığı bir çift küre gibi ilginç şeyler ve bazen gösterinin yıldızları olan yabancı hayvanlar halkın en çok ilgisini çeken şeylerdi. Roma caddelerini çiğneyen ilk fil, MÖ 275'te Pirus'a karşı kazanılan zafer için yapılan geçit töreninde ortaya çıkmıştı. Daha sonraki bir yazarın gözlemine göre, yaklaşık bir yüzyıl öncesinin tek ganimetleri olan "Volksların sığırlarından ya da Sabinlerin sürüleri"nden çok farklıydı bu.

Plautus ve Terentius'un komedyaları bazı incelikli ve belki rahatsız edici düşünceleriyle, farklı bir tür pencere sunuyordu. Yunan öncellerden uyarlanan bu oyunların neredeyse hepsinin oğlan-kızı-alır konularının bugün en çok incelikleriyle tanınmadıkları doğrudur. Bazı tecavüz öykülerinin "mutlu sonla bitmesi" modern okuru dehşete düşürebilir: Bir tanesinin sonucu, "İyi haber, tecavüzcüsü en başından beri nişanlısıydı" şeklinde özetlenebilir. Dinî bayramların kuru coşkusundan zaferlerin yarattığı "asıl parti"ye kadar her türlü kamusal kutlamadaki özgün performansların kadınlarla köleler dâhil kentin nüfusunun geniş bir kesimini çeken azgın, gürültülü olaylar olduğu da açıktır. Bu, tiyatro seyircisinin Roma'dan daha fazla olsa da muhtemelen azgın olsun olmasın erkek yurttaşlarla sınırlandığı klasik Atina'yla tam bir karşıtlık içindedir. Yine de bütün bu Roma oyunlarının seyretmeye gelenlerden talep ettiği bir şey vardı: içinde yaşadıkları dünyanın kültürel karmaşasıyla yüzleşmeleri.

Bunun nedeni kısmen oyunların Yunanistan'da geçiyor olmasıdır. Seyircinin İtalya dışındaki yerlerle ilgili bir miktar mekân algısına sahip olduğu ya da buraların isimlerini bildiği varsayımı geçerliydi. Olay örgüsü çoğu zaman kesinlikle farklı temalar çevresinde dönüyordu. Plautus'un bir komedyası sahneye muhtemelen doğru ama yine de anlaşılmaz bir Fenikece geveleyen bir Kartacalıyı çıkartmıştır. Bir başkası Pers kılığına girmiş iki karaktere yer vermiştir; üstelik kötü bir şekilde Pers *kılığına girmiş* oyunculara gülmek, sadece Pers *gibi* yapan oyunculara gülmekten çok daha akıllı bir tepkidir. Bununla birlikte Roma edebiyatının bu erken evresinde Plautus, yapıtındaki

ve dünyasındaki melez karakterden şaşırtıcı bir incelikle daha da fazla yararlanmaktadır.

Birkaç oyunun girişinde tekrarladığı gözde esprilerinden biri de, Yunan oyun yazarı Demofilus'un komedyasının kendisinin yaptığı Latince ("barbarca") çevirisine atfen yazdığı, "Demofilus bunu yazdı, Plautus *barbarca bozdu*" cümlesidir. Bu, görünüşe göre uydurma söz, aslında seyirciye yönelik akıllıca bir meydan okumaydı. Yunan kökenlilere, şüphesiz dünyanın yeni, barbar yöneticilerine bıyık altından gülme fırsatı veriyordu. Diğerleri için, dışarıdan nasıl görünebilecekleriyle ilgili kavramsal bir düşünce sıçraması talep ediyordu. Gülebilmek için, sadece bir şaka da olsa Romalıların Yunanların gözlerine barbar görünebileceklerini anlamaları gerekiyordu.

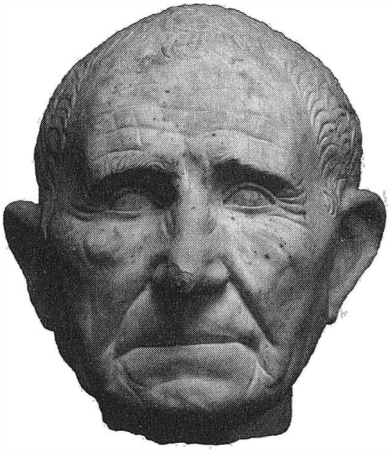
Bir başka deyişle imparatorluğun genişleyen kavrayışı, klasik Yunan kültürünün temelini oluşturan basit "biz onlardan üstünüz", "uygar barbardan üstün" hiyerarşisini bozmuştu. Romalılar kuşkusuz fethedilen barbarları küçümseyerek reddedebiliyor, kendi uygar, gelişmiş benliklerini ilkel, uzun saçlı, maviye boyanmış Galyalılar ya da diğer sözüm ona aşağı türlerle karşılaştırabiliyordu. Aslında çoğunlukla tam da bunu yapıyorlardı. Gelgelelim bu noktadan başlayarak Romalıların büyük dünyadaki göreli konumu ve içeridekilerle dışarıdakilerin arasındaki erdem dengesinin nasıl kurulacağı üzerinde daha huzursuz edici şekilde düşünen bir başka Roma edebiyatı türü her zaman vardı. Üç yüzyıl sonra, tarihçi Tacitus gerçek "Roma" erdeminin Roma'nın kendisinde değil, İskoçya'nın "barbarları"nda bulunacağını ima ettiğinde, imparatorluğun ve edebiyatın o ilk günlerine kadar giden bir tartışma geleneği geliştiriyordu.

Nasıl Romalı Olunur?

İmparatorluğun dünya görüşündeki değişimler aynı zamanda "eski kafalı Romalı" imgesinin yaratılmasına –ya da en azından daha

keskin köşelerde ve ideolojik ağırlıkla tanımlanmasına– da katkıda bulunmuştu. Bu gerçekçi, güçlü, cüretkâr, içten karakter bugün bile bizim Roma kültürü klişemizdeki rolünü oynamaktadır. Bunun büyük ölçüde bu dönemin bir yaratımı olması gerekir.

MÖ 3. ve 2. yüzyılların en açık sözlü sesleri, genel olarak yabancı kültürün, özel olarak Yunan kültürünün geleneksel Romalı davranışının ve ahlakının üzerindeki yozlaştırıcı etkisine saldırmakla tanınıyordu; edebiyat, felsefe, çıplak egzersiz, lüks yiyecekler ve epilasyon da hedeflerinin arasındaydı. Muhaliflerin başını çeken, Scipio Africanus'un çağdaşı ve rakibi Marcus Porcius Cato'ydu ("Yaşlı Cato"); Cato başka şeylerin yanı sıra Africanus'u Yunan gimnazyumlarında ve Sicilya'daki tiyatrolarda oynaştığı için eleştiriyordu. Sokrates'e "korkunç geveze" lakabı taktığı, (insanı öldürmeye eğilimli Yunan doktorların eline düşmektense) yeşil sebzeler, ördek ve güvercinden oluşan şifalı bir Roma diyeti önerdiği ve Yunan edebiyatına düşkünlüğün Roma iktidarını yıkabileceği uyarısında bulunduğu sanılıyor. Polybius'e göre Cato bir keresinde, güzel oğlanların tarlalardan, balık turşusunun çiftçilerden daha pahalıya mal olmasının bozulmanın göstergelerinden biri olduğunu söylemişti. Bu görüşlerinde yalnız değildi. MÖ 2.

33. MÖ 2. ve 1. yüzyıllardaki pek çok Roma portresi öznelerini yaşlı, pörsümüş ve derin kırışıklarla dolu olarak sunar. Bugün genelde "veristik" (ya da hipergerçekçi) olarak bilinse de bu, aslında, bir Romalının, Yunan heykelindeki gençlere özgü kusursuzluğun tersine nasıl görünmesi gerektiğinin belirli bir versiyonunu öven betimlemenin çok "idealleştirilmiş" bir biçimidir.

yüzyılın ortasında, bir başka önde gelen kişi, Roma'daki Yunan stili bir tiyatronun yıkılması gerektiğini, çünkü Romalılar için oyunları çürümüş Doğu tarzında oturarak değil, geleneksel olarak yaptıkları gibi ayakta durarak seyretmelerinin daha iyi ve daha karakter geliştirici olduğunu başarıyla savunmuştu. Kısacası, tartışmalar Yunan "kültürlülüğü" denilen şeyin, Roma karakterinin gücünü tüketme eğilimindeki sinsi yumuşaklıktan (ya da Roma jargonunda *mollitia*) başka bir şey olmadığı şeklinde devam etti.

Bu Roma'ya dışarıdan getirilen yeni moda fikirlere bir karşı tepki, gelenekçilerle yenilikçiler arasındaki "kültür savaşları" mıydı? Bir bakıma belki de öyleydi. Bir yanıyla da bundan daha karmaşık ve ilginçti. Bütün o homurdanmalarına karşın Cato, oğluna Yunanca öğretmişti; ayrıca günümüze ulaşan yapıtları –özellikle çiftçilik ve tarımsal işletme üzerine teknik bir metin ile konuşmalarından ve İtalya tarihi çalışmasından yapılan önemli alıntıları– beğenmediğini söylediği Yunan belagatinin hilelerini iyi uyguladığını göstermektedir. Ayrıca "Roma geleneği"yle ilgili bazı savlar fanteziden öteye de geçememişti. Saygıdeğer yaşlı Romalıların tiyatro oyunlarını ayakta seyrettiğini varsaymak için hiçbir neden yoktur. Üstelik elimizdeki kanıtlar tam tersini göstermektedir.

Gerçek şu ki, Cato'nun demode, mantıklı Roma değerleri, uzun zamandır var olan Roma geleneklerinin savunulması olduğu kadar onun döneminin bir uydurmasıydı. Kültürel kimlik her zaman hassas bir kavramdır ve ilk Romalıların kendi özgün kişilikleriyle ve onları komşularından nelerin ayırdığıyla ilgili neler düşündüklerine dair bir fikrimiz yoktur. Öte yandan –daha sonraki Romalıların hevesle kurucu atalarına yansıttığı ve modern dünyada güçlü bir Romalılık vizyonu olmaya devam eden– ayırt edici, tutarlı ve sert Romalı ciddiyeti algısı, bu ülke dışına genişleme döneminin yeni, daha geniş emperyal dünyada ve bir dizi seçenek bağlamında Romalı olmanın ne anlama geldiğiyle ilgili güçlü bir kültürel çatışmanın ürünüydü.

Bir başka deyişle, "Yunanlık" ve "Romalılık" karşıt kutuplar oldukları kadar birbirine sımsıkı bağlıydı da.

Diğerleriyle birlikte Livius'un da, MÖ 204'te, II. Punik Savaşı'nın sonuna doğru Ana Tanrıça'nın Küçük Asya'dan Roma'ya muazzam bir tantanayla getirilmesini anlattığı hikâyesinde, özellikle baş döndürücü bir biçimde tam olarak gördüğümüz şey de budur. Bu tam bir Roma olayıydı. Tarquiniusların döneminden kaldığı sanılan bir Roma kehanetleri kitabında, Kibele olarak da bilinen tanrıçanın Roma tan-

34. MS 2. yüzyıldan kalma Ana Tanrıça rahibi anıtı. Uzun saçları, ağır takıları, "yabancı" müzik aletleri ve kırbaçlarla değneklerdeki kendini cezalandırma imalarıyla, imgesi Roma'nın (Resim 61) standart toga giymiş rahiplerinden dikkat çekecek kadar farklıdır.

rılarının arasına katılması öneriliyordu. Roma'da tapınılan tanrıların çeşitliliği gurur verici esneklikteydi ve Ana Tanrıça Romalıların ata yurdunun –Aeneas'ın Troya'sının– koruyucu tanrıçasıydı ve böylelikle bir anlamda İtalya'ya aitti. Tanrıçanın heykelini alıp getirmesi için üst düzey bir heyet gönderdiler ve onu Roma'da karşılamak üzere, kehanetin dayattığı gibi, "ülkenin en iyi adamı"nı seçtiler ve onun da bir başka Scipio olduğu anlaşıldı. Hoş geldin partisinden bazı anlatılara göre bir Vesta Bakiresi olan soylu bir Romalı kadın, Scipio'ya eşlik ediyordu ve heykel gemiden alınıp uzun bir kadınlar kuyruğu tarafından kıyıdan kente kadar elden ele taşındı. Tanrıça, kendi tapınağı yapılana kadar geçici olarak Zafer tapınağına yerleştirildi. Bildiğimiz kadarıyla bu, Roma'da malzemelerin en Romalısı olan ve Romalıların daha sonraki mimari başyapıtlarının pek çoğunun dayandığı beton kullanılarak yapılan ilk binaydı.

Cato'yu hiçbir şey daha fazla sevindiremezdi; tabii her şeyin tam anlamıyla göründüğü gibi olmamasının dışında. Tanrıça heykeli Romalıların bekleyebileceği bir şey değildi. Büyük siyah bir gök taşıydı, alışılmış insan biçimli bir heykel değildi. Üstelik gök taşı bir rahipler heyetiyle birlikte gelmişti. Bunlar kendilerini hadım etmişlerdi, uzun saçları, tefleri ve kendilerini kırbaçlama merakları vardı. Bu, hayal bile edilemeyecek kadar Romalı olmayan bir şeydi. Bir de ardından sürekli "Romalı" ve "yabancı"yla ve aralarındaki sınırın nasıl çizileceğiyle ilgili rahatsız edici sorular ortaya atıldı. Bu, Roma'nın ata yurdundan gelen bir şeyse, Romalı olmakla ilgili ne ima ediyordu?

ALTINCI BÖLÜM

YENİ POLİTİKALAR

Yıkım

Uzun Kartaca kuşatması ve kentin MÖ 146'da tamamen yıkılması antik çağ ölçütlerinde bile dehşet vericiydi ve her iki tarafın da yaşadığı vahşeti anlatıyordu. Kaybedenler de kazananlar kadar olağanüstü acımasız olabiliyordu. Bir olayda, Kartacalıların Romalı tutsakları kent duvarlarının üzerinde gezdirdikleri, yoldaşlarının gözlerinin önünde canlı canlı derilerini yüzdükleri ve kollarıyla bacaklarını kestikleri söyleniyordu.

Kartaca modern Tunus'un Akdeniz kıyısında yer alıyor ve çevre uzunluğu otuz iki kilometreyi bulan büyük dairesel surlarla korunuyordu (Galya saldırısından sonra yapılan Roma surlarının uzunluğu bunun yarısı kadardı). İki yıllık kuşatmanın ardından Romalılar, ancak Scipio Aemilianus'un kentin denizle bağlantısını ve dolayısıyla erzak erişimini kesmesiyle, aç kalan düşmana boyun eğdirebilmiş ve kente baskın yapmıştı. Bu son anlarla ilgili günümüze ulaşan eski bir kayıt bol miktarda uçuk abartılar ama aynı zamanda Kartaca kadar sağlam yapılmış bir kenti yıkmanın ne kadar zor olması gerektiğiyle ilgili akıl küpü bir kavrayış –ve yenilgiye eşlik eden kıyımla ilgili muhtemelen birkaç gerçekçi görüntü– içermektedir. Roma askerleri, saldırı sırasında çok katlı binaların dizildiği sokaklarda dövüşüyordu; damdan dama atlıyorlar, bina sakinlerini kaldırımlara

fırlatıyorlar, ilerlerken, oluşturdukları enkaz yollarını tıkayana kadar yapıları yıkıp yakıyorlardı. Arkalarından moloz toplayıcıları geliyor, yapı malzemeleriyle insan kalıntıları karışımından oluşan yığınları kaldırarak bir sonraki saldırı dalgasına yer açıyordu; başları ve bedenleri enkaza gömülü halde can çekişenlerin molozların üzerinde kalan bacaklarının acıyla kıvranmasının görülebildiği söyleniyordu. Arkeologların binlerce öldürücü taş ve kil sapan mermisiyle birlikte bu yıkım katmanlarının içinden bulup çıkardığı kemikler, bu kaydın umduğumuz kadar hatalı olmayabileceğini göstermektedir.

Alışılagelmiş yağmalar yapıldı; talan edilenler sadece altın ve gümüş değildi. Aemilianus, Kartacalı Mago'nun ünlü tarım ansiklopedisinin alevlerden kurtarılmasını sağladı; Roma'da senato, bir Romalı dilbilimciler kuruluna narların nasıl saklanacağından öküzlerin nasıl seçileceğine kadar her şeyi içeren ansiklopedinin yirmi sekiz cildinin Latinceye çevrilmesi gibi tatsız bir görev verdi. Ortada efsanevi yansımalar da vardı. Aemilianus'un yıkımı seyrederken Homeros'tan yaptığı kederli alıntının dokunaklı bir yanı vardı. Ne var ki bu aynı zamanda bir böbürlenmeydi. Roma artık, Troya Savaşı'yla başlayan büyük güçler ve büyük çatışmalar döngüsündeki yerine sahip çıkıyordu. Bu arada, Kartaca'nın sonunun, sevgilisini Roma için terk eden bir adamla birlikte, başladığı gibi gelmesi bekleniyordu. Bir hikâyeye göre, tıpkı Vergilius'un kahramanı Aeneas'ın kent kurulurken Dido'yu terk ettiği gibi, yıkılırken de Kartacalı komutan Hasdrubal sonunda karısını geride bırakarak Romalıların tarafına geçmişti. Karısı onu ihbar edeceğine Dido gibi kendisini cenaze ateşine atmıştı.

Birkaç ay sonra, Kartaca'ya bin altı yüz kilometre uzaklıkta ve Yunanistan'ın en zengin kenti Korint'in talan edilmesi neredeyse bir o kadar yıkıcıydı. Peloponez'i Yunanistan'ın geri kalanından ayıran dar arazi şeridinin iki yanındaki limanlarının sağladığı mükemmel ticari konumuyla bir servet kazanmıştı. Daha sonra "Akalar"a karşı kazanacağı zaferle tanınacak olan Lucius Mummius Achaicus komutasındaki Roma lejyonları kenti yıktı, muhteşem sanat yapıtlarını

yağmaladı, insanlarını köleleştirdi ve ateşe verdi. Bu o kadar büyük bir yangındı ki ortaya çıkardığı erimiş maden karışımının Korint bronzu olarak bilinen değerli ve aşırı pahalı malzemenin kökenini oluşturduğu sanılıyordu. Antik çağ uzmanları bu ayrıntılı hikâyenin tek bir sözcüğüne bile inanmamıştı ama önce değerli bronzu, ardından gümüşü ve en son altını, birleşip dereler gibi akacak kadar eriten yıkımın yoğun ısısı çok güçlü bir imge olmanın yanı sıra Roma imgelemindeki sanatla fetih arasındaki yakın bağlantının da canlı bir örneğidir.

Mummius, Homerossever Aemilianus'tan çok farklı bir tipti ve tarihe neredeyse kültürsüz Romalı cahilin karikatürü olarak geçti. Yunan yenilgisinin hemen ardından Korint'e gelen Polybius, muhtemelen komutanlarının onayıyla, değerli tabloların arkalarını oyun tahtaları olarak kullanan Roma askerlerini gördüğünde dehşete düşmüştü. Dahası Mummius'un değerli antikaların Roma'ya götürülmesini denetlerken kaptanlara herhangi bir parçanın zarar görmesi durumunda yerine yenisini koymak zorunda kalacaklarını söylemesiyle ilgili bir fıkra, neredeyse yedi yüzyıl sonra bile hâlâ anlatılıyordu. Bir başka deyişle, o kadar gülünesi bir hödüklükteydi ki bu kadar değerli antikalar için "eskinin yerine yenisi" anlaşmasının geçerli olamayacağının farkında bile değildi.

Bununla birlikte bu hikâye de pek çoğu gibi iki taraflıydı. En az bir hoşgörüsüz Romalı yorumcu, ne kadar fazla insan Mummius örneğini izler ve Yunan şatafatından uzak durursa Roma için o kadar iyi olacağını öne sürerek Cato'nunkini anımsatan bir tavır takınmıştı. Belki de Mummius'un ailesinde azla yetinme geleneği hüküm sürüyordu çünkü torununun oğlunun oğlu, müsrif Nero'nun düşüşünün ardından MS 68-69'da birkaç ay ülkeyi yöneten ve pintiliği ve pratikliğiyle tanınan İmparator Galba'ydı. Öte yandan gerçek görüşleri ne olursa olsun Mummius, Korint ganimetlerini özenle dağıtmıştı. Bazıları, dindarlık gösterisiyle diğer Yunanlara yönelik kurnazca bir uyarıyı birleştirerek Yunanistan'daki tapınaklara adandı. Çoğu Ro-

ma'da sergilendi ya da İtalya'daki kentlere armağan edildi. Bunun kanıtları bugün de ortaya çıkmaya devam etmektedir. Pompeii'de, Forum'un hemen dışındaki Apollo Tapınağı bölgesindeki bir heykel kaidesi 2002'de temizlendi ve daha sonra yapılan sıvanın altında, bir zamanlar bunun üzerinde duran şeyin "L Mummis L kusul" yani "Lucius Mummius, Lucius'un oğlu, konsül"ün armağanı olduğunu ilan eden yerel Osk dilinde bir yazıt bulundu. Bu, Korint'in seçme parçalarından biri olmalıydı.

Romalıların birkaç aylık bir süre içinde bu muhteşem ve ünlü iki kente karşı neden bu kadar acımasız önlemler aldıkları o zamandan beri tartışılıyordu. Africanus'un Hannibal'le savaşın sonunda, MÖ 202'de gerçekleşen Zama Muharebesi'ndeki zaferinin ardından Kartaca, Roma'nın taleplerini kabul etmişti. Elli yıl sonra, kent Romalıların dayattığı büyük miktardaki tazminatın son bölümünü yeni ödemişti. Bu son yıkım harekâtı, uyduruk bir bahaneye dayandırılmış bir Roma intikam eylemi miydi sadece? Ya da Romalıların Kartaca'nın ekonomik ya da askerî olarak yeniden güçlenmesiyle ilgili mantıklı bir korkusu mu vardı? Cato, Kartaca'nın en gürültücü düşmanıydı, herkesin bildiği gibi her konuşmasını, sıkıcı ama esasında ikna edici bir şekilde "Kartaca yıkılmalıdır" (hâlâ bilinen Latince ifadesiyle *"Carthago delenda est"*) diyerek bitiriyordu. Senatodaki numaralarından biri de lezzetli, olgun Kartaca incirlerini togasından çıkarmasıydı. Sonra incirlerin sadece üç gün uzaklıktaki bir kentten geldiğini açıklamıştı. Kartaca'yla Roma'nın arasındaki uzaklığı kasıtlı olarak az göstermişti (en hızlı yolculuk hemen hemen beş gün sürerdi) ama bu, tehlikeli yakınlığın ve olası bir rakibin tarımsal zenginliğinin güçlü bir simgesiydi; eski düşmana karşı şüphe uyandırmayı hedefliyordu.

Korint, Romalıların tahminlerinden çok farklı bir rol oynamış olmalıydı. Korint, Roma'nın MÖ 140'larda Yunan dünyasındaki ittifakları sınırlandırma çabasıyla verdiği epeyce muallak ve çok açık olmayan bazı talimatlarını göz ardı eden ve bölgesel politikalarda

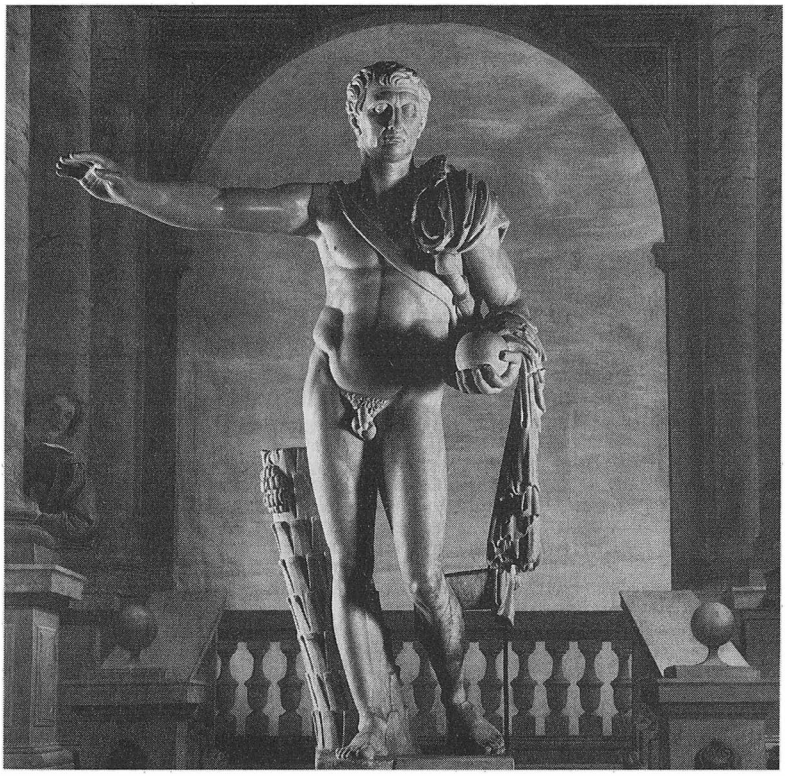
kendi gündemini izleyen birkaç Yunan kentinden biriydi. Daha da kötüsü Korintliler, Roma'nın temsilciler heyetini kabaca kovmuştu. Yunanistan'da başka hiçbir yer böyle bir davranışa maruz kalmamıştı. Korint, görece önemsiz bir ölçekte olsa da bu itaatsizlik eylemi yüzünden ibret olsun diye mi cezalandırılmıştı? Yoksa Doğu Akdeniz'de bir güç merkezi seçeneği oluşturabileceğine yönelik ciddi bir kuşku mu vardı? Ya da Polybius'un *Historae*'sinde ima ettiği gibi Romalılar öyle istedikleri için mi yıkıma başvuruyorlardı?

MÖ 146'daki şiddetin arkasında hangi gerekçeler olursa olsun, o yılın olayları çok geçmeden bir dönüm noktası olarak görülecekti. Bir bakıma, Roma'nın askerî başarısının doruğuna ulaştığını ortaya koyuyorlardı. Roma artık Akdeniz dünyasındaki en zengin, en eski ve en güçlü rakiplerini ortadan kaldırmıştı. Vergilius'un yüzyılı aşkın bir süre sonra *Aeneas*'ta sunduğu gibi, Mummius Korint'i fethederek Aeneas'ın Troyalılarının, Troya Savaşı'nda Yunanlar tarafından yenilgiye uğratılmasının öcünü sonunda almıştı. Gel gör ki MÖ 146'daki olaylar, bir başka yönden Cumhuriyet'in çöküşünün başlangıcı ve otokratik yönetime dönüşün yolunu açan iç savaşların, kitlesel kıyımların ve suikastların habercisi olarak görülüyordu. Bu sava göre düşman korkusu Roma için iyiydi; önemli bir dış tehdit olmadığında, "erdem yolundan çıkılıp yozlaşma yoluna sapılıyordu." Sallust bu konu üzerinde özellikle ikna ediciydi. MÖ 2. yüzyılda Kuzey Afrika Kralı Yugurta'ya karşı yürütülen savaşla ilgili bir diğer yazısında, Roma toplumunun bütün kesimlerindeki hırstan ("herkes kendi başının çaresine baksın") varsılla yoksul arasındaki uzlaşmanın çökmesine ve iktidarın birkaç adamın elinde toplanmasına kadar Kartaca'nın yıkılmasının korkunç sonuçlarını değerlendirmektedir. Bunların hepsi de Cumhuriyetçi sistemin sonunu işaret ediyordu. Sallust, Roma iktidarının keskin bir gözlemcisiydi ama Cumhuriyet'in çöküşü, göreceğimiz gibi o kadar kolay açıklanamıyordu.

Romulus ve Remus'un Mirası Mı?

MÖ 146'yla Jül Sezar'ın MÖ 44'te bir suikast sonucu öldürülmesinin arasındaki dönem, özellikle de son otuz yılı, Roma edebiyatının, sanatının ve kültürünün doruk noktasını işaret ediyordu. Şair Catullus, hâlâ dünyanın en unutulmaz aşk şiirlerinden biri sayılan, bir Roma senatörünün, adını kesinlikle akıllıca "Lesbia" takma ismiyle gizlediği karısına yönelik şiiri yazıyordu. Cicero, o günden beri hitabetin bazı ölçütlerini belirleyen konuşmalarını hazırlıyor ve konuşma sanatı, iyi yönetim ve hatta teoloji ilkelerini kuramlaştırıyordu. Jül Sezar Galya'daki harekâtlarının açıkça sadece kendine yararı dokunan bir kaydını oluşturuyordu, bu bir generalin –hatta herhangi birisinin– antik dünyadan günümüze ulaşan, kendi askerî operasyonlarına dair nadir anlatılarından biriydi. Dahası Roma kenti plansız, aşırı kalabalık bir yerden bugün zihinlerimizdeki etkileyici başkente dönüşmenin eşiğindeydi. İlk kalıcı taş tiyatro MÖ 55'te açıldı, sahnesi doksan beş metre genişliğindeydi; gezinti yerleri, heykel bahçeleri ve mermer sütunlarla desteklenen revaklardan oluşan muazzam, yeni bir komplekse bitişikti (Resim 44). Bugün modern Campo de' Fiori'nin altında gömülü tiyatro, bir zamanlar daha sonraki Kolezyum'dan önemli ölçüde daha büyük bir alanı kaplıyordu.

Yine de çoğu Romalı araştırmacı bu tür pırıltılı başarılara değil, gitgide artan siyasi ve ahlaki gerilemeye odaklanıyordu. Roma orduları hâlâ çok kazançlı ve bazen çok kanlı zaferler elde ediyordu. MÖ 61'de Gnaeus Pompeius Magnus (İskender'i taklit ederek kendine "Büyük Pompey" lakabını vermişti), bir zamanlar Karadeniz kıyılarında geniş topraklar işgal eden ve gözünü daha da fazlasına diken Pontus Kralı VI. Mitridates'e karşı kazandığı bir zaferi kutluyordu. Bu, Aemilius Paullus'un bir yüzyıl önceki zaferinden bile daha gösterişli bir olaydı. Zafer alayında taşınan "75.100.000 dirhem gümüş sikke" imparatorluğun yıllık vergi gelirinin tamamına denkti. Bu para bir yılda iki milyon kişiyi doyurmaya yeterdi ve büyük bölümü o ilk, gösterişli

35. Bugün Roma'daki Palazzo Spada'da sergilenen kocaman heykel genelde Pompey'in portresi olarak tanımlanıyordu; elindeki küre Pompey'in dünya fatihi olarak yaygın bir simgesini yansıtmaktadır. 18. ve 19. yüzyıllarda özellikle övülen bir yapıttı ve hatta yanlış bir şekilde Jül Sezar'ın ayaklarının dibinde öldüğü Pompey heykeli olduğuna inanılıyordu. Mermerdeki bazı lekeler iyimserce Sezar'ın kanı olarak tanımlanmıştı.

tiyatroya gitmişti. MÖ 50'lerde, Sezar'ın komuta ettiği ve daha sonra yazdığı Galya savaşlarındaki, kuzeye yönelik seferlerde, birkaç milyon kişi Roma denetimine girdi; buna süreç içinde öldürdüğüne inanılan bir milyon civarında kişi dâhil değildi. Buna rağmen Roma silahları, giderek yabancı düşmanlara değil bizzat Romalılara çevrilir oldu. Aeneas'ın Troyalılarıyla ilgili düşüncelerini boşverin; bu, Romulus

ve Remus'un, kardeş katili ikizlerin mirasıydı. Horatius'un MÖ 30'da söylediği gibi, "masum Remus'un kanı" intikamını alıyordu.

Romalı tarihçiler dönemi incelediklerinde barışçı politikaların yavaş yavaş yok olmasına hayıflanıyordu. Şiddet gitgide daha fazla siyasi bir araç olarak kabul görüyordu. Geleneksel sınırlamalar ve uzlaşmalar birer birer yıkılmış, kılıçlar, sopalar ve isyanlar neredeyse seçim sandığının yerini almıştı. Bu sırada Sallust'a dönersek, muazzam güce, servete ve askerî desteğe sahip yalnızca birkaç kişi devlete egemen olmuştu; Jül Sezar resmen "yaşam boyu diktatör" yapılana ve birkaç hafta sonra özgürlük adına öldürülene kadar. Hikâye, en temel ve acımasız haline indirgendiğinde, özgür devletin dağılmasıyla sonuçlanan bir dizi kilit uğraktan, siyasi sürecin gitgide ilerleyen yozlaşmasının aşamalarına işaret eden dönüşü olmayan noktalar serisinden ve Roma imgeleminde yüzyıllarca kalan bir vahşet zincirinden oluşmaktadır.

Özgür devletin dağılmasıyla sonuçlanan ilk uğrak; MÖ 133'te, Tiberius Sempronius Gracchus, Romalı yoksullara toprak dağıtmak gibi radikal planları olan bir halkın tribünü görevine ikinci kez talip olmaya karar verdiğinde gelmişti. Senatörlerden ve asalaklarından oluşan gayriresmî bir heyet, bunu durdurmak için seçimleri engellemiş, Gracchus'la yüzlerce destekçisini sopalarla döve döve öldürmüş ve cesetlerini Tiber'e atmıştı. Sınıf Çatışmaları'na eşlik eden şiddeti kolayca unutan çoğu Romalı bunu "monarşinin düşüşünden beri kan dökerek ve yurttaşları öldürerek çözülen ilk siyasi anlaşmazlık" olarak gördü. Çok geçmeden bir başkası geldi. On yılı aşkın bir süre sonra, Tiberius Gracchus'un erkek kardeşi aynı kaderi paylaştı. Roma yurttaşları için tahıl ödeneği dâhil daha da radikal bir reform programı sundu ve ikinci kez tribün seçildi. Ne var ki MÖ 121'de, yasasının yürürlükten kaldırılmasını önlemeye çalışırken daha resmî bir başka senatörler heyetinin kurbanı oldu. Bu olayda, destekçilerine ait binlerce ceset nehri tıkadı. Dahası bu MÖ 100'de bir kez daha

oldu; başka reformcular da senato binasında dövülerek öldürüldü. Saldırganlar binanın damındaki kiremitleri silah olarak kullanmıştı.

Arka arkaya üç kez aralıksız iç savaş ya da devrimci ayaklanma (çoğu zaman aralarında belirsiz bir sınır vardır) gerçekleşmişti ve bunlar bir anlamda yirmi yıldan fazla süren kesintili tek bir çatışma gibiydi. Birincisi, MÖ 91'de İtalyan müttefiklerin bir koalisyonu ya da *socii* (ilginç ve aldatıcı şekilde uyumlu modern Sosyal Savaş adı buradan geliyor) Roma'ya savaş ilan etti. Birkaç yıl içinde Romalılar müttefikleri iyi kötü yendi ve süreç içinde çoğuna tam Roma yurttaşlığı verdi. Yine de –aralarında bir zamanlar Roma'nın yayılma savaşlarında yan yana savaşmış erkeklerin de olduğu– ölü sayısı, bir Romalının tahminine göre yaklaşık üç yüz bindi. Bu sayının abartılı olduğunu varsaysak bile, yine de Hannibal'e karşı savaştaki kayıplardan çok da az değildi. Sosyal Savaş bitmeden önce, MÖ 88'de konsüllük yapmış olan komutanlardan Lucius Cornelius Sulla, efsanevi Coriolanus'tan beri ordusunu Roma kentine saldırtan ilk Romalı oldu. Sulla senatoyu Doğu'daki bir savaşta komutayı kendisine vermeye zorluyordu ve dört yıl sonra galip olarak döndüğünde bir kez daha kendi kentinin üzerine yürüdü ve kendisini diktatör atadı. MÖ 79'da istifa etmeden önce, büyük çaplı tutucu bir reform programı başlattı ve bir terör saltanatına başkanlık etti ve Roma tarihindeki ilk örgütlü siyasi düşman temizliğini gerçekleştirdi. Bu "listelerde" (yani ürkütücü bir örtmeceyle "duyuru" olarak bilinen listelerde) bütün senatörlerin üçte birinin de dâhil olduğu binlerce erkeğin adı bütün İtalya'ya dağıtıldı, onları öldürecek kadar acımasız, hırslı ya da gözü dönmüş olanlar için başlarına cömert ödüller konmuştu. Sonunda bu iki çatışmanın kalıntıları, MÖ 73'te başlayan ve bütün Roma tarihinin en abartılmış çatışması olan Spartaküs'ün ünlü köle "savaşı"nı tetikledi. Bu cesur, bir avuç kaçak köle-gladyatör İtalya'daki hoşnutsuz Roma yurttaşlarının çoğunluğu tarafından desteklenmiş olmalıydı; aksi durumda neredeyse iki yıl boyunca lejyonlara direnemezlerdi. Bu, köle ayaklanmasıyla iç savaşın bir karışımıydı.

MÖ 60'larda, Roma'daki siyasi düzen sürekli bozuluyor, yerini günlük yaşamın bir parçası haline gelen şiddet alıyordu. Catilina'nın "tertibi," benzer pek çok olayın sadece bir tanesiydi. Ayaklanmaların seçimlerin yapılmasını engellediği, büyük çaplı rüşvetin seçmenlerin ya da mahkemelerdeki jürilerin kararını etkilediği ya da cinayetin siyasi bir rakibe karşı silah olarak kullanıldığı pek çok olay vardı. Publius Clodius Pulcher, Catullus'un "Lesbia"sının erkek kardeşi ve Cicero'nun MÖ 58'de sürgün edilmesini sağlayan adam, daha sonra Cicero'nun arkadaşlarından birinin milis köleler çetesi tarafından kentin varoşlarından birindeki kötü bir kavgada öldürülmüştü (abartılı ve ironik bir şekilde "Bovillae Muharebesi" olarak biliniyordu). Ölümünden kimin sorumlu olduğu hiçbir zaman netleşmedi ama onunla birlikte yanıp kül olan senato binasında doğaçlama bir ölü yakma düzenlendi. Onunla karşılaştırıldığında, MÖ 59'da tartışmalı bir konsül ucuz kurtulmuştu: Sadece üzerine dışkı atılmış ve makamının geri kalan aylarını çevresi sarılı evinde geçirmişti.

Böyle bir arka planda üç adam –Pompey, Jül Sezar ve Marcus Licinius Crassus– siyasi süreci kendi çıkarlarına göre yönlendirmek amacıyla etkilerini, bağlantılarını ve paralarını birleştirmek için resmî olmayan bir anlaşma yaptı. Bu "Üçlü Çete" ya da dönemin bir hiciv yazarının deyişiyle, "Üç Başlı Canavar", ilk kez kamusal kararları fiilen ellerine almıştı. Gizli kapaklı düzenlemeler, rüşvetler ve tehditlerle konsüllüklerin ve askerî yetkilerin kendi istedikleri yerlere gitmesini ve kilit kararların kendi istedikleri gibi çıkmasını sağladılar. MÖ 60 civarında (özel anlaşmaları tarihlendirmek zordur) başlayan bu düzenleme yaklaşık on yıl sürdü. Öte yandan kendi kişisel konumunu güvenceye almaya çalışan Jül Sezar, Sulla örneğini izlemeye karar verdi ve Roma'yı güç kullanarak ele geçirdi.

Daha sonra olanların özü, ayrıntılar hemen hemen anlaşılmaz olsa da açıktır. MÖ 49'da Galya'yı terk eden Sezar İtalya'nın sınırını oluşturan Rubicon'u geçip Roma'nın üzerine yürüdü. Aradan geçen kırk yılda çok şey değişmişti. Sulla ordusunu kentin üzerine sürdü-

günde, üst düzey subayları, biri dışında onu izlemeyi reddetmişti. Sezar aynı şeyi yaptığında biri dışında hepsi onunla kalmıştı. Bu, bu kadar kısa süre içinde ahlak ilkelerinin ne denli aşındığını gösteren uygun bir simgeydi. Bun takip eden, bir zamanlar müttefik olan Sezar ve Pompey'in artık rakip komutanlar olduğu iç savaş Akdeniz dünyasına yayıldı. Roma'nın iç çatışmaları artık İtalya'yla sınırlı kalmıyordu. Sonuca ulaştıran muharebe Yunanistan'ın orta kesiminde gerçekleşti ve Pompey sonunda Mısır kıyısında katledildi, müttefiki olduklarını sandığı bazı Mısırlı sahtekârlar tarafından başı kesilmişti.

Bu, en ana hatlarıyla anlatılmış bile olsa, güçlü bir siyasi bunalım ve kanlı bir dağılma hikâyesidir. Olayların altında yatan sorunlar apaçık ortadadır. Roma'nın MÖ 4. yüzyıldan beri çok değişmiş olan görece küçük ölçekli siyasi kurumları, İtalya Yarımadası'nın yönetilmesi için pek de uygun sayılmazdı. Muazzam bir imparatorluğun denetiminin ve güvenliğinin sağlanmasındaysa daha da yetersiz kalıyorlardı. Göreceğimiz gibi Roma güçleri, kazançları ve rekabetleri Cumhuriyet'in dayandığı ilkeleri tehdit eden bireylerin çabalarına ve yeteneklerine giderek daha fazla bel bağlıyordu. Dahası siyasi anlaşmazlığın MÖ 1. yüzyılın ortasında bir milyon kişinin yaşadığı, açlık, sömürü ve büyük gelir eşitsizliklerinin protestolar, isyanlar ve suç için fazladan bir kolaylaştırıcı olduğu dev bir metropolde yayılıp ölüm saçan siyasi şiddete dönüşmesini önleyecek bir set –temel bir polis gücü bile– yoktu.

Bu aynı zamanda, gerek antik gerekse modern tarihçilerin sonradan edinilmiş bilgisinin tüm avantajlarını ve dezavantajlarını da anlattığı bir hikâyedir. Sonuç bilindiğinde, dönemi bir kriz yönünde atılan değiştirilemez ve acımasız adımlar dizisi ya da hem özgür devletin sonuna hem de tek adam yönetimine dönüşe doğru yavaş bir geri sayım olarak sunmak kolaydır. Bununla birlikte Cumhuriyet'in son yüzyılı katliamdan daha fazlasıydı. Olgunlaşan şiirin, kuramın ve sanatın gösterdiği gibi, aynı zamanda Romalıların siyasi süreçlerinin altını oyan sorunlarla boğuştuğu ve devletin yurttaşlarının karnının

doymasından sorumlu olduğu yönündeki radikal ilke dâhil en büyük buluşlarının bazılarını ortaya attığı bir dönemdi. İlk kez, sadece ele geçirmek ve Roma egemenliği için ayrıntılı davranış kuralları oluşturmak yerine bir imparatorluğun nasıl yönetilmesi ve denetlenmesi gerektiği sorunuyla yüzleştiler. Bir başka deyişle bu, aynı zamanda olağanüstü bir siyasi çözümleme ve yenilenme dönemiydi. Romalı senatörler, siyasi kurumları kargaşaya sürüklenirken boş boş oturmuyor ya da kısa dönemli çıkarları için krizi daha da kışkırtmıyordu (gerçi az da olsa böyle olduğu muhakkaktı). Siyasi yelpazenin farklı uçlarından gelenlerin çoğu, bazı etkili çareler bulmaya çalışıyordu. Bunun önemini sonradan *anlamamızın, onların* nihai başarısızlığının ya da iç savaş ve suikast silsilesinin, bu uğurda yaptıkları mücadeleye gözlerimizi kapamasına izin vermemeliyiz (bu bir sonraki bölümün konusudur).

Romalıların tam olarak neyi savunduğunu ya da ne için savaştığını sormak için dönemin en ünlü çatışmalarına ve karakterlerin bazılarına daha yakından bakacağız. Yanıtların bazıları bizi Sınıf Çatışmaları'nın anlatılarının ve yeniden canlandırmalarının içinde gömülü halkın özgürlük bildirisine geri götürecektir. Ne var ki İtalyan müttefiklere kitlesel olarak yurttaşlık verilmesinin etkilerinden imparatorluğun kazançlarının nasıl paylaşılması gerektiği sorununa kadar yeni sorunlar da vardı. Bu konular ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmişti: Denizaşırı ülkelerde görevyapan orduların başarısının (ya da başarısızlığının) sivil cephe üzerinde doğrudan etkileri vardı; bazı fetih savaşlarının arkasında Pompey ve Sezar gibi adamların siyasi hırsları yatıyordu; Roma seçkinlerinin askerî ve siyasi rollerinin arasında hiçbir zaman net bir ayrım olmamıştı. Yine de, bu çok önemli ama karmaşık gelişmelerin anlaşılır bir anlatısı için, 7. Bölüm, ülke dışındaki Roma'ya ve güçlü hükümdarların, özellikle de Pompey ve Sezar'ın dönemin sonundaki yükselişlerine odaklanmaktadır. Şimdilik, ağırlıklı olarak Roma ve İtalya'yla ve kabaca –hâlâ anlatıya egemen olan bazı ünlü isimler bağlamında söylersek– Tiberius

Gracchus'tan Sulla ve Spartaküs'e kadarki dönemin başlarıyla ilgili sorunlara yoğunlaşacağız.

Tiberius Gracchus

MÖ 137'de –Scipio Africanus'un torunlarından, Aemilianus'un kayınbiraderlerinden ve Kartaca kuşatmasındaki savaş kahramanlarından– Tiberius Gracchus, İspanya'daki lejyonlara katılmak için kuzeye seyahat ediyordu. Etrürya'dan geçerken kırsal kesimin durumu karşısında dehşete düştü çünkü toprağın işlenmesi ve sürülerin bakımı gibi işleri endüstriyel ölçekli mülklerde yabancı köleler yapıyordu; küçük, köylü çiftçiler, yani İtalyan tarımının geleneksel belkemiği ortadan kaybolmuştu. Küçük kardeşi Gaius tarafından yazılan ve daha sonraki bir yaşam öyküsünde alıntılanan bir kitapçığa göre, Tiberius'un ilk kez reform sözü verdiği an buydu. Daha sonra Roma halkına söylediği gibi, Roma'nın savaşlarına katılan erkeklerin çoğuna "dünyanın efendileri denir ama bir karış bile toprak parçasına sahip değillerdir." Ona göre bu haksızlıktı.

Küçük toprak sahiplerinin ne kadarının gerçekten de ortadan kaybolduğu, modern tarihçiler için antik meslektaşlarından çok daha fazla merak konusudur. Bu türden bir tarım devriminin Roma savaş çabasının ve genişlemesinin mantıklı bir sonucu olabileceğini görmek zor değil. Hannibal'e karşı MÖ 3. yüzyılın sonunda yürütülen savaş sırasında, rakip orduların on yıllar boyunca İtalyan Yarımadası'nda aşağı yukarı gidiş gelişlerinin, tarım arazileri üzerinde yıkıcı etkileri olmuştu. Denizaşırı ülkelerdeki ordunun asker talepleri yıllar boyunca tarım iş gücündeki işçileri çalmış, aile çiftliklerini adamsız bırakmıştı. Bu etkenlerin her ikisi de küçük toprak sahiplerini; başarısızlığa, iflasa ya da denizaşırı fetihlerden kazandıkları serveti muazzam miktarlarda toprak alıp bol bol köle işçinin çalıştığı tarımsal işletmelere dönüştüren zenginlerin satın almalarına karşı

özellikle savunmasız hale getirmiş olabilirdi. Bir modern tarihçi, bunu acımasızca özetlediğinde Tiberius'un duygularını yansıtıyordu: Eve hangi ganimetlerle geri dönerlerse dönsünler, sıradan askerlerin çoğu aslında "kendilerini yerlerinden etmek için" savaşıyordu. Büyük bölümü geçimlerini sağlayabilmek için Roma'ya ya da diğer kentlere sürükleniyor, bu da kentsel alt sınıfı şişiriyordu.

Bu akla uygun bir senaryo olsa da bunu destekleyecek çok fazla sağlam kanıt yoktur. Tiberius'un Etrürya'ya yaptığı aydınlatıcı yolculuğunun propagandacı havasını bir yana bırakırsak (daha önce hiç altmış beş kilometre kuzeye gitmemiş mi?), bildirdiği yeni tarz çiftliklerin çok az arkeolojik izi bulunurken tersine küçük ölçekli çiftliklerin yaygın olarak varlığını sürdürdüğüne dair çok fazla kanıt vardır. Savaş hasarının ya da yurt dışına giden genç bekâr erkeklerin yokluğunun çoğu zaman düşünüldüğü kadar yıkıcı, uzun dönemli etkilerinin olduğu da kesin değil. Tarım arazilerinin büyük bölümü bu tür travmaları hızla atlatır ve iş gücüne katılacak çok sayıda başka aile üyeleri olmalıydı ve olmasa bile en görece yoksul çiftçilerin bile gelirine uygun birkaç köle bulunurdu. Aslında çoğu tarihçi artık Tiberius'un gerekçeleri içtense de, durumu ciddi şekilde yanlış yorumladığını düşünmektedir.

Ne var ki ekonomik gerçek ne olursa olsun Tiberius, sorunu kesinlikle yoksulların tarım alanlarından uzaklaştırılması bağlamında görmüştü. Onu "toprakları yoksullara" geri vermeye teşvik eden Roma'daki duvar yazıları kampanyalarının hikâyesi doğruysa, yoksullar da öyle görmüştü. Dahası MÖ 133'te halkın tribünü seçildiğinde, Tiberius'un çözmeye kararlı olduğu sorun buydu. Hemen Plebler Meclisi'ne, yoksullara Roma "kamu arazisi"nden parçalar dağıtılarak küçük çiftçilerin eski durumlarına kavuşturulmasını öngören bir yasa sundu. Bu, Romalıların İtalya'yı yönetimleri altına alırken el koydukları toprakların bir parçasıydı. Kuramsal olarak geniş bir kullanıcı yelpazesine açıktı ama uygulamada zengin Romalılarla zengin İtalyanlar büyük bölümünü ele geçirmiş ve işin aslı bu varlıkları kendi

özel mülklerine dönüştürmüşlerdi. Tiberius onların varlıklarını, bunun eski yasal sınır olduğunu öne sürerek adam başı en fazla beş yüz *iugera* (kabaca yüz yirmi hektar) ile kısıtlanmasını, geri kalanının da küçük birimler halinde mülksüzlere dağıtılmasını önerdi. Bu özgün bir Roma reformu tarzıydı, radikal bir eylemi geçmiş uygulamaya dönüş olarak gerekçelendiriyordu.

Teklif giderek sertleşen bir dizi tartışma başlatmıştı. İlk önce, bir dost tribün Marcus Octavius, arka arkaya teklifi veto etmeye çalıştı (bu "halkın temsilcileri"ne veto hakkı yüzyıllar önce verilmişti), Tiberius itirazı hiçe saydı ve halkın rakibine oy vermemesini sağladı. Böylece yasa kabul edildi ve üç üyeli bir kurul oluşturuldu. Tiberius, erkek kardeşi ve kayınpederinden oluşan fazlasıyla samimi bir grup, toprak devrini denetleyecekti. Sonra, çıkarları gereği genelde zenginlerin yanında yer alan senato, operasyon için üç kuruşluk bir kaynaktan fazlasını vermeyi reddedince Tiberius bir kez daha halka döndü ve onları yakın bir zaman önce hazineye giren beklenmedik bir paranın kurula maddi destek sağlamak amacıyla yönlendirilmesi için oy vermeye ikna etti.

Güzel bir rastlantı sonucu Pergamon Kralı III. Attalus MÖ 133'te ölmüş ve –Doğu Akdeniz'deki Roma gücüne yönelik gerçekçi bir değerlendirmeyle ülkesindeki rakiplerinin suikast girişimlerine karşı zekice bir savunmayı birleştirerek– "Roma halkı"nı, bugün Türkiye'de olan mülkünün ve büyük krallığının mirasçısı yapmıştı. Kurulun karmaşık araştırma, ölçme, yeni mülk sahiplerini seçme ve onları temel çiftçilik aletleriyle işe başlatma görevi için gereken bütün para bu mirastan sağlandı. Sonunda Tiberius kendini giderek daha fazla saldırılara uğrarken bulunca ve bir de krallığı hedeflemekle suçlanınca (Attalus'un kraliyet tacını ve mor cüppesini yakından incelediği yönünde tatsız bir dedikodu yayılmıştı) konumunu korumak için ertesi yıl bir kez daha tribün seçimine katılmaya karar verdi çünkü bir devlet memuru olarak yargı karşısında dokunulmazlığı vardı. Bu bazı endişeli rakiplerine çok fazla geldi ve senatörlerle çeşitli canilerden

oluşan bir grup eğreti silahlarıyla ve hiçbir resmî yetki olmaksızın seçimleri engelledi.

Roma seçimleri, zaman alan olaylardı. Tribünleri seçen Plebler Meclisi'nde seçmenler tek bir mekânda toplanıyordu ve kabile grupları sırayla oy veriyordu; her adam –binlercesinden biri– tek tek ve peş peşe oyunu kullanıyordu. İşlemin tamamlanması bazen bir günden fazla sürüyordu. MÖ 133'te, gelecek yılın tribününün seçilmesi için Capitol Tepesi'nde oylar yavaş yavaş verilirken topluluk saldırıya geçti. Ardından çıkan kavgada Tiberius bir sandalye bacağıyla dövülerek öldürüldü. Linç güruhunun başındaki adam, kuzeni Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio, eski bir konsül ve Romalı rahiplerin, ruhani liderlerin başlıca gruplarından birinin başkanıydı. Bu ölümcül kavgaya, Romalı rahiplerin tanrılara hayvan kurban ederken her zaman yaptığı gibi togasını başının üzerine çekerek girdiği söyleniyor. Muhtemelen cinayeti dinî bir eylem olarak göstermeye çalışıyordu.

Tiberius'un ölümü toprağın yeniden dağıtılması çalışmalarını durdurmadı. Kurul üyelerinden biri onun yerine geçirildi ve kurulun ilerleyen yıllardaki etkinliklerinin izleri, yeni arazi birimlerinin kesişme yerlerini işaretleyen, her biri sorumlu kurul üyesinin adını taşıyan sınır taşlarında hâlâ görülebilmektedir. Ne var ki iki taraf da çok kayıp vermişti. Gracchus destekçilerinin bazıları senatoda oluşturulan özel mahkemede yargılandı (suçlamaların ne olduğu net değildir) ve en

36. MÖ 2. yüzyıl sonundan kalma bu gümüş Roma sikkesi, meclislerdeki gizli oylamayla yapılan seçim sürecini gösteriyor. Sağdaki adam yükseltilmiş bir döşeme tahtasına ya da "köprü"ye (*pons*) çıkıp oy levhasını seçim sandığına atıyor. Solda, bir başka adam köprüye çıkıyor ve aşağıdaki yardımcıdan levhasını alıyor. Sahnenin altındaki "Nerva", sikkenin basımından sorumlu adamın ismidir.

az biri zehirli yılanlarla birlikte aynı çuvala konarak öldürüldü; bu, büyük olasılıkla korkunç, kadim bir Roma cezası olarak gösterilen yaratıcı bir uydurma gelenekti. Scipio Nasica hemen uygun bir heyetle çabucak Pergamon'a gönderildi ve ertesi yıl orada öldü. Tiberius'un öldürüldüğü haberine verdiği tepki, Homeros'tan kendisi çanak tuttu anlamına gelen bir başka dize aktarmak olan Scipio Aemilianus, kamusal alandan atılan o zengin İtalyan müttefiklerin davasına destek vermek için İspanya'daki savaştan İtalya'ya döndü. MÖ 129'da, onların adına bir konuşma yapacağı günün sabahında yatağında ölü bulundu. Açıklanamayan ölümler –çok sayıda açıklanamayan ölüm vardı– Romalılarda kuşku uyandırmıştı. Her iki olayda da suikast söylentileri vardı. Bazı Romalılar, kanıt bulunamadığında çoğu zaman yaptıkları gibi, perde arkasında kötücül bir kadının etkisinin bulunduğunu iddia etti: Kartaca'nın muzaffer fatihinin; kardeşleri ve oğulları olan Tiberius Gracchus'un çalışmasını iptal etmemesi gerektiğinde kararlı olan karısıyla kayınvalidesinin işlediği adi bir aile içi cinayetin kurbanı olduğunu ileri sürdüler.

Tiberius'un toprak reformuna neden bu kadar şiddetle karşı çıkılmıştı? Her çeşit kişisel çıkarın iş başında olduğuna şüphe yoktu. Dönemin ve sonrasının bazı gözlemcileri Tiberius'un, içtenlikle yoksulların kötü durumunu düşünmenin çok uzağında olduğunu, İspanya'da görev yaparken sonuca bağladığı bir antlaşmayı onaylamayı reddederek onurunu kıran senatoya kini yüzünden bu işe kalkıştığını öne sürüyordu. Toprak dağıtımından kazanç sağlayacak olanlar reformu şevkle desteklerken uzun zamandır kendi özel mülklerinin parçası olarak işlettikleri topraklarını kaybeden zenginlerin çoğu kızgın olmalıydı. Aslında, çoğu özellikle oy vermek için Roma topraklarının uzak bölgelerinden kente akın etmişti. Gel gör ki anlaşmazlık sadece bundan ibaret değildi.

MÖ 133'teki çatışma, halkın gücüne ilişkin muhtelif çarpıcı görüşleri açığa çıkarmıştı. Tiberius onları kendisine karşı çıkan tribüne oy vermemeye ikna ettiğinde, savı "halkın tribünü artık halkın istediğini

yapmıyorsa, o zaman görevden alınmalıdır" yönündeydi. Bu, modern seçim sistemlerinde hâlâ yaygın bir sorunu gündeme getirmişti. Söz gelimi, milletvekilleri seçmenlerinin isteklerini yerine getirmekle yükümlü *delegeler* olarak mı görülmelidir? Yoksa onlar hükümetin değişen koşullarına göre kendi kararlarını uygulayan *temsilciler* midir? Bildiğimiz kadarıyla bu soru Roma'da ilk kez açıkça soruluyordu ve şimdi olduğundan daha kolay yanıtlanmamıştı. Kimilerine göre Tiberius'un eylemleri, halkın haklarını korumuştu; diğerlerine göre ise gerektiği gibi seçilmiş bir yetkilinin haklarına zarar vermişti.

Tiberius'un yeniden tribün seçilip seçilmemesiyle ilgili anlaşmazlığın altında da benzer ikilemler yatıyordu. Arka arkaya iki yıl aynı makamda görev yapmak eşi görülmemiş bir şey değildi ama kuşkusuz birileri bunun tehlikeli bir bireysel güç birikimine işaret ettiğini ve monarşik hırsların bir başka iması olduğunu düşünmüştü. Roma halkının, seçim gelenekleri ne olursa olsun istedikleri kişiyi seçme hakkı olduğunu öne sürenler de vardı. Dahası Attalus, krallığını "Roma halkı"na (*populus Romanus*) bıraktıysa, mirasın nasıl kullanılacağına karar vermek senato yerine onlara bağlı değil miydi? İmparatorluğun kazançlarından zenginler gibi yoksullar da yararlanmamalı mıydı?

Scipio Nasica, haydutları, sopaları ve sandalye bacaklarıyla hoş bir kişilik izlenimi vermiyor ve cesetlerin Tiber'e atılmasının icabına bakan senatöre Vespillo (yani "Ölü Kaldırıcı") soyadının verilmesi yeni ya da eski, her türlü ölçüte göre rahatsızlık verici bir espridir. Bununla birlikte Tiberius'la ilgili, Cumhuriyet'in geri kalanında Roma siyasi tartışmasını şekillendiren savları önemliydi. Sonraki yüzyılın ortasından geriye bakan Cicero, MÖ 133'ü tam olarak Roma siyasetinde ve toplumunda, kendi yaşadığı süre içinde kapanmayacak, büyük bir fay hattı açtığı için belirleyici bir yıl olarak sunabiliyordu: "Tiberius Gracchus'un ölümü," diye yazıyordu, "ve hatta bundan önce tribünlüğünün arkasındaki bütün gerekçe, birlik içindeki bir halkı iki farklı gruba [*partes*] böldü."

Bu söz sanatına özgü bir aşırı basitleştirmedir. Roma'da, zenginlerle yoksullar arasında, Tiberius Gracchus parçalayana kadar huzurlu bir uzlaşma olduğu, nostaljik bir kurgudan öteye geçmez. MÖ 133'ten önceki on yıllık süreçte yaşanan siyasi tartışmalardan öğrenilenler açısından (çok fazla yoktu), halkın haklarını benzer şekilde savunan başkalarının da olması mümkündür. Söz gelimi MÖ 139'da radikal bir tribün, Roma seçimlerinin gizli oyla yapılmasını sağlayan bir yasa sunmuştu. Bunun arkasındaki adamın ete kemiğe büründürülmesine ya da harekete geçirdiği muhalefete ışık tutulmasına katkıda bulunacak çok az kanıt vardır; gerçi Cicero, "Seçim yasasının aristokratların bütün nüfuzlarını ellerinden aldığını herkes biliyor," derken ve teklifi vereni "pislik bir hiç" diye betimlerken bir ipucu veriyor. Ne var ki bu, dönüm noktası niteliğinde bir reform ve bütün yurttaşların siyasi özgürlüğünün temel güvencesiydi ve demokratik olsun olmasın klasik Yunan dünyasındaki seçimlerde bilinmeyen bir şeydi.

Yine de halkın haklarını, özgürlüğünü ve çıkarlarını savunanlarla, kendi deyişleriyle, uygulamada aşağı yukarı zenginlerin anlamdaşı olan, devletin "en iyi adamlar"ın (*optimi*) deneyimi ve bilgeliğiyle yönlendirilmesinin ihtiyatlılık olduğunu düşünenlerin arasındaki karşıtlığı belirginleştiren MÖ 133'teki olaylardı. Cicero *partes* sözcüğünü bu iki grup (bazen *populares* ve *optimates* de deniyor) için kullanıyordu ama bunlar modern anlamda parti değillerdi: Üyeleri, resmî liderleri ya da uzlaşılmış bildirileri yoktu. Yönetim hedefleri ve yöntemleri üzerine, neredeyse yüzyıldır sürekli çatışan, keskin bir şekilde farklı iki görüşü temsil ediyorlardı.

Gaius Gracchus

Roma dünyasının en çok aktarılan alaylarından birinde, MS 1. yüzyıl sonunda yazan hicivci Iuvenalis, –iddiasına göre– sadece iki şey,

"yiyecek ve eğlence" (*panem et circenses*) isteyen "Remus'un çetesi"ni küçümsüyordu. Bu deyimin yaygınlığının bugün bile gösterdiği gibi, burada katledilen ikizin torunları gibi sunulan kentli ayaktakımının sınırlı ufuklarının dâhice bir reddiydi bu: İmparatorların rüşvet olarak dağıttığı ve onları gerçekte siyaset dışında bırakan bedava yiyeceklerle at arabası yarışlarından başka hiçbir şeyi umursamıyorlardı. Bu aynı zamanda, Tiberius'un, MÖ 123 ve 122'de iki yıl üst üste tribün olan küçük kardeşi Gaius Sempronius Gracchus tarafından başlatılan, halka devlet hesabından temel yiyecek maddelerinin dağıtılması geleneğinin küçümseyerek yanlış tanıtılmasıydı.

Gaius bir "tahıl yardımı" başlatmamıştı. Tam olarak, devletin kentteki her yurttaşa her ay teşvikli, sabit bir fiyattan belirli miktarda tahıl satmasını öngören bir yasayı başarıyla Plebler Meclisi'ne sunmuştu. Yine de, bu girişimin boyutu ve hevesi muazzamdı. Ayrıca Gaius bunu desteklemek için gereken kayda değer altyapıyı planlamış görünüyordu: kamu satın almaları, dağıtım tesisleri ve bir tür kimlik denetiminin (başka türlü nasıl yurttaşlarla sınırlanabilirdi?) yanı sıra Tiber kıyısında yapılan ambarlarda ve başka yerlerdeki kiralık kapalı mekânlarda depolama. Bütün operasyona nasıl personel sağlandığı ve günlük örgütlenmenin nasıl yapıldığı kesin olarak bilinmiyor. Roma'daki kamu çalışanlarına birkaç yazıcı, ulak ve koruma görevlisi gibi temel destek sağlanmıştı. Yani devletin sorumluluklarının çoğunda olduğu gibi –Capitol Tepesi'ndeki tapınağından kenti seyreden tanrı Jüpiter heykelinin yüzünün boyasının yenilenmesi gibi küçük uzman işlerine kadar– tahılın yönetimi ve dağıtılması işinin büyük bölümü muhtemelen kamu hizmetleri sağlamaktan para kazanan özel üstlenicilerin ellerindeydi. Gaius'un girişimi, kısmen kentteki yoksullar için duyduğu kaygıdan kaynaklanıyordu. Verimli yıllarda Sicilya ve Sardinya'daki ürünler çeyrek milyon insanı –MÖ 2. yüzyıldaki Roma nüfusunun mantıklı ama biraz tutucu bir tahmini– doyurmaya hemen hemen yeterdi. Ne ki antik dönemin Akdeniz hasatlarında çarpıcı dalgalanmalar oluyordu ve fiyatlar bazen çoğu

sıradan Romalının –çarşı esnafı, zanaatkârlar, günlük işçiler– karşılayabileceğinin çok üzerine çıkıyordu. Gaius'tan önce bile, devletin kenti kıtlıktan korumak için önleyici tedbirler aldığı olmuştu. Kuzey Yunanistan'daki Tesalya'da bulunan açıklayıcı bir yazıt, bir Romalı yetkilinin MÖ 129'daki ziyaretini kayda geçiriyor. Süklüm püklüm gelmişti "çünkü ülkesinde şu anda açlık durumu vardı" ve oradan üç bin tondan fazla buğday vaadi ve bazı çok karmaşık nakliyat düzenlemeleriyle ayrılmıştı.

Ne var ki Gaius'un kafasında yalnızca yardımsever hedefler yoktu; ne de kimi zaman Roma'da göz önünde olan, aç bir nüfusun tehlikeli olduğu yönündeki gerçekçi mantık. Planının devletin kaynaklarının paylaşılması yönünde bir siyasi gündemi de vardı. Bu, Gaius'la en amansız muhaliflerinden birisi, zengin eski konsül Lucius Calpurnius Piso Frugi (soyadı ona yaraşır bir şekilde "pinti" demektir) arasında geçtiği rivayet edilen konuşmanın da konusuydu. Yasa onaylandıktan sonra Gaius, Frugi'yi tahıl ödeneği kuyruğunda beklerken görmüş ve önlemi hiç onaylamadığı halde neden orada durduğunu sormuştu. "Senin şu benim malımı adamlara paylaştırma fikrine hiç de meraklı değilim Gracchus ama yapacağın şey buysa eğer, payımı alacağım," diye yanıtlamıştı o da. Muhtemelen Gaius'u kendi söylemiyle vuruyordu. Tartışma devletin malının üzerinde kimin hakkının olduğu ve bireysel ve kamusal zenginliğin arasındaki sınırın nerede olduğu üzerineydi.

Ucuz tahıl dağıtımı Gaius'un en etkili reformuydu. İzleyen yıllarda değişikliklere gidilse de, hatta zaman zaman askıya alınsa da, temel ilkesi yüzyıllarca varlığını korudu: Antik Akdeniz'de devletin yurttaşlarına düzenli temel yiyecek sağlanması sorumluluğunu üstlenen tek devlet Roma'ydı. Buna karşın, Yunan dünyası çoğunlukla yokluk dönemlerinde ara sıra yapılan dağıtımlara ya da zenginlerin nadir cömertlik gösterilerine bel bağlamıştı. Bununla birlikte yiyecek dağıtımları Gaius'un pek çok yeniliğinden sadece bir tanesiydi.

Daha önceki Roma reformcularından farklı olarak Gaius, bir girişiminden çok daha fazlasına destek sağlamıştı. Efsanevi kurucu atalar dışarıda bırakıldığında, ölüm cezasına karşı temyiz hakkı, rüşvetin yasa dışı ilan edilmesi ve Tiberius'un teklif ettiğinden çok daha iddialı bir toprak dağıtımı planı gibi önlemlerle birlikte yaygın ve tutarlı bir *programı* bulunan kentin ilk politikacısıydı. Bu program, fazla gelen yurttaşların topluca sadece İtalya'daki değil, denizaşırı ülkelerdeki "koloni"lere de gönderilmesini içeriyordu. Yerle bir edilip lanetlendikten yirmi yıl kadar sonra Kartaca, yeniden yerleşilecek bir kent olarak tahsis edildi. Gelgelelim Romalının belleği o kadar da zayıf değildi ve bazı yerleşimciler oraya göç etmiş bile olsa bu proje çok geçmeden iptal edildi. Gaius'un sadece iki yılda önerdiği bütün yasaları bugün sıralamak şöyle dursun bu yasaların koşullarıyla hedeflerini saptamak dahi olanaksızdır. Roma'nın yurt dışındaki görevlilerinin davranışlarını yönlendiren ve taciz ettikleri insanlara tazminat yolları sağlayan (sonraki bölümde inceleyeceğiz) bir yasa metninin önemli bir bölümünün dışında, günümüze ulaşan kanıtlar büyük ölçüde söylentiler ya da daha sonraki canlandırımlar şeklinde gelmektedir. Öte yandan kilit nokta, çeşitliliğidir. Gaius'un muhaliflerine göre bu, tehlikeli bir şekilde kişisel güç çabası kokuyordu. Programı kuşkusuz halkla senato arasındaki ilişkinin sistemli bir şekilde yeniden şekillendirilmesi anlamına geliyordu.

Gaius'un yaşam öyküsünü yazan Yunan yazar "Plutarkhos"un (tam adı Lucius Mestrius Plutarchus), Gaius'un Forum'daki dinleyicilerine konuşurken yaptığı havalı bir hareket olması gereken şeyi iki yüzyıl sonra vurguladığında, anladığı buydu. Ondan önceki konuşmacılar senato binasına dönük dururken seyirciler hemen önündeki *comitium* olarak bilinen küçük alana doluşuyordu. Gaius, artık Forum'daki açık meydanda kendisini dinleyen halkla konuşurken stratejik şekilde senatoya sırtını dönerek geleneğe karşı gelmişti. Plutarkhos bunun uygulamada önemsiz bir sapma olduğunu kabul etmekle birlikte devrimci bir anlamı olduğunu da belirtiyor. Sadece

daha büyük bir kalabalığın katılmasına izin vermekle kalmamıştı; insanların senatonun denetleyici gözünden kurtulup özgürleşmesine de dikkat çekmişti bu hareket. Gerçekten de antik yazarlar Gaius'un keskin bir mekân politikası algısına sahip olduğuna inanıyordu. Bir başka hikâye, Forum'da (iki yüzyıl sonra Kolezyum yapılmadan önce gözde bir yerdi) gladyatör gösterisi yapılacağı zaman, çok sayıda üst düzey Romalının kiralayıp gelir elde etmek için geçici oturma yerleri kurduğunu anlatıyor. Gösteriden önceki akşam Gaius hepsini kaldırdı ve böylece halkın para ödemeden seyredeceği bol miktarda yer ortaya çıktı.

37. Angelica Kauffmann'ın tablosunda, "Gracchus Kardeşlerin Annesi Cornelia", küçük oğullarıyla birlikte (1785). Cornelia, Roma'nın, çocuklarının kamusal kariyeri üzerinde büyük etkisi olduğuna inanılan birkaç annesinden biridir. Dönemin çoğu kadınından çok daha gösterişsiz giyinmekle tanınıyordu. "Benim mücevherlerim çocuklarımdır," diyordu. Burada Kauffmann onu Tiberius'la Gaius'u (solda) bir kadın arkadaşıyla tanıştırırken hayal ediyor.

Ağabeyinden farklı olarak Gaius bir şekilde iki kere tribün seçilmeyi başardı. Ne ki şüpheli koşullar altında MÖ 121'de bir kez daha seçilemedi. O yıl, muhafazakârların bir çeşit kahramanı olan bağnaz konsül Lucius Opimius'un, çıkardığı yasaların çoğunu iptal etme çabalarına direndi. Süreç içinde ya Opimius'un komutasındaki bir çete tarafından öldürüldü ya da cinayete kurban gitmemek için kendini öldürdü. Şiddet tek taraflı değildi. Olaylar, konsülün hizmetlilerinden birinin –görünüşe göre, daha yeni kurban edilen bazı hayvanların iç organlarıyla gidip geliyordu ve bu, sahneye ürkütücü bir hava katıyordu– Gaius'un destekçilerine öylesine sövmesiyle ("Bırakın iyi adamlar geçsin, sizi mankafalar") ve daha da kaba bir hareket yapmasıyla başladı. Adamlar hizmetlinin üzerine saldırdı ve sivri kalemlerini saplayarak onu öldürdü; bu silahlı olmadıklarının, okumuş insanlar olduklarının ama sadece masum kurbanlar olmadıklarının açık bir işaretiydi. Senato, karşılık olarak, konsülleri "devlete zarar gelmemesini sağlamaya" çağıran bir karar aldı, Cicero'nun Catilina'yla MÖ 63'teki çatışması sırasında geçirilen olağanüstü hal yasasının aynısıydı bu. Opimius emre uydu, destekçileriyle amatör bir milis gücü oluşturdu ve ya oracıkta ya da doğaçlama mahkemelerde üç bin civarında Gracchus destekçisini öldürttü. Bu, sonucu şüpheli ve ölümcül bir örnek oluşturmuştu.

İzleyen yüzyıllarda iç kargaşadan sözüm ona ihanete kadar çeşitli krizlerin üstesinden gelmek için başvurulan bu emrin ilk kullanıldığı olay buydu. Resmî güç kullanımıyla ilgili bir tür düzenleyici çerçeve oluşturulmasına yönelik bir girişim olarak planlanmış olabilirdi. O dönemde Roma'da polis diye bir şey bulunmuyordu ve şiddetin denetim altına alınması için tek tek güçlü adamların bir araya getirebileceği kaynakların ötesinde pek bir şey yoktu. "Devlete zarar gelmemesinin sağlanması" talimatı kuramsal olarak Scipio Nasica'nın izinsiz eylemleriyle senato tarafından onaylanan eylemlerin arasına bir çizgi çekmeyi amaçlıyor olabilirdi. Uygulamada, bir linç çetesinin fermanı, sivil özgürlüklerin askıya alınmasına yönelik taraflı

bir gerekçe ve radikal reformculara karşı önceden tasarlanmış bir şiddetin yasal kılıfıydı. Söz gelimi, Opimius'un yerel destekçilerine katılan Giritli okçuların sadece tesadüfen el altında olduklarına inanmak zordur. Öte yandan Cicero'nun farkına vardığı gibi, emir her zaman tartışmalıydı ve geri tepmesi daima olasılık dâhilindeydi. Opimius gereğince yargılandı ve aklanmasına karşın saygınlığını hiçbir zaman tümüyle geri kazanamadı. Gracchus destekçilerinin bastırmasını kutlamak için Forum'daki Tanrıça Concordia ("Uyum") tapınağını aşırıya kaçarak yeniletmeye cüret ettiğinde ya da bunu yapacak kadar saflık gösterdiğinde, elinde kalemiyle bazı realistler ön cepheye, "Anlamsız bir Uyumsuzluk bir Uyum Tapınağı yapıyor" diye yazarak kanlı fiyaskoyu özetliyordu.

Yurttaşlar ve Savaştaki Müttefikler

Gaius'un devrimci reformlarından kısa süre önce, MÖ 120'lerin ortalarında bir Roma konsülü karısıyla birlikte İtalya'da yolculuk ediyordu ve küçük Teanum kentine (modern Teano, Roma'nın yaklaşık yüz altmış kilometre güneyinde) geldi. Hanımefendi kentte çoğunlukla erkeklere ayrılan hamamı kullanmaya karar vermişti, belediye başkanı da hamamı onun için hazırlattı ve hamamın düzenli müşterileri kapı dışarı edildi. Bununla birlikte kadın tesislerin zamanında hazırlanmamasından ve yeterince temiz olmamasından yakındı. "Bu nedenle foruma bir kazık dikildi ve Teanum'un belediye başkanı, kentin en seçkin adamı, alınıp buna bağlandı. Giysileri çıkarıldı ve sopalarla dövüldü."

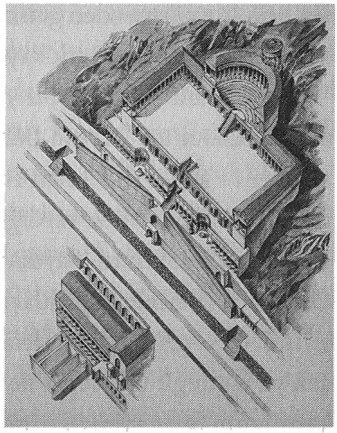
Bu hikâye bize kadar ulaştı çünkü Gaius Gracchus'un bir konuşmasından, MS 2. yüzyılda onun hitabet üslubunu çözümleyen bir edebiyat bilgini tarafından aynen aktarılmıştı. Roma'nın dehşet verici gücünü kötüye kullanma örneklerinden biriydi bu ve Gaius'un kampanyalarından bir başkasına –Roma yurttaşlığını İtalya'da daha

da yaygınlaştırmaya– destek vermek için alıntılanmıştı. Bunu ilk öneren o değildi. Teklifi, Roma'nın müttefikleri ve İtalya'daki Latin topluluklarının statüsüyle ilgili büyüyen anlaşmazlığın bir parçasıydı. Anlaşmazlık müttefiklerin çoğunun Sosyal Savaş'ta, Roma tarihinin en öldürücü ve şaşırtıcı çatışmalarından birinde, Roma'nın karşısında yer almasıyla sona erdi. Roma'yı kendilerine tam yurttaşlık vermeye zorlamak için mi şiddete başvurmuşlardı? Yoksa Roma'dan kurtulmaya mı çalışıyorlardı? *Dışarıda mı* yoksa *içeride mi* kalmak istiyorlardı?

Roma'yla diğer İtalyanların arasındaki ilişki, MÖ 3. yüzyıldan başlayarak farklı yönlerde gelişmişti. Müttefikler kuşkusuz Romalılarla çıktıkları ortak seferlerden, zaferle ve onu izleyen ticari fırsatlarla gelen ganimetler şeklinde bol bol ödüller kazanarak ayrılmışlardı. Roma'nın doksan beş kilometre güneyinde ve teknik olarak Latin bir koloni olan Fregellae kentindeki bir aile, bu seferlerden evlerini,

38. MÖ 2. yüzyıl sonu Praeneste'sindeki dev mimari yapılar, daha sonra inşa edilen ve hâlâ eski tapınağın temel şeklini koruyan Rönesans sarayının içinde kaldı. Aşağıdaki rampalarla teraslar hâlâ açıkça görülebiliyor.

39. Praeneste'deki antik tapınağın canlandırımı. Üst seviyedeki sarayın yarım daire şeklinin alttaki Tanrıça Fortuna tapınağının şeklini yansıttığı açıkça görülüyor. Roma'da bile bu kadar büyük ölçekli bir şey yokken, bunun Pompey'in Tiyatrosu'ndan (Resim 44) elliyi aşkın yıl önce yapılmış olması ilginçtir.

bazılarına katıldıkları uzak çarpışmaları betimleyen pişmiş toprak duvar süslemeleriyle donatacak kadar gurur duyuyordu. Daha büyük ölçekte, pek çok İtalyan kentindeki görkemli mimari yapılar müttefiklerin kazançlarıyla ilgili somut kanıtlar sağlamaktadır. Söz gelimi ber koloni olan Roma'dan sadece otuz iki kilometre uzaklıktaki Praeneste'de, Akdeniz'deki her şeyle aşık atabilecek muazzam, yepyeni bir Tanrıça Fortuna tapınağı, –tiyatrosu, terasları, revakları ve sütun dizileriyle– bir gösteriş mimarisi başyapıtı yapılmıştı. Bu kentin pek çok ailesinin ismine, dönemin en büyük ticari merkezlerinden biri ve köle ticaretinin merkezi olan Ege adası Delos'taki Romalı ve İtalyan tüccarlarda rastlanması pek de rastlantı olamaz.

Delos gibi yerlerdeki yabancıların gözünde "Romalılar" ile "İtalyanlar" arasındaki farklar oldukça küçüktü ve bu terimler az çok birbirlerinin yerine kullanılıyordu. İtalya'da bile sınırlar belirsizleşmiş ya da aşınmıştı. MÖ 2. yüzyıl başında, "oy hakkı olmayan yurttaşlar" oy hakkı kazanmıştı. Sosyal Savaş'tan önce bir noktada, Romalılar Latin statüsü bulunan bir toplulukta bir kamu görevini yerine getiren herkesin tam Roma yurttaşlığı alma hakkı bulunduğunu kabul etmiş olabilirdi. Uygulamada, gerçekten yurttaşlık talep eden İtalyanlar

çoğunlukla görmezden geliniyordu ya da bir Roma nüfus sayımında kendilerini resmî olarak kaydettirmeye çalışıyorlardı.

Öte yandan bu tür bir yakın bütünleşme, olayın sadece bir yüzüydü. Gaius'un İtalyan belediye başkanı hikâyesi, nezaketsizden acımasıza kadar gidebilen Romalıların, müttefik toplumların önde gelen üyelerine zarar verdiği ya da onları aşağıladığı söylenen pek çok yankı uyandıran olaydan sadece biriydi. Bir başka konsül, ikmal düzenlemelerinde yaptıkları bir hatadan dolayı yörenin ileri gelenlerinden bir grup adamı defalarca çıplak olarak kırbaçlatmıştı. Gerçek ya da değil (ve hepsi de sonuçta Romalıların diğer Romalılara kanıtlanmamış saldırılarından ilham alıyordu), bu öyküler Roma devletinin bazı zorbaca eylemleriyle ve önde gelen müttefiklerin ikinci sınıf konumu ve siyasi dışlanma algısıyla daha da ateşlenen bir karşılıklı suçlama, alınganlık ve zehirli dedikodu ortamını göstermektedir. Senato, yasayı İtalya'nın bütününde uygulayabileceğini varsaymaya başlamıştı. Tiberius Gracchus'un toprak reformu, yoksul Romalıların takdirini toplasa da, "kamu arazileri" ellerinden alınan zengin İtalyanlar için bir kışkırtmayken yoksul İtalyanları da dağıtımın dışında bırakıyordu. İtalyan seçkinlerinin bazılarının önde gelen Romalılarla yakın kişisel ilişkileri (başka türlü Tiberius'un toprak reformuna karşı Scipio Aemilianus'tan nasıl yardım alabilirlerdi?) Roma siyasetinde ya da karar alma mekanizmasında resmî bir konumları olmadığı gerçeğini telafi etmiyordu.

MÖ 120'lerde, "İtalyan sorunu" artan bir şekilde anlaşmazlıklara yol açıyor ve şiddetli çatışmaları kışkırtıyordu. MÖ 125'te Fregellae halkı Roma'yla ilişkisini kesmeye kalkıştı ama girişimleri birkaç yıl önce Gaius Gracchus'u öldüren aynı Lucius Opimius liderliğindeki bir Roma ordusu tarafından bastırıldı. Fregellae'nin yıkımının enkazından bir zamanlar o ortak seferleri kutlayan duvar süslemelerinin kalıntıları iki binyıl sonra çıkarıldı. Aynı zamanda, Roma'da kente akın eden yabancılarla ilgili korkular, modern yabancı düşmanlığı kampanyalarına benzer bir şekilde kamçılanıyordu. Gaius'un rakiplerinden biri,

bir *contio*da, yani halk toplantısında yaptığı konuşmada, akın eden Romalıları akıllara getiriyordu. "Latinlere yurttaşlık verdiğinizde, diyorum ki, bir *contio*da, oyunlarda ya da bayramlarda şimdiki gibi size yer olacağını mı sanıyorsunuz?" diye kışkırtıyordu seyircileri. Ara sıra göçmenlerin geri gönderilmesine ya da İtalyanların kendilerini tam Roma yurttaşı gibi göstermelerinin önlenmesine yönelik resmî girişimler de oluyordu. İtalyan davasının ateşli bir destekçisi olmak da tehlike yaratabiliyordu. MÖ 91 sonbaharında Marcus Livius Drusus adlı birisinin, yurttaşlık haklarının İtalya'da daha da yaygınlaştırılması teklifi, adamın evinde katledilmesiyle, bir grup ziyaretçisini geçirirken bıçaklanmasıyla sonuçlandı.

Bu cinayet korkunç ölçekteki olgunlaşmış bir savaşın habercisiydi. Dönüşü olmayan noktaya, MÖ 91'de, Romalı bir temsilcinin İtalya'nın orta kesimindeki Asculum halkına hakaret etmesiyle ulaşıldı. Halk buna temsilciyi ve kentteki diğer bütün Romalıları öldürerek karşılık verdi. Bu gaddarca etnik temizlik örneği, arkadan gelen, pek de iç savaşın uzağında olmayan şeyin gidişatını belirledi: "İğrençliğini hafifletmek için *socii*ye karşı bir savaş denebilir; gerçek şu ki bu yurttaşlara karşı bir savaştı," diye özetleyecekti bunu bir Romalı tarihçi daha sonra. Romalıların MÖ 89'da fırlattıkları taş güllelerin izlerinin kent surlarında bugün bile görülebildiği Pompeii dâhil yarımadanın büyük bölümündeki çatışmaları kapsıyordu bu savaş. Romalılar İtalyanları yenilgiye uğratmak için muazzam bir güç seferber etmiş ve ağır kayıplar ve çok büyük ölçüde bir panik pahasına zafer kazanmıştı. Bir konsülün savaşta öldürülmesinin ardından Roma'da o kadar büyük bir üzüntü yaşandı ki cesedi geri getirildiğinde senato gelecekte kayıpların öldükleri yerde gömülmeleri yönünde bir karar çıkardı ve bu, bazı modern devletlerin de aldığı bir karardı. Ne var ki çatışmanın büyük bölümü görece süratle gelişmiş ve iki yıl içinde sona ermişti. Görünüşe göre barışı hızlandıran basit bir önlemdi: Romalılar Roma'ya karşı silaha sarılmayan ya da silah bırakmaya hazır İtalyanlara tam yurttaşlık önermişti.

Bu kuşkusuz çoğu müttefiğin savaşa girme nedenini tam Romalı olmak, siyasi dışlanmalarına ve ikinci sınıf konumlarına bir son vermekmiş gibi gösteriyor. Çoğu antik yazar çatışmayı böyle açıklıyor. Büyük büyükbabası Romalıların yanında savaşan bir İtalyan olan bir yazar, "İktidarını bir zamanlar silahlarıyla savundukları bir devletin yurttaşlığının peşindeydiler," diye dayatıyor. İtalyanların başarıyla Romalılara dönüşmesinin gözde bir hikâyesi, Kuzey İtalya'nın Picenum bölgesinden bir adamın kariyerine dikkat çekiyor: Roma'da, sonradan düşmana dönüşen müttefiklere karşı kazanılan bir yenginin kutlandığı zafer alaylarından birinde, kucakta bir bebekken tutsaklarla birlikte dolaştırılmıştı; elli yıl sonra, artık Romalı bir general olarak Partlar'a karşı kazandığı bir galibiyetin ardından kendi zaferini kutluyordu; bir zafer alayının her iki tarafında da yer almış bilinen tek adamdı, galibe dönüşen bir kurbandı. Bununla birlikte Romalı yazarlar, savaşın sonuçlarını amaçlarıyla dengelemeye ya da İtalyanlara daha sonraki Roma ve İtalya birliğine daha kolay uyacak bir hedef vermeye fazla hazır olabilirdi.

Çünkü İtalyan tarafının çağdaş propagandası ve örgütlenmesi bunun aslında Roma'dan tam bağımsızlık kazanmayı hedefleyen bir ayrılma hareketi olduğunu göstermektedir. Müttefikler, başkenti adı "Italica" olarak değiştirilen bir kent olan Italia adlı rakip bir devlet kurma yolunda ilerlemiş görünüyordu ve *Itali* ("İtalyanlar") sözcüğü kurşun güllelerine basılmıştı bile. Roma'nın simgesi kurdu boynuzlayan İtalya'nın simgesi boğanın unutulmaz imgesini sergileyen sikkeler basmışlardı. Üstelik İtalyan liderlerden biri Romalılara, "İtalyan özgürlüğünü çalan kurtlar" diyerek Romulus ve Remus destanını güzelce tersine çevirmişti. Bu bir bütünleşme talebi gibi görünmüyor.

Bulmacanın en kolay çözümü, müttefikleri, kimileri Romalılara karşı ölümüne direnmeye kararlı, bazıları anlaşma yapmaya daha fazla hazır, pek çok farklı hedefleri olan gevşek bir koalisyon olarak düşünmektir. Bunun doğru olduğuna şüphe yok. Öte yandan daha incelikli düşünceler de ve –hoşunuza gitse de gitmese de– İtalyan-

ların Roma'dan bağımsızlıklarını kazanmak için çok geç olduğuna dair ipuçları da vardı. Basılan paralar kesinlikle bazı Roma karşıtı imgeler taşıyordu. Ne var ki bunlar tümüyle Roma sikkelerinin ağırlık ölçütlerine dayanıyordu ve diğer tasarımların çoğu doğrudan Roma'yla ilgili konulardan ödünç alınmıştı. Sanki İtalyanların Roma'ya saldırabileceği tek kültürel dil –bütünleşmenin ya da İtalya üzerindeki Roma egemenliğinin ne kadar yol almış olduğunun açık bir göstergesi olarak– artık bir Roma diliymiş gibidir.

Sosyal Savaş'ın gerekçeleri ne olursa olsun, tam yurttaşlığı yarımadanın büyük bölümüne yayan MÖ 90 ve 89'daki yasanın etkileri çarpıcıydı. İtalya artık klasik dünyanın şimdiye kadar gördüğü ulus devlete en yakın şeydi ve yüzyıllar önce gördüğümüz, "Romalılar"ın çifte yurttaşlığı ve biri Roma'nın, diğeri doğdukları kentin olmak üzere iki kentsel kimliği olabileceği ilkesi, norm olmuştu. Antik yazarların verdiği sayılar doğruysa eğer, Roma yurttaşlarının sayısı bir hamlede üç kat artmış, bir milyonu aşmıştı. Bunun olası etkisi ve sorunları ortadaydı. Söz gelimi, İtalyanların meclislerdeki etkisini sınırlandırmak için her zaman en son oy verecek az sayıdaki

40. Sosyal Savaş'ta İtalyan müttefikler tarafından basılan en saldırgan Roma karşıtı sikke. İtalyan boğası Roma kurdunu tümüyle etkisiz hale getiriyor ve desenin altında İtalyanların Osk diliyle sikkenin basımından sorumlu kişinin adı yazıyor. Gümüş sikkenin diğer yüzü Tanrı Bacchus'un başını ve yine Osk dilinde önde gelen İtalyan generallerinden birinin adını taşıyor.

ek kabilelere kaydedilmeleri yönündeki başarısız bir öneri dâhil, yeni yurttaşların seçmen kabilelerine nasıl yerleştirilecekleriyle ilgili şiddetli tartışmalar vardı. Öte yandan Romalılar geleneksel siyasetlerinde ya da yönetimsel kurumlarında, yeni siyasi ortamın yönetilmesi için gereken düzeltmeleri hiçbir zaman yapmadı. Roma dışında oy verilmesine yönelik bir sistem kurulmadığından uygulamada sadece seyahat edebilecek zamanı ve parası olan İtalyanlar yeni siyasi güçlerinden yararlanabiliyordu. İşin bir bölümünü yerel yetkililere devretmiş olsalar bile, bu kadar fazla sayıdaki yurttaşın resmen kaydedilmesi de onları neredeyse mahvetmiş gibi görünüyor. MÖ 70'de tam bir nüfus sayımı yapıldı (ve "bir milyonun üzerinde bir şey" tahmini bu sayılardan geliyor) ama bu MÖ 28'e, İmparator Augustus'un saltanatının başlangıcına kadar olan son resmî kayıttı. Bu ara genelde siyasi istikrarsızlığa bağlanıyor ama işin boyutunun ve zorluğunun da ilgisi olmalıydı.

Cicero'nun MÖ 62'de şair Archias'ı –daha önce pek çok önde gelen Romalının başarılarını bir şiirde (üzücü ya da değil, günümüze ulaşmamıştır) öven ve Cicero'nun da Catilina'ya karşı kazandığı zaferi kutlayan uygun bir şiir yazmasını beklediği adamı– savunmak için yaptığı konuşmada, Sosyal Savaş'tan hemen hemen otuz yıl sonra hâlâ süregelen bazı zorlu sorunların canlı bir resmi çizilmektedir. Archias Antik Suriye'de, Antakya'da doğmuştu ama Aulus Licinius Archias adıyla, İtalya'ya göç ettiği, Heraclea kenti yurttaşı olduğu ve Sosyal Savaş'tan sonra Roma yurttaşlığı alma hakkı bulunduğunu iddia ediyordu. Bu statü mahkemeye taşındı. Gelgelelim savunma zorluklarla karşılaştı. Archias'ın Heraclea yurttaşı olduğuna dair yazılı bir kanıt yoktu çünkü kentin kayıt bürosu Sosyal Savaş'ta yanmıştı. Hiçbir nüfus sayımı listesinde görünmediği için, Roma yurttaşlığıyla ilgili kanıtlar da çok azdı; kuşkulu olduğunu düşünebileceğimiz bir şekilde en son nüfus sayımlarının ikisinde de ülke dışındaydı. Cicero da onu doğrulaması için bazı tanıklara ve artık ölmüş olan ve şairin iddiasını ilk doğrulayan praetorun özel kayıtlarına güveniyordu.

Jürinin ne yaptığı bilinmiyor. Kayıp belgelerle ilgili gerekçelerin fazlasıyla zayıf olduğunu mu düşündüler? Yoksa bunun çoğunlukla iç savaşın arkasından yaşanan türden bir sorunlar silsilesi ve kimlik kaybı olduğunu anladılar mı? Her durumda, Cicero'nun savunması basit "müttefiklere yurttaşlık verildi" kısaltmasının hemen altında yatıyor olması gereken bazı anlaşmazlıklar ve yönetimsel kâbuslar için önemli bir kanıttır. Buna zorlanmış bile olsalar bu, Romalıların olağanüstü cesur bir hamlesiydi ama kaynakları ya da davalarını temsil etmesi için bir Cicero çağıracak nüfuzları olmadığından ortaya çıkan yasal açmazların içine düşen muhtemelen pek çok başka Archias olmuştu.

Sulla ve Spartaküs

Genç Cicero'nun çok alt düzey bir memur olarak çalıştığı Pompeii'ye yönelik MÖ 89'daki kuşatmanın Romalı komutanı, Lucius Cornelius Sulla *Felix*'ti; bu ad "şanslı" ya da daha etkileyici şekliyle "Tanrıça Venüs'ün gözdesi" anlamına geliyordu. Caddelerdeki binaların ön cephelerine daha sonra yapılan sıvaların altlarında bulunan ve anlaşıldığı kadarıyla yerel milislere nerede toplanılacağını bildiren duyurulara bakılırsa, içeride iyi örgütlenmiş bir direnişle karşılaşmıştı. Pompeii halkı Sulla'nın daha önemli hedeflere yönelmesinin ardından bir süre dayanmış gibi görünüyordu ama Sulla bazı yerel grafiti sanatçılarına adını kent surlarındaki kulelerden birine yazdırtacak kadar büyük bir etki yaratmıştı.

Sulla, Roma kentinin içindeki ve çevresindeki neredeyse on yıllık açık savaş sürecinin ve kısa ve kanlı bir tek adam yönetiminin önemli ve tartışmalı bir kişiliğiydi. Dara düşen bir patrici ailesinde doğan Sulla, elli yaşlarındayken MÖ 88'de konsül seçildi. Çatışmalar, önce ona verilen ama sonra ansızın bir rakibine devredilen, Kral Mitridates'e karşı savaşın olası şerefli ve kazançlı komutanlığını

geri almak için Sosyal Savaş'ın son aşamalarında liderliğini yaptığı birlikleriyle Roma'ya saldırdığında başladı. MÖ 83'te, galip olarak İtalya'ya döndükten sonra da devam etti, Roma'yı, kendisi yokken yönetimi ellerine geçiren düşmanların elinden almak için neredeyse iki yıl savaştı. Sulla'nın yokluğunda, kentteki anlaşmazlıklar şiddet, cinayet ve gerilla savaşıyla çözülmüştü. Üstelik Mitridates'e karşı komutayı üstlenmeleri için, birbirlerine yabancı düşmanlar kadar karşıt olan iki rakip general gönderilmişti; bu, çok ölümcül olmasaydı biraz gülünç olabilecek bir durumdu.

Antik yazarlar MÖ 80'lerin ortasındaki bütün bu dönem için dehşet verici, kana susamış ve kafa karıştırıcı bir resim çiziyor. Sulla'nın Roma'ya yönelik iki saldırısında da kentin merkezinde çok şiddetli çatışmalar yaşandı. İkinci saldırı sırasında, Capitol Tepesi'ndeki Jüpiter Tapınağı, Cumhuriyetçi Roma'nın kurucu simgesi yakıldı ve senatörler senato binasında bile güvende değildi. Dördü –İmparator

41. MÖ 84–83'te basılan bu gümüş sikkede Sulla, tanrıların kendisini korumasıyla böbürleniyor. Sikkenin bir yüzünde Venüs, sağda görülen, zaferin simgesi palmiye tutan oğlu Cupid'le birlikte. Diğer yüzünde bu korumanın getirdiği askerî başarılara göndermeler var: IMPER(ATOR) ITERUM askerleri tarafından iki kere (*iterum*) kudretli bir fatih (*imperator*) olarak selamlandığını kaydediyor ve ortadaki simgeler arasında zafer hatırası olarak kullanılan iki zırh takımı vardır.

Nero'nun bir atası da dâhil– orada otururken Sulla'nın düşmanları tarafından katledildi. O arada, Mitridates'e karşı seferlerden birinde bir ordu komutanı, yardımcısı tarafından katledildi, ardından askerlerinin çoğu kaçınca o da kendini öldürdü. Kaçakların çoğu Sulla'yla güçlerini birleştirmeye karar verdiyse de birkaç subay Mitridates'e, savaşmaları gereken düşmana katılmayı seçti.

En gaddarca anlatılarsa ölümcül sürgünleri ve bürokratik yok edilecekler listelerinin duygusuzca kışkırttığı dehşeti kuşatıyor. Sulla'nın sadizmi hikâyenin bir kısmıydı. Düşmanlarının birkaç yıl önce başlattığı, kurbanlarının kafalarını Forum'daki *rostra*ya çiviletmek gibi kan dondurucu bir uygulamayı Sulla'nın daha da ileri götürerek kafaları hatıra olarak evinin atriumuna (ya da avluya) koyduğu söylentisi çıkmıştı; bu, ataların büstlerinin orada sergilenmesi yönündeki Roma geleneğinin iğrenç bir taklidiydi. Özellikle genç bir kurbanın kesik kafasını teşhir ederek ve komedya yazarı Aristofanes'in yürümeyi öğrenmeden koşmaya çalışmak anlamına gelen bir dizesini okuyarak Yunan edebiyatından alıntı yapma işini berbat bir hale getirdi. Mezarı için kaleme aldığı cümlelerin arasında, "Bana kötülük edenler bedelini çok ağır ödedi," de vardı; Scipios'un mezar yazıtlarından çok farklıydı bu. Ne ki hepsi bu değildi. Hikâyenin diğer bölümü, hesaplaşmak ya da sadece cinayetlere verilen para ödüllerini almak için çok sayıda insanın katliama katılma hevesiydi. Catilina nam salmış bir suçluydu, kendi düşmanlarını listelere koyması için Sulla'yı ikna etmişti ve pis işini tamamlayınca insan kasaplığının ellerindeki izlerini kutsal bir çeşmede yıkamıştı.

Böylesi bir şiddeti nasıl açıklayabiliriz? Betimlendiğinden daha az korkunç olduğunu ileri sürmek yeterli değil. Bu bir noktaya kadar doğru. Anlatıların bize ulaşan büyük bölümü, düşmanlarının vahşetini abartmaya meraklı insanların taraflı hikâyelerine dayanmaktadır. Söz gelimi, Catilina'nın karalanması büyük olasılıkla Cicero'nun propagandasından kaynaklanıyor. O da sadece bir noktaya kadar:

Sulla'nın Roma'ya karşı iki saldırısı, Jüpiter Tapınağı'nın yakılması, savaşan lejyonlar ve ölüm listeleri sadece propaganda savaşının uydurmaları olarak reddedilemez. Sulla'yı bütün bunları yapmaya itenin ne olduğunu düşünmek de yeterli değil. Gerekçeleri o günden beri tartışılıyor. O acımasız ve çıkarcı bir otokrat mıydı? Yoksa Roma'da düzeni yeniden sağlamak için son bir girişimde mi bulunuyordu? Mesele şu ki, Sulla'nın eylemlerinin arkasında ne yatarsa yatsın (ve şimdi de her zamanki kadar düzeltilemez olan) şiddet tek bir adamın etkisine yüklenemeyecek kadar yaygındı.

Bu dönemdeki çatışmalar pek çok bakımdan Sosyal Savaş'ın bir devamıydı: Eski müttefiklerle dostların arasındaki bir iç savaş, yurttaşların arasındaki bir iç savaşa dönüşmüştü. O süre içinde aşınan şey, Romalılarla yabancı düşmanlar ya da *hostes* arasındaki temel ayrımdı. Sulla MÖ 88'de kentteki düşmanlarını *hostes* ilan etti, Cicero'nun da daha sonra kullandığı gibi, sözcüğün bir Romalıya karşı bilinen ilk kullanımıydı bu. Karşılığında, kentten ayrılır ayrılmaz, hemen Sulla'yı *hostis* ilan ettiler. Sınırların belirsizleşmesi Doğu Akdeniz'deki bozgunlarda da hüküm sürüyordu: Eski kesinlikler o kadar köklü altüst olmuştu ki bir Romalı komutanı terk eden askerler hem Sulla'yı hem de Mitridates'i yeni bağlılıkları için olası seçenekler olarak görebiliyordu ve Roma güçlerinin içindeki bir grup Troya'yı, Roma'nın atasını yıkmıştı. Bu, baba katlinin efsanevi eş değeriydi.

Sosyal Savaş aynı zamanda Roma yakınlarında büyük miktarda askerî insan gücü, kendi İtalyan dost ve akrabalarıyla savaşmakta kayda değer deneyime sahip askerler bulunabilmesini sağlamıştı. Tartışmalı ve vahşi olsalar da kentte son zamanlarda yaşanan şiddet örnekleri görece küçük ölçekli ve kısa dönemliydi. Ne var ki Gracchus kardeşleri katleden türden haydutların yerini silahlı lejyonlar aldığında, kent kolayca Sulla dönemini tanımlayan geniş çaplı, uzun dönemli bir savaş durumu alanına dönüştü. Neredeyse erken Roma'nın özel ordularına bir dönüştü bu çünkü muhtelif halk oylarıyla ya da senato

kararlarıyla desteklenen ayrı ayrı komutanlar, lejyonlarını istedikleri yerde kendi bölgesel mücadelelerini yürütmek için kullanıyordu.

Yine de bütün bunlardan Roma siyasetinin yeniden yazılmasına yönelik sıra dışı, köklü bir muhafazakâr girişim çıkmıştı: saati geri alma uygulamasına benzeyen geniş çaplı bir değişim. MÖ 82'de kentte kendini yeniden kabul ettirdiğinde, Sulla, "yasaların yapılması ve *res publica*'da düzenin yeniden sağlanması" için kendisini seçtirdi. Diktatörlük, bir bireye her zaman değil ama bazen, askerî olabilen bir krizle baş etmesi için geçici bir süreliğine mutlak güç sağlayan eski bir olağanüstü hal göreviydi. Bu göreve gelen en son kişi, yüzyılı aşkın bir süre önce MÖ 202'de, II. Punik Savaşı'nın sonunda iki konsül de Roma dışındayken seçimleri yapmak için atanmıştı. Sulla'nın diktatörlüğü iki açıdan farklıydı: Birincisi, bir zaman sınırı yoktu; ikincisi, yasa yapmak ya da iptal etmek için yargı dokunulmazlığı güvencesiyle birlikte çok büyük, denetimsiz bir güç sağlıyordu. Görevinden istifa edip Napoli Körfezi'ndeki evine dönüp MÖ 78'de yatağında ölene kadar üç yıl boyunca yaptığı tam olarak buydu. Hayat hikâyesi göz önünde bulundurulduğunda insanı şaşırtacak kadar huzurlu bir sondu ama bazı antik yazarlar ne kadar dehşet verici olduğunu aktarmaktan memnundu: Cesedinin kurtlandığı sanılıyordu, o kadar hızlı çoğalmışlardı ki temizlenememişlerdi. Sulla modern anlamdaki ilk diktatördü. Jül Sezar ikincisi olacaktı. Bu özel siyasi güç modeli, Roma'nın en çürütücü miraslarından biridir.

Sulla, Gaius Gracchus'unkinden bile daha kapsamlı bir reform programı başlatmıştı. Teşvikli mısır payı dâhil son zamanların bazı halkçı önlemlerinin kimilerini iptal etmişti. Yine devlet görevleri için bir dizi hukuksal işlem, kural ve düzenleme getirmişti; bunların çoğu senatonun bir devlet kurumu olarak merkezî konumunu yeniden güçlendirmişti. Yüzlerce üye görevlendirerek senatörlerin sayısını yaklaşık üç yüzden altı yüze çıkardı (kesin bir sayı hiç olmadı) ve bu yeni büyüklüğün sürdürülebilmesi için üye alma yöntemini zekice değiştirdi. Senatörlerin censorlar tarafından üye yapılması yerine,

bundan sonra daha alt düzeydeki quaestor makamına oturan herkes otomatik olarak senatoya girecekti ve aynı zamanda quaestor sayısı sekizden yirmiye çıkartılıyordu; bu da her yıl ölenlerin yerini almaya hemen hemen yetecek sayıda yeni üye anlamına geliyordu. Sulla siyasi makamlara belirli bir düzen içinde ve asgari bir yaşta gelinmesinde (söz gelimi kimse otuz yaşından önce quaestor olamıyordu) ve hiçbir göreve on yıl içinde iki kez gelinmemesinde ısrarcıydı. Bu, tam olarak kendisinin yararlandığı kişisel güç birikimini önlemeye yönelik bir girişimdi.

Bu reformlar geleneksel Roma uygulamasına dönüş olarak gösterildi. Aslında çoğu hiç de öyle değildi. Daha önce devlet görevlerinin bir düzene sokulmasına yönelik bir ya da iki girişim olmuştu ama genelde Roma'nın geçmişine inildikçe bu tür kurallar da daha değişken hale geliyordu. Bazı amaçlanmamış sonuçlar da vardı. Quaestor sayısını artırmak bir sorunu –senatör alımı sorununu– çözmüştü ama başka bir sorunu doğurmuştu. Konsüllerin sayısı sadece iki olarak kaldığı için siyaset yarışına en alttan başlayan ama asla en tepedeki konuma ulaşamayacak adamların sayısı gitgide artıyordu. Kuşkusuz bazıları bunu yapmak istemiyordu ve kimileri konsüllük için normalde kırk iki olan yeni asgari yaşa ulaşamadan ölüyordu. Ama sistem siyasi rekabeti şiddetlendirmeyi ve tıpkı yirmi yıl sonrasının Catilina'sı gibi, hoşnutsuz başarısızlar üretmeyi garantiliyordu.

Sulla'nın en nam salmış reformlarından biri, onun akıl yürütmesine ışık tutuyor. En radikal reformların hemen hemen hepsini Gracchus kardeşlerden bu yana halkın tribünü makamına gelen erkekler başlatmıştı. Bunun farkında olması gereken Sulla da, sert bir şekilde tribünlerin yetkilerini sınırlamaya koyuldu. Bu tribün de muhtemelen Sulla'dan onlarca yıl önce, diktatörlük gibi büyük ölçüde yeniden keşfedilmiş bir diğer görevdi. MÖ 5. yüzyılda, pleblerin çıkarlarını temsil etmek üzere oluşturulmuştu ama haklarının ve ayrıcalıklarının bazıları çok daha sonraki dönemlerde de bu makamı

siyasi güç arayanlar için özellikle cazip bir hale getirmişti. Özellikle, Plebler Meclisi'ne yasa önerme hakkı taşımanın yanı sıra devlet işleriyle ilgili veto hakkına da sahipti. Bu veto çok sınırlı bir şekilde başlamış olmalıydı. Sınıf Çatışmaları'nın ilk günlerinde patricilerin pleb temsilcilerinin istedikleri kararı veto etmesine izin vermesi düşünülemez. Ne var ki Octavius'un MÖ 133'te Tiberius Gracchus'un yasalarını arka arkaya veto etmesiyle birlikte tribünün müdahale hakkının hemen hemen sınırsız olması ilkesi oluşturulmuş ya da dayatılmış olmalıydı.

Tribünler bütün siyasi renklere kapılarını açmıştı: hem Octavius'u hem de Tiberius Gracchus'u sandalye bacağıyla öldüren, başına buyruk düzen koruyucusu da tıpkı Tiberius gibi bir tribündü. Aynı zamanda o dönemde aynı ölçüde zengindiler ve kesinlikle en alttakilerin siyasi sesi değildiler. Öte yandan makam gözde olmayı sürdürüyordu. Hâlâ sadece plebleree açıktı; gerçi patriciler o kadar hevesliydi ki bir pleb ailesine girerek zorluğu aşabiliyorlardı. Üstelik sürekli halkçı reformlar sunmak için kullanılıyordu. Sulla da kurnazca bunu siyasi hırsları olan insanlar için cazibesiz bir makam haline getirmeye koyuldu. Tribünlerin yasa önerme hakkını ellerinden aldı, veto yetkilerini kısıtladı ve tribünlük yapanların gelecekte bir başka göreve seçilmesini önledi; bu, makamı çıkmaz sokağa dönüştürmenin garantili bir yoluydu. Bu kısıtlamaların kaldırılması Sulla'ya karşı muhalefetin başlıca sloganı haline geldi ve emekliliğinden sonraki on yıl içinde hepsi de yürürlükten kaldırıldı ve bir başka güçlü ve önemli tribünler kuşağının önü açıldı. Daha sonraları imparatorlar bile Roma halkına yönelik ilgilerini göstermek için "tribünlerin yetkilerine sahip olmak"la *(tribunicia potestas)* böbürlenir olmuştu.

Bununla birlikte geçmişe bakıldığında tribünlük bir ölçüde dikkat dağıtıcı bir şey gibi görünmektedir. Roma siyasetini bölen belirli bir makamın ayrıcalıkları değil, siyasi iktidarın yapısıyla ilgili anlaşmazlıktı. Orta dönemde daha da önemli olan şey, daha az görünür ve açıkça tartışmalı bile olsa, Sulla'nın, uzun zamandır

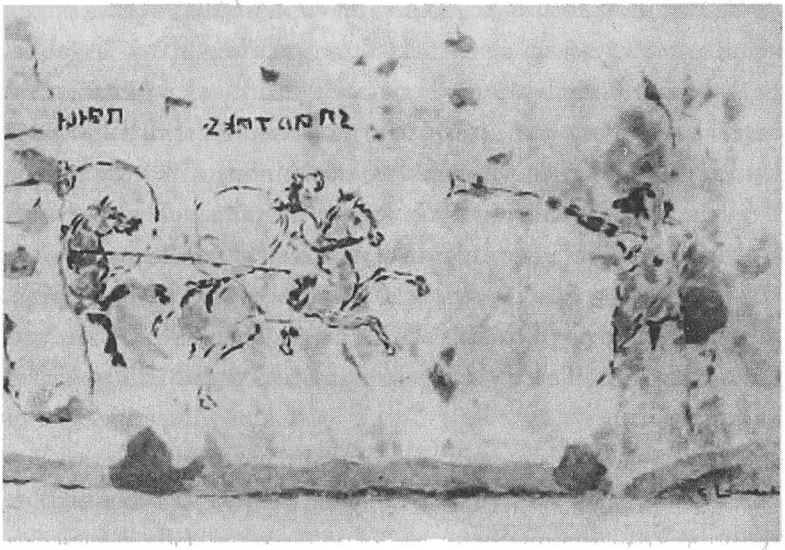
görev yapan lejyonlarının dağıtılmasıyla ilgili bazı gerçekçi kararlarıydı. Eski askerlerin çoğunu Sosyal Savaş'ta Roma'ya karşı savaşmış olan İtalyan kentlerine yerleştirmiş ve geçimlerini sağlamaları için yakınlardaki topraklara el koymuştu. İsyancıları cezalandırmanın kolay bir yolu olarak görülebilirdi bu ama çoğu zaman iki taraf da kaybediyordu: Yöre insanlarının bazıları mülksüzleştirilirken bazı eski askerler de çiftçiden ziyade iyi birer savaşçıydı ve apaçık bir şekilde hayatlarını topraktan kazanmayı beceremiyorlardı. MÖ 63'te, başarısız küçük çiftçilere dönüşen bu eski askerlerin Catilina'nın destekçilerinin saflarına katıldığı söyleniyordu. Bundan önce bile, Sulla'nın çözümlerinin çeşitli kurbanları –kısmen Stanley Kubrick ve Kirk Douglas sayesinde– bütün antik çağ savaşlarının en iyi bilineni haline gelecek olan şeyde büyük rol oynamıştı.

MÖ 73'te, Spartaküs liderliğindeki elli civarında köle gladyatör, mutfak malzemelerinden yaptıkları silahlarla İtalya'nın güneyindeki Capua'da bulunan bir gladyatör eğitim okulundan kaçıp kayıplara karıştı. Sonraki iki yılı destek toplayarak ve MÖ 71'de sonunda bastırılana kadar pek çok Roma ordusuna direnerek geçirdiler, sağ kalanlar Appian Yolu'ndaki geçit töreninde dehşet verici bir şekilde çarmıha gerildi.

Bugün hem eski hem de yeni uydurmacaların arasından gerçekten neler olduğunu görebilmek zor. Köle isyanlarını muhtemelen tersine dönen bir dünyanın en korkutucu işareti olarak gören Romalı yazarlar, Spartaküs'ün topladığı destekçilerin sayısını çılgınca abartıyor; tahminler yüz yirmi bin isyancıya kadar çıkıyordu. Modern hikâyeler çoğunlukla Spartaküs'ü bir ideolojik kahraman, hatta kölelik kurumunun kendisine karşı savaşan birisi yapmak istiyordu. Bu olanaksız sayılır. Pek çok köle özgürlüğünü istiyordu ama Antik Roma'daki bütün kanıtlar köleliğin köleler tarafından bile kabullenilen bir kurum olduğunu göstermektedir. Açıkça belirlenmiş bir amaçları vardıysa, bu, en iyi tahminle Spartaküs'le kaçak arkadaş-

larının evlerine dönmek isteği olabilirdi; Spartaküs'ün durumunda muhtemelen Kuzey Yunanistan'daki Trakya; diğerleri içinse Galya. Mamafih kesin olan bir şey var ki, utanç verici uzunlukta bir süre Roma güçlerine direnmeyi başarmışlardı.

Bu başarı nasıl açıklanabilir? Üzerlerine gönderilen Roma ordularının iyi eğitilmemiş olması açıklamanın yalnızca bir kısmıdır. Gladyatörlerin arenada geliştirdikleri bir disipline ve dövüş becerilerine sahip olması ve özgürlük tutkusuyla hareket etmeleri de bir başka kısmı. Neredeyse kesinlikle isyancı güçler, İtalya'nın özgür, yurttaş nüfusunun içindeki hoşnutsuzlar ve mülksüzlerle güçlenmişti; aralarında kendilerini bir zamanlar görev yaptıkları lejyonlara

42. Pompeii'deki bu kabataslak resim at sırtında savaşan bir adamı gösteriyor ve Osk dilinde sağdan sola doğru "Spartaks," yani Spartaküs yazıyor. Temkinli bilim insanları bunun Spartaküs isyanındaki bir çarpışmadan çok gladyatör dövüşünden bir sahne olduğunu düşünmekte muhtemelen haklıdır. Öte yandan öyle bile olsa bu, ünlü köle gladyatörün günümüze ulaşan tek çağdaş tasviri olabilir.

karşı olsa bile askerî bir harekâtta çiftlikte olduğundan çok daha rahat hisseden Sulla'nın eski askerlerinden bazıları da bulunuyordu. Bu açıdan bakıldığında, Spartaküs isyanı, sadece sonuçta acıklı bir köle ayaklanması değil, aynı zamanda yirmi yıl önce, Sosyal Savaş'ın başlangıcını imleyen Romalıların Asculum'da katledilmesi olayıyla başlamış olan iç savaş serisinin son turuydu.

Sıradan Hayatlar

Bu dönemin siyasi anlaşmazlıklarının hikâyesi, siyasi ilkelerin çatışmasının ve Roma'nın yönetilmesiyle ilgili çok farklı görüşlerin hikâyesi olma eğilimindedir. Bu, büyük fikirlerin hikâyesidir ve neredeyse kaçınılmaz olarak Scipio Aemilianus'tan Sulla'ya kadar büyük adamların hikâyesi haline gelmektedir. Çünkü bugün öykülerine bel bağladığımız Romalı yazarlar bunu böyle anlatmış, kahramanlara ve anti kahramanlara, hem savaşın hem de siyasetin seyrini belirlemeye kararlı görünen efsanevi kişiliklere odaklanmıştı. Bunu yaparken de, bu adamların kaleminden çıkma ve bugün genelde kayıp olan malzemelerden yararlanmışlardı: Gaius Gracchus'un konuşmaları ya da –bütün klasik edebiyatın en üzücü kayıplarından biri– Sulla'nın, emekliliğinde yirmi iki bölüm olarak yazdığı, daha sonraki yazarların ara sıra değindiği ve başvurduğu, utanmazca kendini halkı çıkartan yaşam öyküsü.

Eksik olan şey, bu ayrıcalıklı topluluğun dışındakilerin, sıradan askerlerin ya da seçmenlerin, kadınların ya da –Spartaküs'le ilgili pek çok kurmaca hariç– kölelerin bakış açısıdır. Kartaca'da damdan dama atlayan adamlar, Tiberius'u toprak reformuna teşvik eden grafitileri karalayan insanlar, Gaius'un yandaşlarına hakaret eden çenesi düşük hizmetli ve Sulla'nın geri planda kalan beş karısı ya da en iyi ihtimalle rolü küçük oyuncular. Sıradan insanlar kendi adlarına konuştuklarında bile, günümüze ulaşan sözcükleri kısa ve

yansız olma eğilimindedir: Bir taş kaidedeki yazıtta, "Lucius'un oğlu, diktatör, Lucius Cornelius Sulla Felix'e eski kölelerinden" deniyor ama bu kölelerin kim olduklarını, kaidenin üzerinde neyin durduğunu ve onu neden Sulla'ya adadıklarını bilen yok. En tepedekilerin, lejyonlarıyla birbirine karşı savaştığı bu dönemde sokaktaki kadınlarla erkeklerin hayatının ne kadar normal olabildiği de aynı ölçüde belirsiz. Yoksa şiddet ve sivil düzenin dağılması çoğu zaman çoğu insana rahatsızlık veriyor muydu?

Zaman zaman bu çatışmaların sıradan, günlük yaşama sızan etkileri görülebiliyor. Pompeii, Sosyal Savaş'ın ardından Roma yurttaşlığı kazanan ama çok geçmeden yöre halkının topraklarının verildiği birkaç bin eski askerî kabul etmek zorunda bırakılan o küçük isyancı kentlerden biriydi. Mutlu bir karışım değildi bu. Gerçek yurttaşlardan çok daha az sayıda olsalar da, eski askerler varlıklarını şiddetle hissettirmeye başlamıştı. En zengin birkaçı çok büyük yeni bir amfitiyatroya maddi destek sağlamıştı; oysa bu amfitiyatro, gerçek sakinler kadar tahmin edileceği gibi Sulla'nın gladyatör gösterilerine meraklı canileri için de hoş bir tesis olabilirdi. Bu dönemde kentteki devlet memurluğu kayıtları yeni kolonicilerin kentin eski ailelerini dışlamayı bir şekilde başardığını ortaya koymaktadır. Ayrıca MÖ 60'larda Cicero, Pompeii'deki başka şeylerle birlikte oy hakkıyla da ilgili uzun soluklu, süreğen anlaşmazlıklara değinmişti. Sulla'nın kuşatmasının dolaylı etkileri Pompeii sokaklarında onlarca yıl sonra bile hâlâ hissediliyordu.

Bu savaşlarda sıradan insanları etkileyen risklerin ve ikilemlerin en canlı kanıtı, MÖ 91'de Asculum'da Sosyal Savaş'ın patlak vermesiyle ilgili bir hikâyeden geliyor. Romalılardan ve yerlilerden oluşan hevesli seyirciler kent tiyatrosunda bazı gösterilerle eğlenirken sahne arkasında drama sahneleniyordu. Kalabalığın içindeki Romalılar komedi oyuncularından birinin Roma karşıtı tutumunu beğenmedi ve öylesine bir şiddetle üzerine saldırdılar ki talihsiz oyuncu öldü. Sıradaki komedyen Latin kökenli gezgin bir oyuncuydu ve esprileri

ve taklitleriyle Romalı seyircilerin gözdesiydi. Bu defa seyircilerin diğer kesiminin üzerine gelmesinden korkan oyuncunun öbür adamın daha demin öldürüldüğü sahneye çıkıp konuşarak ve espriler yaparak beladan kurtulmaktan başka seçeneği yoktu. "Ben de Romalı değilim," dedi seyircilere. "İtalya'yı dolaşıyorum ve insanları güldürüp eğlendirerek kendimi beğendirmeye çalışıyorum. Yani kırlangıcın canını bağışlayın, tanrılar onların güven içinde evlerinize yuva yapmasına izin veriyor!" Bu onlara dokundu ve arkalarına yaslanıp gösterinin geri kalanını izlediler. Ne var ki bu sadece kısa bir komik ara oyunuydu: Çok geçmeden kentteki bütün Romalılar öldürüldü.

Bu, sıradan bir seyircinin karşısına çıkan sıradan bir meddahın bakış açısını yakalayan dokunaklı ve açıklayıcı bir hikâyedir; bu olayda seyirci, yalnızca hasım değil potansiyel olarak katildir. Yine bu dönemde olağan kentsel yaşamla –tiyatroya gitmek, bir iki komik karakteri seyredip eğlenmek– amansız katliam arasındaki çok ince çizginin de güçlü bir anımsatıcısıdır. Kırlangıçların canı her zaman bağışlanmıyordu.

YEDİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN İMPARATORLARA

Cicero, Verres'e Karşı

Spartaküs'ün ordusunun nihai yenilgisinden bir yıl sonra, MÖ 70'de korkunç çarmıhlar hâlâ Appian Yolu'nda sıra sıra diziliyken Cicero bir Roma mahkemesinde çok sayıda zengin Sicilyalılar adına Gaius Verres aleyhine dava açıyordu. Cicero'nun amacı Roma adına Sicilya'yı yöneten Verres'in rüşvet ve yağmalamaları için ada sakinlerine tazminat ödenmesini sağlamaktı. Verres'i savunmak üzere sıraya giren tanınmış avukatları ve konuşmacıları muhteşem bir şekilde yenilgiye uğratması, Cicero'nun kariyerini ateşledi. Aslında Cicero'nun başarısı o kadar muhteşemdi ki, uzun sürmesi tasarlanan davanın başlamasından iki hafta sonra Verres sonucun umutsuz olduğuna karar vermiş ve mahkeme bir tatilin ardından yeniden toplanmadan önce, yasa dışı kazançlarının büyük bölümünü de yanına alarak Marsilya'ya gönüllü sürgüne gitmişti. MÖ 43'te, Jül Sezar suikastının ardından gelen bir başka ölüm listeleri pogromunda idam edilene kadar orada yaşadı. İdamının görünüşteki nedeni, Marcus Antonius'un, değerli Korint bronzlarının bazılarını almasına izin vermemesiydi.

Dava sona ermişti ve sıkı çalışmasının boşa gitmesini istemeyen Cicero, açılış duruşmasında söyledikleriyle birlikte, devam etmiş olsaydı Verres aleyhine yapacağı konuşmaların metinlerini de dağıtmıştı. Bir

düşmanın nasıl suçlanacağının örneği olarak antik çağlarda ve Orta Çağ'da defalarca kopyalanan tam metin hâlâ varlığını korumaktadır. Verres'in, Sicilya sakinlerini acımasızca sömürmesinin dehşet verici örnekleriyle ve MÖ 73'te adaya gelmeden önceki kötülükleriyle dolu yüzlerce sayfalık upuzun ve sıkıcı bir metindir bu. Romalıların resmî konumlarının kisvesi altında ülke dışında işleyebileceği suçların günümüze ulaşan en kapsamlı hikâyesidir. Cicero'ya göre, Verres'in Sicilya'daki ve daha önceki denizaşırı görevlerindeki davranışının ayırıcı özelliği, kadınlara, paraya ya da sanat yapıtlarına karşı acımasızlığı, hırsı ve şehvetinin garip bir karışımıydı.

Cicero, Verres'in masum bakirelerin ırzına geçmesini, vergilerin üzerinde oynamalar yapmasını, mısır tedarikinden kazanç sağlamasını ve Sicilya'nın ünlü başyapıtlarının bazılarını çalmasını, kurbanların dokunaklı öykülerini de aralara serpiştirerek muazzam bir uzunlukta ayrıntılarıyla anlatıyor. Söz gelimi, bir zamanlar Praksiteles ve Polykleitos dâhil en ünlü klasik Yunan heykeltıraşların heykellerinin, evinin "korunaklı bir yerinde" saklanan aile yadigârlarının, gururlu sahibi olan Heius diye bir adamın başına gelenlerin üzerinde duruyor. Diğer Romalılar bu eserlere hayran kalmış, hatta bunları ödünç almışlardı. Verres gelip adamı heykelleri inanılmaz düşük bir fiyata kendisine satmaya zorladı. Bu suç antolojisinin en çarpıcı öyküsüne göre, en kötüsü Publius Gavius'un, Sicilya'da yaşayan bir Roma yurttaşının kaderiydi. Verres, Gavius'u Spartaküs'ün casusu olduğu yönündeki sahte bir gerekçeyle hapse attırmış, ona işkence yaptırmış ve onu çarmıha gerdirmişti. Roma yurttaşlığının onu bu onur kırıcı cezadan koruması gerekirdi. Kırbaçlanırken zavallı adam sürekli, "*Civis Romanus sum*" ("Ben Roma yurttaşıyım") diye bağırıp durmuştu, ama boşuna. Muhtemelen, hem Palmerston hem de Kennedy bu deyişi tekrarlarken antik çağdaki en ünlü kullanımının yoldan çıkmış bir Roma valisinin verdiği ölüm cezasına çarptırılan masum bir kurban boş yere yalvarırken gerçekleşmiş olduğunu unutmuş olmalıydı.

Sadece tek bir tarafın savları elimizdeyken ve bunların büyük bölümü sonradan yazılmışken iki binyıl öncesinin bir davasını değerlendirmek olanaksız bir görevdir. Davacıların hemen hemen yapmaya zorunlu olduğu gibi, Cicero unutulmaz ama bazen yanıltıcı bir ahlaki öfke, kısmen doğru ifadeler, kendini övmeler ve espriler karışımıyla (özellikle de sözlük anlamı "domuz", belki de "burnu yemlikten çıkmayan" demek olan Verres adıyla ilgili) kuşkusuz Verres'in kötülüğünü abartmıştı. Üstelik savlarında doğru dürüst bir savunmanın kullanabileceği her çeşit çatlak vardı. Söz gelimi, Gavius'un cezası kadar korkunç olan bir şey de, Sicilya'da o tarihteki hiçbir sorumlu Romalı yetkilinin Spartaküs'ün ajanlarını kollaması diye bir şeyin söz konusu olamayacağıydı; aslında yaygın bir şekilde Spartaküs'ün adaya geçmeyi planladığı bildiriliyordu. Heius heykellerinden bu kadar düşük fiyata ayrıldığı için ne kadar üzülse de, Cicero onların çalınmadığını, satın alındığını kabul ediyordu (ayrıca iddia edildikleri gibi gerçek başyapıtlar mıydı?). Yine de, davalının aceleyle ayrılması, rahat bir sürgüne kaçmanın mantıklı bir seçenek gibi görünmesi, yüklenen suçları işlemiş olduğunu gösteriyordu.

Bu nam salmış dava, Cumhuriyet'in son yüzyılında ülke dışındaki Roma yönetimiyle ilgili olarak patlak veren pek çok çekişme ve ikilemden sadece birisidir. MÖ 70'de, iki yüzyıllık savaşın, müzakerenin, saldırganlığın ve şansın sonucu olarak geniş toprakların Roma egemenliği altına girmesiyle, Roma gücünün doğası ve Romalıların artık hükmettikleri dünyayla ilişkilerine dair sanıları değişiyordu. En geniş anlamıyla, temel itaat imparatorluğu en azından kısmen bir ilhak imparatorluğuna dönüşmüştü. *Provincia* sadece "sorumluluk" ya da "görev"den çok doğrudan Roma denetimi altındaki tanımlanmış bölge bağlamında "eyalet" anlamına geliyordu ve *imperium* sözcüğü artık zaman zaman "imparatorluk" anlamında kullanılıyordu. Terminolojideki bu değişiklikler Roma toprağıyla ilgili yeni konseptler ve ülke dışındaki yönetimin ne demek olduğuna dair yeni sorular ortaya atan yeni bir örgütlenme yapısına işaret etmektedir. Bir Roma

valisinin eyaletlerde nasıl davranması bekleniyordu? Görev tanımı neydi? Eyalet halkları ne kadar söz sahibi olacaktı, özellikle de kötü yönetimin düzeltilmesi için çabalarken? Ayrıca neler kötü yönetim sayılacaktı? Eyalet yönetimi sorunları iç siyaset tartışmalarının tam göbeğine getirilmişti. Bunun önemli kanıtlarından biri de Verres'in kovuşturulmasına neden olan yasanın metnidir. Cicero'nun fiyakalı söyleminin şanına sahip değil belki ama bu metin bizi eyalet halklarının hakları için bir yasal çerçeve ve uygulanabilir düzenlemeler tasarlanmasına yönelik Roma girişimlerinin perde arkasına götürüyor.

Daha da tartışmalı ve Cumhuriyetçi hükümetin nihai çöküşünde büyük önem taşıyan şey, imparatorluğun komuta, kontrol ve yönetiminde kime güvenilebileceği sorularıydı. Eyaletleri kim yönetecekti, vergileri kim toplayacaktı, Roma ordularına kim komuta edecek ya da ordularda kim hizmet verecekti? Değişmeli ve kısa dönemli iktidar ilkeleriyle geleneksel yönetici sınıfı, artık imparatorluğun kustuğu idari ve askerî muazzam sorunların üstesinden gelebilecek güçte miydi? MÖ 2. yüzyılın sonunda Gaius Marius, "yeni bir adam", Roma'nın bir dizi askerî yenilgisinin suçunu, bağıra çağıra her zaman iyi bir rüşvete açık olan Romalı komutanların ahlaksızlığına yükledi. Siyasi kariyerini, komutanların feci şekilde başarısız olduğu yerde önemli zaferler kazanma yeteneğine ve beşi arka arkaya olmak üzere en az yedi kez konsül seçilmeye dayandırmıştı.

Bu, Sulla'nın daha sonra MÖ 80'lerin sonlarındaki reformlarıyla yasakladığı art arda göreve gelme durumunun bir örneğiydi. Ne var ki temel sorun ortadan kalkmamıştı. İmparatorluğun savunulması, denetlenmesi ve bazen genişletilmesi talepleri, Romalıları, devletin geleneksel yapılarına, ülke içinde *optimates* ve *populares* arasındaki, çekişmelerden çok daha temelden meydan okuyacak biçimde, yıllar boyunca ayrı ayrı komutanlara muazzam mali ve askerî kaynaklar teslim etmeye teşvik etti ya da zorladı. MÖ 1. yüzyılın ortasında, denizaşırı fetihlerden yararlanan Büyük Pompey'le Jül Sezar, otokratik güç için rakip olmuştu: Fiilen kendi özel orduları olan şeylere

komuta ediyorlardı; Cumhuriyetçi ilkeleri Sulla ya da Marius'tan çok daha kapsamlı çiğnemiş ve Sezar suikastının engellemediği tek adam yönetimi olasılığını ortayı çıkarmışlardı.

Kısacası, bu bölümün son kısmının gösterdiği gibi, imparatorluk imparatorları yaratmıştı, imparatorlar imparatorlukları değil.

Yönetenler ve Yönetilenler

Verres, Cicero'nun aşırı abartıları hesaba katıldığında bile çoğunlukla Roma'nın bu dönemdeki ülke dışı yönetiminin bulgusu olarak görülür: Belki özellikle çürük bir elmaydı ama genel olarak kötü ürünlerden biriydi. Askerî zaferin fatih için ganimete dönüşmesi ya da yenilenin yenilgisi için para ödemesi gereği (Roma, II. Punik Savaşı'dan sonra çok büyük tazminat istediğinde Kartaca'nın yaptığı gibi) kolay kolay değişmiyordu. Bazı valiler denizaşırı görevi, Roma'daki siyasi bir göreve seçilmenin giderlerinin bir bölümünü karşılamanın kolay bir fırsatı olarak görüyordu, ayrıca Roma'daki görevdaşlarının dikkatli gözlerinin uzağında, her çeşit zevk vardı.

Sardinya'daki alt düzey bir görevden dönüşünde yaptığı heyecanlı konuşmasında Gaius Gracchus, oraya "şarap dolu amforalar götürüp eve dönerken ağzına kadar gümüş dolduran" meslektaşlarına ağır sözler söylemişti; bu sözler, vurgunculuklarına yönelik açık bir eleştiri olmasının yanında Gracchus'un yerel üzümlere yönelik olumsuz görüşlerine dair bir ipucuydu da. Roma yönetimi, emperyal rejimlerin ölçütlerine göre epeyce serbestti: Yerel halk kendi takvimini, sikkelerini, tanrılarını, farklı hukuk ve kent yönetimi sistemlerini koruyordu. Ne var ki nerede ve ne zaman daha doğrudan olursa, spektrumun bir ucundaki acımasızca sömürücüyle diğer ucundaki mali olarak yetersiz ve etkisizin arasında bir yere düşüyordu.

Cicero'nun, eve yazdığı mektuplarda canlı ayrıntılarla betimlediği MÖ 50'lerdeki Kilikya valiliği deneyimleri, Verres'in verdiği

zarara dikkat çekici bir karşıtlık oluşturuyor ama yine de yerleşik, süreğen, düşük düzeyli sömürüsüyle eyalet yönetiminin karmakarışık gerçekliğini işaret ediyor. Kilikya bugün Türkiye'nin güneyinde bulunan yüz üç bin kilometrekarelik muazzam bir bölgeydi ve Kıbrıs Adası da oraya bağlıydı. Eyalet içindeki iletişim o kadar güvenilmezdi ki Cicero ilk geldiğinde selefini bulamadı ve orada konuşlu, gücü yetersiz, az para alan ve hafiften isyankâr Roma lejyonlarının üç kıtasından ikisi "kaybolmuş" gibi görünüyordu. Belki de önceki valiyle birlikteydiler? Bilen yoktu.

O noktada Sosyal Savaş'ta bir delikanlı olarak kısa bir görevin dışında daha önce hiç ordu deneyimi olmayan Cicero, küçük bir askerî başarı şansı yakaladı. Dağlarda daha fazla direniş gösteren yerlilerin bazılarıyla başarıyla sonuçlanan bir çatışmaya girdikten sonra, Büyük İskender'in hemen hemen iki yüzyıl önce konakladığı yerde kamp kurmakla bile övündü. Kâh esprili bir ironiyle kâh bilineni dile getirerek Atticus'a, "Senden ya da benden daha az iyi bir general değil," diye yazmıştı. Öte yandan geri kalan zamanının büyük bölümünü Roma yurttaşlarıyla ilgili davalara bakarak, yerlilerin arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili hüküm vererek, yöre halkını aşağılamakta uzmanlaşmış görünen az sayıdaki personelinin davranışlarını denetleyerek ve çeşitli arkadaşlarının ve tanıdıklarının istekleriyle ilgilenerek geçirdi.

Roma'daki genç bir çalışma arkadaşı, kendisi için panterler yakalatıp kente getirtmesi için başının etini yiyordu; orada sahneye koyduğu gösterilerde başrol oynayacak ve öldürüleceklerdi. Cicero hayvanların azaldığını öne sürerek yan çizdi: Kapanlardan kurtulmak için komşu eyalete göç etmişlerdir, demişti şaka olsun diye. Pek şaka konusu olamayacak bir sorun da, Marcus Iunius Brutus'un verdiği borç paralarla ilgiliydi. Altı yıl önce Sezar'ın suikastçılarına liderlik eden adam bu noktada gırtlağına kadar tefeciliğe gömülmüş, Kıbrıs eyaletindeki Salamis halkına yasa dışı olarak %48 faiz oranıyla borç para vermekle meşguldü. Cicero açıkça Salamislilerin tarafını tuttu ve selefinin Brutus'un aracılarına, alacaklarını toplamaları için yar-

dımcı olsun diye "ödünç verdiği" Roma askerleri kıtasını geri çekti; Salamis'teki meclis salonunu kuşattıkları ve yerel meclis üyelerinin beşini açlıktan öldürdükleri söyleniyordu. Gelgelelim Cicero sonra, çevresi geniş tefeciyi kızdırmamak için bu meseleyi tümüyle görmezden gelmişti. Zaten birinci önceliği eyaleti ve valilik görevini yasaların izin verdiği kadar çabuk bırakmaktı ("bu iş canımı sıkıyor" demişti). Bir yılı sona erdiğinde çekip gitti, koca bölgeyi "sadece bir çocuk, muhtemelen aptal, hiç uzmanlığı ya da iradesi yok" dediği bir astının sorumluluğuna bıraktı: sorumlu hükümet için büyük bir olaydı bu.

Ne var ki bu karanlık tablo, Roma eyalet yönetiminin sadece bir yüzüdür. Romalıların talepleri eyaletlerdeki pek çok kişinin üzerine acımasızca çullanmış olsa da –ve hemen hemen bütün antik yazarların, halini görmezden geldiği yoksulların üzerine Cicero'nun dikkatini çeken zenginlerden çok daha acımasızca çullanmıştı– suistimal denetimsiz değildi. Verres'in kötülüklerinin heyecan verici ayrıntılarının günümüze ulaşmasının tek nedeninin yargılanması ve Sicilyalılara karşı davranışları yüzünden gözden düşmesi olduğunu unutmak çok kolaydır. Üstelik Gaius Gracchus'un açgözlü Roma yetkililerine referans göstermesi, Sardinya'daki dik duruşuyla bir kıyaslama yapmak içindi; zira Gracchus, Sardinya'dan "gelirken getirdiği gümüş dolu para keselerini boş geri götürmüş" bir devlet görevlisi ve ne bir fahişeye ne de bir köle oğlana elini sürmüş bir adamdı. Yolsuzluk, zimmetine para geçirme ve seks turizmi tartışmaları sokağa taşmıştı, siyasi rakipler düzenli olarak suçlamalarda bulunuyordu ve tüm bunlar kişilik katli için uygun silahlardı. Bildiğimiz kadarıyla bunlar kutlanacak ya da kendini beğenmişçe böbürlenecek şeyler değildi.

Kötülük hikâyelerinin çoğu, denizaşırı yönetimlerin kurallarının ve ahlaki ilkelerinin ne olması ya da –daha da ana hatlarıyla söylersek– yabancılar, savaşılacak insanlar kadar yönetilecek insanlar da olduğunda Roma'nın dış dünyayla nasıl ilişki kurması gerektiğiyle ilgili MÖ 2. yüzyılın sonuna doğru başlayan daha geniş bir tartışmanın bir parçasıydı. Bu, Roma'nın antik dünyadaki siyasi kurama

özgün ve yeni bir katkısıydı. Cicero'nun MÖ 59'da erkek kardeşine mektup şeklinde yazdığı en eski felsefi incelemesi, büyük ölçüde eyalet yönetiminde dürüstlük, doğruluk, tarafsızlık ve tutarlılıkla ilgilidir. Yine bir yüzyıl önce, MÖ 149'da Roma'da ana hedefi Romalı yöneticilerin zorbalıklarına karşı yabancıların zararını karşılamak ve onlara tazminat hakkı vermek olan kalıcı bir ceza mahkemesi kuruldu. Daha önce hiçbir antik çağ Akdeniz imparatorluğu sistemli şekilde bunu yapmayı denememişti. Ülke dışında yozlaşmış yönetimlerin erken başladığının bir göstergesi olabilir bu. Uzun zamandır yolsuzluğun üstesinden gelinmesine yönelik bir siyasi irade bulunduğunu da gösteriyor. Verres'in suçlandığı, aslında Gaius Gracchus'un reform programının bir parçası olan yasa, MÖ 120'ye gelindiğinde bu soruna ne kadar fazla önem verildiğini, duyarlılık gösterildiğini ve karmaşık hukuksal düşünüş adandığını göstermektedir.

Gaius'un tazminat yasasının bronz üzerine kazınmış on bir parçası MS 1500 dolaylarında Kuzey İtalya'daki Urbino'da bulundu. İki parçası o zamandan beri kayıptı ve sadece el yazması kopyalarından biliniyor ama yasanın bir başka parçası 19. yüzyılda gün yüzüne çıkarıldı. Yeniden bir araya getirilen, bilginleri beş yüzyıldan fazla uğraştıran bu parçalı bulmaca bize, eyalet halklarının Romalı yetkililer tarafından kendilerinden zorla kopartılanların değerini tazminatlarıyla birlikte geri almalarının yasal yollarını düzenleyen metnin kabaca yarısını veriyor. Bu Roma hükümetinin uygulama ve ilkelerini anlamak için olağanüstü bir kaynak olmanın yanı sıra bu tür tesadüfi buluşlar olmazsa Roma tarih geleneğinin ağının gözeneklerinden kolayca kayıp gidebilecek türden bir bilginin önemli bir anımsatıcısıydı da. Çünkü Romalı yazarlar bu yasa parçasına kısa göndermeler yapsa da, burada okunanlar gibi bir şey olup olmadığına dair bir ipucu vermiyorlardı. Ayrıntılar sadece MÖ 2. yüzyıl sonunda halka gösterilmek üzere yasanın bronz üzerine yazılmasına karar veren bir İtalyan kentinin meclis üyeleri sayesinde korunmuştu; ayrıca pek tabii ki Rönesans'ta bu parçaları tesadüfen bulan ve önemlerini anlayan kişi sayesinde.

Bu en özenli ve titiz Roma yasası, bu tarihten önce klasik dünyanın hiçbir yerinde hemen hemen benzeri olmayan gelişmiş bir yasa yazımı becerisini sergiliyor ve öncü ama basit On İki Levha Kanunları'na yönelik çabalardan çok farklı bir seyir izliyor. Günümüze ulaşan Latince metin yaklaşık on modern sayfaya denk geliyor ve kimin dava açacağından ("Latince isimli ya da yabancı ülkelerden veya Roma halkının yargı gücünün, egemenliğinin, iktidarının yahut dostluğunun dâhilindeki her adam") başarılı bir davanın ardından gelecek ödüllere ve tazminata kadar (ödenecek bedel zararın iki katı olarak belirleniyor ve başarılı bir davacıya tam Roma yurttaşlığı sunuluyor) telafi sürecinin her yönünün üzerinden geçiyor. Arada, her türlü sorun ele alınıyor. Yabancılar gibi, ihtiyacı olanlara dava desteği (adli yardımın basit şekli) sözü veriliyor. Verres gibi karar açıklanmadan kaçan adamlara para ödetilmesine yönelik önlemler alınıyor. Çıkar çatışmasını frenleyen sıkı kurallar da getiriliyor: Davalıyla aynı "kulüp"ten hiç kimse davalara atanan elli jüri üyesinden biri olamazdı. Kesin oylama yöntemi bile belirleniyordu. Her jüri üyesinin oyunu belli boyuttaki bir şimşir parçasına işaretlemesi ve yazıyı parmaklarıyla gizleyerek –ve muhtemelen toganın katlarının arasında bir üçkâğıt yapılmasını önlemek için çıplak kolla– bir urna atması gerekiyordu.

Bunun uygulamada ne kadar etkili olabildiğini bilmek zor. Yasanın MÖ 120'de geçişiyle MÖ 70'teki Verres aleyhindeki davanın arasındaki süre içinde otuzdan fazla dava bulunuyor ve bunların neredeyse yarısı mahkûmiyetle sonuçlanmış. Ne var ki bu eksik istatistikler, hikâyenin sadece bir bölümüdür. Gerçekçi bakıldığında, dava yardımı vaadi bile kurbanları yabancı bir dilde ve yönetici gücün yabancı hukuk sistemi içinde tazminat almaya çalışmak için Akdeniz'in bir ucuna seyahat etmeye cesaretlendirmeyebilirdi. Ayrıca tazminat, (işkence, taciz ya da tecavüz gibi) diğer eziyet şekilleri için değil, sadece mali kayıplar için ödeniyordu. Yine de yasa, Gaius gibi radikal politikacıların büyük dünyayla ve sadece Roma yurttaşları-

nın değil, Roma İmparatorluğu'nun uyruklarının arasında gücünü kaybedenlerin ve zarar görenlerin haliyle de ilgilenmeye başladığına dair hiçbir şüphe bırakmıyor.

Senatörler Ateş Altında

Bununla birlikte bu tazminat yasasının arkasında salt insani konulardan daha fazlası vardı. Gaius, MÖ 120'lerdeki programının geri kalanıyla aynı doğrultuda senatörlerin etkinliklerini de denetlemeye çalışıyordu. Reformu ülke dışındaki eyalet halkının dertleri kadar Roma'nın iç siyasetiyle de bağlantılıydı. Düzenlemelere göre, denizaşırı ülkelerdeki diğer Romalıların çoğu yerli halkın zararına kendilerini zenginleştirebilecek bir konumdayken bu yasaya göre yargılanabilecek olanlar sadece senatörlerle oğullarıydı. Ayrıca onları yargılayan jüriler özellikle ve sadece Romalı "süvariler" ya da "şövalyeler" *(equites)* arasından seçiliyordu.

Bu teknik ama çok önemli bir ayrımdı. *Equites* Roma servet hiyerarşisinin en tepesinde yer alıyordu; onları sıradan yurttaşların büyük çoğunluğundan ayıran, bir ölçekte önemli mülk sahipleri olmalarıydı ve çoğunlukla toplumsal, kültürel ve doğumsal olarak senatörlerle yakın ilişki içindeydiler. Senatörlerden çok daha büyük bir gruptular, MÖ 2. yüzyılın sonunda birkaç yüz senatöre karşılık binlerceydiler. Aslında senatörler, tamamen hukuksal açıdan sadece siyasi makama seçilmiş ve böylece senatoya girmiş olan süvariler alt grubuydu. Öte yandan bu ikisinin çıkarları her zaman uyuşmuyordu ve süvariler çok daha çeşitlilik içeren bir kategoriydi. Aralarında İtalya'nın –Sosyal Savaş'tan sonra sayıları giderek artan– kentlerinden, Roma'da bir seçime katılmayı hayal bile etmeyecek ya da Cicero'nun siyasetin dışında kalmayı tercih eden arkadaşı Atticus gibi pek çok zengin adam vardı. Senatörlerin yapması resmen yasak olan türden finansal ve ticari etkinlikleri yürütenler de çok fazlaydı. Her zamanki

gibi pek çok atlatma yolu olsa da, MÖ 3. yüzyılın sonundaki bir yasa senatörlerin üç yüz amforadan fazlasını alabilen şeklinde tanımlanan büyük ticari gemilere sahip olmasını yasaklıyordu.

Bazı süvariler, Gaius Gracchus'un bir başka yasası sayesinde iyi kazanç getirmesi mümkün eyalet vergilendirmesi işindeydi. Çünkü yeni Asya eyaletindeki vergi toplama işinin diğer pek çok devlet sorumluluğu gibi, çoğunlukla süvarilerin sahip olduğu özel şirketlere verilmesini ilk ayarlayan Gaius'tu. Bu üstleniciler, *publicani* –"kamu hizmeti sağlayıcıları" ya da İncil'in eski çevirilerinde modern okurun kafasını karıştıracak şekilde vergi toplayıcılarına dendiği gibi "vergi tahsildarları"– olarak biliniyordu. Sistem basitti, Roma devleti için az insan gücü gerektiriyordu ve sonraki on yıllarda diğer eyaletlerdeki vergi düzenlemeleri için bir model oluşturmuştu (ve diğer vergi koyan ilk rejimlerde de yaygındı). Roma'da, ayrı ayrı eyaletlerde belirli vergilendirme hakları için düzenli aralıklarla ihale açılıyordu. En yüksek teklifi veren şirket vergileri topluyordu ve teklifin ötesinde toplayabildikleri cebine kâr kalıyordu. Bir başka deyişle *publicani*, eyalet halklarından ne kadar fazla para söğüşleyebilirse kendi payı da o kadar büyüyordu; üstelik Gaius'un tazminat yasasına göre yargılanmıyorlardı. Romalılar fetihlerinden ve imparatorluklarından her zaman para kazanmıştı ama burada artan bir şekilde açık ve hatta örgütlü ticari çıkarlar söz konusuydu.

Tazminat yasası senatörlerle *equites*in arasını açmıştı. İlk girişim senatörlerin (kötü) davranışlarının denetimiyle Roma'nın uyruklarının korunmasını birleştiriyordu. Tümüyle süvarilerden oluşan bir jüri belirleyerek bir senatör davalı ile onun arkadaşlarından oluşan bir jürinin arasında bir danışıklı dövüş olmamasını sağlama almayı hedefliyordu ve –sadece ihtiyatlı davranmak için– yakın aile bireylerinin arasında senatörler bulunan süvarilerin de bu davalara katılması yasaktı. Ne var ki sonuç, senatörlerle *equites*in anlaşmazlığa düşmesi ve yasanın korunmaları için çıkartıldığı eyalet halkının bazen iki ateş arasında kalması oldu. Söz gelimi, çoğu zaman senatör yolsuz-

luklarını tarafsızca değerlendirmek bir yana, süvari jüri üyelerinin vergi tahsildarlarının son derece taraflı destekçileri olduğu, o kadar ki vergicilerin yağmalarına karşı çıkmaya çalışan herhangi bir masum eyalet valisiyle ilgili her zaman mahkûmiyet kararı verdikleri iddia ediliyordu. Namlı bir dava, önyargılı bir süvari jürisi tarafından haraç almaktan suçlu bulunan bir senatörle ilgiliydi. Adam saygıdeğer sicili, şöhreti ve popülerliğinden o kadar emindi ki iddiaya göre suçlarının mekânı olan eyalete sürgüne gitmişti. Burada tek taraflı bir senato savunması iması var. Ama öyle bile olsa, bu tür hikâyeler ülke dışındaki Romalı davranışlarını yargılaması için kime güvenileceğiyle ilgili uzun soluklu bir anlaşmazlığa işaret etmektedir: Senatörlere mi yoksa *equitese* mi? Gaius'un yasasının kabul edilmesini izleyen yıllarda, farklı siyasi inançlardan reformcular jürileri her iki gruptan da atadı.

Cicero MÖ 70'de Verres aleyhine dava açtığında bu hâlâ güncel bir sorundu ve bu, davaya fazladan siyasi bir özellik de kazandırmıştı. On yıl önce, Sulla beklendiği gibi senatör jürilere sadece tazminat mahkemesini değil, daha sonra ihanet, zimmet ve zehirleme gibi çeşitli suçlara bakan diğer ceza mahkemelerini de devretmişti. Verres'in yargılandığı zaman buna karşı tepkiler büyüyordu ve –en azından yazılı metinde– Cicero defalarca jüriyi kısmen senatörlerin görevdaşlarıyla ilgili adil hüküm verebileceklerine güvenilebileceğini göstermeleri için sanığı suçlu bulmaya teşvik etti. Rica çok geç gelmişti. Dava sona erdikten hemen sonra, geleceğin düzenini belirleyen yeni yasa jürileri şövalyelerle senatörler arasından seçiyordu. Verres'in davası bu haraç mahkemesinde senatörler jürisinin bir başka senatörü yargıladığı son olaydı: Bu da davanın ününün bir başka nedeniydi.

Satılık Roma

Yolsuzluk iddiası, yetersizlik ve önde gelen senatörlerin züppece ayrıcalıklılığı Cumhuriyet'in son yüzyılının kapsamlı siyasi tartışmalarının önemli konularıydı. Bunlar Sallust'un *Bellum Iugurthinum*

başlıklı yazısı, MÖ 118 dolaylarında –hanedan cinayeti, entrika ve ayrım gözetmeyen katliam yoluyla– Afrika'nın Akdeniz kıyısı boyunca yönetimini genişletmeye başlamış olan Kuzey Afrikalı hükümdarla uzun süre başa çıkamamasının etkileyici çözümlemesinin ana teması̧ydı. Yazı şiddetle taraflı bir hikâye, savaştan yaklaşık yetmiş yıl sonra yazılmış çok fazla ahlak dersi veren, bir hayli abartılı ve modern açıdan kısmen kurgusallaştırılmış bir canlandırımdır. Senatör ayrıcalığına, rüşvetçiliğe ve kibire karşı senatodaki "yeni adam"ın kaleminden çıkmış yüklü bir saldırıdır.

MÖ 2. yüzyılın sonunda Kuzey Afrika'daki Roma toprakları Afrika eyaletiyle (Kartaca yerleşiminin çevresindeki, bir Roma valisi tarafından yeni tarzda doğrudan yönetilen bölge) yakındaki Numidya Krallığı dâhil hâlâ eski tarz itaat imparatorluğunun parçası olan diğer bölgelerin arasında bölünmüştü. Uyumlu bir Numidya kralının MÖ 118'de ölmesinin ardından yeğeni Yugurta'yla tahtın bir diğer vârisi arasında uzun bir iktidar mücadalesi yaşandı ve MÖ 112'de Yugurta'nın aynı anda aynı kentte olma talihsizliği gösteren çok sayıda Romalı ve İtalyan tüccarla birlikte rakibini öldürmesiyle sona erdi; genelde tamamen masum kurbanlar oldukları varsayılsa da Sallust'un hikâyesi daha çok silahlı milisler gibi hareket etmiş olabileceklerini ima ediyor. Her zaman, itaatkâr oldukları varsayılanların itaatsizliğine ve müttefiklerin Roma'yla olan uzun ilişkileri aracılığıyla içeriden elde ettikleri bilgilere karşı savunmasız olan o eski yönetim tarzındaki istikrarsızlık üzerine bir dersti bu. Yugurta'nın, Scipio Aemilianus'un İspanya'daki ordusunda müttefik Numidya okçuları kıtasının komutanı olarak görev yapmış olması ona Roma askerî taktikleriyle ilgili yararlı deneyimler ve Roma'da yararlı bağlantılar kazandırmıştı.

Yıllar boyunca Romalıların Yugurta'nın etkinliklerine tepkileri ihtiyatlı olmakla etkisiz kalmak arasında değişmişti. Senato Afrika'ya pek çok temsilci heyeti göndermişti ve gelişigüzel bir şekilde onunla rakibini uzlaştırmaya çalışmıştı. Bununla birlikte tüccarların katle-

dilmesinin ardından, MÖ 111'de Roma savaş ilan etti ve bir ordu yolladı, komutanı da çabucak bir barış anlaşması ayarladı. Yugurta Roma'ya davet edildi ama kendisine rakip çıkabileceği korkusuyla İtalya'daki bir kuzenini katlettirdiği gün yüzüne çıkınca hemen geri gönderildi. Roma orduları Afrika'da bir kez daha pek de başarılı olamadan onun peşine düştü. MÖ 107'de Yugurta biraz denetim altına alınabilmişti ama hâlâ serbestti.

Kuzey Afrika'daki bu içler açısı sicil, büyük soru işaretleri uyandırdı. Senato, imparatorluğu yönetebilecek ve Roma'nın denizaşırı çıkarlarını koruyabilecek durumda mıydı? Eğer değilse, nasıl bir yetenek gerekiyordu ve bu nerede bulunabilirdi? Çeşitli Romalı gözlemcilere göre, bu başarısızlığın arkasında yatan başlıca öğelerden biri de senatörlerin rüşvet karşısındaki zayıflığıydı: Yugurta'nın kentten ayrılırken "Roma satılık bir kent ve bir alıcı bulunur bulunmaz çökmeye hazır," diye espri yaptığı sanılıyordu. Bir başkasıysa yönetici sınıfın genel yetersizliğiydi. Sallust'a göre, bu yetersizlik onların dar seçkinciliğinin ve kendi küçük gruplarının dışındaki yetenekli insanları takdir etmemelerinin bir sonucuydu. Pleblerin devlet görevlerinden dışlanması uzun zaman önce ortadan kalkmıştı ama iki yüzyıl sonra –iddiaya göre– yeni karışık patrici ve pleb aristokrasisi uygulamada neredeyse aynı ölçüde dışlayıcı hale gelmişti. En yüksek makamları ve en nüfuzlu komutanlıkları kuşaklar boyunca aynı aileler tekellerine almıştı ve yetenekli "yeni adam"ların gelmesine izin vermeye hevesli değillerdi. Senato ahbap çavuş ilişkisinin eski çağlardaki karşılığının egemenliğindeydi.

Sallust'un yazısı Afrika'da Yugurta'ya karşı yürütülen savaşta bu aristokratlardan birinin, Quintus Caecilius Metellus'un komutan yardımcısı olarak görev yapan Gaius Marius'un, bir "yeni adam"ın ve deneyimli askerin hikâyesine dikkat çekiyor. Praetor makamına erişen gözü büyük bir askerî komutanlıkta olan Marius MÖ 108'de, konsüllük seçimine katılmak üzere Roma'ya dönmeye karar verdiğinde Metellus'tan destek istedi. Metellus'un tepkisi, en azından

Sallust'un yazdığına göre, kibirli züppeliğin klasik bir örneğiydi. Marius'un düzeyindeki bir adam için praetorluğun yeterince iyi olduğunu söyleyerek onu küçümsedi; kendini aşmayı düşünmese iyi olurdu. Sallust *Bellum Catilinae* adlı eserinde bunu daha da sertçe özetliyor: "Aristokrasinin büyük bölümü, ne kadar mükemmel olursa olsun 'yeni bir adam'ın konsül seçilmesinin bu makamı neredeyse kirleteceğine inanıyordu." Marius kızdı ama vazgeçmedi. Konsül seçimine katılmak üzere kente döndü. Benzersiz bir şekilde yedi kere seçileceği göreve geldiğinde, halk meclisindeki bir oylamayla Yugurta'yla savaşan ordunun komutanlığı ona devredildi.

Sallust'un hikâyesi tümüyle göründüğü gibi değerlendirilemez. Yugurta senatörlerin cebine para koymakta becerikli olabilirdi; Gaius Gracchus'un katili Opimius'u sonunda sürgüne gitmeye zorlayan, Roma mahkemeleri tarafından Afrika'ya giden bir heyette rüşvet kabul etmekle suçlanmış olmasıydı. Öte yandan Romalılar savaş, seçimler ya da mahkeme kararları istedikleri gibi olmadığında rüşveti uygun bir gerekçe olarak kullanma eğilimindeydi. Bu türden apaçık bir yolsuzluk muhtemelen onların iddia ettiğinden daha az yaygındı. Üstelik yönetici sınıfın kalbindeki züppelik hangi boyutta olursa olsun, uygulamada yeni ya da yenice yeteneklere, Sallust'un öfkeli iddialarının izin verdiğinden daha fazla yer vardı. Bu dönemde genelde doğru olan isim listeleri; MÖ 2. yüzyıl sonundaki konsüllerin yaklaşık %20'sinin geniş ilişkiler ağı son elli yılda ya hiç konsül çıkarmamış ya da nadiren çıkarabilmiş olan ailelerden geldiğini göstermektedir.

Marius'un kariyerinin Cumhuriyet tarihinin geri kalanı üzerinde kendisinin planlamış olamayacağı muazzam etkileri olmuştu. Birincisi, Yugurta'ya karşı komutayı almak üzere Afrika'ya döndüğünde gönüllü olmaya hazır her yurttaşı ordusuna aldı. O zamana kadar, acil durumlar dışında Roma askerleri resmen sadece bir miktar mülkü olan ailelerden seçiliyordu. Bu temelde, askerlikle ilgili sorunlar bir süredir ortadaydı ve Tiberius Gracchus'un topraksız yoksullarla ilgili kaygılarının arkasında da bu yatıyor olabilirdi; çünkü toprakları yoksa

lejyonlarda görev yapamıyorlardı. Bütün gelenleri orduya alarak bu sorunu çözdü ama süreç içinde seksen yıl boyunca iç siyaseti istikrarsızlaştıran bağımlı, yarı profesyonel bir Roma ordusu yarattı. Bu yeni tarz lejyonlar sadece ganimet payı için değil askerlik görevlerinin sonunda onlara gelecekte geçimlerini sağlayabilme güvencesi verebilecek, tercihen toprak içeren bir uzlaşma paketi için komutanlarına giderek daha fazla bel bağlıyordu. Bunun etkileri pek çok şekilde hissediliyordu. Sulla'nın MÖ 80'de eski askerlerini zorla kabul ettirmesinden sonra küçük Pompeii kentinde yaşanan çatışmalar; pek çok yerel çatışma, sömürü ve öfke olayının sadece biriydi. Bu askerlere verilecek toprakların nereden ve kimin zararına geleceği sürekli bir sorun haline gelmişti. Ne var ki en şiddetli sonuçları generallerle askerleri arasında yaratılan ilişki üzerinde olmuştu. İşin özü, askerler komutanlarına mutlak bağlılığı emeklilik paketi vaadiyle –en iyi olasılıkla devletin çıkarlarını baypas eden ve en kötü olasılıkla lejyonları tümüyle generallerinin çıkarlarına odaklamış yeni tarz bir özel milise dönüştüren bir takasla– değiş tokuş etmişti. Sulla'nın ve daha sonra Jül Sezar'ın askerlerinin liderlerinin peşinden gidip Roma kentine saldırmasının nedeni kısmen lejyonlarla komutanları arasında Marius tarafından geliştirilen ilişkiydi.

Gelecek için aynı ölçüde önemli olan bir şey de, Marius'a askerî yetkilerini veren insanların rolüydü. Marius'u Yugurta'yla savaşın başına geçiren, bir tribün tarafından önerilen ve senatonun atamasını geri çeviren bir meclis oylamasıydı. Bu yöntem daha önce bir ya da iki olağanüstü durumda kullanılmıştı. Gel gör ki MÖ 108'de, Roma'nın ordularına kimin komuta edeceğine senatonun değil, bir bütün olarak halkın karar vermesi hakkının güçlü bir ifadesi olarak gelmişti. Marius Afrika'da Roma'ya zafer kazandırıp zincire vurulmuş Yugurta'yla birlikte Roma'ya döner dönmez, Alpler'in diğer yanından gelen Cermen saldırganların karşısında korkunç bir yenilgi yaşayan bir başka general halkın oyuyla görevden alındı. Roma'da devlet destekli insan kurban edilmesinin nadir bir tekrarını da içeren bir panik

ortamında, bu generalin yetkisi de Marius'a verildi; o da insanların umutlarını boşa çıkarmadı ve saldırganları kovaladı.

Marius'un sonu kötü oldu. Neredeyse yetmiş yaşına geldiğinde, bir tribün son bir askerî komutayı ona devretmek için halk meclisinin oyunu kullanmaya çalıştı ama bu kez başarılı olamadı. Bu MÖ 88'de oldu, komutanlık Kral Mitridates'e karşıydı ve rakip komutan böyle bir komuta devrini (bakınız sayfa 241-242) engellemek için Roma'ya yürüyen Sulla'ydı. Sulla Doğu'dayken, birkaç hafta önce "Sulla karşıtı" aday olarak yedinci kez konsül seçilen Marius öldü. Kimileri, ölüm döşeğinde gördüğü sanrılarda, sanki Mitridates'e karşı komutayı almış gibi davrandığını ve bakıcılarına savaşa giden askerlermiş gibi emirler verdiğini iddia etti. Bu, hezeyanlar içindeki yaşlı bir adamın üzücü hikâyesiydi ama savunduğu yurt dışı atamalarının halk tarafından denetimi ilkesine sonraki yıllarda sık sık yeniden başvuruldu. Halk meclisleri Roma İmparatorluğu'nun savunmasını ya da genişlemesini en iyi gerçekleştirilebileceğine inandıkları kişilere defalarca muazzam kaynaklar aktarılmasını oyladı. Aslında otokratları iktidara getirdiler, Pompey olayının gösterdiği gibi: O kendisine Büyük Pompey dese de başkaları için Kasap'tı.

Büyük Pompey

Cicero, Verres davasından dört yıl sonra, MÖ 66'da düzenlenen bir halk toplantısında Roma halkına imparatorluğun güvenliği ile ilgili bir konuşma yaptı. Artık gözlerini konsüllüğe dikmiş bir praetor olarak, bir tribünün, Romalıların aynı Kral Mitridates'e karşı yirmi yılı aşkın bir süredir kısmi başarılarla sürdürdüğü uzun soluklu, kesintili savaşın komutanlığına Pompey'in getirilmesi önerisine destek vermek için konuşuyordu. Pompey'in yetkileri Doğu Akdeniz'in geniş bir bölgesinde sınırsız bir süreyle neredeyse tam denetimle birlikte

43. VI. Mitridates'in gümüş bir sikkedeki kafası. Geriye taranmış, gür saçları –kasıtlı olduğuna şüphe yok– Büyük İskender'in özgün saç modeline benziyor. Mitridates'in "Büyük" Pompey'le olan çatışmasında iki yeni sözde İskender birbirleriyle savaşıyordu.

kullanımındaki kırk bin askerî ve barış yapma ya da savaşma ve hemen hemen bağımsız bir şekilde anlaşmalar yapma hakkı içeriyordu.

Cicero, Mitridates'in Roma'nın güvenliği için gerçek bir tehdit oluşturduğuna ve Pompey'in bu işe uygun tek adam olduğuna içtenlikle inanmış olabilirdi. Karadeniz'deki krallığının merkezindeki kral kuşkusuz Doğu Akdeniz'de Roma çıkarlarına karşı ara sıra korkutucu zaferler kazanmıştı ve buna MÖ 88'de tek bir günde binlerce Romalının ve İtalyanın öldürüldüğü dillere düşmüş ve hayli efsaneleştirilmiş katliam da dâhildi. Roma varlığına karşı yaygın nefreti kullanarak ve ek teşvikler sunarak (Romalı efendisini öldüren her köle salıverilecekti) bugün Türkiye olan yerin batı kıyılarındaki, kuzeydeki Pergamon'dan güneydeki Ege'nin "incir başkenti" Kaunos'a kadar olan kentlerin Romalı sakinlerine karşı eş zamanlı saldırılar düzenletti ve –epeyce şişirilmiş Roma tahminlerine göre– bu saldırılarda seksen bin ila yüz elli bin erkek, kadın ve çocuk öldürüldü. Bu ölçeğe yakın bile olsa bu, soğuk, hesaplı ve soykırımsal bir katliamdı ama Sulla'nın MÖ 80'lerdeki seferlerinin ardından MÖ 60'larda, Mitridates'in tehlikeliden çok bölücü olabileceği ve Roma siyasi çevreleri için uygun bir düşman haline geldiği duygusuna direnmek zordur: Bu, kârlı seferleri haklı çıkartacak bir umacı ve rakiplerini etkisizliklerinden dolayı eleştirmek için bir bahanedir. Cicero, hayalî ya da gerçek uzun süreli istikrarsızlığın Doğu'daki özel kazançları kadar

devletin finansal durumu üzerindeki etkilerinden endişeli Roma'daki ticari çıkar grupları tarafından zorlandığını da az çok kabul ediyordu. İkisinin arasındaki sınır özenle belirsizleştirilmişti.

Cicero, bu özel yetkiyi savunurken Pompey'in geçen yıl Akdeniz'i korsanlardan temizlemekteki hızlı başarısına işaret etti; bu da halk meclisi tarafından onaylanan kapsamlı yetkiler sayesindeydi. Antik dünyada korsanlar hem yöresel bir tehlike hem de yararlı bir şekilde belirsiz bir korku figürüydü, modern "terörist"ten çok da farklı değildi; haydut bir devletin donanmasından küçük insan kaçakçılarına kadar her şey dâhildi buna. Pompey üç ayda onlardan kurtulmuş (resmedildiklerinden daha kolay bir hedef olabileceklerini akla getiriyor bu) ve başarısını hem eski hem de yeni dünya için alışılmamış açık fikirlilikte bir yeniden iskân politikasıyla tamamlamıştı. Eski korsanlara geçimlerini dürüst bir şekilde sağlamaları için kıyıdan güvenli bir uzaklıkta küçük topraklar verdi. Bazıları Sulla'nın eski askerlerinden daha başarılı olamasa da, yeni hayatına alışanlardan biri Vergilius'un MÖ 30'larda yazdığı çiftçilik üzerine şiiri *Georgia*'da lirik kısa bir görüntü veriyor. Yaşlı adam Güney İtalya'daki Tarentum'da huzur içinde yaşar, artık bahçecilik ve arıcılık üzerine uzmanlaşmıştır. Korsanlık günleri çoktan geride kalmıştır; artık "çalılıkların arasına yayılmış şifalı otları, her yandaki beyaz zambakları, mine çiçekleri ve narin gelincikleri onun için kralların hazinesine denktir."

Bununla birlikte Cicero'nun temel savı, yeni sorunların yeni çözümler gerektirdiğiydi. Mitridates'in Roma'nın ticari kazançlarına, vergi gelirlerine ve Doğu'da yerleşik Romalıların yaşamlarına karşı oluşturduğu tehdit, bir yaklaşım değişikliği istiyordu. İmparatorluk geçen iki yüzyılda genişlerken denizaşırı yönetimin taleplerinin karşılanması ve insan gücünün artırılması için Roma'nın geleneksel devlet görevleri sisteminde her türlü düzenleme zaten yapılmıştı. Söz gelimi, praetor sayısı Sulla döneminde sekize çıkarılmıştı ve artık Roma'daki bir yıllık görevlerini tamamlayan seçilmiş memurların

bir ya da iki yıllığına (*pro*konsül ya da *pro*praetor olarak, "konsüllerin ya da praetorların *yerine*") ülke dışındaki eyalet görevlerine gittiği düzenli bir sistem vardı. Ne var ki Roma'nın Mitridates gibi bir düşman karşısında gereksinim duyduğu şey, savaştan etkilenecek bütün bölge üzerinde uzun süreli komuta yetkisine, bu işi yapmak için paraya ve askerlere sahip, olağan denetimlerle engellenmeyecek en iyi general iken bu makamlar bölük pörçük ve kısa dönemli kalıyordu.

Öngörülebilir bir muhalefet vardı. Pompey, Roma siyasetinin gelenekçilerin ısrarla üzerinde durduğu çoğu âdetine daha önce de uymamış olan radikal ve hırslı bir kural yıkıcıydı. Bir "yeni adam"ın oğlu olarak MÖ 80'lerdeki karışıklıktan yararlanıp askerî şöhret kazandı. Hâlâ yirmili yaşlardayken Sulla adına savaşmak üzere yanaşmalarından ve yandaşlarından üç lejyon kurdu ve kısa süre içinde Sulla'nın rakiplerini ve Afrika'daki çeşitli genç prensleri yakaladığı için zafer alayıyla ödüllendirildi. *Adulescentulus carnifex* lakabını o zaman kazandı: *yaramaz çocuk*tan çok "genç kasap". Büyük bir orduyla birlikte "yerlilere karışarak", yayılmış imparatorluğa karşı bir başka tehlike oluşturan Romalı bir generalle başa çıkması için kendisine senato tarafından İspanya'da uzun dönemli komuta yetkisi verildiğinde daha önce hiçbir devlet görevine seçilmemişti. Bir kez daha başarmıştı ve MÖ 70'de daha otuz beş yaşındayken konsül seçilmiş, bütün alt düzey görevleri atlamış, Sulla'nın devlet görevleriyle ilgili son kararlarını açıkça çiğnemişti. Konsül olarak başkanlık etmesi gereken senatoda olup bitenlerden o kadar habersizdi ki, bilgili bir arkadaşından kendisine senatonun işleyişiyle ilgili bir kitapçık yazmasını istemişti.

Cicero'nun konuşmasından, onun yeni yetkisine yönelik itirazlarla ilgili birkaç ipucu çıkarılabilir. Söz gelimi, Mitridates'in oluşturduğu yakın tehlikeye yaptığı aşırı vurgu ("her gün eyaletlerimizdeki köylerin nasıl yakılıp kül edildiğini anlatan mektuplar geliyor") bazı insanların o dönemde, Pompey'e çok geniş yeni yetkiler verilmesine gerekçe olarak bunların olduğundan çok daha kötü gösterildiğini

iddia ettiğini ortaya koymaktadır. Kazanan muhalifler olmadıysa da korkularının temelsiz olmadığını hissetmiş olmalılar. Sonraki dört yılda, yeni komutanlığının koşulları altında, Karadeniz'den kuzeydeki Suriye'ye ve güneydeki Yahudiye'ye kadar Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını yeniden çizmeye koyulmuştu. Uygulamada bunu tek başına yapamazdı; yüzlerce arkadaşının, alt düzey görevlilerin, kölelerin ve danışmanların desteğini almış olmalıydı. Gel gör ki bu belirli coğrafyanın yeniden yazımı o dönemde her zaman Pompey'in kendisine bağlanıyordu.

Gücü kısmen askerî operasyonların sonucuydu. Mitridates çabucak Küçük Asya'dan kovulup Kırım'daki topraklarına gönderildi ve daha sonra orada oğullarından birinin yaptığı darbeyle devrildi ve kendini öldürdü. İki rakibin yüksek rahiplik ve krallık için çekiştiği Kudüs'teki kale Roma tarafından başarıyla kuşatma altına alınmıştı. Öte yandan bu gücün daha fazlası diplomasi, zorbalık ve Roma'nın kuvvetinin yararlı teşhirlerinin akıllıca karışımından geliyordu. Pompey zamanının birkaç ayını Mitridates'in krallığının orta kesimlerini doğrudan yönetilen bir Roma eyaletine dönüştürmeye, onlarca yeni kent kurmaya, diğer eyaletlerin sınırlarını düzeltmeye ve yerel hükümdarların ve hanedanların küçülmelerini ve eski tarzda itaat ettirilmelerini sağlama almaya adadı.

Roma'ya döndükten sonra ve kırk beşinci doğum gününde (şüphesiz planlı bir tesadüftü) düzenlediği zafer alayında, Pompey'in bir zamanlar Büyük İskender'e ait olan bir pelerin giydiği söyleniyor. Bu sahte ya da fantezi kıyafeti nereden bulduğunu bilmek olanaksızdır; giysinin gerçekliği hakkında bizden daha az kuşkucu olmayan pek çok uyanık Romalı gözlemciyi kandıramamıştı. Bununla birlikte muhtemelen sadece İskender'den aldığı unvanla ("Büyük") değil uzak bölgelere yönelik emperyal fetih hırslarıyla da aşık atmayı hedefliyordu. Bazı Romalılar etkilenmişken kimileri bu sergilemeyle ilgili kesinlikle kuşkucuydu. Sadece yüzyıl sonra yazan Yaşlı Plinius, generalin kendisinin ısmarlama yaptırdığı tümüyle inciden bir büstü

"sadeliğin yenilgisi ve şatafatın zaferi" diyerek kınamıştı. Gelgelelim mesele daha büyüktü. Bu kutlama ülkesel bağlamda Roma İmparatorluğu'nun ve hatta Roma'nın dünyanın fethine yönelik hırsının en güçlü anlatımıydı. Geçit töreninde taşınan, muhtemelen büyük bir küre şeklindeki bir ganimete tutturulmuş bir yazıtta, "bu bütün dünyanın ganimeti" yazıyordu. Dahası bir Roma tapınağında sergilenen Pompey'in başarılarının listesine "imparatorluğun sınırlarını yeryüzünün hudutlarına dayandırdı" şeklindeki aşırı iyimser böbürlenme de dâhildi.

İlk İmparator

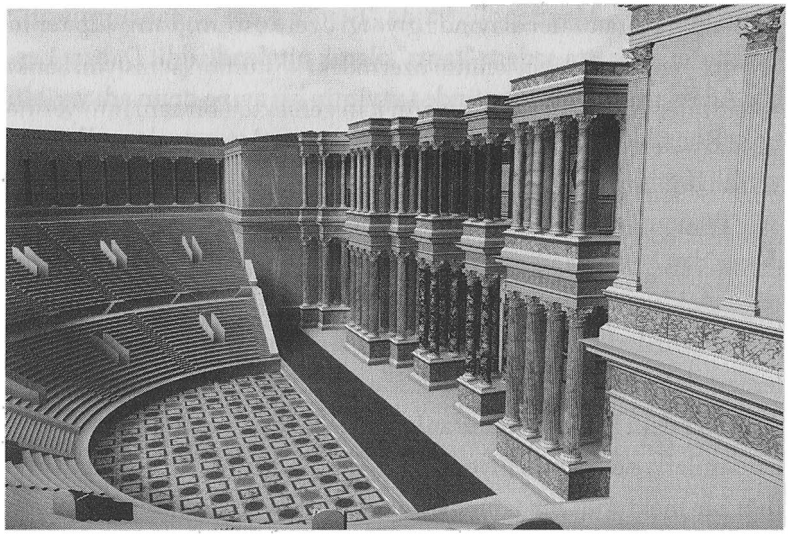
Pompey'e Roma'nın ilk imparatoru denilmesinin nedenleri var. Doğru, genelde Sezar'ın giderek bağımsızlaşan iktidarına karşı ve böylelikle emperyal yönetimin bir muhalifi olarak sonunda Cumhuriyet'in davasını destekleyen adam olarak tarihe geçmiştir. Ne var ki Doğu'da gördüğü muamele ve kendisine yağdırılan (ya da almayı becerdiği) şeref payeleri âdeta Roma imparatorlarının imgesi ve statüsü hakkında bilgi vermekteydi. Sanki, birkaç on yıl sonra Jül Sezar ve daha da fazla büyük yeğeni İmparator Augustus yönetiminde İtalya ve Roma'da standart hale gelen imparatorluk yönetiminin yapılarının ve simgelerinin ilk örnekleri, Roma'nın ülke dışındaki yönetiminde vardı.

Söz gelimi, Jül Sezar, Roma'da sağ iken yüzü bir sikkeye basılan ilk insandı. O noktaya kadar, Roma bozuk paraları sadece uzun zaman önce ölen kahramanların görüntülerini taşıyordu ve bu yenilik Sezar'ın apaçık gücünün işaretiydi ve daha sonraki bütün Romalı hükümdarlar tarafından da izlendi. Bununla beraber on yıl önce, Doğu'daki topluluklar Pompey'in başını gösteren sikkeler üretmişti. Bu saygının beraberinde başka aşırı övgüler ve hatta çeşitli dinî kült şekilleri vardı. Delos adasında bir "Pompey'e tapanlar" grubu *(Pompeiastae)* vardı. Yeni kentlere onun adı verildi: Pompeiopolis ya da

"Pompeykent"; Magnopolis ya da "Büyük Kent". "Tanrının eşiti", "kurtarıcı" ve hatta sadece "tanrı" olarak nitelendirildi. Dahası Lesbos Adası'nın Mitilini kentinde takvimin bir ayına onun adı verildi; tıpkı Roma'da aylara daha sonra Jül Sezar ve Augustus'un adlarının verildiği gibi.

Bu onurlandırmaların çoğunun ayrı ayrı benzerleri vardı. Makedonya'dan Mısır'a kadar, Büyük İskender'i izleyen kralların iktidarları çoğunlukla az çok kutsal terimlerle ifade ediliyordu. Eski çoktanrılı dinler tanrılarla insanlar arasındaki sınırı modern tektanrılı dinlerden daha esnek ve yapıcı şekilde ele alıyordu. Daha önce Doğu Akdeniz'deki Romalı komutanlar ara sıra adlarına oluşturulan dinî bayramlarla onurlandırılıyordu ve Cicero, Kilikya'dan Atticus'a yazdığı bir mektupta bir tapınak önerisini geri çevirdiğini belirtiyor. Yine de, bir paket olarak Pompey'in şeref payeleri tümüyle yepyeni bir ölçekteydi. Doğu'da böylesine bir yükselmenin ve büyük toprak parçalarının yeniden düzenlenmesinde kullandığı bağımsız gücün ardından Pompey'in Roma'ya sıradan bir senatör, sadece pek çoğundan biri olmak için nasıl dönebildiğini anlayabilmek zordur. Yüzeyde, yaptığı şey sadece buydu. Kentte Sulla tarzı bir yürüyüş yoktu. Ama altta Roma'da da değişim belirtileri vardı.

Pompey'in, ünlü heykel yapıtlarıyla süslü tiyatro, bahçeler, revaklar ve toplantı salonlarından oluşan muazzam inşaat projesi kesinlikle emperyal bir yenilikti. Daha önceki generallerin tanrılara savaş alanındaki yardımları için teşekkür etmek amacıyla yaygın olarak yaptırdıkları tek tek tapınaklardan çok daha kapsamlıydı. MÖ 55'te hizmete sunulan kompleks, Roma kent manzarasına ışıldayan mermerlerle damgalarını vurmak isteyen daha sonraki imparatorların simgesi olan ve bizim bugünkü Antik Roma imgemizi şekillendiren çok büyük mimari yapılar serisinin ilkiydi. Roma'da bile Pompey'in, daha sonraki imparatorlar gibi tanrısal sözcüklerle tanıtıldığına dair işaretler var. Cicero'nun MÖ 66'daki konuşmasının konusu zaten buydu, Pompey'in yeteneklerinden defalarca "tanrısal" ya da "tanrılar

44. Pompey'in inşaat projesinin, süslü sahne perdesi ve eski bir tahmine göre neredeyse Kolezyum kadar, kırk bin seyirci alan izleyici bölümüyle birlikte ana parçasını oluşturan tiyatronun yeniden inşa etme girişimi. İzleyici bölümünün arkasındaki küçük Venus Victrix ("Zafer Bahşeden") Tapınağı tanrıların Pompey'e desteğini ve yapıya kaynak sağlayan askerî zaferi işaret ediyor.

tarafından bahşedilmiş" diye söz ediyor, onun *"incredibilis ac divina virtus"*unu ("inanılmaz ve tanrısal *virtus*unu") vurguluyordu. *Divina* sözcüğünden kelime anlamıyla ne anlaşılması gerektiği belirsizdir lakin Roma dünyasında bu kavramın, "divine" kavramının bugün ulaştığı anlam gibi tamamen ölü bir metafora dönüştüğü görülmemiştir. En azından, Pompey'de insandan biraz daha fazla bir şey vardı. MÖ 63'te, Doğu'dan dönüşünden önce iki tribünün önerisiyle oylanıp ona bahşedilen bir onur da kuvvetle bunu gösteriyor: Pompey'e arena yarışlarına her katılışında muzaffer bir generalin kıyafetini giyme izni veriliyordu.

Bu göründüğünden çok daha önemliydi ve kesinlikle bir kıyafet kuralı konusundan daha fazlasıydı. Çünkü başarılı bir generalin

geleneksel olarak zafer alayında giydiği özel kostüm, Tanrı Jüpiter'in Capitol Tepesi'ndeki heykelinin üzerindeki kostümün aynısıydı. Sanki askerî zafer generalin sadece o gün için gerçekten bir tanrının yerine geçmesine izin veriyordu; at arabasında arkasında duran kölenin neden durmaksızın kulağına "(Sadece) bir insan olduğunu sakın unutma" diye fısıldadığını açıklıyor. Pompey'in başka ortamlarda da zafer töreni kıyafetleri giymesine izin verilmesi, ona kesin olarak tanımlanmış törensel bağlamın dışında tanrısal statü verilmesiyle eş değerdi. Bu riskli bir adım olarak görülmüş olmalıydı çünkü Pompey'in bu yeni ayrıcalığını sadece bir kez denediği söyleniyor; bu da, bir Romalı yazarın yetmiş küsur yıl sonra sertçe belirttiği gibi, "bardağı taşıran son damlaydı".

Bireysel başarı ve şöhretle seçkinlerin kuramsal eşitliği ve iktidar paylaşımı ilkelerinin arasındaki dengenin nasıl kurulacağı Roma Cumhuriyeti boyunca büyük bir ikilem oluşturmuştu. Erken Roma'yla ilgili pek çok destansı hikâye, çizginin dışına çıkıp tek başına düşmana saldıran cesur kahramanlar sorununu yansıtmaktadır. İtaatsizlikten cezalandırılmayı mı yoksa Roma'ya zafer getirdikleri için onurlandırılmayı mı hak ediyorlardı? Aynı zamanda Pompey'den önce de yükselişi devletin geleneksel iktidar yapısıyla çatışan tarihsel kişilikler vardı. Marius ve Sulla bu konudaki apaçık örneklerdir. Öte yandan onlardan yüzyılı aşkın bir süre önce, bir dizi müthiş zaferine rağmen ya da bu onların yüzünden Scipio Africanus, Roma mahkemeleri aracılığıyla haddinin bildirilmesi girişimlerinin ardından hayatının son demlerini resmî olmayan bir sürgünde geçirmişti: Bu yüzden Roma'daki büyük Scipio aile kabristanına değil, Güney İtalya'ya gömülmüştü. Kendisine vahiy geldiğini iddia ettiği ve tanrıyla özel ilişkisinden yararlanmak için geceleri Jüpiter Tapınağı'nda geçirdiği yönünde hikâyeler bile vardı. Ama MÖ 1. yüzyıl sonunda, çıkarlar o kadar büyük, Roma'nın operasyonları ve yükümlülükleri o kadar geniş, para ve kullanılabilir

insan gücü kaynakları o kadar fazlaydı ki Pompey gibi adamların yükselişi hemen hemen durdurulamazdı.

Sonunda Pompey'i durduran Jül Sezar suretinde, Gracchus kardeşlerin radikal geleneği çizgisinde bir siyasi programı ve sonunda Roma'yı doğrudan tek adam yönetimine götüren hırsları olan, eski bir patrici ailesinin üyesi bir rakipti. Ama bu iki adam nam salmış üç köşeli bir ittifakın parçasıydı.

Üçlü Çete

MÖ 60'ta, Roma'ya döndükten iki yıl sonra Pompey, senato Doğu'ya iskânı hâlâ resmen kabul etmediği, bütün olarak değil de parça parça onaylayarak geciktirdiği için hüsrana uğramıştı. Ayrıca o dönemde her generalin yapmak zorunda olduğu gibi, eski askerlerini yerleştirecek toprak arıyordu. Sonunda Roma birliklerini Spartaküs karşısında zafere götüren ve Roma'nın en zengin adamı olarak bilinen Marcus Licinius Crassus, son zamanlarda güç durumdaki bir devlet üstlenicileri şirketinin davasını sahiplenmişti. Asya eyaletindeki vergi hakları için çok yüksek teklif vermişlerdi ve Crassus fiyatı yeniden müzakere etmeleri için onlara izin almaya çalışıyordu. Jül Sezar, üçünün en az deneyimli ve en az zengin olanı, MÖ 59'da konsül seçilmeyi sağlama almayı ve önemli bir askerî komutanlığı istiyordu, senatonun onun için düşündüğü sadece İtalya'daki haydutların denetlenmesi görevini değil. Bu farklı hedeflere ulaşmanın en iyi yolu karşılıklı destek gibi görünüyordu. Böylece, tümüyle gayriresmî bir anlaşmayla, kısa dönemde –ve uzun dönemde– istediklerini elde etmek için kaynaklarını, güçlerini, bağlantılarını ve hırslarını birleştirdiler.

Çoğu antik gözlemciye göre bu, Cumhuriyet hükümetinin çöküşüne giden yoldaki bir başka kilometre taşıydı. Bu çöküşün diğer taraftan geriye bakan şair Horatius, geleneksel Roma tarihlemesine göre, "Metellus konsülken başlayan iç savaş"tan söz ederken MÖ 60'ı

seçenlerden sadece biriydi. "Genç Cato" –"Yaşlı'nın büyük büyük torunu" (sayfa 204) ve Sezar'ın can düşmanlarından biri– kentin Sezar'la Pompey'in araları açıldığında değil, arkadaş olduklarında altüst olduğunu savunuyordu. Siyasi sürecin, perde arkasında belirlendiği görüşü bazı bakımlardan önceki on yıllardaki açık şiddetten daha kötü görünüyordu. Cicero, Pompey'in defterinde sadece eski konsüllerin değil, geleceğin konsüllerinin listesininin de bulunduğunu fark ettiğinde meseleyi güzelce ifade etmişti.

Bu yorumların ima ettiği gibi mevzubahis olan tam bir ele geçirme değildi. Üç adam arasında her türlü gerginlik, anlaşmazlık ve rekabet vardı ve Pompey'in gerçekten çetenin gelecekteki konsül tercihleri listesini içeren bir defteri olmuş olsa bile, seçim süreci bazen onları alt etmiş ve çok farklı, onların hiç onaylamadığı birisi seçilmişti. Yine de acil hedeflerine ulaşmışlardı. Sezar MÖ 59'da usule uygun bir şekilde konsül seçilmiş ve daha önceki radikal tribünlerin programlarına benzer önlemlerin arasında, diğer ikisinin adına da desteklediği yasalar olmuştu. Aynı zamanda kendisine Güney Galya'da bir askerî komutanlık da aldı ve çok geçmeden buna Alpler'in diğer tarafındaki geniş bir bölge de eklendi.

Sezar İtalya'ya sadece dönemsel ziyaretler yapsa ve Crassus bugünkü İran'ın merkezinde yer alan, pek çok bakımdan Romalıların korkularında Mitridates'in yerini alan Part İmparatorluğu'na karşı MÖ 55'te çıktığı seferden geri dönmese de, MÖ 50'nin büyük bölümünde çete üyelerinin entrikaları Roma siyasetindeki başlıca güç olmaya devam etti. Crassus'un üçlünün arasındaki rolünün ve öneminin değerlendirilmesini zorlaştıran kısmen onun erken ölümüdür. Ama yenilgisinin ve korkunç bir şekilde kafasının kesilmesinin trajedisi ve ordusunun sancaklarının ele geçirilmesinin utancı yıllarca etkisini sürdürdü. Nihai Part zaferi MÖ 53'te, bugün Türkiye ile Suriye sınırı olan yerdeki Carrhae Muharebesi'nde geldi. Crassus'un başı savaş hatırası olarak Part kralının sarayına gönderildi, orada hemen bir sahne dekoru yapıldı, Euripides'in *Bakkhalar* adlı oyununda (ilginç

45. Augustus döneminde basılan gümüş bir sikke, Partlar'ın Carrhae Muharebesi'nde ele geçirdikleri Roma sancaklarını geri vermesini kutluyor. Sancakları itaatkârca sunan Part, geleneksel Doğu şalvarı giyiyor. Diğer yüzdeki figür anlamlı bir şekilde "Onur" tanrıçasıdır. Gerçekte bu, Romalıların askerî bir zaferi olmaktan çok müzakere edilmiş bir anlaşmaydı.

bir şekilde Part repertuvarının bir parçasıydı) annesi tarafından kafası kesilen talihsiz Pentheus'un başının yerine kullanıldı. Sancaklar, İmparator Augustus onları bir askerî başarı olarak gösterilen becerikli bir diplomasi aracılığıyla MÖ 19'da Roma'ya geri getirene kadar Part ganimetinin gurur verici bir parçası olarak kaldı.

MÖ 1. yüzyılın ortasındaki bu dönemdeki anlaşmazlıklar büyük ölçüde Cicero'nun bazen her gün yazılmış ve doğrulanmamış söylentiler, öngörüler, komplo imaları, kısmen doğru ifadeler, dedikodu, güvenilmez tahminler ve önseziyle dolu mektupları sayesinde canlı mikro ayrıntılarla belgelendirilmiş durumda. Borçlar ya da Sezar'ın çok kısa süreli de olsa gözü pek Britanya çıkarmasının coşkulu zafer haberleriyle ilgili daha gerçekçi cümlelerin arasında, "Siyasi durum beni her geçen gün daha da korkutuyor" ve "Havada diktatörlük kokusu var" gibi tipik tekrarlar da var. Klasik dünyada ve muhtemelen MS 15. yüzyıl öncesindeki herhangi bir dünyada benzeri olmayan bir şekilde, siyasetin yapıldığı andan olağanüstü kanıtlar sunuyorlar. Ne var ki kargaşa ve siyasi çöküş izlenimini abartmaya yatkınlar

ya da en azından daha önceki dönemlerle karşılaştırılması zor bir resim sunuyorlar. Scipio Africanus ve Fabius Cunctator'un dünyası, sadece Livius ve diğerlerinin geçmişe dönük hikâyeleri değil de onların özel mektupları ve notları günümüze ulaşmış olsaydı ne kadar karmakarışık ve canice görünürdü? Dahası, Cicero'nun kaleminden çıkan aşırı fazla malzeme onun bakış açısının ve önyargısının ötesini görmeyi zorlaştırabiliyor.

Publius Clodius Pulcher'in kariyeri bunun bir örneği. İlk kez MÖ 62'de, Jül Sezar'ın karısı öncülüğünde düzenlenen, kutsal, kadınlara özel bir dinî törende bir erkeğin bulunmasının ardından Clodius'la Cicero arasında kılıçlar çekildi. Kimileri bunun basit bir muziplikten çok sevgililerin buluşması olduğundan şüpheleniyordu ve Sezar, meşhur "Sezar'ın karısından kuşkulanılmamalıdır" gerekçesiyle hızlı bir boşanmayla önlem aldı. Çoğu kişi, Cicero'nun davacı tarafın en önemli tanığı olduğu davada yargılanan Clodius'u suçluyordu. Sonuç aklanma ve Clodius'la –tahmin edileceği gibi ama muhtemelen haksız yere, suçsuz kararının arkasında büyük bir rüşvet olduğunu iddia eden– Cicero arasında kalıcı bir düşmanlık oldu.

Clodius'un sonradan gelen katıksız kötülük şöhreti, neredeyse tümüyle Cicero'nun düşmanlığıyla şekillendi. Cladius, tribün seçimine katılabilmek için sadece bir pleb ailesi tarafından evlat edinilmeyi ayarlamakla kalmayıp kendisinden daha genç bir baba seçerek bütün işleyişi baltalayan çılgın patrici olarak tarihe geçmişti. Tribün seçildiğinde, MÖ 58'de Catilia'nın yandaşlarına sert davrandığı gerekçesiyle Cicero'nun sürgüne gönderilmesini sağladı, Roma yönetiminin temeline saldıran bir dizi yasa sundu ve özel milisleriyle sokakları kasıp kavurdu. Roma bu canavardan ancak MÖ 52'de güya Bovillae Muharebesi'nde Cicero'nun arkadaşlarından birinin kölesiyle tutuştuğu kavgada ölmesiyle kurtuldu. Clodius'la ilgili günümüze ulaşan farklı görüşler yoktur. Ne var ki hikâyenin diğer yanı, onu gerici bir haydut ve asalakları tarafından linç edilen Gracchus kardeşler (yasalarından biriyle kentte ücretsiz tahıl dağıtımı yapılmıştı)

geleneğinde radikal bir reformcu yapmaya neredeyse muktedirdir. Cicero'nun savunma çabaları bile arkadaşının cinayet suçlamasından aklanmasını sağlayamadı ve adam kendini Marsilya'da Verres'e komşu bir sürgün olarak buldu.

MÖ 50'lerin politikaları her zamanki işlerin, tehlikeli çöküşlerin ve geleneksel siyasi kuralları yeni krizlere uyarlamaya yönelik yaratıcı ya da umutsuz girişimlerin tuhaf bir karışımıydı. MÖ 50'lerin sonunda, Palatino'daki evinin sadece birkaç yüz metre uzağındaki Forum'da sık sık isyanlar çıkar, şiddet olayları patlak verir, Clodius'un cenaze ateşi için senato binasının ateşe verilmesi dâhil kundaklamalar gerçekleşirken çalışma odasında güvenli bir şekilde, Polybius'a tanıdık gelebilecek Roma siyaseti kuramları yazan Cicero'yu anlamak zordur. Belki de bu onun, en azından kafasında, düzeni sağlama girişimiydi. Başkaları daha gerçekçi önlemler alıyor ve bazı cesur yenilikler tasarlıyordu. Söz gelimi MÖ 52'de, Clodius'un katledilmesinin ardından Pompey tek konsül seçildi. Sulla'nın diktatörlüğünün anıları unutulmamışken, büyüyen krizin sorumluluğunu alması için bir diktatör atamak yerine senato, tanımı gereği her zaman iki kişi arasında paylaşılan bir görevi bir kişiye verme kararı aldı. Bu kez işe yaradı. Birkaç ay içinde Pompey sadece kentin denetimini eline geçirmekle kalmadı, aileden de olsa yanına bir çalışma arkadaşı aldı: Bu kişi kayınpederiydi.

MÖ 59'da, Jül Sezar'ın, sunduğu yasaların çoğuna şiddetle karşı çıkan konsül üyelerinden Marcus Calpurnius Bibulus'un benimsediği ya da dayattığı taktikler daha da sorunluydu. Sezar'ın yandaşları tarafından tehdit edilen, Roma hoşnutsuzluğunun en iyi bilinen aracı olan dışkı yağmuruna tutulan ve hemen hemen evinde hapsolan adam muhalefetini olağan yolların hiçbiriyle dile getiremiyordu. Bu yüzden evden çıkmıyor ve işaretler ve alametler için "gökyüzünü gözlediğini" ilan eden mesajlar yolluyordu. Bunun ardında kesin bir dinî ve siyasi güç vardı. Tanrıların desteği Roma siyasetine dayanak oluşturuyordu ve tersine alametler olmadığı kesinleşene kadar bir

siyasi karar alınamayacağı temel bir aksiyomdu. Yine de "gökyüzünü gözlemek" hiçbir zaman siyasi etkinliği süresiz engelleme yolu olarak düşünülmemişti ve Sezar'ın tarafındakiler Bibulus'un yasalara aykırı olarak dinî kuralları kendi çıkarı için kullandığını öne sürüyordu. Sorun hiçbir zaman çözülemedi. Bu, dönemin belirsizliklerine ve Romalıların yeni ikilemleri eski kurallarla çözerken karşılaştıkları zorluklara özgü bir durumdu; MÖ 59'da yürütülen bütün devlet işlerinin statüsü yıllarca belirsizliğini korudu. MÖ 50'lerin sonunda Cicero hâlâ Clodius'un Pompey'in eski askerlerini kabullenmesinin ve onlara toprak vermesinin yasal olup olmadığını merak ediyordu. Yasa uygun şekilde onaylanmış mıydı yoksa onaylanmamış mıydı? Çok farklı görüşler olasıydı.

Bununla birlikte dönemin en ivedi siyasi sorunu doğrudan Roma'dan değil, Galya'daki Sezar'dan geldi. MÖ 58'de beş yıllık bir komutanlıkla Roma'dan ayrılmıştı ve görevi MÖ 56'da –Galyalı düşmanların tehlikesine, daha önce Mitridates tehlikesine yaptığı kadar dikkat çeken Cicero'nun en azından herkesin önünde verdiği içten destekle– beş yıl daha uzatılmıştı. Sezar'ın bu seferleri anlattığı yedi ciltlik *Gallia Savaşı* cepheden Roma'ya gönderdiği resmî yıllık raporların elden geçirilmiş versiyonu, *"Gallia est omnis divisa in partes tres"*, ("Bütün Galya üç bölgeye ayrılmaktadır") şeklindeki ünlü, duygusuz açılışla başlar. Eser, Ksenophon'un MÖ 4. yüzyılda herhangi bir antik savaşın günümüze ulaşan tek ayrıntılı tanık anlatımı olarak yazmış olduğu, bir Yunan paralı asker ordusundaki maceralarına (*Anabasis: On Binler'in Dönüşü*) eş değer görülüyor. Bu tam olarak tarafsız bir belge değildir. Sezar halkın gözündeki imgesini önemsiyordu ve *Gallia Savaşı*, eylemlerinin özenli bir savunması ve askerî becerilerinin hikâyesiydi. Öte yandan emperyal etnografya diyebileceğimiz şeyin erken bir örneğini de yansıtmaktaydı. Kilikya'dan yazdığı mektuplarda çevresine yönelik hiçbir alaka hissi vermeyen Cicero'dan farklı olarak Sezar, bazı kabilelerde şarabın acımasızca yasaklanması dâhil Galyalıların içki alışkanlıklarından

Druidlerin dinî ayinlerine kadar tanık olduğu yabancı geleneklere yakın ilgi duyuyordu. Onunki, şüphesiz tümüyle anlayamadığı insanlara harika bir Romalı bakışı ama görüşleri hâlâ Roma öncesi Kuzey Avrupa kültürü üzerine modern tartışmaların temel referans noktasını oluşturmaktadır; sonsuza kadar değişen bir kültürün içinde olduğu düşünüldüğünde, bu bir ironi olmalı.

Gallia Savaşı'nın satır aralarını okuyan herkes, Galya'daki on yıllık savaşı, hem Romalıların kuzeydeki düşmanlarla ilgili gerçek endişelerinin hem de Sezar'ın askerî şan şöhrette bütün rakiplerini geride bırakma isteğinin yönlendirdiğini görüyor. Sezar sonuç olarak Pompey'in Doğu'da kazandığından daha fazla toprağı Roma denetiminin altına sokmuş ve Romalıların "Okyanus" dediği, bilinen dünyayı büyük bilinmeyenden ayıran su yolunu aşıp kısa süreliğine uzak ve yabancı Britanya Adası'na ayak basmıştı. Ülkede yüksek sesle yankılanan simgesel bir zaferdi bu, hatta "Büyük Sezar"ın anıtlarını; Galya'daki Ren'i, korkunç denizi ve uzak Britanyalıları ziyaret edeceğini yazan Catullus'un bir şiirinde bile kendine yer buldu.

Sezar bunu yaparak modern Avrupa'nın siyasi coğrafyasının temellerini attı ve bunu yaparken de bütün bölgede bir milyona yakın insanı katletti. Galyalıların Sezar'ın güçleri tarafından vahşice ezilen barışsever masumlar olduğunu düşünmek yanlış olur. MÖ 1. yüzyılın başında bir Yunan ziyaretçi, Gal evlerinin kapılarına düşman kafalarının gelişigüzel çivilendiğini gördüğünde dehşet içinde kalmışsa da bir süre sonra insanın bu görüntüye alıştığını itiraf etmişti ve Galyalı paralı askerler Roma'nın gücü pazarlarını kapatana kadar İtalya'da iyi iş yapmıştı. Yine de Sezar'ın yoluna çıkanların kitleler halinde katledilmeleri bazı Romalıların katlanabileceğinden bile fazlaydı. Kısmen şüphesiz Sezar'a olan düşmanlığının harekete geçirdiği ve insani gerekçelerinin yanında partizan olarak da konuşan Cato, Sezar'ın yargılanmak üzere, öldürdüğü kadınlarla çocukların kabilelerine teslim edilmesini önermişti. Daha sona Sezar'ın kurbanlarının

sayısını bulmaya çalışan Yaşlı Plinius, onu "insanlık suçu" işlemekle itham ederken çarpıcı bir şekilde modern görünüyor.

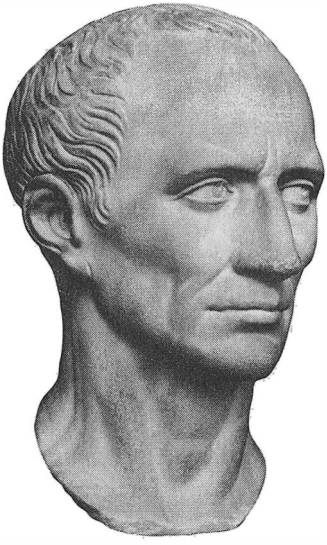
Acil soru, Sezar Galya'dan ayrıldıktan sonra ne olacağı ve onun MÖ 58'den başlayarak orada neredeyse on yıl geçirdikten sonra, elde ettiği bütün serveti ve gücüyle sıradan siyasi akışla nasıl yeniden bütünleşeceğiydi. Çoğu zaman olduğu gibi, Romalılar bunu hukuksal açıdan bir hayli tartışıyordu. Komutanlığının sona ereceği kesin tarihle ve o zaman ara vermeden bir başka konsüllüğe geçmesine izin verilip verilmeyeceğiyle ilgili şiddetli ve teknik tartışmalar vardı. Sivil yurttaş olduğu herhangi bir dönemde, başka şeylerin yanı sıra MÖ 59'daki eylemlerinin kuşkulu yasallığıyla ilgili olarak hakkında dava açılabilirdi. Bir tarafta, kişisel ya da ilkesel nedenlerden ötürü Sezar'a haddini bildirmek isteyenler vardı; diğer taraftaysa Sezar ve taraftarları bu muamelenin aşağılayıcı olduğunda, Sezar'ın *dignitas*ının –şöhretin, saygınlığın ve saygı görme hakkının Roma'ya özgü bir karışımı– saldırıya uğradığında ısrarlıydı. Burada yatan sorun apaçıktı. Emrinde İtalya'ya sadece birkaç gün uzaklıkta kırk binden fazla askerî olan Sezar, Sulla ya da Pompey örneğini izler miydi?

Pompey hemen hemen nihai çöküşe kadar olayın dışında kaldı ve MÖ 50'nin ortasında Sezar için hâlâ makul ölçüde onurlu bir çıkış stratejisi bulmaya çalışıyordu. O yılın aralık ayında senato 370'e 22 oyla Sezar ve Pompey'in aynı anda komutalarını bırakmalarına karar verdi. Pompey o zaman Roma'daydı ama MÖ 55'ten beri yine becerileri sayesinde İspanya valisi olmuştu ve görevini temsilcileri aracığıyla uzaktan yürütüyordu; bu, imparatorların yönetimlerinin standart özelliği haline gelen benzersiz bir düzenlemeydi. Bu ezici oya karşılık Pompey'in kararı dikkate almaması ve Sezar'ın birkaç tur sonuçsuz görüşmenin ardından İtalya'ya yürümesi bu noktada senatonun güçsüzlüğünün en açık işaretidir.

Zar Atmak

Jül Sezar 10 Ocak MÖ 49 gibi, Galya'daki lejyonlarından sadece biriyle birlikte İtalya'nın kuzey sınırını belirleyen Rubicon Nehri'ni geçti. Tam tarih bilinmiyor, tarihin bu en önemli ırmağının yeri de öyle. Çok büyük olasılıkla halk imgelemindeki azgın nehirden daha küçük bir dereydi bu ve –antik yazarların tanrıların heyecan verici görüntüleri, gizemli alametler ve kehanet rüyalarıyla süsleme çabalarına karşın– sıradan bir çevreydi. Bizim için "Rubicon'u geçmek", "geri dönüşü olmayan nokta" anlamına geliyor. Sezar için bu anlama gelmiyordu.

Yol arkadaşlarından birine göre –Gaius Asinius Pollio, tarihçi, senatör ve Roma'nın ilk halk kütüphanesinin kurucusu– bir süre duraksadıktan sonra sonunda Rubicon'a yaklaştığında Sezar, Atinalı komedya yazarı Menander'den üç sözcük aktardı: kumardan alınan ifadenin düz anlamıyla, "Ve zarlar atıldı." Alışılmış İngilizce çevirisine karşın –yine geri dönüşü olmayan bir adımı ima ediyor gibi

46. Jül Sezar'ın büstü mü? Sikkelerin üzerindeki minik imgelerin dışında, Sezar'ın gerçek bir tasvirini bulmak modern arkeolojinin hedeflerinden biri olmuştur. Ölümünden sonra yüzlerce "portre"si yapılmıştı ama onun dönemine ait versiyonları bulmak çok daha zordu. British Museum'daki bu büst bir zamanlar gözde bir adaydı ama şimdi sahte olduğundan şüpheleniliyor.

görünen "Zarlar atılsın"– Sezar'ın Yunancası daha fazla bir belirsizlik ifadesiydi; bu, artık her şeyin tanrıların elinde olduğu duygusuydu. Zarları havaya atalım ve nereye düşeceklerine bakalım! Bundan sonra ne olabileceğini kim bilir?

Bundan sonra dört yıllık bir iç savaş yaşanmıştı. Sezar'ın Roma'daki bazı yandaşları Kuzey İtalya'ya gelip ona katılırken Pompey "Sezar karşıtları"nın komutanlığına zorlanmış ve İtalya'yı terk edip Doğu'daki kuvvet üssünden savaşmaya karar vermişti. MÖ 48'de Pompey'in güçleri Kuzey Yunanistan'daki Farsalus Muharebesi'nde yenildi ve Pompey kısa süre sonra Mısır'a kaçmaya çalışırken öldürüldü. Öte yandan ünlü hızına rağmen (sloganlarından biri de *celeritas* idi) Sezar'ın, Afrika ve İspanya'daki düşmanlarını yenilgiye uğratmasının yanı sıra Mitridates'in hileyle tahta geçen oğlu Farnakes'in yarattığı sıkıntıyı ortadan kaldırması üç yıl daha aldı. Rubicon'u geçmesiyle MÖ 44'teki ölümünün arasında Sezar, Roma'ya sadece kısa süreli ziyaretler yaptı; en uzunu Ekim MÖ 45'te başlayarak beş ay sürdü. Kentin bakış açısına göre, Sezar çoğu zaman orada bulunmayan bir diktatördü.

Pompey'le Sezar arasındaki iç savaş, bazı açılardan Sosyal Savaş kadar tuhaftı. Kaç kişinin katıldığını söylemek olanaksız. İtalya'nın ve imparatorluğun sakinlerinin büyük çoğunluğu muhtemelen yanlışlıkla rakip orduların çarpışmalarının arasında kalmaktan kaçınıyor ve İtalya'yı kasıp kavuran suç dalgasından uzak duruyordu. Sadece arada sırada böyle sıradan insanlar ilgiden biraz olsun pay alabiliyordu: Onlardan biri, Farsalus Muharebesi'nin ardından perişan haldeki Pompey'i Yunan kıyısından alma iyiliğini gösteren bir ticaret gemisinin kaptanı Gaius Peticius; erkek "ortağı"nın bir grup yerel gönüllüyle birlikte denize açılıp tutsak düşmesiyle ilgili endişelerini taşa kazıyan bir hadım rahip Soterides de bir başkasıydı. İç savaşın taraflarına gelince, bir tarafta halkçı programı ve tek adam yönetimine doğru açık eğilimleri nedeniyle Sezar'ın destekçileri vardı. Cicero yoksulların sempatisinin ve ilgisinin doğal olarak burada yattığını düşünüyordu. Diğer tarafta, çeşitli nedenlerden ötürü Se-

47. Pompey'i kurtaran Peticius'un ailesi Doğu Akdeniz'de yüzyıllardır ticaret yapıyordu. Torunlarından birinin Kuzey İtalya'da bulunan bu mezar taşı, denizaşırı işinin simgesi –hatta markası– olması gereken yüklü bir deveyi gösteriyor.

zar'ın yaptıklarından ya da peşinde olduğu olağanüstü yetkilerden hoşlanmayan karışık bir grup vardı. Muhtemelen pek azı gerçekçi olmadıkları kadar hayli ilkeliydi; Cicero'nun bir keresinde Cato'ya dediği gibi, "Aslında Romulus'un bokunun içinde yüzerken sanki Platon'un *Cumhuriyet*'inde yaşadığını söylüyordu." Ancak daha sonra, ilk imparatorların yönetimi altındaki romantik nostalji içinde, otok-

rasiye karşı mücadelede birleşmiş eğitimli özgürlük savaşçıları ve mağdurlar olarak toptan yenilendiler. Sembolik liderleri Pompey'in Sezar'dan daha az otokrat olmaması bir ironiydi. Özgürlükle tek adam yönetimi arasında bir savaş gibi görülen şey aslında rakip imparatorlar arasında seçim yapma savaşıydı.

Ancak bir büyük değişiklik, Roma iç savaşının artık neredeyse bütün bilinen dünyayı kapsıyor olmasıydı. Sulla'yla rakiplerinin arasındaki savaşlar Doğu'da az olaya tanıklık etmişken Sezarcılarla Pompeyciler arasındaki savaş Akdeniz boyunca, İspanya'dan Yunanistan'a ve Küçük Asya'ya kadar yaşanıyordu. Ünlü isimler uzak yerlerde can derdindeydi. Bibulus, Sezar'ın MÖ 59'daki talihsiz çalışma arkadaşı Yunan kıyısını ablukaya almaya çalışırken Korfu yakınlarında denizde öldü. Clodius'un katili Titus Annius Milo, bir Pompeyci ayaklanmaya katılmak üzere sürgün edildiği yerden ayrıldı ve Calabria'da kent surlarından atılan bir taşla öldürüldü. Sezar'ın zaferi kesinleşince, Cato bugünkü Tunus'un kıyılarındaki Utika'da hayal edilebilecek en kanlı şekilde kendini öldürdü. Yüz elli yıl sonra yazılan yaşam öyküsüne göre, kılıcını kendine sapladı ama derin yaraya rağmen ölmedi. Arkadaşlarının ve ailesinin onu kurtarma çabalarına karşın, çağırdıkları doktoru uzaklaştırdı ve elini açık yaraya sokup bağırsaklarını çekip dışarı çıkardı.

Mısır'ın da önemli bir destekleyici rolü vardı. Pompey, bir zamanlar Roma dünyasını yönetmiş olan adam, aşağılayıcı sonuyla orada karşılaştı. Kıyıya çıktığında sıcak bir karşılanma bekliyordu. Ne var ki düşmanların liderini ortadan kaldırırsa Sezar'ın gözüne gireceğini hesap eden yerel bir hükümdarın adamları tarafından kafası kesildi. Bu olay üzerinde düşünen Cicero dâhil pek çok Romalı gözlemci, Pompey birkaç yıl önce, MÖ 50'de ciddi şekilde hastalandığında ölseydi onun için çok daha iyi olacağı görüşündeydi. Gerçekte, "hayatı iktidarından daha uzun sürmüştü." Öte yandan cinayetin, failleri için yanlış bir hareket olduğu ortaya çıktı. Birkaç gün sonra çıkagelen Sezar, Pompey'in temizlenmiş kellesi takdim edildiğinde

açıkça ağladı ve Mısır tahtına çıkması için kısa süreliğine rakiplerden birini destekledi. Bu rakip, Roma iç savaşlarının bir sonraki raundunda Marcus Antonius'la olan siyasi ve romantik ilişkisiyle tanınan Kraliçe VII. Kleopatra'ydı. Ne var ki bu noktada çıkarları, açık bir ilişki yaşadığı ve –babalık iddiaları doğruysa eğer– çocuğunu doğurduğu Sezar'la örtüşüyordu.

Roma'da, Sezar'ın zafer alaylarında Roma dünyasından getirilen canlı ve cansız ganimetler sergileniyordu (bakınız Görsel 9). Kente yaptığı kısa ziyaretlerden birinde kutlanan MÖ 46'daki zaferi, sadece Galyalı isyancı Vercingetorix'i değil, Kleopatra'nın Mısır iktidar savaşlarında yanlış tarafta yer alan üvey kız kardeşini de açığa vurmuştu; İskenderiye fenerinin çalışan bir modelinin yanında sergilendi. Sezar'ın Mitridates'in Karadeniz yakınlarındaki çarpışmada ölen oğlu Farnakes'e karşı kazandığı zafer, üzerinde dünyanın en ünlü sloganı yazılı tek bir levhayla kutlandı. *"Veni, Vidi, Vici"* ("Geldim, Gördüm, Yendim", Sezar'ın başarısının hızını göstermeyi hedefliyordu). Öte yandan Sezar'ın Romalı kurbanlarının görüntülerinin arasında, korkutucu işaretler de vardı. Zafer alaylarının yabancı düşmanlara karşı kazanılan zaferleri kutlaması gerekiyordu, Roma yurttaşlarına karşı olanları değil. Sezar, Pompey'in tarafındaki önde gelen şahsiyetlerin ölüm anlarının dehşet verici tablolarını sergiletiyordu: kendi bağırsaklarını deşen Cato'dan kendini denize atan Metellus Scipio'ya kadar. Pek çok kişinin bu tür bir zafer coşkusuna yönelik hoşnutsuzluğu, bu imgeler gezdirilirken kalabalıkların döktüğü gözyaşlarından okunabiliyordu. Geriye dönüp bakıldığında bu, Sezar'ın iki yıldan az bir süre sonraki kanlı kaderinin gizemli bir işaretiydi.

Mart Ortası

Jül Sezar 15 Mart MÖ 44'te, Roma tarihleme sistemine göre mart ortasında katledildi. Akdeniz'in bazı kesimlerinde iç savaş hiçbir

şekilde sona ermemişti. Pompey'in oğlu Sextus'un İspanya'da hâlâ en az altı lejyonu vardı ve babasının davası için savaşmaya devam ediyordu. Öte yandan Sezar, gerek Crassus'un Carrhae'deki yüz kızartıcı yenilgisinin intikamı gerekse Romalı olmayan yabancı bir düşmana karşı yararlı bir askerî başarı fırsatı olarak Part İmparatorluğu'na yönelik bir saldırı için neredeyse yüz bin askerlik muazzam bir güç oluşturuyordu. Doğu'ya gitmesine birkaç gün kala, 18 Mart'ta, onlarcası tarafından etkin ya da edilgin şekilde desteklenen yirmi civarında hoşnutsuz senatör onu öldürdü.

Eylem uygun bir şekilde, Pompey'in yeni tiyatro kompleksinin içine yaptırdığı senato binasında, Sezar'ın kendi kanının üzerine sıçradığı, kendi heykelinin önünde gerçekleştirildi. Kısmen konunun Shakespeare'in *Jül Sezar* adlı yapıtında işlenmesi sayesinde, Romalı diktatörün *libertas* adına katledilmesi o zamandan beri despotluğa karşı sonuna kadar direnişin ve haklı suikastın şablonunu oluşturdu. Söz gelimi, John Wilkes Booth'un Abraham Lincoln'ı öldürmeyi planladığı günün şifresi olarak "Orta"yı kullanmış olması tesadüf değildi. Bununla birlikte Roma tarihinde geçmişe doğru bir bakışın gösterdiği gibi bu, MÖ 133'te Tiberius Gracchus'un linç edilmesiyle başlayan, sevilen, radikal ama tartışmasız çok güçlü politikacılara yönelik cinayetlerin sonuncusuydu. Soru şu olmalı: Sezar ne yapmaya çalışıyordu ve onu, bu senatör grubu için suikastı tek çözüm olarak düşündürecek kadar kabul edilemez kılan neydi?

Roma'ya çok az gelmesine rağmen Sezar, Sulla'nınkilerin bile ötesine geçen çok büyük bir reform programı başlatmıştı. İçlerinden biri bugün bile hayatı etkiliyor. Çünkü Sezar, –İskenderiye'de tanıştığı uzman bilginlerin yardımıyla– Roma'ya sonradan modern Batı zaman ölçümü olarak sistemi getirdi. Geleneksel Roma yılı sadece 355 gün sürüyordu ve takvimin doğal mevsimlere ayak uydurabilmesi için zaman zaman fazladan bir ay eklemek yüzyıllar boyunca rahiplerin görevi olmuştu. Bir nedenden ötürü –muhtemelen bilgisizlikle isteksizliğin karışımı olarak– belirgin bir şekilde doğru

hesap yapmayı başaramamışlardı. Sonuçta takvim yılıyla doğal yıl arasında bazen birkaç hafta fark olabiliyordu; hasat şenlikleri Roma eş değeri, ekinlerin hâlâ büyümekte olduğu zamana denk düşüyor ve nisan denilen zamanda hava daha çok şubat gibi oluyordu (ki öyleydi). Gerçek şu ki, Cumhuriyet tarihinde belirli bir tarihin havanın doğru bir göstergesi olduğunu düşünmek her zaman tehlikelidir. İskenderiye tecrübesinden hareketle Sezar, yanlışı düzeltti ve gelecek için dört yılda bir şubat ayına fazladan bir gün eklenen 365 günlük bir yıl oluşturdu. Bu Mısır'a yaptığı ziyaretin Kleopatra'yla oynaşmalarından çok daha önemli bir sonucuydu.

Diğer önlemler önceki yüzyılın bilinen konularına geri dönüyordu. Söz gelimi Sezar, Roma kentindeki yoksulların yerleştirilmesi için çok sayıda denizaşırı koloni kurdu, Kartaca'da başarılı bir temel oluşturarak Gaius Gracchus'un örneğini izledi. Bedava tahıl alanların sayısını yarıya, toplam yüz elli bine indirebilmesine izin veren şey muhtemelen buydu. Ayrıca İtalya'nın kuzeyinde, Po Nehri'nin ötesinde yaşayanlara da Roma yurttaşlığı verdi ve en azından Sicilya halkına Latin statüsü vermeyi önerdi. Gerek Roma'daki gerekse İtalya'daki sivil kurumları her açıdan düzene sokmak –hatta yönlendirmek– dâhil Roma yönetimini elden geçirmeye yönelik daha da hırslı planları vardı. Bunlar, İtalyan topluluklarında kimlerin bir makamda görev yapabileceği sorularından (emekli değillerse mezar kazıcısı, kadın satıcısı, oyuncu ya da mezatçı olamazlardı) yol bakımı (ev sahipleri evlerinin önünden geçen patikadan sorumluydu) ve trafik yönetimi (tapınak inşaatı ya da onarımı veya yıkım molozları taşıma işleri dışında gündüz Roma'ya ağır yük araçları giremezdi) sorunlarına kadar değişkenlik gösteriyordu.

Sezar takvimi yeniden yazmasının yanı sıra onun bir parçası da oldu. Quintilis ayına Iulius ya da Temmuz olarak onun adının verilmesi, suikastından sonra gerçekleşmiş olabilirdi; Romalı yazarlar kronolojiyi her zaman anlaşılır hale getiremiyordu. Ne var ki ölümcül muhalefeti kışkırtan, hayattayken itaatkâr bir senato

tarafından oylanıp karara bağlanan aşırı şeref payeleriyle birlikte demokratik süreci hemen hemen resmen ele geçirmesiydi. Bu, sikkelerdeki başının çok ötesine geçmişti. Hemen hemen her istediği yerde zafer kıyafetini giymesine izin verilmişti ve buna kelini saklamak için çok elverişli bulduğu defne zafer tacını takmak da dâhildi. Onuruna tapınaklar ve bir rahiplik de vadedilmiş gibi görünüyordu ve Roma'daki bütün tapınaklara heykeli dikilmişti. Özel konutu, tapınak, tanrının evi görüntüsü verilmek üzere üçgen bir tepelikle (ya da alınlık) süslenmişti.

Roma bağlamında neredeyse daha da kötü olanı, kral olmayı hedeflediği yönündeki güçlü ipuçlarıydı. Bilinen ama anlaşılması fazlasıyla güç bir olayda, katledilmesinden sadece bir ay önce, sadık yardımcılarından ve o yılın konsüllerinden biri olan Marcus Antonius, Lupercalia festivalini Sezar'a bir krallık tacı sunmak için kullanmıştı. Besbelli özenle planlanmış bir propagandanın parçasıydı bu ve halkın nabzını tutmak için tasarlanmış olabilirdi. Seyreden kalabalık Sezar'a taç sunulduğunda alkışlar mıydı? Alkışlarlarsa, bu, tacı kabul etmesi için bir işaret mi olurdu? O zaman bile, Sezar'ın tepkisi ve genel mesaj tartışmalıydı. Cicero'nun düşündüğü gibi, Antonius'tan tacı Jüpiter Tapınağı'na, –Sezar'ın öyle olduğunda ısrar ettiği– Roma'nın tek kralına göndermesini istemiş miydi? Ya da seyircilere fırlatılmış ve sonra bir Sezar heykelinin başına mı takılmıştı? "Hayır, teşekkür ederim" mi yoksa "Evet, lütfen" mi dediği kuşkulu bir şekilde belirsizdi.

"Hayır, teşekkür ederim" demiş bile olsa, MÖ 49'dan beri çeşitli şekillerdeki diktatörlük konumu kimilerine tehlikeli görünüyordu. Bu makama ilk kez gelecek yılın könsüllük seçimini yürütmek üzere kısa süreliğine atanmıştı; kendi seçimini denetlemiş olması gibi tümüyle geleneksel olmayan bir gerçek dışında tümüyle geleneksel bir işlemdi bu. MÖ 48'de, Farsalus Muharebesi'nde kazandığı zaferin ardından senato onu bir kez daha bir yıllığına, ardından MÖ 46'da on yıllığına diktatör yaptı. Sonunda, MÖ 44'e girildiğinde yaşam

boyu diktatör olmuştu: Sıradan bir gözlemci için bununla kral arasındaki farkı görmek zor olmalıydı. Diktatörlüğünün koşullarına göre Sezar, "seçim" için doğrudan aday belirleme hakkına sahipti ve diğer seçimleri, Pompey'in geleceğin konsüllerinin adlarını taşıyan defteriyle yaptığından çok daha etkili bir şekilde perde arkasından denetliyordu. MÖ 45 sonunda, yılın tam da son gününde görev başındaki konsüllerden birinin ölümünün ilan edilmesi dikkate değer bir çalkantıya yol açtı. Sezar boşalan makama sadece yarım günlüğüne arkadaşı Caius Caninius Rebilus'un seçilmesi için derhal toplantı yaptı. Bu, Cicero'nun şaka yağmuruyla sonuçlandı: Caninius o kadar olağanüstü uyanık bir konsüldü ki "bütün görev süresi boyunca hiç uyumamıştı"; "Caninius'un konsüllüğünde kimsenin kahvaltı etmediğine inanabilirsin"; "Caninius konsülken konsüller kimdi?" Öte yandan Cicero aynı zamanda çoğu muhafazakâr gibi öfkeliydi. Çünkü bu, seçime hile karıştırılmasından neredeyse daha kötüydü; Roma Cumhuriyeti'nin seçimle gelinen makamları ciddiye alınmıyordu.

Bugün Sezar'ın en iyi özelliği gibi görünebilen şey, ironik şekilde Cumhuriyetçi geleneğe en fazla ters düşeniydi. *Clementia*sını, yani merhametini fazlasıyla önemsemişti. Düşmanlarını cezalandırmaktan çok bağışlamıştı ve kendisine karşı muhalafetten vazgeçmeleri koşuluyla Romalılardan acımasızca öç almaktan vazgeçerek gösteriş yapmıştı (Cato, Metellus Scipio ve Galyalıların çoğu başka meseleydi ve başlarına gelenleri hak etmişlerdi). Sezar, Brutus'un da aralarında olduğu gelecekteki suikastçılarını iç savaşta Pompeii halkının yanında savaştıktan sonra bağışlamıştı. Pek çok bakımdan *clementia* Sezar'ın diktatörlüğünün siyasi sloganıydı. Yine de, bazı bakımlardan erdem olsa da tümüyle monarşik olduğu gibi basit bir nedenden ötürü minettarlık uyandırdığı ölçüde muhalefete de yol açtı. Ancak tersini yapacak gücü olanlar merhamet gösterebilir. *Clementia*, bir başka deyişle Cumhuriyete özgü *libertas*ın antiteziydi. Cato'nun bundan kaçmak için kendini öldürdüğü söyleniyordu.

Yani Brutus'la diğerlerinin, kendilerine ikinci bir şans vermiş olan adama saldırmaları basit bir nankörlük olayı değildi. Kısmen böyleydi. Kısmen suikastçıların *dignitas* duygusunun harekete geçirdiği kişisel çıkar ve hoşnutsuzluktan kaynaklanmıştı. Bununla birlikte aynı zamanda bir özgürlük düşüncesini ve Cumhuriyetçi geleneklerin Roma mitolojisinde Brutus'un uzak atasının, Tarquinius kardeşlerin kovulmasında etkili olduğu ve ilk iki konsülden biri seçildiği ana kadar giden önemini savunuyorlardı. Aslında, daha sonra suikastçılar tarafından basılan gümüş sikkenin deseni, kölelerin özgürlüklerine kavuştuklarında giydiği özel şapkayı –*pileus* ya da özgürlük başlığı– taşıyarak tam da bu noktanın altını çiziyor. Mesaj, Roma halkının kurtarıldığı şeklindeydi.

Peki öyle mi olmuştu? Göreceğimiz gibi bunun, çok tuhaf bir özgürlük çeşidi olduğu ortaya çıktı. Jül Sezar suikastı, bir tiranın etkili bir şekilde yok edilmesine örnek oluşturduysa bu, aynı zamanda bir

48. Sezar suikastından (MÖ 43–42) bir yıl sonra Roma'nın "kurtarıcıları"nın çıkardığı gümüş sikke. Bir yüzü kazanılan özgürlüğü kutluyor: Yeni özgürlüğe kavuşan kölelerin giydiği *pileus*un iki yanında eylemde kullanılan hançerler ve altında da ünlü tarih EID MAR ("Mart Ortası" yani 15 Mart) var. Bir Roma sikkesinde, yaşayan bir insanın tasvirinin bulunması otokratik iktidar işareti olarak görülüyordu.

*tiran*dan kurtulmanın ille de *tiranlığın* ortadan kaldırılması demek olmadığının da güçlü bir anımsatıcısıydı. Bütün sloganlara, cesaret gösterilerine ve yüce ilkelere rağmen, suikastçıların aslında neden olduğu ve insanların gördüğü, uzun bir iç savaş ve tek adam yönetiminin kalıcı hale gelmesiydi. Ama bu, 9. Bölüm'ün hikâyesidir. Önce Roma tarihinin siyasetin ve manşetlerin arkasında yatan aynı ölçüde önemli yönlerine dönmemiz gerekiyor.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SİVİL CEPHE

Kamusal ve Özel

Roma tarihinin bir tarafı, politikanın, savaşın, zafer ve yenilginin, yurttaşlığın ve önde gelen adamların arasında halkın gözü önünde olup bitenlerin tarihidir. Bu tarihin etkileyici bir versiyonunu, Roma'nın Tiber kıyısındaki küçük, sıradan bir kasabadan, önce yerel, en sonunda uluslararası bir güç merkezine dönüşmesini özetledim. Bu dönüşümün hemen hemen her yönü tartışmalıydı ve bazen gerçek anlamda kavgalara yol açmıştı: senatoya karşı halkın hakları, özgürlüğün ne demek olduğu ve nasıl güvenceye alınacağı soruları, fethedilen topraklar üzerinde uygulanacak ya da uygulanmayacak denetim, imparatorluğun geleneksel Roma siyaseti ve değerleri üzerindeki iyi ya da kötü etkisi. Süreç içinde, bir şekilde klasik dünyada yeni olan bir yurttaşlık çeşidi icat edildi. Yunanlar zaman zaman iki kent arasında geçici temelde ortak yurttaşlığa sahip oluyordu. Öte yandan fikir, Romalıların ısrar ettiği gibi, iki yerin birden yurttaşı olma –iki yeri birden yurt sayma– kuralının Roma'nın savaş alanlarındaki ve başka yerlerdeki başarısının temeli olduğu yönündeydi ve bunun ta 21. yüzyıla kadar etkili olduğu kanıtlanmıştı. Bu bir Roma devrimiydi ve bizler onun vârisleriyiz.

Bununla birlikte bu hikâyenin anlaşılması zor yanları da vardır. Sıradan halkın, kadınların, yoksulların ya da kölelerin büyük

Roma tarihi anlatısında oynadığı rolü ortaya çıkarmak, sadece nadiren mümkün olabiliyor. Sadece birkaç işlemeli akik bulabildik: Asculum'daki tiyatronun sahnesindeki korkmuş komedyen, Gaius Gracchus'un taraftarlarını mantıksızca taciz eden boşboğaz hizmetli, iç savaşta arkadaşını merak eden hadım rahip, hatta Fidenae'deki kulübeyi yok eden yangında mahsur kalan zavallı kedi. Daha sonraki dönemlerde bütün bu gruplarla ilgili daha fazla kanıt var ve bu kitabın devamında daha önemli bir rol oynuyorlar. Gel gör ki Roma tarihinin erken yüzyıllarından kalanlar seçkin Romalı erkeklerin bile önceliklerinin tek taraflı bir resmini sunma eğilimindedir. Öykünün ana kahramanlarının Roma siyasetinin büyük sorunlarıyla her şeyden fazla ilgileniyormuş, sanki mezar taşlarını süsleyen gurur verici fetihler, askerî kahramanlıklar ve seçildikleri siyasi makamlar hayatlarının en önemli şeyiymiş izlenimini edinmek kolaydır.

Tabii ki böyle değillerdi. Yaşamlarının ve ilgilerinin birkaç başka yönünü, "kızla oğlan tanışır" komedyalarıyla eğlendiklerini, şiir yazdıklarını ve okuduklarını, ziyarete gelen Yunan temsilcilerin edebî konuşmalarını dinlediklerini gördük. Katıldığı cenazeler üzerinde düşünen ya da bir rehine arkadaşı kaçtığında kurnazca hasta olduğunu iddia eden Polybius'un günlük yaşamını biraz olsun hayal etmek zor değil. Yaşlı Cato'nun, Kartaca incirlerini togasından çıkarma numarasını uydururken nasıl eğlenmiş olabileceğini düşünmek de zor değil. Gelgelelim ancak MÖ 1. yüzyılda Roma seçkinlerini savaş ve siyasetin ötesinde meşgul eden her şeyle ilgili zengin kanıtlar bulmaya başlıyoruz.

Bu, konuştukları dile karşı ilgiden (bir verimli bilgin Latinceye, dil bilgisine ve etimolojisine yirmi beş kitap adamıştı) evrenin kökenleri üzerine yoğun bilimsel tahminlere ve tanrıların doğası üzerine teolojik tartışmalara kadar uzanıyor. Titus Lucretius Carus'un felsefi şiiri *De rerum natura* (Nesnelerin Doğası Üzerine), aptalca ölüm korkusuyla ilgili anlamlı bir tartışma, klasik edebiyatın en önemli parçalarından biri ve bugün bile bir sağduyu kılavuzudur (sava göre,

hayatta olmayanlar hayatta olmadıklarına üzülemez). Yine de ileri gelen bir Romalının ilgisi, kaygıları, zevkleri, korkuları ve sorunlarıyla ilgili en güçlü bilgiler açık farkla Cicero'nun yazdığı ve ona yazılan, MÖ 43'teki ölümünün ardından toplanan, elden geçirilen ve kamuya açıklanan ve o günden beri okunan ve üzerinde çalışılan bin kadar özel mektuptan geliyor.

Gördüğümüz gibi Roma siyasetinin en tepesinden dedikodular içeriyor ve Cicero'nun Kilikya'da deneyimlediği eyalet yönetiminin ön cephesine nadide bir ışık tutuyorlar. Öte yandan bir o kadar önemli olan şey; Catilina'yı sindirirken, Üçlü Çete'yle uğraşırken, belalı yerel halklara karşı askerî saldırılar planlarken ya da iç savaşta hangi tarafta yer alacağına karar verirken Cicero'nun dikkatini başka nelerin çektiğini ortaya koymalarıydı. Bu siyasi ve askerî krizleri yanında, aynı zamanda para, çeyiz ve evlilikler (kızınınki ve kendininki) yüzünden kaygı duyuyor, sevdiklerinin ölümlerine üzülüyor, karısını boşuyor, akşam yediği değişik bir şeyin midesini bozduğundan yakınıyor, kaçak kölelerin izini sürmeye kalkışıyor ve pek çok evinden birini dekore etmek için güzel heykeller bulmaya çalışıyordu. Roma tarihinde ilk kez ve hemen hemen bir kereliğine bu mektuplar bir Roma kapısının ardında olup bitenleri yakından görmemize izin veriyor.

Bu bölüm Cicero'nun mektuplarındaki bu konuların bazılarını araştırıyor. Onun iç savaş ve Jül Sezar'ın diktatörlüğüyle ilgili deneyimleriyle –dönüşümlü olarak karmakarışık ve gizemli bir şekilde tuhaf ve çınlayan *libertas* ve *clementia* sloganlarının çok uzağında– başlayacak sonra siyasi anlaşmazlıkların, diplomatik müzakerelerin ve askerî seferlerin içinde kaybolup gidebilecek temel sorulara geçeceğiz. Romalıların kaç yaşına kadar yaşaması bekleniyordu? İnsanlar kaç yaşında evleniyorlardı? Kadınlar hangi haklara sahipti? Zengin ve ayrıcalıklıların savurgan yaşam tarzlarını destekleyecek para nereden geliyordu? Ve kölelerin durumu neydi?

İç Savaşın Diğer Yüzleri

MÖ 49'da, kararsızlık içinde geçen haftalardan sonra ve Sezar ile Pompey'in arasında pek bir fark olmadığı yönündeki gerçekçi algısına rağmen Cicero iç savaşta tarafsız kalmamaya ve Pompeycilere katılıp onların Kuzey Yunanistan'daki kampına gitmeye karar verdi. Tam olarak her iki önderin tarafında yer almasa da kimsenin can düşmanı olmasını istemeyeceği kadar önemli bir kişilikti. Yine de bazı rahatsız edici alışkanlıkları Cicero'yu, Pompey'in ekibinin sevilmeyen bir üyesi haline getirdi. Diğer savaşçılar, suratını asarak barakaların çevresinde dolaşırken gerginliği azaltmak için soğuk şakalar yapmasına dayanamıyordu. Kesinlikle uygun olmayan bir aday "yumuşak başlı ve aklı başında" olduğu gerekçesiyle bir komuta konumuna getirildiğinde, "Öyleyse onu neden çocuklarına bakıcı yapmıyorsun?" diye sertçe sormuştu. Farsalus Muharebesi günü gelip çattığında Cicero, Polybius'un taktiğini kullanmış ve hastalanıvermişti. Yenilginin ardından, sertlik yanlılarının bazılarıyla birlikte Yunanistan'dan Afrika'ya gitmek yerine Sezar'dan af beklemek üzere doğrudan Roma'ya dönmüştü.

Cicero'nun bu döneme ait toplam dört yüz mektubu bir ölçüye kadar iç savaşın adiliğinin ve dehşetinin yanı sıra düzensizliği, yanlış anlamaları, arkadan hançerlemeleri, kişisel hırsları, hatta bu ya da herhangi bir çatışmanın ve sonrasının saçmalığını ortaya koyuyor. Sezar'ın, *Gallia Savaşı* kitabına eşlik etmesi için yazdığı ustaca taraflı *İç Savaş* adlı eserine ve Sezarcılarla Pompeyciler arasındaki çatışmanın hâlâ akıllara getirdiği tumturaklı söylemin ve büyük ilkelerin bazılarına karşı yararlı bir panzehir sunuyorlar. İç savaşın pis bir tarafı da vardı.

Cicero'nun MÖ 49'daki kararsızlığının bazı yanları siyasi belirsizlikten değil, neredeyse evlere şenlik hırsından kaynaklanıyordu. Kilikya'dan daha yeni dönmüştü ve senatonun eyalette bir yıl önce başarılı olduğu çarpışma için onu zafer alayıyla ödüllendirmesine

çok hevesliydi ve kurallara göre ödül kararı verilene kadar ne kente girmesine ne de askerlerini dağıtmasına izin veriliyordu. Ailesi için endişeleniyordu ve karısıyla kızının Roma'da kalıp kalmaması konusunda kararsızdı. Orada işine yararlar mıydı? Yiyecek bulabilirler miydi? Diğer zengin kadınlar ayrılırken kentte kalmaları onlar için yanlış bir izlenim oluşturur muydu? Her durumda, bir zafer alayı şansı olacaksa hâlâ küçük zaferini kutlamak için kendisine bahşedilen solmuş defne yapraklarını taşıyan resmî koruma birliğine gidip onlara daha fazla sıkıntı vererek ve onları utandırarak birkaç ayı Roma'nın dışında avare dolaşarak geçirmekten başka seçeneği yoktu. Sonunda kaçınılmaz olanı kabullendi: Senatörlerin kafasında, bazen dediği gibi kendi "küçük şey"inden daha acil konular vardı; zafer alayı umutlarından vazgeçti ve Pompey'e katıldı.

Cephedeki bu yüz kızartıcı birkaç aydan sonra bile geri döndüğünde yine de kişisel çöküntülerle, belirsizliklerle ve büyük iç savaş hikâyesinin her gün en önemli öğesini oluşturan yaygın şiddetle karşılaştı. Kendisini kötüleyerek Sezar'la kendi barışını yapmaya çalışıyormuş gibi görünen erkek kardeşi Quintus'la kavga ediyordu. Sezar'ın başlıca düşmanlarından biri olan bir arkadaşının Yunanistan'da bir akşam yemeği sonrası çıkan kavgada karnından ve kulağının arkasından bıçaklanarak öldürülmesiyle ilgili şüpheler vardı. Bu, Cicero'nun kuşkulandığı gibi sadece para yüzünden çıkan bir kavga olabilirdi çünkü katilin para sıkıntısı çektiği biliniyordu. Yoksa ölümün arkasında bir şekilde Sezar mı vardı? Şiddet bir yana, kartlarını doğru oynamanın ve kazanan tarafla iyi ilişkiler kurmanın bile can sıkıcı olabileceği ortaya çıkıyordu.

Cicero'nun, birkaç yıl sonra pek çok zengin Romalının lüks tatiller yaptığı Napoli Körfezi'nde deniz kıyısında bulunan malikânelerinden birinde Sezar'ı ağırlamasından daha can sıkıcı bir şey olamazdı. Arkadaşı Atticus'a MÖ 45'in sonunda yazdığı mektupta –Sezar'ın görev başında olmadığı anların günümüze ulaşan en canlı kanıtlarından (ve yüzyıllar sonra Gore Vidal'e göre Cicero'nun kariyerinin en güzel anlarından)

biridir– yaşadığı bütün sıkıntıyı alaycı bir şekilde anlatıyordu. Sezar, koruyucu ve refakatçi olarak en az iki bin askerden oluşan bir taburla birlikte sehayat ediyordu ve bu en cömert ve en hoşgörülü ev sahibi için bile korkunç bir yüktü: Cicero'nun deyişiyle, "bir ziyaretten çok konaklamaydı." Üstelik Sezar'ın ayrıca bir de köleler ve eski kölelerden oluşan büyük sivil maiyeti vardı. Cicero, Sezar'ın, resmî Roma tarzında akşam yemeği için uzanmadan önce yıkanıp masaj yaptırırken üst düzey kadro için üç yemek salonu hazırlattığını ve toplumsal hiyerarşinin daha altındakiler için de gerekli düzenlemeleri yaptırdığını anlatıyor. Sezar'ın iştahının fazlasıyla yerinde olduğu ortaya çıktı ve bunun nedenlerinden biri de kusturucu ilaç kullanmasıydı; bu, zengin Romalıların arasındaki, düzenli kusma içeren gözde bir detoksifikasyon diyetiydi; ayrıca "ciddi şeyler" yerine daha çok edebiyat üzerine kibar sohbetlerden hoşlanıyordu (bakınız Görsel 14).

Kendi köleleriyle çalışanlarının bu istilanın üstesinden nasıl geldiğini Cicero durup da anlatmıyordu ya da farkında değildi ama tekrarını istemesede akşam iyi geçtiği için kendini kutluyordu: "Benim konuğum, 'Lütfen yolunuz buralara bir daha düşerse, bekliyorum,' diyebileceğiniz türden bir konuk değil. Bir defa yeter." Buradan yola çıkarak, muzaffer bir Pompey'i ağırlamanın neredeyse kesinlikle aynı ölçüde sıkıntı vereceği söylenebilirdi.

Cicero'nun mektupları savaş davalarının ve bir diktatörü ağırlama taleplerinin o dönemde yaşadığı sıkıntıların sadece bir bölümü olduğunu da gösteriyor. Sezar'ın Rubicon'u geçmesiyle MÖ 44 Mart Ortası'nda katledilmesinin arasında geçen sürede, Cicero'nun ailesi ve evi barkı dağıldı. Bu beş yıl içinde otuz yıllık karısı Terentia'yı boşadı ve hemen yeniden evlendi. Altmış yaşındaydı, yeni karısı Publilia ise on beş yaş civarındaydı ve ilişkileri onu annesine geri gönderene kadar birkaç hafta sürdü. O arada kızı Tullia üçüncü kocası Publius Cornelius Dolabella'dan, Sezar'ın ateşli bir destekçisi, boşanıyordu. Tullia boşanma sırasında gebeydi ve oğlunun doğumundan kısa süre sonra öldü, bebek de çok az yaşadı. Dolabella'dan olan bir önceki

bebeği de erken doğmuş ve birkaç haftalıkken ölmüştü. Cicero keder içindeydi ve bu yeni geliniyle olan ilişkisine de yardımcı olmuyordu. Bu nedenle tek başına kalmak ve kızının anma törenini planlamak için uzak malikânelerinden birine çekildi; çok geçmeden kızına nasıl bir tür kutsal statü kazandırabileceğini düşünmekle meşguldü. Onun "kutsallaştırılmasını" istiyordu.

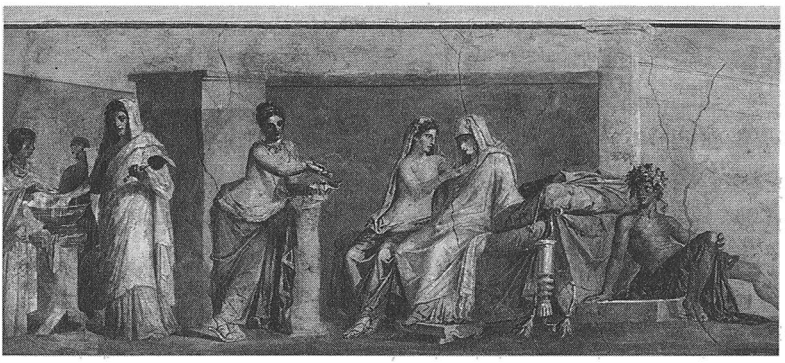
Karılar ve Kocalar

Roma evliliği özünde basit ve özel bir işti. Modern dünyadan farklı olarak, devlet çok az rol oynuyordu. Genellikle, bir kadınla bir erkek evlendiklerini ileri sürdüğünde evlenmiş sayılıyorlardı ve çift (ya da içlerinden biri) artık evli olmadıklarını belirttiğinde evlilikleri sona eriyordu. Sıradan Roma yurttaşlarının muhtemelen bütün yaptığı bu ve evliliği kutlamak için bir iki partiydi. Zenginler açısından, bu tür bir geçiş ayini için göreli olarak tanıdık bir programa yer veren, çoğunlukla daha resmî ve daha pahalı düğünler söz konusuydu: özel giysiler (gelinler geleneksel olarak sarı giyiyordu), şarkılar ve tören alayları ve kadının eve kucakta eşikten geçirilerek sokulması. Zenginler için mal mülk de, özellikle gelinin babasının sağladığı ve boşanma durumunda geri verilen çeyiz de önemli görünüyordu. Cicero'nun MÖ 40'taki sorunlarından biri de, Terentia'nın çeyizinin tutarını geri ödemek zorunda kalmasıyken beş parasız Dolabella, Tullia'nınkini ödeyememiş ya da en azından tümüyle ödeyememiş görünüyordu. Genç Publilia'yla evlenmek bu durumu telafi edecek bir servet vaadini içeriyordu.

Roma'da evliliğin temel amacı, bütün geçmiş kültürlerde olduğu gibi meşru çocuklar dünyaya getirmekti ve bu çocuklar iki ebeveyn de yurttaş ise ya da "yabancılarla evliliği" düzenleyen çeşitli koşulları yerine getiriyorlarsa otomatik olarak Roma yurttaşı statüsü kazanıyordu. Yeni kentteki ilk evliliği üreme amaçlı bir "meşru tecavüz"

süreci olarak betimleyen Sabin Kadınları hikâyesinin özünde yatan şey budur. Aynı mesaj Roma tarihi boyunca karıların ve annelerin mezar taşlarında tekrar tekrar sergileniyordu.

Claudia adlı bir kadının anısına MÖ 2. yüzyıl ortasında yazılmış bir mezar taşı yazıtı, geleneksel imgeyi eksiksiz yakalıyor: "İşte güzel bir kadının çirkin mezarı," yazıyor. "...Kocasını bütün kalbiyle sevdi. İki oğul doğurdu. Birini yeryüzünde, diğerini yeraltında bıraktı. Konuşması ağırbaşlı, adımları zarifti. Evine baktı. Yün eğirdi. Başka söyleyecek bir şey yok." Bir başka deyişle kadına düşen rol, kendini kocasına adamak, yeni kuşağı doğurmak, bir süs olmak, evinin yöneticisi olmak ve yün eğirerek ve örerek ev ekonomisine katkıda bulunmaktı. Diğer yazıtlar yaşamları boyunca tek bir erkeğe sadık kalmış kadınları övüyor ve iffet ve sadakat gibi "dişil" erdemleri vurguluyor. Scipio Barbatus ve erkek torunlarının mezar yazıtlarıyla karşılaştırıldığında; askerî eylem, siyasi makam ve kamusal yaşamdaki önemli olaylara dair bilgiler öne çıkıyordu.

49. Bir Roma duvar resmi tanrılarla insanları iç içe geçirerek, idealize edilmiş antik bir evlilik sahnesini betimliyor. Peçeli gelin ortada, yeni evlilik yatağında oturuyor, yanında oturan Tanrıça Venüs onu cesaretlendiriyor. Yatağa dayanmış koyu figür Tanrı Hymenaeus, evliliği koruyan tanrılardan biridir. En solda, insan figürleri gelini yıkamak için hazırlık yapıyor.

Bu Romalı eş imgesinin herhangi bir dönemde ne ölçüde bir hayalden çok toplumsal gerçekliğin doğru bir yansıması olduğunu bilmek olanaksızdı. Roma'da eşlerin yerlerini bildiği zorlu eski günlere yönelik bir hayli gürültücü nostaji olduğuna şüphe yoktu. MS 1. yüzyıl yazarlarından biri, Romulus devrinde yaşandığı varsayılan tümüyle uydurma bir olaya değinirken açık bir onaylamayla, "Egnatius Metellus karısı şarap içtiği için sopayı kapıp onu döve döve öldürdü," iddiasında bulunuyordu. İmparator Augustus bile fotoğraf fırsatının antik karşılığına benzer bir şekilde karısı Livia'ya evlerinin girişinde herkesin göreceği şekilde poz verdirerek tezgâh başında yün eğirmenin geleneksel çağrışımlarından yararlanmıştı. Öte yandan büyük olasılıkla o zorlu eski günler kısmen daha sonraki ahlakçıların imgeleminin ürünüydü ama aynı zamanda daha sonraki Romalıların eski tarz referanslarını oluşturmak için kullandıkları yararlı bir temaydı.

Daha az sorunlu olmayan bir şey de, MÖ 1. yüzyılda öne çıkan, kocası, ailesi ya da hukuk tarafından çok fazla kısıtlanmadan sözüm ona özgür toplumsal ve cinsel bir yaşam süren, çoğunlukla eşini aldatan yeni bir serbest kadın tarzının rakip imgesidir. Bu kişiliklerin bazıları oyuncuların, dansçı kızların, eskortların ve fahişelerin oluşturduğu lekeli kadınlar topluluğunun bir parçası olarak kolayca reddedilmişti ve bu kadınların arasında ayrı zamanlarda hem Brutus'un hem de Marcus Antonius'un metresi olduğu söylenen, yani Sezar'ın hem suikastçısıyla hem de en büyük destekçisiyle yatmış olan ünlü eski köle Volumnia Cytheris de vardı. Öte yandan çoğunluğu üst düzey Romalı senatörlerin karıları ya da dullarıydı.

En nam salmışları Cicero'nun büyük düşmanı Clodius'un kız kardeşi, MÖ 59'da ölen bir senatörün karısı ve bir dizi sevgilisinden biri de şair Catullus olan Clodia'ydı. Söylentilere göre Terentia, Cicero'nun bile Clodius'un kız kardeşiyle ilişkisi olduğundan şüpheleniyordu. Bu kadın; önüne gelenle yatan ayartıcı, entrikacı, tapılan bir tanrıça ve bir suçlu olarak saldırıya uğruyor ve hayran-

lık uyandırıyordu. Cicero için "Palatino'nun Medea'sı"ydı: Yunan tragedyasının tutkulu, çocuk katili cadısıyla Clodia'nın Roma'daki konutunu birleştiren zekice bir ifade. Catullus, sadece gizlemek için değil, Midilli Adası'dan Yunan şair Safo'yu da işaret etmek için ona Lesbia* takma adını vermişti: Yaşayalım Lesbia'm, sevişelim/Kulak asmadan /Huysuz ihtiyarların dedikodularına.../Bin öpücük ver bana," diye başlıyor şiirlerden biri.

Bu malzeme renkli olsa da ciddiye alınmayabilir. Bir bölümü erotik bir fanteziden daha fazlası değildir. Bir bölümü yaygın ataerkil kaygıların alışılmış yansımasıdır. Tarih boyunca bazı erkekler, kadınlar üzerindeki egemenliklerini, genelde hayalî suçları, cinsel serbestlikleri (bunun her çocuğun babasıyla ilgili yarattığı rahatsız edici soru işaretiyle birlikte) ve sorumsuz sarhoşlukları sıkı erkek denetimi gereğini gösteren tehlikeli ve suçlu kadın imgesinden aynı anda haz duyarak ve acıyarak savunmuştu. Egnatius Metellus'un sarhoş karısına yönelik katı tutumuyla Clodia'nın çılgın partileri aynı ideolojik paranın iki yüzüdür. Ayrıca, pek çok durumda kadın suçunun, gücünün ve ölçüsüzlüğünün heyecanlı betimlemeleri çoğu zaman tanımladıkları iddiasında oldukları kadınlarla gerçekten de hiç ilgili olmayan, tümüyle farklı bir tartışmanın araçlarıdır.

Sallust, Catilina'nın tertibinde etkili oldukları iddia edilen iki kadına odaklandığında, onları Catilina'yı üreten toplumun çürümüş ahlaksızlığının korkunç simgeleri olarak kullanmaktadır. Bir senatörün karısı ve Sezar'ın suikastçılarından birinin annesiyle, "Parasını mı yoksa şerefini mi çarçur etmek istediğine karar vermesi zor olurdu," diye dalga geçerken zamanın ruhu olarak gördüğü şeyi yakalıyordur. Cicero'ya gelince; Clodia'yı zorlu bir davada, aynı zamanda onun eski sevgililerinden ve cinayetle suçlanan güvenilmez bir genç arkadaşını savunmak için başarılı bir saptırma taktiği olarak kullanmıştı. Kadının davranışlarının –art arda zinadan seks âlemine dönüşen çılgın

---

* Midilli'nin Yunancası Lesbos'tur. (yay. n.)

plaj partilerine kadar– rezilce ayrıntılarının büyük çoğunluğu Cicero'nun yaptığı konuşmadan gelmektedir. Cicero'nun amacı kıskanç bir Clodia'yı kötüleyerek, alay konusu yaparak, müvekkilini kötü etkileyen bir örnek ve asıl suçlu haline getirerek suçu müvekkilinden alıp onun üzerine atmaktı. Clodia'yı hiç cinsel ilişkide bulunmayan, evinde oturan bir eş ve dul olarak düşünmek zor ama Cicero'nun kendisiyle ilgili tasvirini Palatino Tepesi'ndeki güzel evinin rahatlığında otururken okuduysa kendini tanıyıp tanıyamadığı tamamen başka meseledir.

Bununla birlikte Romalı kadınlar genelde klasik Yunan'ın ya da Yakın Doğu dünyasının pek çok kesimindeki kadınlara göre çok daha fazla bağımsız olsalar da, bu bağımsızlık modern bağlama göre daha sınırlı olmalıdır. Klasik Atina'yla olan karşıtlık özellikle çarpıcıdır zira orada zengin ailelerin kadınlarının yalıtılmış, halkın gözünden uzak bir yaşam sürmeleri, genelde erkeklerden ve erkeklerin toplumsal hayatından ayrı tutulmaları gerekiyordu (yoksulların bu tür ayrımları uygulayacak parasının ya da alanının olmadığını söylemeye gerek bile yoktur). Kuşkusuz Roma'da da kadınlar üzerinde rahatsız edici kısıtlamalar vardı: Söz gelimi İmparator Augustus, onları tiyatrolarda ya da gladyatör arenalarında arka sıralara oturtuyordu; hamamlarda kadınlara ayrılan bölümler erkeklere ayrılanlardan çoğunlukla önemli ölçüde daha dardı ve uygulamada erkek etkinlikleri muhtemelen bir Roma evinin en şık bölümlerinde gerçekleşiyordu. Bununla birlikte kadınların kamusal alanda görünmez olmaları gerekmiyordu ve ev hayatı cinsiyete göre yasaklanmış alanlarla resmen erkek ve kadın mekânları şeklinde ayrılmış görünmüyordu.

Kadınlar erkeklerle her zaman akşam yemeği de yiyebiliyordu; bunu yapabilenler sadece kasik Atina partilerinde erkeklerle arkadaşlık eden seks işçileri, eskortlar ve eğlendiriciler değildi. Aslında Verres'in ilk suçlarından biri Yunan ve Roma akşam yemeği usullerinin arasındaki bu farktan kaynaklanıyordu. MÖ 80'de, Sicilya'daki görevinden on yıl kadar önce Küçük Asya'da görev yaparken, Verres

ve kadrosundaki bazı kişiler kendilerini talihsiz bir Yunan'a akşam yemeğine davet ettirdiler ve bol miktarda alkol tükettikten sonra ev sahibinin kızının da aralarına katılmasını istediler. Adam saygın Yunan kadınların erkeklerle birlikte yemek yiyemeyeceğini açıkladığında Romalılar ona inanmadı. Çıkan kavgada Verres'in korumalarından biri öldürüldü ve ev sahibi üzerine dökülen kaynar suyla haşlandı; adam daha sonra cinayetten idam edildi. Cicero bütün olayı neredeyse Lucretia'ya tecavüzün bir tekrarı gibi, abartılı ifaderle betimlemişti. Yine de bu, imparatorluğun kültürel sınırlarının ötesindeki kadın davranışlarıyla ilgili gelenekler hakkındaki, sarhoşluktan kaynaklanan yanlış anlamaları da içeriyordu.

Bu dönemin evlilikle ve kadınların haklarıyla ilgili bazı hukuk kuralları bu göreli özgürlüğü yansıtmaktadır. Kâğıt üzerinde bazı katı tutumların olduğu doğrudur. Bir zamanlar bir erkeğin karısını bir kadeh şarap içme "suçu"ndan dolayı sopayla döverek öldürme hakkı bulunduğu nostaljik bir efsane olabilirdi. Zina yaparken yakalanan bir kadının öldürülmesinin teknik olarak kocasının yasal yetkisi dâhilinde olduğuna dair bazı kanıtlar bulunmaktadır. Ancak bunun gerçekleştiğine dair bilinen bir tek örnek bile yok ve çoğu kanıt farklı bir yönü işaret ediyor. Bir kadın kocasının soyadını almıyor ya da doğrudan onun yasal yetkisinin altına girmiyordu. Yetişkin bir kadın babasının ölümünden sonra kendi adına mülk sahibi olabiliyor, satın alabiliyor, satabiliyor, mirasa konabiliyor ya da vasiyetname yazabiliyor ve köle azat edebiliyordu; İngiltere'deki kadınlar bu hakların çoğuna 1870'lere kadar sahip olamamıştı.

Tek kısıtlama, kadının aldığı kararı ya da yaptığı işlemi onaylayacak atanmış bir *vasi* gerektiğiydi. Cicero bu kuralı kadınların doğal "akıl zayıflığı"na dayandırdığında kendini beğenmişlik mi tasladığını, (bazı muhaliflerinin şiddetle düşündüğü gibi) kadın düşmanlığını mı yaptığını yoksa espri mi yaptığını bilmek olanaksızdır. Öte yandan bunun kendi karısı için bir engel oluşturduğuna dair kesinlikle bir işaret yoktur: Karısının, Cicero sürgündeyken

kaynak yaratmak için evlerini satıp satmadığına ya da mülklerinin kiralarından gelirler elde edip etmediğine dair hiçbir *vasi*den söz edilmiyor. Aslında Augustus'un MÖ 1. yüzyıl sonunda ya da bir sonraki yüzyılın başında yaptığı reformlardan biri, üç çocuk doğuran özgür doğmuş yurttaş kadınlara yönelik vasi zorunluluğunun kaldırılmasını öngörüyordu; eski kölelerin buna hak kazanmak için dört çocuk doğurması gerekiyordu. Bu radikal gelenekçiliğin akıllı bir parçasıydı: Kadınlara geleneksel rollerine uymaları karşılığında yeni özgürlükler veriliyordu.

Tuhaf bir şekilde, evlilik söz konusu olduğunda kadınların çok daha az özgürlüğü vardı. Öncelikle, evlenmemek gibi gerçek bir seçenekleri yoktu. Temel kural bütün özgür doğan kadınların evlenmesi gerektiği yönündeydi. Bakire teyzeler ya da halalar yoktu ve Vesta Bakireleri gibi özel topluluklar bekâr kalmayı yeğleyebiliyor ya da buna zorlanıyordu. Dahası, bir kadının kocasını seçme özgürlüğü çok sınırlı olabiliyordu, evlilikleri her zaman siyasi, toplumsal ya da mali anlaşmaları sağlamlaştırmak için ayarlanan zengin ve güçlülerin arasında bu kesinlikle böyleydi. Öte yandan komşusuyla bir anlaşma yapmak isteyen çiftçi bir köylünün kızının ya da efendisiyle evlenmesi için azat edilen bir köle kızın (alışılmamış bir şey değildi) bu kararda daha fazla söz hakkı olduğunu düşünmek saflık olurdu.

Evlilik anlaşmaları Cumhuriyet'in sonundaki önemli gelişmelerin bazılarının temelini oluşturuyordu. Söz gelimi, MÖ 82'de Sulla, Pompey'in bağlılığını ona üvey kızını "vererek" güvenceye almaya kalkıştı, üstelik kadın o zaman bir başkasıyla evli ve ondan hamile olduğu halde; ancak başaramadı çünkü zavallı kadın doğum yaparken neredeyse oracıkta öldü. Yirmi yıl sonra, Pompey Üçlü Çete'de Sezar'la anlaşmasını Sezar'ın kızı Iulia'yla evlenerek mühürledi. Cicero ve kızı Tullia çok büyük oynamıyordu ama ailenin yükselmesinin ve iyi ilişkilerin, işler illa onun istediği gibi gitmese de, her zaman Cicero'nun kafasında olduğu apaçık.

MÖ 51'de Kilikya eyaletine gitmek üzere Roma'dan ayrılığında onu en çok endişelendiren şeyin Tullia'ya nasıl koca bulacağı olduğunu itiraf ediyordu. Seçkin ailelerden gelen erkeklerle yaptığı kısa ve çocuksuz iki evlilikten sonra –biri adamın ölümüyle, diğeri boşanmayla bitmişti– ona üçüncü bir eşin bulunması gerekiyordu. Bu olayda Cicero'nun mektupları, uygun ve daha az uygun adayları soruştururken yapılan pazarlıklardan kısa bir görüntü sunuyor. Biri ciddi bir teklif gibi görünmüyordu, bir başkası terbiyeliydi; bir diğeri için tereddütle, "Bizim kızın ikna edilebileceğinden şüpheliyim," diye yazarak Tullia'nın konuyla ilgili bir miktar söz hakkı bulunduğunu itiraf ediyordu. Gel gör ki iletişim bir sorundu. Bir mektubun Kilikya'dan Roma'ya ulaşması ve yanıtının geri gitmesi kabaca üç ayı bulduğu için Cicero'nun süreci denetim altında tutması zordu ve nihai kararı öyle ya da böyle Terentia'yla Tullia'ya bırakmak zorundaydı. Onlar da Cicero'nun öncelikli tercihlerinden biri yerine yeni boşanan Dolabella'yı, kusursuz aristokrat sicili olan bir başka adamı seçtiler ama bu, Romalıların anlattıklarına göre sevimli bir serseri, müzmin bir gönül çelendi ve aşırı kısa boyluydu. Cicero'nun en iyi bilinen esprilerinden biri, "Damadımı kılıcına kim bağlamış?" idi

Bu tür ayarlanmış evlilikler illa sıkıntılı ve duygusuz birleşmeler değildi. Pompey'le Iulia'nın birbirlerine çok düşkün oldukları, karısının MÖ 54'te doğum sırasında ölmesinin Pompey'i yıktığı ve bu ölümün Pompey'le Sezar'ın arasındaki siyasi kırılmaya katkıda bulunduğu her zaman söyleniyordu. Evlilik, bir başka deyişle, planlanan hedefinden çok daha başarılı çıkmıştı. Ayrıca Cicero'nun muhtemelen benzer bir anlaşmanın ardından evlendiği Terentia'ya yazdığı ilk mektuplar, altta hangi duygular yatarsa yatsın yoğun bir bağlılık ve aşk ifadeleriyle doluydu. MÖ 58'de sürgündeyken, "Hayatımın ışığı, yüreğimin arzusu. Herkes sana yardıma gelirken, sevgili Terentia, seni düşünmek büyük acı veriyor," diye yazmıştı.

Aynı ölçüde, evlilik içi kavgalar, dargınlıklar ve hayal kırıklıklarıyla ilgili de bol miktarda işaret vardı. Tullia çok geçmeden

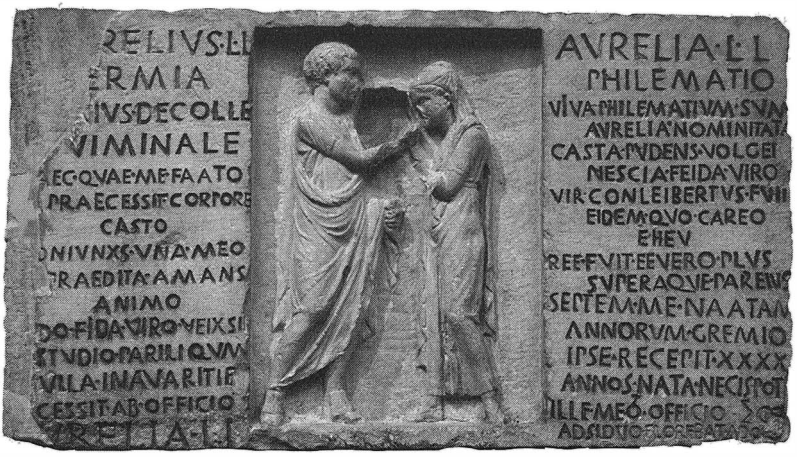
Dolabella'yı sevimliden çok serseri bulmaya başladığından üç yıl sonra çift ayrı yaşamaya başlamıştı. Ne var ki Cicero'nun çevresindeki en berbat evlilik, erkek kardeşi Quintus'la arkadaşı Atticus'un kız kardeşi Pomponia'nın evliliğiydi. Tahmin edileceği gibi ve belki de haksızca Cicero'nun mektupları suçun büyük bölümünü kadına yüklüyor ama tartışmaların bazılarını olağanüstü bir şekilde modern bakış açısından yakalıyor. Bir olayda, Pomponia konukların önünde, "Evimde kendimi yabancı gibi hissediyorum," diye atıldığında Quintus, "Bakın işte, her gün bunu çekmek zorundayım!" diye alışılmış şekilde şikâyet ediyordu. Böyle giden yirmi beş yılın ardından sonunda boşandılar. Quintus'un, "Aynı yatağı paylaşmak zorunda kalmamaktan daha iyi hiçbir şey olamaz," dediği söyleniyor. Pomponia'nın tepkisi bilinmiyor.

Gelgelelim diğer bütün hikâyelerin arasında öne çıkan, Cicero'nun o dönemde genç bir kız olan Publilia'yla yaptığı kısa ömürlü evliliğiydi. Cicero'yla Terentia muhtemelen MÖ 46'nın başında boşanmıştı. Ayrılığın temel nedenleri ne olursa olsun –Romalı yazarlar konuyla ilgili bol miktarda güvenilmez tahmin ortaya atıyordu– Cicero'nun Ekim MÖ 47'de ona yazdığı son mektup ikisinin arasındaki ilişkinin değişmiş olduğunu gösteriyor. İki yıldır görmediği karısına (bunun bir nedeni de Pompey'in güçleriyle birlikte Yunanistan'da olmasıydı) yönelik birkaç kısa satırdan oluşan mektup yaklaşan gelişiyle ilgili birkaç talimattan oluşuyordu. Özeti: "Hamamda küvet yoksa bir tane yaptır." Sadece bir yıl sonra, diğer seçenekleri düşündükten sonra –Pompey'in kızı ve "hayatımda gördüklerimin en çirkini" dediği bir kadın da dâhildi– Cicero kendisinden en az kırk beş yaş küçük bir kızla evlendi. Bu olağan bir şey miydi?

Bir Romalı kızın ilk evliliğini on dört on beş yaşlarında yapması tuhaf değildi. Tullia ilk kocasıyla on bir yaşında nişanlanmış ve on beş yaşında evlenmişti; MÖ 67'de Cicero "sevgili küçük Tullia'nın Gaius Calpurnius Piso'yla" nişanlanmasından söz ederken tam da bu anlamda *küçüğü* kastediyor. Atticus kızı daha altı yaşındayken

müstakbel kocalarını düşünüyordu. Seçkinlerin bu tür birleşmeleri erken ayarlaması beklenebilirdi. Öte yandan sıradan insanların mezar yazıtlarında yeni yetmeyken ve zaman zaman on on bir kadar küçük bir yaştayken bile evlenen kızlarla ilgili bol miktarda kanıt var. Bu evliliklerde cinsel ilişkinin yeri olup olmadığı uygunsuz ve yanıtlanamaz bir sorudur. Aynı nedenden ötürü, erkekler ilk evliliklerini yirmili yaşlarında yapıyor gibi görünüyor; ilk evlilikteki standart yaş farkı on yıl civarında olabiliyor ve bazı genç gelinler kendilerini ikinci ya da üçüncü kez evlenen daha yaşlı bir adamın karısı olarak bulabiliyordu. Romalı kadınların göreli özgürlükleri ne olursa olsun itaatleri şüphesiz bu yetişkin bir erkekle çocuk gelin diyebileceğimiz kızın arasındaki eşitsizliğe dayanıyordu.

Bununla beraber, kırk beş yıllık yaş farkı Roma'da bile şaşkınlığa yol açmıştı. Cicero bunu neden yapmıştı? Sadece para için miydi?

50. Bir karı kocanın mezar taşı (MÖ 1. yüzyıl). İkisi de eski köle: Solda koca, Aurelius Hermia, Roma'daki Viminal Tepesi'nden bir kasap olarak tanımlanıyor; sağda, karısı Aurelia Philematium, "namuslu, iffetli, hiç dedikodusu çıkmamış" bir kadın olarak betimleniyor. Bizim için daha rahatsız edici olanı ilişkilerinin zaman çizelgesi. Kız yedi yaşındayken tanışmışlar ve metne göre, "adam onu dizlerine oturtmuş."

Yoksa Terentia'nın iddia ettiği gibi yaşlı bir adamın aptalca sevdası mıydı bu? Aslında, bu yaşta neden genç bir bakireyle evlendiği sorularıyla karşılaşmıştı. Evleneceği gün, "Merak etme, yarın ergin bir kadın [*mulier*] olacak," dediği söyleniyordu. Bu karşılığı aktaran antik çağ muhalifi, bunun eleştirileri püskürtmenin ve takdir toplamanın son derece zekice bir yolu olduğunu düşünüyordu. Biz bunu spektrumda rahatsız edici bir terbiyesizlikle son derece kötü arasında bir yere koyabiliriz; ki bu da Roma dünyasıyla bizimkinin arasındaki uzaklığın güçlü bir göstergesidir.

Doğum, Ölüm ve Keder

Cicero'nun yeni evliliği hemen hemen anında trajedinin ağına düştü. Tullia, Dolabella'nın oğlunu doğurduktan kısa süre sonra öldü. Kederden fazlasıyla aciz düşmüş gibi görünen Cicero, Publilia'yı yanına almadan Roma'nın güney kıyılarındaki küçük Astura adasındaki mülküne çekildi. Tullia'yla ilişkisi her zaman çok yakın olmuştu; bir rakibini cinsel yaşamıyla belden aşağı vurmak gibi gözde bir Roma taktiğine sarılan bazı düşmanlarının arsız dedikodularına göre fazla sıkı fıkıydılar hatta. Tullia'nın erkek kardeşiyle, Marcus'la olan ilişkisinden kesinlikle daha yakındı; Marcus'un küçük kusurlarından biri de entelektüel yaşamdan ve babasının gönderdiği Atina'daki felsefe derslerinden hiç de hoşlanmış görünmemesiydi. Tullia'nın ölümüyle birlikte Cicero kendisini hayata bağlayan şeyi kaybettiğini iddia ediyordu.

Çocuk yapmak tehlikeli bir yükümlülüktü. Senatör eşlerinden kölelere kadar, Roma'daki genç yetişkin kadınların en büyük katili doğumdu. Tullia ve Pompey'in Iulia'sı gibi yüksek profilli kayıplardan imparatorluğun her yerinde acılı kocaları ve aileleri tarafından mezar taşlarında anılan sıradan kadınlara kadar, böyle binlerce ölümün kaydı bulunuyor. Kuzey Afrika'dan bir adamın hatırladığına göre, karısı

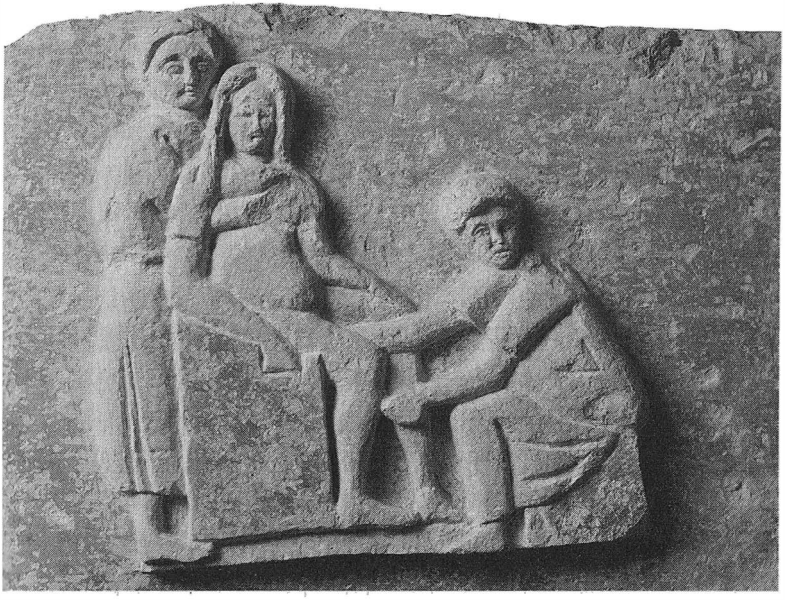
"otuz altı yıl, kırk gün yaşadı. Onuncu doğumuydu. Üçüncü gün öldü." Bir başkası bugünkü Hırvatistan'da, "dört gün doğum sancıları çekip doğuramayınca ölen" "köle arkadaşı" (ve muhtemelen eşi) için basit bir anıt dikmişti. Daha geniş bir şekilde değerlendirildiğinde, daha yeni dönemlerden ulaşan istatistikler en az elli kadından birinin doğumda büyük olasılıkla öldüğünü ve çok gençlerse bu ihtimalin daha da yüksek olduğunu gösteriyor.

Kanamadan çatı darlığına ya da enfeksiyona kadar modern Batı tıbbının neredeyse önüne geçtiği pek çok doğum faciası yüzünden ölüyorlardı; erken dönem modern Avrupa'da enfeksiyonların kolayca bir kadından diğerine geçtiği hastanelerin o zaman bulunmaması bu riski bir dereceye kadar azaltıyordu. Çoğu kadın, ebelerin yardımına bel bağlıyordu. Bunun ötesinde, müdahaleli doğum muhtemelen sadece tehlikeyi daha da büyütüyordu. Modern söylenceye rağmen Jül Sezar'la hiçbir ilgisi bulunmayan sezaryen ameliyatı, sadece ölmüş ya da ölmek üzere olan bir kadının karnının kesilip canlı fetüsün çıkarılması için kullanılıyordu. Bebeğin tamamen sıkıştığı durumlarda bazı Romalı doktorlar annenin içine bir bıçak sokup fetüsün rahimde parçalanmasını öneriyordu, muhtemelen pek az kadının sağ salim atlatabileceği bir işlemdi bu.

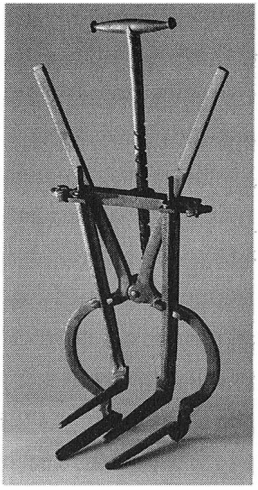
Gebelik ve doğum, aralarında Romalı yazarların umursamaz ahlaksızlar olarak sunmayı yeğlediklerinin de bulunduğu çoğu kadının hayatında en önemli yeri tutuyor olmalıydı. Pek azı gebe kalamamaktan ya da gebeliği sürdürememekten kaygılanıyor olurdu. Romalılar, bir çiftin çocuk sahibi olamaması durumunda neredeyse evrensel olarak kadını suçluyordu ve bu, standart bir boşanma nedeniydi. Modern tahmine göre (bundan fazlası yok) ikinci kocası, yirmili yaşlarının sonuna kadar dünyaya canlı bir bebek getiremeyen Tullia'yı tam da bu nedenden ötürü boşamış olabilir. Öte yandan kadınların büyük çoğunluğu, korunmak için cinsel perhiz dışında hiçbir güvenli yol olmaksızın onlarca yıl gebe kaldı. Bazı eğreti ve tehlikeli düşük yöntemleri vardı. Zenginlerin çoğunun yaptığı gibi

süt nine kullanmayan kadınlar için uzun süreli emzirme durumu gebe kalmalarını geciktirmiş olabilirdi. Ayrıca tamamen işe yaramazla (tüylü bir örümcek türünün kafasında bulunan kurtçukları üzerinde taşımak) yararı belirsiz (vajinaya yapışkan hemen hemen her şeyi sokmak) arasında değişen geniş bir çeşitlilikte gebelik önleyici ilaç ve araç öneriliyordu. Gel gör ki gebeliği önleme çabalarının büyük bölümü, antik çağ biliminin, gerçek tam tersi olduğu halde kadının en doğurgan zamanının âdet kanaması bittikten sonraki günler olduğunu iddia etmesi yüzünden boşa gidiyordu.

Sağ salim doğan bebeklerin annelerininkinden daha riskli bir anı vardı. Zayıf ya da sakat görünenler "doğaya bırakılırdı", ki bu çoğunlukla yerel çöplüğe atılmaları anlamına gelebiliyordu. İstenmeyen bebekler de aynı kaderi paylaşıyordu. Kız bebeklerin genelde

51. Ostia limanında bir Romalı ebe, mezarındaki pişmiş toprak levhada işinin başında betimleniyor. Doğum yapan kadın bir sandalyede, ebe de onu doğurtmak için önünde oturuyor.

52. Antik bir Roma vajina spekulumu tuhaf bir şekilde modern versiyonuna benziyor. Öte yandan Romalıların kadın bedeniyle ve üreme döngüleriyle ilgili fikirleri, döllenmenin nasıl gerçekleştiğinden zamanına ve nasıl önleneceğine (ya da teşvik edileceğine) kadar bizimkinden çarpıcı şekilde farklıydı.

oğlanlardan daha az isteniyor olabileceği yönünde ipuçları vardır ve bunun nedenlerinden biri de, göreli olarak mütevazı ailelerin bütçelerinde de önemli bir öğe olan çeyiz masrafıydı. Roma Mısırı'ndan günümüze ulaşan, bir kocanın gebe karısına papirüs üzerine yazdığı mektup, çocuk erkekse onu büyütmesi ama "kız ise ondan kurtulması" talimatını içeriyor. Bunun ne kadar sık gerçekleştiği ve kurbanların kesin cinsiyet oranı bir tahmin işi ama bu durum, çöplüklerin bedava köle kaynağı olduğunu düşündürecek kadar sıktı.

Büyütülen bebekler de hâlâ tehlikedeydi. En iyi tahmine göre –genelde daha sonraki karşılaştırılabilir toplulukların sayılarına dayanarak– doğan çocukların yarısı, artık ölümcül olmayan çocukluk hastalıkları da dâhil her türlü rahatsızlık ve enfeksiyondan on yaşına kadar ölmüş oluyordu. Bu, doğumda beklenen yaşam süresi muhtemelen yirmilerin ortaları kadar düşük olsa da, on yaşına kadar hayatta kalabilen bir çocuğu bizimkinden çok farklı olmayan bir ömür bekleyebilir demektir. Aynı sayılara göre, on yaşındaki bir çocuğun ortalama kırk yıl ömrü kalmış olabilirdi ve elli yaşındaki bir insan on beş yıl daha yaşamayı umabilirdi. Antik Roma'da yaşlılar sandığınız kadar seyrek olmayabilirdi. Ne var ki çok gençlerin arasındaki

yüksek ölüm oranının kadınların gebelikleri ve aile boyutuyla ilgili içerimleri vardı. Sadece var olan nüfusu korumak için ortalama her kadının beş ya da altı çocuk doğurması gerekirdi. Uygulamada bu, kısırlık ve dulluk gibi diğer etkenler göz önüne alındığında dokuza yaklaşabiliyor. Yaygın kadın özgürlüğüne uygun bir reçete sayılmazdı.

Bu doğum ve ölüm örnekleri, ailenin duygusal hayatını nasıl etkiliyordu? Bazen çok sayıda çocuk yaşamadığı için anne babaların onlara derin duygusal yatırımlar yapmaktan kaçındığı öne sürülüyordu. Roma edebiyatındaki ve öykücülüğündeki ürkütücü baba imgesi; itaatsizlik ettiklerinde, öldürmenin bile seçenek olduğu cezaları anlatırken çocuklarına yönelik sevgisini değil onların üzerindeki denetimini vurguluyordu. Ancak uygulamada bunun hemen hemen hiçbir işareti yoktur. Yeni doğmuş bir bebeğin, büyütülüp büyütülmeme ve resmen aileye kabul edilme kararı verilene kadar gerçek bir insan olarak görülmeyebileceği doğrudur; çocuk katli diyeceğimiz şeye yönelik görünüşe göre ilgisiz tavır da bir ölçüye kadar bunun sonucudur. Bununla birlikte anne babalarının küçük yavruları için yaptırdığı binlerce acıklı mezar yazıtı hiç de duygusuz değildi. "Benim küçük bebeğim, benim sevgili Maniam, burada yatıyor. Ona sevgimi sadece birkaç yıl verebildim. Babası onun ardından durmaksızın gözyaşı döküyor," diyor Kuzey Afrika'daki bir mezar taşındaki dizeler. Cicero da MÖ 45'te, Atticus'a yazdığı bir dizi dikkate değer mektupta kederini ve anma töreni için planlarını belgelerken Tullia'nın ölümüne "durmaksızın ağlıyordu."

Tullia'nın ölümüyle ilgili Cicero'nun Roma dışında bulunan Tusculum'daki evinde gerçekleşmesinin dışında hiçbir ayrıntı ve cenazesiyle ilgili de hiçbir şey bilinmiyor. Cicero neredeyse hemen Astura adasındaki sayfiye evine çekildi, orada kayıp ve avunma üzerine bulabildiği bütün felsefe eserlerini okudu, hatta kendisi için –birkaç ay sonra, kızının öldüğü eve geri dönmesi gerektiğine karar vermeden önce ("Duygularımı bastırıp Tusculum evine geri döneceğim, yoksa bir daha oraya gidemem")– yas üzerine bir inceleme yazdı. Bu

aşamada gerçekten kederini onun anıtına yönlendirmeye başlamıştı; bu bir "mezar" değil, bir "türbe" ya da "tapınak" (Latincede özellikle dinî anlamı olan *fanum*) olacaktı. O anki kaygıları mezarın yeri, ünü ve gelecekteki bakım masraflarıyla ilgiliydi ve çok geçmeden kent dışında bugünkü Vatikan'da binanın yapılacağı bir arazi almayı ve bazı sütunları önceden ısmarlamayı planlıyordu.

Tullia'nın kutsallaştırılmasını amaçlıyordu. Bununla muhtemelen onun bir tanrı olacağı iddiasından çok genel anlamda ölümsüzlüğü kastediyordu ama yine de bu Roma dünyasındaki ölümlülerle ölümsüzler arasında yer alan belirsiz sınırın ve tanrısal güçlerin ve özelliklerin insanların şöhretini ve önemini ifade etmek için kullanılma şeklinin bir başka örneğiydi. Bununla birlikte Cicero ve arkadaşları, Sezar'a verilen tanrısal payelerden gitgide daha fazla kaygı duyarken Cicero'nun kendi ölü kızı için bir tür tanrısal statü planlamakla meşgul olmasında belirgin bir ironi vardır. Ne var ki tapınak projesi sonunda suya düştü çünkü bütün Vatikan bölgesi, Sezar'ın kentsel dönüşüm projesinin önemli bir parçası olarak ayrılmıştı ve Cicero'nun seçtiği alan kayıptı.

Para Meselesi

Astura ve Tusculum'daki evler Cicero'nun MÖ 45'te İtalya'da sahip olduğu evlerin sadece ikisiydi. Bunların bazıları güzel konaklardı. Roma'da, Palatino Tepesi'nin alt yamaçlarında, Forum'dan yürüyerek iki dakikalık mesafede büyük bir evi vardı, Roma seçkinlerinin Clodia dâhil en kalburüstü üyelerinin çoğu komşusuydu; diğer evleri, o kalabalık akşam yemeği partisinde Sezar'ı ağırladığı Puteoli'den deniz kıyısında bir başka villasının bulunduğu Formiae'ye kadar, yarımadaya serpiştirilmişti. Kimileri stratejik şekilde uzaktaki daha büyük mülklerinin arasındaki yollar üzerinde bulunan küçük dinlenme evleri ya da kulübelerdi, pis hanlarda, pansiyonlarda kalmak

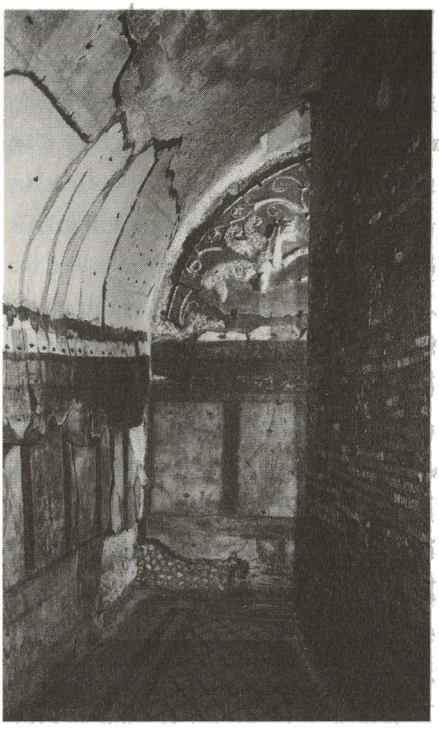
ya da arkadaşlarına zahmet vermek yerine geceyi buralarda geçirebiliyordu. Arpinum'daki aile mülkü dâhil, bazılarına lüks bir konut eklenmiş olsa da etkin birer çiftlikti. Diğerleri, "farelerin bile" kaçtığı düşük kaliteli bina gibi, apaçık para getiren kiralık konutlardı; Roma'nın merkezindeki, daha fazla kazanç getiren kiralık iki büyük blok Terentia'nın çeyizinin parçasıydı ve MÖ 45'teki boşanmanın ardından geri verilmiş olmalıydı.

Bu mülk portföyünün toplam değeri on üç milyon sesterce civarındaydı. Sıradan Romalıların gözlerinde bu muazzam bir maldı, yirmi beş bin yoksul ailenin bir yıl boyunca karnını doyurabilecek ya da minimum servet koşulunu yerine getiren otuzdan fazla adamın siyasi görevlere adaylığını koymasının giderlerini karşılayabilecek bir miktardı. Yine de Cicero'yu süper zengin dilimine sokmuyordu. Savurganlık tarihi üzerinde çalışırken Yaşlı Plinius; MÖ 53'te Clodius'un Cicero'nun arkadaşlarından ve Pompey'in MÖ 60'larda Yahudiye'de adı az çok kötüye çıkmış subaylarından Marcus Aemilius Scaurus'un evini neredeyse on beş milyon sesterceye aldığını yazmıştı. Yine Palatino Tepesi'nin yamaçlarında, hâlâ ayakta olan Titus Kemeri'nin yakınında bulunan evin giriş katının kalıntıları kesin olmayan bir şekilde belirlenmişti; mekân yaklaşık elli küçük odadan ve muhtemelen köleler için bir hamamdan oluşuyordu ve daha önceki arkeolog kuşakları tereddütsüz (ama hatalı şekilde) burayı bir genelev olarak tanımlamıştı. Bundan daha da yüksek bir düzeyde, Crassus'un mülkü iki yüz milyon sesterce değerindeydi; bununla gerçekten kendi ordusunun masraflarını ödeyebiliyordu (sayfa 26).

Bazı hayal ürünü girişimlere karşın Cicero'nun konutlarının bir tanesi bile güvenilir şekilde belirlenemedi. Öte yandan nasıl olduklarıyla ilgili onun yenileme planları dâhil kendi anlatılarından ve aynı döneme ait arkeolojik kalıntılardan bir fikir edinmek olasıdır. Cumhuriyet'in son döneminin seçkinlerinin Palatino Tepesi'ndeki zengin konutları, MS 1. yüzyılda kısa süre içinde tepeye egemen olan imparatorluk sarayının onların üzerine yapılmış olması gibi basit

bir neden yüzünden, genelde çok az korunmuş durumdadır. Daha önceki dönemden kalan en etkileyici izlerin bazıları Griffinler Evi denilen yerde bulunuyor. Bunlar, etkileyici bir erken MÖ 1. yüzyıl evinin giriş katı olması gereken mekândaki pek çok odayı içeriyor, parlak boyalı duvarlar ve basit mozaik zeminleriyle beraber tepedeki saray yapılarının temellerinin içinde hâlâ kısmen görülebiliyorlar. Genel plan ve tasarım bakımından bu ve Palatino Tepesi'ndeki diğer evler Pompeii ve Herculaneum'daki daha iyi korunmuş kalıntılardan muhtemelen çok da farklı değildi.

İster Roma'daki senatörler ister yerel kodamanlar olsun, Roma seçkinlerinin konutlarıyla ilgili mesele, modern anlamda özel evler olmamalarıydı; kaçacak, gözlerden ırak bir yeri temsil etmiyorlardı (ya da sadece öyle değillerdi). Elbette Cicero'nun Astura'daki sığınağı

53. Burada daha sonra inşa edilen yapıların temelleri (sağda) bir zamanlar Palatino'daki bir Cumhuriyetçi evinin, "Griffinler Evi"nin muhteşem odalarından birine giriyor. Ev adını alçıdan yapılmış griffin figürlerinden alıyor; bir tanesi en dipte görülebiliyor. Mozaik zeminde basit baklava desenleri var, duvarlar mermer görünümlü yalın, renkli levhalarla kaplı. Daha önceki arkeolog kuşaklar, buranın Catilina'nın evi olduğu yönünde tahmin yürütmüştü.

1. Maccari, Cicero'nun MÖ 8 Kasım 63 tarihinde görünüşüyle karşılaştırıldığında inanılmaz derece müsrif bir senato binası resmetmektedir. Diğer senatörlerin özenle uzak durduğu Catilina'nın (sağda tek başına) yalnız bırakılmasını vurgulamaktadır. Catilina, o akşam Roma'dan ayrılıp ordusuna katılmıştı.

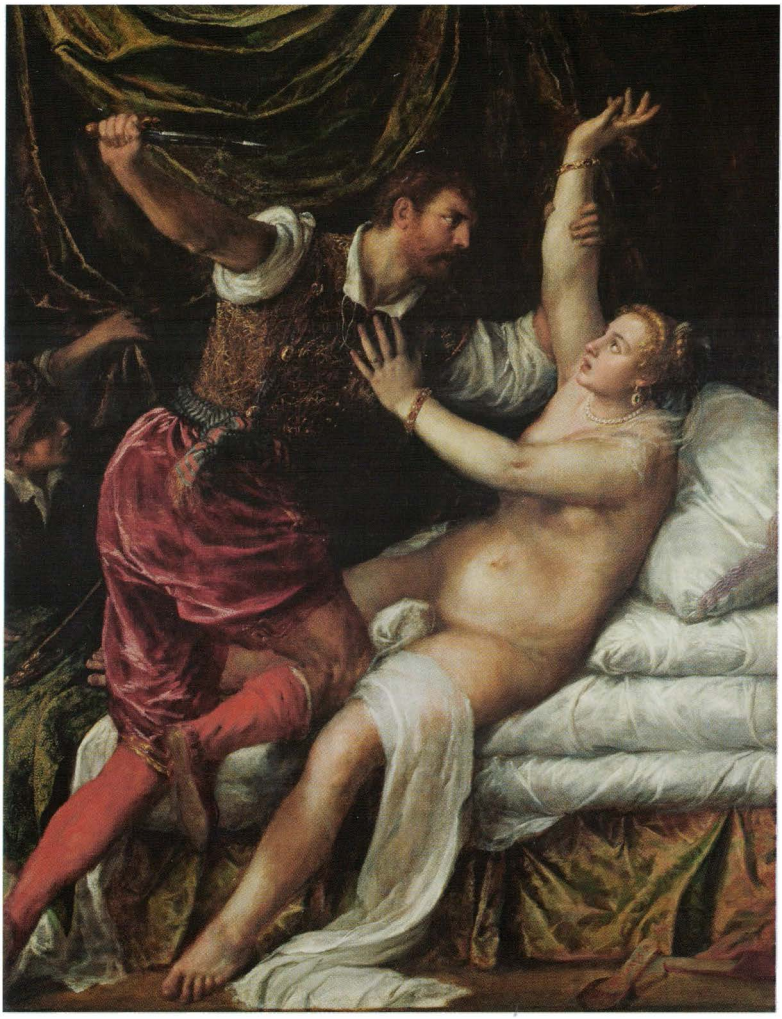

2. Cicero'nun Catilina ile mücadelesi, modern mizahın kaynağı olmuştur. Maccari'nin Cicero övgüsünden otuz yıl önce aynı adla "Cicero, Catilina'yı Suçluyor", bu sahnenin karikatür bir denemesi yapıldı. Cicero, 19. yüzyılın siyasi taarruzunun bir parodisidir; Catilina ise bir gangsterdir ve senatörlerden birkaçı çoktan uykuya dalmıştır.

3. Nicolas Poussin'n "Sabin Kadınlarına Tecavüz" (1637-1638) tablosunda, solda Romulus, sahnenin yukarısından sakince emir vermektedir. Öte yandan Poussins, dehşete düşmüş bir halde direnen kadınların çekiştirilerek götürülmelerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Pablo Picasso (1962), hikâyedeki korku öğesini yoğunlaştırmıştır. Kadınların neredeyse parçalara ayrılan bedenleri efsanevi Roma savaşçılarıyla ve savaşçıların atlarını ayakları altına almasıyla net bir kontrast oluşturmaktadır.

4. Tiziano'nun "Tarquin ve Lucretia" (1571) versiyonu, mantıklı olmak yerine tecavüzün vahşiliğiyle yüzleşmektedir. Lucretia, gözyaşları içinde ve savunmasız olarak tasvir edilmiştir; Tarquin ise saldırgan konumdadır (diziyle hasmını sabit tutmakta ve elindeki hançeri ışıldamaktadır). Arka plandaki perdeden genç kölenin eli ortaya çıktığında, Tarquin, onları bu utanç verici zinadan suçlayarak, kurbanıyla birlikte onu da öldürmekle tehdit eder.

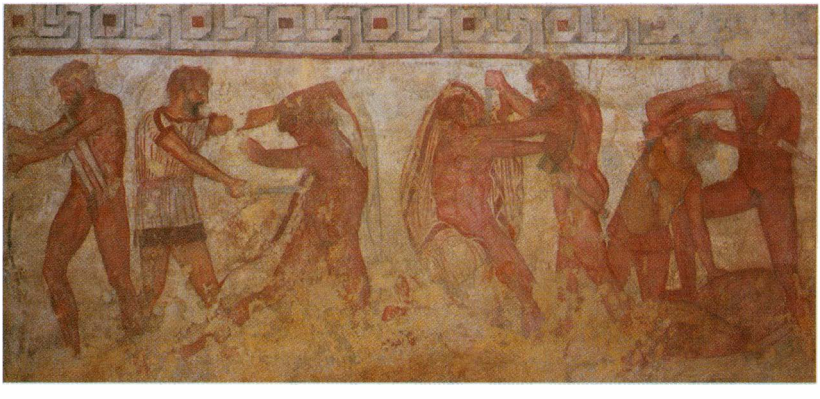

5. MÖ 4. yüzyıl Roma dünyasına bir bakış; dönemin yüksek kaliteli sanatsal ürünlerinden nadir bir parça. 18. yüzyılda bir koleksiyoner tarafından verilen adla "Ficoroni Cista" kulpları; özenle işlenmiş bronz bir mücevher kutusudur. Objenin üzerinde, Novios Plautios tarafından Roma'da yapıldığı ve Dindia Macolnia isminde bir kadın tarafından kızına verildiği yazmaktadır.

6. Roma'da 3. yüzyılın erken dönemlerinden bir mezara ait olan bu resim, Samnit Savaşları'nın çağdaş bir görüntüsünü sunmaktadır. Çok az kayıt tutulan savaşta, (sağda) büyük kuş tüyü kaskıyla bir figürü görüyoruz. Savaş alanının dışında "teslim olanların" göründüğü yukarıdaki sahneler zaman zaman farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Soldaki -Samnit değil- Roma askerine bir tür ordu nişanı verenin sağda toga giyinmiş "Fabius"olması mümkün olabilir mi?

7. Vulci'deki François Lahit'inden savaş sahneleri (MÖ 4. yüzyıl ortaları), Roma tarihindeki bazı karakterlerin Etrüsk açısından nasıl göründüğünü hissettirmektedir. Lahit'in en sol tarafında, buradaki figürü "Macstrna" ya da Mastarna olarak tanımlayan işaretler vardır. İmparator Claudius'a göre "Macstrna" ya da Mastarna, Servius Tullius'un ta kendisidir. Lahit'in en sağında yer alan "Aule Vipanas" ya da Aulus Vivenna (muhtemelen kayıp Roma Kralı) ise düşmanlara gönderme yapmaktadır.

8. I. Punik Savaşı'nın kalıntıları, Sicilya açıklarında denizin dibinden çıkarıldı: Burada görülen, savaş gemisinin mahmuzlarından biridir. Bunlardan birkaç tanesinde bronza damgalanmış yazılar vardır. Roma mahmuzlarında memur sınıfının izlerini bulmak mümkündür: "Gaius'un oğlu Lucius Quinctius, quaestor, bu mahmuzu onayladı." Bugüne ulaşan bir Kartaca mahmuzunda şunu görüyoruz: "Baal'a dua edelim, bu mahmuz bu düşman gemisine girsin ve büyük bir delik açsın." Ulusal "tarzda" net bir karşıtlık.

9. Roma zafer alayına dair en ünlü modern canlandırım, Andrea Mantegna'ya aittir. Mantegna'nın "Sezar'ın Zaferleri" serisi, ilk kez 15. yüzyılın sonlarında Mantovalı Gonzaga ailesi için yapılmıştı. Bu tablo, Sezar'ı, zafer kazandığı Rönesans tarzı savaş arabasında göstermektedir. Sezar'ın arkasında kölesi ayakta durmakta ve işini yaparak muzaffer generalin kulağına, zafer kazanmasına rağmen *yalnızca bir insan* olduğunu unutmaması gerektiğini fısıldamaktadır.

10. Marcus Aurelius Sütunu. Daha ünlü Traianus Sütunu eşi ve muhalifi. Marcus Aurelius Sütunu, hala Roma'nın merkezinde yaklaşık kırk metre yüksekliğiyle heybetini göstermektedir. Sütunun etrafını sarmalayarak yükselen kabartmalar, imparatorun, hükümdarlığının (MS 161-180) önemli bir kısmını burada devam ettirdiği Danube'deki savaşlarından mizansenlerdir. En aşağıda sakallı imparatorun feda edilişini; üçüncü sırada (yukarıda) bir Alman barakası etrafında sürmekte olan muhabereyi görüyoruz.

11. İmparator Caracalla'nın ailesi. Ahşap levhaya işlenen bu resimde, İmparator baba Septimus Severus ile hemen arkasında anne Julia Domna'yı görmekteyiz. Sağda önde genç Caracalla bulunmaktadır. Solda erkek kardeşi maktul Geta'nın yüzü silinmiş görünüyor.

12. Augustus'un ilk eşi Livia'ya ait karakteristik bir imge; Mısır'dan getirilen parlak -ve pahalı- siyah bazalt taşlarından yapılmıştır. Livia'nın ön tarafı rulo ve arkadan topuz yapılmış saç şekli, modası geçmiş Roma erdemlerine işaret eden son derece geleneksel bir modeldir.

13. İmparator Gaius'un MÖ 37-41 tarihleri arasında Alban Tepeleri'ndeki Nemi Gölü'ne inşa ettirdiği imparatorluk sarayının lüks ve konforuna ait kuvvetli bir iz, mavna kalıntılarıdır. II. Dünya Savaşı'nda ağır hasar görmesine rağmen, yılan saçlı Medusa'nın ahşap kirişlerin birinin ucuna takılan bronz başı gibi, bazı abartılı armatürler ve iç dekorasyon hala hayattadır.

14. Roma yemeğine dair bir imaj. Pompeii'de bulunan bu resim, bir Roma partisinin hiyerarşisini (solda küçük tasvir edilmiş bir köle, misafirin ayakkabısını çıkarmaktadır) ve fantezilerindeki aşırılığı (sağda bir diğer misafir hâlihazırda hasta olmuştur) yansıtmaktadır. Bu özel olay sayesinde bütün bir erkek topluluğu görünse de, bu bir Roma normu değildi.

15. Ostia'da Yedi Bilge Barı. Burada büyük düşünür "Atinalı... Solon" (ismi, her iki yanına Yunanca yazılmış), tuvalette görülmektedir; Solon'un tavsiyesi, tuvaletini yaptığı yerin üzerinde görülmektedir: "Solon rahat sıçabilmek için (*ut bene cacaret*) karnını sıvazlıyor."

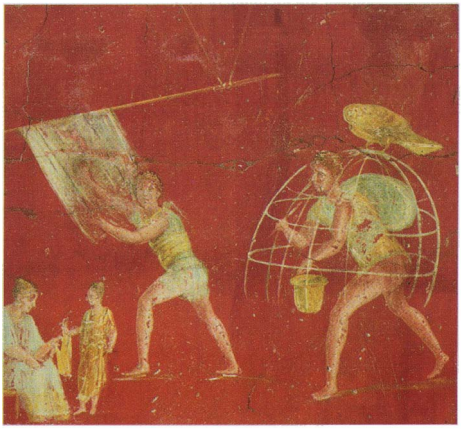
16. Roma köle kolyesi. Bu isimlik, kölenin kaçmış olması ihtimaline karşı ödül anlamına gelir. "Ben kaçtım, beni yakala." Beni Efendim Zonius'a götür ve ödülünü al." Bu kolyelerden bazılarının insandan çok hayvanlar için tasarlanmış olması muhtemeldir. Öte yandan artık onlar arasındaki görünür farktan da emin olamıyoruz.

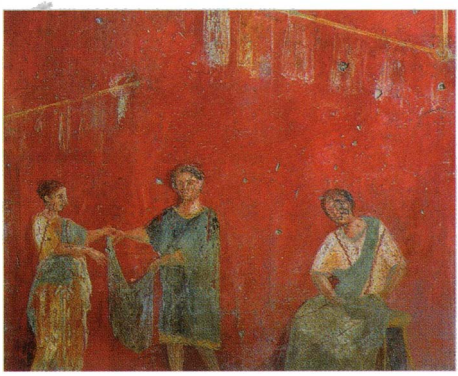

17. Pompeii civarında bulunan ve iç tarafında "Dominus suae ancillae" ("Efendiden kölesi kıza") yazan altın bir bilezik. Bu, insanın sevgisinin dokunaklı bir göstergesi ya da iki insan arasındaki samimiyete dair bir ipucu olabilir. Köle kızın hediyeye (ve bunu verene) karşı tavrını yalnızca tahmin edebiliriz.

18. Pompeii'de bir çamaşırhanede yaşananlara dair görüntüler. En üstte işçiler bezleri ayaklarıyla eziyorlar. Ortada bir adam bir bez parçasını fırçalıyor; köşede bir müşteri kızıyla beklerken diğer bir adam tepesinde (çamaşır ticaretinin maskotu) baykuş olan bir çerçeve taşıyor. En altta solda bir kadın giysilerin bazılarını topluyor ve diğer elbiseler de başının üstünde bir askıda asılıyor.

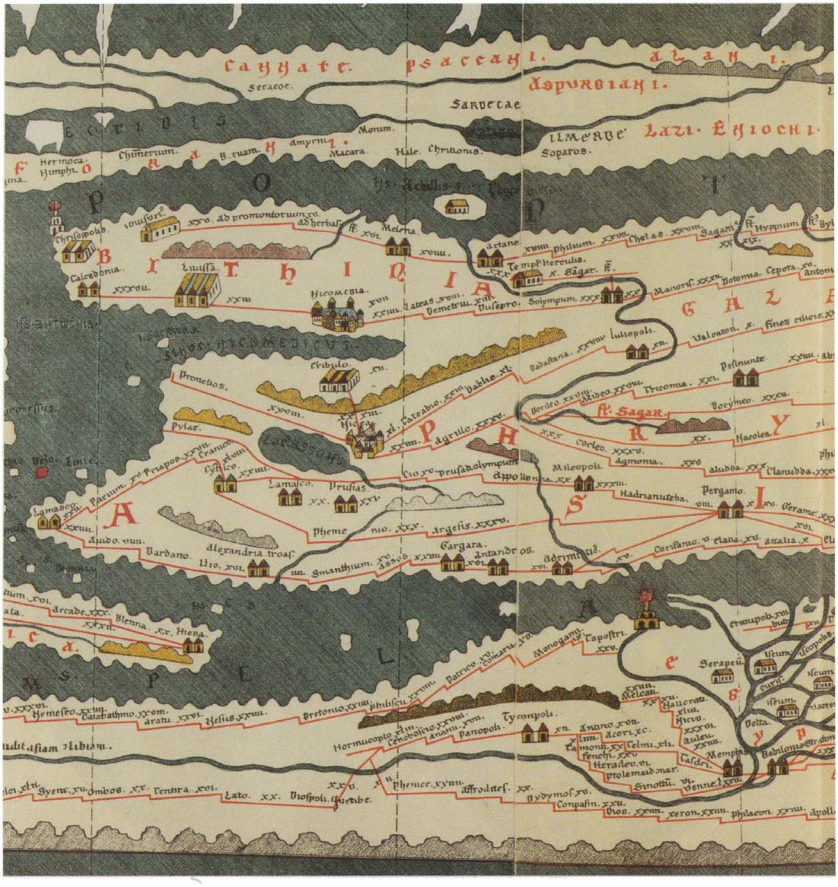

19. MÖ 31 yılındaki Aktium zaferinin anısına akikten bir mühür taşı. Octavius'u, elindeki üç uçlu mızrakla savaş arabasını denizde koşturan Tanrı Neptün kılığında görüyoruz. Oymacının ya da taşın sahibinin ismi, Yunanca olarak üstte yazıyor: Popil(ius) Alb(anus).

20. "Grand Camée de France", Tiberius'a kadar götürülebilecek bir tarihe sahiptir ve emperyal dünya düzenini temsil etmektedir. Artık bir tanrı olan Augustus, cennete yaslanmaktadır. Tiberius, orta bölgede anne Livia'nın dayandığı tahtta oturmaktadır. Aşağıda fethedilen barbarlar yerlerindeler. Burası 13. yüzyıldan itibaren Fransa'dır (dolayısıyla ismi de Fransızcadır) ve daha sonra Mısır Firavun Mahkemesi'nde Josep'in İncili'ndeki bir sahnesi şeklinde yanlış tanımlanmıştır.

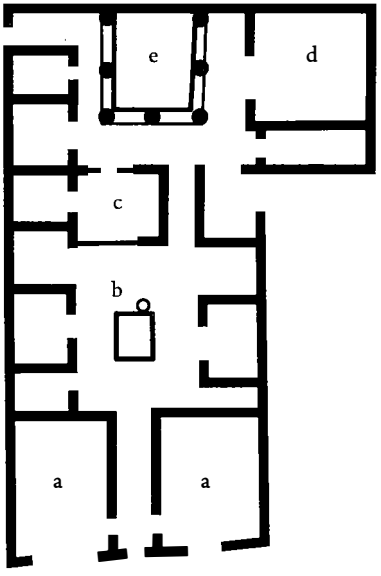
21. "Tabula Peutingeriana" (ilk sahiplerinden birinin daha sonra verdiği bir addır bu), 13. yüzyılda yapılmış Roma İmparatorluğu haritasının bir versiyonudur ancak muhtemelen Augustus ve Agrippa tarafından M.Ö. 1. yüzyılda Roma'da gösterilen haritadan esas alınmıştır. Bizim açımızdan bu, bir haritadan çok neredeyse yedi metre uzunluğunda ve imparatorluğun kentlerini, nehirlerini ve yollarını gösteren bir krokidir. Bu bölüm, solda Girit Adası'nın bir kısmı ve yukarıda Küçük Asya ile birlikte Nil Deltası'nı göstermektedir.

gibi sayfiye evleri de vardı ve evin bazı bölümleri diğerlerinden daha özeldi. Ama pek çok bakımdan ev mimarisi önde gelen Romalıların kamusal imgesine ve şöhretine katkıda bulunmayı amaçlıyordu ve kamu işlerinin büyük bölümü bu evlerde yapılıyordu. Avlu ya da atrium, bir ziyaretçinin ön kapıdan geçtikten sonra genelde girdiği ilk oda olarak kilit bir mekândı. Diğer odalara göre oldukça genişti, üzeri açıktı ve etki yaratmak için tasarlanmıştı, dekoratif sıvaları, resimleri, heykelleri ve etkileyici manzaralarıyla evin efendisiyle çeşitli alt düzey insanların, ricacıların ve yanaşmaların –yardıma ihtiyacı olan eski kölelerden Romalıların ayaklarını öpmek için atriumdan atriuma giden Teos heyetine kadar– pek çok görüşmeye uygun ortam sağlıyordu. (sayfa 194-195 ve 197-199). Bunun ötesinde, standart plan üzerinde ev, başka konuk ağırlama odaları, yemek alanları, oturma artı yatak odaları (*cubicula*) ve yer varsa üzeri kapalı geçitler ve bahçelerle arkaya doğru uzanıyordu; duvarlar büyük tablolardan cinsel içerikli panolara ve erotik resimlere kadar işlevlerine uygun süslemeler taşıyordu. Ziyaretçilere gelince, evin kendilerine ayrılmış alanlarında ne kadar çok kalırlarsa o kadar onurlandırılmış oluyorlardı. Romalıların söylediği gibi, en iyi dostlarla ve meslektaşlarla iş *in cubiculum*da yani insanın yatabildiği ama tam da modern anlamda yatak odası olmayan o küçük, özel odalardan birinde yapılabilirdi. Üçlü Çete'nin işlerini burada çevirdiklerini tahmin edebiliriz.

Ev ve dekorasyonu sahibinin imajına katkı sağlıyordu. Öte yandan bu olağanüstü gösteriş, olası aşırı şatafat ayıbına karşı dikkatle ayarlanmalıydı. Söz gelimi Scaurus, Palatino Tepesi'ndeki evinin atriumunda, halk gösterileri için yaptırdığı geçici bir tiyatronun dekorasyonu için satın aldığı üç yüz seksen sütundan bazılarını kullanmaya karar verdiğinde ayıplanmıştı. Lucullan mermerinden yapılmışlardı, bu değerli Yunan taşı, onu Roma'ya ilk kez ithal eden adamın, Mitridates'e karşı savaşta Pompey'in selefi olan Lucius Licinius Lucullus'un adıyla anılıyordu ve sütunların her biri on bir metreden uzundu. Çoğu Romalı Scaurus'un evini tamamen kamusal

teşire uygun bir tarzda süsleyerek ciddi bir hata yaptığını düşünüyordu. Sallust Roma'nın sorunlarının çoğunun altında bu edepsizce savurganlığın yattığını düşünen tek kişi değildi.

Mektuplarının bazılarında Cicero'nun, konutlarını uygun şekilde nasıl döşeyeceğiyle, kendisiyle ilgili zevkli, bilgili, Yunan kültürüne meraklı bir adam imajını nasıl yansıtacağıyla ve bunu yapabilmesi için gereken sanat yapıtlarını nasıl bulacağıyla ilgili kaygılandığı görülüyor. MÖ 46'da karşılaştığı zor bir sorun onun bazı titiz endişelerini gösteriyor. Resmî olmayan aracılarından biri ona Yunanistan'dan hem pahalı (bu fiyata yeni bir kulübe alabileceğini belirtiyordu) hem de kafasındaki hedeflere hiç de uygun olmayan küçük bir heykel koleksiyonu almıştı. Öncelikle, koleksiyonda Savaş Tanrısı Mars'ın bir heykeli vardı, oysa Cicero'nun kendini büyük barış savunucusu olarak sunması gerekiyordu. Daha da kötüsü Tanrı Bacchus'un bir grup sınır tanımayan, kendinden geçmiş, sarhoş müritleri de vardı

54. Pompeii'deki "Trajedi Şairi'nin Evi"nin planı, MÖ 2. ve 1. yüzyıllardaki, az çok zengin bir Romalı evinin temel planıyla ilgili fikir vermektedir. Sokağa bakan iki dükkânın (a) arasında dar bir giriş bulunmakta ve bu, ana avlu ya da atriuma (b) açılmaktadır. Ana resmî kabul salonu (c) atriuma bakmaktadır; onun ötesinde yemek bölümü (d) ve küçük sütunlu bahçe (e) vardır. Bazıları üst katta bulunan diğer küçük odalar en gözde konukların işin yanı sıra eğlence için de davet edildiği oturma bölümlü yatak odalarıdır.

ve bunlarla kütüphanesini istediği gibi süsleyemezdi: Kütüphane için esin perileri gerekir, ayyaş müritler değil, diye açıklıyordu.

Cicero, umduğu gibi bu heykelleri satmayı başarabildi mi yoksa mülklerindeki depolarından birini mi boyladılar, bilinmiyor. Öte yandan hikâye Roma'nın gerek evsel gerekse kamusal alanlarının Yunan dünyasıyla canlı bir ticaretin sonucunda hem antika hem de replika sanat yapıtlarıyla dolu olduğunun bir göstergesidir. Bu ticaretin maddi kalıntıları bugün en iyi şekilde, dalgıçların Akdeniz'in dibindeki Roma ticaret gemilerinin batıklarında bulduğu, yerine ulaşamayan yüklerle belgeleniyor. Taşıdığı sikkelere dayanarak MÖ 60'lara tarihlendirilen en müthişlerinden biri de Girit'le Peloponez'in güney ucunun arasında, Antikitera Adası yakınlarında batan gemidir; modern adı "Antikitera batığı" buradan gelmektedir. Aralarında kurmalı, döner bir kaideye oturan çok güzel, ufak bir bronz bir figürün de bulunduğu bronz ve mermer heykeller, lüks mobilyalar, cam ve mozaikten zarif kâseler ve en ünlüsü "Antikitera Düzeneği"ni taşıyordu. Bu, anlaşıldığı kadarıyla gezegenlerin hareketleri ve diğer astronomik olayların öngörülmesi için tasarlanmış, bir saat düzeneği bulunan karmaşık bronz bir aletti. Zaman zaman adlandırıldığı gibi asla dünyanın ilk bilgisayarı olmasa da, meraklı bir Romalı bilim insanının kütüphanesine gidiyor olmalıydı.

Önde gelen son Cumhuriyetçilerin mülkleriyle aralarındaki ilişki bazı bakımlardan tuhaftı. Cicero'yla arkadaşları evleriyle güçlü bir şekilde özdeşleşmişlerdi. Özenle yerleştirilmiş heykel ve sanat yapıtlarının ötesinde, atalarının cenaze törenlerinde takılan balmumu maskları (*imagines*) aristokrat ailelerin atriumlarında sergileniyordu, bazen başka konutlarda kullanılmaları için bunların farklı setleri ya da kopyaları da bulunduruluyordu. Atrium duvarına çizilmiş bir aile ağacı standart uygulamaydı ve bir adamın savaşta kazandığı ganimetler, Roma kahramanlığının temel göstergesi, hayranlıkla seyredilmesi için duvara çivilenebiliyordu. Bununla beraber, siyasi rüzgar döndüğünde, şiddet, sahibinin yerine eve yönelebiliyor ya da ev ek

55. Antikitera batığından çıkarılan heykellerin bazılarında rahatsız edici kısmi bozulma görüntüleri vardır. Bir zamanlar güzel olan bu örnekte olduğu gibi, -denizde nerede yattıklarına ve kum ya da deniz tabanı tarafından korunup korunmadıklarına bağlı olarak- mermer tenlerinin bazı bölümleri aşınırken diğer bölümleri bozulmadan korunmuş.

bir hedef haline gelebiliyordu. Cicero MÖ 58'de sürgüne gittiğinde, sadece Palatino Tepesi'ndeki konutu Clodius ve çetesi tarafından tahrip edilmedi, Formiae ve Tusculum'daki mülkleri de büyük ölçüde zarar gördü. Ayrıca bu tür bir cezayla karşılaştığı söylenen tek kişi o değildi. Uzun olaylar zincirinin efsanevi başlangıcına doğru gidildiğinde, MÖ 5. yüzyıl ortasında Spurius Maelius adlı bir radikal, –klasik bir muhafazakâr Romalı çıkarımıyla– yoksullara karşı cömertliği, tiranlık hedeflediği yönünde şüpheler uyandırınca idam edilmiş ve evi yıkılmıştı.

Yine de bir başka bakımdan aileyle ev arasındaki bağlantı, şaşırtıcı bir gevşeklikteydi. Söz gelimi, gelenekleri kır evlerinin sahipliğinin sürekliliğine büyük önem veren Britanya aristokrasisinden çok farklı

olarak Roma seçkinleri her zaman alıyor, satıyor ve taşınıyordu. Cicero'nun Arpinum'daki bir aile konutundan vazgeçmediği doğrudur ama Palatino Tepesi'ndeki evini MÖ 62'de onu konuttan çok bir yatırım fırsatı olarak satın alan Crassus'tan almıştı ve daha önce bu alanda Livius Drusus'un evi bulunuyordu ve Drusus MÖ 91'de burada suikasta kurban gitmişti. Cicero'nun Tusculum'daki malikânesi, MÖ 60'ların başında onu satın almadan önceki yirmi beş yıl içinde, Sulla'dan fazlasıyla tutucu bir senatör olan Quintus Lutatius Catulus'a ve sonunda bizim sadece Vettius olarak bildiğimiz zengin bir eski köleye geçmişti. Muhtemelen atriumdaki masklar satış durumunda toplanıyor ve yeni konuta götürülüyordu. Öte yandan tuhaftır ki, zafer ganimetlerinin evde kalması ve onları kazanan adam ya da aile tarafından götürülmemesi bir gelenekti. Cicero, Marcus Antonius'a karşı sonraki saldırılarının birinde, Antonius'un bir zamanlar Pompey'e ait olan, muhtemelen korsanlara karşı harekâtta teknelerden alınmış gemi mahmuzlarının hâlâ girişi süslediği bir evde yaşadığından ve içki âlemleri yaptığından yakınmaktadır.

Bu mülk devri düzeni bazı temel sorunları gündeme getirmektedir. Söz konusu miktarlar çok büyüktü. MÖ 62'de Cicero'nun, Palatino Tepesi'ndeki evi için üç buçuk milyon sesterce vermesi gerekiyordu ve böylesi bir miktarın nasıl ayarlandığına dair neredeyse hiç bilgi yoktur. Cicero'nun kölelerinin bunca parayı silahlı korumalar eşliğinde el arabalarıyla sokaklardan geçirmesi mümkün görünmüyor. İşlemlerin bütünü, en azından daha az el arabası gerektirecek altın külçeler kullanıldığına ya da daha büyük olasılıkla bir kâğıt para ya da senet sistemine ve Roma ekonomisinin temelini oluşturan ve günümüze çok zayıf kanıtları ulaşan göreli bir karmaşık bankacılık ve kredi sistemine işaret ediyor.

Her şeyden önce ve en temeli, bütün bu para nereden geliyordu? Palatino Tepesi'ndeki evini aldıktan hemen sonra Cicero arkadaşı Publius Sestius'a yazdığı bir mektupta boğazına kadar borca battığını belirterek, "o kadar ki, beni alacak bir komplo varsa seve seve

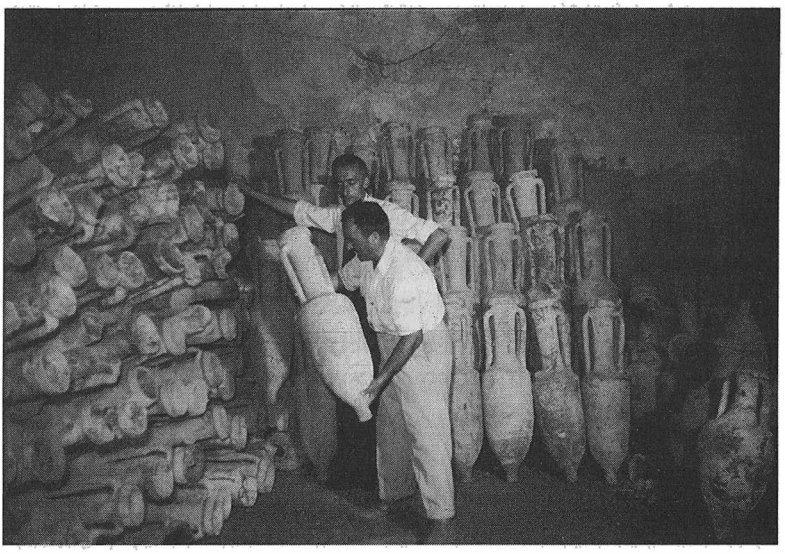
katılırdım," diye şakalaşıyordu; bundan bir yıl önceki Catilina tertibine iğneleyici bir dokundurma. Borç paralar bunun bir parçası olmalıydı ama çoğunun, bazen sonra değil de hemen olmak üzere geri ödenmesi gerekiyordu; söz gelimi Cicero, Jül Sezar'a olan hemen hemen bir milyon sestercelik borcunu iç savaş patlak vermeden önce ödemeye istekliydi. Peki Cicero'nun gelirinin kaynağı neydi? Makul ölçülerde varlıklı yerel bir aileden gelip nasıl Roma'nın en zengini olmasa da zenginlerinden biri olmuştu? Mektuplardaki bazı ipuçları resmin bir bölümünün çizilmesine yardım ediyor.

Önce olumsuz durumdan başlayalım. Cicero'nun büyük hacimli bir ticaret işi olduğuna dair bir işaret yoktur. Kurallara göre, senatörlerin denizaşırı ticaret yapması yasaktı ve Roma'daki siyasi seçkinlerin zenginliği her zaman toprakla açıklanıyordu ve toprağa dayanıyordu. Yine de bazı senatör aileleri dolaylı yollardan, senatör olmayan bağlantılar aracılığıyla ya da eski kölelerini paravan olarak kullanarak ticari girişimlerden kazanç sağlıyordu. Cicero'nun borcuyla ilgili espri yaptığı aynı Publius Sestius'un ailesi bunun en iyi örneklerinden biridir. Marsilya kıyılarındaki bin yedi yüz batıkla Galya'nın güneyinde özellikle yığılma gösterecek şekilde, Akdeniz'de, İspanya'dan Atina'ya kadar MÖ 1. yüzyılın başıyla ortasının arasındaki dönemde, üzerlerinde "SES" ya da "SEST" damgaları bulunan binlerce şarap amforası bulundu. Bu, aynı damgayı taşıyan aynı tür amforaların yığılma gösterdiği İtalya'nın Cosa kenti yakınlarında mülkleri bulunduğu bilinen Sestius ailesinin bazı üyelerine ait büyük ticari ihracat işinin açık izleridir. İşin resmî sorumlusu kim olursa olsun, kazancın senatör Sestiusların cebine de sızdığına şüphe yok. Öte yandan Cicero'nun, düşmanlarının, babasının çamaşırhane işinde olduğu yönündeki birkaç züppece ve temelsiz iftirasından başka böyle bir şeyle ilgisi olduğuna dair bir ipucu yoktur.

Cicero'nun parası epeyce geleneksel bir şekilde kiralardan ve Terentia'nın çeyizinin parçası olan mülkle daha da artan tarım ara-

zilerinin ürünlerinden geliyordu. Ama iki büyük para kaynağı daha vardı. Birincisi yakın aile üyelerinin dışındaki kişilerden gelen miraslardı. MÖ 44'te bu yolla yirmi milyon sesterce gibi muazzam bir miktar elde ettiğini öne sürüyordu. Bugün bütün bağışçıları belirlemek olanaksızdır. Yine de bu mirasların çoğu çeşitli şekillerde yardım etmiş olduğu insanların, kendi servetlerini kazanan eski kölelerin ya da mahkemede temsil ettiği müvekkillerinin ödemeleri olmalıydı. Romalı avukatların hizmetleri karşılığında ücret almaları kesinlikle yasaktı ve çoğu kez Cicero'nun yüksek profilli davaları üstlenerek kazandığı şeyin şöhret olduğu söyleniyordu.

Bununla birlikte çoğu zaman bazı dolaylı maddi kazanç şekilleri de vardı. Publius Sulla'nın, diktatörün yeğeninin, Cicero'yu mahkemedeki başarılı savunmasının karşılığı olarak ödüllendirmesi pek de sıra dışı değildi. Cicero'ya Palatino Tepesi'ndeki evin

56. Marsilya açıklarındaki batık alanı, 1950'lerde Jacques Cousteau'yla birlikte çalışan bir dalgıç ekibi tarafından bulundu. Bu, teknenin taşıdığı İtalya'dan gelen amfora yükünün sadece bir bölümüdür.

alınması için iki milyon sesterce borç vermişti ve geri ödenmesi istenmiş gibi görünmüyor.

Diğer kaynak Cicero'nun eyaletiydi. Yasaları çiğneyip eyalet sakinlerinden hiç para sızdırmadığıyla övünürken muhtemelen doğru söylüyor olsa da MÖ 50'de Kilikya'dan ayrılırken çantasında yerel parayla iki milyon sesterceden daha fazlası vardı. Bu paranın tam olarak nasıl elde edildiği kesin değildir: Belki Cicero'nun pintiliğiyle masraf ödeneğinin ve tutsakların köle olarak satılması dâhil küçük zaferinin kazançlarının karışımıydı. Bu parayı İtalya'ya geri getirmektense evine dönerken yolda Efes'teki bir *publicani* şirketine yatırdı; anlaşıldığı kadarıyla nakitsiz bir kaynak aktarımı düşünüyordu. Ne var ki iç savaş, çok geçmeden bununla ilgili uzun dönemli planlarını sekteye uğratmıştı. MÖ 48 başında Pompey'in savaş fonunun nakit paraya ihtiyacı vardı ve Cicero iki milyon sestercesini ona borç olarak vermeyi kabul etti; bu, muhtemelen kamptaki sinir bozucu davranışının affedilmesine katkıda bulunmuştu. Parayı geri aldığı yönünde bir iz yoktur. Yabancı bir düşmana karşı savaştan elde edilen bu kazanç, diğer pek çoğu gibi Romalılar arasındaki bir savaşa kaynak olmuştu.

İnsan Varlığı

Cicero'nun mal varlığının içinde insanlar da vardı. Mektuplarda yirmiden fazla köleden söz ediyor: altı ya da yedi masajcı oğlan, birkaç sekreter, kâtip ve (efendilerine kolaylık sağlamak için kitapları ya da belgeleri yüksek sesle okuyan) "okuyucu"larla birlikte bir yardımcı, bir işçi, bir aşçı, bir uşak ve bir ya da iki muhasebeci. Gerçekte ev halkı daha kalabalık olmalıydı. Yirmi konutunun hizmetinin sağlanması, bazıları küçük kulübeler olsa ve kimileri aylarca kullanılmasa da, en az iki yüz kişilik bir personele işaret ediyor: Bakılacak bahçeler, yapılacak onarımlar, yakılacak ocaklar, sağlanacak güvenlik, ayrıca

bir de çiftliklerde sürülecek tarlalar vardı. Bu, kölelerin efendiler için görünmez olmasıyla, Cicero'nun onların büyük çoğunluğunu hiç önemsememesiyle ilgili çok şey söylüyor. Masajcı oğlanlar ve sekreterler gibi mektuplarında sözünü ettiklerinin çoğu mektupların üretimi ve gönderilmesiyle bağlantılı köleler.

Çok kaba bir tahminle MÖ 1. yüzyılın ortasında İtalya'da nüfusun belki %20'sini oluşturan bir buçuk ila iki milyon köle bulunabilirdi. Paylaştıkları tek belirleyici özellik, bir başkasının mülkiyetindeki insan varlığı olmaktı. Bundan başka, geçmişleri özgür yurttaşlarınki kadar farklılık gösteriyordu. Tipik köle diye bir şey yoktu. Cicero'nun mülkiyetindekilerin bazıları savaştaki yenilginin ardından ülke dışında köleleştirilenler olabilirdi. Bazıları imparatorluğun sınırlarındaki insanları kaçırarak kazanç sağlayan acımasız bir ticaretin ürünleri olabilirdi. Kimileri bir çöplükten "kurtarılmış" ya da köle kadınlardan evde köle olarak doğmuş olabilirdi. Sonraki yüzyıllarda, Roma fethinin savaşlarının ölçeği küçüldükçe giderek artan şekilde temel tedarik kaynağını bu "ev üretimi" oluşturuyor; bu yüzden köle kadınlar özgür kadınlar gibi çocuk doğurmaya tahsis ediliyordu. Daha genel olarak, kölelerin yaşam ve çalışma koşulları korkunç ve zalim olmakla lüksün sınırları arasında değişiyordu. Scaurus'un görkemli evinin altındaki avuç içi kadar hücreler köleyi en fazla korkutan şey değildi. Büyük endüstriyel ya da tarımsal işletmelerde bazıları hemen hemen esaret altındaydı. Çoğu dayak yiyordu. Aslında, dayak bir köleyi köle yapan şeylerden biriydi; yaygın lakaplarından biri de Şamar Oğlanı'ydı. Bununla birlikte günümüze ulaşan kanıtların önemli bölümünü oluşturan ve yoksul, özgür ve aç Romalı yurttaşların günlük hayatlarına özendiği küçük bir azınlık grup da vardı. Onların ölçütlerine göre, lüks malikânelerdeki zengin adamların köle yardımcıları, genelde Yunan kökenli eğitimli kölelerden oluşan özel hekimleri ya da edebiyat danışmanları çok rahat yaşıyordu.

Özgür insanların, kölelerine ve bir kurum olarak köleliğe karşı tutumları aynı ölçüde farklı ve değişkendi. Köle sahipleri için, kü-

çümseme ve sadizm, kölelerin bağlılıkları ve savunmasızlıklarıyla ilgili bir miktar korku ve kaygıyla yan yanaydı ve bu çok sayıda yaygın deyim ve hikâyede de görülebiliyordu. "Bütün köleler düşmandır", Romalıların bilgece sözlerinden biriydi. Ayrıca İmparator Nero'nun döneminde, birisi kölelere üniforma giydirilmesi gibi parlak bir fikirle ortaya çıktığında, bu öneri, köle nüfusunun ne kadar fazla olduğunu göstereceği gerekçesiyle reddedilmişti. Bununla beraber, kölelerle özgürler arasında açık ve tutarlı bir sınır çizmeye ya da kölelerin düşüklüğünün tanımlanmasına yönelik girişimler (bazı antik kuramcılar fazlasıyla çılgınca bir şekilde kölelerin insandan ziyade nesne olup olmadıklarına kafa yoruyordu) toplumsal uygulamalar tarafından ister istemez engellendi. Köleyle özgür pek çok bağlamda birlikte çalışıyordu. Sıradan bir iş yerinde köleler kişisel eşya olmanın yanı sıra dost ve sırdaş da olabiliyordu. Ayrıca Roma ailesinin de bir parçasıydılar; Latince *familia* sözcüğü daima hanenin özgür ve özgür olmayan üyelerini kapsıyordu (bakınız Görsel 16, 17).

Çoğu kişi için kölelik her durumda geçici bir statüydü ve bu da kavram kargaşasını büyütüyordu. Romalıların çok fazla köleyi azat etme alışkanlığı her çeşit duygusuzca gerçekçi düşünceden kaynaklanıyor olabilirdi: Söz gelimi, köleleri azat etmek onları verimsiz yaşlılık dönemlerinde beslemekten şüphesiz çok daha ucuza geliyordu. Öte yandan bu, Roma'nın açık bir kültür olduğu yönündeki yaygın imgenin çok önemli yönlerinden biriydi ve Roma yurttaş kitlesini modern dünyadan önceki en fazla etnik çeşitlilik içeren kitle yapıyordu; bu bir başka kültürel endişe nedeniydi. Romalıların çok fazla köleyi azat edip etmediği soruluyordu. Onları yanlış nedenlerden ötürü mü azat ediyorlardı? Nihayetinde bunun Romalılık fikri üzerinde yarattığı sonuç neydi?

Cicero'nun kölelerinin varlığının farkına vardığı çoğu durumda, bunun nedeni bir hata yapılmış olmasıydı; tepkileri günlük yaşamdaki bu belirsizliklerin ve gerilimlerin bazılarını ortaya koymaktadır. MÖ 46'da o zaman Adriyatik'in doğu kıyısındaki İlirya eyalet valisi olan

bir arkadaşına bir mektup yazdı. Bir sorunu vardı. Kütüphanecisi, Dionysius adlı bir köle, kitaplarını aşırmış ve bunun ortaya çıkacağı korkusuyla da tüymüştü. Dionysius, İlirya'da (belki gerçek evinin yakınında) görülmüştü ve anlaşılan Cicero'nun ona özgürlüğünü bağışladığını öne sürmüştü. "Büyük bir şey değil," diye itiraf ediyordu Cicero, "ama kafama takılıyor." Arkadaşından bu durumla ilgilenmesini istese de bunun bir yararı olmamış gibi görünüyor. Bir yıl sonra bir sonraki validen "kaçağının" yerel İlirya halklarından Vardaei kabilesinin arasında saklandığını öğrendi ama Cicero onun Roma'ya geri getirildiğini ve bir zafer alayında tutsak olarak gezdirildiğini bile hayal etmiş olsa da adamdan bir daha hiç haber çıkmadı.

Atticus'a yazdığı bir mektupta birkaç yıl önce yine kütüphaneci olan eski bir köleyle benzer bir sorun yaşadığını anlatıyor. Bu Hrisippos'a –MÖ 3. yüzyılda yaşayan bir felsefeciyle ünlenen müthiş bilge Yunan adıyla– Cicero'nun o zaman yeni yetme olan oğlu Marcus'a ve onun, kendisinden biraz daha büyük kuzenine Roma'dan Kilikya'ya kadar eşlik etme görevi verilmişti. Yolculuğun bir noktasında Hrisippos, delikanlıları terk etti. Bütün o küçük hırsızlıklarına hiç aldırmayan Cicero patladı, böyle bir kaçışa katlanamazdı çünkü eski kölelerin, özgürlükleri verilmiş olsa bile hâlâ eski efendilerine karşı yükümlülükleri vardı. Cicero'nun tepkisi Hrisippos'un özgürlüğünü iptal edip yeniden köle yapmak için yasal bir ayrıntıyı kullanmak oldu. İş işten geçmişti elbette: Hrisippos çoktan kaçmıştı.

Cicero'nun bu hikâyelerle ilgili yorumlarının doğruluğu konusunda hüküm vermek zor. Roma'da çalıntı kitap satmak ne kadar kolaydı? Dionysius onları kaçmak için para bulmak amacıyla mı kullanmıştı? Cicero kitapların hâlâ onun yanında olduğuna mı inanıyordu (muhtemelen Vardaei halkı pek iyi bir pazar değildi)? Yoksa hırsızlık daha çok Cicero'nun paranoyasının ve kütüphanesiyle ilgili takıntısının bir ürünü müydü? Gerçek ne olursa olsun, bu hikâyeler "Spartaküs modeli" köle hoşnutsuzluğu ve direnişine karşı yararlı bir panzehir oluşturuyor. Pek az köle Roma yönetimiyle, onların

da çok daha azı Roma lejyonlarıyla karşı karşıya geliyordu. Çoğu efendisine bu ikilinin yaptığı gibi, kaçarak, saklanarak ya da kimlikleri sorulduğunda, neredeyse kesinlikle bir şey bilmeyen sorgucuya azat edildiklerini söyleyerek direniş gösteriyordu. Cicero açısından bu; genellikle hırsızlıkla sınırlı kalsa da kölesinin gerçekten de içerdeki düşman olabileceğini ve azat ettiği kölelerle etmediği köleler arasındaki farkın, modern tarihçilerin göstermek istediğinin aksine çok da anlamlı olmadığını göstermektir. Eski köle için kullanılan standart Latince terim *libertus* (azat edilmiş köle) olsa da pek çok durumda *servus* (köle) sözcüğünün her ikisi için de kullanılmasına şaşırmamak gerekir.

Bu tablonun en büyük istisnası Cicero'nun köle sekreteri Tiro'yla, Orta Çağ imgeleminde stenoyu bulduğu sanılan adamla olan ilişkisinde bulunuyor. Cicero'nun onu bu kadar çok sevmesinin ancak öz oğlu olmasıyla açıklanabileceği yönündeki Roma dedikodusu doğru değilse, Tiro'nun kökenleri hiç bilinmiyor. MÖ 54 ya da 53'te büyük kutlamalarla azat edildi, Marcus Tullius Tiro adıyla Roma yurttaşı oldu. Tiro'nun bütün Cicero ailesiyle olan ilişkisi çoğunlukla Roma köleliğinin "kabul edilebilir yüzü" olarak görülmüştür.

Ailenin ona yazdığı mektuplar (yanıtları günümüze ulaşmamıştır) sevgiyle, hoşbeşle ve sağlığıyla ilgili kaygılarla dolu. "Sağlığın bizi çok fazla endişelendiriyor," diye yazıyordu Quintus Cicero MÖ 49'da her zamanki gibi, "...ve bizden bu kadar uzun süre ayrı kalacak olman çok derin bir üzüntü veriyor... ama iyi ve güçlü olmadıkça gerçekten de uzun bir yolculuğa çıkma." Ayrıca Tiro'nun özgürlüğünü kazanması sevinçli kutlamalara sahne oldu. Jül Sezar'ın ordusunda hizmet veren Quintus, Galya'dan kardeşine yazdığı bir başka mektupta, statü değişikliğindeki önemli bir şeyi yansıtıyor: "Tiro'yla ilgili yaptığın şeye, statüsünün hak ettiğinin çok altında olduğuna karar vermene ve onu kölen değil de arkadaşın yapmana gerçekten sevindim. Mektubunu okuduğunda sevinçten havalara uçtum. Teşekkür ederim." Tiro neredeyse, kimi zaman düzeni bozulan ailenin, etrafında mutluluk

içinde birleştiği bir evlat vekili rolü oynuyor gibi görünüyor. Öte yandan öyle bile olsa, kalıcı bir belirsizlik var ve Tiro'nun köleliği hiçbir zaman tümüyle unutulmuş değildi. Özgürlüğü bahşedildikten yıllar sonra, Quintus, Tiro'ya yazdığı mektupta bir kez daha ondan hiç mektup gelmemesinden yakınıyordu. "Seni bir güzel döverdim ya da en azından içimden fırça atardım," diye yazıyor Quintus. Zararsız bir takılma mı? Kötü bir şaka mı? Yoksa Quintus'un imgeleminde Tiro'nun her zaman dövmeyi düşünebileceği birisi olarak kalacağının açık bir göstergesi mi?

Yeni Bir Tarihe Doğru: İmparatorlar

Tiro efendisinden çok daha uzun yaşadı. Cicero, göreceğimiz gibi MÖ 43'te erkek kardeşi Quintus gibi kanlı bir sonla karşılaştı. Söylenene göre Tiro MÖ 4'te, doksan dokuz yaşında öldü. Aradaki yılları Cicero'nun belleğine bakarak ve onu kontrol ederek, mektuplarının ve konuşmalarının düzeltilmesine yardım ederek ve sonraki Romalı tarihçiler için standart bilgi kaynağı haline gelen –günümüze ulaşamasa da– yaşam öyküsünü yazarak geçirdi. Cicero'nun şakalarının geniş bir derlemesini bile yayımladı. Cicero'nun daha sonraki hayranlarından biri, Tiro birazcık daha seçici olsaydı Cicero'nun nüktedan olarak şöhretinin daha iyi olabileceğini söylemişti.

Tiro aynı zamanda yeni bir kalıcı tek adam yönetimini, Roma tahtına sımsıkı yapışan imparatorları ve eski Cumhuriyet'in giderek uzak bir hatıraya dönüşmesini görecek kadar yaşadı. Bu yeni rejim, Sezar'ın MÖ 44'te öldürülmesinden MS 3. yüzyıl başına kadar –daha özel olarak, İmparator Caracalla'nın imparatorluğun her özgür sakinine Roma yurttaşlığı verdiği MS 212'deki özel dönüm noktasına kadar– olan iki yüz elli yıldan biraz daha uzun bir dönemi inceleyen, *SPQR*'ın son dört bölümünün konusunu oluşturuyor. Şu ana kadar incelediğimiz ilk yedi yüzyılınkinden çok daha farklı bir öykü bu.

Roma'nın bu daha sonraki tarihi bazı bakımlardan daha öncekilerden çok daha bilindiktir. Roma kentinde hâlâ ayakta olan o ünlü kadim anıtların çoğunluğu, MS 70'lerde halk eğlencelerinin mekânı olarak açılan Kolezyum'dan, elli yıl sonra İmparator Hadrianus döneminde yapılan ve bugün aşağı yukarı özgün halini ziyaret edebildiğimiz tek antik tapınak –toptan yenilenmeden Hristiyan kilisesine dönüştürülmesiyle kurtulmuştu– Pantheon'a ("Tüm Tanrıların Tapınağı") kadar bu yüzyıllarda yapıldı. Roma Cumhuriyeti'nin büyük siyasi kavgalarının yaşandığı eski kentin merkezi Roma Forumu'nda bile bugün yüzeyde gördüklerimizin çoğu Gracchus kardeşler, Sulla ya da Cicero döneminde değil, imparatorların yönetiminde yapılmıştı.

Cicero'dan başka hiç kimse bu kadar canlı ayrıntılarla öne çıkmasa da, genelde MS 1. ve 2. yüzyılların dünyasıyla ilgili çok daha fazla kanıt vardır. Bunun muazzam miktarlarda bulunan yeni edebiyat, şiir ve tarihle ilgisi olmasa da bunlardan ciltlercesinin bulunduğuna ve giderek çeşitlendiklerine şüphe yok. Elimizde hâlâ imparatorların dedikoducu yaşam öyküleri, Iuvenalis ve diğerlerinin kalemlerinden çıkma, Romalıların önyargılarını küçümseyen alaycı taşlamalar ve İmparator Nero'nun bir dönem arkadaşı, daha sonra kurbanı olan Gaius Petronius Arbiter tarafından yazılan ve iki binyıl sonra Federico Fellini tarafından sinemaya aktarılan namlı *Satyricon* dâhil aşırı yaratıcı romanlar vardır. Bu, Güney İtalya'da seyahat eden bir grup serserinin, sefahat âlemlerine, yatakları tahtakurusu kaynayan ucuz pansiyonlara ve zengin ve görgüsüz eski köle Trimalchio'nun unutulmaz portresine –ve parodisine– yer veren müstehcen öyküsüdür; Trimalchio çok daha sonraki klasik bir romana neredeyse adını vermişti, F. Scott Fitzgerald'ın *Muhteşem Gatsby*'sinin ilk adı *Trimalchio at West Egg* idi.

Çarpıcı değişim daha çok taşa yazılı belgelerde görülüyordu. Daha önce bunların yüzyıllar öncesinden kalma birkaçını, Scipio Barbatus'un mezar taşını ya da Forum'da bulunan, "kral"dan (*rex*)

söz eden yarı anlaşılır yazıtı çözümlemiştik. Öte yandan bu erken dönemlerde sayıları göreli olarak azdı. MS 1. yüzyıldan başlayarak, kimsenin gerçekten anlayamadığı nedenlerden dolayı taş ve bronz yazıtlarda bir patlama gerçekleşti. Özellikle, göreli olarak sıradan insanlara ya da en azından basit de olsa kendileri için kalıcı bir anıt yaptıracak kadar parası olanlara ait, imparatorluğun her yanından günümüze ulaşan binlerce ve binlerce mezar yazıtı bulunmaktadır. Bazen ölünün mesleğinden biraz daha fazlasından ("inci satıcısı", "balıkçı", "ebe" ya da "fırıncı"), bazen de bütün hayatından söz ediyorlar. Özellikle konuşkan bir taş, ölümünün ardından dağılan bir *ménage à trois*'nın* merkezinde olan beyaz tenli, güzel gözlü ve meme uçları küçük bir kadının anısına yapılmıştır. Roma dünyasının her yanında önde gelen yurttaşların heykellerinin kaidelerine kazınmış binlerce kısa yaşam öyküsü ve imparator mektupları ya da imparatorluğun uzak topluluklarında gururla sergilenen senato kararları vardır. Bir erken Roma tarihçisinin görevi, var olan kanıtların her bir parçasının anlattıklarını çözmek olsaydı, sorun bize en çok şey anlatan kanıtların nasıl seçileceği olurdu.

Ne var ki daha da büyük bir değişiklik, Roma tarihinin bu bölümünü yeniden kurarken bunu artık genelde kronolojinin bize sağladığı lüks ya da kısıt olmaksızın yapmamız gerektiğidir. Bunun bir nedeni de Roma dünyasının coğrafi yayılımıdır. Roma Britanyası'nın hikâyesiyle Roma Afrikası'nın hikâyesini yararlı ya da anlamlı bir şekilde birleştiren tek bir anlatı bulunmuyor. Farklı bölgelere ait pek çok farklı hikâye vardır ve bunların birbirleriyle uyumlu olması gerekmediği gibi teker teker yeniden anlatıldıklarında kesinlikle aydınlatıcı olmayan bir kitap oluştururlardı. Bir başka nedeni de, MÖ 1. yüzyılın sonunda tek adam yönetiminin kurulmasından sonra, iki yüzyılı aşkın bir süre Roma'da değişim bağlamında belirleyici bir anın olmamasıdır. Bir bakıma otokrasi tarihin sonunu temsil ediyordu.

---

* (Fr.) Üçlü ilişki anlamında bir deyim. (yay. n.)

Elbette her çeşit olay, kavga, suikast, siyasetten uzak durma, yeni girişimler ve buluşlar da vardı ve katılımcıların anlatacak heyecan verici türlü türlü öyküsü ve tartışacak anlaşmazlıkları olurdu. Gel gör ki Cumhuriyet'in gelişmesinin ve Roma dünyasını hemen hemen her açıdan kökten değiştiren emperyal gücün büyümesinin hikâyesinden farklı olarak, MÖ 1. yüzyılın sonundan MS 2. yüzyılın sonuna kadar Roma siyasetinin, imparatorluğunun ya da toplumunun yapısında temel bir değişiklik olmamıştı.

Bu yüzden yeni bölüme, Jül Sezar'ın öldürülmesinin ardından İmparator Augustus'un tek adam yönetimini kalıcı bir demirbaş olarak nasıl kurmayı başardığına bakarak –belki de Roma'nın hikâyesindeki en önemli devrimdi– ve ardından sonraki iki yüzyılda sistemin hem temelini oluşturan hem de altını oyan yapıları, sorunları ve gerilimleri inceleyerek başlayacağız. Muhalif senatörlerin, Roma barlarının sarhoş müşterilerinin ve zulmedilen (ve Romalılar için baş belası) Hristiyanların dâhil olduğu bir sürü hikâye vardır. Kritik soru şudur: Bir imparator yönetimi altındaki Roma İmparatorluğu dünyasını en iyi nasıl anlayabiliriz?

DOKUZUNCU BÖLÜM

AUGUSTUS'UN MÜDAHALELERİ

Sezar'ın Vârisi

Cicero MÖ 44 Mart Ortası'nda, Sezar suikasta uğradığında senatoda olabilir, karmakarışık ve neredeyse acemice bir cinayete tanıklık edebilirdi. Yirmi küsur senatörden oluşan bir güruh bir dilekçe verme bahanesiyle Sezar'ın çevresinde toplandı. Üyelerden biri diktatörün ayaklarının dibine çöküp togasını aşağı çekerek saldırının işaretini verdi. Suikastçıların hedefleri çok kesin değildi ya da beceriksizleşecek kadar korkuyorlardı. İlk hançer darbelerinden biri tamamen ıska geçti ve Sezar'a elindeki tek silahla –sivri uçlu kalemiyle– karşılık verme fırsatı yarattı. Şamlı Nikolaus'un, elli yıl sonra olasılıkla tanık anlatımlarına dayanarak yazan Suriyeli Yunan tarihçinin günümüze ulaşan ilk hikâyesine göre, suikastçıların çoğu "dost ateşi"ne kurban gitti: Gaius Cassius Longinus, Sezar'a doğru hamle yaptı ama onun yerine Brutus'u deşti; bir başka darbe hedefini şaşırdı ve bir yoldaşın kalçasını vurdu.

Sezar düşerken Brutus'a Yunanca, "Sen de mi, çocuk," diye bağırdı ve bu ya bir tehdit, ("Görürsün sen, oğlum!"), ya genç bir dostun ihanetinin yarattığı dokunaklı üzüntü ("Sen de mi, çocuğum?") ya da bazı şüpheci çağdaşlarının düşündüğü gibi, Brutus'un aslında kurbanın öz oğlu olduğunun nihai ifşasıydı ve bu sadece bir

suikast değil aynı zamanda bir baba katliydi. Ünlü Latince ifade, "*Et tu, Brute*?" ("Sen de mi, Brutus?") Shakespeare'in uydurmasıydı.

Seyreden senatörler tabana kuvvet dışarı kaçtı; Cicero da orada olsaydı muhtemelen onlardan daha cesur davranamazdı. Öte yandan bu hızlı kaçışlar, o anda bir gladyatör gösterisinin ardından yandaki Pompey Tiyatrosu'ndan çıkan binlerce kişilik bir kalabalık tarafından engellendi. Olanları duyan insanlar da mümkün olduğu kadar çabuk evlerine dönmek istiyordu, Brutus'un kaygılanmamaları gerektiğine ve bunun kötü değil, iyi haber olduğuna ikna çabaları işe yaramadı. Sezar'ın yakın çalışma arkadaşlarından Marcus Aemilius Lepidus'un Forum'dan ayrılıp kentin hemen dışında konuşlanmış askerleri toplamaya giderken başarılı eylemlerini ilan etmek için karşı yönden gelen bir grup suikastçıyla karşılaşmasına ramak kalması ve hemen arkadan Sezar'ın bir sedyeye konmuş cesedini evine taşıyan üç kölenin gelmesiyle kargaşa daha da büyüdü. Sadece üç kişi olduğu için sıkıntılı bir işti ve diktatörün yaralar içindeki kollarının dehşet verici bir şekilde iki yandan aşağı sarktığı söylentileri vardı.

O akşam Cicero, Brutus ve diğer "Kurtarıcılar"la konuşlandıkları Capitol Tepesi'nde buluştu. Bu buluşma tertibin bir parçası değildi ama Brutus'un, bıçağını Sezar'a saplarken Cicero'ya seslendiğini söyleyenler vardı ve ne olursa olsun yaşlı bir devlet adamı olarak sonrasında iş birliği yapılacak yararlı bir göstermelik lider olabilirdi. Cicero'nun tavsiyesi açıktı: Senatoyu hemen Capitol Tepesi'nde toplantıya çağırmaları gerekiyordu. Gelgelelim tereddüt ettiler ve önceliği Sezar'ın yandaşlarına kaptırdılar; Cicero'nun sonunda sıradan Romalıların çoğunluğunun tiranın gitmesi gerektiğine inandığı yönündeki daha sonraki fantezilerine rağmen, onlar da çok geçmeden halkın kesinlikle katillerin arkasında olmayan ruh halini kullandılar. Çoğunluk hâlâ Sezar'ın reformlarını –yoksullara yardım, denizaşırı yerleşimler ve zaman zaman sadaka dağıtımları– özgürlük gibi kulağa hoş gelen fikirlere yeğliyordu, özgürlük seçkinlerin çıkarlarının gerekçesi ve Brutus'un Kıbrıs'taki haraçlarına ve gasplarına maruz kalanların çok

iyi gözlemlediği gibi alt sınıfın süregelen sömürüsünden daha fazlası anlamına gelmiyordu.

Antonius, birkaç gün sonra Sezar için sarsıcı bir cenaze töreni düzenledi, cesedin tepesinde, amacı izleyicilerin, aldığı bütün yaraları ve yerlerini görmesini kolaylaştırmak olan balmumu bir heykel asılıydı. Bir isyan patlak verdi, cesedin Forum'da hazırlıklıksız şekilde yakılmasıyla sonuçlandı, ateşin yakıtını yakındaki mahkemelerin ahşap sıraları, müzisyenlerin yırtıp ateşe attıkları giysileri, kadınların yığının en tepesine koyduğu mücevherler ve çocuklarının küçük togaları oluşturdu.

En azından başlangıçta misillemeler yoktu. Brutus ve Cassius cenazedeki gösterilerin ardında kentten ayrılmanın daha güvenli olacağını düşünmüştü ama siyasi makamları ellerinden alınmadı (her ikisi de preatordu). Brutus'un preator olarak *in absentia* bir şenliği desteklemesine izin bile verildi ama Sezarcılar sunmayı amaçladığı oyunu –birinci Brutus ve Tarquinius kardeşlerin kovulmasıyla ilgiliydi– hemen değiştirip yerine Yunan mitolojisinden daha yöresel bir oyun koydu. Cicero'nun bir önerisinin ardından senato daha önce suikastçıların affedilmesinin karşılığında Sezar'ın bütün kararlarını onaylamayı kabul etmişti. Kırılgan bir ateşkes olabilirdi bu ama o an için daha fazla şiddet önlenmişti.

Sezar'ın atanmış vârisi, Partlar'a saldırı hazırlıklarını yaptığı Adriyatik'in öte yanından MÖ 44'te Roma'ya gelince durum değişti. Dedikodular ve iddialar ve Kleopatra'nın Caesarion adını koyduğu küçük oğlanın statüsü ne olursa olsun, Sezar hiçbir çocuğu resmen tanımamıştı. Bu yüzden sıra dışı bir adım atıp büyük yeğenini evlat edinmiş, servetinin başlıca vârisi yapmıştı. Gaius Octavius o zaman sadece on sekiz yaşındaydı ve çok geçmeden Gaius Iulius Caesar adını kullanarak kendisine evlat edinilmesiyle geçen ünlü isimden yararlanmaya başladı; gerçi karışıklığı önlemek isteyen modern yazarlara göre düşmanlarına rağmen o, Octavianus ya da Octavian (yani "önceki Octavius") olarak biliniyordu. Bu kendisinin kullandığı bir isim değildi. Sezar'ın bu genç adamı neden desteklediği her

zaman bir gizem olacak ama Octavianus'un kuşkusuz artık resmen babası olan adamın katillerinin cezasız kalmamamasını ve pek çok olası rakibinin hiçbirinin, özellikle de Marcus Antonius'un ölen diktatörün yerine geçmemesini sağlama almakta çıkarı vardı. Sezar, Octavianus'un güce giden pasaportuydu ve itaatkâr bir senato Ocak MÖ 42'de Sezar'ın tanrı olmasını resmen onayladıktan sonra, yeni unvanını ve statüsünü ilan ediyordu: "Tanrı'nın oğlu". Ardından on yılı aşkın süren bir iç savaş geldi.

Octavianus –ya da MÖ 27'de resmen tanındığı şekliyle Augustus ("saygıdeğer kişi"ye yakın, uydurma bir unvan)– MS 14'teki ölümüne kadar Roma siyasi yaşamına elli yıldan fazla hükmetti. Pompey'le Sezar'ın oluşturduğu örneklerin ötesine geçerek Roma tarihinin sonuna kadar dayanan ve en uzun süre görev yapan ilk imparatoru oldu; efsanevi Numa'yla Servius Tullius'u bile geçti. Augustus olarak, Roma siyasetinin ve ordusunun yapılarını, imparatorluk hükümetini, Roma kentinin görünüşünü ve Roma gücünün, kültürünün ve kimliğinin altında yatan algıyı değiştirdi.

İktidarı ele geçirme ve devam ettirme süreci içinde, Augustus kurnazca isim değişikliğinin işaret ettiği, acımasız savaş beyi ve isyancıdan sorumluluk sahibi, yaşlı bir devlet adamına şaşırtıcı geçişle kendisini de dönüştürdü. Octavianus olarak ilk sicili sadizm, skandal ve yasa dışılık karışımıydı. MÖ 44'te özel ordu ve darbenin çok da uzağında olmayan taktikler kullanarak Roma siyasetine girdi. Sulla'nın ölüm listeleri örneğine dayanan dehşet verici bir pogromun sorumlularından biriydi ve Roma geleneğine inanılırsa ellerine gerçek anlamda çok fazla kan bulaşmıştı. Korkunç bir öyküye göre, kendisine karşı bir komplo düzenlediğinden kuşkulandığı üst düzey bir yetkilinin gözlerini oymuştu. Roma duyarlılıkları için sadece biraz daha dehşet verici olanı da, halk iç savaşın yoksunlukları yüzünden açlıktan ölmeye yakınken ölçüsüz bir şölen ve kıyafet partisinde Tanrı Apollo kılığına girmesinin hikâyesiydi. Nasıl olup da bütün bunları geride bırakarak yeni rejimin kurucu atası ve çoğu kişinin

gözünde örnek imparator ve haleflerinin genelde değerlendirildiği ölçüt haline gelebildiği çoğu dikkatli Romalının sorduğu bir soruydu. Üstelik tarihçiler o zamandan beri hem köklü değişiklikleri hem de kurduğu rejmin doğası ve gücüyle yetkesinin temeliyle ilgili olarak kafa patlatıyor ve farklı düşünüyor. Bunu nasıl yapmıştı?

İç Savaşın Çehresi

MÖ 43 sonunda, Octavianus'un İtalya'ya dönüşünden on sekiz aydan biraz fazla bir süre geçtikten sonra Roma'da siyaset altüst olmuştu. Brutus'la Cassius'a Doğu'da eyaletler verilmişti ve İtalya'dan ayrılmışlardı. Octavianus ve Antonius Kuzey İtalya'daki bir dizi askerî çarpışmada yumruk yumruğa gelmiş, ardından Lepidus'la "hükümeti oluşturmak için üçlü yönetim" kurarak barışmışlardı. Bu, üç adamın (*triumviri*) her birine konsüllere eş değer bir güç, istedikleri eyaletleri seçme fırsatı ve seçimler üzerinde denetim veren resmî, beş yıllık bir anlaşmaydı. Roma bir cuntanın denetimindeydi.

Ve Cicero ölmüştü. Antonius aleyhine çok fazla konuşmuştu ve üçlü yönetimin esas başarısı olan yeni kitlesel cinayet dalgasında, korkulan ölüm listelerinde yüzlerce diğer senatör ve soyluyla onun da adı geçiyordu. MÖ 43 yılının Aralık ayında onun için özel bir ölüm mangası gönderildi ve bir tahtırevanla kır evlerinden birinden umutsuzca kaçmaya çalışırken (umutsuz olmasının bir nedeni de ailenin eski kölelerinin, nerede olduğunu sızdırmış olmasıydı) kafasını kestiler. Roma Cumhuriyeti için bir başka simgesel sondu ve yüzyıllar boyunca tartışıldı. Aslında Cicero'nun son anları, Roma'nın hitabet eğitimi okullarında durmaksızın yeniden canlandırıldı, Antonius'a kendisine acıması için yalvardı mı ya da (daha da kurnazcası) hayatının karşılığında bütün yazılarını yok etmeyi önerdi mi soruları ders programının gözde tartışma konusuydu. Gerçekte, sonrası daha da iğrençti. Başı ve sağ eli Roma'ya gönderildi ve *rostra*ya çivilendi.

Antonius'un bir zamanlar Cicero'nun bir başka büyük düşmanı Clodius'la evli olan karısı Fulvia, ganimeti görmeye geldi. Hikâyeye göre, şeytani bir zevkle, kafayı indirdi, üzerine tükürdü ve dilini çekip saçından çıkardığı firketelerle delik deşik etti.

Kırılgan ateşkes artık unutulmuştu. MÖ 42 yılının Ekim ayında, üçlü yönetimin birleşik güçleri Brutus ve Cassius'un güçlerini Kuzey Yunanistan'daki Filibe kenti yakınlarında bozguna uğrattı (Shakespeare'in *Jül Sezar* oyununun büyük bölümünün odaklandığı olay buydu) ve muzaffer müttefikler birbirlerine daha da düzenli şekilde saldırmaya başladı. Aslında, Octavianus tehlike arz etmeye başlayan memnuniyetsiz binlerce emekli askere yerleşim sağlamayı hedefleyen büyük bir toprak istimlakı programı başlatmak üzere Filibe'den İtalya'ya döndüğünde, çok geçmeden kendini Fulvia ve Marcus Antonius'un erkek kardeşi Lucius Antonius'un silahlı muhalefetiyle karşı karşıya buldu. Fulvia ve Lucius Antonius, malları elinden alınan toprak sahiplerinin davasını sahiplenmişler ve hatta kısa süreliğine de olsa Roma kentinin denetimini ele geçirmişlerdi. Octavianus kısa süre sonra onları Perusia kentinde (modern Perugia) kuşatma altına aldı. Açlık onları MÖ 40 başında teslim olmaya zorladı ama Sezar'ın mirasını temsil ettiğini öne süren farklı taraflar arasındaki kısa ateşkeslerle ara verilen on küsur yıllık bir savaş için sahne hazırlanmıştı.

Bu çatışmanın farklı evrelerindeki çeşitli oyuncuların değişen koalisyonlarıyla değişken hedeflerini anlamlandırabilmek çoğunlukla zordur. Cicero'nun eski damadı Dolabella'nın –Doğu'da Kurtarıcılar'a karşı bir komutanlık almadan, yolda talihsiz Asya valisini kandırıp, işkence yapıp idam ettirmeden ve Suriye'de Cassius'a karşı koymaya çalışırken MÖ 43'te kendi ölümüyle karşılaşmadan önce– hangi kararsızlık, siyasi kayma ve çıkar karışımıyla birkaç ayda iki kere taraf değiştirdiğinin yanıtı bilinmiyor. Daha sonraki bir Romalı yazar, besbelli *hayır* yanıtını bekleyerek, "Kurgu değil, gerçek görünmesi için bütün bunları yazacak yeteneğe sahip birisi çıkacak mı?" diye sormuştu. Önde gelen karakterlerin çoğunun rolleri kafa karıştırıcı

olsa da, bu çatışma, bu tür bir savaşın İtalya'nın asker ve sivil, nüfusunun geri kalanı için –masum kurbanların bazılarının gerçek ya da senaryo sesleri dâhil– ne anlama geldiğiyle ilgili Roma tarihinde daha önce hiç olmadığı kadar kanıt sunmaktadır.

Üçlü yönetimin el koymaları sırasında toprağını kaybeden yoksul köylüler, şair Vergilius'un ilk önemli eseri *Eclogues*'in merkezini oluşturmaktaydı. Daha sonra Augustus rejiminin "saray şairi" olsa da, MÖ 40'ların sonunda ve 30'ların başında, arka planda güçlü ve bazen tehditkâr Octavianus figürünü arka plana koyarak, kırsal İtalya'daki çobanların ve sürü sahiplerinin bir zamanlar huzurlu ve masum hayatlarındaki iç savaş serpintilerine ışık tutuyordu. Pastoral dünyasında hayat ve aşk şarkıları söylerken, taşralı karakterinin kısmen el koymaların hoşnutsuz kurbanı haline geldiği ortaya çıkıyor. "Tanrısız ve nankör bir asker, gözüm gibi baktığım tarlalarımı alacak," diye yakınıyor birisi. "Bak iç savaş biz yoksul yurttaşları nereye götürdü."

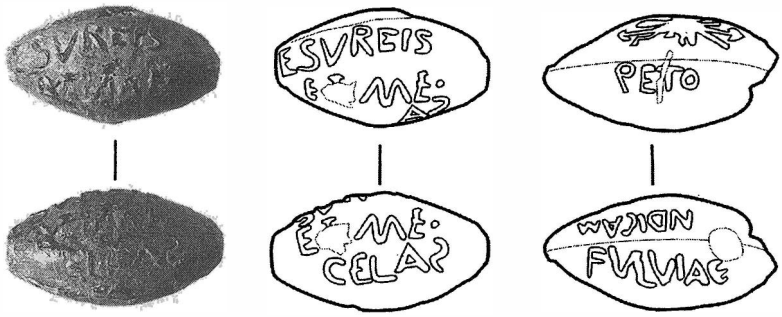
Diğer yazarlar; akıllıca gizlenme noktaları, acınası intiharlar ve dostların, ailenin ve kölelerin cesur bağlılıkları ya da acımasız ihanetleriyle ilgili hikâyelerle ölüm cezalarının insani tarafına yoğunlaşıyordu. Zeki bir kadın kocasını çamaşır torbasına saklayarak kurtarıyordu; bir diğeri kocasını lağıma itiyor, kötü koku olası katilleri başarıyla kaçırtıyordu. İki erkek kardeş anlaşıldığı kadarıyla köleleri onları bulup birini anında öldürene kadar (acımasızlığının intikamı diye tahmin edebiliriz) büyük bir ocağın içinde saklanıyordu; kaçan diğer kardeş ölmek için Tiber'e atlıyor, atlayışını kazara düşme sanan iyiliksever bir balıkçı tarafından sudan çıkarılıyordu. Bu edebî anlatılarda neredeyse kesinlikle abartı ve kahramanlık eki vardır. Öte yandan sadık bir eşin mezar yazıtında açıkça yazılı davranışından çok da farklı değiller. Bu mezar yazıtı, kadının nasıl Lepidus'a gidip kocasının hayatı için yalvardığını ve kötü muamele gördüğünü açıklıyor; metne göre, "sanki köleymiş gibi yara bere içindeydi." Bu, sadece

kadının cesaretinin değil, aynı zamanda kölelikle dayak arasındaki neredeyse otomatik bağlantının göstergesiydi.

Askerlerin de neler düşünebileceğiyle ilgili bazı ipuçları vardır. Modern Perugia kentinde ve çevresinde düzinelerce küçük sapan mermisi, Octavianus kenti kuşattığında onun güçleriyle içerideki Lucius Antonius ve Fulvia'nın güçlerinin birbine fırlattığı öldürücü kurşun gülleler bulundu. Çoğu, merminin üzerine sanki düşmana mesaj gönderen kısa sloganlar basılmış kalıplarla yapılmıştı. Bu eski dünyada çok sıra dışı bir fikir değildi: Daha önceki Yunan örneklerinde "Yakaladım seni!" ya da "Ah!"ın eş değerleri görülüyor ve Sosyal Savaş'takilerin bazılarının "Pompeius'u yakala" (Büyük Pompey'in babası anlamında) diyordu. Bununla birlikte Perugia'daki mermiler çok daha anlamlıdır. Bazıları alaycı ifadeler barındırmaktadır. Açlığın sonunda teslim olmaya zorladığı kente atılan mermilerdeki

57. Sadık kadının mezar yazıtının bir parçası. Ne yazık ki çiftin adı eksik ama adamın önde gelen bir senatör olduğu açık. Birinci satırdaki "XORIS" "UXORIS"ten geriye kalan; "karı". Bu bölümde kadının kocasının kaçışına yardım etmesi anlatılıyor; söz gelimi ikinci satır kocasına kaynak sağlaması için gönderdiği AURUM MARGARITAQUE'ye ("altın ve inciler") değiniyor.

58. Hem öldüren hem de düşmana mesaj götüren, birkaç santimetre uzunluğundaki küçük kurşun mermiler. "Esureis et me celas" ("Açlıktan ölüyorsunuz ama öyle değilmiş gibi yapıyorsunuz") açıkça erotik olanların da bulunduğu başka çevirileri teşvik ediyordu ("Beni çok arzuluyorsun...") Sağda, *landica*nın bilinen ilk örneği, burada baş aşağı.

mesajlardan birinde, "Açlıktan ölüyorsunuz ama öyle değilmiş gibi yapıyorsunuz," diye yazıyor. Kadınlı erkekli farklı hedeflerinin anatomisinin tahmin edilebilir parçalarını hedef alan kabaca müstehcen mesajlar taşıyorlar: "Lucius Antonius, seni keltoş, ve sen Fulvia, sen de götünü aç"; "Ben Bayan Octavius'un götünü isterim" ya da "Ben Fulvia'nın bızırını isterim;" (*landica*, Latince terimin en erken kanıtlanmış kullanımı). Askerî ve cinsel şiddetin rahatsız edici çakışması, artı Romalıların saç dökülmesiyle ilgili alışılmış alayları muhtemelen lejyon cephesindeki kaba dilin örnekleridir: kısmen gösteriş, kısmen saldırganlık, kısmen kadın düşmanlığı, kısmen bariz korku.

Lucius Antonius ve Fulvia, MÖ 40'ta yenilgiyi kabul etmişti. Fulvia'nın ortak askerî komutaya ne kadar dâhil olduğu şüphelidir; çünkü karşı tarafın, daha sonra erkek kardeşine yaptıkları gibi, Lucius'a saldırmasının en kolay yollarından biri de komutayı önemsiz bir kadınla paylaştığını iddia etmekti. Ne olursa olsun Fulvia, Yunanistan'a Marcus Antonius'un yanına döndü ve neredeyse gittiği gibi öldü. Üçlü yönetim bir süredir uzlaşma içindeydi ve bir gelecek güvencesi olarak dul Antonius, Octavianus'ın kız kardeşi Octavia'yla evlendi. Ne var ki, bu boş bir güvenceydi zira o tarihte Antonius çoktandır rengini

belli edecek olan bir ilişkinin içindeydi; Mısır Kraliçesi Kleopatra ile hemen hemen birlikte yaşıyordu ve kadın onun ikizlerini daha yeni doğurmuştu. Zaten üçlü koalisyon çok geçmeden, her zaman küçük oyuncu olan Lepidus'un MÖ 36'da atılmasıyla ikiye düştü. MÖ 31'de nihai hesaplaşma günü geldiğinde, gündemdeki soruya dair hiçbir şüphe yoktu. Roma dünyasını kim yönetecekti? Octavianus mu yoksa –yanında Kleopatra'yla– Antonius mu?

Sezar öldürüldüğünde Kleopatra Roma'daydı, diktatörün kentin dışındaki villalarından birinde kalıyordu. Roma'nın parayla satın alınabilecek en iyi villasıydı ama Kleopatra'nın İskenderiye'deki evinin şatafatlı koşullarının eline su dökemezdi. MÖ 44 Mart Ortası'dan sonra hemen toparlanıp evine döndü ("Kraliçe'nin çıkıp gitmesi beni endişelendirmiyor," diye yazmıştı Cicero, Atticus'a net bir ifadeyle). Öte yandan bariz ve acil nedenler yüzünden elini Roma siyasetinden çekmemişti: Mısır'ın hükümdarı olarak konumunu desteklemek için hâlâ dış desteğe ihtiyacı vardı ve bunu sunmaya hazır herkese verecek bol parası ve başka kaynağı vardı. Önce Dolabella'yla, Cicero'nun eski damadıyla bağlantı kurdu ama onun ölümünün ardından Marcus Antonius'a döndü. İlişkileri her zaman ya Antonius'un umutsuz karasevdası ya da Batı tarihinin en büyük aşk hikâyelerinden biri olarak erotik bağlamda yazıldı. Ne var ki ortaklıkları daha sıkıcı bir şeyin üzerine kuruluydu: askerî, siyasi ve mali ihtiyaçlar.

MÖ 40'ta Octavianus ve Antonius Akdeniz dünyasını fiilen aralarında bölüşmüş, Lepidus'a küçük bir parça bırakmışlardı. MÖ 30'ların büyük bölümünde Octavianus Batı'da etkinlik gösteriyor, –aralarında Büyük Pompey'in MÖ 40'taki iç savaşlarla bağlantılı oğlunun da olduğu– Romalı düşmanlarıyla uğraşıyor ve Adriyatik'te yeni bölgeler fethediyordu. Bu arada, Doğu'da Antonius Partya ve Ermenistan'a karşı daha yüksek profilli seferler yürütüyor ama Kleopatra'nın kaynaklarına rağmen tam bir başarı sağlayamıyordu.

Roma'ya ulaşan haberler çiftin İskenderiye'deki hayatının şatafatının reklamını yapıyordu. Yozlaşmış şölenleri ve gelmiş geçmiş

en pahalı partiyi kimin vereceğiyle ilgili girdikleri ünlü bahisle ilgili inanılmaz hikâyeler dolaşıyordu. Son derece eleştirel bir Roma söylentisi, Kleopatra'nın on milyon sestercelik (neredeyse Cicero'nun en büyük evi kadar) bir şenlik düzenleyerek bahsi kazandığını kaydediyor; bu maliyete –gösterişçi ve tümüyle anlamsız bir tüketim eylemi olarak– sirkede eritip içtiği şahane bir inci de dâhildi. Roma gelenekçileri için aynı ölçüde kaygı verici olanı, Antonius'un İskenderiye'ye Ermenistan'da kazandığı küçük bir zaferin ardından Roma'ya özgü zafer alayı kutlamasını orada yapacak kadar Roma muamelesi yapmaya başlamış olduğu algısıydı. Antik bir yazar, itirazları, "Kleopatra uğruna kendi ülkesinin şerefli ve kutsal törenlerini Mısırlılara bahşetti," diye yansıtıyordu.

Octavianus bu korkuları MÖ 32'de çarpıcı bir müdahaleyle kullandı. Antonius, Octavia'yı yılın başlarında boşamıştı ve Octavianus karşılık olarak Antonius'un vasiyetini ele geçirip özellikle suçlayıcı bölümlerini senatoda okudu. Bu bölümler Antonius'un, küçük Caesarion'u Jül Sezar'ın oğlu olarak tanıdığını, Kleopatra'dan olan çocuklarına büyük miktarda para bırakmayı planladığını ve Roma'da ölse bile İskenderiye'de Kleopatra'nın yanına gömülmek istediğini ifşa ediyordu. Roma sokaklarında dolaşan söylentiler, uzun dönemli planlarının Romulus'un kentini terk etmek ve başkenti toptan Mısır'a taşımak olduğu yönündeydi.

Açık savaş bu koşullar altında patladı. MÖ 31'de çatışmanın başlangıcında, iyi para Antonius için zafer demek olabilirdi: Elinde çok daha fazla asker ve nakit para vardı. Ne var ki Antonius'la Kleopatra, Yunanistan'ın kuzeyindeki Aktium ("burun" anlamına geliyor) yakınlarında denizdeki ilk savaşı kaybetti ve bir daha hiç inisiyatif alamadılar. Roma Cumhuriyeti'ne son noktayı koyan dünyanın belirleyici askerî çarpışmalarından biri için, MÖ 31'deki Aktium Muharebesi fazlasıyla sönük ve biraz tatsız bir olaydı; gerçi belki de başka belirleyici askerî çarpışmalar da bizim düşündüğümüzden daha sönük ve tatsızdır.

Octavianus bu kolay zaferini, rakiplerinin ikmal hatlarını kesmeyi başaran yardımcısı Marcus Agrippa'ya; düşman planlarını ifşa eden bir avuç bilgi sahibi kaçağa ve öylece ortadan kaybolan Antonius'la Kleopatra'ya borçluydu. Octavianus'un güçleri üstünlüğü ele geçirir geçirmez, küçük bir deniz birliğiyle hızla Yunanistan'dan Mısır'a çekildiler, anlaşılır bir şekilde daha fazla savaşmak istemeyen askerleriyle denizcilerini geride bıraktılar.

Ertesi yıl, Octavianus işi bitirmek için İskenderiye'ye doğru yola çıktı. Çoğunlukla bir tür trajik fars olarak yazılan olayda, Kleopatra'nın öldüğünü sanan Antonius kendini bıçaklar ama kadının ölmediğini anlayacak kadar yaşar. Bir hafta kadar sonra Kleopatra'nın da odasına bir meyve sepetinde getirttiği bir yılana kendini sokturarak intihar ettiği söylenir. Resmî versiyona göre, Kleopatra'nın gerekçesi Octavianus'u zafer alayında kendi varlığından mahrum bırakmaktı: Arka arkaya "Beni yenemeyeceksin," diye mırıldandığı söyleniyor. Gelgelelim olay bu kadar basit ya da Shakespearevari olmayabilir. Yılan ısırığıyla intihar etmek zor bir işti ve zaten en öldürücü yılanlar krallara layık bir meyve sepetine bile gizlenemeyecek kadar büyük olurdu. Octavianus zafer alayının en değerli ödülünü kaybettiği için herkesin önünde üzüntüsünü gösterse de özel olarak kraliçenin dirisinin ölüsünden daha belalı olduğunu düşünmüş olabilirdi. En azından –pek çok modern tarihçinin sandığı gibi– kraliçenin ölümüne olanak sağlamış olabilirdi. Olası babasını göz önünde bulundurarak kesinlikle Casearion'la ilgili risk almadı. Çocuk on altı yaşına gelince öldürüldü.

Octavianus'un MÖ 29'daki zafer alayında sergilenen, kraliçeyi ölüm anında gösteren gerçek ölçülerde bir mankendi ve bu şekliyle bile kalabalığın ilgisini çekmişti. "Sanki," diye yazıyordu daha sonraki bir tarihçi, "diğer tutsaklarla beraber oradaydı." Tören alayı üç gün süren, özenle düzenlenmiş bir etkinlikti, görünüşte Octavianus'un Adriyatik açıklarında, İlirya'da ve Kleopatra'ya karşı Aktium ve Mısır'da kazandığı zaferler kutlanıyordu. Bu kutlamalarda Antonius'a ya

da iç savaşların diğer düşmanlarına yönelik açık bir değinme ve Jül Sezar'ın on beş yıl önce kendi zafer alaylarında düşüncesizce dolaştırdığı Romalıların korkunç ölümlerinin görüntüleri yoktu. Ancak gerçekten yenilgiye uğratılanın kim olduğuyla ya da Octavianus'un başarısının sonuçlarının ne olacağıyla ilgili gerçek bir kuşkuya da yer olmamalıydı. Bu bir zafer alayı olduğu kadar bir taç giyme töreniydi.

Kazananlar ve Kaybedenler

Octavianus'la Antonius arasındaki savaşın hikâyesinde göründüğünden daha fazlası vardır. Günümüze ulaşan; kazananlar, yani Octavianus ve arkadaşları tarafından yazılmış kendinden emin, kendini haklı çıkaran yorumdur. Öte yandan yılan ısırığının olabilirliği, bu dönemin tarihinin kuşkular uyandırması gereken sadece bir yönüdür. Kleopatra'yla Antonius'un yaşam tarzının gerçekte ne kadar aşırı, ahlaksızca ya da Roma'ya aykırı olduğuyla ilgili de bir soru işareti vardır. Bu bağlamda bize ulaşan anlatılar tümüyle uydurma değildir. Plutarkhos'un Marcus Antonius'un ölümünden yüz elli yıl sonra yazdığı ve şatafatlı yaşamının en parlak anlatılarının bazılarıyla dolu olan yaşam öyküsünün kaynaklarından biri de Kleopatra'nın mutfaklarında çalışmış bir adamın torunlarından biriydi; ayrıca alt kattakilerin gözünden sarayın beslenme şeklini yansıtmış olabilirdi. Bununla birlikte Augustus'un (çok geçmeden böyle anılacaktı), kendi köklü, Romalı, Batılı gelenekleriyle Antonius ve Kleopatra'nın temsil ettiği "şark" aşırılığının arasındaki çatışma fikrini hem o dönemde hem de geçmişte kullanmış olduğu kesinlikle doğrudur. Sözcükler savaşı ve Augustus'un iktidara yükselişinin daha sonraki gerekçelendirmeleri kapsamında, bu, Roma değerleriyle Doğu'nun tehlikeleri ve çökmüşlüğü arasındaki mücadele haline gelmişti.

Kleopatra'nın sarayının şatafatı şiddetle abartılıyor ve İskenderiye'deki görece masum olaylar inanılmayacak kadar çarpıtılıyordu.

Söz gelimi Antonius, Ermenistan zaferini her ne kadar İskenderiye'de kutlamayı seçmiş olsa da, Romalıların eleştirileri dışında bunun Roma zafer alayına benzeyen bir şey olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur (günümüze ulaşan kıt betimlemeler daha çok Tanrı Dionysos için düzenlenen ayinleri gösteriyor). Ayrıca Antonius'un vasiyetindeki suçlayıcı alıntılar düpedüz uydurma değilse bile kuşkusuz önyargılı bir seçkiydi.

Aktium Muharebesi daha sonraki betimlemelerde kilit bir rol oynadı. Gerçekte olduğundan daha etkileyici bir çarpışma olarak gösterildi ve genelde MÖ 31'de başladığı söylenen Augustus rejiminin kurulma anı olarak tanıtıldı; sonraki bir tarihçi, "2 Eylül"ün, çarpışmanın tam tarihinin anımsanmaya değer birkaç Roma tarihinden biri olduğunu öne sürecek kadar ileri gitmişti. Savaş alanının yakınına Nicopolis ("Zaferkent") adlı yeni bir kasabayla birlikte denize bakan, ele geçirilen teknelerin gemi mahmuzlarıyla ve MÖ 29'daki zafer alayını betimleyen bir frizle süslü dev bir anıt dikildi. Roma da anıtsal heykellerden değerli kabartmalı taşlara (bakınız Görsel 19) kadar her türlü anmalıkla doldu ve kazanan tarafta savaşmış pek çok sıradan asker adlarına gururla Actiacus ya da "Aktium askeri"ni ekledi. Dahası, savaş Roma imgeleminde neredeyse hemen güvenilir, disiplinli Roma askerleriyle vahşi Doğulu göçebeler arasındaki çatışmaya döndü. Antonius'un yüzlerce senatörün sağlam desteğine sahip olduğu gerçeğine karşın, bütün vurgu yabancı insan sürüsüyle –Vergilius'un söylediği gibi– "onların barbarca serveti ve acayip silahları"nın ve bir Mısır çıngırağını sallayarak emirler yağdıran Kleopatra'nın üzerindeydi.

Kleopatra bütün bu resmin can alıcı öğesiydi. Antik yazarların iddia ettiği gibi, askerî komutada Fulvia gibi başrol oynayıp oynamadığı tartışmalıdır. Ne var ki kullanışlı bir hedefti. Octavianus, Antonius yerine onun üzerine odaklanarak çarpışmayı Romalı bir düşmana değil de bir yabancıya karşı yürütülen –ve sadece tehlikeli, kral gibi ve baştan çıkarıcı değil, aynı zamanda Romalılara göre savaşın ve komutanın

eril sorumluluklarını üstlenmek açısından doğal olmayan bir komutan tarafından yürütülen– bir savaş olarak sunabilirdi. Antonius yabancı bir kraliçe tarafından uygun Romalı görev çizgisinden saptırılan bir kurban olarak bile görülebilirdi. Vergilius'un, Octavianus'un zaferinden birkaç yıl sonra yazdığı *Aeneas*'ta, Kraliçe Dido'nun Afrika'daki Kartaca krallığında "aşkından yanıp kül olmasını" ve Aeneas'ı Roma'yı kurma kaderinden vazgeçirmeye çabaladığını hayal etmesinde, zayıf bir Kleopatra yankısından daha fazlası vardır.

Peki hikâyenin farklı bir versiyonunu oluşturmak mümkün mü? Ayrıntılı bir şekilde mümkün değil. Sorun şu ki, bu olayda galibin bakış açısı o kadar egemen ki standart öyküye kuşkuyla yaklaşmak onu yeniden oluşturmaktan daha kolaydır. Öte yandan farklı bakış açılarıyla ilgili birkaç ipucu da vardır. Aktium'da Antonius kazanmış

59. Aktium Muharebesi'nin gerçekleştiği alanda yeni bulunan zafer anıtının bir parçası MÖ 29'daki geçit töreninde Octavianus'un zafer arabasını gösteriyor. Octavianus'un kolunun altında görülen iki çocuk da geziye katılıyor. Bunlar büyük olasılıkla kendi kızı Iulia ile karısı Livia'nın önceki evliliğinden olan oğlu Drusus ya da belki Kleopatra'yla Antonius'un çocuklarıdır.

60. Aktium Muharebesi'nin on birinci ("legione XI") lejyonda görev yapan ve zaferdeki payını kutlamak için Actiacus ("Aktium askeri") adını alan Marcus Billienus'un mezar taşı. Taşın alt tarafı kayıp olsa da geriye kalanlar ve taşın bulunduğu yer adamın Kuzey İtalya'daki bir eski asker yerleşiminde yerel meclis üyesi (*decurio*) olduğunu gösteriyor.

olsaydı Octavianus imgesinin nasıl olacağını görmek zor değil: tehlikeli bir kibirlenme eğilimi içindeki sadist, genç bir cani. Aslında, Octavianus'un Tanrı Apollo kılığına girdiği kıyafet şenliği hikâyesi dâhil gençliğiyle ilgili en kötü anlatıların bazıları Antonius'un olumsuz propagandasına kadar gidiyor olabilir; yaşam öyküsünün yazarı Gaius Suetonius Tranquillus (bundan sonra sadece "Suetonius") kutsal şeylere saygısızlık ve ölçüsüzlük karışımının Antonius'un ona yönelttiği suçlamalardan biri olduğunu açıkça belirtmektedir.

O dönemdeki insanların bazıları kim kazanırsa kazansın bir şey fark etmeyeceğini düşünecek kadar kaderci ya da gerçekçiydi. Konuşan kargalarla ilgili ilginç bir hikâye bu fikri eğlendirici şekilde özetliyor. Hikâyeye göre, Octavianus Aktium Muharebesi'nin ardından Roma'ya dönerken, evcil bir kargaya, "Tebrikler, Sezar, bizim muzaffer komutanımız," demesini öğretmiş olan sıradan bir işçiyle karşılaşıyordu. Bu beceriden o kadar etkilenmişti ki adamı bol parayla ödüllendirdi. Ama eğiticinin parayı paylaşmaya yanaşmadığı ortağı derdini anlatmaya Octavianus'a gitti ve eğiticiden diğer kargasını da göstermesinin istenmesi gerektiğini öne sürdü. İki fırsatçı anlaşılır şekilde çıkarlarını korumaya çalışıyordu. İkinci kuş getirildiğinde, "Tebrikler, Antonius, bizim muzaffer komutanımız," diye ciyakladı.

Neyse ki Octavianus olaya eğlenceli tarafından baktı ve sadece ilk adamdan ödülünü ortağıyla paylaşmasını istedi.

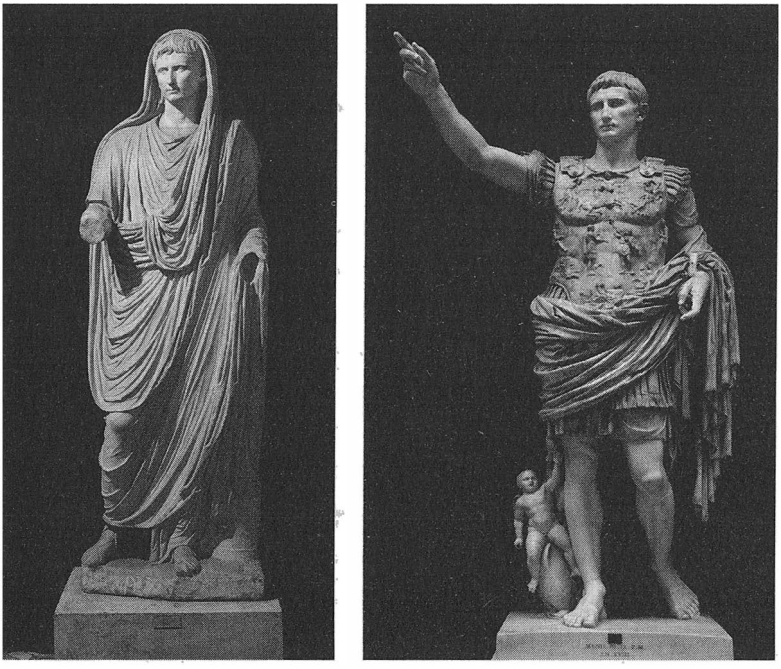
Bu hikâyenin amaçlarından biri Octavianus'un insani yanını ve iki zararsız üçkâğıtçıya karşı cömert davranışını göstermekti. Öte yandan siyasi bir mesajı da vardı. Neredeyse aynı sloganlarıyla birbirinin aynısı iki kuş, Octavianus'la rakibinin arasında alışılmış taraflı hikâyenin öne sürdüğünden çok daha az fark olduğunu göstermeyi amaçlıyordu. Birinin değil de diğerinin zafer kazanması, konuşan kuşları birbiriyle değiştirmekten fazla bir şey gerektirmiyordu.

Augustus Bilmecesi

Antonius'un fırsat bulsaydı Roma dünyasını nasıl yöneteceğini tahmin etmek bile olanaksızdır. Bununla birlikte uzun iç savaşların ardından kim galip çıkarsa çıksın, sonucun Roma'nın geleneksel iktidar paylaşımı düzenine geri dönüş değil de bir tür otokrasi olacağına dair pek az şüphe vardır. MÖ 43'te Kurtarıcı Brutus bile kendi yüzünün yer aldığı sikkeler bastırmıştı; bu da gittiği yönün açık bir göstergesiydi (Resim 48). Bu tek adam yönetiminin nasıl bir şekil aldığı ya da nasıl başarıya ulaştırılabildiği çok net değildi. Octavianus'un Mısır'dan İtalya'ya uygulamaya hazır bir otokrasi ana planıyla dönmediği neredeyse kesindir. Öte yandan uygulamalı deneyler, geçici önlemler, yanlış başlangıçlar, birkaç başarısız örnek ve kısa süre sonra "Octavianus"un kanlı çağrışımlarını geçmişte bırakmayı hedefleyen yeni bir isim aracılığıyla birlikte, nihayet nasıl bir Roma imparatoru olması gerektiğiyle ilgili bir şablon oluşturmuş; bir şablonda en az iki yüzyıl, hatta geniş anlamda yüzyıllar boyunca işe yarayan detaylara yer vermişti. Bazı yenilikleri, siyasi iktidar mekanizmalarımızın önemli öğeleri olarak hâlâ kabul görmektedir.

Bütün Roma imparatorlarının kurucu atası olsa da onu tanımlamak her zaman zor olmuştu. Aslında, Mısır'dan döndükten hemen sonra

benimsediği (ve bundan sonra kullanacağım) yeni isim "Augustus" bu zor anlaşılır durumu güzelce yakalıyor. Bu, otorite (*auctoritas*) ve dinin gereklerini yerine getirme fikirlerini çağrıştıran bir sözcük, Roma rahiplerinin *augures* denilen ana gruplarından birinin unvanını yansıtıyor. Kulağa etkileyici geliyordu ve reddettiği söylenen bir diğer olası isim olan "Romulus"un olumsuz, kardeş katli ya da krallık çağrışımlarının hiçbirine sahip değildi. Ara sıra fazlasıyla tumturaklı, aşağı yukarı "kutsal" anlamına gelen bir sıfat olarak kullanılmış olsa da, daha önce kimse böyle adlandırılmamıştı. Daha sonraki bütün

61. Augustus'un iki farklı imgesi. Solda, rahip rolünde görünüyor, kurban sunarken gelenek olduğu üzere başını togasıyla örtmüş. Sağda, cesur ve yarı tanrı bir savaşçı olarak görünüyor. Ayaklarının dibindeki, Cupid'in küçük bir imgesi; görenlere imparatorun Aeneas aracılığıyla Tanrıça Venüs'e kadar uzanan kökenini anımsatıyor.

imparatorlar "Augustus"u unvanlarının bir parçası olarak devraldı. Ne var ki işin aslı, bu ismin *gerçek* bir anlamı yoktu. İlla bir anlam aranıyorsa, "saygıdeğer" kişi denilebilir.

Cenazesinde bile insanlar Augustus rejiminin neye dayandığını tartışıyordu. Yurttaşa saygı, hukukun üstünlüğü ve sanat koruyuculuğunu temel alan ılımlı bir otokrasi şekli miydi? Yoksa iç savaş yıllarından beri pek değişmemiş ve ya kendisine karşı komplo düzenlediği ya da kızı Iulia'yla yattığı için idam edilen yüksek profilli kurbanlarıyla acımasız bir liderin yönetimindeki kanlı bir tiranlığın çok da uzağında değil miydi?

İnsanlar onu sevse de ondan nefret etse de, kendisi pek çok bakımdan anlaşılmaz ve tartışmalı bir devrimciydi. Roma'nın gördüğü en radikal yenilikçiydi. Nüfuzunu seçimler üzerinde o kadar çok kullandı ki halkın demoratik süreci zayıfladı: Meclisleri içinde toplamak üzere yapılan ve MÖ 26'da tamamlanan büyük yeni bina kısa süre sonra seçim yapmaktan daha çok gladyatör gösterileri için kullanılmaya başlandı ve halefinin ilk işlerinden biri seçimlerden geri kalanları da senatoya aktararak, halkı tümüyle dışarıda tutmak oldu. Lejyon komutanlarını doğrudan işe alarak ya da kovarak orduyu denetliyordu ve kendini askerî varlık bulunan bütün eyaletlerin genel valisi ilan etmişti. Yurttaşların davranışlarını tümüyle yeni ve müdaheleci bir yolla yönetmeye kalkışmıştı, o kadar ki üst sınıfların cinsel yaşamlarına düzenleme getiriliyor, yeterince çocuk yapmazlarsa siyasi cezalara çarptırılıyorlardı; insanların Forum'da ne giyecekleri koşula bağlanıyordu: Sadece toga vardı, tünik, pantolon ya da hoş sıcak tutan pelerinlere izin yoktu. Dahası herkesten farklı olarak Roma edebiyat patronajının geleneksel mekanizmalarını planlı, merkezî olarak desteklenen bir kampanyaya doğru yönlendirmişti. Cicero, muhtelif başarılarını övecek şairler bulmaya hevesliydi. Augustus, Vergilius ve Horatius gibi yazarları maaşa bağlamış gibi görünüyordu ve ürettikleri yapıtlar Roma ve imparatoru için, Augustus merkezli olmak üzere unutulmaz ve anlamlı bir yeni altın çağ imgesi sunuyordu. Vergili-

us'un ulusal kahramanlık destanı *Aeneas*'ta, büyük beğeni toplayan ve Augustus Roması'nda anında okul ders programına giren kitapta Jüpiter, Romalılar için *"Onlara sınırsız bir imparatorluk verdim"* (*imperium sine fine*) kehanetinde bulunmaktadır. Bu kitap iki binyıl sonra hâlâ (tastamam) modern Batı ders programında yer almaktadır.

Gel gör ki Augustus hiçbir şeyi yürürlükten kaldırmış görünmüyordur. Yönetici sınıf aynı kalmış (bu, kelimenin tam anlamına göre bir devrim değildi), senatonun ayrıcalıkları pek çok bakımdan kaldırılacağına artırılmış ve eski devlet görevleri, konsüllükler ve praetorluklar ve diğerleri şiddetle talep edilmeyi ve karşılanmayı sürdürmüştü. Genel olarak Augustus'a yakıştırılan yasaların çoğunluğunu resmen yürürlüğe koyanlar ya da en azından buna öncülük edenler, bu sıradan görevlilerdi. "Onun" evlilikle ilgili yasalarından birini sunan iki konsülün de bekâr olması, beylik esprilerden biriydi. Resmî yetkilerinin çoğunluğu ona resmen senato tarafından verilmiş ve neredeyse tümüyle Cumhuriyetçi bir formatla şekillendirilmişti, "Tanrının Oğlu" unvanını kullanmayı sürdürmesi tek önemli istisnaydı. Ayrıca görkemli bir saray yerine Palatino Tepesi'nde, bir senatörün oturmasını bekleyebileceğiniz türden bir evde oturuyordu ve karısı Livia ara sıra yün eğirirken görülebiliyordu. Romalıların onun konumunu tanımlamak için en sık kullandığı sözcük *princeps* idi, bizim kullanmayı seçtiğimiz "imparator" değil, "birinci yurttaş" anlamına geliyordu bu ve en ünlü sloganlarından biri de *civilitas* idi; "'Hepimiz' yurttaşız."

En görünür olduğu yerde bile Augustus'un anlaşılmaz olduğu ortaya çıkıyordu ki bu, muhtemelen sırrının bir parçasıydı. En önemli ve kalıcı yeniliklerinden biri de Roma dünyasını portreleriyle doldurmaktı: İnsanların ceplerindeki bozuk paralara kendi kafası basılmıştı, gerçek boyutlarda ya da daha büyük mermer ve bronz heykelleri meydanlarda duruyordu, yüzüklere, değerli taşlara ve gümüş yemek takımlarına minyatürler kakılmış ya da oyulmuştu. Bu daha önceki benzer şeylerden çok daha büyük ölçekteydi. Ondan önce bir avuçtan

fazla olası portresi bilinen başka Romalı yoktu ve bunların çoğu da zaten emin olunmadan tanımlanmıştı (başka türlü tanınmayacak kafalara bir isim vermenin ya da Cicero, Brutus ve diğerlerine bir yüz aramanın cazibesi çoğunlukla dayanılmazdı). Jül Sezar için bile, sikkeler dışında, yaşadığı dönemde yapılmış bir portre için sadece birkaç çok şüpheli aday vardi. Buna karşın, Roma topraklarında ve ötesinde, İspanya'dan Türkiye'ye ve Sudan'a kadar pek çok yerde Augustus'u kahraman fatihten dindar rahibe kadar pek çok farklı kılıkta gösteren yaklaşık iki yüz elli heykelle birlikte mücevhelerin ve değerli taşların üzerine kazınmış imgeler bulunuyordu.

Bunların hepsinin de o kadar benzer yüz hatları vardı ki buralara imparatorun görüntüsünü uyruklarına yaymaya yönelik eş güdümlü bir girişim çerçevesinde Roma'dan benzer modeller gönderilmiş olmalıydı. Hepsi de MÖ 5. yüzyıl Atinası'nın klasik sanatını yansıtan kusursuz, genç stilini benimsiyor ve MÖ 1. yüzyılın başındaki Roma seçkinlerinin portrelerinin özelliği olan keskin hatlı, yaşlı, kırış kırış abartılı "gerçekçilik"le dikkat çekici ve zengin bir karşıtlık oluşturuyordu (Resim 33). Hepsi de, adamın kendisini asla göremeyecek uzaklardaki nüfusu hükümdarlarıyla yüz yüze getirmeyi hedefliyordu. Gelgelelim yine de gerçek Augustus'a neredeyse hiç benzemiyorlardı. Çehresiyle ilgili –güvenilir ya da değil– dağınık saçlarına, çürük dişlerine ve o zamandan beri pek çok otokratın yaptığı gibi kısa boyunu gizlemek için giydiği platform topuklu ayakkabılarına vurgu yapmayı yeğleyen günümüze ulaşan yazılı tasvirle örtüştürememişlerdi; ayrıca bütün yaşamı boyunca neredeyse aynı görünüyor, yani yetmiş küsur yaşındayken hâlâ mükemmel bir genç adam olarak betimleniyordu. Bu en iyi ihtimalle resmî bir görüntüydü –daha az pohpohlayıcı bir dille, bir iktidar maskesiydi– ve pek çok insana göre, bununla gerçek imparatorun, maskenin arkasındaki adamın arasındaki uçurumu kapatmak olanaksızdı.

Bilgili pek çok antik gözlemcininin Augustus'un gizeminin, en önemli nokta olduğuna karar vermiş olması şaşırtıcı değildi. Yakla-

şık dört yüzyıl sonra, MS 4. yüzyılın ortasında İmparator Iulianus selefleriyle ilgili esprili bir oyun yazmış, hepsinin büyük bir partide tanrılarla bir araya geldiğini düşlemişti. Hep birlikte içeri girerler, o dönemdeki karikatürlerine benzemektedirler. Jül Sezar o kadar güç delisidir ki tanrıların kralını ve ev sahibini koltuğundan indirmek istemektedir. Tiberius fena halde huysuz görünmektedir; Nero lirinden ayrılmaya dayanamaz. Augustus anlaşılması olanaksız bir bukalemun, durmaksızın sarı, kırmızı, siyah, renkten renge giren aldatıcı yaşlı bir sürüngen gibi içeri girer, bir an hüzünlü ve sıkıntılıyken bir an aşk tanrıçasının bütün çekiciliğini sergiler. Tanrısal ev sahiplerinin onu daha akıllı ve ölçülü bir hale getirmesi için bir felsefeciye teslim etmekten başka seçeneği kalmaz.

Daha önceki yazarlar Augustus'un bu tür sataşmalardan zevk aldığını ima ediyordu. Öyle olmasaydı yazışmalarını damgaladığı mühür yüzüğünün –imzanın antik çağlardaki karşılığı– deseni olarak bütün Greko-Romen mitolojisinin en gizemli yaratığını, sfenksi seçer miydi? Çok sayıda modern tarihçinin de onayladığı gibi Romalı muhalifler daha da ileri giderek Augustus rejimini ikiyüzlülük ve sahtekârlığa dayanmakla ve epeyce sertlik yanlısı bir tiranlığı gizlemek ve örtbas etmek için geleneksel Cumhuriyetçi biçimleri ve dili kötüye kullanmakla suçlamıştı.

Kuşkusuz bu işte bir bit yeniği vardır. İkiyüzlülük yaygın bir iktidar silahıdır. Dahası pek çok durumda, Iulianus'un onu betimlediği gibi anlaşılmaz, kaypak ve kaçamaklı olmak ve bir şey söylerken başka bir şeyi kastetmek, Augustus'a uygun düşebilirdi. Ne var ki her şey bundan ibaret olamazdı. Yeni rejimin altında bilmeceler, ikili anlatım ve sahtekârlıktan daha sağlam dayanaklar olmalıydı. Peki bu dayanaklar neydi? Augustus bundan paçayı nasıl kurtarmıştı? İşte sorun buydu.

Elimizdeki bütün kanıtlara rağmen Augustus rejiminin perde arkasını görmek neredeyse imkânsızdır. Bu, Roma tarihinin en iyi belgelenmiş dönemlerinden biridir. Ciltlerce çağdaş şiir vardır ve çoğu,

her zaman olmasa da imparatora övgüler düzmektedir. Ovidius'un hâlâ *Aşk Sanatı* adıyla yaşayan eğlenceli eseri Augustus'un ahlak programına yeterince aykırıydı ve şairin kendini Karadeniz'de sürgünde bulmasının nedenlerinden biri de buydu; bir başka nedeni de Iulia'yla ilişkisi olabilirdi. Dahası imparatorluk tarzı üzerinde çalışan ya da şakalarıyla nükteli sözlerini toplayan daha sonraki pek çok tarihçi ve antika meraklısı, Augustus'u ilginç bir konu olarak görüyordu. Karga eğiticileriyle sohbet, şakalarından oluşan mini antolojisinden sadece bir örnektir; bu antolojide kızının kır saçlarını yolma huyuyla ("Söyle bana, kır saçlı mı olmak istersin yoksa kel mi?") ilgili bazı babacan azarlar da bulunmaktadır. Bir başka anılmaya değer eser de imparatorun ölümünden yüzyıl sonra Suetonius tarafından yazılan, sohbet tarzında, olaylara dayanan yaşam öyküsüydü: Bu eser dişleri ve saçlarıyla ilgili yorumların yanında ara sıra kötüleşen imlasından gök gürültüsü korkusuna ve kışın togasının altında dört tünik ve bir yelek giyme alışkanlığına kadar pek çok güvenilir ya da güvenilmez bilgi kırıntısının kaynağıdır.

Öte yandan bütün bunların arasında, Roma'nın yeni siyasetinin temelini oluşturan asıl ayrıntılar, tartışmalar ve karar alma süreciyle ilgili neredeyse hiç ikna edici kanıt yoktur ve mevcut kanıtların hiçbiri aynı döneme ait değildir. Augustus'un Suetonius'un aktardığı birkaç özel mektubu, herhangi bir siyasi strateji üzerine değil, kumar masasındaki şansıyla ya da öğlen menüsüyle ("arabamda bir parça ekmekle birkaç hurma") ilgili söyledikleri için seçilmişti. Romalı tarihçiler de modern tarihçilerin karşılaştığı sorunun neredeyse aynısından yakınıyordu: Bu dönemin tarihini yazmaya çalıştıklarında, çok önemli şeylerin eskisi gibi herkesin önünde, senatoda ya da Forum'da değil de özel yaşamda gerçekleştiğini, açıklamak bir yana tam olarak neler yaşandığını bilmenin bile zor olduğunu görüyorlardı.

Yine de Augustus'un yaşam öyküsünün günümüze ulaşan metni, hayatının sonunda yazdığı, başarılarını özetleyen bir belge (elimizdeki versiyon genelde Latince *Res Gestae* başlığıyla anılmaktadır; başka

bir deyişle "Yapılan İşler").* Kendi amacına hizmet eden, taraflı ve çoğunlukla pembe gözlüklerle bakan bir yapıt ve Augustus'un kariyerinin başındaki ölümcül yasa dışılıkları özenle yaldızlıyor ya da tümüyle yok sayıyor. Aynı zamanda yaşlı sürüngenin yeni kuşakların, *princeps* olarak geçirdiği pek çok yılla, bu rolü nasıl tanımladığıyla ve Roma'yı değiştirme iddiasıyla ilgili bilmesini istedikleri üzerine, modern belge hesabıyla kabaca on sayfalık, benzersiz bir anlatıdır. Kimi zaman şaşırtıcı sözlerinin ardında gizlenenlere bakmadan önce, onlara kulak vermeye değer.

Yapılan İşler

Augustus'un yaşam öyküsünün bu versiyonu arkeolojik bir rastlantı sonucu korunmuştu. Vasiyetinde yaşam öyküsünün, yaptıklarının kalıcı bir kaydı ve halefleri için görev tanımının pek de uzağında olmayan bir şey olarak muazzam aile mezarının girişindeki iki bronz sütuna kazınmasını istemişti. Özgün sütunlar uzun zaman önce eritilmiş, muhtemelen bir tür Orta Çağ silahına dönüştürülmüştü ama Roma dışındaki yönetiminin anısına metin imparatorluğun başka kesimlerinde de taşlara kopyalanmıştı. Bu kopyaların dördünün parçaları, Ankyra'dan (bugünkü Ankara) neredeyse tam bir versiyonu dâhil olmak üzere bulundu.

Bu versiyon "Roma ve Augustus" onuruna yapılan bir tapınağın duvarlarına hem özgün Latince hem de bölgenin genelde Yunanca konuşan sakinlerinin yararına Yunanca olarak yazılmıştı ve tapınak MS 6. yüzyılda kiliseye dönüştürüldüğü ve sonra bir caminin parçası haline geldiği için korunmuştu. 1930'larda Kemal Atatürk Türkiye Cumhurbaşkanı olarak Augustus'un doğumunun 2000. yılını kutlamak için gururla yazıtın bütününü buldurana ve koruma altına

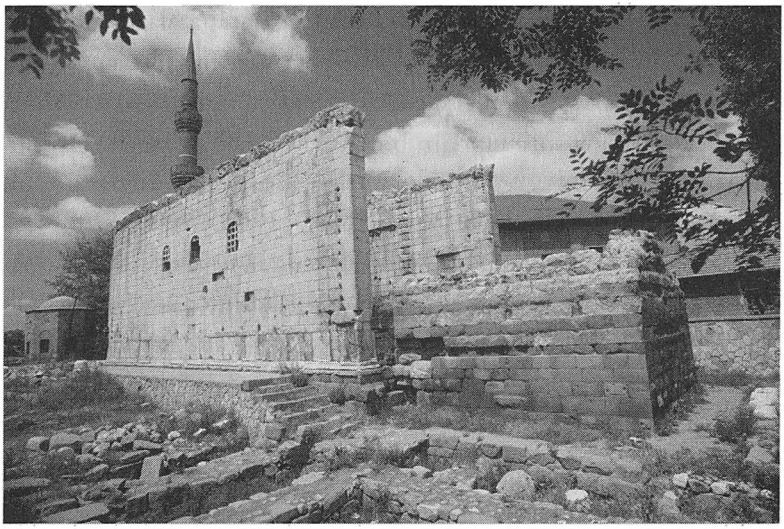
* Augustus, *Ankara Anıtı*, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, 2009. (yay. n.)

aldırana kadar, 16. yüzyılın ortasından itibaren imparatorun sözlerinin çözülüp kopyalanmasına yönelik her türlü kahramanca çaba harcanmıştı. Öte yandan imparatorun sözlerinin en iyi metninin Roma'nın binlerce kilometre, antik dünya için bir aylık bir yolculuk kadar uzağında olduğu yönündeki basit yalın gerçek, imparatorluk rejimi ve onun kamusal yüzüyle ilgili çok şey anlatmaktadır.

Res Gestae, Augustus'un kariyeri ve onun dönemindeki Roma dünyasıyla ilgili zengin bir ayrıntı kaynağıdır. İktidara yükselişinin, pogromdan (Antonius ya da Brutus ve Cassius'la çatışmasına "Bir grubun gücünün altında ezilen devleti kurtardım," şeklinde deği-

62. Dışında bir zamanlar imparatorun başarılarının hikâyesini taşıyan bronz sütunların bulunduğu, Roma'daki Augustus Anıt Mezarı. Cumhuriyet aristokrasisinin en zengin mezarlarından bile aşırı büyük bir ölçekteydi ve Augustus'un uzun saltanatının büyük bölümünde Roma'daydı. Erken yapılması kısmen ihtiyati önlem (Augustus'un sağlığıyla ilgili korkular vardı) kısmen de imparatorun gücünün, hanedanlık hedeflerinin ve Roma'ya gömülme kararlılığının mütecaviz bir ilanıydı.

63. *Res Gestae*'nin en eksiksiz metninin geldiği Ankara'daki Roma ve Augustus Tapınağı (kısmen içine yapılan daha sonraki caminin minaresi hemen arkada görülüyor). Latince metin ana girişin iki yanına yazılmış, Yunanca metinse dış duvarlardan birinde. Her iki versiyon da tam değil, her iki metindeki eksik bölümler birbirleriyle karşılaştırılarak tamamlanabiliyor.

niyor) hiç söz etmeden özenle örtmeceli bir betimlemesiyle başlıyor. Muhteşem zafer alayları (Romalıların kraliyet ailesinin tutsak alınması karşısında duyduğu keyifle, arabasının önünde tutsaklar olarak yürüyen "dokuz kral ya da kral çocuklarıyla" böbürleniyor) ve kıtlık belirdiğinde Roma'daki mısır stokunun dağıtım planı gibi şeylere değinerek devam ediyor. Batılı modern tarihçilere göre en önemli cümleler, MÖ 28'de 4.063.000 olan insan sayısının MS 14'te 4.937.000'e çıktığını kaydeden, Roma yurttaşlarının sayımlarıyla ilgili olanlardır. Bunlar, elimizdeki Antik Roma'nın yurttaş kitlesiyle ilgili herhangi bir dönemdeki en güvenilir bilgilerdir; bunun böyle olmasının en büyük nedeni taşa yazılmış oldukları için dikkatsiz

metin kopyalayıcılarının kolayca yapabilecekleri hataların hiçbirine maruz kalmamış olmalarıdır. Yine de bu sayıların sadece erkekleri mi kapsadığı yoksa kadınlarla çocukları da mı içerdiğiyle ilgili hâlâ ateşli bir tartışma sürmektedir; bir başka deyişle Roma yurttaş nüfusu kaydedilmeyenlere birlikte toplam beş milyon civarında mıydı yoksa on iki milyondan fazla mıydı?

Ancak Augustus'un temel meselesi bunların hiçbiri değildi. Dahası diğer pek çok olası başlık da metinde yer almıyordu. Küçük yaşta ölen iki evlatlığı onurlandıran bir atıftan başka, ailesiyle ilgili hiçbir şey yoktur. Ahlak yasaları programı ya da doğum oranını yükseltme girişimleriyle ilgili hiçbir şey yoktur ancak nüfus sayımı sonuçları bu konudaki başarıyı sergilemeyi hedeflemiş olabilirdi; bu sayım muhtemelen hatalıdır çünkü sayılardaki artışın büyük bölümünün arkasında yüksek olasılıkla imparatorun yeterince çocuk yapmadıkları için üst sınıfı azarlamasından çok yeni yurttaşların alınması ve daha etkili bir sayım yatmaktadır. Herhangi bir yasayla ya da siyasi reformla ilgili üstü kapalı atıflardan daha fazlası, yok denecek kadar azdır. Metnin kabaca üçte ikisi sadece üç temel konuya ayrılmıştır: Augustus'un zaferleri ve fetihleri, Roma halkına iyilikleri ve yaptırdığı yapılar.

Res Gestae'nin modern metninin iki sayfadan daha fazlası Augustus'un imparatorluğa kattığı toprakları, Roma'ya bağladığı yabancı hükümdarları ve imparatorun gücünü tanımak için üşüşen temsilcilerle ricacıları listelemektedir. Biraz abartarak, "Roma halkının, yönetimimize itaat etmeyen komşuları bulunan bütün eyaletlerinin topraklarını genişlettim," diye ilan ettikten sonra, dünyanın her yanındaki emperyal başarılarını ve askerî zaferlerini bugün sıkıcı uzunlukta görünen bir şekilde sıralamaya girişmiştir: Mısır bir Roma sömürgesi yapıldı; Partlar MÖ 53'te yitirilen Roma askerî ölçütlerine dönmek zorunda bırakıldı; bir Roma ordusu Sahra'nın güneyindeki Meroe kentine ulaştı ve bir donanma Kuzey Denizi'ne girdi; Hindistan kadar uzaklardan gelen heyetlerin yanı sıra Latin kulağına keyif verecek kadar yabancı gelen isimleriyle merhamet dilenen birbirine

benzemez bir grup dönek kral da cabası: "Medlerin kralı Artavasdes, Adiabenelerin kralı Ardeşir, Britonların kralları Dumnobellaunus ve Tincomarus." Üstelik bu sadece küçük bir örnektir.

Bunda tümüyle geleneksel bir şey var. Askerî başarı Roma tarihinin ta ilk günlerinden beri siyasi gücün temellerinden biri olmuştu. Augustus bu alanda bütün rakiplerini geride bırakmış, kendinden önceki ya da sonraki herkesten çok daha fazla toprağı Roma yönetimi altına sokmuştu. Hatta bu aynı zamanda yeni bir emperyalizm türüydü. Yazılı metnin başında, özgün başlığa en yakın şekliyle şöyle deniyor: "Dünyayı Roma halkının iktidarının buyruğu altına işte böyle aldı." Pompey, yarım yüzyıldan daha fazla bir süre önce bu hırsını hissettirmişti. Augustus küresel fethi –ve eski itaatkâr devletler mozaiği yerine Roma merkezli "birleşmiş" bir bölgesel manzaralı bir imparatorluğu– yönetiminin temeli haline getirmişti. Bütün bunların Ankyra'daki eyaletin hedef kitlesi üzerinde nasıl bir izlenim bırakmış olduğunu bilmek olanaksızdır. Öte yandan bu, Augustus'un Roma kentinde maddi destek sağladığı diğer anıtların da yansıttığı bir fikirdir ve bunu en iyi yapan da onun ve çalışma arkadaşı Marcus Agrippan'ın ısmarladığı ve sergilettiği dünya "haritası"dır. Haritadan hiçbir iz yoktur ama en iyi tahmine göre, bizim açımızdan gerçekçi bir coğrafyadan çok Roma yollarının açıklamalı bir planına yakın bir şeydi (bakınız Görsel 21). Gelgelelim tam olarak neye benzerse benzesin bu, Augustus'un imparatorluk tasavvuruna uygundu. Plinius'un daha sonra ansiklopedisinde yazdığı gibi, haritanın amacı "dünyayı [*orbis*] kentin [*urbs*] göreceği bir şey" yapmak ya da dünyayı imparatorun egemenliği altındaki Roma toprağı olarak sergilemekti.

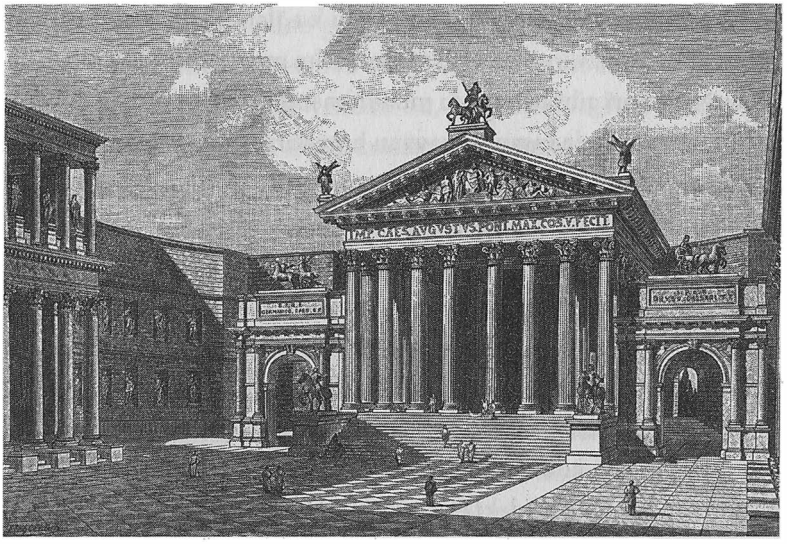
Augustus'un ülkede halka karşı cömertliği *Res Gestae*'de yurt dışındaki fetihleri kadar yer tutmaktadır. Öyle bir zenginliği vardı ki yeni bir skala yaratmıştı. Sezar'dan kalan miras, Antonius ve Kleopatra'yı yendikten sonra el koyduğu Mısır'ın hazineleri ve devlet fonlarıyla kendisininkiler arasındaki sınırın gerektiğinde belirsizleşmesi onun hayırsever olarak herkesi geçebileceği anlamına geliyordu. Burada, dü-

zenli para dağıtımlarını dikkatle listeliyor: Tarihler, adam başı verdiği tam miktar (çoğunlukla sıradan bir işçinin birkaç aylık maaşına denk) ve yararlananların sayısı; "Bu bağışlarım daima en az iki yüz elli bin kişiye ulaştı," diye ısrar ediyordu. Diğer hediye ve destek çeşitlerini de sıralıyordu. Bunlar özellikle gladyatör gösterileri, "atletizm etkinlikleri", Afrika'dan getirilen vahşi hayvanların avlanması (daha sonraki bir yazar tek bir olayda dört yüz yirmi leopardan söz etmektedir) ve dillere destan bir deniz savaşı taklidiydi. Bu muazzam bir mühendislik ve yaratıcılık zaferiydi çünkü Augustus'un gururla açıkladığı gibi, "Tiber'in diğer yakasında" (modern Trastevere) özel olarak yaptırılan beş yüze üç yüz elli metrelik yapay bir gölde sahnelendi ve otuz büyük savaş gemisi, artı daha küçük tekneler ve kürekçilere ek olarak üç bin savaşçı erkek yer aldı. Kendi hesabına göre, Roma halkı imparatorun kesesinden her yıl aşağı yukarı bir büyük eğlence bekleyebilirdi. Bu eğlenceler Antik Roma'yla ilgili modern film imgesindeki günlük kanlı halk eğlenceleri gibi olmasa da muazzam miktarda bir zaman, lojistik ve paranın yanında insan ve hayvan hayatlarını da içeriyordu.

Mesaj açıktır. İmparatorun Roma kenti halkına cömertliğini sergilemesi ve onların da karşılığında onu hamileri, koruyucuları ve bağışçıları olarak görmesi, Augustus rejiminin aksiyomuydu. Yaşam boyu "tribünlük yetkisi" aldığında (ya da teknik olarak bu ona verildiğinde) aynı şeyi yapmıştı. Kendisini en az sokaktaki Romalıların haklarını ve refahını savunan Gracchus kardeşlere kadar geri götürerek halkçı siyasetçiler geleneğiyle bağlantılandırmıştı.

Metnin son konusu yapılarıydı. Bunun bir bölümü yollar ve su kemerlerinden Capitol'deki Jüpiter Tapınağı'na, Cumhuriyet'in kurucu anıtına kadar her şeyi içeren kitlesel bir yenileme programıydı. Augustus, olağanüstü bir marifet gösterisiyle, bir yılda seksen iki tapınağı yenilediğini iddia ediyordu; açıkça ateşli dindarlığının altını çizmeyi amaçlayan, kentteki bütün tapınakların çok uzağında olmayan bir sayı bu ama aynı zamanda her birinde yapılan işin çok büyük çaplı olmadığını da gösteriyor. Bununla birlikte önceki ve sonraki pek çok tiran,

hükümdar ve diktatör gibi, fiilen yeni bir Roma yapmaya girişiyordu ve tam olarak kendi iktidarını kuruyordu. *Res Gestae*, ilk kez Kuzey İtalya'daki mermer ocaklarının ve imparatorun sunması gereken en parlak, en renkli ve en pahalı taşların kullanıldığı, kent merkezinin tümüyle yeniden yapılışını ayrıntılandırıyor. Bu kentsel dönüşüm köhne eski kenti bir imparatorluk başkentine benzetmişti. Eskisini gölgede bırakmasa da onunla rekabet eden dev bir yeni Forum, yeni bir senato binası, bir tiyatro (Marcellus Tiyatrosu olarak hâlâ duruyor), revaklar, genel binalar (ya da bazilikalar) ve yürüyüş yollarının yanı sıra biri babası Jül Sezar'ın onuruna on ikiden fazla tapınak vardı. Suetonius'un aktardığına göre Augustus'un, "Tuğladan yapılmış bir kent buldum ve mermerden yapılmış bir kent bıraktım," derken kastettiği budur.

64. Augustus'un sadece küçük bölümleri ayakta kalan yeni Forum'unun yaratıcı bir canlandırımı (bugün Forum'un meydanının üzerini örten Mussolini'nin yolundan, Via dei Fori Imperiali'den son derece iyi bir şekilde görünüyor). Ayrıntıları güvenilir olmasa da, çizim eski Cumhuriyet Forumu'nun fazlasıyla köhne imgesinin tersine bu yeni oluşumun gösterişli ve planlı yapısıyla ilgili bir hayli fikir veriyor.

Res Gestae Augustus'un Roma'nın kentsel görünümünde yarattığı dönüşümün bir atlasını sunmaktadır. Bunun yanı sıra tek adam yönetiminin açık bir planı anlamına da gelmektedir. Augustus'un gücünün işareti, açık ve kesin şekilde belirttiğine göre, askerî fetihler, Roma halkının koruyucusu ve bağışçısı rolü ve büyük ölçekli inşaatlar ve yenilemelerdi ve bu gücün temelini büyük miktarlarda parayla birlikte Roma'nın kadim geleneklerine saygı gösterisi oluşturuyordu. Sonraki iki yüzyılın bütün imparatorları bu plana göre değerlendirildi. Yaşlı Claudius'un MÖ 43'te Britanya Adası'nda tamamen astları tarafından kazanılan "kendi" zaferiyle elinden geldiğince yapabildiği gibi, askerlikle en az ilgisi olan tipler bile fetihi egemenliklerini dayatmak için kullanabiliyordu. Dahası Augustus'tan sonraki hükümdarlar arasında kimin kendini Roma halkına karşı en cömert gösterebileceği ya da kendi hikâyesini en fark edilir şekilde nasıl kentin dokusuna yazabileceği konusunda süregiden bir rekabet vardı. İmparator Traianus'un MS 2. yüzyıl başında Tuna Nehri boyunca yaptığı fetihleri belgeleyen –ve dâhice en az taban alanıyla en yüksek etkiyi sağlama alan– yüksek sütunu, kesin galiplerden biriydi. Hadrianus'un Pantheon'u bir diğeriydi. MS 120'lerde biten Pantheon'un beton kubbesinin genişliği, 1958'e (Paris'teki Yeni Endüstriler ve Teknolojiler Merkezi tarafından geçilene) kadar dünyanın en büyüğü olarak kaldı ve revağındaki özgün sütunların on ikisi on ikişer metre yüksekliğindeydi, yekpare bir granit parçasından yapılmış ve özel olarak dört bin kilometre uzaklıktaki Mısır çölünden getirilmişti. Sonuçta bütün bunlar Augustus'a uzanıyordu.

İktidar Politikaları

Res Gestae'nin her zaman bir başarı sicili, aynı zamanda gelecek için de bir örnek oluşturan geçmiş başarılar sergisi olması amaçlanmıştı. İç savaşın ölüp gitmiş rakiplerini birkaç sözcükle geçiştirmek dışında

her türlü zorluk, çatışma ya da tartışma işaretinden net bir şekilde uzak durmaktadır. Ayrıca birinci tekil şahıs fiil çekimlerinde ("Ben ödedim", "Ben yaptım", "Ben verdim") ısrar edilmiş ve buna uygun zamirlerle (neredeyse yüz tane "ben" ve "benim" var) daha önceki her türlü Roma kamusal belgesinden daha benmerkezci, kişisel gücünü doğal sayıyor gibi görünen bir otokratın tarzıyla oluşturulmuştur. Öte yandan bu, Augustus'un hikâyesinin, kırk yıl iktidarda kaldıktan sonra başarılı sonucundan görülen, sadece bir yanıdır. MÖ 29'da, Jül Sezar örneği büyük önem taşırken Roma'ya hâlâ Octavianus'ken döndüğünde işler çok farklı görünüyordu. Sezar iktidara ve meşruluğa olduğu kadar "Tanrı'nın Oğlu" unvanına da esas erişim yoluydu ama aynı zamanda onu bekleyebilecek kaderin de habercisiydi. Katledilmiş bir diktatörün oğlu olmak karışık bir lütuftu. Bu ilk günlerdeki büyük soru basitti: Kalpleri ve zihinleri kazanacak, savaşın sonunda tamamen bastırılmamış olan muhalefeti yatıştıracak ve kendisinin hayatta kalmasını sağlayacak bir yönetim biçimini nasıl oluşturacaktı?

Yanıtın bir bölümü iktidarın diline bağlanıyordu. Apaçık Romalı olmaktan kaynaklanan nedenlerden dolayı kendine kral demiyordu. Muhteşem bir gösteriyle "diktatör" unvanını da reddetmiş, Sezar örneğiyle arasına mesafe koymuştu. Senatörleri senato binasına hapseden ve Augustus'u diktatör yapmazlarsa binayı yakıp tepelerine yıkmakla tehdit eden göstericilerin hikâyesi bu reddetmenin üstüne cila da sürmüştü. Augustus, bunun yerine bütün yetkilerini olağan Cumhuriyetçi siyasi makamlar bağlamında şekillendirmeyi seçti. Öncelikle bu, MÖ 43'le 23 arasında tekrar tekrar on bir kere ve daha sonra iki ayrı durumda konsül seçildiği anlamına geliyordu. Sonra, MÖ 20'lerin ortasından başlayarak, kendisine geleneksel Roma siyasi makamlarını örnek alan ama makamların kendisini almayan bir dizi resmî yetki verilmesini ayarladı: "Tribünlük yetkisi" aldı ama tribünlük makamına gelmedi ve "konsüllük yetkisi" aldı ama konsül olmadı.

Bu, geleneksel Cumhuriyetçi uygulamanın gerçeklerinin çok uzağındaydı, özellikle de pek çok unvanı ve görevi bir araya topladığında: Aynı anda bir konsülün haklarına ek olarak bir tribünün yetkisi duyulmamış bir şeydi; sadece bir değil, bütün önemli Roma rahipliklerini kendinde toplaması da öyleydi. Daha sonraki ikiyüzlülük iddialarına karşın, bu tatminkâr, eski tarz unvanları geçmişin politikalarına dönüyormuş gibi yapmak için kullanıyor olamazdı. Romalılar genelde "konsülün hakları" kılıfının arkasında beliren otokrasiyi göremeyecek kadar dikkatsiz değildi. Mesele şu ki, Augustus geleneksel ifadeleri yeni politikalara hizmet edecek şekilde akıllıca uyarlıyor, düzenli bir şekilde eski bir dili yeniden şekillendirerek yeni bir iktidar eksenini savunuyor ve bunu anlaşılır kılıyordu.

Yönetimi aynı zamanda kaçınılmaz, doğal ve tarihsel düzenin bir parçası olarak sunuluyordu: kısacası, *işler böyleydi*nin bir parçası olarak. MÖ 8'de senato (kim bilir hangi dürtüklemeyle?) Jül Sezar'ın Temmuz'undan sonraki Sextilis ayının Ağustos olarak değiştirilmesine karar verdi ve Augustus zamanın olağan ilerleyişinin bir parçası oldu. Sadece bir yıl önce, Asya eyaletinin valisi yerel halkı takvimlerini imparatorun yaşam döngüsüne göre ayarlamaya ve yıllarını Augustus'un doğum günüyle başlatmaya ikna ettiğinde, aynı çizgide düşünüyordu. Vali 23 Eylül'ün (hâlâ bir metinde korunan sözcüklerle) "doğru olarak her şeyin başlangıcına denk kabul edilebileceği... çünkü [Augustus]'un bütün dünyaya, o doğmamış olsaydı mahvolup gidecek bir dünyaya farklı bir görünüm verdiği"nde ısrar ediyordu. Roma'da kullanılan dil biraz daha az abartılı olabilirdi ama orada bile efsane ve din, yararlı bir şekilde Augustus'un konumunu destekleyebiliyordu. Kökeninin Aeneas'tan geldiği iddiası imparatorun Roma'nın kaderini gerçekleştiren, Roma'yı yeniden kurması alnına yazılmış kişi olarak betimlenmesine katkıda bulunuyordu.

Bu, imparatorla efsanevi kurucu kahraman arasındaki açık benzerliklerle birlikte Vergilius'un epik *Aeneas* destanının öğelerinden biriydi. Öte yandan bu durum aynı zamanda Augustus'un yeni Fo-

rum'unun heykel düzenlemesinde de canlı bir şekilde görülüyordu. Düzenlemede, Aeneas'la Romulus'un ve meydanın ortasındaki bir zafer arabasında ayakta duran Augustus'un dikkat çekici heykelleri bulunuyordu. Çevreleyen revaklarla kemerlerin önlerine "Cumhuriyet'in tanınmış erkeklerini" betimleyen onlarca heykel sıralanmıştı, her birinin önünde kısa bilgi metinleri vardı: Camillus'tan pek çok Scipio'ya, Marius ve Sulla'ya kadar. Açık mesaj, Roma tarihinin bütün akışının artık bütün ilginin odağında olan Augustus'a zemin hazırladığı yönündeydi. Cumhuriyet'in anlatısı silinmemişti; kökleri ta Roma'nın kaynağında bulunan Augustus'un iktidarı için zararsız bir fona dönüştürülmüştü. Bir başka deyişle Augustus, Roma'nın daha önceki politikalarının çöktüğü yerde devreye girmişti. Yaygın olarak MÖ 63'te, Catilina tertibiyle aynı yılda doğduğu sanılıyordu. Suetonius, babasının doğumu beklediğini ve bu yüzden Cicero'nun senatodaki tertiple ilgili büyük gösterilerinden birine geç kaldığını bile öne sürmektedir. Bilindiği kadarıyla 23 Eylül'de senatoda bir toplantı olmamıştı. Bununla birlikte anlatı uydurma olsa da olmasa da amaç aynı günü, hem Cumhuriyet politikalarının Catilina'nın ahlaksızlığıyla temsil edilen sonu hem de imparatorun yaşamının başlangıcı olarak sunmaktı.

Yine de işin içinde bundan çok daha fazla acımasız reel politika vardı. Sanat, din, mitoloji, simge ve dil, Vergilius'un şiirinden yeni Forum'un abartılı heykellerine kadar yeni rejimin kökleşmesinde önemli bir rol oynamıştı. Bununla birlikte Augustus, ordunun sadece kendisine bağlı olmasını sağlama alarak, olası muhalifleri askerlerin ve halkın arasındaki destek ağlarından yoksun bırakarak ve senatoyu rakip hanedanların ve olası rakiplerin aristokrasisinden hizmet ve saygı aristokrasisine çevirerek konumunu güvenceye almak için bazı gerçekçi adımlar da atmıştı. Tam bir "kurttan dönme kuzu" olan Augustus, kimsenin kendi gençliğinde yaptıklarını kolayca yapamaması için önlemler almaya girişmişti: yani özel ordu kurup, devleti ele geçirmek.

Askerî güçleri tekeline almıştı ama rejimi hiç de modern bir askerî diktatörlük gibi değildi. Bizim koşullarımıza göre o dönemde Roma ve İtalya'nın, dikkat çekecek kadar asker eksiği vardı. Üç yüz bin Roma askerinin neredeyse hepsi güvenli bir uzaklıkta, Roma dünyasının sınırlarının yakınlarında ve etkin savaş alanlarında konuşlanmıştı; Roma, Praetorian Muhafızları olarak bilinen ünlü güvenlik güçleri dâhil konuşlanmış birkaç birlik dışında askersiz bölgeydi. Ne var ki Augustus daha önce hiçbir Romalının olmadığı bir şey olmuştu: silahlı kuvvetlerin başkomutanı. Üst rütbeli subayları o atıyor, askerlerin nerede ve kime karşı savaşacağına o karar veriyor ve cephede komutan kim olursa olsun bütün zaferleri kendisinin sayıyordu.

Büyük ölçüde basit, uygulanabilir bir emeklilik reformu işlemi sayesinde ordularla komutanlarının arasındaki bağımlılık ve kişisel sadakat bağlantılarını da keserek konumunu sağlama almıştı. Bu bütün yönetiminin en önemli yeniliklerinden biri olarak sayılmalıdır. Ordu hizmeti için bir örnek hükümler ve koşullar oluşturdu, lejyonerler için on altı yıllık (çok geçmeden yirmiye çıkarıldı) bir standart hizmet dönemi belirledi ve emekli olduklarında devlet kasasından yıllık ücretlerinin on iki katına ya da bir araziye denk gelen bir para güvencesi verdi. Bu, askerlerin emekliliklerinde geçimlerini sağlamak için generallerine olan bağımlılıklarına kesin olarak son verdi; Cumhuriyet'in son yüzyılında bu, sıklıkla askerlerin komutanlarına Roma'dan daha fazla bağlılık hissetmesine yol açan bir durumdu. Bir başka deyişle, yüzlerce yıllık yarı halk milisi yarı özel milisin ardından Augustus, Roma lejyonlarını tümüyle ulusallaştırdı ve siyasetten uzaklaştırdı. Praetorian Muhafızları Roma'daki iktidar merkezine yakınlıkları nedeniyle sorunlu bir güç olmayı sürdürse de, sadece sonraki iki yüzyıldaki iki kısa iç savaş döneminde, MS 68-69 yıllarında ve MS 193'te, kentin dışında konuşlanmış lejyonlar Roma tahtına kendi adaylarının çıkmasında etkili oldu.

Bu reform, Augustus'un yaptığı en pahalı şeylerden biriydi ve karşılanamaz olmaya yakındı. Büyük bir aritmetik hatası yapmadıysa,

sadece maliyeti bile bu konuya büyük öncelik verdiğinin göstergesiydi. Bilinen askerî maaşlarla yapılan kaba bir hesaba göre bütün ordu için düzenli ödemelerin yıllık faturası, emeklilik paketleriyle birlikte artık dört yüz elli milyon sesterce ediyordu. Bu daha da kaba hesapla, imparatorluğun yıllık vergi gelirinin yarısından fazlasına denkti. Devletin ve imparatorun muazzam fonları birleştirildiğinde bile bu parayı bulmanın zor olduğuna dair açık işaretler vardır. Augustus'un ölümünden hemen sonra, yirmi yıl kuralından çok daha uzun süre orduda tutulmaya ya da toprak anlaşması olarak doğru dürüst bir çiftlik yerine değersiz bir bataklık parçası verilmesine karşı çıkan, Cermen cephesindeki isyancı askerlerin şikâyetinin içerimi kesinlikle budur. Bugün olduğu gibi o zaman da bir hükümet için emekli maaşı faturasını düşürmenin en kolay taktiği emeklilik yaşını yükseltmekti.

Ülkede genel seçimlerin giderek azalmasının ve sonunda ortadan kalkmasının arkasında da benzer bir mantık vardı. Bu, kaçınılmaz bir sonuç olsa bile esasen Roma demokrasisinden geriye kalan tek şeye yönelik bir saldırı değildi. Daha önemlisi, imparatorun olası rakipleriyle kentteki büyük ölçekli halk ya da hizip desteğini birbirinden koparmanın akıllıca bir yoluydu. Özgür seçimler bir bütün olarak önde gelen politikacılarla halk arasındaki karşılıklı bağımlılığın tutkalıydı. Hırslı bireyler siyasi makam ya da diğer atamalar için halk oyuna değil, imparatorun onayına bel bağlamaya başlar başlamaz halkın toplu desteğini almak zorunda kalmıyorlardı, yandaş bulmaları gerekmiyordu ve bunu yapmak için de bir kurumsal çerçeveleri yoktu. *Res Gestae*'nin aşağı yukarı ilan ettiği gibi amaç, Augustus'un halkın desteğini tekeline alması, senatörleri salimen resmin dışına çıkartmasıydı.

Öte yandan bütün otokratik iktidarına rağmen Augustus'un hâlâ senatoya ihtiyacı vardı. Hiçbir hükümdar tek başına yönetemez. Bütün modern devletlerle ve bazı eski devletlerin bürokrasisiyle karşılaştırıldığında Roma İmparatorluğu'nun hafif bir yönetsel ayak

izi vardı: Öyle bile olsa, birisinin lejyonlara komuta etmesi, eyaletleri yönetmesi, mısır ve su kaynaklarını denetlemesi ve genel olarak her şeyi yapamayan bir imparatorun vekili olarak hareket etmesi gerekiyordu. Rejim değişikliklerinde sık sık olduğu gibi, yeni kanat az ya da çok eski kanadın dikkatle yeniden şekillendirilmiş biçimine güvenmek zorunda kalıyordu yoksa –yakın tarihte görmüş olduğumuz gibi– anarşi ortaya çıkabiliyordu.

Augustus, geniş anlamda senato rızasını ve senato hizmetini senatörlere şeref payeleri, saygı ve bazı durumlarda yeni yetkiler bahşederek satın almıştı. Eski belirsizliklerin çoğu, genelde senatörlerin lehine çözülmüştü. Senato kararları daha önce sadece tavsiye niteliğindeydi ve son çare olarak yok sayılabilir ya da delinebilirlerdi; MÖ 50'de senato ikisine de silahsızlanma talimatı verdiğinde Sezar'la Pompey'in yaptığı tam olarak buydu. Bu kararlar artık kanun gücündeydi ve imparatorun resmî açıklamalarıyla birlikte aşamalı olarak Roma yasamasının temel biçimi haline gelmişti. Gaius Gracchus'un MÖ 120'lerde senatörlerle şövalyeler arasında yarattığı bölünme tamamlanmıştı. İki grup resmî olarak birbirinden ayrılmıştı ve şövalyelerin dört yüz binine karşı "senatör sınıfı"na bir milyon sestercelik yeni bir servet koşulu uygulanıyordu. Senatörlük statüsü üç kuşak için kalıtsal hale getirilmişti. Bu, bir senatörün oğlunun ve torununun hiçbir kamu görevi üstlenmese de senatör olmanın bütün avantajlarından yararlanabileceği anlamına geliyordu. Bu avantajlar çoğaltılmıştı da, ama senatör üstünlüğünü göstermeyi amaçlanan yasaklamalar da öyle: bir tarafta halk gösterilerinde ön sıra koltukların güvencesi, diğer tarafta aktörlük yapmaya yönelik kesin yasak.

Buna mukabil senato, imparatorun hizmetindeki bir yönetim dalına yakın bir şeye dönüşmüştü. Augustus'un senatör emeklilik yaşı uygulaması bunun ipuçlarından biriydi. Senatörler en önemli ve en geleneksel şeref ve statü göstergelerinin bazılarını da kaybetmişti. Yüzyıllar boyunca Romalı hırsının zirvesi, her komutanın, askerlikle hiç ilgisi olmayan Cicero'nun bile hayali, bir zafer kutlamak, gani-

metleriyle, tutsaklarıyla, sevinç içindeki askerleriyle, Tanrı Jüpiter kılığında caddelerde geçit töreni yapmaktı. MÖ 19'un 27 Mart'ında, Jül Sezar'ın eski yandaşlarından Lucius Cornelius Balbus'un, yeni Augustus rejimi adına Sahra sınırında güçlü Berberi halkına karşı kazandığı zaferleri kutlaması, sıradan bir senatör generalin son zafer alayı olmuştu. Bundan sonra bu tören sadece imparatorlar ve onların yakın aile üyeleriyle sınırlandı. Bir zaferin kazandırdığı şöhreti ve önemi paylaşmak otokrasinin çıkarına değildi ve bu, eski Cumhuriyet'in bittiğini gösteren bir başka dikkat çekici işaretti.

Bu aynı zamanda köklü bir uygulama değişikliğinin bir şekilde kaçınılmaz olduğunun gösterildiği bir başka olaydı. Geçmişi *–geçmiş olarak–* övmesinin bir parçası olarak Augustus, Romulus'tan Balbus'a kadar zafer kazanmış bütün generallerin sicilinin Roma Forumu'nda sergilenmesini istemişti (sayfa 128). Büyük bölümü hâlâ duran, bir mermer yapbozun küçük parçaları gibi toprak altından çıkarılan kaydın ilk defa 16. yüzyılda Capitol Tepesi için yeniden tasarladığı yeni Palazzo dei Conservatori'nin süslemesi için Michelangelo tarafından birleştirildiği söyleniyor. Dört pano üzerine yapılmıştı ve yazıcıların dikkatli hesaplamaları sayesinde Balbus'un zaferi birinci panonun en sonuna kaydedilmiş, altında boşluk bulunmuyor, daha fazla isme yer yoktu. Burada tasarım simetrisinden daha fazlası söz konusuydu. Mesaj, geleneğe süreç içinde son verilmediği şeklindeydi. Doğal sonuna ulaşmıştı. Daha fazlasına yer yoktu.

Sorunlar ve Halefler

Her şey Augustus'un istediği gibi gitmiyordu. Yönetimi üzerindeki genelde övücü kadim cilaya rağmen daha sıkıntılı bir anlatının nasıl olacağını görmek mümkündür. MÖ 9'da, ölümünden beş yıl önce, Cermanya'da üç lejyonun büyük bölümünü yok eden yerel isyancılar ve özgürlük savaşçıları yüzünden korkunç bir askerî fa-

cia yaşanmıştı. Bu durum, Cermanya'da barışın sağlanmasının *Res Gestae*'de gurur verici bir övünç kaynağı olmasını engellemedi ama bu yenilginin şiddetinin, Augustus'un dünyayı fethetme projelerini durdurmasına yol açtığı sanılmaktadır. Ülkede yönetimine karşı ilk bakışta görünenden daha fazla açık muhalefet vardı: Sonu yakılmak olan saldırgan edebiyat ve muhtemelen her şeyden fazla şans eseri kurtulduğu tertipler biliniyordu. Suetonius pek çok muhalifi ve komplocuyu listelemektedir ama başarısız darbelerde her zaman olduğu gibi siyasetle kişisel kinlerin arasında onları neyin harekete geçirdiğini bilebilmek zordur. Onlara söz hakkı vermek hedeflenen kurbanların hiçbir zaman çıkarına değildir.

Bir olayda seçkinlerin değişen siyasi rolü ve Augustus'un seçimler üzerindeki denetimi hoşnutsuzluğun arkasındaki başlıca öğe gibi görünüyor. Marcus Egnatius Rufus'un günümüze ulaşan hikâyesi, tahmin edileceği gibi ayrıntılara boğulmuş durumdadır ama temelleri yeterince açıktır. Egnatius, en başta halka bağımsız iyilikler yaparak Augustus'a meydan okumuştu. Özellikle, MÖ 22'de aedilis makamına geldiğinde, basit bir yangın söndürme ekibi kurmak için kendi parasını kullandı. Augustus bunu uygun görmedi ve kendi kölelerinin altı yüzünü yangın söndürme işine ayırarak Egnatius'u gölgede bırakmaya karar verdi. Birkaç yıl sonra, Augustus ülke dışındayken Egnatius imparatorun onayı olmaksızın ve yasaya aykırı olarak erken yaşta bir konsül seçimine katılmaya kalkıştı. Bu imparatora karşı örgütlü bir komplo olamazdı: Bertaraf edilmesi için Augustus'un Roma'da olması gerekirdi ve Egnatius bu yüzden adaylığının cezasız kalabileceğini düşünmüş olabilirdi. Gelgelelim adaylığı reddedilince halk isyanları başladı. Senato kararıyla, muhtemelen ülke dışındaki imparatorun onayıyla idam edildi.

Egnatius Rufus'u destekleyen senatörlerin sayısı varsayım olarak kalır. Geçmişiyle ilgili hiçbir şey bilmiyoruz ve sadece hedefleriyle gerekçelerini bulabiliriz. Bazı modern tarihçiler onu Clodius ve Cumhuriyet'in son dönemindeki diğer tribünler benzeri bir tür halk

destekçisi yapmak istemiştir. Öte yandan senatonun bağımsızlığının erimesine karşı çıkmış ve senatörlerin Roma halkıyla geleneksel bağlarını savunmuş olma ihtimali çok daha yüksek görünüyor.

Aktif siyasetin ötesinde, Augustus'un desteklemekle meşgul olduğu simgesel dünyayla ve yeni Roma imgesiyle ilgili kuşkusuz baltalayıcı görüşler vardı. Augustus rejiminin acımasız yanının kurbanlarından şair Ovidius, sokaklardaki homurtuların nasıl olduğuyla ilgili açık ipuçları veriyor. Karadeniz kıyılarındaki mutsuz sürgününde yazdığı *Hüzün Şiirleri* –çoğunlukla üzüntülüden çok iğneliydi– Augustus'un yeni Forum'una hükmeden, Tanrı Mars ve Tanrıça Venüs'ün heykellerinin de bulunduğu tapınağın dekorasyonuna zekice bir eleştiri yöneltiyordu. Romulus'un babası ve Aeneas'ın annesi olarak Roma'nın iki kurucu tanrısıydılar. Aynı zamanda klasik mitolojinin en ünlü kutsal zinacılarıydılar. Homeros'a kadar uzanan hikâye, Venüs'ün boynuzlu kocası üretimin tanrısı Vulcanus'un onları utanç verici bir şekilde *suçüstü* yaparak, bu amaç için üretmiş olduğu metal ağla kıskıvrak yakalamasını anlatıyordu. Sürgün şair, imparatorun zinanın suç olduğu yeni, ahlaklı Roma'sı için pek de uygun bir simge olmadığını ima ediyordu. Özenli *civilitas* gösterileri de geri tepmiş olabilirdi. Augustus'un senatoya her giriş ve çıkışında her senatöre adıyla teşekkür ettiği doğruysa, bütün bu yağcılık –epeyce dolu bir senatoda adam başı on saniye olsa– girişte ve çıkışta yaklaşık birer buçuk saat tutardı. Bazıları bunu yurttaş eşitliğinden çok bir güç gösterisi olarak görmüş olmalıydı.

Vergilius'un, imparatorun bizzat desteklediği epik şiiri *Aeneas*, zor sorular ortaya atmaktadır. Augustus'un efsanevi atası ve açıkça onun bir yansıması olması hedeflenen Aeneas figürü, kesinlikle şüpheli bir kahramandır. Aeneas'ın talihsiz Dido'yu terk etmesi ve Dido'nun cenaze ateşinde korkunç bir şekilde kendini öldürmesi, modern okurları antik çağdaki okurlardan muhtemelen daha fazla rahatsız ediyordur: Mesaj saf tutkunun yurtseverce bir görevin ye-

rine getirilmesini engellememesi gerektiği yönündedir ve Kartaca kraliçesinin arkasındaki tehlikeli Kleopatra imgesi bu amacın altını çizmektedir. Öte yandan artık İtalya'ya yerleşmiş olan Aeneas'ın, öfkesinin galip gelmesine izin verip, teslim olmuş bir düşmanını vahşice öldürdüğü şiirin son sahnesi her zaman sıkıntı veren bir sonuçtu. Böylesi çelişkiler elbette *Aeneas*'ı aşırı milliyetçi binlerce satırın yapacağından çok daha güçlü bir edebiyat yapıtı haline getiriyordu. Bununla birlikte Vergilius'un hamisiyle ve Augustus rejimiyle olan ilişkisiyle ilgili sorular yükselmeye devam ediyorlar. O son satırları ilk okuduğunda ya da dinlediğinde Augustus'un kafasından neler geçmişti? Bunu söyleyecek olan Vergilius değildi. Şairin MÖ 19'da, şiirin son düzeltmelerini yapamadan öldüğü söyleniyordu.

Augustus'un daha büyük bir sorunuysa, bir halef bulmaktı. İktidarının sürmesini amaçladığı açıktı. MÖ 28'de tamamlanmış olan Roma'daki kocaman mezarı, Antonius'un tersine İtalyan toprağında gömüleceğinin ve arkasından gelecek bir hanedan olacağının güçlü bir göstergesiydi. Karısı Livia'nın da dâhil olduğu bir imparatorluk ailesi fikri de geliştirmişti. Tek adam yönetimi çoğu zaman kadınlara, mutlaka resmî bir görevleri olduğundan değil de bir insan kritik devlet kararlarını tek başına aldığında o insana yakın erişimi olan herkes etkili olarak algılandığından daha fazla önem kazandırıyor. Kocasının kulağına fısıldayabilen kadın sadece resmî ricaları ya da bildirileri gönderebilen bir çalışma arkadaşından daha fazla fiili güç kullanır ya da daha çok öyle olduğu iddia edilir. Bir olayda, Augustus Yunan kenti Samos'a yazdığı bir mektupta, Livia'nın onlara perde arkasından destek verdiğini kabul ediyordu. Ama hanedan hırslarının temel taşı olarak, Livia'nın rolünü bunun da ötesinde etkin bir şekilde destekliyor gibi görünüyor.

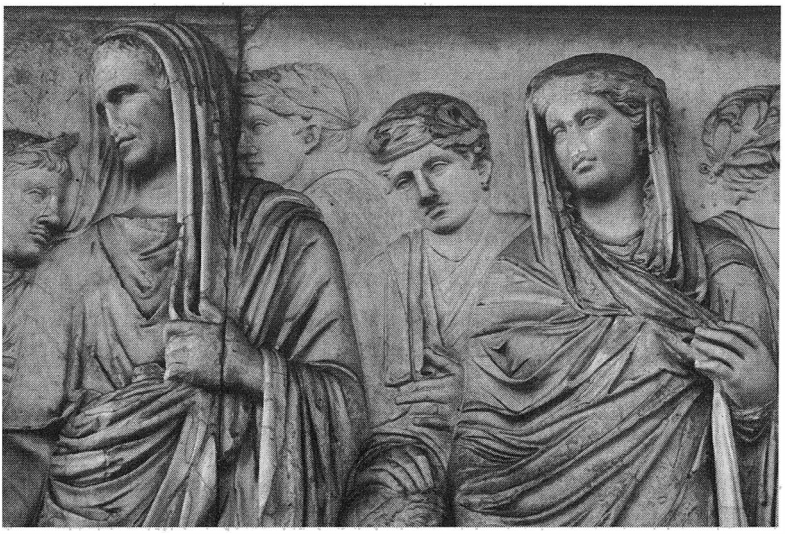
Livia'nın da tıpkı Augustus gibi Roma heykelciliğinde resmî bir imgesi vardı (bakınız Görsel 12). Ayrıca ona tiyatroda en ön koltuklar, finansal bağımsızlık ve iç savaş yıllarından beri, tribün ayrıcalığının örnek alındığı *sacrosanctitas* (dokunulmazlık) hakkı

dâhil bir dizi özel hukuksal ayrcalık bahşedilmişti. *Sacrosanctitas* Cumhuriyet'te doğmuştu ve halkın temsilcilerini saldırılardan korumayı amaçlıyordu. Uygulamada Livia'yı nelerden koruduğu çok açık değildi ama önemli yenilik bunun açıkça bir erkek kamu görevlisinin haklarına dayanıyor olmasıydı. Bu onu daha önce hiçbir kadının olmadığı kadar resmî ilgi odağı haline getiriyordu. MÖ 9'da oğlu Drusus'u kaybetmesinin ardından yazılan bir şiir onu *Romana princeps* olarak bile niteliyordu. Bu her zaman Augustus'a uyarlanan bir terimin, *Romanus princeps*in ya da "Roma'nın birinci yurttaşı"nın dişil karşılığıydı ve "başkan karısı"na yakın bir anlamı vardı. Belki bir dalkavuğun yazdığı aşırı bir abartma eseri ve kesinlikle genel olarak kadınların artık özgürleşmesinin bir işareti değil ama imparatorun karısının olası bir imparatorluk hanedanı içindeki kamusal önemini gösteriyor.

Sorun çiftin çocuğu olmamasıydı. Augustus'un daha önceki evliliğinden kızı Iulia vardı, Livia, Drusus'u doğurmuştu ve MÖ 37'de evlendiklerinde diğer oğlu Tiberius'a gebeydi. Daha sonra saygınlık kazanmış olsalar da, Antonius'un utanç verici bir zamparalık diyerek kınadığı ilişkilerinin başlangıcında skandal izleri vardı. Antonius muhtemelen misilleme olarak kendi ahlaksızlıklarıyla ilgili bütün fena dedikodulara rağmen çiftin Livia'nın kocasının partilerinde buluştuğunu, akşam yemeğinin ortasında uygun bir yatak odasına kapandığını ve darmadağınık bir halde geri döndüğünü iddia ediyordu. Öte yandan utanç verici ya da saygın bu evliliğin bir meyvesi olmadı: Suetonius'a göre Livia, Augustus'tan gebe kaldı ama düşük yaptı.

Bu yüzden imparator bu koşullar altında meşru halefler olarak sunulabilecek vârisler bulabilmek için çok uğraştı. Öz kızı olarak Julia planlarının en gözde aracıydı. Önce, kuzeni Marcellus'la evlendirildi ama daha on altı yaşındayken kocası öldü; sonra, kendisinden yirmi yaş büyük, babasının arkadaşı ve meslektaşı Marcus Agrippa'yla; ardından mükemmel bir düzenleme olarak Livia'nın oğlu Tiberi-

us'la. Bu eşleşmenin birinin yolunu kapatan bir eş varsa, Augustus boşanmalarında diretiyordu. Bütün bunların kişisel bedelleriyle ilgili çok az ipucu var. Tiberius'un şimdi Agrippa'nın dulu olan Iulia'yla evlenmek için Agrippa'nın önceki bir evliliğinden olan karısı Vipsania Agrippina'dan –özgün bir hanedan karmaşası örneği– ayrılmak zorunda kaldığı için perişan olduğu söyleniyordu. Söylentilere göre, boşanmalarının ardından Tiberius bir keresinde tesadüfen Vipsania'yı görmüş ve gözleri yaşlarla dolmuştu; korumaları onu bir daha hiç görmemesi için gerekeni yapmıştı. Iulia'ya gelince, bu bir dizi ayarlanmış evliliğin dillere destan asi cinsel yaşamıyla ilgisi olabilirdi. Heyecanlı bir hikâyeye göre, Forum'daki *rostra*da çılgın partiler veriyordu; tatmin edici ya da korkunç bir simetri sonucu, burası babasının zinaya getirdiği kısıtlamaları savunduğu yerin ta kendisiydi. Gerçek ya da

65. Roma'da MÖ 13'te yaptırılan Barış Sunağı'ndaki (*Ara Pacis*) frizden bir ayrıntı. Solda Agrippa'nın göründüğü bu friz, geniş imparatorluk ailesine yer veriyordu. Onun arkasındaki kadın o zamanki karısı Iulia olabilir ama çoğunlukla Livia olarak tanımlanıyor.

değil, MÖ 2'de bir daha Roma'ya dönmemek üzere çevresi yaklaşık bir kilometre olan bir adaya sürgüne gönderilmesine yol açan etkenlerden biri, gönül ilişkileriydi (bir diğeriyse ihanet iddiasıydı).

Bütün bu hanedan planlamasının son ürünü bugün Iulio-Claudius hanedanı (Iulius, Augustus'un aile adından, Claudius, Livia'nın ilk kocasından) denilen aile ağacı o kadar karmakarışık bir hale gelmişti ki ayrıntılarıyla anımsamak bir yana kâğıda çizmek bile olanaksızdır. Ama öyle bile olsa, istenen vârisler ya ortaya çıkmadı ya da çıktıysa da erken öldü. Tiberius'la Iulia'nın sadece bir çocuğu oldu ve o da çok küçükken öldü. Augustus, Julia'nın Agrippa'dan olan iki oğlunu vârisi yapmak için evlat edindi (bu, aile ağacını daha da karıştırdı). Roma dünyasında kendilerini evlat edinen babalarına çok benzetilerek betimlendiler ama biri MÖ 2'de on dokuz yaşındayken hastalanıp, diğeri (bir akrabasıyla olan) evliliğinden çocuk sahibi olamadan MÖ 4'te Doğu'daki bir savaşta yaralanıp öldü. Sonunda, bütün çabalarına karşın Augustus en başa dönüp Livia'nın oğlu Tiberius'la yeniden yola çıktı, Tiberius MS 14'te bir sonraki imparator oldu. Yaşlı Plinius buradaki bir başka ironiye işaret etmekten kendini alamamıştı. Yeni imparatorun babası Tiberius Claudius Nero, iç savaşta Antonius'un tarafındaydı ve ailesi de Perusia'da kuşatılanların arasındaydı. Plinius, Augustus'un "düşmanının oğlunu vârisi yaparak" öldüğünü söyleyerek dalga geçiyordu.

Augustus Öldü. Yaşasın Augustus!

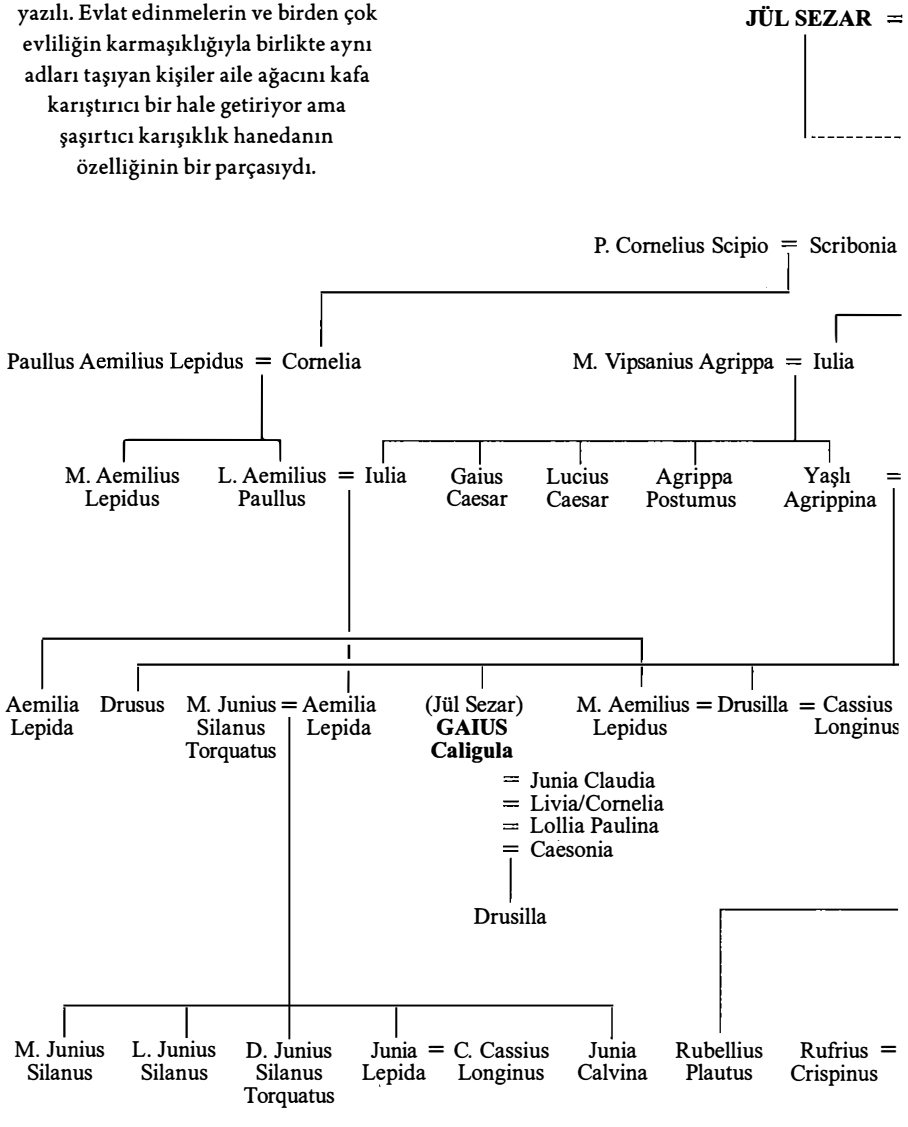
Augustus 19 Ağustos MS 14'te, altmış altıncı doğum gününden kısa bir süre önce, Güney İtalya'daki evlerinden birinde öldü. Suetonius'a göre, Capri Adası'nda tatil yapıyor, konuklarıyla öğretici oyunlar oynuyordu; söz gelimi, Romalı konukların Yunanlar gibi giyinmesini ve Yunanca konuşmasını, Yunan konukların da Romalılar gibi dav-

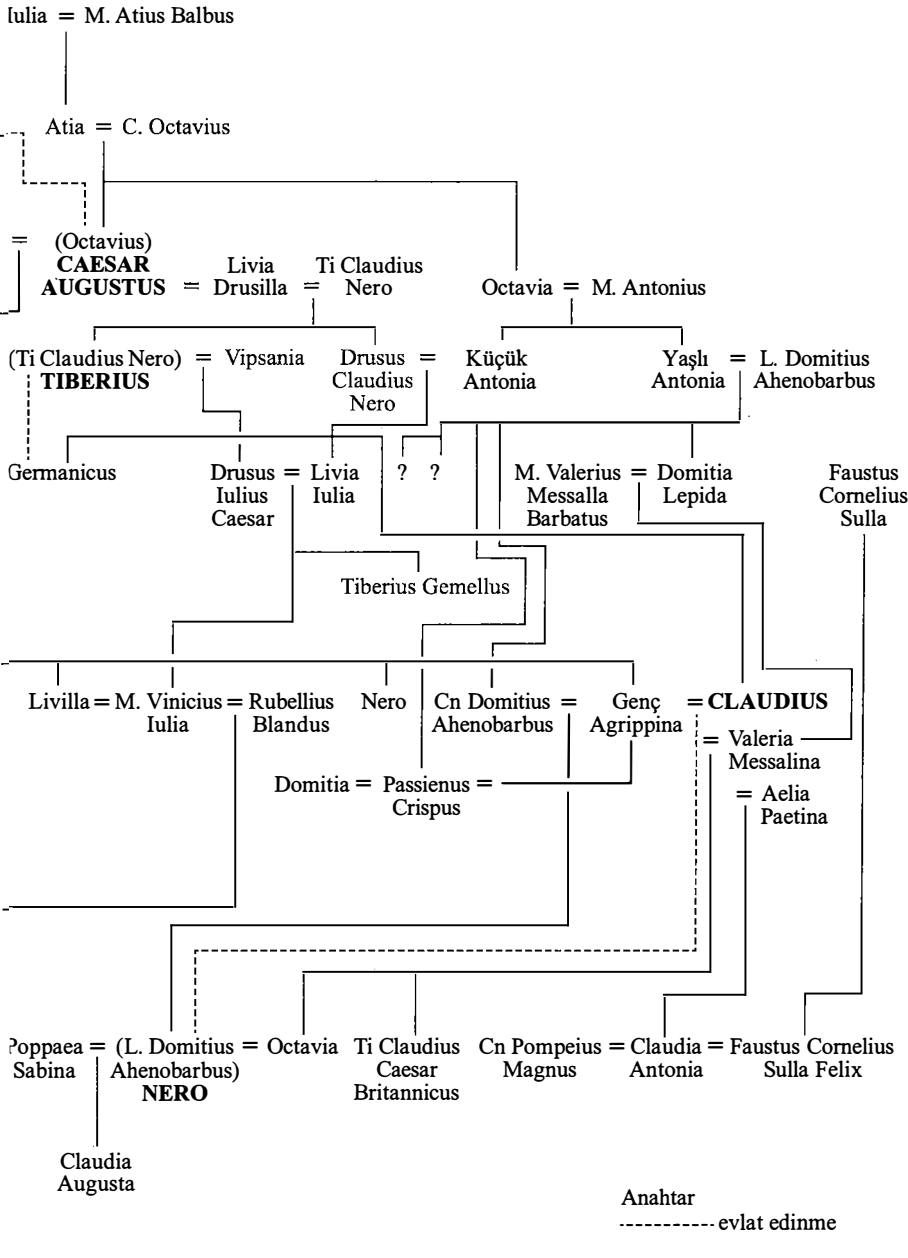
ranmasını dayatıyordu. Sonu çok heyecan verici değildi. Anakaraya döndüğünde, midesi ona rahatsızlık veriyordu ve sonunda onu yatağa düşürdü ve dönemdaşlarının çoğunun kaderi göz önünde bulundurulduğunda biraz şaşırtıcı bir şekilde öldü. Daha sonra, Livia'nın Tiberius'un tahta çıkışını kolaylaştırmak için zehirli incirlerle bu ölümde parmağı olduğu yönünde dedikodular çıktı, Tiberius'un tahta çıkmasını engellemeleri korkusuyla diğer aile üyelerinin sonlarını da hızlandırdığını söyleyenler oldu. Öte yandan temeli olsun olmasın bu tür dedikodulara yol açan, Roma dünyasındaki açıklanamayan ölüm olaylarından biriydi; savaş, doğum ve kaza dışındakilerin çoğunluğu böyleydi. Ayrıca zehirlemenin bir kadının her zaman en gözde silahı olduğu varsayılıyordu. Hiç fiziksel güç gerektirmiyor, sadece beceri istiyordu ve geleneksel bakıcılık rolünü ürkütücü bir şekilde tersine çeviriyordu.

Diğerleri, daha akla yatkın bir şekilde Livia'nın Augustus'tan Tiberius'a geçişin kolaylaştırılmasında önemli rol oynadığına inanıyordu. Kocasının ölümünün an meselesi olduğunu anlar anlamaz Adriyatik'te, beş günlük uzaklıkta olan oğlunu çağırttı. O arada, Tiberius gelip de ölüm ilan edilene kadar Augustus'un sağlığıyla ilgili iyimser duyurular yapmayı sürdürüyordu; yaşlı adamın gerçekten ne zaman öldüğü her zaman tartışma konusuydu. Ama vârisinin gelişinden önce de sonra da olsa, tahta çıkış epeyce sorunsuz gerçekleşmişti. Augustus'un cenazesi öldüğü Nola'dan yüz altmış küsur kilometre uzaktaki Roma'ya, yol üzerindeki kentlerin önde gelen adamlarının omuzlarında taşındı. Taç giyme töreni yoktu; Augustus MÖ 29'daki zaferinden bir şeyler üretmişti, ama imparatorluk tahtını imleyecek özel bir Roma ritüeli yoktu. Öte yandan Tiberius, Augustus'un vasiyetini, bağışladığı mallarını ve gelecekle ilgili diğer talimatlarını açıklamak ve cenaze düzenlemelerini tartışmak üzere senatoyu topladığında, yeni imparator olarak fiilen yönetimi eline almıştı.

İdarecilerin olası sıkıntılardan kaygılandığıyla ilgili birkaç ipucu vardır. Yoksa neden törenin ve cenaze rotasının askerler tarafından

66. Bu, Augustus'la Livia'nın ailesinin ve torunlarının *basitleştirilmiş* bir versiyonu; imparatorlar koyu harflerle yazılı. Evlat edinmelerin ve birden çok evliliğin karmaşıklığıyla birlikte aynı adları taşıyan kişiler aile ağacını kafa karıştırıcı bir hale getiriyor ama şaşırtıcı karışıklık hanedanın özelliğinin bir parçasıydı.

Iulia = M. Atius Balbus
Atia = C. Octavius
= (Octavius) CAESAR AUGUSTUS = Livia Drusilla = Ti Claudius Nero
Octavia = M. Antonius
(Ti Claudius Nero) = TIBERIUS
Vipsania
Drusus Claudius Nero =
Küçük Antonia
Yaşlı Antonia = L. Domitius Ahenobarbus
Germanicus
Drusus Iulius Caesar
= Livia Iulia
? ?
M. Valerius Messalla Barbatus = Domitia Lepida
Faustus Cornelius Sulla
Tiberius Gemellus
Livilla = M. Vinicius
Iulia = Rubellius Blandus
Nero
Cn Domitius Ahenobarbus =
Genç Agrippina = CLAUDIUS
= Valeria Messalina
= Aelia Paetina
Domitia = Passienus Crispus =
Poppaea Sabina = (L. Domitius Ahenobarbus) NERO
= Octavia
Ti Claudius Caesar Britannicus
Cn Pompeius Magnus = Claudia Antonia = Faustus Cornelius Sulla Felix
Claudia Augusta
Anahtar
---------- evlat edinme

korunmasını istesinlerdi ki? Ama her şey barış içinde ve daha savurgan bir ölçekte olsa da yüz elli küsur yıl önce Polybius'a az çok tanıdık gelebilecek bir şekilde gerçekleşmişti. Augustus'un bedeninin değil, sadece başının bir balmumu modeli *rostra*ya yerleştirildikten sonra Tiberius cenaze konuşmasını yaptı. Cenaze alayında sadece Augustus'un değil sanki Augustus hepsinin torunuymuş gibi Pompey ve Romulus dâhil geçmişin büyük Romalıların imgelerine de yer verildi. Cesedin yakılmasının ardından Livia –artık Augusta deniyordu çünkü Augustus onu vasiyetnamesinde resmen ailesine kabul etmişti– Augustus'un göğe yükseldiğini gördüğüne yemin eden bir adama bir milyon sesterce ödül verdi. Augustus artık bir tanrıydı.

İnsan şeklindeki imparator sonuna kadar gizemini sürdürdü. Livia'yı uzun uzun öpmeden önce çevresinde toplanan arkadaşlarına söylediği son sözlerinin arasında bir Yunan komedyasından tipik kurnazca bir alıntı vardı: "Eğer rolümü iyi oynadıysam beni alkışlayın." Bunca yıldır hangi rolü oynamıştı? Bunu merak etmiş olmalılardı. Ve gerçek Augustus neredeydi? Onun repliklerini kim yazmıştı? Bu sorular hâlâ varlığını koruyor. Augustus'un Roma'nın siyasi manzarasını bu kadar değiştirmeyi nasıl becerdiği, kırk yıldan fazla bir süre istediğini yapabilmeyi nasıl başardığı ve kimlerden destek aldığı hâlâ bir muammadır. Söz gelimi, onun (ya da Livia'nın) resmî imgesiyle ilgili kararı kim verdi? Ordu hizmeti ve emekli maaşlarıyla ilgili yeni planın arkasında kimlerle nasıl tartışmalar yaşanmıştı? Bu kadar uzun yaşamasının ne kadarı sadece şansa bağlıydı?

Her şeye karşın, imparator olmak için oluşturduğu geniş çerçeve iki yüzyıldan fazla –ya da bir başka deyişle, bu kitabın ele aldığı dönemin sonuna kadar– sürdü. Bundan sonra göreceğimiz her imparator Augustus'tu ya da en azından onu taklit ediyordu. İmparatorluk unvanlarının arasında Augustus adını da kullanıyorlar ve kuşaktan kuşağa birinden diğerine geçtiği varsayılan özel mühür yüzüğünü devralıyorlardı. Mühür artık Augustus'un ilk gözdesi sfenks değildi.

On yıllar içinde tasarımı, önce Büyük İskender'in sonra da kendi portresiyle değiştirmişti. Augustus'un başı, bir başka deyişle, kendine özgü yüz hatları bütün haleflerinin imzası olmuştu. Yaradılışları, erdemleri, kusurları ya da kökenleri ne olursa olsun, onları hangi farklı isimlerle bilirsek bilelim, hepsi de Augustus'un kurduğu otokrasi modelinin içinde etkinlik gösteren ve geride bıraktığı çözülmemiş sorunlarla uğraşan, onun iyi ya da kötü birer reenkarnasyonlarıydı.

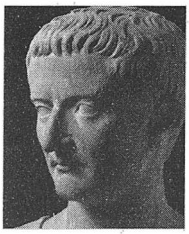
Şimdi –bir başka ölümle başlayarak– bu yeni Augustus serisinin karşılaştığı sorunların bazılarına eğileceğiz.

ONUNCU BÖLÜM

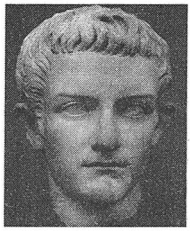
ON DÖRT İMPARATOR

Tahttaki Adamlar

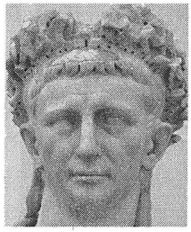
24 Ocak MS 41'de, ilk Augustus'un yatağında ölmesinden yaklaşık otuz, Jül Sezar'ın öldürülmesinden seksen beş yıl sonra Roma'da bir başka vahşi suikast gerçekleşti. Bu defa kurban dört yıl önce büyük amcası yaşlı Tiberius'un ardından tahta çıkan İmparator Gaius'tu; ya da tam adıyla Gaius Iulius Caesar Augustus Germanicus. MS 68-69 arasındaki kısa iç savaş dönemindeki üç kısa ömürlü talip sayılmazsa, Augustus'un ölümüyle İmparator Commodus'un MS 192'de katledilmesinin arasındaki yüz seksen yılda Roma'yı yöneten on dört imparatorun ikincisiydi. Bu imparatorların arasında Roma tarihinin en önemli isimlerinin bazıları da bulunuyor: Gaius'un yerine geçen ve Robert Graves'in *Ben, Claudius* ve *Tanrı Claudius* romanlarında saray politikalarının bilgili ve akıllı gözlemcisi olarak başrol oynayan Claudius; aile cinayeti, lir çalması, Hristiyanlara yönelik zulmü ve yangın çıkarma hastalığıyla ünlü Nero; felsefi kitabı *Kendime Düşünceler* bugün bile çok satan "filozof imparator" Marcus Aurelius ve arenadaki maceraları büyük ölçüde gerçeğe uygun şekilde *Gladyatör* filminde yeniden canlandırılan Commodus. Aralarında modern özgeçmiş yazarlarının bütün yaratıcılığına rağmen sadece birer isim olarak kalmanın pek az ötesine geçebilenleri vardı: söz gelimi, MS 1. yüzyılın sonunda sadece on sekiz ay iktidarda kalabilen yaşlı Nerva.

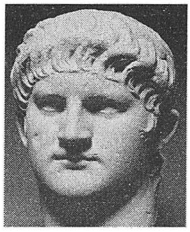
Tiberius
MS 14 - MS 37

Gaius (Caligula)
MS 37 - MS 41

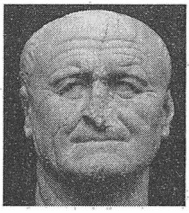

Cladius
MS 41 - MS 54

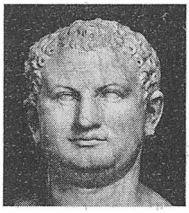

Nero
MS 54 - MS 68

Nero'nun ölümü ile Vespasianus'un tahta çıkışına kadarki sürede kısa dönem imparatorluk yapanlar: Galba, Otho ve Vitellius.

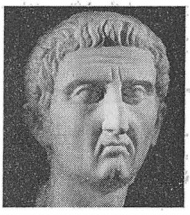
Vespasianus
MS 69 - MS 79

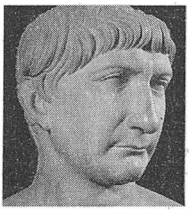
Titus
MS 79 - MS 81

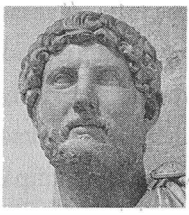
Domitianus
MS 81 - MS 96

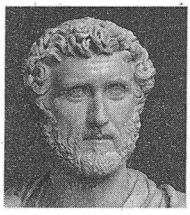
Nerva
MS 96 - MS 98

Treianus
MS 98 - MS 117

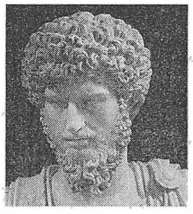
Hadrian
MS 117 - MS 138

Antoninus Pius
MS 138 - MS 161

Marcus Aurelius
MS 161 - MS 180

Marcus Aurelius ile müşterek imparator Lucius Verus
MS 161 - MS 169

Commodus
MS 180 - MS 192

Hanedanlar
Iulio-Claudius
(MS 14-68)

Flevius
(MS 69-96)

"Evlatlık imparatorlar hanedanı
(MS 96-192)

Gaius'un katledilmesi Roma tarihinin bu döneminin en iyi belgelenmiş olaylarından biridir ve bize kesinlikle herhangi bir imparatorun düşüşüyle ilgili günümüze ulaşan en ayrıntılı hikâyeyi vermektedir. Bu olay, Titus Flavius Josephus tarafından olaydan yaklaşık elli yıl sonra yazılmış ansiklopedik Yahudi tarihinin içindeki ayrıntılı bir arasöz olarak modern otuz sayfada anlatılmaktadır. MS 60'larda Romalılara karşı önde gelen isyancılardan biri olan (Joseph ben Matthias adıyla) Titus Flavius Josephus, dinî değil siyasi olarak taraf değiştirmiş ve sonunda neredeyse Roma'da saray yazarı olmuştu. Josephus'a göre Gaius'un katledilmesi, Yahudileri aşağılayan ve hatta Tapınak'a kendi heykelini diktiren bir imparatora tanrıların verdiği bir cezaydı. Öte yandan ayrıntılara bakılırsa, hikâyeyi yeniden anlatırken masasında MS 41'de olanlarla ilgili olaya yakın birisi tarafından yazılmış bir inceleme vardı.

Josephus'un suikast hikâyesi, saray entrikalarından eski senato seçkinlerinin boş sloganlarına, haleflik sorunlarına, tahtta bir imparator olmanın tehlikelerine kadar I. Augustus sonrasındaki yeni siyaset dünyasını zengin bir şekilde gözler önüne seriyor. Dahası, Gaius'un hataları ve başarısızlıklarıyla ilgili hem modern hem de antik çeşitli değerlendirmeler, bu cinayetin arkasında yatan şey ve arkasından neyin geldiği önemli sorulara işaret ediyor: Mesela Roma imparatorlarının saygınlığının nasıl yaratıldığı, başarıları ve başarısızlıklarının nasıl değerlendirildiği ve –daha da temel olarak – imparatorların kişilik ve özelliklerinin, evlilik ve cinayetlerinin imparatorluk yönetimi altındaki Roma'nın geniş tarihini ne kadar anlamamıza katkıda bulunduğuyla ilgili sorulara.

Peki Gaius nasıl ve neden öldürüldü?

Gaius'un Hatası Neydi?

Kendisini evlat edinen babası Augustus'tan MS 14'te göründüğü kadarıyla sorunsuz şekilde tahtı devralan İmparator Tiberius, saltanatının son on yılında giderek münzevi bir hale gelmiş, zamanının çoğunu Capri Adası'nda geçiriyor, başkentle sadece uzaktan iletişim kuruyordu. Gaius'un Tiberius'un MÖ 37'deki ölümünün ardından imparator ilan edilmesi, sevindirici bir değişiklik olarak görülmüş olmalıydı. Daha yirmi dört yaşındaki Gaius'un taht üzerinde her Iulio-Claudius hanedanı üyesi kadar hakkı vardı. Annesi Agrippina, Iulia'nın kızı ve Augustus'un doğrudan soyundan gelen torunuydu. Babası Germanicus –erken ve tahmin edileceği gibi kuşkulu ölümünden önce geleceğin imparatoru olarak tavsiye edilmişti– hem Livia'nın torunu hem de Augustus'un ikinci kuşak yeğeniydi. Gaius'a ebeveynleri yüzünden bugün daha çok bilinen utandırıcı Caligula ("Küçük Çizmecikler") lakabı takılmıştı; kendisi bugün daha çok

68. Bu büst, gösterişli bir göğüs zırhı takmış Gaius'u askerî kıyafetiyle gösteriyor. Başında, savaşta yurttaşlarının canını kurtaran Romalılara geleneksel olarak verilen meşe yapraklarından bir taç, *corona civica* (yurttaş tacı) bulunmaktadır.

bu isimle tanınmaktadır. Küçük bir çocukken onu askerî seferlere götürmüşler ve ona minyatür asker üniformasıyla küçük ordu çizmeleri (Latincesi *caligae*) giydirmişlerdi.

Tahta çıktıktan sadece dört yıl sonra, Praetorian Muhafızları'ndan üç asker tarafından katledilmesi Sezar suikastı kadar kanlı ve karışıktı. Antik dünyada güvenli bir uzaklıktan cinayet nadiren olasıydı. Öldürme genellikle yaklaşmak ve çok fazla kan dökmek anlamına geliyordu. Sezar'ın ve Gaius'un gördüğü gibi, iktidardaki herkes için tehlike en yakınlarından geliyordu: karılarından ve çocuklarından, korumalarından, çalışma arkadaşlarından, dostlarından ve kölelerinden. Yine de iki suikast arasındaki karşıtlık çarpıcıdır ve Cumhuriyet'le imparatorlar döneminin arasındaki değişen zamanların bir göstergesidir. Bir toplantıda, bir dilekçe sunarlarken herkesin gözü önünde Sezar'ı bıçaklayanlar onun senatör arkadaşlarıydı. Gaius evinde, tek başına bir koridorda rejimin iç güvenliğini sağlamaktan sorumlu özel güçlerin bazı üyeleri tarafından paramparça edilerek öldürüldü. Ve karısı küçük kızıyla birlikte cesedi bulduğunda, onlar da ortadan kaldırıldı.

Josephus'un anlattığına göre imparator, I. Augustus'un anısına, ilk imparatorluk çiftinin evlilik yıldönümüne denk getirilen yıllık bir bayramda Palatino Tepesi'ndeki bazı gösterileri seyrediyordu. Sabah gösterisinin sonunda, öğlen yemeğini pas geçmeye –bir başka versiyon bir gece önce aşırı yediği için biraz midesinin bulandığını iddia ediyor– ve tek başına tiyatrodan özel hamamına gitmeye karar verdi. Büyüyen "saray kompleksi"nin parçaları olan iki binanın arasındaki geçitte yürürken üç praetorian, günümüzde astsubay, ona saldırdı. Söylenene göre liderleri Cassius Chaerea'yı harekete geçiren kişisel bir kindi. Chaerea çoğu zaman imparatorun ajanı, işkencecisi ve kiralık katili olarak çalışıyordu ama Gaius'un buna karşılık sürekli ve herkesin içinde kadınsılığı yüzünden onunla alay ettiği sanılıyordu (en gözde sataşmalarından biri de "kız" idi). Bu, Chaerea'nın intikamıydı.

Komployu daha önemli ilkeler de harekete geçirmiş ve askerlerle senatörler arasında yaygın destek bulmuş olabilirdi. Gaius'un kötülüklerini anlatan pek çok hikâye bunu gösteriyor da olabilir. Kız kardeşleriyle cinsel ilişki kurması ve atını konsül yapmak gibi çılgınca planları dillere düşmüştü. İşe yaramaz inşaat projeleri spektrumda doğa yasalarına hakaretle gülünç gösteriş arasında bir yerde duruyordu. (Birden fazla antik yazarın betimlediği sahnede, onu Napoli Körfezi'ne dizilmiş teknelerin üzerine yerleştirilmiş bir platformdan, üzerinde Büyük İskender'in zırhıyla at sırtında hoplayarak geçişini hayal edin...) Yürekli askerler bir Fransız kumsalında deniz kabukları aramaya gönderilerek utanç verici bir şekilde aşağılanmışlardı. Dahası çilekeş Roma aristokrasisine yönelik şen tehditleri efsane olmuştu. Bilinen bir olayda, iki konsülün yanında uzanırken kahkahalarla gülmeye başlamıştı. Konsüllerden biri, "Neye gülüyorsunuz?" diye kibarca sormuştu. "Gırtlaklarınızın şuracıkta kesilmesi için bir baş sallamamın yeteceği düşüncesine," diye bir yanıt gelmişti. Chaerea yapmasaydı bıçağa bir başkası sarılırdı.

Suikastın tam gerekçeleri ne olursa olsun, bu yeni bir politikaydı: kapalı kapılar ardında iş yapan bir suikast timi ve kurbanın yakın aile üyelerini de aynı kaderi paylaşmaya zorlayan bir hanedan cinayeti. Kimse Jül Sezar'ın karısının peşine düşmemişti. Augustus'un Roma lejyonlarının siyasetten uzaklaştırılmasına yönelik büyük ölçüde başarılı girişimlerine rağmen, kentte konuşlanmış birkaç askerin isterlerse muazzam miktarda bir güç kullanabileceği de açıktı. MÖ 41'deki olay, bir grup muhalif praetorianın bir imparatoru öldürmesi değildi; Praetorian Muhafızları hemen kendi haleflerini tahta geçirmişti. İmparatorun, vahşilikleri yolsuzluğa karşı bir güvence olarak düşünüldüğü için seçilmiş olan en yakın kişisel korumaları, Cermenlerden oluşan küçük bir özel milis gücü de bundan sonra olanlarda kanlı bir rol oynadı.

Cinayet haberi duyulur duyulmaz Cermenler gaddar, vahşi bağlılıklarını kanıtladı. Palatino Tepesi'nde koşturuyor, tertibe

katıldığından kuşkulandıkları herkesi öldürüyorlardı. Bir senatör birkaç saat önce dinî bir ayinde kurban ettiği hayvanın, togasına sıçrayan kanları imparatorun öldürülmesine katılmış olabileceği izlenimi verdiği için katledildi. Ayrıca imparator gittikten sonra hâlâ tiyatroda sohbet eden insanlara dehşet saldılar. Bu seyirciler, iyiliksever bir hekim müdahale edene kadar içeride mahsur kaldı. Hekim suikastın ardından yaralananları tedavi etmek için oraya gelmişti ve tıbbi malzemeler getirmeleri bahanesiyle masum seyircilerin tahliye edilmesini sağladı.

O arada senato, Capitol Tepesi'ndeki Jüpiter Tapınağı'nda, Cumhuriyet'in büyük simgesel anıtında toplanmıştı, siyasi köleliğin sona erişi ve özgürlüğün geri dönüşüyle ilgili güzel şeyler söyleniyordu. Özgürlüğün kaybedilmesinden bu yana yüzyıl geçtiğini hesaplamışlardı –muhtemelen MÖ 60'da Pompey, Sezar ve Crassus'un Üçlü Çete olarak yaptığı anlaşmayı dönüm noktası olarak kabul ediyorlardı– ve bu onu yeniden kazanmak için özellikle uğurlu bir andı. Konsül Gnaeus Sentius Saturninus en coşkulu konuşmayı yaptı. Cumhuriyet'i hatırlayamayacak kadar genç olduğunu kabul ediyordu ama "tiranlıkların devlete doldurduğu kötülükleri" kendi gözleriyle görmüştü. Gaius'un ölümüyle yeni bir gün doğmuştu: "Artık başınızda kenti mahveden bir despot olmayacak... son zamanlarda tiranlığı besleyen şey tembelliğimiz... Huzurun keyfiyle güçsüzleşip köleler gibi yaşamayı öğrendik... Şimdi ilk görevimiz tiranı öldürenlere mümkün olan en yüksek şeref payelerini vermek." Bu, kulağa etkileyici geliyordu ama kof olduğu ortaya çıktı. Saturninus konuştuğu süre boyunca, bağlılıkla Gaius'un başını taşıyan her zamanki mühür yüzüğünü takıyordu. Sözlerle takı arasındaki tutarsızlığı fark eden bir gözlemci, kalkıp yüzüğü Saturninus'un parmağından çekip çıkardı.

Bütün gösteri her koşulda çok geç kalmıştı. Senatonun gücünü yetersiz bulan ve Cumhuriyet'e dönüş arzusu taşımayan Praetorian Muhafızları yeni bir imparator seçmişti bile. Hikâyeye göre, Gaius'un

elli yaşındaki amcası Claudius, şiddet ve kargaşadan korkup bir başka karanlık geçide saklanmıştı. Gel gör ki praetorianlar tarafından çabucak bulunmuş ve kendisinin de öldürüleceğinden korkarken imparator ilan edilmişti. Livia ve Augustus'la olan kan bağı onu herkes için akla yatkın bir aday haline getiriyordu ve el altındaydı.

Arkadan gergin görüşmeler, özenli tanıtım ve uygunsuz kararlar geldi. Claudius praetorianların her birine büyük miktarda para verdi: Biyografi yazarı Suetonius sanki Augustus aynı şeyi yapmamış gibi, Claudius'u, "askerlerin bağlılığını sağlama almak için rüşveti kullanan ilk imparator," diye eleştirmişti. Senatörler Cumhuriyet özgürlüğü fikrinden vazgeçmişti ve çok geçmeden çoğu Claudius'un tahtı resmen kabul etmesinden başka bir şey istemez halde çabucak taşradaki konutlarının güvenliğine sığındı. Chaerea ve bir suikastçı daha, "mümkün olan en yüksek şeref payesini" alacaklarına idam edildiler, yeni imparatorun danışmanları, eylem şerefli olsa da yine de tekrarının engellenmesi için sadakatsizliğin cezandırılması gerektiğini şiddetle savunuyordu. Claudius gönülsüz bir hükümdar olduğunu, kendisi istemediği halde iktidara getirildiğini iddia etmeyi sürdürüyordu. Bu doğru olabilirdi ama gönülsüzlük gösterisi sıklıkla acımasız hırsa güçlü bir kılıf oluşturuyordu. Çok geçmeden Roma dünyasındaki heykeltıraşlar zamana uydu ve Gaius'un gerekenden fazla büstlerini yaşlı amcasının, yeni imparatorun kabul edilebilir yüz hatlarını yansıtabilmek için elden geçirmeye başladı.

Bu olaylar Augustus'un ölümünden neredeyse otuz yıl sonra Roma otokrasisinin politikalarının canlı görüntüleriydi. Senatonun Cumhuriyet'in yeniden kurulmasındaki etkisiz tutumu sadece eski yönetim sisteminin tamamen sona erdiğini, onun, hiç yaşamamış olanların nostaljik bir fantezisinden başka bir şey olmadığını kanıtlamaya yarıyor. Josephus'un ima ettiği gibi, yüzüğünde imparatorun portresini taşırken yüksek sesle Cumhuriyet yönetimine dönmeyi savunan bir kimse, Cumhuriyet yönetiminin ne olduğunu anlamamıştır. Suikastın arkasından gelen karışıklık ve şiddet, sadece

bir tiyatro oyunun sahnelendiği huzurlu bir sabahın bir katliama dönüşmesinin ne kadar kolay olduğunu göstermekle kalmamakta aynı zamanda senato, askerler ve sıradan insanlar arasındaki her çeşit farklı siyasi görüşe işaret etmektedir. Zengin ve ayrıcalıklıların çoğunluğu, bir tiranın ölümünü kutluyordu. Yoksullarsa kahramanlarının ölümüne ağlıyordu. Josephus, "gerçeği kabullenmek istemeyen" ve Gaius'un iyileşip Forum'da dolaştığı yönündeki düzmece söylentilere sevinçle inanan kadınların, çocukların ve kölelerin aptallığını aşağılıyordu. Onun ortadan kaldırıldığını görmeye sevinenlerin daha sonra olması gerekenleri kabul etmediği yeterince açıktı. Pek çoğu imparatorlarının suikasta kurban gittiğini görmek istemiyordu.

Bu görüş farklılıkları, inançlara meydan okumakta ve bazı büyük tarihsel sorular ortaya atmaktadır. Gaius sürekli resmedildiği kadar korkunç muydu? Josephus'un öne sürdüğü gibi, halk

69. Claudius'un büstünün, özellikle de saçlarının bu biraz kötü görüntüsü, kimlik değişiminden kaynaklanmaktadır. Gaius'un başı yeniden oyulup halefinin başına dönüştürülmüş. Bu, önceki rejimin silinmesinin güzel bir simgesiyken aynı zamanda bireyler arasında düşündüğümüzden daha az farklar olduğunu da hissettirmektedir.

kalabalıklara ölçüsüzce cömert jestler –bir defasında Forum'daki bir binanın tepesinden seyredenlere gerçekten para yağdırdığını anlatılıyordu– yaptığı söylenen bir imparatora kanmış mıydı? Belki de kanmışlardı. Ne olursa olsun Gaius'un fenalıklarıyla ilgili bize kalan alışılmış hikâyelerin çoğundan kuşkulanmak için bazı güçlü nedenler vardır.

Bu hikâyelerin bazılarına inanmak gerçekten zordur. Napoli Körfezi'ndeki teatral davranışını dışarıda bırakırsak, Roma'da Palatino Tepesi'nden Capitol Tepesi'ne ulaşan, hiçbir izi kalmamış dev bir köprü gerçekten de yapmış olabilir miydi? Hikâyelerimizin çoğu imparatorun ölümünden yıllar sonra yazılmıştı ve en aşırı görünenleri bile incelendikçe daha zayıf görünüyor. Deniz kabuklarıyla ilgili olanı, hem "deniz kabukları" hem de "askerî barakalar" anlamına gelen Latince *musculi* sözcüğünün yarattığı karışıklıktan kaynaklanıyor olabilir. Askerler aslında deniz kabuğu avına çıkmamış, geçici bir kampı boşaltıyor olabilir miydi? Dahası ensestle ilgili günümüze ulaşan ilk atıf MS 1. yüzyılda ortaya çıkıyor; bunun en açık kanıtı kız kardeşi Drusilla'nın ölümünden duyduğu derin üzüntü olsa da bu, cinsel ilişki için pek de sağlam bir kanıtı değildir. Bazı modern yazarların Gaius'un verdiği ziyafetlerin, "altındaki" kız kardeşleri, "tepesindeki" karısıyla seks partilerine benzediği düşüncesi sadece –"alttaki" ve "üstteki"– yemek takımlarına değinen Suetonius'un sözlerinin yanlış çevirisine dayanıyor. Gaius'un masum ve iyiliksever bir hükümdar olduğunu, fena halde yanlış anlaşıldığını ya da sürekli yanlış tanıtıldığını düşünmek saflık olurdu. Öte yandan gerçeklik payı ne kadar olursa olsun, onun hakkındaki öykülerin –büyük ölçüde ölümünden sonra, tahttaki meşruluğu kısmen selefinin ortadan kaldırılmasının haklı olduğu görüşüne bağlı olan yeni imparatorun, Claudius'un yararına yazılmış– birbirinden ayrılamaz bir gerçek, abartı, kasıtlı yanlış yorumlama ve düpedüz uydurma karışımı olduğu yönündeki sonuca karşı çıkmak zordur. Antonius'a kara çalmanın Augustus'un çıkarına olduğu gibi, gerçek ne olursa olsun Gaius'a

sövüp saymak da Claudius rejiminin ve yeni imparatorun yönetimi altında olan ve eskiyle aralarına mesafe koymak isteyen kişilerin de çıkarınaydı. Bir başka deyişle Gaius bir canavar olduğu için katledilmiş olabilirdi ama katledildiği için canavarlaştırılmış olması da aynı ölçüde mümkündür.

Bununla birlikte –bütün kuşkuları görmezden gelerek– hikâyelerin tümüyle doğru olduğunu, halkın kolayca kandırıldığını ve Roma'nın bir klinik psikopatla bir Stalin arasında bir yerlerde gezen çılgın bir sadistin yönetimi altında olduğunu varsayın. Gerçek şu ki, imparatorların sürekli bir demirbaş haline geldiğini kesin olarak ortaya koymasının ötesinde, Gaius'un öldürülmesinin imparatorluk yönetiminin uzun tarihinde önemli bir etkisi olmamıştı. MS 41'deki suikastçıların, bir otokratı (Jül Sezar) öldürüp yerine bir diğerini (Augustus) geçirmekten başka bir şey yapmayan MÖ 44'teki suikastçılarla ortak noktası buydu. Gaius'un öldürülmesinin yarattığı bütün heyecana, beklentiye, anın belirsizliğine ve gerçekçi olmadığı kadar kısa da süren Cumhuriyetçilikle flörte rağmen son ürün, yerini aldığından çok da farklı olmayan bir başka imparatordu. Claudius ölümünden sonra Gaius'tan daha iyi ve daha edebî bir üne kavuşmuştu çünkü anısına sövmek evlatlığı ve halefi Nero'nun açıkça çıkarına değildi. Ne var ki onun da tatsız bir gaddarlık ve suç sicili vardı (eskiden kalma bir hesaba göre, saltanatında altı yüz senatörden otuz beşi ve üç yüz binici idam edilmişti) ve Roma iktidar yapısında aynı mevkiyi dolduruyordu.

Eski imparatorun büstlerinin elden geçirilmesinin mesajlarından biri budur. Bu akıllıca değişiklikleri kısmen ekonomik sağduyu harekete geçirmiş olmalıydı. MS 41'de bir Gaius büstünü bitirmek üzere olan bir heykeltıraş parasını ve zamanını tahttan indirilmiş bir hükümdarın işe yaramaz büstüne harcadığını görmek istemezdi; onu yeniden biçimlendirip tahttaki yeni adama benzetmek çok daha iyiydi. Değişikliklerin bazıları simgesel bir ortadan kaldırma biçimi de olabilirdi. Romalılar çoğunlukla yıldızı sönenleri

kayıtlardan çıkarmaya çalışıyor, evlerini yıkıyor, heykellerini parçalıyor ve (genellikle temelde unutmak istedikleri isimlere dikkat çekmeye yarayan kaba keski işaretleriyle) yazıtlardaki isimlerini siliyordu. Augustus ve kargalar gibi, altta yatan bir başka nokta da imparatorların farklı olmaktan çok birbirlerine benzediği ve birini diğerine çevirmek için sadece bazı yüzeysel değişiklikler gerektiği yönündedir. Suikastlar büyük imparatorluk anlatısındaki önemsiz kesintilerdi.

"İyi İmparatorlar" ve "Kötü İmparatorlar" mı?

Tiberius'la Commodus arasındaki neredeyse iki yüzyıllık otokrasinin, üç emperyal hanedandan on dört imparatorun standart hikâyesi, tahttaki adamın erdemlerine ve kötülüklerine ve otokratik gücü istismarına ve kullanmasına odaklanıyor. "Roma yanarken keman çalan" (daha doğrusu, MS 64'te kent büyük bir yangında yok olurken sorumsuzca lir çalan), bir tekneyi batırarak annesini öldürme girişimini yüzüne gözüne bulaştıran (yaratıcılık, acımasızlık ve saçmalığın tuhaf bir karışımı) ya da Romalıların yeni dine karşı dağınık şiddet eylemlerinin ilki olarak, sanki büyük yangının sorumlusu onlarmış gibi Hristiyanlara zulmeden Nero olmadan Roma tarihini düşünmek zordur. Yine de Nero emperyal sadizmin farklı biçimlerinin geniş repertuvarından sadece birisidir.

Gladyatör kıyafeti giyen ve Kolezyum'un en ön sıralarındaki senatörleri onlara bir devekuşunun kesik kafasını sallayarak tehdit eden Commodus, çoğunlukla yozlaşmış otokrasinin gülünç sadizmini özetlemek için kullanılır. Olayı anlatan bir görgü tanığı dehşete düştüğünü ama aynı zamanda kahkahalarını zor tuttuğunu, kıkırdamalarını bastırmak için başındaki defne tacının birkaç yaprağını yolup ağzına tıkmak zorunda kaldığını itiraf ediyor. Söylenene göre, oğlanlara ("küçük balıklara") suyun altında cin-

sel organlarını dişleten münzevi Tiberius'un havuzunda yaşayan tuhaflıklar, emperyal gücün sömürücü cinselliğine işaret ediyor; bu sahneler Bob Guccione'nin 1970'lerde çektiği *Caligula* filminde eğlenceli bir şekilde yeniden canlandırılmıştı. Daha da ürkütücü olanı, Domitianus'un sadizmi nasıl tek başına bir eğlenceye çevirdiğinin hikâyesidir. Kendini tek başına odasına kapattığı, sineklere eziyet edip onları kalemiyle öldürerek saatler geçirdiği söyleniyor. Bir defasında birisi, "İmparatorun yanında kimse var mı?" diye sormuş. Bir saray adamının sert yanıtı, "Bir sinek bile yok," olmuş. Dikkat çekici emperyal erdemin nadir örnekleri de vardır. İmparator Marcus Aurelius'un felsefe alanındaki *Kendime Düşünceler* adlı eseri çoğu klişe olsa da bugün hâlâ kişisel gelişim grularından eski ABD Başkanı Bill Clinton'a kadar pek çok hayran, alıcı ve destekçi buluyor. Domitianus'un babası Vespasianus'un kahramanca sağduyusu ünlü olmayı hak ediyor. MS 69'da ölçüsüz Nero'nun ardından tahta çıkan Vespasianus'un antik çağların çamaşır yıkama ve kumaş üretimi endüstrisinin temel bileşenlerinden olan insan idrarına vergi koyacak kadar akıllı bir maliye yöneticisi olduğu söyleniyordu. Konuyla ilgili *"Pecunia non olet"* ("Paranın kokusu yoktur") şeklindeki hazırcevap bir nükteyi dile getirmediği neredeyse kesindir. Kendisininki dâhil imparatorluk gösterişlerinin değersizliğini göstermekle de ünlüydü. MÖ 71'deki zafer alayının sonunda, altmış yaşındayken bütün gün hoplayıp zıplayan bir arabada ayakta durduktan sonra, "Bu yaşta zafer alayı isteyecek kadar aptal bir ihtiyar olmanın cezasını çektim," dediği sanılıyor.

Bu imparatorlar Roma dünyasının en renkli çizilmiş karakterlerinden bazılarıdır. Öte yandan togalarını savurmalarından kelliklerine kadar ilgi çekici ayrıntılar bizi Gaius'un hikâyesinin altında çoktan kendini gösteren daha temel sorulardan uzaklaştırabiliyor. Roma tarihini imparator yaşam öyküleri açısından görmek ya da imparatorluk hikâyesini imparator (ya da hanedan) ölçüsünde parçalara bölmek ne kadar yararlıdır? Bu hükümdarların bize ulaşan

standart imgeleri ne kadar doğrudur? İmparatorun kişiliği tam olarak ne anlatıyordu? Tahttaki adamın özellikleri ne kadar ve kimin için önemliydi?

Antik yaşam öyküsü yazarları, tarihçiler ve siyasi analistler şüphesiz çok önemli olduklarına inanıyordu ve bu yüzden Augustusların kusurları ve başarısızlıkları, ikiyüzlülükleri ve sadizmleri ve zaman zaman büyük sabırları ya da hoşgörülü şakacılıklarına odaklanmışlardı. Suetonius, MS 68 ve 69'daki kısa ömürlü talipler de dâhil Jül Sezar'dan Domitianus'a kadar olan imparatorların yaşamlarını anlatan *On İki Sezar'ın Yaşamı* adlı kitabında, aktardığım açıklayıcı kişisel öykülere büyük önem veriyor ve öznelerinin yeme alışanlıkları, giyim tarzları, cinsel yaşamları ve esprilerinden son sözlerine kadar zekice ifadeleri gibi ince ayrıntılara dikkat çekiyordu. Tiberius'un aknesini, Claudius'un tekrarlayan sindirim güçlüğünü ve Domitianus'un fahişelerle birlikte yüzme alışkanlığını buradan öğreniyoruz.

Çok daha entelektüel Publius Cornelius Tacitus bile bu denli kişisel ayrıntılardan hoşlanıyordu. Domitianus'la sona eren ilk iki imparatorluk hanedanını anlattığı hikâyede, başarılı senatör ve kötümser tarihçi Tacitus, –MS 2. yüzyıl başındaki Traianus egemenliğinin güvenli uzaklığından yazılmış bile olsa– eski dünyadan günümüze ulaşan en sert siyasi yozlaşma çözümlemesini sunuyor. Kesinlikle büyük resmi görmüştü. Tiberius'tan Nero'ya Iulio-Claudius imparatorlarının tarihini anlattığı *Annales*'inin (ya da *Chronicles*) ilk cümlesi sadece, "Başlangıcından beri Roma kentini krallar yönetti"dir: *"Urbem Romam a principio reges habuere."* Sadece altı Latince sözcükle, rejimin ideolojik temellerine ve Augustusların eski anlamda bir monarşi olmadıkları ısrarına doğrudan bir meydan okumaydı bu cümle. Yine de Tacitus sürekli olarak görüşlerini tahttaki bireylerin kişiliklerine ve suçlarına dayandırıyordu. Söz gelimi, insanın saflığı ve emperyal acımasızlıkla ilgili korkunç bir ayrıntıya da yer vererek Nero'nun annesi Agrippina'yı teknede öl-

dürme girişimini abartıp çok kötü bir şekilde süslü bir hikâyeye dönüştürüyordu. Agrippina cesurca kıyıya yüzerken boğulmakta olan hizmetçisi canını kurtarmak için imparatorun annesi olduğunu haykırıyordu: Bu çaresiz yalan kadının Nero'nun adamları tarafından hemen katledilmesine yol açmıştı.

Roma imparatorlarıyla ilgili büyük modern yazı geleneğinin büyük bölümünü benzer açıdan, iyi ve kötü imparator karakterleri oluşturuyor. *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı yapıtı 1776'dan başlayarak bölümler halinde yayımlanan Edward Gibbon'ın sözlerinin daha sonra gelen tarihçi kuşakları üzerinde çok büyük etkisi olmuştu. Başlığındaki ana konuya girmeden önce, Gibbon kısaca Tiberius'la Commodus arasındaki daha önceki tek adam yönetimi dönemi üzerinde düşünmekte ve MS 2. yüzyılın imparatorlarını göklere çıkarmaktadır. 18. yüzyıla özgü kendine güvenle yaratılmış unutulmaz özdeyişi hâlâ alıntılanmaktadır: "Eğer bir insandan, insan ırkının tarihi boyunca en mutlu ve zengin olduğu dönemini belirlemesi istenseydi hiç şüphesiz cevap, Domitianus'un ölümü ile Commodus'un tahta çıkışı arasında geçen dönem olurdu"; yani çoğu kişinin "iyi imparatorlar" dediği dönem: Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius ve Lucius Verus.

Gibbon, bunların, kişilikleri ve otoriteleri "istem dışı saygı gerektiren" ve "özgürlük imgesinden zevk alan" hükümdarlar olduğunu belirtiyor. Tek üzüntülerinin, seleflerinin neredeyse hepsinin geçmişte yaptığı gibi, hak etmeyen bir halefin ("ahlaksız bir genç ya da kıskanç bir tiran") çok geçmeden ortaya çıkıp her şeyi mahvedeceğini bilmeleri olması gerektiği sonucuna varıyor: "kötü, katı yürekli Tiberius, öfkeli Caligula, zayıf Claudius, utanmaz ve zalim Nero... ve yüreksiz gaddar Domitianus".

Bu, neredeyse iki yüzyıllık Roma tarihini özetlemenin buyurganca bir yoludur. Gibbon tarihçilerin "tereddütsüz" hüküm verdiği ve Roma dünyasının yaşamak için kendilerininkinden çok daha iyi

bir yer olduğuna inanmaya hazır olduğu bir çağda yaşamıştı. Bu, aynı zamanda pek çok nedenden ötürü çok yanıltıcıdır. Birbirinden farklı hükümdarları standart, basmakalıp imgelere uydurmak kolay değildi. Gibbon –aforizmanın olağanüstü kesinliğini bozduğu için bugün nadiren alıntılanan satırlarında– gözdelerinden Hadrianus'un kibirli, kaprisli ve acımasız, mükemmel bir prens kadar kıskanç bir tiran olabileceğini kabul ediyordu. Gibbon, Hadrianus'un bir yapı tasarımıyla ilgili anlaşmazlık yüzünden mimarını idam ettirmesinin öyküsünü biliyor olmalıydı; eğer doğruysa, bu, Gaius'a yakışan bir emperyal taciz olayıdır.

Nazik filozof imparator Marcus Aurelius'un bazı modern hayranları, onun Cermenlere yönelik, hâlâ Roma'nın ortasında duran anma sütunundaki savaş sahnelerinde gururla resimlenen zulmünün

70. Marcus Aurelius'un sütunundan tipik bir Roma şiddeti sahnesi. Elleri bağlı Cermen tutsaklar sıraya dizilip teker teker öldürülüyordu. Yerde, bedeninin yanında duran kafa özellikle dehşet verici bir ayrıntıdır.

vahşiliği üzerinde düşünselerdi ona daha az hayranlık duyarlardı; bu sütun daha az tanınsa da, açıkça Traianus'un sütunuyla rekabet etmesi hedefleniyordu ve dikkatle selefininkinden biraz daha uzun yapılmıştı (bakınız Görsel 10).

Bütün o gerçekle kurguyu birbirinden ayırma sorunlarını, Gaius'un kötülükleriyle ilgili pek çok hikâyede de buluyoruz. İmparatorların sınırı aşmalarıyla ilgili pek çok kadim hikâye, şüphesiz Romalıların endişeleri, şüpheleri ve önyargılarına dair unutulmaz bilgiler sunuyor. Romalı yazarların kötü imparatorların fenalıklarını açığa vurmasını tam olarak nasıl hayal ettiği bize Romalıların kültürel sanıları ve daha genel olarak ahlakıyla ilgili, havuzlarda sekse yüklenen –hâlâ da öyle– özel heyecandan sinek zulmüne şaşırtıcı şekilde karşı çıkılmasına (muhtemelen dünyada Domitianus'un hobi olarak canını yakamayacağı kadar ufak hiçbir şey olmadığının bir işaretiydi bu) kadar muazzam miktarda şey söyleyebiliyor. Yine de bu anlatılar imparatorluk yönetiminin gerçekliğinin kanıtı olarak, neredeyse her zaman birbirinden ayırması olanaksız doğru bildirme, abartı ve tahmin işinin karışımı olmayı sürdürüyorlar.

Sarayın kapalı kapılarının ardında neler olduğu çoğu zaman sırdı. Bazı gerçekler sızıyor, halka bazı açıklamalar yapılıyordu ama genelde komplo teorileri ortaya atılıyordu. Neredeyse trajik bir tekne kazasını beceriksiz bir cinayet girişimine çevirmek çok zor bir şey değildi (Tacitus, Agrippina'nın hizmetçisinin aptalca gambitini nereden bilebilirdi ki?). Şehir efsaneleri diyebileceğimiz şeyden çok fazla vardı. Farklı hükümdarların yaşam öykülerinde aşağı yukarı aynı hikâyeler ve görünüşe göre hazırlıksız nükteler bulunuyor. İğneleyici bir şekilde, ölü bulunana kadar kimsenin bir imparatora karşı komplo kurulduğuna inanmayacağını belirten Domitianus muydu yoksa Hadrianus muydu? Belki ikisi de aynı şeyi dile getirmişti. Belki Domitianus türetmiş, Hadrianus da tekrarlamıştı. Bu, belki de yüksek mevkilerin tehlikeleriyle ilgili hemen hemen her hükümdara söyletilebilecek uygun bir klişeydi.

Daha genel olarak, rejim değişikliği politikasının her imparatorun tarihe nasıl geçeceğinin üzerinde büyük etkisi olmuş, imparatorluk kariyerleri ve karakterleri onların arkalarından gelenlerin çıkarlarına uygun şekilde değiştirilmişti. Roma tarihinin temel kuralı, suikasta kurban gidenlerin Gaius gibi şeytanlaştırılmasıdır. Yatağında ölüp yerine oğlu ya da doğal veya evlat edinilmiş vârisi geçenler varlığını Roma'nın başarısına adamış, kendini çok ciddiye almayan, cömert ve babacan karakterler olarak övülüyordu.

Son zamanlarda bu dillere düşmüş canavar imparatorların bazılarına saygınlığını yeniden kazandırmaya yönelik birkaç cesur, revizyonist girişimi harekete geçiren de bu etmenlerdir. Çok sayıda modern tarihçi özellikle Nero'yu sözüm ona MS 64'teki büyük yangını sadece gösterinin tadını çıkarmak için değil, kocaman yeni sarayı Altın Ev'e arazi açmak için çıkaran bencil, ana katili piromanyaktan çok onun yerine geçen Vespasianus'la başlayan Flavianus hanedanının propagandasının kurbanı olarak ortaya koyuyor. Bu tarihçiler, yangının ardından evsiz kalanlara yönelik etkili yardım önlemlerinin maddi destekçisinin Nero olduğunu Tacitus'un bile kabul ettiğini işaret ediyor; ayrıca yeni konutunun bütün o şatafatıyla sözüm ona ölçüsüzlüğü pinti Vespasianus'la oğullarının yapının bir bölümüne kendi evleri olarak el koymalarını engellememişti. Yine Nero'nun MS 68'deki ölümünden sonraki yirmi yılda, imparatorluğun doğu kesimlerinde lirleriyle birlikte üç sahte Nero ortaya çıkmış, her biri bütün intihar haberlerine karşın kendisinin imparator olduğunu söyleyerek hâlâ yaşadığı savıyla tahtta hak iddia etmişti. Hepsi de çabucak saf dışı bırakıldı ama bu düzenbazlık Roma dünyasının bazı bölgelerinde Nero'nun sevgiyle hatırlandığını gösteriyordu: Kimse herkesçe nefret edilen bir imparatorun kılığına girerek iktidarı ele geçirmeye çalışmaz.

Bu tarihsel şüphecilik sağlıklı olsa da daha büyük bir noktayı kaçırıyor: Suetonius ve diğer antik yazarların görüşleri ne olursa olsun, imparatorların özellikleri ve kişilikleri imparatorluğun çoğu

sakini ya da Roma tarihinin temel yapısı ve büyük gelişmeleri için çok önemli değildi.

Başkent seçkinlerinin bazı üyeleri imparatorun danışmanları, senato ve saray çalışanları için muhtemelen önemliydi. Genç İmparator Nero'yla günlük işleri yürütmek, ondan önce Claudius'la ya da ondan sonra Vespasianus'la olduğundan daha sıkıntılı olabilirdi. Capri'deki sığınağındaki Tiberius'un ya da Roma dünyasındaki gezilerinden birine çıkan Hadrianus'un (müzmin gezgindi, ülkesinden çok yurt dışındaydı) yokluğu –bir noktada, kısa bir süreliğine Hadrianus'un sekreteryasında çalışmış olan Suetonius'u da kapsayarak– yönetimi etkilemiş olmalıydı.

71. Nero'nun Altın Evi'nin dekorasyonundan bir kesit. Ayakta kalan, ağırlıklı olarak daha sonraki Traianus Hamamları'nın temellerinin içinde korunan bölümleri etkileyici ama yazılı betimlemelere tam olarak uymuyor. Çeşitli iyimser iddialara rağmen, döner yemek salonunun net bir izi bulunamadı. Dekorasyonun bu kadarı korunmuş ve bu, sarayın hizmet konutlarından gelen Rönesans ressamları (kopyalamak için özellikle kazıp çıkarmışlardı) üzerinde böyle bir etki yapmış olabilirdi.

Bu dar çemberin dışında, hele hele bir imparatorun cömertliğinin sokaktaki kadın ve erkekleri etkileyebileceği Roma kentinin kesinlikle dışında, tahtta kimin oturduğu ya da kişisel alışkanlıklarıyla entrikaları pek de büyük bir fark yaratamazdı. Dahası hükümdarın kişiliğinin, temel yönetim şablonunu ülkede ya da ülke dışında dikkate değer bir şekilde etkilediğine dair hiçbir işaret yoktur. Gaius, Nero ya da Domitianus gerçekten resmedildikleri kadar sorumsuz, sadist ve deli olsalardı da bunun Roma siyasetinin ve imparatorluğun manşet hikâyelerin ardında nasıl çalıştığı üzerindeki etkisi çok az olurdu ya da hiç olmazdı. Utanç verici oğlancılık dedikoduları ve hikâyelerinin altında (örtbas edildikleri kadar renk veren), Gibbon'ın özenle yaratılmış aforizmalarının uzağında, bütün dönem süresince dikkat çekecek ölçüde değişmez bir yönetim yapısı ve –göreceğimiz üzere– değişmez bir sorunlar ve gerilimler yığını vardı. Hükümdarların huylarına değil, imparatorluk yönetimine anlam kazandırmak için anlamamız gerekenler bunlardır. Sonuç olarak hiçbir at, gerçekten de konsül yapılmamıştı.

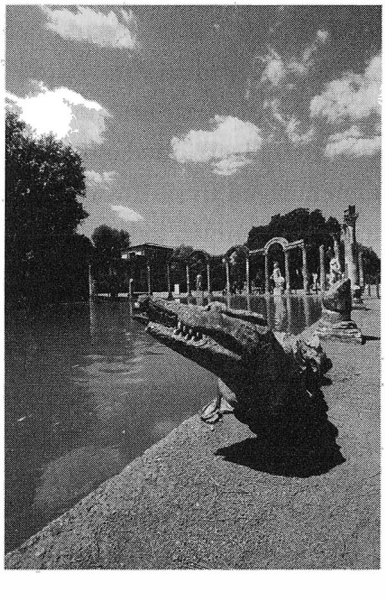
Zirvedeki Değişiklikler

Bu MS 14'le 192 arasında her şey aynı kaldı demek değildir. Bu dönemde emperyal gücün görkemli merkezinde müthiş bir genişleme vardı; imparatorluk yönetiminin personeli tanınmayacak kadar büyümüştü ve altyapı çok daha karmaşık hale gelmişti. Dahası MS 2. yüzyıl başında imparator, uyruklarına çok farklı görünmeye başlamıştı.

İlk Augustus hemen hemen geleneksel Roma aristokratları gibi göstere göstere yaşıyordu (ve bu kısmen gösteriydi). Ancak onlarca yıl sonra, imparatorlar Batı dünyasında benzeri olmayan bir şatafat ve ölçüsüzlük içinde yaşar olmuştu. Roma kenti Pompeii bu değişimin ölçüsüyle ilgili açık bir fikir vermektedir. MS 2. yüzyılda Pompeii'deki

en büyük ev (orada bulunan bronz dans eden faun heykeli nedeniyle bugün Faun Evi olarak biliyoruz), Büyük İskender'in fethettiği toprakların bazı bölümlerini ele geçiren ya da bunlar kendilerine verilmiş olan bazı Doğu Akdeniz krallarının saraylarıyla kabaca aynı boyuttaydı. MS 2. yüzyılda, Hadrianus'un Roma'ya birkaç kilometre uzaklıktaki Tibur'da yaptırdığı "villa" (bugün örtmeceli olarak böyle deniyor) Pompeii kentinden daha büyüktü. Ayrıca orada –Mısır su kanallarından Knidos kentindeki ünlü Afrodit Tapınağı ve tanrıçanın daha da ünlü çıplak heykeline kadar– en büyük imparatorluk anıtları ve hazinelerinin replikalarıyla birlikte kendisine minyatür bir Roma İmparatorluğu yaptırmıştı.

O arada, Augustus'un Palatino Tepesi'ndeki birkaç evi büyüyüp tam bir saray haline gelmişti. Nero abartılı konut inşaatı alanında ilk imparatorların en dillere düşmüş olanıydı. Altın Ev'i en gelişmiş lüks ve mühendisliği bünyesinde barındırıyordu ama boyutu da o kadar çarpıcıydı. Söylenenlere göre, yüzyıllar sonra Versailles Sarayı'nın

72. Mısır havası veren timsah heykeli, Hadrianus'un Tibur'daki villasının süs havuzunun kenarına yerleştirilmiş. Bu villa Nero'nun Altın Ev'inden bile daha görkemliydi. Nero'nunkinin tersine Hadrianus'un konutu göreli olarak taşrada, gözlerden uzaktı ve Roma kentini ele geçirmiş gibi görünmüyordu.

Paris'in merkezini ele geçirmesi gibi, yaşama bölümleriyle park alanı kentin yarısını kaplıyordu. Altın Ev'in muhalifleri zekice grafitilerle tepkilerini gösteriyordu. Bir şakacı, "Bütün Roma tek bir eve döndü. Ey yurttaşlar, Veii'ye kaçın," diye karalamıştı. Yüzyıllar önce, MÖ 390'da Galyalıların bir saldırısının ardından Romalıların kentlerini terk edip yeni yurtlarını eskiden düşman bir Etrüsk kasabası olan yerde kurmaları gerektiği yönündeki tavsiyeyi hatırlatıyordu bu. Gel gör ki Nero'nun Roma'ya "saldırısı" tartışmalı olsa da büyük inşaat projeleri gelecekteki yönü belirlemişti.

MS 1. yüzyıl sonunda imparatorlar, yeni sahip oldukları, çoğunlukla kentin dışındaki lüks mülklerin (saray ve *horti* ya da "bahçeler" olarak bilinen eğlence parklarının karışımı) keyfini çıkarıyordu ve ana merkezleri ya da "saray"ları için hemen hemen Palatino Tepesi'nin tümünü ele geçirmişlerdi. Saray artık kabul salonları, resmî yemek odaları, konuk kabul bölümleri, ofisler, hamamlar ve aile, personel ve kölelerin kaldığı yerlerden oluşuyordu ve tam arka kapısında, simgesel olarak yakınında, Roma'nın bir zamanlar kurulduğu yerde "Romulus'un Kulübesi"nin bir modeli vardı. Saray kentin üzerinde yükselen pek çok katıyla sadece büyük ölçüde görülebilir değildi. Yüzyıllar boyunca senatörlerin en gözde semti olan Palatino Tepesi'ndeki toprakları tümüyle ele geçirmişti. Cicero'nun kentteki asıl evi buradaydı, Clodius ve Roma Cumhuriyeti siyasetinin diğer önde gelen oyuncularının çoğunun da öyleydi. Roma'daki güç dengesinin değişimini, o eski Palatino Tepesi evlerinin en iyi kalıntılarının daha sonraki sarayların temellerine gömülü olarak bulunması ya da gözde bölgelerinden kovulan seçkin ailelerin Roma'nın ilk günlerinde radikal pleblerin kalesi olan Aventine Tepesi'ne göçme eğilimine girmesinden daha iyi hiçbir şey simgeleyemezdi.

İmparatorluk sarayının genişlemesiyle el ele giden bir başka şey de imparatorluğun merkezindeki emperyal yönetimin genişlemesiydi. İlk Augustus'un personelinin nasıl örgütlendiğiyle ilgili çok

az şey biliniyor ama muhtemelen bir önceki yüzyılın önde gelen bir senatörünün evinin, personel örgütlenmesinin genişletilmiş bir biçimiydi: temizlikçiden sekretere kadar her işi gören çok sayıda köle ve eski köle ve danışman, sırdaş ve etki ölçeği olan aile üyeleri ve arkadaşlar. 1726 yılında Appian Yolu'nda bulunan büyük bir ortak mezarın (*columbarium* ya da "güvercinlik" deniliyordu) sakinlerinin bıraktığı izlenim kesinlikle buydu. Bu mezar aslında Livia'nın binden fazla kölesinin ve eski kölesinin küllerini içeriyordu, küçük levhalarda adları ve işleri yazılıydı. Günümüze ulaşan levhalar, Livia'nın personelinin bir resmini vermektedir: beş doktor ve bir sağlık danışmanı, (muhtemelen ev halkı için) iki ebe, bir boyacı, yedi kadın terzi (ya da elbise tamircisi), bir yatak odası hizmetçisi (*capsarius*, muhtemelen "çanta taşıyıcısı"nın antik çağlardaki karşılığı), bir kumanyacı ve bir hadım (işlevi belirtilmemiş). Bu, herhangi bir aristokrat hanımefendinin sahip olabileceği köle kadrosu gibi görünüyor ama çok geniş ölçekli. Hepsinin birden nerede yaşadığı bir gizemdir. Emperyal çiftin Palatino Tepesi'ndeki evine çok zor sığarlardı ve muhtemelen başka bir yerde barındırılıyorlardı.

Claudius döneminde, otuz yıl sonra, tamamen farklı bir ölçekte ve karmaşıklık düzeyinde imparatora bağlı bir yönetimsel örgütlenme vardı. Yönetimin farklı yönleriyle ilgilenmek üzere bir dizi bölüm ya da büro kurulmuştu: Latince yazışmalar ile Yunanca yazışmalar için ayrı ofisler, imparatora yazılmış dilekçeleri ele almak bir başkası, hesaplar için bir diğeri, imparatorun hükme bağlayacağı hukuk davalarının hazırlanması ve düzenlenmesi içinse bir başkası. Bürolarda genelde yüzlerce köle çalışıyordu, yüzlercesi ve başlangıçta çoğunlukla eski köleler olan –imparatora bağlılıkları hemen hemen garanti olan güvenilir yöneticilerdi– bölüm müdürleri tarafından yönetiliyorlardı. Ne var ki bu adamların kullandığı büyük güç geleneksel seçkinlerin arasında tartışma yaratınca, onların yerine süvari sınıfının üyeleri yönetici yapıldı. Senatörler, hak

etmedikleri bir konumda çalım satarak dolaşan güçlü bir köle alt sınıfının gölgesinde kalmaktan hiç hoşlanmamıştı. Bu, modern kamu görevine çok benziyor ama önemli bir açıdan öyle değildi. Bölüm yöneticilerinin ya da görevlerin derecelendirilmesinin altında açıkça belirlenmiş hiyerarşilere, bugün modern Batı'daki ya da Antik Çin'deki kamu görevi kavramıyla ilişkilendirdiğimiz nitelikler ve sınavlara dair açıkça belirlenmiş bir iz yoktu. Bildiğimiz kadarıyla çok büyümüş de olsa hâlâ Cicero'nunki gibi eski tarz ev köleliği yapısına dayanıyordu. Öye yandan imparatorun işinin bütün o şatafat ve aşırılık hikâyelerinin arasında unutulan bir başka yönüne işaret ediyordu: bürokrasi.

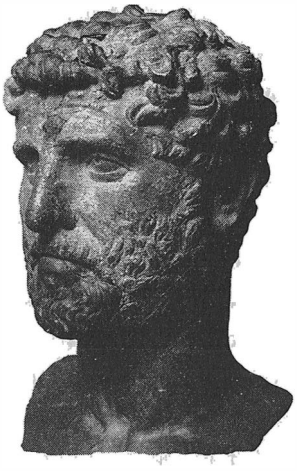
Çoğu Romalı hükümdar yemek masasından çok çalışma masasında oturuyordu. Çalışmaları, yetkilerini kullanarak bir şeyler yapmaları, dilekçeleri yanıtlamaları, imparatorluktaki anlaşmazlıkları karara bağlamaları ve dışarıdan (gerçi taraflar için öyle olmadığına şüphe yoktu) görece önemsiz görünenlerde dâhil karmaşık hukuk davalarında hüküm vermeleri bekleniyordu. Uzun bir kayda göre, bir olayda I. Augustus'un ünlü Afrodit'in geldiği, modern Türkiye'nin güneybatı kıyısındaki Knidos'taki bir kavgayla ilgili hüküm vermesi istenmişti. İğrenç bir yerel kavgaydı, bir kölenin "kurban"ın saldırdığı evin üst katındaki pencereden yanlışlıkla aşağı düşürdüğü lazımlık haydutun ölümüne neden olmuştu. Augustus'un saldırganın mı, lazımlığı düşürenin mi yoksa kölenin sahibinin mi suçlu olduğuna karar vermesi gerekiyordu.

Hepsi de imparatordan bir yanıt ya da duruşma bekleyen bu tür pek çok davayla, sarayın posta odasına gelen çuvallar dolusu mektupla ve akın akın gelen temsilcilerle ilgilenilmesini mümkün kılan, imparatorun giderek genişleyen büyük kadrosuydu. Bu bağlamda, daha çok modern bir kamu görevi gibiydi çünkü belgeleri okuyanlar, imparatora uygun hareket tarzıyla ilgili tavsiyelerde bulunanlar ve şüphesiz kararların ve yanıtların çoğunu yazanlar çoğu zaman bir köleler ve eski köleler ekibi olmalıydı. Gerçekçi olmak gerekirse

eyaletlerdeki yerel topluluklara "imparatordan gelen" ve mermere ya da bronza yazılarak kalıcı hale getirilip gururla sergilenen mektupların büyük bölümü en fazla onun onayını alıyor ve onun mühürüyle damgalanıyordu. Öte yandan belki de bu, alıcılar için çok da önemli değildi.

Eyaletlerde, hatta İtalya'da yaşayanların çoğunluğunun imparatorluk sarayının nasıl olduğuyla ya da imparatorun yönetiminin nasıl çalıştığıyla ilgili net bir fikri yoktu. Çok azı hayatında canlı bir imparator görmüştü. Ancak çantalarındaki paralarda, Roma dünyasına akmaya devam eden büstlerde imgesini sürekli görüyorlardı. Hükümdarın her vitrinden, sokak köşesinden ve devlet dairesinden bakan yüzüyle ortam, modern bir diktatörlükten çok da farklı değildi. Günümüze ulaşan bisküvi kalıplarının gösterdiği gibi, zaman zaman yenebilir şekle de sokuluyor, resmî kurban ayinlerinde dağıtılan bisküvilere basılıyordu. Aslında, MS 2. yüzyılda yaşayan bilgin, öğretmen ve saray adamı Marcus Cornelius Fronto, en önemli öğrencisi Marcus Aurelius'a yazdığı bir mektupta, sergilenen sanatsal yetenekleri aşağılasa da, imparator imgelerinin yayılmasından gurur duyuyordu. "Bütün binalarda, dükkânlarda, barlarda, çatılarda, sütunlarda, vitrinlerde," diye yazıyordu, "büstlerin sergileniyor. Kötü boyanmış, kötü modellenmiş ve kaba, neredeyse değersiz bir stilde yapılmış olsalar da."

İmparatorun suratı her yerdeydi ama çok farklı betimlenebiliyordu. Ancak gözleri yarı kapalı gezenler MS 2. yüzyılın başında imparatorun görüntüsünde oluşan çarpıcı değişikliği göremeyebilirdi. Hadrianus'un MS 117'de tahta çıkmasıyla, yüzyılı aşkın bir süredir sakalsız ve bıyıksız (sadece yas tutuyorlarsa bir iki günlük sakalları oluyordu) olan imparator büstleri sakallı yapılmaya başlanmıştı, o yüzyılda ve bu kitabın ele aldığı dönemin ardından da devam eden bir eğilimdi bu. Bugün müze raflarına sıralanmış imparator büstlerini tarihlendirmenin kesin bir yolu bu: Sakallıysalar, MS 117'den sonrasına aitlerdir.

73. Hadrianus'un sakallı ve bıyıklı, yaldızlı bronz büstü. Bir zamanlar Kuzey İtalya'daki bir kentte (modern Parma yakınlarındaki Velleia'da) sergileniyordu.

Bu değişim salt bir moda hevesi ya da antik bir yazarın tahmin yürüttüğü gibi Hadrianus'un yüzündeki benleri kapatmanın bir yolu değildi. Buna rağmen nedeni gizemini korumaktadır. Geçmişin Yunan filozoflarına benzeme girişimi miydi? Hadrianus da filozof Marcus Aurelius gibi Yunan kültürüne hayranlığıyla biliniyordu. Yoksa bu, Roma'nın emperyal iktidarını entelektüelleştirme, Yunan temelinde yeniden oluşturma girişiminin bir parçası mıydı? Ya da ters yönü işaret ediyor, erken Roma'nın sert askerî kahramanlarına, hatta sakal bırakmanın bir Romalıda dikkat çekici bir şey olduğu MÖ 3. yüzyılın başındaki Scipio Barbatus döneminin öncesine mi dönülüyordu? Bunu bilmek olası değildir ve günümüze ulaşan hiçbir eski metin yeni sakalları açıklamıyor.

Bu gelişmelerin bazıları önemli ve gözle görülebilirken, imparatorluk iktidarının temel yapıları ilk Augustus'un oluşturduğu şekliyle, tahtta kim otururbut otursun bu on dört imparatorun yönetimi boyunca varlığını korudu: MS 1. yüzyılın başında Tiberius, ikincisinin sonunda Commodus'un emperyal ayakkabılarını giymekte zorlanmazdı. Çoğunlukla çok benzer isimlerle birlikte, "Augustus" unvanını kullanmayı sürdürdüler. Sezar Publius Aelius Traianus Hadrianus

Augustus'u ondan sonra impator olan adamdan, Sezar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius'tan; daha çok Hadrianus ve Antoninus Pius olarak bilinen ikiliyi birbirinden ayırt etmek için çok keskin gözler gerekiyordu. Hepsine Sezar diye hitap ediliyordu. Gladyatörlerin dövüşlerden önce imparatorlara zaman zaman, "Selam sana Sezar. Ölmek üzere olanlar seni selamlar!" diye bağırması, hepsine ve her birine yönelik bir hitap şekli olmalıydı.

Hepsi de iktidara hazırlanırken, halka cömertliklerini gösterirken ve askerî kahramanlıklarını sergilerken Augustus örneğini izliyor ve bunu yapmazlarsa da eleştiriliyorlardı. Vespasianus'un en ünlü inşası, oğlu Titus'un döneminde MS 80'de açılan amfitiyatro, akıllıca bu üç hedefi birden birleştiriyordu. Sonradan, Nero'nun, ölümünün ardından da uzun süre ayakta kalan dev heykeline atıfla Kolezyum olarak bilinen mekân, aynı anda büyük bir inşaat projesi (neredeyse on yılda tamamlanmış, yüz bin metreküp taş kullanılmıştı), İmparatorun Yahudi isyancılara karşı zaferinin bir anısı (maliyeti savaş ganimetleriyle karşılanmıştı) ve Roma halkına yönelik açık bir cömertlik eylemiydi (en ünlü eğlence mekânıydı). Bu aynı zamanda selefine yönelik bir eleştiriydi, bir zamanlar Nero'nun özel parkına ait olan araziye yapılmıştı.

Öte yandan bu on dört imparator, Augustus'un miras bıraktığı sorunların ve gerginliklerin de vârisiydi. Çünkü "Augustus şablonu" bazı bakımlardan kalıcı bir sağlamlıkta olsa da bazı bakımlardan hassas bir denge oyunuydu. Özellikle, Augustus imparatorluk iktidarının haleflik sorununu çözmemişti. Senatonun rolünü, imparatorla seçkinlerin arasındaki ilişkiyi hayli tartışmalı bırakmıştı. Üstelik daha genel olarak, Roma dünyasının hükümdarının gücünün nasıl tanımlanacağı ve temsil edileceğiyle ilgili sıkıntılı sorular varlığını koruyordu. *Civilitas* sergilenmesi ya da imparatorun "eşitler arasında birinci" (Latince "*primus inter pares*" sloganıyla) olduğu fikri geniş imparatorluk şeref payeleri ve imparatorun neredeyse tanrısal sta-

tüsüyle nasıl uyum sağlıyordu? Roma hükümdarı bir tanrıya tam olarak ne kadar yakındı?

Bütün imparatorlar ve danışmanları, heyecanlı pek çok hikâyenin yüzeyinin hemen altında yatan bu ikilemlerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Söz gelimi, imparatorluğun vârislerinin zehirlenmesiyle ilgili çoğu hikâye, tahta çıkma haklarının belirsizliğine işaret etmektedir. Gaius'un çilekeş konsüllerine yönelik şaka yollu hakaretleri senatoyla hükümdar arasındaki gergin ilişkiyi yansıtıyor. Emperyal gücün bu belirleyici anlaşmazlıklarına bakacağız şimdi: haleflik; senato ve imparatorun tanrısal olsun olmasın statüsü. Bunlar Roma emperyal siyasetinin nasıl çalıştığını anlamamız için, devasa inşaat projeleri, askerî harekâtlar ve cömert yardımlar kadar önemli; suçla, komployla ya da konsül yapılan atlarla ilgili bütün o ilginç hikâyelerden çok daha önemlidir.

Haleflik

Gaius'un katledilmesi özellikle kanlı bir rejim değişikliği olayıydı ama Roma'da imparatorluk iktidarının aktarılması çoğunlukla tehlikeli bir işti. İmparatorların etkileyici hayatta kalma oranına rağmen (neredeyse iki yüzyılda on dört imparator istikrarın bir kanıtı) tahta çıkma anı şiddet doluydu ve ihanet savlarıyla kuşatılmıştı. MS 79'da ölen Vespasianus ilk iki hanedanın ardından cinayet dedikoduları çıkmayan tek imparatordu. Gaius, Nero ve Domitianus açıkça vahşi bir sonla karşılaşmıştı. Diğer hepsinin ölümlerinde cinayet söylentileri vardı. İsimler, tarihler ve ayrıntılar değişiyor ama hikâye aynı kalıyordu. Kimileri Livia'nın Tiberius'un tahta çıkmasını kolaylaştırmak için Augustus'u zehirlediğini söylüyordu; Tiberius'un Gaius'un yolunu açmak için zehirlendiğine ya da boğulduğuna inanılıyordu; Agrippina'nın, oğlu Nero'yu imparator yapmak için kocası Claudius'u zehirli mantarlarla öldürdüğü varsayılıyordu ve bazıları Titus'un erken

ölümünde –Titus'un Kudüs'teki Tapınak'ı yıktıktan sonra burnundan içeri giren bir tatarcığın yavaş yavaş beynini yediği yönündeki iyimser Talmud hikâyesinin tersine– Domitianus'un parmağı olduğunu söylüyordu.

Bu hikâyelerin çoğu kurgu olmalı. Yaşlı Livia'nın hâlâ ağaçta büyüyen incirleri titizlikle zehirleyip sonra da kocasına onları yedirdiğine inanmak zordur. Öte yandan gerçek olsun olmasın, hepsi de iktidarın aktarılmasındaki tehlikenin ve belirsizliğin altını çiziyorlar. Mesaj halefliğin neredeyse hiçbir zaman mücadelesiz ya da kurbansız olmadığı yönündeydi. Bu ilk krallarla ilgili efsanelere de uzanıyordu. Uzun saltanatları olmuştu ama yedisinden sadece ikisinin ölümü doğaldı. Neden bu kadar zordu? Ve Romalılar nasıl çözümler bulmuştu?

İlk Augustus tek adam yönetimini kalıcı hale getirmeyi ve aile içinde tutmayı hedefliyordu. Ne var ki vârisleri olarak seçtiklerinin ölümleri ve Livia'yla evliliğinden oğlu olmaması planlarını bozdu. Iulio-Claudius aile ağacının muhtelif yanlarından farklı hak iddialarının çatışmasıyla, birinci hanedan boyunca haleflik tehlikeli olmayı sürdürmüştü. Ne ki sorunlar bundan daha büyüktü ve çift altı sağlıklı oğlan sahibi bile olsa ortadan kalkmazdı.

Augustus, statü ve mülk mirasıyla ilgili bir dizi değişken Roma kuralları zemininde yeni bir hanedan halefliği sistemi yaratmaya çalışıyordu. Roma hukukunda ilk doğan erkek evladın tek ya da baş vâris olması yönünde bir varsayım yoktu. Stardart modern ilk ata sistemi, kimin tahta çıkacağıyla ilgili her türlü şüpheyi ortadan kaldırmak için –doğum sırasını tek ölçüt yapan– çok sağlam bir düzenek olsa da kesinlikle uygun olmayan bazı kişilerin tahta çıkması tehlikesini taşımaktadır. Roma'da en büyük oğlun babasının arkasından gitmeye çalışırken belirli bir üstünlüğü olurdu ama bundan daha fazlası olmazdı. İktidar talebinin başarılı olabilmesi aynı zamanda perde arkası manevralarına, başlıca çıkar gruplarının desteğine, iyi bir hazırlığa ve kamuoyunun özenli bir şekilde yönlendirilmesine

de dayanıyordu. Doğru zamanda doğru yerde olmaya da bağlıydı. Barışçı bir geçişi güvence altına almanın tek emin yolu, sıkıntılı bir ara olmadan, yaşlı Augustus son nefesini verirken yeni imparatorun oracıkta mühür yüzüğünü devralmasıydı. Dedikoducuların farkına vardığı şey şuydu: Iulio-Claudius hanedanındaki zehirleme savlarının çoğu, cinayeti, yeni bir adayı iktidara getirme komplosunun bir parçası olarak değil, zamanlamanın doğru yapılması ve önceden olası halef seçilmiş olan kişinin sorunsuz bir şekilde tahta geçmesinin sağlanması girişimi olarak gösteriyor.

Meşru bir iktidar talebinin nasıl oluşturulacağıyla ilgili bu belirsizlikler aynı zamanda Roma imparatorluk sarayının özellikle öldürücü imgesini açıklamaya da katkıda bulunuyor, saray öyle bir haldeydi ki her bir incir tehlike saçıyor gibi görünüyordu ve her yeri saran şüphe yüzünden Dominitianus'un arkasında kimin olduğunu görebilmek için duvarları yansıtıcı bir taşla kaplattığı söyleniyordu. Üzerinde anlaşılmış bir iktidar aktarımı sistemi olmadığından, her akraba, imparatorun ya da olası vârisinin muhtemel rakibi olarak görülüyordu ve sonuç olarak imparatorluk ailesinin yakınındakiler kendilerini gerçekten tehlikeli bir konumda buluyordu. Hikâyelerin büyük bölümü gerçekten fazlasıyla fantezi olabilir; Roma seçkinleri, sinemadaki ve edebiyattaki imgeleri böyle olsa bile doğuştan özellikle zalim ve gaddar değildi. Zalim olan imparatorluk halefliğinin temel mantığıydı. Tacitus, Nero'nun iktidarının MS 54'teki başlangıcındaki olayları anlatırken özgün bir kötümserlikle bunu yakalıyor: Asya Valisi Marcus Iunius Silanus Torquatus'un ölümüyle ilgili olarak, arkadan daha pek çoğunun geleceği imasıyla, "Yeni imparator döneminin ilk ölümü," diye başlıyor yazısına. Tacitus onun hiç hırsı olmayan, utanmazca kayıtsız bir adam olduğunu, o kadar ki Gaius'un ona çok yerinde bir şekilde Altın Koyun lakabını taktığını anlatıyor. Yine de ölümü kaçınılmazdı ve nedeni açıktı: "O, Augustus'un büyük büyük torunuydu."

İktidara giden alternatif yollar da vardı. Bir tanesi tam olarak ilk Augustus'un engellemeye çalıştığı şeydi: ordunun desteği. MS 41'de Roma'daki Praetorian Muhafızları Claudius'un tahta geçmesinde başrolü oynamıştı. MS 68'de, bir kez daha Tacitus'tan alıntılayarak, "imparatorluk yönetiminin sırrı ortaya çıkmıştı, bir imparator Roma'dan başka bir yerde yaratılabiliyordu." "Roma'dan başka bir yer", "eyalet lejyonları"nın örtmecesiydi çünkü Nero'nun yerine geçecek dört rakip talip farklı eyaletlerin ordu birlikleri tarafından destekleniyordu. On sekiz ay içinde, Iulio-Claudius hanedanıyla kan bağı bulunmayan Vespasianus, Doğu'da iktidara geldi. Ancak onun ve destekçilerinin, konumunu sağlamlaştırmak için askerî gücün yeterli olmadığını hissettiği açıktır. Daha sonra yansıttığı gerçekçi imgeye rağmen, iktidarının başında yarattığı mucizelerle ilgili yaygın haberler taht üzerindeki hak iddialarını destekliyordu. Mısır'da, imparator ilan edilmeden hemen önce, kör bir adamın gözlerine tükürerek onun yeniden görmesini sağladığı ve bir başka adamın çürüyen elini üzerine basarak iyileştirdiği söyleniyordu. Bu rivayetlerin arkasında nasıl bir özenle yönlendirilmiş gösteri yatarsa yatsın (ve MS 1. yüzyılın çok daha iyi bilinen bir mucize yaratıcısıyla nasıl bir olağanüstü benzerlik taşırsa taşısın), görgü tanıklarının Vespasianus'un, ölümünden uzun yıllar sonra mucizevi tedavileri doğruladığı söyleniyor.

Praetorian Muhafızları tahta çıkışları etkilemeye devam etmişti; kentteki birliklerin etkin desteğini almadıkça şüphesiz kimse tahtta oturamazdı. Buna rağmen MS 192'ye kadar olan dönemde, ne bir daha MS 41'deki kadar açık bir darbe yapabildiler ne de o dönemde eyaletlerdeki lejyonlar bir imparator yaratabildi. Bunun nedenlerinden biri de, MS 1. yüzyılın sonundan başlayarak –Vespasianus'un yerine iki öz oğlunun geçtiği görece sorunsuz kısa bir haleflik arasından sonra– tahta çıkmak için, daha önceki bazı zorlukları ortadan kaldırmış görünen farklı bir yol bulunmasıydı: evlat edinme.

Roma'da evlat edinme hiçbir zaman öncelikle çocuksuz bir çiftin aile kurma yolu olmamıştı. Bebek isteyenler onu bir çöplükte kolayca bulabilirdi. Seçkinler arasında evlat edinme, her zaman erkek çocuk yokluğunda statüyle mülkün aktarımını ve aile adının devamını sağlamanın bir yolu olmuştu. Evlat edinilenler daha büyük olasılıkla, yüksek ölüm riski nedeniyle mantıksız bir yatırım olan bebekler yerine sivrilmiş yeni yetmeler ya da genç yetişkinler oluyordu. Söz gelimi, Polybius'un arkadaşı ve MÖ 146'daki Kartaca fatihi, bir başka ünlü komutanın, Aemilius Paullus'un doğal oğlu Scipio Aemilianus, Scipio ailesinin sonu olmuştu.

Augustus ve Iulio-Claudius hanedanındaki haleflerinin, geniş akraba topluluğu arasından gözde vârislerini seçmek için, kimi zaman diğer seçkin ailelerin yaptığı gibi evlat edinmeyi kullanması hiç de şaşırtıcı değildi. Bu yüzden Augustus torunlarını evlat edindi, onlar öldüğünde de aynı şeyi Livia'nın öz oğlu Tiberius'la yaptı; Claudius da aynı şekilde karısının oğlu Nero'yu evlat edindi. Domitianus MS 96'da katledildiğinde, senato tahtı yaşlı ve çocuksuz Nerva'ya önerdi; muhtemelen güvenilir birisiydi. Nerva'yla Marcus Aurelius arasında, tahtın vârisleri aile ilişkileriyle ilgili açık bir kaygı gözetilmeksizin seçildi ve evlat edinildi. Bazılarının imparatorla hiçbir kan bağı ya da evlilik yoluyla akrabalığı yoktu ya da çok az vardı ve uzaklardan geliyorlardı. Bu evlatlıkların ilki, Traianus İspanya kökenliydi; bazılarının aileleri ya oradan ya da Galya'dan geliyordu. Muhtemelen yerli nüfustan çok yerel topluluklardan insanlarla evlenmiş olan, ülke dışındaki ilk Romalı yerleşimcilerin torunlarıydılar. Bununla birlikte Roma'nın kaynaşma projesini çarpıcı bir şekilde gerçekleştiren bir yolla, imparatorun imparatorluğun eyaletlerinden gelebileceğini kanıtlamışlardı.

MS 2. yüzyılın büyük bölümünde işleyen bu yeni sistem, kimi zaman siyasi iktidar ideolojisinde büyük bir değişim, neredeyse liyakate dayalı yönetim devrimi olarak sunuluyordu. Gaius Plinius

Caecilius Secundus ("Yaşlı" amcasından ayırt etmek için artık "Genç Plinius" diyoruz) İmparator Traianus'la yaptığı bir konuşmada işlemi tam olarak şu ifadelerle savunuyordu: "Senatonun, Roma halkının, ordularının, eyaletlerinin, müttefiklerinin yönetimini tek bir adama verirken, onu doğuracak kadının karnına mı bakarsın yoksa en yüce iktidar için sadece kendi evinin dört duvarı içinde mi bir vâris ararsın?.. Hepsini birden yönetecekse, hepsinin arasından seçilmelidir." Yine Traianus yönetimi sırasında yazan Tacitus, Servius Sulpicius Galba'nın, Nero'nun ölümünün ardından kısa bir süreliğine iktidara gelen taliplerden birinin ağzından verdiği bir konuşmada, bu duyguları yansıtıyor. Ölümünden birkaç gün önce, yaşlı ve vârisi olmayan Galba, ailesinin dışından bir halef arayışına girmişti. Tacitus'un sözleri görünürde Galba'nın MS 69'daki kararını gerekçelendiriyordu ama aslında gününün emperyal evlat edinme dünyasına aittiler: Tacitus, Galba'ya, "Tiberius, Gaius ve Claudius'un dönemlerinde biz Romalılar tek bir ailenin mirası haline geldik... Artık Iulio-Claudius hanedanı bittiğine göre evlat edinme sadece en iyisini seçecek. İmparatorların soyundan gelmek ve onlardan doğmak katıksız şans ve bundan böyle çok değerli olmayacak," dedirtiyordu.

Bunlar güzel sözler ve imparatorun gücünün ve özelliklerinin doğasıyla ilgili yeni bir düşünce tarzını gösteriyor. Uygulamada da, evlatlık sistemi zaman zaman sorunsuz işliyordu. Nerva'nın MS 98'deki ölümünden sonra, Traianus'un tahta çıkması o kadar güvence altındaydı ki yeni imparator bir yılı aşkın bir süre Cermanya'dan Roma'ya dönmemişti bile. Öte yandan bu, kimi coşkulu antik hikâyelerin gösterdiği kadar da mükemmel bir çözüm değildi. Satır araları okunduğunda, praetorianların Nerva'ya Traianus'u evlat edinmesi için baskı yaptığı açıktı (Plinius'un konuşması Traianus'un yaşlı adama "dayatıldığını" istemeden ifşa ediyordu) ve Ren kıyısında Traianus'la birlikte toplanan lejyonlar da etkenlerden biri olabilirdi. Dahası neredeyse yirmi yıl sonra, Traianus öldüğünde, gerçekte ne

yaşanmış olursa olsun, bildirilen entrikalar Iulio-Claudius modelinin çok benzeriydi: Zehirleme dedikoduları vardı, Hadrianus'un evlat edinilmesi son dakikada açıklanmıştı ve kimileri Plotina'nın, Traianus'un karısının, halefliği Hadrianus'un lehine yönlendirdiğinden ve bütün düzenlemeler yapılana kadar da ölümü gizlediğinden şüpheleniyordu.

Ayrıca, parlak liyakat söylemine rağmen evlat edinme, hâlâ en iyi ikinci haleflik yolu olarak görülüyordu. Hadrianus, Traianus'un onuruna küçük bir şiir yazdığında, ona Nerva'nın oğlu demek yerine Aeneas'ın torunu demeyi yeğlemişti; belki Traianus'un denizaşırı kökenini de ima eden bir soyağacı kurgusuydu bu. Plinius dalkavukça konuşmasını, imparatorun zaman içinde oğullarının olması ve halefinin gerçekten de "bir eşin karnından" gelmesi umutlarıyla överek bitiriyordu. Ve Marcus Aurelius yetmiş yıl sonra hayatta kalan bir oğula ve vârise kavuşan ilk imparator olduğunda bu oğul, bu işe en iyi adam aranmış numarası bile yapılmadan babasının yerine geçti. Sonuç feciydi. Commodus'un MS 192'de katledilmesini praetorianların ve Roma dışındaki rakip lejyonların müdahalesi ve Augustus'un imparatorluk yönetimi şablonunun sonunun başlangıcını oluşturan bir başka iç savaş izledi.

Roma imparatorları ve danışmanları haleflik sorununu hiçbir zaman çözemedi. Kısmen biyolojiye, kısmen vârisliğin en iyi nasıl işleyeceğiyle ilgili süregelen belirsizliklere ve anlaşmazlıklara yenik düştüler. Haleflik her zaman bir şans, doğaçlama, komplo, şiddet ve gizli anlaşmalar karışımına indirgendi. Roma iktidarının devredildiği an, Roma'nın her zaman en savunmasız olduğu andı.

Senatörler

MS 1. ve 2. yüzyıllarda on dört imparatorun tarihinin peşini bırakmayan ve antik yazarları en çok meşgul eden bir başka sorun da, tahttaki adamlarla senatörlerin arasındaki ilişki ve senatonun bir otokrasi altında nasıl çalışacağı sorusuydu. Senatörler imparatorluğun işleyişinin temeliydi. Çoğu imparatorların dostlarından, danışmanlarından, sırdaşlarından, akşam yemeği konuklarından ve içki arkadaşlarından –ve de başarılı rakipleri, gürültücü muhalifleri ve suikastçılarına dönüşebilecek, neredeyse ailesi kadar yakın kişilerden– oluşuyordu. Augustus, eski Cumhuriyet kurumunu yeni rejiminin bir yönetim koluna yakın bir şeye dönüştürme girişimi kapsamında senatoya fazladan ayrıcalıklarla bir *civilitas* gösterisini birleştiren özenli bir denge kurmaya çalışmıştı.

Senatonun siyasi rolünü beceriksizce kötü tanımlanmış çok güçlü bir otokrata bırakan nazik bir uzlaşmaydı bu. İlk Augustus'un ölümünün ardından, Tiberius şaşırtıcı bir şekilde daha eski tarz yollara dönerek senatörlere kendi kararlarını aldırmaya çalıştığında, onlar da arka arkaya bunu yapmayı reddettiklerinde sorunu ortaya koymuştu. Tacitus'a göre imparator bir defasında kendisi dâhil herkesin açık oy kullanmasında ısrar ettiğinde, açıkgöz bir senatör, muhtemelen alaycı bir itaatle sorunu değerlendirmişti: "Oyunuzu hangi sırayla kullanacağınızı söyleyebilir misiniz, Sezar?" "En başta siz oy kullanacaksanız bu, örnek alacağım bir şey olacak. Sonuncu olacaksanız kendimi kasıtsız olarak yanlış tarafta bulabilmekten korkarım." Tiberius'un bütün bunları senatonun katlanılmaz itaatkârlığı olarak yorumladığı ve toplantılardan çıkarken her defasında Yunanca, "Köle ruhlu adamlar," dediği söyleniyor. Eğer öyleyse, istediğini iddia ettiği özgür senatonun kendi gücüyle bağdaşmadığını görememişti.

O dönemin büyük ölçüde senatör bakış açısından yazılmış anlatıları, imparatorla senatörlerin arasındaki çözümsüzlüklerin ya da açık düşmanlıkların üzerinde durmaktadır. Gerçek ya da değil, her

imparator döneminde idam edilen ya da intihara zorlanan senatörlerin iç karartıcı çeteleleri veriliyor ve en bilinen örnekler seçiliyordu. Çoğu saltanat, imparatorun senatoya yönelik gönül alıcı sözleriyle başlıyor, ardından hükümdarla seçkinlerin bazı kesimlerinin arasında açık düşmanlık olayları ortaya çıkıyordu. Nero, toplanan senatörlere yaptığı ilk konuşmada, "eskiden kalma ayrıcalıklarını koruyacakları" sözünü vermişti, bu sadece birkaç yıl sonra kimilerine kesinlikle boş görünen bir vaatti. Hadrianus hiçbir senatörün yargılanmadan idam edilmeyeceğiyle ilgili güzel sözlerle başlamıştı ama çok geçmeden dört eski konsül sadece yeni hükümdara karşı komplo dedikodusuyla öldürülmüştü. Tacitus, Palatino'yla senato binasının arasında ölümcül bir şüphe havası uyandıran tek antik tarihçi değildi.

Senatörlerin arasındaki en ağzı sıkı muhalifler bile, imparatora sadık olmayanların adlarını sızdırarak servet yaptıkları söylenen muhbirler yüzünden risk altındaydı. Bazıları ağızlarını sıkı tutmakla uğraşmayıp sınıflarının dalkavukluğuna ve yaltaklanmasına ve iktidardaki imparatorun gülünç aşırılıklarına muhalefetlerini açıkça sergiliyordu. Söz gelimi, Nero döneminde ilkeli Publius Clodius Thrasea, imparatorun, annesinin (sonunda başarıyla) katledilmesini haklı çıkartan bir mektubunu dinledikten sonra senatodan dışarı fırladı, yıllık imparatora bağlılık oylamasına katılmayı reddetti ve Nero'nun sahne gösterilerini alkışlamaya karşı kesin bir isteksizlik gösterdi. Bunların ve diğer "suçları"nın sonucunda *in absentia* yargılandı, suçlu bulundu ve intihara zorlandı. Tacitus'un bu kendi kendinin reklamını yapan protestoların ne kadar yararlı olduğuna dair şüpheleri vardı. Thrasea'nın hareketlerinden biriyle ilgili olarak şöyle yazıyor: "Başkalarına özgürlük yolunu açmadan kendini tehlikeye attı."

Bu siyasi bağlamda Brutus ve Cassius'un özgür Cumhuriyet ve senatonun gücünün savunucusu ve otokrasinin muhalifleri imgesi, güçlü bir muhalefet simgesi olabilirdi. Görmüş olduğumuz gibi, saati geçmişteki (bazı) zamanların "özgürlüğü"ne geri döndürmek gibi gerçekçi bir olasılık yoktu. Senato MS 41'de bir miktar denetim ka-

zanma fırsatını kullanmayı beceremişti. Neredeyse otuz yıl sonra, MS 69'da daha yeni imparator ilan edilen Vespasianus, hâlâ ülke dışındayken bir girişimde bulunacaklarına (en azından Tacitus'un anlattığına göre) yeni imparatorun yokluğunda oturup kendi aralarında hesaplaşmışlardı. Bu noktada zaten Cumhuriyet fikri zararsız bir nostaljiden, "eski güzel günler"in bir versiyonundan ve geleneksel Romalı erdemlerinin ünlü hikâyelerinin kaynağından başka bir şey sayılmazdı. Augustus'un saltanatı kadar eski bir dönemde bile, tarihçi Livius, Büyük Pompey'in, Jül Sezar'ın sonraki düşmanının iyi tanınan bir taraftarı olmanın bir zararını görmemişti; Augustus sadece onunla dalga geçmişti.

Yine de Sezar'ın suikastçılarına yönelik açık bir hayranlık, bazı olaylarda bir senatörün ölüm cezası olabiliyordu. Tiberius döneminde, MS 25'te tarihçi Aulus Cremutius Cordus ihanetle suçlandıktan sonra ölüm orucuna girerek kendini öldürdü. Suçu Brutus'la Cassius'u öven ve Cassius'u "Romalıların sonuncusu" olarak nitelendiren bir tarih yazmaktı. Kitap yakıldı. Marcus Annaeus Lucanus tarafından Sezar ve Pompey'in arasındaki iç savaş üzerine yazılan, ikisini de fena halde kusurlu gösteren ve sadece inatçı Cumhuriyetçi Cato'nun gerçek erdemini kabul eden uzun şiir bu kaderden kaçtı ve hâlâ varlığını koruyor. Ne var ki bu görüşler şairin Nero'ya yönelik bir komplo iddiasındaki rolüyle ve sonraki intiharıyla tümüyle bağlantısız olamazdı.

İmparatorun zarar vermenin yanı sıra aşağılama gücü de temel bir hoşnutsuzluk konusuydu. Gaius'un, konsülleri bir baş hareketiyle idam ettirebileceği yönündeki "şaka"sı ve Commodus'un kafası kesilmiş zavallı devekuşuyla yaptığı gösteri, senatörleri akla gelebilecek her türlü yolla korkutan ya da aşağılayan hayalci imparatorlarla ilgili bir dizi hikâyenin sadece ikisidir.

Kapsamlı incelemesi, Aeneas'tan MS 3. yüzyıl başındaki kendi dönemine kadar olan Roma tarihini kapsayan tarihçi Lucius Cassius Dio, en unutulmaz olayların bazılarını anlatıyor. Commodus döne-

minde senatör olarak, imparatorun bazı ölçüsüz gladyatör gösterilerine tanıklık etmişti ama MS 89'da Domitianus'un gözdağı vermeye yönelik çok tuhaf uygulamasından da bahsediyor. Hikâyeye göre, imparator bir grup senatörle şövalyeyi akşam yemeğine davet etmişti ve geldiklerinde kanepelerden yemek takımlarına ve genç uşaklara kadar bütün dekorun siyah olduğunu dehşetle gördüler. Her konuğun adı mezar taşına benzer bir levhaya kazınmıştı ve bütün gece imparator hep ölümden söz etti. Hepsi de sabaha çıkamayacaklarına inanmıştı. Ama yanılıyorlardı. Evlerine döndüklerinde ve bekledikleri gibi kapı vurulduğunda, karşılarında bir katil yerine imparatorun eli kolu partiden hediyelerle dolu bir çalışanını buldular, bunlara kendi isim levhaları ve kendilerine hizmet eden uşaklar da dâhildi.

Bu hikâyeye bir anlam vermek ya da Dio'nun onu nereden duyduğunu öğrenmek zor. Gerçeklere dayanıyorsa, bunun arkasında alışılmamış bir kostümlü eğlencenin yatıp yatmadığını düşünmek cazip gelebilir (savurgan Roma seçkinlerinin güzel bir renk skalasına uygun yemeklerden hoşlandığı biliniyor), hatta imparatorun felsefi bir gösterisi bile olabilirdi bu ("Ye, iç ve mutlu ol, yarın ölebilirsin" gözde Roma ahlak derslerinden biriydi). Öte yandan Dio bunu kesinlikle imparatorun senatoya yönelik sadist oyunlarının ve hükümdarla seçkinler arasındaki yerleşik anlaşmazlıkların bir örneği olarak anlatıyordu. Bu paranoyayla, şüpheyle ve güvensizlikle beslenmiş alışılmış bir Romalı korkusu öyküsüydü. Mesaj, imparatorun yemek davetlerinin hiçbir zaman tam olarak göründüğü gibi olmayabileceği yönündeydi.

Öte yandan, senatoyla imparator ilişkilerini yansıtan bu madalyonun bir de diğer yüzü vardı. Cicero'dan sonra en tanınmış Romalı mektup yazarı, on kitap dolusu mektubu günümüze ulaşan Genç Plinius'tu: ilk dokuz kitapta iki yüz kırk yedi, onuncuda yüzden fazla mektup, hepsi de imparatorlar Nerva ve Traianus dönemlerindeki senatörlük kariyerini belgeliyor ve Domitianus'a geri dönüşler içeriyor. İlk dokuz kitap, Cicero'nunkilerden daha beceriyle yaratılmış

yazılar; tutarlı bir otoportre oluşturmak üzere ustaca sıralanmış ve muhtemelen kapsamlı bir şekilde elden geçirilmiş, çeşitli arkadaşlara yazılmış mektuplardır. Onuncu kitap bunların tersi, belki çok fazla elden geçirilmemiş, tamamen Plinius'la Traianus arasındaki mektuplardan oluşuyor. Büyük bölümü Traianus, Plinius'u MS 109'da özel temsilcisi olarak Karadeniz'deki Bitinya eyaletini yönetmeye gönderdikten sonra yazılmıştı. Plinius ülkesine düzenli olarak mektuplar gönderiyor, imparatora yönetimle ilgili sorunları danışıyor ya da sıklıkla onu yerel mali durum, aşırı hırslı inşaat projeleri ya da doğum gününün eyalette nasıl kutlanacağı gibi konularla ilgili bilgilendiriyordu. Doğum günü kutlaması önemli bir protokoldü, aklı başında olarak bilinen Traianus gibi imparatorlar söz konusu olduğunda bile.

Derlemede, Plinius kendisini Augustus'un bir senatörün olmasını hayal ettiği türden kültürlü ve vicdanlı bir kamu görevlisi olarak sunuyor. Bir hatip ve avukattı, adını büyük ölçüde miras davalarına bakan mahkemede duyurmuştu. Domitianus döneminde başlayan ve daha sonraki imparatorlarla devam eden siyasi kariyeri hâlâ standart sıralamasını koruyan siyasi makamların yanı sıra orduya kaynak sağlanması ve Tiber kanalıyla ilgili önemli yönetim sorumluluklarını da içeriyordu. Pek çok şeyle birlikte çocuklar ve evlat edinme konusunu da içeren, Traianus'a yönelik konuşmasını MS 100'de, resmen konsül olduğunda yapmıştı.

Plinius'un mektupları şikâyetler ve sıkıntılar da içermektedir: Avukat meslektaşı Regulus'la anlaşmazlık içinde, mekuplarında düzenli olarak adamın kişiliğine saldırıyor, göz bandını ve makyajını aşağılıyor ve senatör meslektaşları oy kâğıtlarına açık saçık fıkralar yazdığında şakadan anlamaz bir şekilde öfkeleniyordu. Öte yandan genel olarak mektuplar parlak ve hafiften kendinden hoşnut bir senatörlük yaşantısı imgesi sunuyordu. Plinius, imparatorla akşam yemeği yemekten aldığı zevki (burada mezar taşları yok), Kuzey İtalya'da doğduğu kente bir kütüphane hediyesi dâhil yardımlarını,

arkadaşlarıyla müvekkillerine verdiği desteği, edebî uğraşlarını ve amatörce tarihle ilgilenmesini yazıyordu; arkadaşı Tacitus'un mektubuna yazdığı yanıt aslında bize Vezüv Yanardağı'nın patlamasıyla ilgili günümüze ulaşan tek görgü tanığı anlatısını sunuyor (genç bir adam olarak Plinius felaket sırasında yanardağa yakın bir yerde kalıyordu ve tarihlerinin bu bölümünü araştıran bir tarihçi ondan olayla ilgili anılarını anlatmasını istemişti). Görünürde bir tehlike altında olmaksızın Brutus ve Cassius'un büstlerini bulunduran bir adamla bile arası iyiydi.

Plinius'un kariyeriyle ilgili en etkileyici şey, onu ilk fark eden ve destekleyen suikast kurbanı Domitianus'tan yaşlı Nerva'ya, evlatlık asker Traianus'a kadar farklı saltanatlarda ve hanedanlardaki başarısıydı. Bu düzen olağan dışı değildi. Mektuplarından birinde MS 97'de Nerva tarafından verilen bir akşam yemeğini anlatıyor. Sohbet sırasında Domitianus'un geçenlerde ölen en şiddetli destekçilerinden birinin sözü geçmişti. İmparator muhtemelen yapmacık bir saflıkla, "Hayatta olsaydı sizce ne yapardı?" diye sormuş. Mantıklı konuklardan biri, "Bizimle birlikte akşam yemeği yerdi," diye yanıtlamış. Mesele şu ki, yeni imparatorun yemek masasında hâlâ senatörlüğe tırmanan merdivene yanaşmaya çalışan, istenen bir konuk olmaya devam etmek sadece biraz yeni koşullara uymayı ve tahttaki son adama yerinde karalamalar yöneltmeyi gerektiriyordu. Domitianus'un özellikle sert bir muhalifi olan Tacitus bile, kendi kariyerinin onun nefret edilen saltanatı sırasında parladığını kabul ediyordu. Bu, imparatorların özelliklerinin biyografi geleneğinin ısrar ettiği kadar önemli olmadığının bir başka göstergesidir.

Efendice mesleki iş birliğiyle bir dehşet havası arasındaki, rahat ve özgüvenli Plinius'la kendilerini imparatorun gaddar kaprislerinin ya da suikast timinin kurbanları olarak bulan senatörlerin arasındaki, iki senatörlük hayatı imgesinin arasındaki fark nasıl açıklanabilir? İki çok farklı senatör türü mü vardı: Bir tarafta talihsiz ve belki sıkıcı, sisteme ayak uydurmayı reddeden, imparatorun şakalarıyla

gösterilerini çok fazla ciddiye alan, muhalefetlerini açık eden ve bedelini ödeyen birkaç kişi varken; diğer tarafta imparator kim olursa olsun imparatorluk sarayının ışığının altında hizmet etmekten ve zenginleşmekten memnun, gerektiğinde kitap yakılması lehinde oy kullanmaya hazır ve imparatorun doğum gününü kutlamayı ya da altlarındaki Tiber'in dibinin kazınmasını denetlemeyi düşünmeyen genelde sessiz çoğunluk mu duruyordu?

Kısmen, muhtemelen öyleydiler. MS 1. ve 2. yüzyıllarda, senatörler yavaş yavaş değişti. Büyük bölümü, Plinius gibi yeni ya da göreceli olarak yeni ailelerden ve giderek artan şekilde ülke dışındaki eyaletlerden geliyordu. Cumhuriyetçi geçmiş hayaline daha az yatırım yapmış, imparatorun daha da sinir bozucu kaprisleriyle ilgili daha az alıngan davranmış ve işlerini yapmaktan mutlu olmuş olabilirlerdi. İmparatorlara karşı en azimli muhalefetin aileler içinde sürdürülme eğiliminde olduğu da açıktı, muhalefet geleneği babadan oğula, bazen de kıza geçiyordu. Thrasea Paetus'un damadı, Quintus Helvidius Priscus, kayınbabasının ayak izlerini takip etti ve hemen hemen onunla aynı kaderi paylaştı; söz gelimi İmparator Vespasianus'a sadece "Vespasianus" diye hitap etmekte diretiyordu ve bir defasında senatoda onu sorularıyla sıkıştırıp az kalsın ağlatıyordu.

Öte yandan her şey tam olarak bu kadar basit değildi. Plinius, Domitianus yönetiminde yükselirken imparatorların muhaliflerinin bazılarının başına gelenlerden tasasızca habersiz değildi. Aslında, mektupları Domitianus'un kurbanlarıyla yakın ilişkisine tekrar tekrar dikkat çekecek şekilde özenle düzenlenmişti. Bunlardan biri de unutulmaz bir şekilde, Thrasea Paetus'un kızı ve Helvidius Priscus'un dul karısından başka biri olmayan, Fannia adlı yaşlı bir hanımın ağır hastalığını kaydediyor. Plinius'a muhalif senatörlerden oluşan bir ailenin içindeki muhteşem kariyerini övme ve onlara yönelik desteğini vurgulama fırsatı sağlıyor. ("İyi günde de kötü günde de hizmetlerindeyim; sürgündelerken onları rahat ettirdim ve döndüklerinde intikamlarını aldım.") Bu, Domitianus dönemindeki başa-

rısıyla tamamen bağdaşmıyordu ve kötüleyici bir yorum Plinius'u Traianus'un yeni rejiminde sözünden dönen ve muhalefete destek sicili uyduran, suçlu bir iş birlikçi olarak gösterebilirdi. Gel gör ki bundan daha da fazlası da vardı.

Çoğu Romalı senatör, ilk Augustus'un senatörlük gücü ve senatörlük görevinin arasındaki sıkıntılı uzlaşmanın neredeyse kaçınılmaz hale getirdiği bir iş birliği ve muhalefet karışımını seçmişti. Rejimin sözünü sakınmayan muhalifleri, şüphesiz güçlü ilkeleri olan erkeklerle kadınlardı ama aynı zamanda uygulamada imparatorla senato arasındaki ilişkiye kırılgan istikrarını kazandıran dikkatli denge oyununa ve hassas koreografiye karşı kördüler; gıcık oluyorlardı da diyebiliriz. Senatörlerin çoğunluğu farklıydı: Daha gerçekçi, daha az inatçı ve kendi ahlaki yargılarına daha az güveniyorlardı. Akşamları, arkadaşlarıyla birlikteyken hâlâ okuduğumuz o dehşet verici aşağılama ve gücünü kötüye kullanma hikâyeleriyle birbirlerini eğlendiriyor olabilirdiler. Şüphesiz özgürlük davasında şehit düşenlerin kahramanca muhalefetine sıcak bakıyorlardı. Ama genel olarak, Tacitus ve diğer çoğu antik tarihçi gibi geçmişte, o gün şeytanlaştırmanın tehlikesiz olduğu imparatorlara karşı savaşıyorlardı. Yaşadıkları dönemde, Plinius gibi senatör olma işlerine devam ettiriyorlardı; çoğumuzun yapacağı gibi.

Amanın, Galiba Tanrı Oluyorum...

İmparatorla senatör muhaliflerinin arasındaki pek çok çatışmanın arkasında yatan büyük sorulardan biri de, bilinen dünyanın hükümdarının ve ailesinin gücünün nasıl tanımlanacağı, betimleneceği ve anlaşılacağıydı. İmparatorun gerçekten "eşitler arasında birinci" olduğu fikri geniş olasılıklar yelpazesinin bir ucunda, tanrı statüsü ya da ona çok yakın bir şey, diğer ucundaydı. Helvidius Priscus, Vespasianus'un imparatorluk unvanlarını kullanmayı reddederek

densizce birincisinde diretmişti. Thrasea Paetus sadece imparatorlara değil, onların kadın akrabalarına da tanrısal payeler verilmesine karşı çıkmıştı. MS 65'te Nero'nun anlaşıldığı kadarıyla gebeyken karnına tekme atarak öldürdüğü karısı Poppaea Sabina'ya (üzücü bir kaza mı yoksa korkunç bir aile içi şiddet mi olduğu hâlâ boşuna tartışılıyor) paye verilmesi oylanırken senatoya gelmemişti. Bu payelerden biri de kadının tanrıça ilan edilmesiydi. Thrasea Paetus bu kadarına dayanamamıştı.

Ne var ki Poppaea ilk değildi. Nero'nun karısı Jül Sezar'ın tanrı ilan edildiği MÖ 42'den beri imparatorluk ailesinin Roma tanrılarına eklenen pek çok diğer kadın üyesinin arasına katılmıştı. İlk Augustus'a ve MS 54'te Claudius'a ek olarak, senato tarafından resmen ilan edilen yeni tanrılar Gaius'un kız kardeşi Drusilla, arkasından o zamanki adıyla Livia "Augusta" ve Poppaea'nın daha dört aylıkken ölünce MS 63'te tanrılaştırılan bebek kızı Claudia'ydı. Resmî tanrılaştırma hepsine bir tapınak, rahipler ve kurban kabul etme hakkı veriyordu. Küçük Claudia'ya adanmış bir tapınağın günümüze ulaşan hiçbir izi yok ama Dio'ya göre, kısa süre sonra Poppaea'ya "Venüs Sabina" unvanıyla bir tapınak adanmıştı.

Minik bir bebeğin tanrıça olması fikri Roma'daki kararlı muhaliflerden daha fazlasını da öfkelendirmiş olmalıydı. Bununla birlikte Antik Akdeniz dünyasının pek çok yerinde ezici siyasi gücün tanrısal terimlerle oluşturulmuş bir dil ve görüntülerle simgelenmesinin uzun zamandır uygulandığını önceden görmüştük. Akdeniz'in doğu kesiminde, Büyük İskender'i izleyen krallara, onların yerlerini alan Romalı generaller gibi, dinî bayramları örnek alan bayramlar sunuluyordu ve onlar tanrılarla ortak sıfatları kullanıyorlardı ("Kurtarıcı" gibi). Bu, sıradan insan gücünün çok ötesine geçen adamları anlamlandırmanın ve süper insanların aşağı yukarı uyabileceği mevcut bir sınıflandırma bulmanın mantıklı bir yoluydu. Zafer alayında başarılı generallerin Jüpiter olarak temsil edilmesi ve Cicero'nun Tullia'nın

kaybını tanrısallaştırma bağlamında yeniden yorumlama girişimi Roma'nınki gibi çoktanrılı bir dinin esnekliğinin diğer örnekleridir.

Bizi yeni tanrıların uydurulmasını, ulusal tanrıların düzenlenmesini ve genişletilmesini ve insanlarla tanrıların arasındaki sınırın değişkenliğini biraz gülünç olarak görmeye teşvik eden büyük ölçüde antik dünyanın iki temel tektanrıcılığının –Yahudilik ve onun dalı Hristiyanlık– mirasıdır. Özellikle Hristiyanlar insan olduğu bariz imparatorun kutsal olduğu kavramıyla dalga geçiyor ve ona herhangi bir dinî paye vermeyi reddetmelerinin bedelini ara sıra canlarıyla ödüyordu. Ne var ki bu, imparatorun tanrısal statüsü Hristiyanlık öncesi Romalılar için bir sorun oluşturmuyor ya da ailesi bir yana, insan hükümdarın ne kadar tanrı gibi olduğuyla ilgili tartışmalar ya da anlaşmazlıklar bulunmuyor demek değildi. Bu, Augustus'un, insanla kutsal arasındaki sınırı arkadan gelenlerin bazılarından daha fazla başarıyla kapatan haleflerine miras bıraktığı bir başka problemli dengeleme eylemiydi.

İmparatorların tanrısal statü taleplerinin bazılarının her zaman inkâr edilemeyecek kadar yanlış olduğu düşünülüyordu. Roma İmparatorluğu'nun çoğu sakini için bir imparatorun sanki onunla Jüpiter arasında bir fark yokmuş gibi kendini yaşayan tanrı ilan etmesi tam bir kategori hatası ve abartılı bir hakaret olurdu. Romalılar hiç de aptal değildi: Gerçek Olimposlularla yaşayan bir imparator arasındaki farkı biliyorlardı. Gaius'un Forum'daki Castor ve Pollux Tapınağı'nı, yukarıda Palatino'da bulunan konutunun giriş salonuna çevirdiği ve orada, bu statüyü ona vermek isteyenlerin ibadetinden haz almak için tanrıların heykellerinin arasında oturduğu (kötücül bir iftira değil de) doğruysa, o zaman bu, imparator megalomanisinin unutulmaz bir simgesiydi ve imparatorluk kültünün bütün resmî protokollerini çiğniyordu. Ayrıca, resmî Roma tanrıları kurumunu ölü bebekleri, erkek arkadaşları, hatta gözde kız kardeşleri alacak şekilde genişletme girişimleri, bir imparator için gücünü kötüye kullanmaktı; bu konuda Nero ya da Gaius'tan daha iyi olmayan Hadrianus genç arkadaşı An-

tious'u MS 130'da Nil'de gizemli bir şekilde boğulduktan sonra tanrı yapmıştı. İmparatorla imparatorluk ailesinin teolojisi bundan daha incelikliydi ve iki şekilde görülmesi gerekiyordu: birincisi, yaşayan imparatorun tanrısal statüsü, ikincisi ölmüş olanınkinin.

Roma dünyasında, yaşayan imparatorlara *çok fazla* tanrı gibi davranılıyordu. Tanrılar adına kutlanan ayinlere katılıyor, tanrısal dille örtüşen bir dille insanlara hitap ediyor ve benzer güçlere sahip oldukları varsayılıyordu. Söz gelimi, Augustus'un adı bazı dinî ayinlerin dualarında geçiyordu. Kaçak köleler tıpkı bir tanrı heykeline yaptıkları gibi, bir imparator heykeline sarılarak da sığınma talep edebiliyordu. Peloponez'de, Sparta yakınlarındaki Gytheum kentinde, günümüze ulaşan bir yazıt, birkaç gün süren bir şenliğin usullerini en ince ayrıntısına kadar ortaya koyuyor; iki yerel hayırsever, taht-taki imparator Tiberius ile ailesinin çeşitli üyeleri, Cumhuriyetçi General Titus Quinctius Flamininus'un yanı sıra geleneksel Olimpos tanrıları şerefine düzenlenen şenlikte kentte geçit törenleri, müzik yarışmaları yapılıyor ve kurban kesiliyordu.

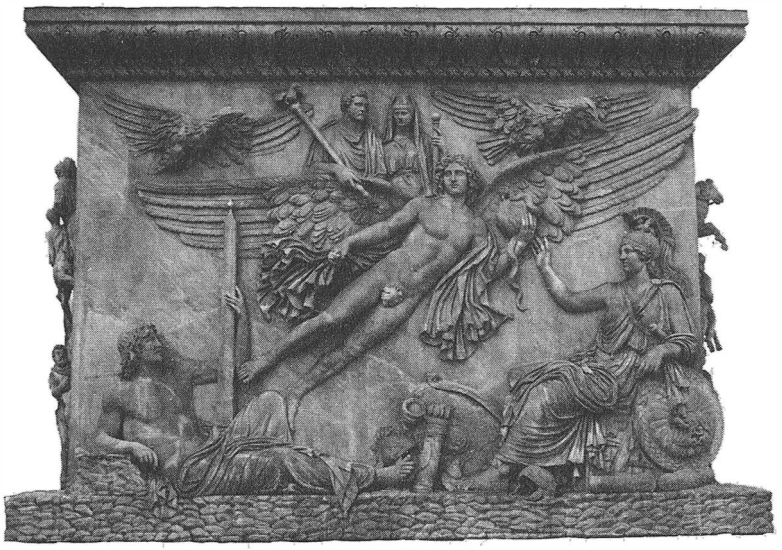
Özellikle Roma dışında, imparatorun bir Olimpos tanrısı kadar uzak ve güçlü bir kişilik olduğunu düşünen ve ikisinin arasında pek fazla fark görmeyen pek çok kişi olabilirdi. Ama resmî ayrıntıların açıklandığı her yerde, imparatorla Olimposlular arasında dikkatli bir ayrıma gidiliyordu. Söz gelimi, Gytheum'da ve başka yerlerde, teknik ama yaşamsal bir farklılık dile getiriliyordu. Hayvanlar geleneksel tanrılara ama yaşayan imparatorun ve ailesinin *adına* ya da onların *korunması* için kurban ediliyordu; bir başka deyişle imparator, Olimpos tanrılarının eşiti değildi, hâlâ onların koruması altındaydı. Roma'da, kurbanı kabul eden her zaman imparatorun kendisi değil, yaşayan imparatorun "gücü"ydü. Daha yaygın şekilde, Yunan dünyasında imparatorluk ailesine adanan şeref payeleri *isotheoi timai* olarak biliniyordu: yani, tanrılarınkine (*theoi*) karşılık (*iso-*) gelen ama aynısı olmayan. Ne kadar *tanrı gibi* olursa olsun, tanrılar ile yaşayan imparator arasındaki farkı yok saymak her zaman suçtu.

Öldükleri zaman böyle değildi. Senato Jül Sezar örneğini izleyerek ölü bir imparatoru ya da yakın bir akrabasını resmî tanrıların arasına katmayı seçebilirdi çünkü bu en azından resmen senatonun elinde olan bir karar ve bazı senatörlerin hükümdarları aracılığıyla kullanıyor olması gereken bir ölüm sonrası yetkisiydi. Bu durumda, tanrılarla imparatorlar arasındaki ayrım göz ardı edilebilirdi; rahipler ve tapınaklar, onlara adanan kurbanlar ve imparator tanrıları gerçekten de Olimpos göklerine yerleştiren muhteşem görüntüler vardı (bakınız Görsel 20). Öte yandan farklılıklar tümüyle ortadan kalkmamıştı. Romalı yazarlar, entelektüeller ve sanatçılar imparatordan tanrıya olan dönüşümünün yapısını ve insan olan birisinin bir anda nasıl tanrısal olabildiğini sürekli merak ediyordu. Modern Katolik Kilisesi'nin yeni bir aziz yaratmak için doğruluğu kanıtlanmış mucizeler talep etmesine benzer bir şekilde, kanıt ya da tanıklar istenmesini savunuyorlardı; kuyrukluyıldızın ortaya çıkışı görünüşte Jül Sezar'ın tanrılaştığını kanıtlıyordu ama Livia'nın Augustus'un göğe yükseldiğini gördüğünü söylemeye hazırlanan senatöre verdiği şüphe uyandıracak kadar büyük para ödülü hikâyeleri süreçle ilgili bazı kuşkular olduğunu gösteriyor.

Dönüşüm, esprileri ve taşlamaları harekete geçirecek kadar endişe vericiydi. Suetonius'e göre, Vespasianus son anına kadar alçak gönüllü nüktedanlığının gerçekçi çizgisini korumuştu: "Amanın, galiba tanrı oluyorum..." Bütün bu tanrı olma ya da olmama süreci, muhtemelen MS 50'lerin ortasında Lucius Annaeus Seneca –Nero'nun bir dönem özel öğretmeniydi ve daha sonra sözde ona karşı bir komploya karıştığı için çetin bir intihara zorlanmıştı– tarafından yazılan uzun bir skecin konusuydu. Seneca o kadar yaşlı ve kuruydu ki, Tacitus'un bir başka korkunç sahnesine göre, kestiği atardamarlarından kan zar zor akabilmişti. Skecinin konusu İmparator Claudius'un tanrıların arasına kabul edilme girişimiydi. Onu daha yeni ölmüş (son sözleri: "Amanın, galiba altıma yaptım...") tanrılara katılmak üzere topallayarak göğe yükselirken buluyoruz.

Durum ilk başta umut verici görünür, özellikle de onu karşılayan ilk tanrı olan Herkül'ün, Homeros'tan alıntı yaparak onu karşılaması ölü imparatoru etkiler. Öte yandan yargılaması başladığında, kutsal senatoda ilk konuşmasını yaparken (tanrılaştırılmış imparatorların hiyerarşinin fazlasıyla alt basamaklarında yer aldığı iması vardır) Claudius'un korkunç acımasızlığını yüzüne vurur. "Sayın senatörler, sanki bir sineği bile incitmemişçesine yüzünüze bakan bu adam, bir köpeğin oturduğu kadar kolay insan öldürüyordu." Yine, idam ettirdiği o otuz beş senatöre korkutucu bir atıf vardır.

Roma siyaset pratiğinde Claudius'un tanrılaştırıldığına şüphe yoktur; bu anlamda Claudius'un rahipleri ve kalıntılarına ulaşılan

74. Antoninus Pius'un (kayıp) sütununun kaidesi; imparator ve karısı Faustina'nın tanrılaştırılmasını gösteriyor. Bu pek çok bakımdan sıkıntılı bir imgedir. Birlikte göğe yükselirken betimlenseler de Faustina kocasından yirmi yıl önce ölmüştü. Onları taşıyan kanatlı yaratık, imparatorların tanrı olma süreçlerini hatırlatmaya yönelik fazlasıyla umutsuz bir girişim gibi görünüyor.

bir tapınağı vardı. Bununla birlikte bu kurguda sınavı geçemiyor ve onun için kişiye özel bir ceza tasarlanıyordu. Kumar tutkusu olan Claudius'a dipsiz bir zar atıcıda sonsuza kadar zar sallama cezası verilecekti. Ya da İmparator Gaius ansızın belirip Claudius'un kendi kölesi olduğunu iddia edip onu imparatorluk hukuk dairesinde sonsuza kadar çok kıdemsiz bir sekreter olarak çalışmak üzere bir personeline teslim etmeseydi tamamen böyle olacaktı. Bu, bütün özel bölümleriyle imparatorluğun yeni bürokrasisinin hoş bir görüntüsüdür. Ölü hükümdarların yaşayan mevkidaşlarına göre daha güvenli ve daha kolay hedefler olduğunun da eğlendirici bir örneği bu. Bir insan imparatorun apaçık bir tanrı olduğu olasılık dışı süreçle dalga geçiyor. Üstelik kurgusal olarak bu bölümün başındaki suikastı tersine çeviriyor. Claudius imparator olmuş olabilirdi ama son gülen Gaius olmuştu.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

VARSILLAR VE YOKSULLAR

Zengin ve Fakir

Zengin Romalıların eski ya da yeni, her türlü ölçüte göre lüks bir yaşam tarzı vardı. Saray gibi konutları, dönüm dönüm park alanları, bazen döner yemek salonları (bunların ne kadar iyi olduğu ya da hangi düzenekle çalıştığı bir başka soru), değerli taşlarla süslü duvarları ve çoğu Romalı gözlemciyi büyüleyen bir ölçekteki tüketimiyle imparator, spektrumun en tepesindeydi, süper zenginleri bile geçiyordu. Serveti Roma dünyasındaki, bir hükümdardan diğerine geçen madenler, endüstriyel mülkler ve çiftlikler dâhil muazzam imparatorluk varlıklarının gelirlerine, devlet maliyesiyle imparatorun maliyesinin arasındaki belirsiz çizgilere ve kimi zaman eldeki nakit azaldıysa zoraki miraslar gibi çeşitli bağış biçimlerine dayanıyordu (bakınız Görsel 13).

Öte yandan imparatorluğun çoğu zengin sakini de ayrıcalıklı bir rahatlık içeren hayatlar yaşıyordu. Romalıların "lüks"ü şiddetle kınaması ve basit, eski tarz köylü hayatına hayranlık, çoğu zaman olduğu gibi büyük harcamalar ve lüks alışkanlıklarla yan yana var oluyordu. Kınayanlar her zaman kınayacak bir şeye ihtiyaç duyar ve her durumda, ince bir zevk (benimki) ile kaba bir gösteriş (sizinki) arasındaki ayrım ister istemez özneldir.

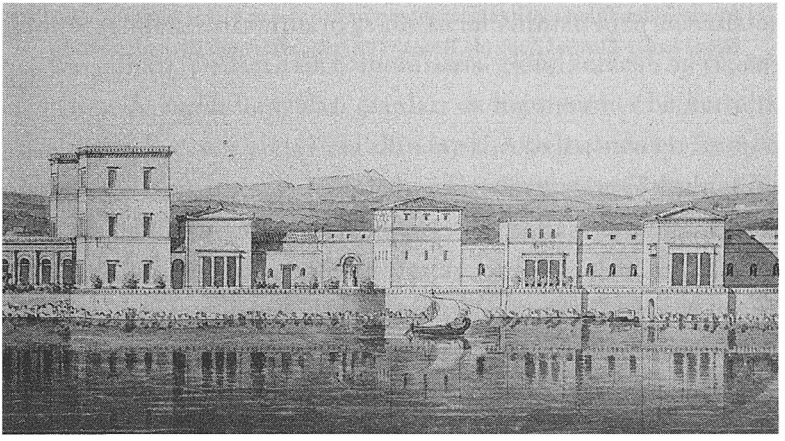
Genç Plinius –amcası "Yaşlı", tek bacaklı masalardan aynı parmağa birden fazla yüzük takılmasına kadar her türlü savurganlığın ateşli bir muhalifiydi– Roma'nın birkaç kilometre dışındaki kendi kır villasını mektuplarından birinde anlatıyordu. "Amaca uygun ve bakımı çok pahalı değil," diye açıklıyordu. Bu mütevazı tanımlamaya karşın, farklı mevsimlerde kullanılan yemek salonları, özel hamamı ve yüzme havuzu, avluları ve gölgeli revakları, merkezî ısıtması, bol bol akan suyu, cimnazyumu, denize bakan manzara pencereleri, güneşli odaları ve gürültülü eğlenceleri sevmeyen bir adam olan Plinius'un, kölelerinin izin yaptığı nadir günlerdeki partilerin şamatasından kaçabildiği kır eviyle aslında büyük bir servetti.

İmparatorluğun her yanında zenginler servetlerini kendilerine ait büyük ve pahalı konutlarla sergiliyordu; bunlar taban alanıyla değil, damdaki kiremitlerin sayısıyla ölçülüyordu (bir yasa, yerel meclis üyesi olabilmek için bin beş yüz kiremitli bir eve sahip olunması gerektiğini belirtiyordu). Dahası ipeklerden baharatlara, nitelikli kölelerden pahalı antikalara kadar paranın satın alabileceği pek çok zevke düşkündüler. Servetlerini yerel toplulukları için tesisler yaptırarak da sergiliyorlardı. Roma'da kamu binaları yaptırmak imparatorun tekelindeydi ama İtalya'nın kentleri ve eyaletlerde, hem erkek hem de kadın seçkinler aynı şeyi yaparak kendilerini gösteriyordu.

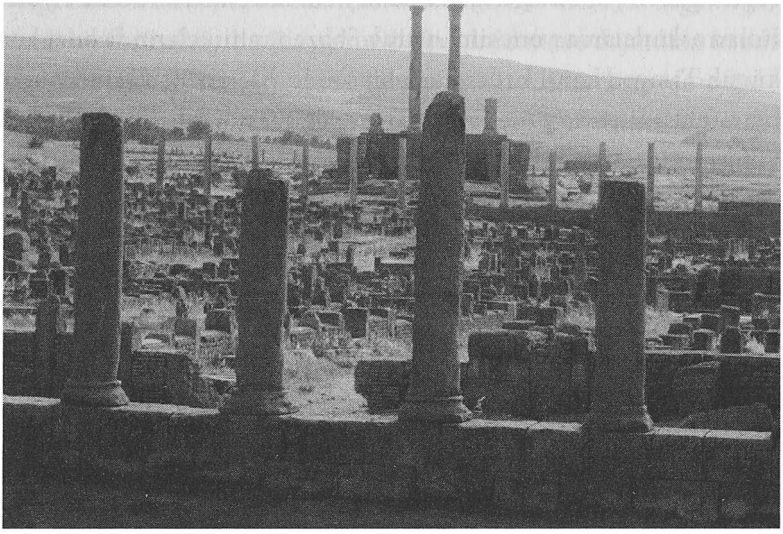
Plinius da parasının büyük bir bölümünü Kuzey İtalya'da doğduğu kent Comum'da inşaat projelerine akıtıyordu; bunların arasında bir milyon sesterceye (senatör olabilmek için gereken en az servete denk) mal olan bir kütüphane de vardı. MS 107 dolaylarında ölen yaşlı arkadaşı Ummidia Quadratilla da Roma'nın güneyindeki kendi kentinde benzer şeyler yapmıştı. Plinius onun masa oyunlarına meraklı sert yaşlı bir hanımefendi olduğunu yazsa da günümüze ulaşan yazıtlar aynı zamanda yeni bir amfitiyatroyla tapınağa destek verdiğini, tiyatroyu yenilediğini ve yeni tesisleri

kutlamak için ("yerel meclise, halka ve kadınlara") bir ziyafet verdiğini gösteriyor. Başlangıçta Kuzey Afrika'da MS 100'de Antik Roma askerlerinin yerleşimi olarak Sahra'nın sınırlarında kurulan küçük Timgad kenti kadar uzak bir yerde, MS 200 civarında yerli bir çift kendilerine en az iki katlı bir mini saray yaptırdı, Plinius'un villası kadar görkemli değildi ama yine de çok sayıda yemek odası, özel hamam, kapalı bahçeler, süs havuzları, pahalı mozaik zeminler ve soğuk Afrika kışları için merkezî ısıtma sistemiyle donatılmıştı. Ayrıca dev bir yeni tapınakla kendilerinin on iki heykeliyle donatılmış bir pazar yaptırdılar.

Para, zenginleri antik çağdaki hayatın bütün rahatsızlıklarından ve sert yanlarından koruyabiliyordu. Roma'da imparator, halk yığınlarından güvenli bir uzaklıkta yaşasa ve zenginler özellikle belirli bir ya da iki bölgeyi tercih etse de (imparatorluk sarayı tecavüz etmeden önceki Palatino Tepesi apaçık bir örnek) çoğun-

75. Plinius'un saray benzeri villasının mimar Karl Friedrich Schinkel (1841) tarafından yapılan kasvetli bir canlandırımı. Plinius'un mekâna ait kendi betimlemelerinden (*Epistulae* 2, 17) yola çıkıp bir görüntüsünü ya da planını yeniden canlandırmak, yüzyıllar boyunca gözde bir bilimsel uğraş olmuştur.

76. Modern Cezayir'deki Timgad kentinin harabeleri mini saray sahibi zengin çiftin yaptırdığı büyük tapınağa bakıyor. Ustalıkla yapılmış umumi tuvaletinden fiilen antik çağlardan günümüze ulaşan birkaç kütüphaneden birine kadar Timgad dünyada Roma'yı en çok çağrıştıran sitelerden biridir.

lukla antik kentler modern kentler gibi bölgelere ayrılmış değildi. Zenginler ve yoksullar yan yana yaşıyor, bol kiremitli büyük evler ve ufak kulübeler aynı sokakları ve bölgeleri paylaşıyordu. Romalıların Mayfair'ları ya da Beşinci Cadde'leri yoktu. Güçlü kuvvetli köleler tarafından taşınan perdeli bir tahtırevanda seyahat etmek, birkaç hanımefendiyle beyefendiyi imparatorluğun herhangi bir büyük kentindeki yolların en kötü yanlarından koruyabilirdi. Öte yandan çöpler toplanmadığı için yolların umumi tuvalet olarak kullanılması (şair Iuvenalis'in muhtemelen bir miktar hicivsel abartıyla resmettiği sahne gibi, lazımlıkların içerikleri üst kat pencerelerinden gelip geçenlerin üzerine boşaltılıyordu) ve sıklıkla iki yönlü trafik

için çok dar olan sokaklarda yer bulmak üzere savaşan arabaların gürültüsü ve yoğunluğu en azından hem zenginlerin hem de yoksulların duyularına bir saldırıydı ve bazen tehlikeliydi. Roma aydınlanmasının tanınmış eserlerinde, gündüzleri kent sokaklarında (bazı modern yaya bölgeleri gibi) tekerlekli taşımanın yasak olduğu iddia edilse de bu en fazla ağır nakliyeye ya da büyük kamyonların antik karşılıklarına uygulanıyordu. Bu da, Iuvenalis'in de yakındığı gibi geceleri her düzeyden insan için neredeyse dayanılmaz olan bir gürültüye sebep olabiliyordu: "Uykusu gelmiş bir imparatorun bile uykusundan çalabilirdi."

Mikroplar da zenginliğe bakmıyordu. Uzak kırsal kesimlerde mülkleri bulunacak kadar zengin olanların, bütün kentleri, özellikle de Roma'yı vuran dönemsel salgın hastalıklardan kaçma olanağı vardı ve yaz aylarını geçirmek için göreceli olarak sivrisineksiz yerler bulmaya çalışıyorlardı. Daha iyi beslenme de varlıklıların hastalıklara karşı dirençli olmasına katkıda bulunuyordu ancak hayatta kalmalarına yetecek kadar yiyebilenler için bu geçerli değildi. Bununla birlikte zenginlerle fakirlerin çocuklarını öldüren aynı hastalıklar ve aynı pislikti. Dahası halk hamamlarına giden herkes –bu şüphesiz evlerinde kendi banyoları olanları da kapsıyordu– bu hastalık yuvalarının kurbanı olma riski altındaydı. Aklı başında bir Romalı doktor, açık yaraları olanların hamamlara gitmemesi gerektiğini, aksi takdirde sonucun ölümcül kangren olabileceğini yazdığında kesinlikle haklıydı.

Gerçekte, imparatorluk sarayında bile imparatorlar zehirden çok hastalıktan ölüyordu. MS 160'ların ortasından sonraki on yılda, Roma İmparatorluğu'nun büyük bölümü görünüşe göre Doğu'dan dönen askerlerin getirdiği bir salgınla, çok büyük olasılıkla çiçek hastalığıyla pençeleşti. Bergamalı Galen, antik dünyanın en akıllı ve en verimli tıp yazarı bireysel vakaları ele almış ve kabarcıklı cilt döküntüsü ve ishal dâhil belirtilerin ayrıntılı tanık anlatımlarını vermişti. Bu salgının tam olarak ne kadar ölümcül olduğu hâlâ yoğun şekilde

tartışılmaktadır. Sağlam kanıtlar az olmakla birlikte ölümlerle ilgili toplam nüfusun %1'iyle neredeyse olanaksız yükseklikteki %30'u arasında farklı tahminler veriliyor. Yine de MS 169'da, MS 161'den beri Marcus Aurelius'la birlikte ülkeyi yöneten İmparator Lucius Verus da neredeyse kesinlikle kurbanlardan biriydi.

O zamanlar talihsizliğin bu az, genelde biyolojik yönlerinde bir tarafsızlık vardı. Yine de çoğunlukla Roma dünyasındaki en büyük ayrım varsıllarla yoksullar –çok büyük serveti ve çok rahatla aşırı lüks arasındaki ölçekte bir yaşam tarzı olan çok küçük azınlıkla, en iyi ihtimalle az miktarda fazladan parası olan (daha fazla yiyecek, fazladan bir oda, ucuz takı, basit mezar taşları için) ve en kötü ihtimalle çulsuz, işsiz ve evsiz olan, köle olmayan nüfusu bile kapsayan çok büyük çoğunluk– arasındaydı.

Roma dünyasının ayrıcalıklılarıyla –varsıllar– ilgili çok fazla şey biliyoruz. Antik çağlardan günümüze kalan hemen hemen bütün edebiyatın yazarları onlardı. Kimi zaman kendini toplumsal açıdan dezavantajlı olanların arasında gösteren Iuvenalis gibi yazarlar bile, lazımlık çağlayanlarından yakınsalar da aslında varlıklıydı. Ve, arkeolojik kayıtlarda, görkemli evlerden yeni tiyatrolara kadar en büyük ayak izlerini bırakanlar zenginlerdir. İmparatorlukta, cömert bir tahminle üç yüz bin zengin vardı ve buna göreli zengin yerel kodamanlarla büyük kentlerdeki plütokratlar da dâhildir: Haneleri de eklediğinizde daha da büyük bir toplam elde edilir. MS 1. ve 2. yüzyıllarda imparatorluğun nüfusunun elli ila altmış milyon olduğunu varsayarsak, Romalıların ezici çoğunluğunun, %99'unun yaşam koşulları, yaşam tarzları ve değerleri neydi?

Seçkin Romalı yazarlar kendilerinden daha az şanslı ve daha az zengin olanlara çoğunlukla tepeden bakıyordu. Basit köylü hayatına yönelik nostaljik hayranlıkları –kır piknikleri ve ağaç gölgelerinin altında tembel öğleden sonraları fantezileri– bir yana bırakıldığında yoksullukta, yoksulda, hatta namusuyla günlük ekmeğini kazananlarda

bile çok az erdem görüyorlardı. Iuvenalis Roma halkının önceliğinin "yiyecek ve eğlence" olduğunu yazan tek kişi değildi. Marcus Aurelius'un eğitmeni Fronto, İmparator Traianus için, "Roma halkının en çok iki şeyle çizgi dışına çıkmayacağını anladı: mısır yardımı ve eğlenceler," diye yazarken tam olarak aynı şeye dikkat çekiyordu. Cicero geçimini sağlamak için çalışanları aşağılıyordu: "Emeğini satarak kazanılan para bir beyefendi için adice ve kabul edilemez... çünkü maaşlar fiilen köleliğin teminatıdır." Gerçek bir beyefendinin geçimini, doğal olarak haysiyetsiz ücretli emekle değil, mülklerinin geliriyle sağladığı, Roma ahlakçılığının bir klişesi haline gelmişti. Latince söz dağarcığı da bu fikri yakalıyor: İnsanlığın arzu edilen hali *otium* idi (genellikle çevrildiği gibi tam olarak "boş zaman" değil de insanın kendi zamanını denetleyebilir olması hali); her türlü "iş" bunun arzu edilmeyen karşıtı, *negotium* idi ("*otium* olmayan").

Havadan para kazananlar da sonradan görme zenginler olarak aynı ölçüde züppece aşağılanmanın özneleriydi. Petronius'un *Satyricon*'undaki, servetini domuz pastırmasından parfüme, kölelere kadar her şeyi alıp satarak yapan yeni zengin eski köle Trimalchio karakteri, sürekli seçkinlere yaraşır davranışları biraz yanlış anlayan, ince zevkten çok parası olan bir adamın aynı anda sevimli ve korkunç bir kurgusal parodisidir. Kendi kölelerine fazlasıyla zevksiz tasarımcı üniformaları giydirir (Trimalchio'nun evinin kapıcısının yeşil kıyafeti ve kırmızı kemeri var ve zamanını gümüş bir çanağa bezelyeler atarak geçiriyor); evinin duvarlarını, para getiren Tanrı Merkür'ün koruması altındaki kariyerinin, köle pazarından bugünkü ihtişamına kadar olan hikâyesini anlatan tablolarla süsleyerek övünür ve verdiği akşam yemekleri haşhaş tohumu ve balla pişmiş fındık farelerinden yüzyıldan daha eski, "Opimius'un konsül olduğu" MÖ 121 ürünü şaraplara kadar Roma fantezi yemeklerinin inanılmaz bir birleşimdir. Cahil Trimalchio muhtemelen, MÖ 121'de üç bin destekçisi Gaius Gracchus'u öldüren bağnaz muhafazakârın adının

bir şarap için, bu kadar uzun süre dayanmış olsa da, pek de hayırlı bir isim olmadığının farkına varmaz.

Önyargılar ortada ve bize konularından çok yazarların dünyalarını anlatıyor; özellikle de, bazı modern eleştirmenlerin öne sürdüğü gibi, Petronius'un seçkinlerin yaşam tarzıyla ilgili parodisi, seçkin okurlarına bu görgüsüz eski köleden gerçekte ne kadar farklı olduklarını düşündürmeyi amaçlıyorduysa. Büyük soru, sıradan Romalıların hayatlarının resmini onların da tanıyabileceği şekilde yeniden yaratıp yaratamayacağımız ve bunu nasıl yapacağımızdır. Elimizdeki edebiyat bu kibirli karikatürleri üretiyorsa, başka nereye yönelebiliriz?

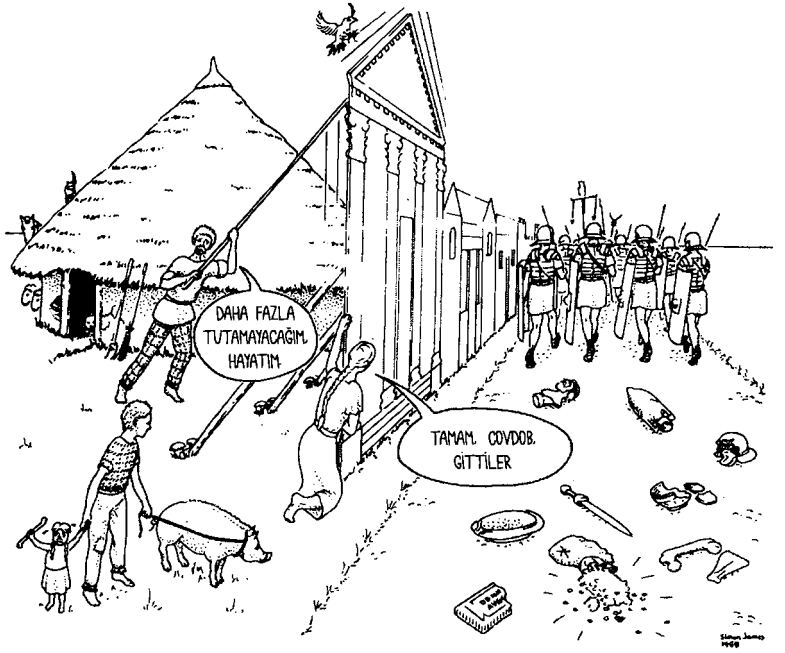
Yoksulluğun Dereceleri

Roma İmparatorluğu'nun elli milyon civarındaki sakini tek bir kategoriye girmiyordu. Roma toplumu basitçe küçük bir çok zenginler grubu ile yoksullukla boğuşan, çok fazla belirleyici özelliği olmayan bir kitle olarak ikiye bölünmemişti. Seçkinler grubunun dışında sayılması gerekenlerin arasında farklı ayrıcalık, statü ve para düzeyleri vardı ve çok fazla "sıradan" ya da "orta halli" tipin yanı sıra çok yoksulları da içeriyorlardı. Diğerlerinden çok bu tiplerin hayatlarını görmenin daha kolay olduğu ortaya çıkıyor.

Elli milyonun çoğunluğu köylü çiftçiler olmalıydı; onlar Romalı yazarların kurgusal yaratımları değil, imparatorluğun her yanındaki küçük çiftlik sahipleriydi, bazen ancak kendilerini besleyebilecek kadar ürün elde etmenin mücadelesini veriyor, bazen de satabilecekleri küçük bir üretim fazlasıyla daha iyi bir yıl geçiriyorlardı. Bu aileler için, farklı bir vergi tahsildarının, ürünlerini satabilecekleri daha büyük bir ekonominin ve ellerinde para kalırsa satın alabilecekleri daha fazla ıvır zıvırın ötesinde Roma yönetiminin pek bir önemi yoktu. Söz gelimi, Britanya'da arkeolojik izlere bakarak görebildiğimiz

kadarıyla, MS 43'teki başarılı Roma istilasının hemen öncesindeki Demir Çağı'nın sonundan Roma işgali boyunca ve Orta Çağ'a kadar köylü çiftçilerin hayatlarında çok az önemli değişiklikler olmuştu. Öte yandan bu çiftçilerin ve ailelerinin davranışları, arzuları, umutları ya da korkularıyla ilgili günümüze ulaşan hiçbir kanıt yoktur. Roma dünyasındaki, bu bağlamda tanıyabileceğimiz ya da yaşam tarzını yeniden kurmaya başlayabileceğimiz tek sıradan insanlar, kasaba ve kentlerde yaşamış olanlardır.

Şüphesiz aşırı bir kent yoksulluğu vardı. Roma yasaları açıkça mezar işgalini yasaklıyordu: Bir hukuki görüş, "İsteyen herkes bir

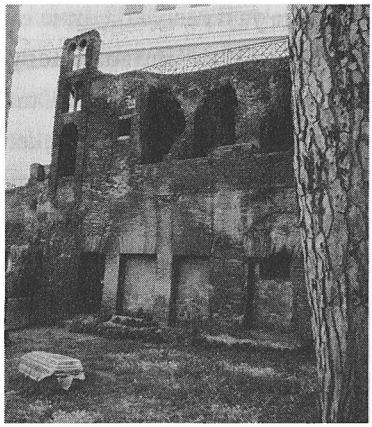
77. Bu karikatür Roma iktidarının eyaletlerde yaşayan sıradan insanlar üzerindeki etkisinin bir görüntüsünü veriyor. Her zaman yaptıkları yuvarlak kulübelerde yaşıyorlar ama zaman zaman gerektiğinde Roma kültürünü benimsemiş rolü de yapabiliyorlar.

mezarda yaşayan ya da orayı evi haline getiren herkesi mahkemeye verebilir," diyor. Burada, ister yerli ya da yabancı, yurttaş, yeni göçmen ya da kaçak köle olsun, tam olarak bunu yapan, aristokrasinin imparatorluğun çoğu büyük kentine giden yolların kenarlarına dizili heybetli mezarlarında yaşayan evsiz insanlar olduğu iması vardır. Bazıları zafer taklarından su kemerlerine kadar uygun herhangi bir duvara dayalı kulübeleri tercih etmiş gibi görünüyor ve bunlar yasalara göre yangın riski oluşturduklarına hükmedilmesi durumunda yıkılabiliyor ya da risk oluşturmuyorlarsa buralardan kira alınabiliyordu. Çoğu Roma kentinin varoşları, açlıktan ölmek üzere ve çalıştıkları kadar da dilenen insanların oturduğu işgalci yerleşimleri ya da gecekondu mahalleleriyle kaplı modern "Üçüncü Dünya" şehirlerinden çok farklı olmayabilirdi. Romalı ahlakçılar dilencilere –sıklıkla görmezden gelinmelerinin daha iyi olacağı anlamında– çok sayıda atıfta bulunuyor ve Pompeii'de bulunan, yerel Forum'daki hayatı betimleyen bir dizi tablo, ahlakçının öğüdüne uymayan, kambur, köpekli bir dilenciye para veren havalı bir hanımla hizmetçisinin bir minyatürünü de içeriyor.

Aslında bu tür sınırda bir yoksunluğun çok az kanıtı vardır. Öte yandan bunun nedenleri açıktır. Birincisi, hiçbir şeyi olmayanlar ta-

78. Pompeii'deki Iulia Felix evinde (MS 1. yüzyıl) bulunan, Forum'daki hayatı resmeden artık çok solgun sahnelerden birinin çizimi. Bu, Roma dünyasında zenginle fakirin arasındaki etkileşimin nadir bir görüntüsüdür. Yanındaki köpeğiyle sakallı dilenci şüphe götürmez şekilde "fukara", yarı çıplaktır ve sadece paçavralara bürünmüştür.

79. İyi korunmuş bir daire; Roma'da Capitol Tepesi'nin ihtişamının hemen yanında duruyor. Bugün Victor Emmanuel anıtının (arkada görünüyor) gölgesinde kalmış ve çoğu kişinin gözünden kaçıyor.

rihsel ya da arkeolojik kayıtlarda çok az iz bırakıyor. Geçici gecekondu mahalleleri toprakta kalıcı bir damga bırakmıyor; işaretsiz mezarlara hiçbir şeysiz gömülenler kendileriyle ilgili, güzel konuşan bir mezar yazıtının eşlik ettiği mezarlardan çok daha az şey anlatıyor. Ama ikincisi ve daha da önemlisi, Roma dünyasındaki aşırı yoksulluk çoğunlukla kendi kendini çözen bir durumdu: Kurbanları ölüyordu. Bazı destek mekanizmaları olmayanlar hayatta kalamıyordu. Roma'da Gaius Gracchus'un MÖ 120'lerdeki girişiminin devamı olan mısır yardımı bile bunu sağlayamıyordu. Şüphesiz devletin yurttaşlarına temel yiyecek maddeleri sağlama yükümlülüğüne vurgu yapılıyordu. Ama yardımdan yararlananlar geniş ama yine de sınırlı ve ayrıcalıklı bir gruptu, MS 1. ve 2. yüzyıllarda, iki kişiyi doyuracak kadar mısır alan yaklaşık iki yüz elli bin erkek yurttaştı. Yardım, bütün gelenler için bir güvenlik ağı değildi.

Pek çok insan servet merdiveninin üst basamaklarını işgal ediyordu ve onlar hayatlarının daha belirgin izlerini bırakmışlardı. Hâlâ geniş bir ayrıcalık ve rahatlık spektrumu var. Bir uçta, çoğunlukla ekmekten şık giysilere kadar her şeyin üretiminden ve satışından göreceli olarak güvenli bir geçim yolu sağlayanlar vardı; bazen dükkânın ya da atölyenin üzerindeki birkaç odada yaşayan, kendileri

eski köle ya da eski köle çocukları olsalar da (çoğunlukla böyleydi) iki köleleri olabilen ailelerdi. Bu düzeydeki yaşam tarzının özellikle ayrıntılı görünümü, Vezüv Yanardağı'nın MS 79'daki patlamasında tıpkı Pompeii gibi yok olan komşu kent Herculaneum'da, ticaret birimleri ve apartmanlardan oluşan küçük bir blokun altında bulunup kazılan bir lağım çukurundan geliyor. Lağım çukurunun hâlâ incelenen içerikleri, kabaca yüz elli sakinin sindirim kanalından geçip dosdoğru yukarıdaki mütevazı dairelerin basit tuvaletlerinden gelenlerdi. Çeşitlilik içeren ve iyi bir diyetti: başka şeylerle birlikte balık, deniz kestanesi (dikenlerin parçaları günümüze ulaştı), tavuk, yumurta, ceviz ve incir (çekirdekleri bağırsaklardan sindirilmeden geçiyordu). Üst katlarda oturanlar kırık cam ve çanak çömleklerden kurtulmak için tuvaletleri ilkel atık tasfiye aracı olarak da kullanırken yanlışlıkla değerli taşlarını da içine düşürüyorlardı. Bunlar harcayacak parası, vazgeçebilecekleri ev eşyaları ve kaybedecek mücevherleri olan insanlardı.

Spektrumun diğer ucunda çok daha tehlikeli konumda olanlar vardı: sürekli bir işi ya da özel bir becerisi olmayan, barlarda, restoranlarda ya da seks endüstrisinde geçici işler, rıhtımlarda hamallık ya da nakliyecilik veya inşaatlar işçilik yapmaya çalışan erkekler, kadınlar ve çocuklar. Bu tür emeğe fazlasıyla ihtiyaç vardı. Roma'daki bir milyon insanı hayatta tutmak için ithal edilmesi gereken temel ürünlerin –şarap, yağ ve tahıl– toplam miktarını hesaplayan kaba bir tahmin, her yıl çuvallar ya da amforalar dolusu malzemenin gemiden karaya indirilmesi için dokuz milyondan fazla tek "hamal yükü"nün gerekeceğine hükmetmektedir. Tek başına bu yükler yüz gün boyunca üç bin erkeğe yeterli iş sağlardı. Ama mevsimlikti, bu yüzden köleler yerine geçici temelde özgür işçiler çalıştırılıyordu ve bu da kesin olmayan bir geçim yolu demekti. Bu insanlar sıklıkla açlık çekiyor olmalıydı; günümüze ulaşan iskeletlerde (özellikle dişlerdeki) açıklayıcı lezyonlar kentte sadece en yoksulları etkilemeyen çeşitli yetersiz beslenme biçimlerine işaret etmektedir. Saat hesa-

bıyla kiralanan, pansiyonların antik karşılığı olan yerlerde kalıyor ya da birkaç kişi bir odayı paylaşıyor, nöbetleşe uyuyor olmalıydılar. Romalı yoksulların temel ihtiyacı ve tutkusu olduğu varsayılan eğlencelerin çoğundan bile yararlanamıyorlardı. Kocaman görünen Kolezyum'un oturma kapasitesi elli bindi ve bu muhtemelen bir milyonluk bir kentte gladyatör gösterilerinin ve kanlı hayvan avlarının seyircilerinin göreli olarak yüksek gelirli olduğu anlamına geliyordu. Sadece bir basamak daha aşağı inseler bir mezarda ya da işgal yerleşiminde yaşayacak bu insanlar için yapılmamıştı bu eğlence yerleri.

Roma'da ve limanı Ostia'da yaygın olan dev çok katlı apartman blokları (*insulae* ya da "adalar") daha sıradan Romalıların arasındaki bu hiyerarşiyi simgeliyor ve yelpazeyi karınca kararınca yaşayanlardan kıt kanaat geçinenlere kadar geniş tutuyordu. Insulae yüksek yoğunluklu kiralık konut ihtiyacını karşılıyordu ve Roma kentinin göreceli olarak küçük alanına bu kadar büyük bir nüfus ancak böyle sığıyordu. Sahipleri için çekici yatırım fırsatlarıydı ve acımasız kira toplayıcılarına iş sağlıyorlardı. Bir kiracının, kırk üç yaşında ölen ve külleri Roma surlarının hemen dışındaki genel bir mezara gömülen Ancarenus Nothus'un mezar yazıtı, sanki öbür dünyadan yazılmışa benzeyen basit dizelerle ortak şikâyetleri dile getiriyor: "Artık açlıktan ölmekten korkmuyorum/Ağrıyan bacaklarımdan ve kiram için para bulmaktan kurtuldum/Sonsuza kadar bedava yiyeceğe ve yatacak yere kavuştum." Öte yandan ev sahibi hepsine sert davransa da, bazı kiracılar diğerlerinden çok daha rahat yaşıyordu.

Temel mantığa göre, binanın alt katlarında yaşıyorsanız eviniz o kadar geniş ve pahalıydı; binanın üst katları daha ucuz, daha dar ve daha tehlikeliydi, yemek pişirme ve yıkama olanakları ve (sık) yangın olaylarında kaçacak bir yol yoktu. Iuvenalis'in şakası gibi, ("damdaki kiremitlerden başka onu yağmurdan koruyacak bir şeyi bulunmayan") en tepede oturan bir insan, alt katlarda bir yangın çıktığında en son ölecek kişiydi. Mantık lüks teras katlı apartman

bloklarının tamamen tersiydi ve bu, Roma kentindeki, Capitol Tepesi'nin hemen altında ve bir zamanlar orada bulunan parlayan tapınakların (gerçekten parlıyorlardı: MS 1. yüzyılın sonunda Jüpiter Tapınağı'nın çatısına yaldızlı kiremitler döşenmişti) birkaç metre ötesindeki hâlâ görülebilen en iyi korunmuş insulaeden birinde mükemmel bir şekilde örnekleniyor. Bu blokta, oturulabilecek bir ön balkona sahip, cadde seviyesinde dükkânlar vardı. Birinci kat ya da piano nobile birkaç geniş daire içeriyordu; hâlâ ayakta olan dördüncü katta muhtemelen her biri tek kişiden çok bir aileyi barındıran bir dizi küçük oda vardı ve yukarısı daha da kötü olmalıydı. Kentin bölgelere ayrılmamış olması, Capitol'deki en görkemli kutlamaların, üst katlarında gecekondular bulunan bir yere bir taş atımı uzaklıkta gerçekleştiği anlamına geliyordu.

Bu bölümün devamında, bu bloklarda oturanların ve onlar gibilerin dünyasına gireceğiz. Açıkçası, üst kattakilerden çok alt kattakilerin dünyası olacak bu: İnsanların kullanılabilir geliri artıkça bize bıraktıkları kanıtlar da çağalacak. Çalışma, boş zaman, kültür ve endişe dünyasına bakacağız: sadece seçkin olmayanların nasıl ve nerede yaşadığına değil, aynı zamanda Roma yaşamının eşitsizliklerine nasıl göğüs gerdiklerine, nasıl eğlendiklerine ve küçük suçlardan ağrı ve hastalığa kadar her türlü zorluğa karşı hangi çareleri bulduklarına.

İş Dünyası

Cicero ve seçkinlerin çoğu ücretli emeği küçümsediklerini açıkça söylüyordu. Öte yandan Roma dünyasının kentli sakinlerinin çoğunluğu için, bugün olduğu gibi, işleri kimliklerinin anahtarıydı. Çoğunlukla zorluydu. Yaşamını sürdürebilmek için düzenli bir gelire gereksinimi olan çoğu insan (ve bu, insanların çoğunluğuydu), yapabilirse ölene kadar çalışıyordu; herhangi bir emeklilik paketi

olanağı sadece orduda vardı ve bu bile çoğunlukla küçük bir çiftlikte çalışmayı gerektiriyordu. İster köle ister özgür, çocukların çoğu bedensel yeterliliğe ulaştığında çalışıyordu. Kazılarda, kemiklerinde ve eklemlerinde ağır bedensel çalışmanın belirgin izlerini taşıyan çok genç iskeletler bulundu; Roma'nın hemen dışında, eski bir çamaşırhane ve dokuma atölyesinin yakınındaki bir mezar, arkalarında apaçık bir şekilde ağır iş yaparak geçirilen yıllar bulunan genç insanların kalıntılarını içeriyor (ip atlamanın ve top oynamanın değil, kumaş üretiminde gereken ayakla basma ve ezme hareketlerinin izlerini gösteriyor). Çocuklar mezar yazıtlarında bile işçi olarak anılıyordu. Modern anlayış İspanya'da dört yaşındaki bir çocuğun onu madencilik aletlerini taşırken gösteren basit mezar taşının küçük bir yerel madencilik maskotunun anısına dikilmiş olduğunu umabilirdi. Ama o büyük olasılıkla bir işçiydi.

Sadece zenginlerin çocukları küçüklüklerini dil bilgisi, hitabet, felsefe ve konuşma yapmayı –ya da kızlara önerilen okumadan yazmaya, iplik eğirmeden müziğe daha hafif bir ders programı– öğrenerek geçirebiliyordu. Çocuk işçi kuraldı. Çoğu Romalının anlayabileceği bir sorun, hatta bir sınıflandırma bile değildi. "Çocukluğun" icadı

80. Bu epeyce yıpranmış anıt, görünüşe göre bir çocuk işçiyi anan birkaç mezar taşından biridir. Dört yaşındaki çocuğun ellerinde bir sepetle bir kazma vardır ve bunlar, İspanya maden alanlarındaki kazılarda bulunan nesnelerle benzerdir.

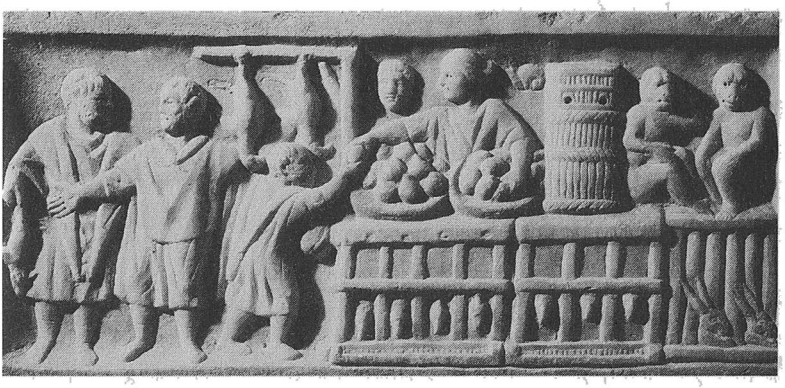

81. Kuzey İtalya'dan bir "mora boyayıcı"nın mezar taşı. Portresinin altında teraziler, küçük şişeler ve asılı yün yumaklarından oluşan iş aletleri var.

ve "çocuklar"ın hangi işleri yapabileceğiyle ilgili düzenleme ancak bin beş yüzyıl sonra geldi ve bu hâlâ özellikle Batılı bir kaygıdır.

Mezar taşları işin sıradan Romalıların kişisel kimliği için ne kadar önemli olduğunu belli ediyor. Scipio Barbatus ve onun gibi toplumsal hiyerarşinin tepesinde olan diğerleri görev yaptıkları siyasi makamları ya da kazandıkları savaşları vurgularken pek çok kişi işini sergiliyordu. Sadece Roma kentinde iki yüzden fazla meslek olduğu bu sayede biliniyor. Erkekler ve kadınlar (ya da kim anıt yaptırdıysa) çoğunlukla birkaç sözcük ve imgeyle, bir iş tanımı ve sanatlarıyla ilgili bilinen simgelerle kariyerlerini özetliyordu. Söz gelimi Gaius Pupius Amicus, bir eski köle ve "mor"a boyayıcı –minik deniz kabuklularından elde edilen ve yasaya göre sadece senatörler ve imparator tarafından giyilen giysiyi boyamak için kullanılan bir boya– kendini gururla *purpurarius* olarak tanımlıyordu ve sanatının çeşitli aletleri taşa kazınmıştı. Başka mezarlarda ebelerden kasaplara, özellikle muhteşem bir kümes hayvanı satıcısına kadar, ölüyü işinin başında gösteren oyma levhalar vardı.

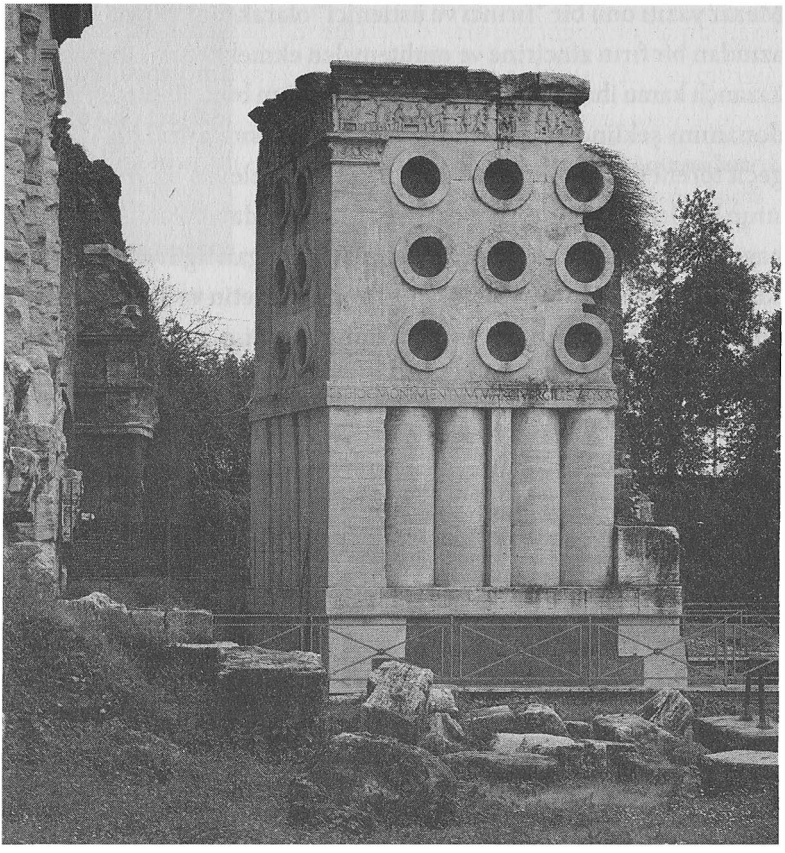
Bazen ölünün sanatını göstermek için, erkeği ya da kadını işiyle eşitlemek istercesine çok daha hevesli bir şekilde bütün bir mezar tasarlanıyordu. MÖ 1. yüzyıl sonunda girişken bir fırıncı Roma surlarının hemen dışında kendisi ve karısı için çok iyi bir konumda bulunan kocaman bir anıt yaptırmıştı. Marcus Vergilius Eurysaces büyük olasılıkla eski bir köleydi ve –on metre yüksekliğindeki mezarının boyutlarına bakılırsa– işinden çok büyük paralar kazanmıştı. Mezar yazıtı onu bir "fırıncı ve üstlenici" olarak tanımlıyor ve bu en azından bir fırın zincirine ve muhtemelen ekmek tedarikine yönelik kazançlı kamu ihalelerine işaret ediyor. Yapının bütünü ekmek yapma donanımı şeklinde tasarlanmış ve tepede, resmî anıtlarda dinî bir geçit töreni ya da zafer alayı gibi bir şeyi betimleyen bir frizin olmasının beklendiği yerde, Eurysaces'in fırınlarından birindeki çalışma hayatından sahneler bulunuyor; işi yöneten togalı figür muhtemelen adamın kendisidir. Eurysaces, Cicero'nun ticaretin ve ücretli emeğin doğasıyla ilgili küçümseyici sözlerini bilseydi o zaman bu mezar, böylesi bir züppeliğe uygun bir el hareketinin karşılığı olurdu. Aynı

82. Belki bir mezara ya da dükkân tabelasına ait bir mermer kabartma; Ostia'da bir kümes hayvanı satıcısının tezgâhını gösteriyor. Soldan ikinci adam müşteri toplamaya çalışıyor gibi görünüyor ve tezgâhın arkasındaki kadın, müşterilere hizmet ediyor. Tezgâh, üzerlerinde iki maymunun oturduğu kafeslerden (içlerinde iki tavşan var) oluşuyor.

şekilde, oradan geçen bir aristokrat mezarda bir Trimalchio havası olduğunu düşünebilirdi.

Öte yandan burada bireysel kimlikten daha fazlası söz konusuydu. Bunun, komünal ve toplumsal yönleri de vardı çünkü meslekler ve zaanatlar, işçilerinin arasındaki müşterek etkinlikler,

83. Ekmek üreticisi Eurysaces'in mezarı; MÖ 1. yüzyıldan kalma mezar daha sonra yapılan kent surlarının bir kulesine dönüştürüldüğü için ayakta kaldı. Ön cephesindeki tuhaf yuvarlaklar neredeyse kesinlikle büyük ölçekli fırınlarda kullanılan hamur yoğurma makinelerini temsil ediyor.

ortak çıkarlarının geliştirilmesi ve ortak bir kimlik algısı için bir bağlam sağlıyordu. Bütün imparatorlukta yerel meslek dernekleri (*collegia*) kuruluyor, üyeleri hem kölelerden hem de özgürlerden oluşuyordu; bu, her türlü işteki alışılmış statü karışımını yansıtan bir birleşimdir. Roma'nın hemen dışındaki bir *collegium*da MS 2. yüzyılda oluşturulan kurallar, özgürlüğünü kazanan bir köle üyenin muhtemelen kutlama partisi için diğerlerine "bir amfora iyi şarap" bağışlamasını öngörüyordu. Bazen bu derneklerin etkileyici bir merkezleri, çoğunlukla tanımlanmış bir yönetim yapısı, kuralları ve düzenlemeleri, giriş ücretleri ve yıllık üye aidatları oluyordu ve siyasi baskı grupları, tartışma dernekleri, akşam yemeği kulüpleri ve ölüm sigortası acentası işlevi görebiliyorlardı. Üyelerin derneğe ödediği aidatların bir bölümü onlara iyi bir cenaze töreni güvencesi vermeye ayrılıyordu ve bu, mezar yazıtlarındaki iş tanımlarının önemini kısmen açıklayabilir. Marangozlar tarafından karşılanan bir cenaze töreniyle bir marangoz olarak gömülüyordunuz.

Bunlar Orta Çağ'daki loncaların çok uzağındaydı; belirli zanaatları yapmanın koşullarını belirlemiyorlar ya da fiilen sendikalı iş yeri olan şeyi dayatmıyorlardı. Sendikanın ya da iş kartelinin antik çağlardaki karşılığı da değillerdi; gerçi eyalet valisinin günümüze ulaşan bir hükmüne göre, bugün Türkiye'de bulunan Efes'teki fırıncıların MS 2. yüzyıl ortasında greve gitmesi bir ayaklanmaya yol açmış gibi görünüyor ve Petronius'un *Satyricon*'daki karakterlerinden biri fırıncıların (yine) ekmek fiyatlarını yüksek tutmak için yerel yetkililerle iş birliği yaptığından şikâyet ediyor. Gelgelelim bir noktada bu dernekler için Roma toplumunda tarihsel bir destek yaratılmıştı. Uzun ama önemli bir anlatıya göre bunları inşaatçıları, bronz işçilerini, çömlekçileri, altın ustalarını, boyacıları, deri üreticilerini ve müzisyenleri kapsayacak şekilde ilk oluşturan Roma'nın ikinci kralı Numa'ydı. Bunu her kim hayal ettiyse ve *bu* sahiden bir hayaldi,

zanaatçılara ve örgütlerine Roma tarihinde mümkün olduğu kadar geriye giden bir soyağacı veriyordu.

Mesleklerin ve işçilerin genel profilinin kanıtları Pompeii'de hâlâ bulunabiliyor. Seçim sloganları bugün bile kentin duvarlarında, seçmenleri yerel meclis seçimlerinde şu ya da bu adayı desteklemeye teşvik eden, boyayla yapılmış geçici tabelalar buna bir örnek oluşturuyor. Bunlar modern siyasi afişlere benzese de daha standartlaştırılmış haldeler, çoğunlukla "Crescens, aedilis olarak Gnaeus Helvius Sabinus'u istiyor" gibi basit bir cümle şeklindeler. Temanın çeşitlemeleri birkaç olumsuz kampanya izi içeriyor ("Küçük hırsızlar aedilis olarak Vatia'yı istiyor" demek muhtemelen "Vatia'ya oy vermeyin" demenin aynısıydı) ama bir adaya aralarında fırıncılar, marangozlar, tavukçular, çamaşırhane işçileri ve katırcıların da bulunduğu belirli meslek gruplarının desteğini veren bir dizi duyuru da vardı. Bu desteğin ne kadar resmî olduğu belirsizdir. Bu örnekte sonuç alabilmiş olsalarda mahalli derneklerin desteğinin, zorunlu olarak resmî oy garantisi sağladığı çıkarımında bulunmamalıyız. Öte yandan en azından bazıları *çamaşırhane işçileri olarak* (ya da her neyse...) bir araya gelip adaylardan birini desteklemeye karar vermiş olabilirlerdi.

Pompeii bu insanların bazılarının çalışma ortamlarıyla, özellikle de çamaşırhanelerle ilgili nadir bir fikir de vermektedir. Roma'daki çamaşırhane ve dokuma üretimi işi (geleneksel anlamda "dinkleme" olarak bilinen bir birleşim) cazibeli bir iş değildi. Bu yapım yönteminin temel bileşenlerinden biri de, İmparator Vespasianus'a dayandırılan, paranın kokusu olmamasıyla ilgili şakanın kaynağı olan insan idrarıydı. Üstelik Roma'nın dışındaki dokuma tesislerinin yanında bulunan mezarlıktaki genç iskeletler gereken bedensel çalışmanın yoğun zorlanmalarını ve incinmelerini göstermektedir. Bununla birlikte Pompeii'deki pek çok çuhahaneden biri, çırpıcıların kendi tüketimi için endüstrinin farklı bir resmini veriyor. Erkeklerin –evet çoğunlukla erkektiler– kumaşı dövdüğü ve kullandıkları o kötü ko-

kulu karışımla işlediği çalışma alanlarını süsleyen bu karmaşık ve pis işlemlerin tablolarıydı. Erkeklerin uzun saatler süren işlerini yaparken gördükleri resimler bunlardı; yaptıkları iş onlara temizlenmiş, hatta güzelleştirilmiş bir biçimde yansıtılıyordu (bakınız Görsel 18).

Cicero'nun rakipleri, doğruluğu kesin olmasa da bir çamaşırhane sahibinin oğlu olduğu için onunla alay etmiş olabilirdi. Ne var ki Pompeii'deki bu çamaşırhanede, şüphesiz imparatorluğun pek çok yerindeki çamaşırhanelerde olduğu gibi, işçilere Cicero'nun hayal bile edemeyeceği bir emeğin yüceliği imgesi, işin yerine getirilmesinden övünç duyma ve bir ait olma duygusu sunuluyordu.

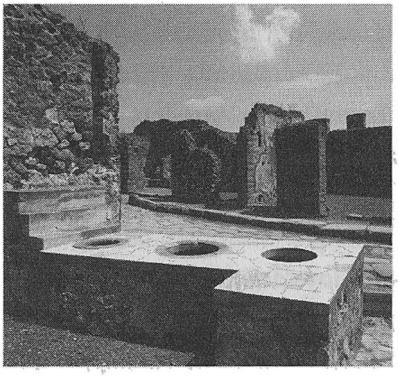
Bar Kültürü

Seçkin Romalılar çoğunlukla nüfusun geri kalanının çalışmadığı zamanlarda yaptıklarıyla ilgili daha da küçümseyici ve endişeliydi. Gösterilere ve oyunlara yönelik düşkünlüklerinden daha da kötüsü, halktan erkeklerin toplaştığı barlar ve ucuz kafelerdi. Orada karşılaşabileceğiniz insan türleriyle ilgili dehşet verici imgeler oluşturuluyordu. Söz gelimi Iuvenalis, Ostia limanında bulunan ve canilerin, denizcilerin, hırsızların ve kaçak kölelerin, cellâtların ve tabut yapımcılarının ardı sıra hadım bir rahibin (muhtemelen kentteki Ana Tanrıça tapınağındaki görevi bittiğinde) uğrak yeri olduğunu iddia ettiği sefil bir batakhaneyi resmediyor. Daha sonra, MS 4. yüzyılda yazan bir Romalı tarihçi "en adi" insanların bütün geceyi barlarda geçirdiğinden şikâyet ediyor ve barbut oynayanların masaya odaklandıklarında sümüklü burunlarından soluk alırlarken çıkardıkları horultu sesini özellikle iğrenç buluyordu.

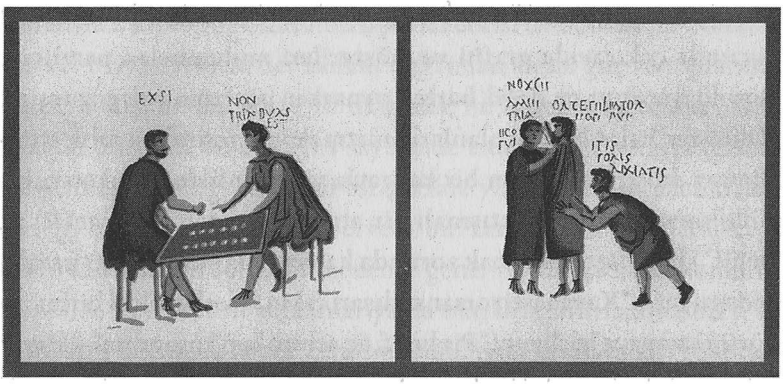
Bu tür mekânlara yasal kısıtlamalar ya da vergiler dayatılmasına yönelik yinelenen girişimlerle ilgili de kayıtlar vardır. Söz gelimi Tiberius, anlaşıldığı kadarıyla hamur işi satışını yasaklamıştı; Cla-

udius'un "tavernalar"ı tümüyle kaldırdığı ve haşlanmış et ve sıcak su servisini yasakladığı düşünülüyor (muhtemelen standart Roma usulünde şarapla karıştırıldığı için ama öyleyse neden şarap yasaklanmadı?) ve Vespasianus'un barların ve birahanelerin bezelye ve fasulyeden başka hiçbir yiyecek satmamasına hükmettiği söyleniyor. Bütün bunlar, antik yaşam öyküsü yazarlarının ve tarihçilerin kurguları olmadığını varsayarsak, Roma devletinin uygulayamayacağı sonuçsuz bir tutum, en fazla simgesel bir yasa olabilirdi ancak.

Her yerde seçkinler alt tabakadakilerin toplandığı yerlerle ilgili kaygı duyma eğilimindeydi ve –şüphesiz sertlikler ve kaba konuşmalar olsa da– sıradan bir barın gerçekliği ününden daha yumuşaktı. Çünkü barlar sadece içki içilen batakhaneler değil, kaldıkları yerlerde en fazla sınırlı yemek pişirme olanakları bulunan insanların günlük hayatının zorunlu bir parçasıydı. Apartman bloklarının planlanmasında, Roma modeli bizimkinin tamamen tersiydi: Mutfakları ve birkaç yemek odası bulunan Romalı zenginler evlerinde yemek yiyordu; fakirler bir sandviçin antik karşılığından daha fazlasını yemek istediğinde dışarı çıkmak zorundaydı. Roma kentleri ucuz barlar ve kafelerle doluydu ve sıradan Romalıların çalışmadıkları saatlerinin çoğunu geçirdiği yerler buralarıydı. Pompeii yine en iyi örneklerden biridir. Kentin henüz kazılmamış kesimleri hesaba katılarak ve hizmet

84. Pompeii'deki tipik barlardan biri. Sokağa bakan tezgâhtaki kocaman kâselerden, paket servis isteyen müşterilere yiyecek ve içecek servisi yapılıyordu. Soldaki basamaklar başka yiyeceklerin teşhiri için kullanıyordu.

85. Bir bardaki barbut kavgası. Pompeii'deki Salvius Barı'ndaki bazı resimlerin 19. yüzyıldan kalma kopyasında, tartışma soldaki levhada başlıyor. Oyunculardan biri "*Exsi*", "Ben kazandım," diye bağırırken rakibi atışına itiraz ediyor. Bir sonraki sahnede, sağdaki hancı onlara sadece gitmelerini söylemekle kalmıyor aynı zamanda kapıya doğru ittiriyor.

tezgahı bulunan her binayı bar olarak nitelemenin cezbediciliğine kapılmayarak (bazı arkeologlar kapılıyordu) orada belki on iki bin kişilik nüfus ve gelip geçen gezginler için yüzden fazla bu tür mekân olduğunu düşünebiliriz.

Epeyce standart bir plana göre yapılıyorlardı: "paket" servis için kaldırıma bakan bir tezgâh; oturarak yemek isteyenler için masalarla sandalyelerin bulunduğu bir iç mekân ve genelde yiyecek ve içecekler için bir teşhir bölümüyle birlikte sıcak yemek ve içeceklerin hazırlanması için bir mangal ya da ocak. Pompeii'deki birkaç vakada, çuhahanede olduğu gibi dekorasyon –kısmen hayalî kısmen gerçek– bardaki hayatı betimleyen bir dizi resim içeriyor. Romalı yazarların endişelendiği korkunç ahlaksızlıkla ilgili çok fazla kanıt yoktur. Bir resim koca bir fıçıyla getirilen şarabı, bir başkası tavandan sarkan salamlarla diğer yiyeceklerin altında yenen bazı atıştırmalıkları gösteriyor. "En kötü" işaretler tam bir seks görüntüsü (modern bir ahlakçı zarar verdiği için artık zor seçiliyor), "Barcı kadını düzdüm" (bunun bir olay karşısında söylenen ifade

mi, övünme mi yoksa aşağılama mı olduğunu bilmek olanaksız) tarzında çok sayıda grafiti ve müşterileri muhtemelen para için, horuldayarak ya da değil, barbut oynarken gösteren pek çok resim. Konuşma balonlarının olanları anlatmak için resimlere eşlik ettiği bir bar duvarında, oyun bir kavgayla ve kesinlikle nezaketsiz bir dille sonuçlanıyor. Tartışmalı bir atışın ardından ("İki geldi, üç değil") hancı işe karışmak zorunda kalıyor: Bar sahibi, her zaman olduğu gibi, "Kavga istiyorsanız dışarı çıkın," derken ikili birbirine sövüp saymaya başlıyor ("Pis herif, üç attım, ben kazandım", "Haydi oradan, adi şerefsiz, ben kazandım").

Kumar ve masa oyunları Romalı seçkinlerin en aşırı çifte standart olaylarından biriydi. En yüce aristokratların bazıları hevesli kumarbazlardı. Suetonius'a göre İmparator Claudius o kadar meraklıydı ki zar oyunlarıyla ilgili bir kitap yazmıştı ve arabası, yoldayken de oynamaya devam edecek şekilde düzenlenmişti; ayrıca ilk Augustus kumara o kadar bağımlıydı ki –ama arkadaşlarının cüzdanlarını da düşünüyordu– konuklarına ortaya koymaları için büyük miktarda para veriyordu (gerçi Suetonius, Augustus'un alışkanlığını inkâr etmeye çalışmadığını belirtirken bu durumu olaylamadığını sezindiriyor ve küçümseyerek bunu imparatorun bir başka sözde hobisiyle karşılaştırıyor: bakirelerin kızlığını bozmak). Masa oyunları sadece erkeklerin uğraşı değildi. Yaşlı Ummidia Quadratilla'nın da gözde eğlenceleriydi; Plinius, kadının parayla oynayıp oynamadığını söylemiyor. Öte yandan Iuvenalis'in gözlemlediği gibi Roma'nın ikiyüzlülüğünü net bir şekilde ortaya koyan bu olayda, sıradan insanlar bu oyunları oynadığında seçkinler öfkeleniyor ve bunu bir "rezillik" olarak nitelendiriyordu.

Seçkinlerin temel itirazı biri barbutun suça giden yol olduğu yönündeydi. Pompeii barında betimlenen arbede buna çok küçük bir ölçekte işaret ediyor; daha büyük ölçekte, Catilina'nın destekçilerinin arasında "barbutçu"ların (*aleatores*) öne çıkması tertiple ihanet arasındaki bir bağlantıyı ima ediyordu. Yine zengin ve güçlülerin

kafasında, kumarın istikrarsızlaştırıcı etkisi de önemli bir etkendi. Servet hiyerarşisinin her zaman doğrudan siyasi güç ve toplumsal statüyle ilişkilendirildiği bir dünyada, ne kadar uzak olursa olsun kurulu düzenin sadece şans sayesinde elde edilen parayla tersine çevrilmesi olasılığı tehlikeli bir şekilde yıkıcıydı. Trimalchio'nun varlığı yeterince kötüydü; servete bir zar atışıyla ulaşılabileceği fikri daha da berbattı. Bu nedenle genel nüfus içindeki kumarın denetlenmesi, belirli zamanlar ya da olaylarla sınırlandırılması ve borçların ödenmesindeki yasal sorumluluğun kısıtlanması yönünde girişimler vardı. Bu yasanın barlara yönelik kısıtlamalar kadar etkisi olabilmişti. Oyun tahtaları Roma dünyasının her yanında bulunuyordu. Günümüze ulaşanlar sağlam taştan yapılmış ve mezarlardan, barlardan ve kışlalardan geliyor ya da kaldırımlara veya kamu binalarının basamaklarına kazınmış durumdadır; muhtemelen boş zamanı olanlar için bir eğlence olarak düşünülmüşlerdi.

Zar oyunlarının farklı adları vardı ve farklı kurallarla farklı tasarımlı tahtalarda oynanıyordu. Bu oyunların nasıl oynandığını ayrıntılarıyla yeniden canlandırmayı başarabilen olmadı (bu talimatlar, taşlar ya da kartlar olmaksızın Monopoly oyunun nasıl oynanacağını çözmeye çalışmak gibi bir şey). Buna karşın yaygın bir tahta türü oyunun havasıyla ve oyuncuların davranışlarıyla ilgili bazı dikkate değer görüntüler sunuyor. Bu tahtalar, on ikişerden üç sıra olarak düzenlenmiş otuz altı noktada taşları yürütmeyi içeriyordu. Öte yandan çoğu zaman modern tahtalarda bulunan "kareler"in yerini alfabenin harfleri alıyor ve oyuncular taşlarını harften harfe yürütüyordu. Harfler çoğunlukla sözcükler oluşturacak şekilde düzenleniyor, böylece tahtalarda yerinde sloganlar ortaya çıkıyordu: her biri altı harfli altı sözcük halinde. Bunlar bar kültürünün ve oyuncuların kendilerinin özdeyişleriydi.

Bazıları biraz sert ahlak dersleri veriyor, tam da tahtaların tasarlandığı etkinliğin olumsuz yönlerini yansıtıyordu. "Zarın pis benekleri en usta oyuncuyu bile şansına güvenmek zorunda bırakır"

(INVIDA PUNCTA IUBENT FELICE LUDERE DOCTUM) ya da "Tahta bir arenadır. Yenildiğinde bırak. Oynamayı bilmiyorsun" *(TABULA CIRCUS BICTUS RECEDE LUDERE NESCIS).* Diğerleri fazlasıyla Romalı bir tarzda zaferci, çok eski zaferlere geri dönseler de. Muhtemelen MS 3. yüzyıldan kalma bir tahta, "Partlar katledildi, Britonlar fethedildi, oynayın, Romalılar" (*PARTHI OCCISI BRITTO VICTUS LUDITE ROMANI*) diyor. Diğerleri, Circus Maximus'taki yarışlara atıfta bulunarak gerçekçi bir halk eğlencesini ("Arena tıka-basa dolu, insanlar bağırıyor, yurttaşlar eğleniyor", *CIRCUS PLENUS CLAMOR POPULI GAUDIA CIVIUM*) ya da hayatın daha basit zevklerini vurguluyor. Timgad'daki Forum'un merdivenlerinde bir tahta, "Avlanmak, yıkanmak, oyun oynamak, gülmek: yaşamak bu" (*VENARI LAVARE LUDERE RIDERE OCCEST VIVERE*) diyerek her şeyi özetliyor.

Bu sloganlar Roma seçkinlerinin bazı katı eleştirilerinin altını oyuyor, bar hayatının şakalaşmalarını ve keyfini, sıradan insanların Romalı oldukları için yaşayabildiği zevki (arenalardan fetihlere kadar) ve iyi bir hayatın ve hoşnutluğun ne demek olduğunun doğrudan bir görüntüsünü yakalıyor. Pompeiili sıradan bir çamaşırhane

86. "Arena tıka basa dolu..."nun bir başka şekli. Burada son satırda (sağ tarafı kırılmış) IANUAE TENSAE, "kapılar zorlanıyor", yazıyor.

işçisi böyle sloganlarla akşamları mahalle barında bir iki kadeh şarap (sıcak suyla karışık), bir arkadaşı ve bir tahta ve birkaç zarla oturuyor ve kumar sayesinde daha iyi bir hayata kavuşmanın hayalini kuruyordu.

Şanslı bir iki kişi de yok değildi. Pompeii'deki bir duvar yazısı yakın bir kasabada kumarda kazanan bir adamın sevincini kaydediyor: "Nuceria'da barbuttan 855 1/2 denarius kazandım. Sahiden de." Yazıyı karalayanın heyecanının ortaya koyduğu gibi, bu neredeyse inanılmaz bir kazanç ve büyük bir miktardı; bir denarius, dört sesterceye tekabül ediyordu, yani kazanılan para neredeyse dört bin sesterceye ya da bir Romalı askerin yıllık maaşının dört katına denk geliyordu. Kazananın hayatında büyük bir fark yaratmış olmalıydı. Öncelikle son derece yoksul olamazdı. Kurnaz Augustus'un bildiği gibi kumar her zaman ortaya para koymayı gerektiriyordu ve barlarla sokak köşelerinde bile biraz parası olanların eğlencesiydi. Muhtemelen bu miktarda bir kazanç daha iyi konut, yeni giysiler, daha hızlı ulaşım (beş yüz sesterce ile bir katır alınabilirdi) ve daha iyi yiyecek ve şarap (günümüze ulaşan bir Pompeii fiyat listesine göre, bir sesterceye, yerel köpek öldürenin fiyatının dört katına bir bardak ya da bir sürahi en iyi Falernia şarabı alınabiliyordu) anlamına geliyordu. Bununla birlikte seçkinlerin paranoyası ne olursa olsun, bunların hiçbirinin toplumsal düzenin temelini oyması olası değildi.

Para Bulmak ve İdare Etmek

Dört bin sesterce her durumda nadir bir kazançtı ve yerel barlardaki çoğu küçük kumarbazın hayallerinin çok ötesindeydi. Oyun tahtalarındaki en basit sloganlar bile kimileri için istek uyandırıcı olmalıydı. "Avlanmak, yıkanmak, oyun oynamak, gülmek" Timgad gibi kırsal kasabalarda yaşayanların temel zevkleri olabilirdi ama Roma sokaklarındaki erkeklerle kadınlar için avlanmak sadece bir hayaldi.

Bir insula bloğunun en tepesindekiler için yarışlar –"Arena tıka basa dolu..."da olduğu gibi– nadir bir ödül olurdu (gerçi gladyatör gösterilerinden daha ulaşılabilirdi: Circus Maximus'un, ana hipodromun kapasitesi iki yüz elli bin, yani Kolezyum'un beş katıydı.) Insulae daha alt, daha rahat katlarında yaşayanlar bile bizim açımızdan riskli bir gelecekle karşılaşabilirdi; rahatlıkları her zaman tehlike altındaydı. Bazı modern tarihçiler sıradan Romalıların arasında şans oyunlarının bu kadar gözde olmasının hayatlarının yapısına benzerliğiyle ilgisi olması gerektiği yönünde tahminlerde bulunmuştur. Roma halkının çoğunluğu için hayat her zaman bir kumardı ve para kazanmak pek de piyangodan farklı bir şey değildi.

Bugün için ihtiyaçlarını karşılayabiliyor olmak yarını güvence altına almıyordu. Bugün küçük bir kazanç elde edenler yarın çalışmalarını engelleyen bir hastalık, evlerini yok edebilecek düzenli seller ya da yangınlar yüzünden bambaşka bir yola girebilirdi. Roma kentindeki kalıntıların ihtişamı –ve yıkıcı su baskınlarını büyük ölçüde engelleyen 19. yüzyıldan kalma taşkın setleri– dikkatimizi kente tekrar tekrar saldıran ama çoğunlukla yakın komşular olarak yaşayan zenginlerle fakirleri farklı şekillerde etkileyen doğal afetlerden başka yöne çekebilir. Bir tepenin yamacındaki fazladan birkaç metre yükseklik bir zengin evini, alçaklarda yer alan insulaedeki güzel daireleri boğan selden koruyabilirdi. Yangın herkes için bir sorun olabilirdi; MS 192'deki korkunç yangında, Bergamalı Galen, (daha 2005'te yeniden keşfedilen, konuyla ilgili makalesinin el yazmasından öğrendiğimize göre) Forum'daki kilitli deposunda sakladığı tıbbi eserleri, doktor aletleri, ilaçları ve diğer değerli şeylerini kaybetmişti. Öte yandan bu üst katlardaki sakinlerinin dengesiz mangallarla ısınmaya ya da yemek yapmaya çalıştığı yüksek bloklarda özellikle bir sorundu.

Basit ama o kadar da küçük olmayan suçlar bu insanların birikimini, değerli mallarını, giysilerini ya da iş aletlerini kaybetmesine neden olabilirdi. Bugün olduğu gibi o zaman da, bekçi köpeklerine ve güvenlik sistemlerine karşılık gelen şeylere (köleler biçiminde)

sahip olsalar da evlerinin soyulmasından ve sokaklardaki kapkaç olaylarından en fazla şikâyet edenler zenginlerdi. Başlıca hedefler fakirlerdi. Roma Mısırı'nda bulunan el yazması papirüs belgelerdeki bazı hikâyeler –imparatorluğun her yerinde bulunan, taşa kazınmış genel bildirilerden çoğunlukla daha dolaysız ve gayriresmîlerdi– çok yaygın olan basit suçlar, şiddet ve haydutlukla ilgili kişisel tanıklıkları veriyordu. Söz gelimi, bir adam evini basan, kendisini ("vücudumun her yerini") döven ve bir tünik ve bir pelerin dâhil bazı giysilerini, makasını ve bir miktar birasını alıp giden delikanlılardan şikâyet ediyordu. Bir başkası, kendisine borcu olan işe yaramaz bir serserinin evine gelip gebe karısına saldırdığını, kadının düşük yaptığını ve şimdi "hayati tehlikesi bulunduğunu" idda ediyordu. Dört bin sekiz yüz küsur kilometre uzakta, Britanya eyaletindeki Bath (o zamanki Aquae Sulis) kentinde diğer yazılı kayıtlar, yüzüklerden eldivenlere ve (özellikle) pelerinlere kadar ısrarlı bir kıyafet ve aksesuar hırsızlığını işaret ediyor.

Bu krizleri yatıştırmak için çok az kaynak vardı ve neredeyse hiç düzenli kamu hizmeti yoktu. Roma kentinde, MS 1. yüzyılda küçük ve basit bir yangın söndürme hizmeti vardı ama alevleri söndürmek için sadece birkaç battaniye ve su ve sirke dolu kovalarla donatılmıştı ve yangını kontrol altına almak için daha çok çevredeki binaların yıkılmasına bel bağlıyordu; o mülklerden birinde yaşamadığınız sürece iyi bir fikirdi. Suçları bildirecek ve zararın tazmin edilmesi için yardımına başvurulacak bir polis gücü yoktu. Çoğu suç kurbanı sorumlu olduğuna inandıkları kişiden öç almak için kendi güçlü kollarına, ailesine ya da mahallenin delikanlılarına güveniyordu. Sıradan suçlarla resmî kanallar aracılığıyla etkili bir şekilde baş etmek için bir sistem yoktu, sadece bir kaba adalet ve vahşi misilleme döngüsü vardı. Saldırıya uğradıktan sonra bebeğini kaybeden talihsiz gebe kadın, görünüşe göre masum, üzgün kocasının göz yaşartıcı tanıklığına rağmen tam da bunun bir kurbanı olabilirdi. Bir Romalı dükkân sahibinin hikâyesi bir başka döngünün başlangıcını

hissettiriyor. Gecenin karanlığında tezgâhının yanından bir lamba çalan hırsızı kovalıyormuş. Çıkan kavgada hırsız bir kırbaç çıkarıp dükkân sahibini kırbaçlamaya başlamış, o da aynı şekilde karşılık vermiş ve saldırganın gözünü çıkarmış.

Roma hukukunun gelişmiş yapısı, hukuk kurallarının ve ilkelerinin ifade edilmesindeki, sorumluluk konularına karar verilmesindeki ve mülkiyet ve sözleşme haklarının belirlenmesindeki olağanüstü uzmanlığına rağmen, bu yapının seçkinlerin altındakilerin hayatları üzerinde çok az etkisi vardı ve bu hayatların sorunlarının çözümüne çok az katkıda bulunuyordu. Kullanmaya çalıştıklarında sistem bazen aşırı yüklenmiş olabiliyordu. Roma Mısırı'ndaki bu sıradan kurbanların şikâyetlerinde ne kadar ilerleme sağlandığını bilmiyoruz ama bir yasal işlem umuduyla eyalet yetkililerini hedefliyorlardı. Bununla birlikte bir başka papirüs belgesinden, MS 3. yüzyıl başında Mısır valisinin (orada yüksek memur deniyordu) tek bir yerden üç gün içinde davaları ya da şikâyetleri hızlandırmak isteyen bin sekiz yüz kişiden dilekçe aldığını biliyoruz. Bunların çoğunluğu sümen altı edilmiş olmalıydı.

Çoğu zaman, resmî hukuk kurumları sıradan insanların sorunlarıyla ilgilenmiyordu ya da tersi de geçerliydi. Ara sıra, Romalı akademisyenler ve hukuk uzmanları yoksulların başlarına gelenleri karışık olay incelemesi olarak ele alıyordu; söz gelimi, kırbacı ilk kullananın gerçekten hırsız olduğundan yola çıkarak dükkân sahibinin yasalara aykırı hareket etmediği konusunda aynı görüşteydiler. Daha da seyrek olarak, sıradan insanlar özellikle miras ve medeni durumla ilgili konularda bir mahkeme kararı elde etmeyi önemli buluyordu. Söz gelimi, Herculaneum'da balmumu levhalar üzerine yazılmış (asıl balmumunun altına yerleştirilen tahtanın üzerindeki kalem izleri hâlâ görülüyor) ve zorlu ve bugün için kafa karıştırıcı bir yerel anlaşmazlıkla ilgili çok sayıda tanık ifadesinin kaydedildiği pek çok belge bulundu. Mesele kasabalı bir kadının köle mi yoksa özgür mü doğduğuyla ilgiliydi. Roma dünyasındaki pek çok kişi gibi

kadının resmî bir statü kanıtı yoktu ve bu olayda (sonuç bilinmiyor) birisinin bu sorunu Roma'da en tepeye taşıyacak kadar zamanı, bağlantıları ve parası vardı. Öte yandan genelde, çok geçmeden göreceğimiz gibi davaları ve yasal süreçleri olası bir koruma dan çok korkutucu bir tehdit olarak değerlendiren nüfusun büyük bölümü için hukuk erişilmezdi.

Peki sıradan insanlar hukuk yerine aile ve arkadaşlarının ötesinde, yardım için nereye başvuruyordu? Sıklıkla "alternatif" destek sistemlerine, tanrılara, mucizelere ve ucuz falcılar gibi gelecekle ve sorunların sonuçlarıyla –ve seçkinlerin öngörülebileceği gibi tepeden baktığı kişilerle– ilgili bilgilere erişebildiğini iddia edenlere. Roma Hamamı'ndaki pelerin suçunu bilmemizin tek nedeni, insanların yerel Tanrıça Sulis'in kutsal kaplıcasına gidip küçük kurşun levhalara hırsıza sövgüler ve lanetler yazıp suya atmış olmalarıydı. Öfkeli ya da umutsuzca iletiler içeren bu tabletlerin çoğu bulundu: Pek çoğunun benzeri olan bir tanesinde, "Brucerus'un oğlu Docilianus'tan en kutsal Tanrıça Sulis'e; kukuletalı pelerinimi kadın, erkek, köle ya da özgür her kim çaldıysa ona lanet olsun, Tanrıça Sulis onu ölümle cezalandırsın ve benim pelerinimi onun kutsal tapınağına getirene kadar ona uyku yüzü göstermesin ve bugün ya da yarın çocuk nasip etmesin," diye yazıyor.

Farklı kaynaklardan ve klasik antik çağdan günümüze ulaşmış en tuhaf belgelerden bir tanesi bizi dosdoğru antik sokaklardaki erkeklerle kadınların hayatlarını etkileyen belirli sorunlara ve endişelere götürüyor. Başlığını efsanevi Antik Mısırlı büyücüden alan (ama onunla hiçbir ilgisi olmayan) ve ön sözünde Pisagor tarafından yazıldığı ve Büyük İskender'in başarısının arkasındaki sır olduğu (inanılması güç) iddia edilen, *Sortes Astrampsychi*, (*Astrampsychus'un Kehanetleri*) aslında muhtemelen MS 2. yüzyıldan, Pisagor ve İskender'den yüzyıllarca sonrasından kalma bir standart falcılık takımıdır. Bir insanın bir falcıya sormak isteyebileceği doksan iki sorunun numaralandırılmış bir listesi ve binden fazla olası yanıttan oluşmaktadır. Fikir şuydu,

fal baktıran kişi sorununa en uygun soruyu seçiyor ve numarasını falcıya veriyordu, falcı da takımın, kendisini sonunda binlercesinin içinden tek bir doğru yanıta yönlendiren talimatlarına –bol miktarda anlamsız ve karışık söz ve daha fazla sayı seçilmesini, ilk düşünülen sayıdan uzaklaşılmasını içeriyordu– uyuyordu.

Kehanetler'i her kim derlediyse, bu doksan iki sorunun insanları büyük olasılıkla yerel ucuz kâhine götürecek sorunları toparladığını düşünmüştü. Bir iki tanesi göreceli olarak yüksek gelir düzeyinden müşterileri ima ediyor olabilir: "Senatör olabilecek miyim?" sorusu pek de çoğunluğun kaygısı olamazdı; gerçi modern dünyadaki, "Yakışıklı bir prensle evlenecek miyim?" gibi, bir kraliyet ailesinin üyesiyle evlenmek şöyle dursun tanışması bile olanaksız kadınların yönelttiği fantezi soru gibi bir şey olabilirdi bu. Soruların büyük bölümü çok daha sıradan endişelere odaklanıyordu. Kimileri, öngörülebileceği gibi sağlık, evlilik ve çocuklarla ilgili. 42 numaralı soru "Hastalığı atlatabilecek miyim?" yaygın bir tercih olmalıyken "Zehirlendim mi?" sorunun da listede bulunması ilginç, belli ki imparatorluk sarayıyla sınırlı olmayan bir kuşku bu. 24 numaralı soru "Karımın çocuğu olacak mı?", incelikle "Zina yaparken yakalanacak mıyım?"la dengeleniyor ve "Bebeği büyütecek miyim?" antik çağların yeni doğan bebeğin sokağa atılıp atılmaması ikilemini işaret ediyor. Kölelerin de hedef kitlelerin arasında olduğu açık ("Özgürlüğüme kavuşabilecek miyim? ve "Satılacak mıyım?") ve seyahat etmek hayatın acil tehlikelerinden biri olarak görülüyordu ("Gezgin hayatta mı? ve "Deniz yolculuğunu sağ salim atlatabilecek miyim?"). Bununla birlikte pek çok soruda ortaya çıkan temel kaygı, para ve geçim kaygısıydı: "Borç para bulabilecek miyim?", "Dükkân açabilecek miyim?", "Borcumu ödeyebilecek miyim?", "Eşyalarım açık artırmayla satılacak mı?", "Bir arkadaşımdan miras kalacak mı?" Ortaya çıktığında, hukuk gözde büyüyen bir tehdit olma eğilimindedir: "Yargılanmaktan kurtulacak mıyım?", "Birisi beni ihbar ederse başım belaya girer mi?"

Karmaşık sistem bütün bu sorulara iyi, kötü ve çelişkili yanıtlar verebiliyordu. Müşterilerin yanıtları ciddiye aldığını düşünürsek (ve bazıları bugünkü pek çok yıldız falı okuru gibi şüpheci olabilirdi), "Zina yaparken yakalanmayacaksın", besbelli "Zina yaparken yakalanacaksın ama hemen değil"den çok daha iyiydi. "Zehirlenmedin ama sana büyü yapıldı" sadece bir başka kaygı daha uyandırırken "Gezgin hayatta, yoluna devam ediyor", çoğu durumda bir kutlama nedeni olurdu. Genel anlamda yanıtlarda, kalıcı bir tevekkül havası vardı. "Bekle", "Henüz değil", "Sabırlı ol" ve "Bunu bekleme", yinelenen tavsiye cümleleri.

Bu aynı zamanda ana akım Roma edebiyatının, seçkinler dünyasının dışından bir köken iddia edebileceği tek türünde de yakalanan bir tondur: hayvan masalları. Bu masalların en ünlüleri, yüzyıllar öncesinden bir Yunan köle olduğuna inanılan, hâlâ adını pek çok modern derlemeye veren *Ezop Masalları* Ezop'a atfediliyordu. Öte yandan Roma'da, daha önceki versiyonları uyarlayan ve özellikle Romalı bir havayla yenilerini oluşturan bir başka kilit kişilik Phaedrus, MS 1. yüzyılın başında, Tiberius zamanında yazan, imparatorluk sarayından bir eski köleydi. Bu hikâyelerin çoğu Roma toplumundaki eşitsizlikleri sertçe ve tilki, kurbağa ve koyun gibi dünyanın küçük hayvanlarını aslan, kartal, kurt ve şahin biçimindeki güç yaratıklarının karşısına çıkararak en alttan bir bakış açısıyla özetlemektedir.

Çok nadir de olsa mazlum kazanmayı başarıyordu. Söz gelimi, bir anne tilki bebeklerini, kendi yavrularına yem olarak onları kapıp kaçıran anne kartalın elinden kurtarır; tilki bir yangın çıkarır ve kartal kendi yavrularını kurtarmak için yavruları bırakır. Ama çoğu zaman kaybeden taraf güçsüzler oluyordu. Bir hikâyede bir inek, bir keçi ve bir koyun bir aslanla ortak olur ama birlikte iri, leziz bir geyik yakaladıklarında aslan hepsini alır ve paylaşmayı reddeder. Bir başkasında, bir turna bir kurdun gırtlağına kaçan bir kemiği gagasıyla çıkarmak için başını hayvanın boğazına sokar ama vadedilen ödülü alamaz (kurdun iddia ettiği gibi, turnanın kafasını kopartmamış

olması yetmiyor muydu?). Mesaj, genel olarak kumarın iyimser fantezileriyle çarpıcı bir karşıtlık oluşturuyor. Bu masalların çoğu, tek gerçek seçeneğin insanın kaderine razı olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Kurbağalar Jüpiter'den onlara bir kral vermesini ister, o da bir kütük gönderir; kurbağalar daha iyisini isteyince bu defa gönderilen bir yılan olur ve hepsini yer. Kendini güzel tüylerle süsleyip muhteşem bir tavuskuşu kılığına giren küçük bir kargayı tavuskuşları sahtekârlık yaptığı için aralarına almaz ve küçük kargaların arasına dönmek istediğinde bu defa da kendini olduğundan fazla gösteren bir kuş olduğu gerekçesiyle reddedilir. Bu çok farklı bir biçimle ve çok farklı bir bakış açısıyla Trimalchio hikâyesidir.

Kesin olan bir şey var: Bu zavallı yaratıklara yasanın hiçbir yardımı yoktur. Bu, ülkesine dönüp bir mahkeme salonunun duvarına yuva yapıp yedi yumurta yapan kırlangıcın hikâyesinde korkunç bir şekilde gösteriliyor. Anne kuş yokken bir yılan gelip bütün yavruları yer. Masaldaki derse göre, yasa bazılarının haklarını koruyabilir ama yargıcın burnunun dibinde katledilen zavallı yavru kırlangıçların hakkını korumaz.

Kırlangıçlar ve Yılanlar

Roma dünyasındaki varsıllar ve yoksullar arasındaki dev uçurum göz önünde bulundurulduğunda, neden daha fazla toplumsal ve siyasi çatışma yoktu? Roma kentinde nasıl oluyor da bir milyona yakın insan kendilerine kalan dar alana sığışırken imparatorla birkaç bin zengin ve köleleri, yayılmış malikâneler ve kentin kenarlarını çevreleyen geniş parklar dâhil dönümlerce toprağı ellerinde tutabiliyordu? Masal bağlamında konuşursak, neden kırlangıçlar yılanlara karşı ayaklanmıyordu?

Yanıtlardan birine göre, muhtemelen kaydedilenlerden çok daha fazla çatışma vardı, çoğu zaman doğrudan ayaklanma değil

gerilla savaşı olsa da: İmparatorluk sarayının kapılarına yönelik eş güdümlü saldırılardan çok yoldan geçen tahtırevanların perdelerine çürük yumurta atılıyordu. Romalı yazarlar makul ölçülerdeki karışıklık düzeylerini pek fark etmiyordu. Bununla birlikte imparatorlar kuşkusuz oyunlara ve gösterilere gittiklerinde nasıl karşılandıklarını önemsiyordu. Dahası imparatorların yönetimi altında kamu düzeni Cumhuriyet'in son dönemindeki çatışmalarda olduğu gibi sürekli bozulmuyorsa da, Roma'daki ve imparatorluğun diğer kentlerindeki şiddetli isyanlarla ilgili kanıtlar vardır. Temel neden yiyecek tedarikindeki aksamaydı. Claudius, MS 51'de Forum'da ekmek yağrumuna tutulmuş (yiyecek sıkıntısı çekilen bir dönemde bunun tuhaf bir silah olduğu düşünülebilir) ve saraya arka kapıdan gizlice girmek zorunda kalmıştı. Aşağı yukarı aynı zamanda, modern Türkiye'deki Aspendos'ta bir yerel memur, toprak sahiplerinin tahıllarını ihraç etmek amacıyla kilit altına almasını protesto eden öfkeli kalabalık tarafından diri diri yakılmaktan kıl payı kurtulmuştu. Gelgelelim tek sorun yiyecek değildi.

MS 61'de, önde gelen bir senatör kölelerinden biri tarafından öldürüldü ve senato bu tür bir suçla ilgili geleneksel kurallara uymaya karar verdi; buna göre kurbanın bütün köleleri suçlu tarafla birlikte idam ediliyordu (böyle bir ceza tehdidi, kölelerin birbirlerini ihbar etmeye cesaretlendirilmesini amaçlıyordu). Bu olayda hepsi de masum toplam dört yüz köle vardı. Önerilen şeyin sertliğinin yarattığı öfkeyle ve kölelerle çoğu bir zamanlar kendileri de köle olan özgür halkın bir dayanışma gösterisi olarak insanlar sokaklara döküldü. Dikkate değer bir sayıdaki senatörün bile isyancılardan yana çıkmasına rağmen İmparator Nero olayları bastırmak için askerleri getirdi ve idam cezasını uygulattı.

Bir başka yanıt da, muazzam servet eşitsizliğine, seçkinlerin daha az şanslıları aşağılamasına ve apaçık çifte standartlara rağmen, Roma'nın zenginleriyle en azından "orta halli" insanlarının ya da insula bloklarının alt katlarındakilerinin arasında hayal edebileceğimizden

çok daha büyük bir kültürel örtüşme olduğuydu. Biraz derine inildiğinde iki kültürün ilk başta göründüğünden daha geçirgen olduğu, kırlangıçların bakış açısının yılanların bakış açısından şiddetle farklı olmadığı ortaya çıkıyor.

Bunun işaretlerini daha önce görmüştük. Bardaki konuşma balonları ve akıllıca yazılmış mezar yazıtları (bazıları Latincenin bütün karmaşık kurallarıyla şiir şeklinde yazılmıştı) okuma yazma becerisinin doğal karşılandığına işaret ediyor. Son yıllarda Roma İmparatorluğu'nun tam olarak kaç sakininin okuryazar olduğuyla ilgili bitmek bilmez, sonuçsuz tartışmalar vardır. Bir bütün olarak, Roma dünyasında kasabalarda ve taşrada bu sayı çok düşük, yetişkin erkeklerin %20'sinden az olabilir. Bununla birlikte pek çok küçük tüccar, zanaatçı ve kölenin işlerini başarıyla yerine getirebilmeleri için (siparişleri almak, para saymak, teslimatları ayarlamak ve benzeri şeyler) temel bir okuryazarlık ve hesap yapma düzeyine sahip olması gerektiği kentsel topluluklarda çok daha yüksek olmalıdır. Bu türden bir "işlevsel okuryazarlığın", "orta halli" insanlara bile, yüksek klasik kültür olarak düşünebileceğimiz şeyde payı bulunduğuna dair göstergeler vardır.

Pompeii'nin duvarlarında Vergilius'un elliden fazla şiirinin alıntılarından oluşan grafitiler vardır. Bu şüphesiz *Aeneas* ya da diğer şiirlerinin tümünün yaygın olarak okunduğu anlamına gelmez. Alıntıların çoğu *Aeneas*'ın birinci kitabının ilk sözcükleri (*"Arma virumque cano"*, "Silahların ve adamın şarkısını söylüyorum") ya da ikinci kitabın ilk sözcükleri (*"Conticuere omnes"*, "Herkes sustu"); muhtemelen "Olmak ya da olmamak" kadar alıntılanan dizelerdi bunlar. Bu grafitilerin çoğu okulda Vergilius'un şiirlerini öğrenen zengin delikanlıların işi olabilirdi; sadece fakirlerin duvarlara yazı yazdığı yanlış bir inanıştır. Yine de bütün bu karalamaların, zengin bir kökeni olduğunu düşünmek mantıksız olurdu.

İşaretler, kısa parçalar halinde bile olsalar, Vergilius'un şiirlerinin alıntılanan, uyarlanan ve hatta fıkralarda ve oyunlarda kul-

lanılan ortak bir kültürel ürün olduğunu gösteriyor. Pompeii'deki çamaşırhanelerden birinin ön cephesi Aeneas destanından alınmış, İtalya'daki yeni Troya'yı bulmak için yollara düşen kahraman Aeneas'ın, babasıyla oğlunu Troya'nın enkazından çıkarmasını gösteren bir sahneyle süslenmişti. Hemen yakınlarda bir şakacı, şiirin ünlü birinci dizesini taklit ederek, "*Fullones ululamque cano, non arma virumque*" ("Çırpıcıların ve baykuşlarının şarkısını söylüyorum, silahların ve adamın şarkısını değil") sözcüklerini karalamıştı (çamaşırhane işinin maskotu olan baykuşa atıf yapıyordu). Pek yüksek kültür sayılmasa da sokak dünyasıyla klasik edebiyat dünyasının arasındaki ortak bir düşünce çerçevesini işaret etmektedir bu.

Bunun daha da çarpıcı bir örneği MS 2. yüzyılda Ostia liman kentindeki bir barın süslemesinde bulunmaktadır. Resmin ana konusunu, geleneksel olarak "Yedi Bilge" başlığı altında toplanan Yunan filozofların standart antik dizilişi oluşturuyor: Bu isimlere suyun evrenin kökeni olduğunu iddia etmesiyle tanınan düşünür Miletli Tales ve aşağı yukarı dönemdaşları, neredeyse efsaneleşmiş yasa yapıcı Atinalı Solon, bir başka erken bilge ve entelektüel Spartalı Şilon da dâhildi. Resimlerden bazıları günümüze ulaşmadı ama başlangıçta yedisi birden oradaydı; güzel koltuklara oturmuş ve kâğıt tomarları taşırken görünüyorlardı. Küçük bir sürpriz de vardı. Çünkü onlara eşlik eden sloganlar siyaset, bilim, hukuk ya da ahlak gibi uzmanlaştıkları konular üzerine değildi; bok edebiyatı üzerineydi ve tanıdık tuvalet şakaları temasını izliyordu (bakınız Görsel 15).

Tales'in üzerinde, "Tales zor sıçanlara gerçekten çaba harcamalarını tavsiye etti", Solon'un üzerinde, "Solon rahat sıçabilmek için karnını sıvazlıyor" ve Şilon'un üzerinde, "Kurnaz Şilon sessiz osurmayı öğretti" diye yazıyor. Bilgeler'in altında hep birlikte umumi tuvalette yan yana helalarda oturan bir başka figür dizisi vardı. Onlar da tuvalet şakaları yapıyorlardı: Söz gelimi, "Hoplayıp zıplarsan daha çabuk yaparsın" ve "Geliyor".

Bunu açıklamanın bir yolu da bunun, seçkin kültüre karşı saldırgan bir halkçı şaka olduğu şeklinde olabilirdi. Bardaki sıradan delikanlılar bilgeliklerini tuvalet bağlamında değerlendirerek seçkin entelektüel düzenin sütunlarına karşı tuvalet şakalarıyla eğleniyordu. Bu işin bir yönü olmalıydı: yüksek düşünceyi bok edebiyatı düzeyine indirmek. Gel gör ki durum bundan daha karmaşıktı. Bu sloganlar sadece okuryazar bir hedef kitleyi ya da en azından müşterilerin arasında, sloganları okuryazar olmayanlara okuyabilecek kadar okuryazarlar olduğunu varsaymıyor. Buradaki espriyi düşünmek ve anlamak için Yedi Bilge'yle ilgili de bir şeyler bilmeniz gerekiyordu; Miletli Tales size kesinlikle bir şey ifade etmiyorsa o zaman sıçmakla ilgili tavsiyesi de pek komik gelmezdi. Entelektüel yaşamın gösterişlerine bir eleştiri yöneltmek için bunlarla ilgili bilgi sahibi olmalıydınız.

Bu bardaki yaşamı hayal etmenin pek çok yolu vardır: tuvalet şakalarına kahkahalarla gülenler, ara sıra Şilon'un ünlü olmasının gerekçesini tartışanlar, mekân sahibiyle şakalaşanlar, bar çalışanlarıyla flört edenler. Müşterilerin gelmek için pek çok nedeni vardı: iyi, sıcak bir yemek bulmak, evdekinden daha eğlenceli ve sıcak bir ortamda bir akşamın keyfini çıkarmak ya da sadece sarhoş olmak. Bazıları iyi bir zar atışıyla gelen zenginlikleri hayal edenler olurdu. Diğerleri sahip olduğu az bir parayı oyun tahtasında kaybetmektense hayatta kaderini kabullenmenin daha iyi olduğuna inanırdı. Çoğu, zengin komşularının kendini beğenmişliğine ve küçümsemelerine, çifte standartlarına ve yaşam tarzına kızardı; Roma kentlerinin bölgelere ayrılmamışlığının eşitlikçi bir yanı olabilirdi ama aynı zamanda yoksullara sürekli diğerlerinin ayrıcalıklarını anımsatıyordu.

Zengin fakir herkesin üzerinde anlaştığı şey, zengin olmanın arzu edilen bir durum olduğu, fakirlikten mümkün olduğunca kaçınılması gerektiğiydi. Romalı kölelerin tutkusu nasıl çoğu zaman bir kurum olarak köleliğin kaldırılması değil de kendi özgürlüklerine kavuşmaksa, yoksulların tutkuları da toplumsal düzeni kökten yeni-

den şekillendirmek değil kendilerine servet hiyerarşisinin tepesine yakın bir yer bulmaktı. Felsefi anlamda aşırı uç görüşleri olan pek az kişi dışında, Roma dünyasında kimse ciddi bir şekilde yoksulluğun saygıdeğer olduğuna inanmıyordu; ta ki, sonraki bölümde inceleyeceğimiz, Hristiyanlığın doğuşuna kadar. Zengin adamın cennetin krallığına girmekte sorun yaşayabileceği fikri, bizim Ostia'daki barımıza takılanlardan malikânesindeki plütokrata kadar herkese akıl dışı görünmüş olmalıydı.

ON İKİNCİ BÖLÜM

ROMA'NIN DIŞINDAKİ ROMA

Plinius'un Eyaleti

MS 109'da Genç Plinius, İtalya'yı ve savurgan kır villasını terk ederek üç bin iki yüz kilometre uzaklıktaki Bitinya eyaletine gitmek üzere en az dört hafta sürecek bir seyahate çıktı. O zaman kırklı yaşlarının sonundaki hukukçu, avukat ve eski konsül, İmparator Traianus tarafından oradaki kentlerin durumunu incelemek için özel bir yetkiyle atanmıştı. Atandığı yer büyük bir bölgeydi, Karadeniz'in güney kıyılarının büyük bölümü boyunca uzanıyor ve Mitridates'in eski Pontus Krallığı'nın kalıntısı dâhil otuz dokuz bin kilometrekarelik bir alanı kaplıyordu. Plinius yanına eşlikçi olarak kendisinden yirmi beş yaş kadar küçük üçüncü karısı Calpurnia'yı almıştı (çocuklarının hiçbiri yaşamamıştı). Karısı birkaç yıl sonra büyükbabasının ölüm haberini alınca eve döndü. Plinius bir daha hiç İtalya'ya dönmedi. Büyük olasılıkla Calpurnia'nın gidişinden kısa süre sonra görevi başında öldü.

Plinius'un vali olarak yaptıkları, Bitinya'daki görevi sırasında imparatora eyaletin örgütlenmesi ve yönetimi, hukuksal anlaşmazlıklar, kentsel yenileme, finans yönetimi ve imparatorluk protokolü üzerine yazdığı mektuplardan kabaca biliniyor. Bu mektupları yaymak üzere kim seçip elden geçirdiyse (kesinlikle Plinius'un dosya dolabından

gelişigüzel alınmamışlar) onu güvenilir bir insan, eyalet yönetimi işini ciddiye alan, ayrıntılara önem veren dürüst bir adam olarak tanıtmaya önem vermişti. Çoğu zaman biraz fazla gerçek olamayacak kadar iyi bir izlenimi bırakıyor.

Mektuplar onun kentlerin finansal durumlarını titizlikle denetlediğini, imparatora kamu hizmetlerinin durumunu bildirdiğini ve Roma'dan mimarlar ve mühendisler gönderilmesini istediğini gösteriyor. Plinius, Nicomedia'daki su kemerinin, Claudiopolis'teki hamamların ve Nicaea'daki cimnazyumun durumundan endişeliydi; bu yeni cimnazyumun altı metre kalınlığındaki duvarlarının yapısal olarak sağlam olmadığından kuşkulanıyordu ve bir uzman görüşü gerekiyordu. Nicomedia'da yerel bir itfaiye örgütü kurmayı düşünüyordu ama Traianus bu tür kurumların siyasi baskı gruplarına dönüşebileceği yönündeki anlamlı bir gerekçeyle buna karşı çıktı ve bunun yerine bazı yangın söndürme donanımları sağlamayı önerdi. Plinius, sadece özgür doğanlara açık olan orduya yazılmaya kalkışan kölelerin nasıl cezalandırılacağı, Nicaea belediye meclisinin vasiyet hazırlamadan ölenlerin mallarına el koymasına izin verilip verilmemesi ve Traianus'un, insan kalıntılarının gömüldüğü bir alana heykelinin dikilmesinden rahatsız olup olmayacağı gibi konulara da kafa yoruyordu.

Saraydan hemen sonuç çıksa bile, imparatorun tavsiyesinin Plinius'a ulaşması en az iki ay sürüyordu. Öyle de olsa Traianus düzenli olarak yanıt veriyordu ve ara sıra gözlenen sinirli tondaki mektuplar, bunların bir astın masasına gönderilmeden imparatorun kendisi tarafından yazdırıldığını ya da taslağının çıkarıldığını hissettiriyor. Elbette insan kalıntılarının, heykeline yakınlığından rahatsız olmayacağını homurdanıyordu; Plinius nasıl olur da onun bunu bir hakaret olarak algılayabileceğini düşünebilirdi?

Plinius ve Traianus iki binyıl sonra en ünlü mektuplarının görünüşte önemsiz ama anlaşılması zor ve zaman alıcı, yeni bir dinî topluluk olan Hristiyanlarla ilgili olduğunu öğrense muhtemelen

şaşırırdı. Plinius onlara nasıl davranacağından emin olmadığını itiraf ediyordu. İlk başta onlara inançlarından dönmeleri için pek çok fırsat tanımış ve sadece bunu yapmayanları idam ettirmişti ("böyle bir inat ve ısrar cezayı hak ediyordu"). Öte yandan sonra çok daha fazla isim dikkatini çekmeye başladı çünkü insanlar intikam almak için düşmanlarını Hristiyan olmakla suçlamaya başlamıştı. Plinius; soruşturma altında olanların, imparatorun ve gerçek tanrıların heykellerinin önünde şarap döküp, tütsü yakarak içtenliklerini kanıtlamak şartıyla inançlarından dönmelerine izin vermeye devam etti. Gelgelelim bütün bunların temelinde ne olduğunu öğrenmek için iki Hristiyan köle kadına işkence yaptırdı ve onları sorgulattı (Gerek Antik Yunan'da gerekse Antik Roma'da köleler yalnızca işkence altında yasal ifade verebiliyorlardı) ve Hristiyanlığın "sapkın ve azılı bir boş inançtan başka bir şey olmadığı" sonucuna vardı. Yine de Traianus'un bunun doğru bir yaklaşım olduğunu doğrulamasını istiyordu. Üstelik bir uyarı notu eklemiş olsa da, aşağı yukarı imparatorun yaptığı buydu: "Hristiyanların peşine düşülmemeli ama sanık durumundalarsa ve suçlu bulunurlarsa cezalandırılmalılar," diye yazmıştı. Bu, Yahudi ya da Hristiyan kaynaklarının dışındaki günümüze ulaşan en eski Hristiyanlık tartışmasıdır.

Plinius'un mektuplarıyla Cicero'nun yüz elli yıl önce Kilikya'dan gönderdiği mektupların arasındaki zıtlıklar ancak bu kadar keskin olabilirdi. Cicero için eyalet, askerî başarılar için fırsat oluşturuyor ve Büyük İskender'in hayallerini sunuyordu ve erkeklerin dünyasıydı (Cumhuriyet'te, valilerin karılarının, kocalarına yurt dışında eşlik etmeleri kesinlikle yasaklanmış gibi görünüyor). Bütün iyi niyetlerine rağmen çözemeyip ancak hafifletebildiği bir belirsizlik ve düzensizlik resmi çiziyordu Cicero. Dahası bu, Roma eyalet görevlilerinin yerel nüfusa yönelik sürekli ve düşük düzeyli sömürüsüyle birleşiyordu ve bu görevlilere, yüksek siyasi ilkelerinin herkes için geçerli olmadığı, Sezar'ın katili Brutus da dâhildi: talihsiz Kıbrıslılardan %48 faiz almaya çalışmıştı. Plinius'un silahlı kahramanlıklara yönelik

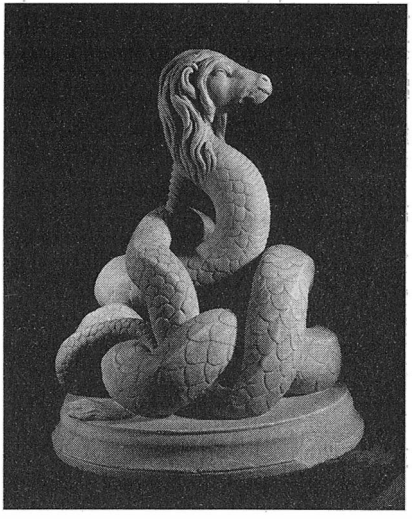
bir tutkusu varmış gibi görünmüyor ve orada karısıyla birlikteydi, gerçi genç Calpurnia'nın zamanını neler yaparak geçirdiğiyle ilgili ancak tahmin yürütebiliriz. Onun eyaleti iyi finansal uygulamaların yürürlükte olduğu ve yolsuzlukların ortaya çıkarıldığı, yerel tesislerin valinin gündeminde olduğu ve anlaşmazlıkların açık bir yasal çerçevede çözüldüğü bir yer izlenimi bırakıyor.

Bu karşıtlığı dış görünüşüne göre değerlendirmek yanlış olur. İmparatora gönderilen raporların, Cicero'nun mektupları gibi yakın arkadaşlara ya da sırdaşlara gönderilenlerden farklı bir tadının olması ve farklı bir izlenim vermesi neredeyse zorunluydu. Ayrıca Plinius'un çalıştığı özel yasal çerçeve, Cicero çağına kadar uzanıyordu çünkü MÖ 60'larda Roma'nın eski düşmanı Mitridates'i yendikten sonra yeni eyalet için düzenlemeleri oluşturan Pompey'di ve Plinius pek çok olayda onlara (*lex Pompeia* ya da "Pompey Yasaları" olarak) açıkça atıfta bulunuyordu. Üstelik Cicero bile ara sıra dikkatini eyalet kentlerindeki kuralsızlıklara yöneltiyordu. Yine de Augustus döneminden beri eyaletlerde, Plinius'un mektuplarının güzelce yakaladığı gibi yeni bir yönetim tarzı vardı.

Yeni bir yetki açıklığı vardı. Plinius, Bitinya'ya Traianus'un belirli talimatlarıyla gitmişti ve kime rapor edeceğini kesin olarak biliyordu. İmparatorun belirli kentlerdeki belirli binalar hakkındaki ayrıntılı sorulara kadar eyaletlerdeki konularla ilgili, Cumhuriyet senatosunun hiçbir zaman yapmadığı bir şekilde, kararlar verebildiği de açıktır. Bazı yoldan çıkmış valiler mini otokratlar gibi davranmaktan hoşlanabilir, kendi inisiyatiflerine göre hareket edebilir, kendi yasalarını oluşturup savurgan bir hayat sürebilir, genelde başkentle temas kurmayabilirdi; ayrıca bunların hepsi de tümüyle tahttaki adama sadık değildi. Öte yandan valilerin Roma'daki yüksek otoriteye doğrudan sorumlu olan görevliler olduğu yönünde yeni bir algı vardı. Göreceğimiz gibi saray yönetiminin, çoğu eyaletin haftalarca uzağında olmasına rağmen bu görevlilerin ülkeden uzakta neler yaptıklarını izleyecek yolları vardı.

Bu yeni bir "Roma'nın dışındaki Roma" dünyasıydı ve Plinius bunun için iyi bir rehberidir. Mektupları, yönetenler ve yönetilenler, galipler ve kurbanlar için imparatorların yönetimi altındaki imparatorluğun, Cumhuriyet yönetimi altındaki Cumhuriyet'ten ne kadar farklı olduğunu sorgulamaktadır. Sonunda Roma dünyasındaki en bölücü anlaşmazlıklardan biri haline gelen Hristiyanlarla resmî ilişkiler üzerinden daha büyük ikilemlere işaret ediyor ve askerlerin eyalet yönetimindeki rollerinden resmî ulaşımın düzenlenmesine kadar o dönemdeki imparatorluk altyapısının pek çok önemli sorununu hissettiriyorlar. Öte yandan Plinius'un da kendi kör noktaları vardı.

Plinius, Romalılara karşı muhalefetin genel sebeplerinin ya da bu dev imparatorluğun ticari fırsatlarının çok az farkındaydı ve eyaletiyle ülkesinin arasındaki kültürel değişikliklerin hiç farkında değildi. Mektuplarına bakarak kimse onun eyaletinin dilinin Latince değil de Yunanca olduğunu anlayamazdı. Traianus bir noktada Yunan spor alışkanlıklarıyla ilgili görüşünü belirtmekteydi: "Yunancıklar," diye yazıyor Yunanca konuşan memurları kastederek, "cimnazyumlarını

87. Bu MS 2. yüzyıldan kalma heykelde Yılan Tanrı Glykon canlı bir şekilde betimlenmektedir. Lukianos'un bu tanrı kültü üzerine yazdığı şüpheci taşlama, onun saf bir kalabalığa yaptığı inanılmaz numaraları anlatmaktadır.

seviyor." Bununla birlikte Plinius, kültürel çeşitlilikle ilgili görüş belirtmeye en fazla, Hristiyanlığı "sapkın ve azılı bir boş inanç" olarak değerlendirdiğinde ve ayinleriyle törenlerinin esasını anlamaya çalıştığında yaklaşıyor.

Teknik olarak bilindiği şekliyle Bitinya eyaleti ve Pontus, bazı antik yazarların vurgulamaya meraklı olduğu gibi, Yunan geleneklerinin ve diğer yerel geleneklerin şaşırtıcı ve bazen "egzotik" karışımıyla Roma'dan çok uzak bir dünyaydı. Denemeci ve taşlamacı Lukianos –ana dili Yunanca olan, Suriye eyaletinden bir Roma yurttaşı olarak bizzat kültürel melezliğin dikkat çekici bir örneğiydi– bütün bir taşlamayı Plinius'un ölümünden elli yıl sonra ortaya çıkan unutulmaz gariplikte yeni bir kâhine adamıştı. Son derece popüler, İmparator Marcus Aurelius'a kadar seçkin Romalıların ilgisini çeken insan başlı bir kâhin yılana yer veriyordu. Lukianos; ortasında el yapımı bir kukla bulunan bu yılanla, kazançlı para getiren bir düzenbazlık olarak dalga geçiyordu.

Bugün tarihçiler için Roma İmparatorluğu'nun en acil soruları, tam olarak kültürel farklılıkların ve bu tür tuhaflıkların nasıl tartışıldığı, bu dış Roma'nın ve İtalya'nın ne kadar "Romalı" olduğu ve eyaletlerdeki insanların kendi geleneklerini, dinlerini, dillerini ve bazı olaylarda edebiyatlarını imparatorluk iktidarınınkilerle nasıl bağdaştırdığıydı; tabii bunun tersi de aynı derecede soru niteliği taşıyordu. Plinius bununla birazcık bile ilgili görünmüyor.

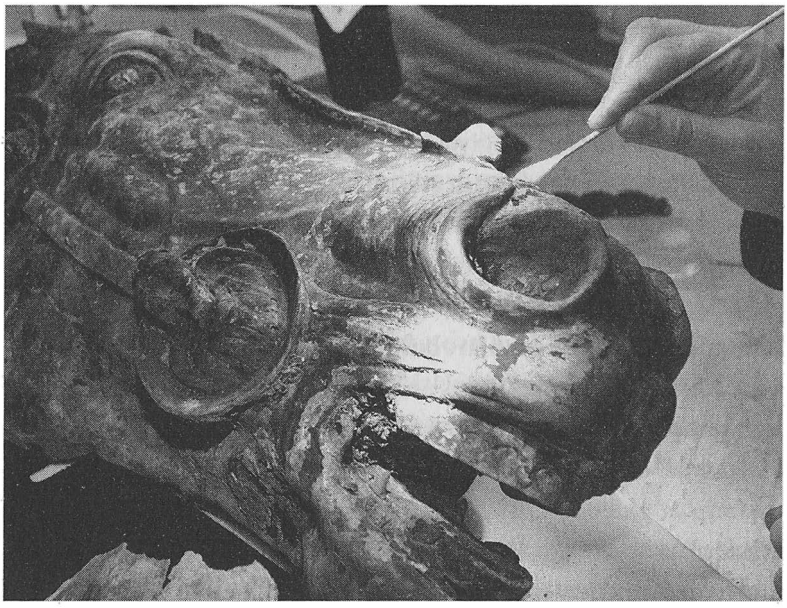
İmparatorluğun Sınırları

İmparatorluğun ilk Augustus'tan beri süren genişlemesi MS 9'da, Cermanya'daki Roma fetihlerinin sağlamlaştırılması sürecinde Romalı komutan Publius Quinctilius Varus'un modern Osnabrück kentinin hemen kuzeyindeki Teutoburg Ormanı Savaşı'nda üç lejyonun büyük bölümünü kaybetmesiyle aniden sona ermişti. Bu,

Roma imgeleminde Hannibal'e karşı savaşta Cannae'deki faciayla aynı düzeyde bir yenilgiydi ve tutsak askerlerin nasıl barbarca ritüellerle kurban edildiğiyle ve fırtınalarla şiddetli yağmurun katliamı nasıl daha da kötüleştirdiğiyle ilgili korkunç hikâyeler anlatılıyordu. Çaresiz Romalıların oklarını atamadığı, mızraklarını fırlatamadığı, sırılsıklam kalkanlarını bile kullanamadığı söyleniyordu. Sonunda kayıplar toplamda Roma silahlı güçlerinin %10'una yaklaştı; bu alanda geçenlerde bazılarının derin kafa yaraları içeren kafatasları da dâhil kalıntıları ve yük hayvanları bulundu. Galip düşman, Roma ordusunda görev yapmış ve Varus'un sadık bir arkadaş olarak güvenini kazanmış bir Cermen isyancı Arminius'tu (bugün sevgiyle "Cermen Hermann" olarak biliniyor); Arminius Romalılar için yerel destek toplamaya gideceğini söyledikten sonra Varus'u pusuya düşürdü. Diğer olaylardaki gibi, lejyonların en etkili rakipleri bizzat Romalılar tarafından eğitilenlerdi.

Augustus Roma topraklarını Ren Nehri'nin ötesine, Doğu Cermanya'nın içlerine doğru genişletmeyi tasarlamıştı. Amaçlarının net işaretleri son yirmi yılda nehrin yüz kilometre kadar doğusunda yer alan Waldgirmes'teki yarı bitmiş Roma kentindeki kazılarda bulundu; kentin ortasındaki Forum, imparatorun at üstündeki yaldızlı bir heykeliyle beraber tamamlanmıştı. Facianın ardından Augustus daha fazla fetih planlarından vazgeçtiği, batıya çekildiği ve ölürken imparatorluğun daha fazla genişlememesi yönünde talimatlar bıraktığı için kent bitirilememişti.

Öte yandan bu talimatlar çok basit değildi. Çünkü, görmüş olduğumuz gibi, Augustus fetih ve Roma'nın askerî kahramanlığı üzerine kurulu bir imparatorluk gücü şablonu da bırakmıştı. Üstelik halefleriyle Roma halkına, bütün dünyaya yayılan bir Roma İmparatorluğu tasavvuru bırakmıştı. Vergilius'un *Aeneas*'ındaki Jüpiter'in Romalıların "sınırsız" bir güce sahip olacağı yönündeki kehaneti, sadece tek bir felaket yüzünden kolayca rafa kaldırılmış olabilir miydi? Bu pek de Cannae ruhu değildi.

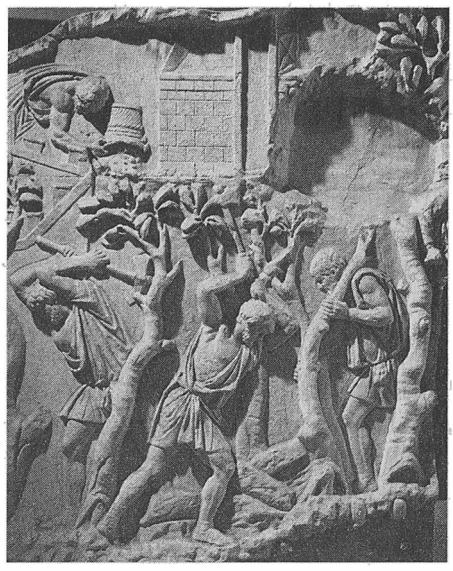

88. Waldgirmes'teki yaldızlı atın kafası; burada bakım yapılırken görülüyor. MS 9'daki askerî yenilgiden önce kentin, (at sırtındaki Augustus dâhil) bütün karakterlerle birlikte büyük bir merkez olarak planlanmış olduğunun açık bir göstergesidir. Kazıdan çıkan kent, yarı bitmiş durumdaydı.

Sonraki iki yüzyıl boyunca, MS 2. yüzyılın sonuna kadar, bu iki birbirine zıt imparatorluk tasavurru –genişlemeye karşı sağlamlaştırma– şaşırtıcı bir kolaylıkla birlikte var oldu. Roma topraklarına birkaç ekleme yapıldı. Söz gelimi Claudius, Britanya'nın fethinden kendine pay çıkararak kesinlikle askerlikten uzak imgesini telafi etti ve olayı MS 44'te, neredeyse otuz yıldır ilk kez bir zafer alayıyla kutladı. Bunun kayda değer bir simgesel değeri vardı. Okyanus'un (diğer adıyla Manş Denizi) ötesinde uzanan bu acayip topraklardaki ilk Roma fethiydi bu ve Jül Sezar'ın yüzyıl önce adaya yaptığı geçici akını kalıcı bir işgale dönüştürmüştü. Öte yandan büyük ölçekli bir genişleme sayılmazdı ve sonraki yıllarda İskoçya'ya doğru

gerçekten de çok yavaş ilerledi. MS 1. yüzyılın başlarında yazan coğrafyacı Strabon'un Britanya'nın ilhakının sürdürülebilirliğiyle ilgili dikkatli değerlendirmesi aslında yakın zamanda ihtiyatlı olmaya başlamış emperyal kültürün etkileyici bir resmidir. Strabon, Britonların özelliklerini (uzun boylu, çarpık bacaklı ve tuhaf) ve adanın olanaklarını (tahıllar, sığırlar, köleler ve av köpekleri dâhil) inceledikten sonra garnizonun maliyetinin konulabilecek her türlü vergiden daha fazla olacağını savunmuştur. Gelgelelim Claudius'un şan ve şöhrete ihtiyacı vardı.

Sadece Traianus'un seferleri imparatorluğun önemli ölçüde genişlemesiyle sonuçlandı: MS 101-102 arasında, sütununda ayrıntılarıyla betimlenen harekâtlarda Daçya'yı, bugün Romanya olan ülkenin bir bölümünü fethetti; MS 114 ve 117'de Mezopotamya'yı ele geçirdi ve modern İran'a kadar ilerledi. Roma gücünün doğuda dayandığı en ileri nokta buydu ama çok uzun sürmedi. Hadrianus tahta geçtikten birkaç gün sonra bu toprakların büyük bölümünü bıraktı. Başarı özellikle garip bir zafer alayıyla kutlanmıştı. Traianus ülkeye

89. Traianus'un sütununda ordu katliam yapmak kadar lojistikle de meşgul olan etkili bir askerî makine olarak gösteriliyor. Burada askerler Daçya'da ormanlardaki ağaçları kesiyor, istihkâmları da arkalarında.

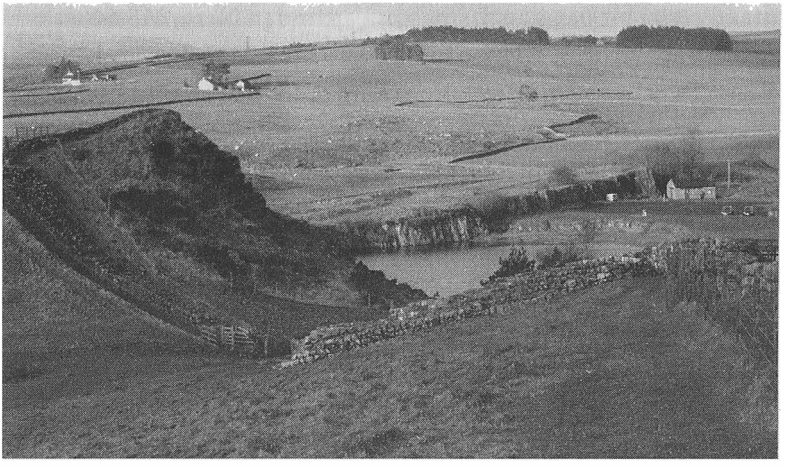
dönüş yolunda öldüğü için, zafer arabasına bir tasviri oturtulmuştu ama zaten fethedilen topraklar çoktan geri verilmişti. Dış fetihleri yavaşlatan pek çok engel vardı. Augustus'un talimatları bunlardan biriydi ama insanın yaşarken dile getirdiği isteklerinin çok azının öldükten sonra bir ağırlığı olabiliyordu.

Rekabetçi Cumhuriyet siyasi kültürünün sona ermesi daha önemliydi. Savaşa katılsalar da katılmasalar da askerî başarının şanına sahip çıkan imparatorlar temelde ölü selefleriyle rekabet ediyordu: Söz gelimi Sulla'yla Marius'un ya da Pompey'le Sezar'ın arasındaki rekabetin şiddeti daha azdı. Bu, *Aeneas*'taki abartılı kehanet asla unutulmasa da, imparatorluğun uygulamada sınırlarının olabileceği yönündeki büyüyen algıyla kol kola gidiyordu. Bu kesin anlamda sabit bir sınır anlamına gelmiyordu. Roma denetiminin Roma olmayan topraklara doğru aşamalı olarak zayıfladığı belirsiz bir bölge ve resmen imparatorluk eyaletlerinin parçası olmayan ama yine de eski itaat modeli temelinde Romalıların söylediklerini yapan halklar her zaman vardı. Bu nedenle imparatorluğun sınırlarını tek bir basit çizgiyle çizdiğini iddia eden modern haritalar yararlı olmaktan çok yanıltıcı olabiliyor. Öte yandan Kuzey Britanya'da Hadrianus'un emriyle yapılan duvarın gösterdiği gibi, sınırlar yavaş yavaş daha az değişken ve daha önemli hale geliyordu.

Yüz on kilometreden uzun Hadrianus Duvarı, adayı bir kıyıdan diğerine ikiye bölüyordu. Yapımı muazzam bir asker/saat yatırımıydı ama şaşırtıcı bir şekilde tam olarak ne için yapıldığını bilmek zor. "Barbar"ları dışarıda tutmaya yönelik bir savunma yapısı olduğu yönündeki eski görüş ikna edici değildir. Yapımına değinen bir antik dönem yazarının –MS 4. yüzyıl sonunda (ama bilinmeyen bir nedenden ötürü bir yüzyıl önce yazıyormuş gibi görünen) yazan meçhul bir yaşam öyküsü ve fantezi yazarının– Hadrianus'un Romalılarla barbarları birbirinden "ayırdığından" söz ettiği doğrudur. Ne var ki duvar, onu tırmanıp aşmaya hevesli birazcık cesur ve iyi örgütlenmiş bir düşmanı pek de caydıramazdı, özellikle de büyük

bölümü çoğu fotoğrafta gösterildiği gibi sağlam taşlardan değil, sadece turba toprağından yapılmış olduğu için. Tepesinde bir yürüyüş yolu olmadığından gözetleme ve devriye amaçları için bile iyi tasarlanmış değildi. Geçenlerde dile getirildiği gibi eğer bu, bir gümrük engeli ya da daha genel olarak bir insanların dolaşımını denetleme girişimiyse, gereğinden fazla büyük bir yapı gibi görünüyor. Duvar doğa üzerindeki Roma gücünü gösterirken aynı zamanda bir son algısını da hissettiriyor. Aşağı yukarı aynı dönemde, sanki Roma gücünün daha maddi bir biçim almaya başladığını göstermek üzere başka sınır bölgelerinde diğer, daha az etkileyici duvarların, setlerin ve istihkâmların yapılması bir tesadüf olmayabilir.

Öte yandan Roma'da ve imparatorluğun pek çok kentinde çevresine bakınan hiç kimse dünyanın fethi projesinden vazgeçildiğini tahmin edemezdi. Roma zaferinin ve barbarların yenilgisinin görüntüleri her yerdeydi. Sıkıntı veren komşularla yapılan

90. Hadrianus Duvarı, gerçek amacı her neyse, hâlâ Kuzey İngiltere'deki tepelerde varlığını korumaktadır. Olasılıkla bir savunma duvarından ziyade simgeseldi; aşılması zor olamazdı. Yine de şüphesiz bir çeşit sınır işaretini temsil ediyordu.

91. Roma askerî gücünün klasik bir görüntüsü. Solda, ayağının dibinde bir kartal (lejyonların simgesi) bulunan ilk Augustus, sağda "Zafer"i simgeleyen bir figürle birlikte bir çift oluşturuyor. Aralarında askerî zaferin ganimeti olan bir zırh (Resim 41) ve onun altında elleri arkadan bağlı çıplak bir tutsak bulunuyor. Bu, modern Türkiye'de Afrodisias'ta bulunan ve Augustusların onuruna yapılan bir tapınaktaki, Roma imparatorlarıyla imparatorluklarını betimleyen bir dizi oyma panodan biridir.

diplomatik anlaşmalar, sanki silah gücüyle başarılmış gibi görkemli gösterilerle kutlanıyordu. Ermenistan Kralı Tiridates'le yapılan hayli utanç verici bir barış antlaşmasının ardından Nero, MS 66'da onu tacını imparatorun elinden alması için binlerce kilometre ötedeki Roma'ya gelmeye ikna etti; imparator zafer kazanmış general kostümü giymişti ve bütün Pompey Tiyatrosu'nu gerçekten de göz kamaştırması için altın varaklarla kapladığı söyleniyordu. İç düşmanlara, isyancılara ve istilacılara karşı savunma savaşlarında kazanılan zaferler sanki Roma'nın koşullarıyla gerçekleşmiş şanlı askerî başarılarmış gibi kutlanıyordu. Söz gelimi, MS 193'te bitirilen ve rakibi Traianus Sütunu'ndan özenle birkaç metre yüksek yapılmış olan Marcus Aurelius Sütunu, Cermen saldırısına karşı başarılı olan ama bedeli son derece ağır savaşları kutluyor. Her yerde muhteşem zırhlar kuşanmış imparator heykelleri ve ele geçirilen, bağlanan ve ayaklar altında çiğnenen barbarların imgeleri vardı. Belki de bu, ilk Augustus'un birbiriyle çelişen miraslarını bağdaştırmanın en kolay yoluydu: Gerçek hayatta artık barbarların daha az ayaklar altına alındığı olgusu sanat ve simgelerle güzelce telafi edilebilirdi.

İmparatorluğun Yönetimi

Roma imgeleminde öyle olmasa da uygulamada, MS 1. ve 2. yüzyıllarda imparatorluk, bir fetih ve barış getirme alanından çok yönetilecek, güvenliği sağlanacak ve vergi alınacak topraklara dönüşmüştü. Scipio Aemilianus ve Mummius, MÖ 146'da yıktıkları Kartaca ve Korint kentlerinin Jül Sezar'ın önayak olmasıyla eski askerler için yerleşim olarak yeniden kurulduğunu ve MS 1. yüzyılın sonunda çok farklı bir tür Roma dünyasının en zengin kentlerinden ikisi haline geldiğini görselerdi şaşırıp kalırlardı.

Bu büyük bir emperyal planın değil, aşamalı bir değişim sürecinin, bir dizi küçük ayarlama ve düzenlemenin sonucuydu. Bildiğimiz kadarıyla imparatorlar döneminde bile imparatorluğun yönetimiyle ilgili genel bir politika ya da kapsayıcı bir askerî konuşlanma stratejisi gibi şeyler hemen hemen hiç yoktu. Augustus'un daha fazla fetih olmamasına yönelik talimatı genelde bu türden nadir bir müdahaleydi. Hadrianus Duvarı'nın yapımı gibi büyük inşaat projelerinin yüksek düzeyde alınan kararların bir sonucu olması gerekse de, çoğunlukla imparatorun müdahalesi Traianus'un Bitinya'daki örneğine dayanıyor, sorunlar ortaya çıktığında ele alınıyordu. İmparator komuta yapısında yeni bir aşamayı temsil ediyordu ama rolü büyük ölçüde tepkiseldi; o bir stratejist ya da ileriye dönük planlar yapan birisi değildi. Bir başka deyişle Plinius, bazen mektuplarının modern okuyucularına hissettirdiği gibi, patronuna her türlü ıvır zıvır konuyla ilgili sorular soran evhamlı velveleci biri değildi. İmparatorun, kendisinden böyle bir şey istenmedikçe bir karar vermeyeceği yönündeki Roma imparatorluk yönetimi mantığını izliyordu.

Eyaletler yönetiminin MS 1. ve 2. yüzyıllarda, Cumhuriyet'in son yüzyılından daha iyi ya da daha adil olup olmadığı kim ve nerede olduğunuza bağlıydı. Çalışkan Plinius'u Cicero'yla, hatta daha da rahatlıkla insanları haraca kesen Verres'le karşılaştırmak ve hiç

temsil etmeyen (ya da kötü temsil eden) bireyler temelinde büyük bir gelişme iddia etmek çok kolaydır. Şüphesiz bazı şeylerde ilerleme vardı. Hedefleri her zaman eyalet sakinlerinden mümkün olduğu kadar fazla para koparmak olan büyük vergi toplama şirketlerinden yavaş yavaş bir uzaklaşma vardı. Sistem çok karışık olmaya devam ediyordu ve *publicani* bir rol oynamayı sürdürüyordu ama vergi toplama işinin çoğunluğu yerel halkın sorumluluğu yapılmıştı ve bu aynı zamanda en ucuz seçenekti. Çoğu eyalette imparator tarafından atanan bir uzman maliye memuru ya da *procurator* imparatorluk mülkleriyle ilgileniyor ve vergi toplanmasını denetliyordu. Maliye memuru ile imparatorluk sarayının köleleri ve eski kölelerinden oluşan personeli (*familia Caesaris* olarak biliniyordu) valinin yaptıklarını da gözlemliyordu ve kimi zaman Roma'da muhbirlik yaptıkları biliniyor. Öte yandan gerçek şu ki, sahada, yönetim standardı her zaman olduğu kadar farklılıklar içeriyordu.

Eyaletlerdeki para sızdırma ve görevi kötüye kullanma davaları devam ediyordu ve bu, yasanın sürekli delinmesinin de düzgün uygulanmasının da aynı ölçüde göstergesi olabilir. Eyalet sakinlerine yönelik her türden sömürü doğal sayılıyordu. İmparator Tiberius, eyaletlerden gelen aşırı kazançlara tepki olarak, "Koyunumun kırpılmasını isterim, tıraş edilmesini değil," dediğinde Roma yönetiminin temel ahlak kurallarını pek güzel özetlemişti. Eyaletlerdeki koyun postlarına dokunulmaması söz konusu değildi. Düzenli sıkıntılardan biri de Romalı yetkililere ulaşım ve barınak sağlanmasıydı. Valilik personelinin kendi resmî araç filosu yoktu. Roma'ya mektup götüren ulağın ya da bir kentten diğerine seyahat eden valinin olay yerinde ulaşım aracı talep etmesi bekleniyordu: atlar, katırlar ve arabalar. Küçük bir ücret ödeniyordu ama yöre halkının istenen şeyi sağlamaktan başka bir seçeneği yoktu. Çok sayıda Romalı beleşçinin, kendi pahalı ve zahmetli düzenlemelerini yapmak yerine bundan yararlanmaya çalışması şaşırtıcı değildi. Plinius, karısına büyükbabası öldüğünde İtalya'ya çabucak geri dönebilmesi için resmî seyahat

belgesi vermişti. Olayın ardından bu kural ihlalini Traianus'a itiraf etme ihtiyacı duymuştu ama yine öyle yapmaya devam etmişti.

Yeni vali atama yöntemi daha sorumlu adayları getirmiş olabilirdi. Bu artık senatodaki kura ve siyasi dalavereler karışımından çok dolaylı ya da dolaysız olarak imparatorun ellerindeydi. Yine de imparatorun seçim ölçütü sadece ya da belki de çoğu zaman adayın yetenekleri ya da eyalet sakinlerinin çıkarları değildi. Traianus gerçekten de Bitinya'daki yerel hükümetin sorunlarını ele alacak özenli bir yönetici istemiş olsaydı aradığı kişiyi Plinius'ta bulmuş olurdu. Ne var ki Nero'nun, arkadaşı Marcus Salvius Otho'yu, imparatorun çoğu tutkusunu paylaşan bir adamı modern Portekiz ve İspanya'daki Lusitania eyaletine atamasının nedeninin sadece Roma'da Otho'nun eski karısı Poppaea'yla daha rahat aşk yaşamak olduğu yaygın bir espriydi ve büyük olasılıkla da doğruydu. Atamalar genellikle daha az saçma gerekçelerle yapılsa da, imparator tarafından verilen birkaç talimatın (*mandata*) dışında bir eğitime ya da bilgilendirmeye dair bir iz yoktur. Daha önce hiç ziyaret etmediği, ana dilini bilmediği, garip âdetlerinin söylentilerini duyduğu, uyanık bir *procurator*dan başka kimseyi tanımadığı uzak bir kuzey eyaletine atanan –ve beş yıl kadar her şeyi yönetmesi gereken– yeni valinin bunu nasıl başardığını ancak merak edebiliriz. Onun bakış açısından, bilinmeyene doğru bir yolculuk olarak görünüyor olmalıydı bu.

Kesin olan bir şey, Romalıların, imparatorluk yönetiminin bu daha sakin aşamasında bile kendi kültürel modellerini dayatmak ya da yerel geleneklerin kökünü kazımak yönünde hemen hiç girişimde bulunmamış olmasıydı. Druidleri ortadan kaldırmaya çalışmışlardı. İnsan kurban ettikleri yönündeki raporlar çok fazla abartılmış olabilirdi ve hâlihazırda bu, Roma'da hiç bilinmeyen bir ritüel değildi ama Roma makamlarının bu tuhaf yabancı rahiplerde hoşgörmeye hazır olduğu bir şey de değildi. Yine Hristiyanların da özel durumu vardı. Ama bunlar istisnalardı. İmparatorluğun doğu yarısı büyük ölçüde Latince değil, Yunanca kullanmaya devam ediyordu. Yerel

takvimler, imparatorun yaşam döngüsüne ya da askerî başarılarının kutlanmasına göre ara sıra yeniden düzenlenmenin dışında çok fazla değiştirilmemişti. İmparatorlukta seyahat etmek sadece bugünkü gibi zaman dilimlerini aşmak değil, tarihleri ya da saatleri tümüyle farklı hesaplama yollarının arasında yolculuk etmek demekti (insanların nasıl günlük tuttuğu bir bilmecedir). Yöresel gelenekler, giyimden (pantolonlar ve Yunan pelerinleri) dine kadar her şeyde varlık gösteriyordu. Bu, tanrılarla ve gariplikleri bire bin katılarak anlatılan çeşit çeşit bayramlarla dolu bir dünyaydı.

İnsan başlı kâhin yılan, yarı çakal yarı insan Mısırlı Anubis'in ya da yine Lukianos tarafından hicvedilen, ayinlerine katılanların tanrıçanın tapınağındaki taştan dev falluslara tırmandığı söylenen Suriye Tanrıçası'nın karşısında o kadar da garip görünmüyor.

Romalılar bu tür normları dayatmak istememiş olabilirdi. Öte yandan böyle bir amaçları olsaydı bile bunu yerine getirecebilecek insan gücüne sahip değillerdi. Makul bir tahmine göre, bütün imparatorlukta herhangi bir zamanda, elli milyondan fazla insanın yaşadığı bir imparatorluğu yönetmek için merkezden gönderilen, imparatorun belki birkaç bin kölesi ve iki yüzden az Romalı seçkin yönetici vardı. Plinius sadece yardımcısından (*legatus*) ve *procurator*dan söz etmektedir. Peki imparatorluğu nasıl yönetiyorlardı?

Yanıtlardan biri orduydu. İmparatorlar yönetiminin ilk yıllarında askerler giderek daha fazla İtalya dışından toplanıyor (uygulamada imparatorluğu eyaletler koruyordu), Roma dünyasının sınırlarına konuşlandırılıyor (Augustus modeline göre, Roma'dan güvenli bir uzaklıkta) ve cephenin yanı sıra yönetimde de daha çok görevler alıyorlardı. Son kırk yıldır Hadrianus Duvarı'nın hemen güneyindeki, duvarın Roma garnizonunun bir birliğini barındıran küçük Vindolanda askerî üssünde yapılan kazılarda bulunan mektuplar ve belgelerde etkileyici bir şekilde görülüyor bu. Balmumuna kazınan ve alttaki tahtada silik izler halinde hâlâ korunan belgeler MS 2. yüzyıl başına tarihleniyor. Bu, Roma dünyasının diğer tarafı ama bunlar

yaklaşık olarak Plinius'la Traianus arasındaki yazışmalarla aynı döneme aitler. Belgeler Roma kışla hayatıyla ilgili alışılmış sadece erkek, hayli askerî bir düzen imgesinden çok farklı bir izlenim yaratıyor. Elbette silahlı çatışmalarlarla ilgili ipuçları ve yerlilerle hakkında saygısızca yorumlar içeriyorlar. Traianus, "Cimnazyumlarını seven Yunancıklar [*Graeculi*]"dan söz ederken duvardaki bir asker, "Mızraklarını ata binmeden fırlatan Küçük Britonlar [*Brittunculi*, aynı şekilde aşağılayıcı bir küçültme]"dan söz ediyordu. Bununla birlikte özellikle ilginç olan, Vindolanda'nın günlük ev hayatı ve ev idaresi ile ilgili yönüydü. Mektuplardan biri kamp komutanının karısının bir kadın arkadaşına gönderdiği bir doğum günü partisi davetiyesi ve –orduda görevli askerlerin evlenmesi yasaklanmış olsa da– kazılarda bulunan önemli miktarda deri kadın ve çocuk ayakkabısı üsteki kadın varlığını doğrulamaktadır. Elbette ayakkabılar sahiplerinin ne yaptığını ya da ne kadar kalıcı olduklarını bize söyleyemiyor. Ama orada fazlasıyla bir aile hayatı varmış gibi görünüyor.

Aynı ölçüde bilgilendirici olan bir başka şey de bir "güç raporu", üsteki askerlerin ve başka görevlere gönderilmiş olanların bir listesidir. Yedi yüz elli iki askerin yarıdan çoğu ya orada değildi ya da oradaysa işe uygun durumda değildi. Bunların üç yüz otuz yedisi komşu kamptaydı, otuz biri hastaydı (göz iltihabı, yaralardan daha büyük bir sorundu) ve neredeyse yüzünün başka sorumlulukları vardı: kırk altısı valinin korumaları olarak dört yüz seksen kilometre uzaklıktaki Londra'daydı; biri ya da daha fazlası belirtilmemiş bir "görev"e gönderilmişti ve birkaç centurion (NCO'lar) ülkenin diğer kesimlerinde görevdeydi. Bu, Traianus'un Plinius'a yazdığı mektuplardan birindeki kaygısına tamamen uyuyor: Başka görevlere gönderilen ve birliklerinde bulunmayan çok fazla asker vardı.

Roma dünyasında, Roma tarafından kurulan ya da desteklenen kentler ve kasabalar aracılığıyla, yerel halkların imparatorluğun yönetilmesinde büyük rol oynaması da Romalıların nasıl idare ettiğinin bir başka yanıtıydı. Kent (*polis*) Romalıların gelişinden çok önce

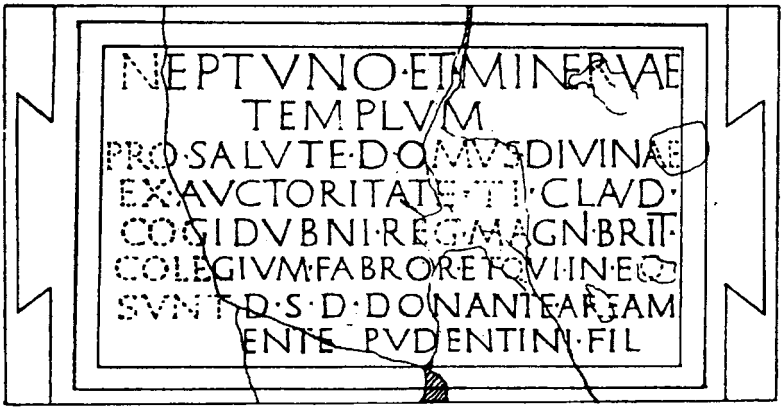
Yunanistan'da ve Doğu'da belirleyici bir kurumdu ve sonrasında da kimi zaman büyük miktarda Roma parasının aktarılmasıyla böyle olmaya devam etmişti. Söz gelimi İmparator Hadrianus, Atina'da çok büyük inşaat programlarına kaynak sağlamıştı. İmparatorluğun kuzeyinde ve batısında, bunun söz konusu olmadığı durumlarda kentlerin Roma modeline göre sıfırdan kurulması, Roma fethinin eyaletlere vurduğu en önemli damgaydı.

Augustus'un güçlerinin imparator geri çekilme emri vermeden önce Waldgirmes'te yaptığı da tam olarak buydu. Dahası modern Britanya'nın Londra dâhil pek çok kenti, yerlerini Romalıların seçimlerine ve planlamasına borçludur. Bazıları öbürlerinden daha başarılıydı. Üst üste dondurucu kışlara dayanamayıp kısa süre içinde kentin çöplüğü haline gelen, Viriconium'daki (İngiltere-Galler sınırı yakınlarındaki modern Wroxeter) Roma hamamlarının Akdeniz stili, açık hava yüzme havuzunun arkasında üzücü bir hikâye olmalıydı. Her zaman yaptıkları gibi kırsal alanda yaşamaya devam eden nüfusun büyük bölümü için kent yaşamının alışkanlıkları ya çok az şey ifade ediyordu ya da hiçbir şey ifade etmiyordu. Gelgelelim Batı'da, Doğu'da olduğu gibi aşağı yukarı özerk kentlerden oluşan bir ağ, Roma yönetiminin temeli haline gelmişti. Sadece işlerin kötü gittiği düşünüldüğünde Plinius gibi birisi onlara müdahale ediyordu. Bu, benzersiz ölçekte bir kentleşmeydi.

Bu kentlerde yaşayan eyalet –ya da "yerli"– seçkinler, küçük kadrosuyla Roma valisi ve eyalet nüfusu arasında yaşamsal arabulucu işlevi görüyordu. Vergilerin çoğunun konması ve kabul edilebilir ölçüde bir sadakat gösterilmesi ya da en azından sorun çıkmaması onların aracılığıyla sağlanıyordu. Endişeli yeni vali eyalete ilk adımlarını attığında onu karşılayanlar da muhtemelen onlardı. Bu düzenlemelerin ve ilişkilerin ayrıntıları imparatorluğun farklı kesimlerinde çok farklı olmalıydı. Roma Atinası'ndaki edebiyat salonlarının Roma Colchester'ındaki bira bahçeleriyle neredeyse hiçbir ortak yanı yoktu. Öte yandan bütün imparatorlukta aynı temel mantık işliyordu: Önceden

var olan hiyerarşiler Roma'ya hizmet eden hiyerarşilere dönüştürülüyor ve yerel liderlerin gücü emperyal hükümdarın ihtiyaçları için kullanılıyordu.

Britanya'da, Togidubnus adlı bir yerli hükümdar bunun mükemmel bir örneğiydi. Claudius'un güçleri MS 43'te saldırdığında Roma'nın tarafındaydı ve olasılıkla daha önce de bir tür müttefikti çünkü Britanya uzak ve kırsal olsa da, aristokrasisi ile Avrupa anakarası arasında Sezar'ın MÖ 50'lerdeki akınlarından beri bağlantılar vardı. Togidubnus, Chichester yakınlarındaki bugün çok ihtişamlı bir şekilde Fishbourne Roma Sarayı olarak bilinen büyük villanın sahibi olabilirdi de olmayabilirdi de; bağlantı tamamen bir varsayımdır. Yine de şüphesiz Roma yurttaşlığını ve onunla birlikte Tiberius Claudius Togidubnus şeklindeki yeni Romalı adını almıştı.

92. Güney İngiltere'de Chichester'deki bu MS 1. yüzyıldan kalma yazıt, bir tapınağın, "imparatorluk sarayının refahı adına" (tam çevirisiyle "kutsal saray") Neptün ve Minerva'ya adanmasını kaydetmektedir. Tapınak, Tiberius Claudius Togidubnus'un emriyle yapılmıştı; Togidubnus, burada Cogidubnus olarak restore edilmiş (adın yazımı değişebiliyor).

Yeni eyaletin barışın sağlandığı bölgelerinde yerel bir otorite kaynağı işlevi görmeye devam ediyordu.

Bu yönetim sisteminin başlangıçta arkasında yatan şey, en az ideolojik vizyon kadar basit bir ihtiyaçtı da. Savaşın etkin şekilde sürdüğü alanların dışındaki Romalıların sayısı, bulundukları bölgeyi başka şekilde yönetemeyecekleri kadar azdı. Ama imparatorluk yönetiminin niteliği giderek daha fazla Roma'ya tabi halkların seçkinlerinin iş birliğiyle belirleniyordu. Onlar da karşılığında hem kültürel hem de siyasi çıkarlarını Romalılarla ilişkilendiriyorlardı; Roma projesinin dışında değil içinde bulunmanın kendi çıkarlarına olduğunu hissetmeye başlamışlardı ve en başarılıları zaman içinde Roma yurttaşları olarak merkezî Roma hükümetinde yer almıştı. Bu adamlar ve aileleri için Roma yönetimi deneyimi, kısmen *Romalı olma* deneyimiydi.

Romalılaştırma ve Direniş

Tarihçi Tacitus'un, bugün sıklıkla nitelendiği şekliyle, Romalılaştırma süreciyle ilgili söyleyecek kendine özgü zekice ve alaycı şeyleri vardı. Bunlar, MS 77'den 85'e kadar, alışılmamış uzunlukta bir süre Britanya valisi olarak görev yapan kayınpederi Gnaeus Iulius Agricola'nın Tacitus tarafından yazılan kısa yaşam öyküsünde yer almaktadır. Tacitus'un hikâyelerinin çoğu Agricola'nın eyaletteki başarılı askerî operasyonları, Roma gücünü kuzeye, Caledonia'ya (İskoçya'ya) kadar yayması ve ona başarılarıyla hak ettiği şan ve şerefi bahşetmeyi reddeden İmparator Domitianus'un kıskançlığıyla ilgilidir. Yaşam öyküsü bir otokrasi eleştirisi olduğu kadar Tacitus'un mümtaz akrabasına bir methiyeydi: Ağır basan mesaj, imparatorluk düzeninde geleneksel Roma erdemine ve askerî kahramanlığına yer olmadığı yönündedir. Ancak Tacitus, zaman zaman, Agricola'nın eyalet yönetiminin sivil yönlerine de dönmektedir.

Konuların bazıları epeyce sıradan ve Roma'nın MS 2. yüzyıl başındaki edebiyat çevrelerinden Tacitus'un arkadaşı olan Plinius'un mektuplarında da yersiz görünmezdi. Agricola ev halkını sıkı denetim altında tutmakla övülüyordu ("Çoğu kişi için gerçekten eyaleti yönetmek kadar zor bir iştir"). Ordunun el koymalarında yaşanan bazı görevi kötüye kullanmaları da çözmüş ve Britanya'nın kentlerini yeni tapınaklarla ve Roma stili kamu binalarıyla güzelleştirmek için para yatırmıştı. Yerel bir eğitim politikası olduğunu keşfetmek daha da şaşırtıcıdır: Önde gelen eyalet sakinlerinin oğullarının "Yedi Özgür Sanatı" (genel anlamıyla "özgürlere uygun entelektüel uğraşlar") ve Latin dili eğitimi almasını sağlıyordu. Kısa bir süre sonra, Tacitus'un söylediği gibi, Britonlar toga giyiyor ve revaklar, hamamlar ve şölenler sayesinde ahlak bozukluğuna giden yola ilk adımlarını atıyorlardı. Tacitus bunu özlü bir cümleyle özetliyor: "Buna cehaletleriyle 'uygarlık' diyorlardı ama gerçekte köleliklerinin bir parçasıydı" (*"Humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset"*). Roma İmparatorluğu'nun nasıl işlediğini anlamaya yönelik girişimler kapsamında bu, ne olursa olsun, son derece etkiliydi.

Bir bakıma bu, imparatorluğun batı kesimindeki Roma yönetimiyle ilgili en keskin çözümlemedir (ama Doğu için değil: Romalı hiçbir yetkili Yunanlara böyle "uygarlık" dersi vermeyi hayal edemezdi). Tacitus, bu işlemlere yönelik kendi bakış açılarıyla ilgili hiçbir yazılı belge bırakmamış olan bu zavallı eyalet sakinlerinin saf cehaleti hakkında ne kadar züppece davransa da, kendini kültürlülük gibi gösteren kölelik hakkında ne kadar alaycı olsa da, kültürle iktidar arasındaki bağlantıyı görmüş ve Romalılaşarak Britonların fatihlerin işini yaptığını fark etmişti. Yine de Tacitus'un yorumları diğer bakımlardan, olup bitenlerle ilgili ciddi şekilde yanıltıcı bir izlenim yaratmaktadır.

Öncelikle Agricola, gerçekten de Tacitus'un öne sürdüğü şekilde örgütlü bir eğitim programını desteklemiş ve Roma alışkanlıklarını Britanya toplumunun üst katmanlarına aşılamışsa, kendisi bildiği-

miz kadarıyla bunu yapan tek eyalet valisiydi. Romalılaştırma çoğunlukla doğrudan yukarıdan dayatılan bir şey değildi. Daha çok, eyalet seçkinlerinin Roma kültürünün bir versiyonunu seçmesinin bir sonucuydu. Yani süreç yukarıdan aşağıyadan çok aşağıdan yukarıya işliyordu. Tacitus şüphesiz buna karşı çıkardı, ezici üstünlükle Roma'nın lehine olan askerî ve siyasi güç göz önünde bulundurulduğunda, bu tümüyle bir özgür seçim değildi. Bu doğru. Ama yine de, uygulamalı bir günlük düzeyde, eyaletlerin göreceli olarak varlıklı kentsel nüfusu, kültürel yeniden programlamaya yönelik güçlü bir Roma kampanyasının ya da uygarlaştırma görevinin nesneleri değil, kendi Romalılaştırmalarının özneleri haline gelmişti.

Arkeolojik kanıtlar seçkinlerin, mimariden ve kent planlamasından tabak çanak ve mutfak gereçlerine, kumaştan yiyecek ve içeceğe kadar her şeyde yeni Roma tarzlarını seçtiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Britanya mezarlarında MS 43'teki fetihten önce bile birkaç çok güzel Roma ürünü bulunmuştu ve MS 1. yüzyılın başı kadar erken bir dönemde, Galya'da düşman kafalarının kulübelerin kapılarına çivilendiğini görüp dehşete düşen aynı Yunan ziyaretçi – Sezar'ın yöre halkının üzüm sevmediğini söylemesine karşın– zengin yöre sakinlerinin kaliteli ithal şarapları kafaya dikmeye başladığını, geleneksel Galya birasını daha az varlıklılara bıraktığını da gözlemlemişti. MS 2. yüzyıl başında, Roma Colchester'ında daha az bira bahçesi ve daha fazla şarapevi vardı ya da en azından şarap taşımak için kullanılan kavanozların günümüze ulaşan parçalarının gösterdiği budur. Üstelik ilk kez, kökleri Roma İmparatorluğu'nda bulunan uzun bir geleneğin başlangıcında, bugün Fransa olan yerde yapılan önemli miktarda şarap İtalyan mahsüllerini geçiyordu.

Burada hareketli bir güçler birleşimi iş başındaydı: Bir tarafta Roma'nın gücü, Roma kültürünü tutkulu bir amaç haline getirmişti; diğer tarafta, Roma'nın geleneksel açıklığı "Romalılar gibi yapmak isteyenlerin" buna cesaretlendirildiğini ifade ediyordu ve elbette bunu yapmaları, Roma yönetiminin istikrarlı bir şekilde sürdürül-

mesine uygundu. Başlıca yararlanıcılar (ya da Tacitus'un gözünden, kurbanlar) zenginlerdi. Öte yandan kendilerine bir Romalı kimliği yaratanlar sadece onlar değildi.

Romalı olmanın farklı bir yolunun şaşırtıcı bir görüntüsü de, MS 1. ve 2. yüzyıllardaki patlama sırasında en özgün parlak kırmızı "Roma" tabak çanaklarını endüstriyel ölçekte üreten Güney Galya'daki çömleklerden gelmektedir. Çoğu çömlekçinin adı çömlek alanında bulunan listelerde korunmuştu. Bu isimlerin tam olarak nasıl okunacakları hâlâ tartışılıyor ama hem özgün Latin isimler (Verecundus, Iucundus) hem de Kelt isimlerinden (Petrecos, Matugenos) oluşan bir karışım gibi görünüyorlar. Çanakların üzerindeyse durum farklıdır: Aynı adamlar, kendi yapıtları olarak satışa sunulacak bu tabaklara ve kâselere adlarını kazırken çoğu Romalılaşıyordu: Petrecos kendine Quartus diyordu; Matugenos, Felix oluyordu. Burada biraz ticari bir güdü olabilirdi. Güney Galya'da yapılmış Roma stili çanak çömlek alan müşterilere gerçek bir Romalı üretici adı çekici gelebilirdi. Mesleklerinin genel saygınlığı için bu başarılı ama göreceli olarak mütevazı zanaatçılar kendilerini en azından kısmen Romalı görüyor ve Romalılığın bir versiyonunu benimsiyordu.

Versiyon bunu açıklamanın doğru yoludur. Çünkü Tacitus'un çözümlemesindeki bir başka sorun da, "yerli" kültürle "Roma" kültürü arasında basit bir karşıtlık ya da Romalılık derecelerinin gösterileceği tek bir spektrum içeriyor: Togidubnus, şarap içen yeni Romalı yurttaş, işinde Latince takma ad kullanan ama başka pek çok açıdan tereddütsüz Kelt olan çömlekçiden, Petrecos, çok daha ilerideydi. Aslında, imparatorlukta Roma'yla diğer kültürler arasındaki etkileşim, aldığı şekillerin farklılıklarından ve bunun sonucu olan çok çeşitli melez Roma (ve bazen "Romalı olmayan") kültürü versiyonlarından dolayı dikkat çekicidir. Roma dünyasında, imparatorluk gücünü benimseme, bu gücü uyarlama ya da ona direnme yönündeki belirli yerel girişimlerden her türlü farklı kültürel karışım doğuyordu.

Bunların göstergeleri, Mısır eyaletinde hepsi de geleneksel Mısır firavunları gibi temsil edilen Roma imparatorlarının imgelerinden Güney İngiltere'deki Roma kenti Bath'taki Sulis Minerva Tapınağı'nın cephesindeki gösterişli heykele kadar değişkenlik gösteriyordu. Bazı açılardan bu, arzu edebileceğiniz kadar açık bir Romalılaştırma örneğidir. Roma fethinden önce Britanya'da bilinmeyen bir tasarıma göre yapılmış klasik bir tapınağın parçasıydı; bugün Romalı Minevra'nın karşılığı olarak görülen Kelt Tanrısı Sulis onuruna dikilmişti ve meşe yapraklarından yapılma çelenkten destekleyici Victoria figürlerine kadar doğrudan geleneksel Roma repertuvarından alınmış çeşitli öğeler içermektedir. Öte yandan Romalı olmayı başaramayan ya da daha da iyisi reddeden bir eyalet kültürünün de çarpıcı bir örneğidir.

93. Traianus'un firavun kılığındaki portresi; Mısır'ın Dendera kasabasındaki Hathor Tapınağı'nda bulunmaktadır. Ne kadar Romalı ya da ne kadar Mısırlı olduğu nereden bakıldığına göre değişecektir: Traianus Mısır kültürüyle kaynaşmış mıydı yoksa kendini eyalet topluluğunun geleneklerine mi yerleştirmişti?

94. Bath'ta, bu cephenin klasik yapısıyla ortadaki sakallı figür arasında bir boşluk bulunmaktadır. Bunun yılan saçlı klasik Gorgon'un Kelt imgesi olduğu düşünülüyordu ama bu figür erkek gibi görünüyor, halbuki Gorgon dişiydi. Yoksa Oceanus'un yüzü müydü?

Bu tür bir etkileşimin en dikkat çekici örneği, olağanüstü bir edebî ve kültürel canlanmanın, bizim bugün "kolonyal karşılaşma" dediğimiz şeyin sonucu olarak yaşandığı Yunan dünyasında görülmektedir. MÖ 3. yüzyılda başlayan Roma'nın denizaşırı askerî genişlemesinin erken döneminde, Roma edebiyatıyla görsel sanatları, Yunan modelleri ve öncelleriyle diyalog içinde gelişmişti. Şair Horatius MÖ 1. yüzyıl sonunda süreci basit bir kültürel ele geçirme olarak özetlediğinde abartıyordu: "Tutsak Yunan, zalim fatihini tutsak etti ve kaba Latin topraklarına kültür getirdi" (Latincesi daha iyidir: "*Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*"). Horatius'un, Roma'nın Yunan kültürüne duyduğu saygının belirgin bir bileşimi olan şiirinde gösterdiği gibi bu; Yunan edebiyat kalıplarının iddialı tahvili ve Latin geleneklerinin kutsanışından daha karmaşık bir ilişki ağıydı. Ama bununla birlikte, haklıydı.

MS 1. ve 2. yüzyılların Roma İmparatorluğu'nda karşılaşma farklı bir şekil aldı. Bu pek çok Briton gibi pek çok Yunanın, Roma tarzı yıkanmak ya da gladyatör dövüşleri seyretmek gibi alışkanlıkları benimsemesi değildi sadece. Doğu'daki yerel kültürün dönüşümü asla Batı'daki kadar kökten değildi ama kültürlü Yunanlar Romalıların kaba kanlı sporlarına ısrarla bakmamıştı. Yunan tiyatrolarında ve stadyumlarında hem gladyatörlere hem de vahşi hayvan avlarına göre değişiklikler yapıldığının açık kanıtları vardır; izleyicileri hayvanlardan korumak için gerilen ağları sabitleyen donanımların izleri açık işaretlerden biridir. Bununla birlikte en çarpıcı gelişme, Yunanca edebiyattaki patlamaydı ve Roma'nın gücü ya arka planda geziniyor ya da –şakacı taşlama, pasif direniş, merak ya da hayranlık olarak– doğrudan ele alınıyordu. Bu malzemenin miktarı muazzamdı. Günümüze ulaşan bütün Antik Yunan edebiyatının büyük çoğunluğu imparatorluk yönetiminin bu döneminden gelmektedir. Ölçekle ilgili bir fikir verecek olursak, bu yazarlardan sadece birinin –Plutarkhos, MS 2. yüzyıl yaşam öykücüsü, filozof, deneme yazarı ve ünlü Delfi'deki ünlü Yunan kâhinin rahibi– yapıtları Eshilos'un trajedilerinden Thukididis'in tarihine kadar MÖ 5. yüzyılın günümüze ulaşan bütün yapıtları kadar modern sayfayı içermektedir.

İmparatorluğun Yunanca eserleri, Roma yönetiminin incelikli övgüsünden apaçık inkâr çalışmalarına kadar çeşitlilik gösteriyordu. Söz gelimi MS 144'te, daha çok hastalıkları üzerine ciltlerce yazmış olan ve hastalık hastası olarak tanınan Publius Aelius Aristides, İmparator Antoninus Pius'un huzurunda *Roma'nın Onuruna Konuşma*'sını yapmıştı. O gün iyi karşılanmış olabilirdi ama bugün hayli bıktırıcı bir okuma anlamına geliyor; bir methiyenin satır aralarını incelemeye alışık olanlar için bile. Roma eski imparatorlukların hepsini gölgede bırakmış, bütün dünyaya barış ve refah getirmişti: "Bütün tanrılar ve çocukları imparatorluğa ve kente sonsuza kadar refah bahşetsin ve taşlar denizde yüzene kadar imparatorluğun sonu

gelmesin." Pausanias aşağı yukarı aynı dönemde yazdığı on ciltlik *Periegesis* adlı eserinde, Roma yönetimini tümüyle zıt bir yaklaşımla ele almaktadır: sessizce yok etme. Hikâyesi her neyse (Pausanias'ın hayatıyla ilgili hiçbir şey bilmiyoruz), gezginlerini Delfi'den Güney Peloponez'e kadar Yunanistan'ın anıtları, görülecek yerleri ve gelenekleriyle ilgili bilgilendirirken yolu üzerindeki binaların çoğunun Romalılar tarafından ya da Roma parasıyla yaptırıldığını tümüyle atlamaktadır. Bu pek de modern anlamda bir rehber kitap değildi ama saati geri döndürüp "Romasız" bir Yunanistan imgesini yeniden yaratma yönünde bir edebî girişimdi.

Öte yandan Yunanistan'la Roma arasındaki ilişkiyi tanımlamaya, farklılıklarıyla benzerliklerini incelemeye ve bir *Greko-Romen* kültürün nasıl olabileceğini merak etmeye dair en sistemli girişimi yapan üretken Plutarkhos'tu. Denemelerinde –nasıl ders dinleneceğinden bir yağcıyla bir arkadaşın nasıl ayırt edileceğine ve Delfi'deki tapınağının geleneklerine kadar çeşitlilik içeren konular üzerine– iki kültürü ayıran (ya da birleştiren) din, politika ve geleneklerin ayrıntılarını araştırmaktadır. Romalıların neden güne gece yarısı başladığını merak ediyordu. Romalı kadınlar yas tutarken neden beyazlar giyiyordu? Ama özellikle açıklayıcı olan, ikişerli yaşam öyküleri dizisinden oluşan, –yirmi ikisi günümüze ulaşmıştır– sonunda kısa bir karşılaştırmayla, bir Yunan ve bir Romalı kişiliğin hayat hikâyesini anlatan *Paralel Yaşamlar* adlı yapıtıdır. İki kurucu atayı, Romulus'la aynı ölçüde efsanevi Yunan Theseus'u; iki büyük hatibi, Cicero'yla Atinalı hatip Demostenes'i; iki ünlü fatihi, Jül Sezar'la Büyük İskender'i ve aynı ölçüde ünlü haini, Coriolanus'la dönemdaşı büyüleyici ama güvenilmez Alkibiades'i bir araya getirmiştir bu eserlerinde.

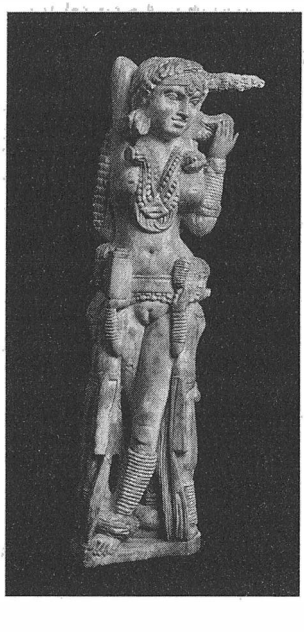
Modern tarihçiler ikilileri ayırıp onları ayrı hayat hikâyeleri olarak okuma eğilimindeydi. Bu, Plutarkhos'un yaptığını kavrayamamaktır. Onlar sadece biyografi değildiler. Yunanistan'ın ve Roma'nın büyük adamlarını (ve hepsi de büyük adamlardı) birbirleriyle karşılaştırarak

değerlendirmeye, iki kültürün göreli güçleri ve zayıflıkları ve "Yunan" ya da "Romalı" olmanın ne anlama geldiği üzerinde düşünmeye yönelik planlı bir girişimdi. Hoş, bir şekilde çelişiktiler: Romalı özneleri Antik Yunan'ın kahramanlarıyla aynı lige koyuyorlar ve –diğer açıdan görmek için– Antik Yunan'ın geçmişindeki karakterlerin daha sonra dünyayı yönetenlerle benzerliklerini gösteriyorlardı. Bir bakıma bu, Polybius'un iki yüz elli yıl önce tasarladığı bir projenin gerçekleştirilmesiydi; Roma'da bir Yunan rehine ve Scipios'un arkadaşı olarak Polybius, Roma ve imparatorluğunun kültürlerarası siyasi antropolojisine kalkışan ve Yunanistan'ın neden Roma'ya yenildiğini sistemli olarak açıklamaya çalışan ilk kişiydi.

Serbest Dolaşım

Roma İmparatorluğu'nu tanımlayan kültürel etkileşim, ister sıradan bir çömlekçi ister antik kuramcı olsun, sadece insanların kafalarında gerçekleşen bir şey değildi. Gerçi önemli bir parçası olsa da, sadece yerel halkların Roma yönetimine uyum sağlaması meselesi de değildi. İnsanlarla malların imparatorlukta inanılmaz bir dolaşımı da vardı ve bu, kimilerine büyük çaplı kazançlar getirip bazılarını mağdur ederken bu kültürel çeşitliliği de yoğunlaştırıyordu. İnsanların daha önce hiç olmadığı bir ölçekte, doğdukları yerin binlerce kilometre uzağında evlerini, servetlerini ya da mezarlarını yaptığı; Roma nüfusunun imparatorluğun sınırlarında yetişen temel besin ürünlerine bel bağladığı ve ticaretin Akdeniz'in bir ucundan diğerine ve ötesine ve sadece süper zenginlere yönelik olmayan yeni tatlar, kokular ve lüks mallar –baharatlar, fil dişi, kehribar ve ipekler– dağıttığı bir dünyaydı bu. Pompeii'deki hayli sıradan bir evde bulunan değerli eşyaların arasında Hindistan'dan gelmiş güzel bir fil dişi heykelcik vardı ve Vindolanda'daki bir belge Uzak Doğu'dan gelen biberlerin oradaki garnizona satıldığını göstermektedir.

İmparatorluğun geri kalanından İtalya'ya ulaşan yollar, bu hareketin önemli bir ekseniydi. Roma'nın istediği her şey, metropole yağıyordu. İnsanlar da bu mallardan biriydi. Kent tıka basa dolu olsa da insanların –sıtma ve enfeksiyonların yanı sıra eski hayatın diğer sıradan tehlikelerinden kaynaklanan– ölüm oranı daha fazlasına her zaman yer ve ihtiyaç olduğu anlamına geliyordu. Bazıları köleydi, savaşta ele geçirilmişlerdi ya da artık daha büyük olasılıkla Roma dünyasının sınırlarını yaşamak için tehlikeli bir yer haline getiren çirkin insan ticaretinin kurbanlarıydı. Kimileri umutlar ve özlemlerle ya da umutsuzluktan kente göç etmiş olmalıydı. Hikâyelerini genelde bilmiyoruz ama Roma'da ölen, "Asya'dan" gelmiş ve müziğe yetenekli Menophilos adlı genç bir adamın kısa mezar yazıtı, ("Asla kimseye kötü söz söylemedim ve Esin Perileri'nin arkadaşıydım") başkentin taşının toprağının altın olduğunu düşünen kimilerinin masum özlemlerini dile getiriyordu.

95. Değerli bir eşya olduğu şüphesiz bu Hint heykelciği, Pompeii'deki bir evde bulundu. Hindistan'dan nasıl geldiği bir gizemdir. Belki Doğu'yla ticaret yapan bir tüccar tarafından getirildi ya da Roma ve dış dünya arasındaki bir dizi dolaylı bağlantılar sayesinde, farklı eller aracılığıyla geldi.

İmparatorluğun doğal ürünleri, lüks ve ilginç malları da Roma'ya akıyor ve kentin emperyal güç statüsünü işaret ediyordu. Yahudiye'nin Belesen ağaçları, MS 71'deki zafer alayında sergilenmişti. Afrika'da yakalanan, aslanlardan devekuşlarına kadar çeşit çeşit hayvan arenada katlediliyordu. Roma dünyasının uzak köşelerinden çıkarılan nefis renkli mermerler başkentteki tiyatroları, tapınakları ve sarayları süslüyordu. Ayaklar altında çiğnenen barbarların görüntüleri Roma egemenliğinin tek simgesi değildi. Romalıların, kentlerinin en görkemli yapılarının içinde yürüdüğü

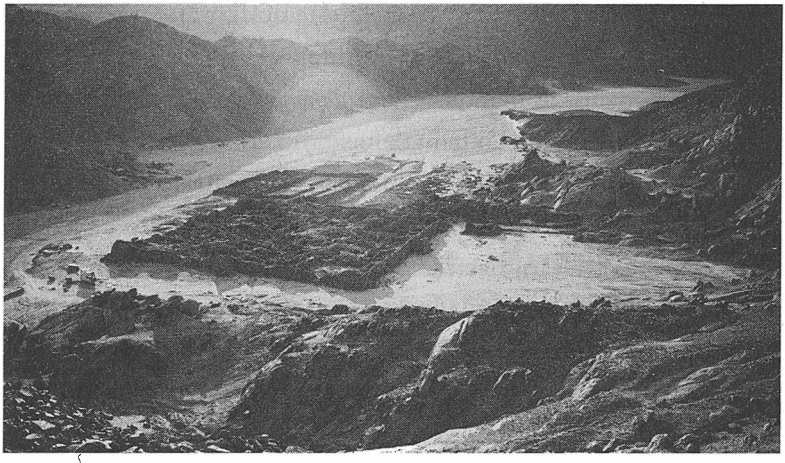

96. Sundurmasını destekleyen egzotik Mısır sütunlarıyla, Hadrianus'un Pantheon'u. Bu yanıltıcı bir yapıdır. Bugünkü hali Hadrianus tarafından yaptırılmış olsa da, üçgen çatısındaki bronz harfler yapının Augustus'un meslektaşı Marcus Agrippa'nın işi olduğunu ilan etmektedir. Agrippa, şüphesiz tapınağın daha eski bir versiyonunun arkasında olsa da, Hadrianus'un yeni binası tümüyle yeniydi ve Agrippa'ya atıfta bulunması saygıdan ötürüydü.

zeminlerin renkleri de öyleydi: Bu taşlar bir imparatorluk iddiası –ve haritası– anlamına geliyordu.

Aynı zamanda imparatorların, uzak topraklar üzerindeki denetimlerini sergilemek için adamaya hazır oldukları muazzam çabayı, zamanı ve parayı da hissettiriyorlardı. Sadece tek bir örnek vermek gerekirse: MS 120'lerde tamamlanan İmparator Hadrius'un Pantheon'unun sundurmasını destekleyen, her biri yaklaşık on iki metre yüksekliğinde ve Mısır gri granitinden tek bir blok halinde on iki sütun vardı. Bu, modern gözler için olağanüstü bir malzeme değil ama pek çok imparatorluk projesinde kullanılan son derece prestijli bir taştı, bunun nedeni kısmen sadece tek bir ücra yerde, Roma'nın dört bin kilometre uzağında, Mısır'ın doğusunda yer alan çölün ortasındaki Mons Claudianus'ta ("Claudius Dağı", oradaki çalışmaları destekleyen ilk imparatorun adı verilmiş) bulunmasıydı. Bu boyuttaki sütunlar Roma'ya tek parça halinde ancak çok büyük zorluklar ve devasa bir emek ve para yatırımıyla getirilebilirdi.

Mons Claudianus'ta otuz yıldır süren kazılarda bir askerî üs, taş ocağı işçileri için küçük bir köy ve tedarik ve taşıma merkezi bulundu ve buralarda ocağın kuruluşu ve sorunlarıyla ilgili ipuçları veren, çoğunlukla geri kazanılmış kırık çömlek parçalarına (balmumu levhaların yerine işe yarar bir seçenekti) kazınmış yüzlerce yazılı belge ortaya çıktı. Yiyecek ve içecek sağlanması sorunların sadece ilkiydi. Her zaman işlemeyen, şaraptan salatalığa kadar her şey için karmaşık bir tedarik zinciri vardı (bir mektup yalvarırcasına, "Lütfen bana iki somun ekmek gönder çünkü şimdiye kadar bana hiç tahıl gelmedi," diyordu) ve su tüketimine sınır getirilmişti (belgelerden biri taş ocaklarında dokuz yüz on yedi kişinin çalıştığına yer veren bir su dağıtım listesiydi). İş çok yorucuydu. Pantheon sütunlarının her birinin yontulup düzeltilmesi, üç adamın bir yılı aşkın çalışmasını gerektirirdi ve ara sıra, bazı belgelerin kanıtladığı gibi, yarısı tamamlanmış tek parça bir taş çatlıyor ve baştan yapılması gerekiyordu.

97. Pantheon"un sütunları için kullanılan ünlü gri granitin (granodiyorit) çıkarıldığı Mons Claudianus alanı; çölde kırk sekiz kilometre uzaklıktaki bir başka taş ocağı Mons Porphyrites, yine büyük Roma inşaat projelerinde kullanılan porfirin kaynağıydı. Bunlar genel anlamıyla Roma devletinin inşaat ihtiyaçlarını karşılayan askerî operasyonlardı.

Özellikle taş ocakları Nil'den neredeyse yüz altmış kilometre uzaklıkta olduğu için bir sonraki engel nakliyattı. Mons Claudianus'tan gönderilen, papirüs üzerine yazılmış bir mektupta bir yerel memura tahıl göndermesi için yalvarılıyor çünkü taş ocağında gitmeye hazır on beş metrelik (yüz ton) bir sütun vardı ama onu nehire ulaştıracak yük hayvanlarının yemi bitmişti. Pantheon örneğinde bile, her şeyin plana göre gitmediği açık: Bitmiş yapının biraz sıkıntılı bazı tasarım özellikleri onu sanki Hadrianus'un mimarları on beş metrelik sütunların geleceğine güvenmiş ama taş ocağı ancak on iki metrelik sütunlar sağlayabilince son dakika ayarlamalar yapmak zorunda kalmış gibi göstermektedir.

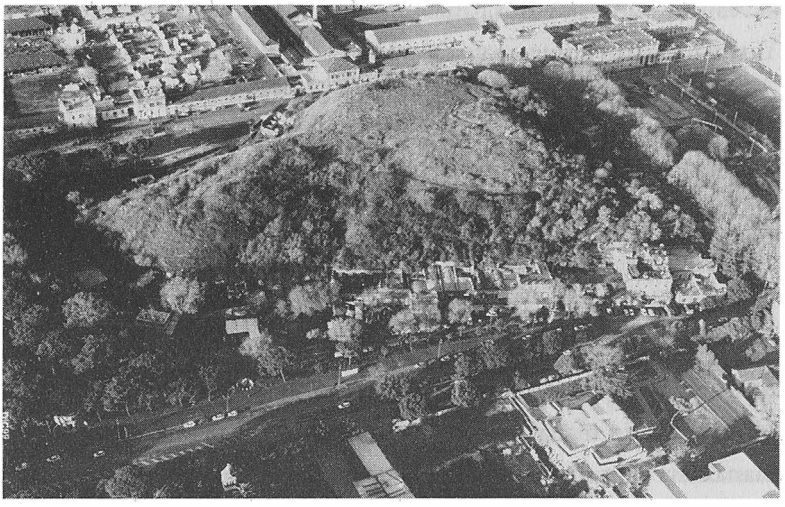
Mons Claudianus'tan getirilen taşlar, Roma dünyasındaki mal dolaşımının sıra dışı bir örneğidir. Büyük ölçüde imparatorluk yönetiminin ellerindeydi, askerler tarafından destekleniyordu ve kısmen Roma'nın gerçekte imkânsız olanı başarma yeteneğini

sergilemeyi amaçladığından şüphelenmemek zordu; Roma gücünün *reductio ad absurdum*'u. Öte yandan pek çok diğer pazarda, mutlak temel ürünlerden daha hesaplı lüks mallara kadar ticaret ve kazançlar imparatorlukta hızla büyüyordu. Her türlü ticari girişimde şansı yüzüne gülen adamların canlı resimleri günümüze ulaşıyor. MS 2. yüzyıldan kalma bir papirüs, muhtemelen son durağı Roma olan ve Hindistan'dan Mısır'a ulaşan bir gemiyle gelen malları parasal değerleriyle listeliyor. Değerleri vergi düşüldükten sonra altı milyon sesterceden daha fazlaydı, o dönemde İtalya'daki doğru dürüst bir senatör mülküne eş değerdi (Plinius üç milyona büyük ama biraz harap bir malikâne, artı arazi satın almıştı) ve yük yüz çiftten fazla fil dişi, sandıklarca yağ, baharat ve büyük olasılıkla çok fazla miktarda biber içeriyordu. Flavius Zeuxis adlı bir adam, tam olarak bu ligde değildi ama Türkiye'nin güneyindeki eski tekstil kenti Hieropolis'te bulunan mezar yazıtında, kariyeri süresince kumaşlarını satmak için Roma'ya giderken, Peloponez Yarımadası'nın güney ucundaki Malea Burnu'ndan yetmiş iki kere geçmekle övünüyordu. Yetmiş iki yolculuğun tek yönlü ya da gidiş geliş mi olduğu açık değil ama her iki durumda da sergilenmeye değer bir yaşam boyu başarıydı.

Bu bireysel girişimcilerin ötesinde, daha büyük resim çok daha az göz kamaştırıcı ama daha da etkileyici temel ikmal olguları ve sayılarında ortaya çıkmaktadır. Roma'daki Tiber Nehri'nin kıyısındaki bugün Monte Testaccio ("Kırık Çömlek Dağı") olarak bilinen küçük tepe, kentin bir milyon sakinini yaşatan temel yiyecek maddelerinin ticaretinin ölçeğini ve bunu sürdürmek için gereken ulaştırma olanakları ağını, nakliye, depolama ve perakende satışı her şeyden çok daha iyi anlatmaktadır. Görünüşüne rağmen bu doğal bir tepe değil, insan yapımı Roma çöp toplama alanının kalıntıları, yani her biri altmış litre kapasiteli elli üç milyon zeytinyağı amforasının kırık parçalarıdır. Bu amforaların hemen hepsi, MS 2. yüzyılın ortasından

3. yüzyılın ortasına kadar, yüz küsur yıl boyunca İspanya'dan ithal edilmiş ve içlerindeki zeytinyağı boşaltıldıktan hemen sonra çöplüğe atılmıştı. Bu içlerindeki İspanya'nın o kesiminin ekonomisini tek ürün tarımına (sadece zeytin, daha çok zeytin) dönüştüren ve Roma kentine, hayatta kalmak için gerek duyduklarının sadece bir miktarını sağlayan muazzam bir ihracat ticaretinin bir parçasıydı. Kaba bir tahminle, bu temel gereksinim yılda yirmi milyon litre zeytinyağı (yemek pişirmenin yanında aydınlatma ve temizlik için), yüz milyon litre şarap ve iki yüz elli ton tahıl anlamına geliyor. Bunun neredeyse hepsi Roma'ya İtalya'nın dışından geliyordu.

Öte yandan imparatorluğun hareketliliği, metropol merkeziyle Roma dünyasının geri kalanının arasındaki eksenle sınırlı değildi. MS 1. ve 2. yüzyıllarda imparatorluktaki başlıca gelişmelerden biri de imparatorluğun, çevresinde ve içinde insanların hareket ettiği

98. Monte Testaccio, dünyanın en şaşırtıcı tepelerinden ve çöp toplama alanlarından biridir; neredeyse tümüyle bir zamanlar İspanya'dan zeytinyağı getiren kırık amforalardan yapılmıştır. Zeytinyağı, dokusuna işleyip pis kokuttuğu için amforalar yeniden kullanılamıyordu.

ve geçip gittiği bir bölge haline gelmiş olmasıydı; trafik sadece merkezle çevre arasında işlemiyordu. Bu hareketi izlemenin pek çok yolu vardır. En güncel olanı; insan iskeletlerinin, özellikle de ağızlarının kanıtlarına çok daha kesin yollarla bakmayı içeriyor. Modern bilimsel analizler iklimin, su kaynaklarının ve çocuğun beslenme biçiminin kendine özgü damgasının yetişkinin dişlerinde nasıl izler bıraktığını gösteriyor, herhangi bir ölünün nerede büyümüş olduğuyla ilgili ipuçları veriyor. Araştırmalar hâlâ çok kesin değil ama söz gelimi, Roma Britanya'sının kentsel nüfusunun önemli bir oranının öldüklerinden farklı bir iklimde büyümüş olduklarını gösteriyor gibiler; bunun Britanya'nın soğuk kuzeyine karşı ılık güney kıyısı mı, yoksa Fransa'nın yumuşak havalı güneyi mi olduğunu söylemek şu anda zordur.

Bu yolculuklarının bazıları, Hadrianus Duvarı'nın yakınlarına varan insanların hikâyelerinden izlenebiliyor. Güneşli İtalya'dan getirilip Kuzey Britanya'nın sisine, ayazına ve yağmuruna katlanmaya zorlanan perişan askerleri akla getiren resim çok yanıltıcıdır. Garnizon büyük ölçüde Manş Denizi'nin karşı kıyısındaki bugün Hollanda, Belçika ve Almanya olan aynı ölçüde sisli yerlerden getirilen güçlerden oluşuyordu. Duvar topluluğunun bütün düzeylerinde, bireyler çok daha uzaklardan, hatta imparatorluğun uçlarından bile geliyordu. Bu Victor'dan, mezar taşında "Faslı" olarak nitelenen süvari askerin eski kölesinden eyaletteki en önemli Romalıya, Quintus Lollius Urbicus'a, MS 139-142 arasındaki eyalet valisine kadar değişkenlik gösteriyordu. Günümüze ulaşan bazı şanslı kalıntılar sayesinde, Ubricus'un Kuzey Britanya'da desteklediği inşaat işlerini ve Roma dünyasının diğer ucunda, Kuzey Cezayir'de doğduğu şehirde (bugün Tiddis deniyor) yaptırdığı aile mezarını hâlâ belirleyebiliyoruz.

En çağrışımlarla yüklü olanı ise, MS 2. yüzyılda Hadrianus Duvarı'nda çalışan, Suriye'deki Palmira'dan gelen bir adamın, Barates'in hikâyesidir. Ona dünyada altı bin dört yüz kilometre

99. Mezar taşındaki Regina figürü, Palmira'da bulunan çoğu heykelle aynıdır. Ama altındaki Latince metinde, "Palmiralı Barates bu mezarı Catuvellauni kabilesinden eski köle ve eş Regina için yaptırdı" diye yazıyor. Kesin bir şekilde açıklığa kavuşturulmamış olsa da kadın kuvvetle muhtemel adamın kendi kölesiydi. Anıtın yapımı ilginç bir bilmecedir. Barates yerel bir heykeltıraşa istediği şeyin bir taslağını mı vermişti? Yoksa South Shields'teki bir zanaatçı bu tarzı biliyor muydu?

yaptıranın ne olduğu bilinmiyor (muhtemelen bu kitaptaki en uzun yolculuk); ticaret olabilirdi ya da orduyla bir bağlantısı vardı. Bununla birlikte Regina'yla ("Kraliçe"), bir Britanyalı kadın ve eski köleyle evlenecek kadar uzun süre Britanya'da yaşadı. Karısı otuz yaşında öldüğünde Barates, modern South Shields'teki Arbeia Roma Kalesi yakınlarında onun anısına bir mezar taşı yaptırdı. Mezar taşı Kraliçe'yi –mezar yazıtının açıkladığı gibi Londra'nın kuzeyinde doğup büyümüştü– soylu bir Palmiralı evli kadınmış gibi betimliyordu ve Latince metnin altında Barates onun adını anayurdunun dilinde, Aramice yazdırmıştı. Bu, Roma İmparatorluğu'nu belirleyen insan dolaşımını ve kültürel karışımı güzelce özetleyen ve daha da kışkırtıcı sorular ortaya atan bir anıttır. Kraliçe, kim olduğunu düşünüyordu? Kendisini Palmiralı bir hanımefendi olarak görüyor muydu? Ve bu çift, dünyasında yaşadıkları "Roma"yla ilgili ne düşünüyordu?

Bir Harabe Yarattılar ve Ona Barış Dediler

Roma yönetiminin bazı taraflarına yönelik şüphesiz güçlü bir muhalefet vardı. Bütünleşme, hareketlilik, lüks mallar ve ticari kazanç imparatorluğun hikâyesinin sadece bir tarafıydı. Diğer tarafı ise itaatsizlik ve vergiden kaçma, pasif direniş ve çoğunlukla Romalılar kadar yerel seçkinleri de hedefleyen halk protestolarını içeriyordu. Ama MS 1. ve 2. yüzyıllarda Roma "işgal"ine karşı açık, silahlı isyan nadir görülüyordu. İster "Cermen Hermann", ister gösterişli bronz heykeli Thames Nehri kıyısındaki Parlamento Binası'nın önünde gururla ayakta duran Boudicca olsun, Roma'nın yenilmez gücüne karşı koyan bazı cesur ama her zaman sonları kötü olan isyancılar modern ülkelerin kahramanları olmuştur. Üstelik MS 73'te dokuz yüz altmış Yahudi isyancının uzun bir kuşatma sonrasında teslim olmaktansa ölümü seçtiği Masada Kalesi, bugün İsrail'in ulusal anıtlarından biridir. Yine de bunlar istisnaları oluşturmaktadır. Roma İmparatorluğu bir başkaldırı imparatorluğuymuş gibi görünmüyor.

Bu izlenim biraz yanıltıcı olabilir. Roma makamlarının, çoğu modern devlet gibi ilkeli siyasi isyanı ihanet, ayaklanma ya da basit suç gibi değersizleştirmekte çıkarı vardı. Dünyanın pek çok yöresinde Romalı valilere sıkıntı veren sözde haydutların isteklerini ya da yol soyguncuğuyla ideolojik muhalefetin arasındaki sınırın tam olarak nerede çizildiğini bilmek olanaksızdır. Ayrıca Kudüs'teki Yahudiler, Claudius saltanatında bir Romalı askerin kendini Tapınak'ta müstehcen bir şekilde teşhir etmesinin ardından şiddete başvurduğunda, bu sadece basit bir ayaklanma mıydı? Yoksa eyaletteki Roma makamları tarafından binlerce Yahudi yaşamına mal olacak şekilde bastırılan bir isyan başlangıcının kıvılcımı olarak mı görülmeliydi? Ayrıca, askerî şan ve şerefe aç imparatorlar iç ayaklanmanın bastırılmasını sanki eski usul bir dış fetih gibi göstermeyi uygun bulabilirdi. Masada'daki nihai Roma zaferinden önce, MS 71'de Vespasianus ve Titus'un Yahudilere karşı zaferini kutlamak için dikilen zafer takı

yenginin bir yabancı düşmana karşı değil de silahlı iç isyancılara karşı kazanıldığına dair bir ipucu sunmuyor.

Bizim bildiğimiz isyanlar yüce ilkeleri olan ya da dar görüşlü milliyetçilerin işi değildi. Romalılardan kurtulmak hiçbir zaman modern anlamdaki bir bağımsızlık hareketi gibi bir şey olmamıştı. Onları harekete geçiren dışlanmış bir alt sınıf olmaları ya da dinî bağnazlık da değildi. Din çoğunlukla isyancıların isteklerini onaylıyor ve –Yahudilerin Mesih umutlarından Teutoburg Ormanı'nda sözüm ona Arminius tarafından gerçekleştirilen insan kurban etme törenlerine kadar– birleştirici ritüeller ve simgeler sağlıyordu ama isyanlar özellikle dinî ayaklanmalar değildi. Genellikle eyalet aristokrasisi tarafından yönlendiriliyorlardı ve yerel seçkinlerle Roma makamları

100. Vespasianus'la Titus'un Yahudilere karşı zaferini kutlayan, Roma Forumu yakınlarındaki zafer takı. Zafer takının ortasında yer alan geçitteki panel, tepede taşınan ganimetlerin bir parçası olarak Roma'ya gelen menorayla birlikte zafer alayını göstermektedir.

arasındaki gizli anlaşmanın bozulduğunun bir işaretiydi. Bir başka deyişle bu, Romalıların iş birliğine bağımlılıkları için ödedikleri bedeldi. İsyanlar genellikle bireysel bir alevlenmeyle ya da Romalıların hassas güç dengesini bozan saldırgan bir eylemiyle patlak veriyordu.

MS 66'da başlayan Yahudi isyanı, büyük ölçüde Yahudiye'deki yönetici sınıfın içindeki bölünmelerden ve onlarla Roma makamları arasındaki karşılıklı güvensizlikten kaynaklanmıştı. Valinin eyaletteki aynı zamanda Roma yurttaşı olan çok sayıda Yahudinin kırbaçlanması ve çarmıha gerilmesi yönündeki emri güçlü bir kışkırtmaydı. Dünyanın çeşitli kesimlerindeki tanınmış isyancı liderlerin Roma yönetimiyle yakın bağlantıları olmuştu. İMS 9'da Varus'un lejyonlarını katleden Arminius ve MS 69-70'te bir başka Cermen isyanına öncülük eden Iulius Civilis, Roma yurttaşları ve Roma ordusunun eski askerleri olmalarının yanı sıra yerel aristokrasinin de üyeleriydi. Britanya'da MS 60'ta gerçekleşen Boudicca ayaklanması bile bu şablona uyuyordu.

Boudicca ya da Buduica (bu adın tam olarak nasıl yazıldığını bilmiyoruz; muhtemelen kadının kendisi de bilmiyordu), Roma'nın müzmin düşmanı değil, seçkin iş birlikçilerden oluşan bir ailenin üyesiydi. Doğu İngiltere'deki Britonların lideri ve Roma müttefiki Prasutagus'un dul karısıydı: Daha mütevazı ölçekte bir Tiberius Claudius Togidubnus idi. Togidubnus öldüğünde, kabile krallığının yarısı imparatora, yarısı da kızlarına kalmıştı, barışçı bir devamlılığı hedefleyen mantıklı bir bölüştürmeydi bu. Bu olayda, Romalı yazarlara göre, isyanın kıvılcımını ateşleyen şey, mirasa el koyan bazı Romalıların davranışlarıydı. Kararlı ya da pervasız bir gaddarlıkla saldırmışlardı: Askerler Prasutagus'un mülkünü yağmalamış, kızlarına tecavüz etmiş ve dul karısını kırbaçlamıştı. Karşılık olarak Boudicca destekçilerini toplayıp saldırıya geçti.

Bu isyanlarda her zaman olduğu gibi, asilerin kısa dönemli zaferinin, Romalıların da korku salmasının ardından er ya da geç ses getiren bir Roma zaferi geliyordu. Boudicca'nın milisleri hemen yeni eyaletteki üç Roma kentini yıkıp yakmış ve sakinlerini acımasızca

katletmişti. Bir Romalı tarihçi fanteziye –insan öyle olmasını umuyor– kadın düşmanlığı ve yurtseverlik katarak, Boudicca'nın askerlerinin düşman kadınları astığından, "sanki onları yiyorlarmış gibi göstermek için" memelerini kesip kurbanların ağızlarına tıktığından söz ediyor. Ama haber dört yüz kilometre uzaklıkta Galler'de savaşan eyalet valisine ulaşınca, vali hemen geri döndü ve Britanyalı asileri yok etti. Tacitus Romalıların dört yüz kaybına karşılık seksen bin Britanya kaybı gibi övgüngen ama hayli inanılmaz bir sayı veriyor; Boudicca kendini zehirledi ve abartılı bir hikâyeye göre Kuzey Londra'daki King's Cross Tren İstasyonu'nun 10. Peronu yakınlarında bir yerde yatıyor.

Boudicca'nın hedefleriyle ilgili ancak tahmin yürütebiliriz. Antik ve modern efsane üreticiliği kadının gerçek hikâyesini karartmaktadır. Romalı yazarlar için, aynı anda hem büyüleyen hem de dehşet veren bir kişilikti. Bir savaşçı kraliçe, erdişi, barbar Kleopatra: Yüzlerce yıl sonra, neye benzediğini bilmesi olanaksız birisi tarafından "delici gözleri, çatlak sesi, kalçalarına kadar dökülen gür kızıl saçlarıyla çok uzun boylu" diye betimleniyor. Britanya'da birkaç yüzyıl önce, tatsız yönlerinin Roma propagandası olduğu yönündeki iyimser varsayımla, sadece ulusal bir kahramana dönüştürülmekle kalmadı, günün birinde eski Roma'yı gölgede bırakacak Britanya İmparatorluğu'nun atası olarak yeniden oluşturuldu. Thames kıyısındaki heykelinin sütun kaidesine kazınmış mesajda, "Sezar'ın hiç bilmediği topraklarda/ Senin soyun egemen olacak" diye yazıyor: imparatorluktan –daha da büyük– imparatorluğa.

Boudicca'dan ya da diğer isyancılardan bize ulaşan bir bilgi yoktur. Elimizdeki, bu tür bir bakış açısına en yakın şey, Masada kuşatmasını sona erdiren isyanın sadece kendine yararı dokunan hikâyesini Roma'daki çalışma odasının rahatlığında yazan, bir zamanlar Romalılara karşı başkaldıran Josephus'un çok ciltli Yahudi tarihleridir. Hain, sığınmacı ya da ileri görüşlü bir siyasetçi olarak İmparator Vespasianus'un koruması altında oraya yerleşmişti. Öte

101. Thames Rıhtımı'ndaki Boudicca (ya da burada, adının Latince şekliyle bilindiği gibi "Boadicea") heykeli, Thomas Thorneycroft tarafından yapıldı. Bu, savaşçı bir kraliçenin muhteşem bir imgesi ama at arabasının tekerleklerine bağlı tırpanlar dâhil, neredeyse bütün ayrıntılar arkeolojik açıdan hatalıdır. Yapımına 1850'lerde başlanan heykel nereye dikilmesi gerektiğiyle ilgili tartışmalardan sonra 1902'ye kadar ortaya çıkmadı.

yandan bu çok özel ve çok taraflı bir örnektir. Tacitus ve diğer Romalı yazarların tarihleri, Roma yönetiminin önde gelen muhaliflerinin çoğunun uzun konuşmalarına yer vermektedir. Bu yapıtlarda Boudicca, Roma "uygarlığı"nın ahlaksızca şatafatını ve Romalıların yumuşaklığını kınarken Britonların kaybolan *libertas*ına üzülüyordu; kızlarının tecavüze uğraması ve kendisinin kırbaçlanmasıyla simgelenen bir kayıp. Cermanya'daki Iulius Civilis, Roma yönetimini ittifaktan çok köleliğe benzeterek ve imparatorluk iktidarı tarafından dayatılan zorla alımları sıralayarak yandaşlarını kışkırtır. Hepsinin en unutulmaz olanında, Tacitus'un, kayınpederi Agricola'nın yaşam öyküsünü aktardığı eserde, Roma'nın düşmanlarından biri Agricola'yla savaşmadan önce özenle hazırladığı konuşmada, Roma yönetimine ve ifade ettiklerine meydan okuyor. Romalıların dünyayı soyduğunu,

egemenlik ve kazanç hırslarının doymak bilmez olduğunu iddia ediyor. Üstelik hâlâ çok anlamlı olan ve defalarca alıntılanan cümlesinde Roma emperyal projesini şöyle özetliyor: "Bir harabe yarattılar ve ona barış dediler", *"solitudinem faciunt, pacem appellant"*.

Bu yerel isyancılar neredeyse kesinlikle bir savaş öncesinde bu kadar incelikli şeyler söyleyemezdi. Ayrıca bu ifadeleri uyduran Romalı tarihçilerin bu tür olaylarda neler söylendiğini bilmesi mümkün değildi ve bir Ḅoudicca'nın yönetimi altında yaşama düşüncesinden ödleri kopardı. Öte yandan Roma yönetimine karşı siyasi ịtirazların neler olabileceğini ve bunları dile getirmeyi çok iyi biliyorlardı. Yerel muhaliflerin gerçek görüşlerini okuyamadığımız için üzülmemiz gerekse de, Romalı yazarların kendi imparatorluk iktidarlarına muhalif olmanın nasıl bir şey olabileceğini hayal edebildikleri fikri belki daha da önemli ve bu, Roma kültürünün ve gücünün ayırt edici bir özelliğiydi. MÖ 1. yüzyıl sonunda tarihçi Sallust geriye baktığında Roma'nın MÖ 146'da Kartaca ve Korint'i yok etmesini Roma'nın gerilemesine giden süreçte bir dönüm noktası olarak görmüştü ve Kral Yugurta'nın Romalılarla ilgili fikirlerinin bazılarını (iktidara aç, yozlaşmış ve mantıksızca monarşiye karşı) su yüzüne çıkarmaya çalışabilmişti. Bir yüzyıl kadar sonra Tacitus ve diğerleri Roma'ya karşı ayaklanan bu eyalet halklarının senaryọlarının nasıl olabileceğini canlı ayrıntılarıyla hayal ediyordu. Bugüne kadar hiç kimse, Roma karşıtı isyancıların ağızlarına Romalı yazarların kendileri tarafından yerleştirilen sözlerden daha iyi bir Roma imparatorluk iktidarı eleştirisi yapamamıştır.

Hristiyan Belası

Antik Romalılarla belalı Hristiyanların arasındaki çatışmaları anlamakla ilgili sorunlar birbirinin tam tersidir. MS 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun "resmî" dini haline gelen Hristiyanlığın zaferi,

Hristiyan Romalı yazarlardan günümüze çok büyük miktarda kanıt, tartışma ve savunmanın ulaşmasını ama geleneksel "pagan" Romalı muhaliflerinin yeni dine itirazlarının ana hatlarıyla ilgili hiçbir şeyin ulaşmamasını sağladı. Plinius'la Traianus arasındaki mektuplar yeni dinle ilgili en geveze Hristiyanlık dışı tartışmaları oluşturmaktadır. MS 3., 4. ve 5. yüzyılların Hristiyan metinleri, tarihin kazananların gündemine uyacak şekilde yeniden yazımının en uç örneklerinden bazılarıdır. Roma devletinin acımasızca zulmüne rağmen gerek pagan rakiplerine gerekse kendi içlerindeki (daha sonraki Hristiyanlarca "sapkınlık" olarak tanımlanan) farklılıklara ve Hristiyan ortodoksluğu olarak bilinegelen şeye meydan okuyanlara karşı galip gelen zaferci bir Hristiyanlık tarihi oluşturdular.

İşin aslı İsa'nın MS 30'ların başında çarmıha gerilmesinden sonraki iki yüzyılda Hristiyanlığı yerine oturtmak zordur. Köktenci bir Yahudi tarikatı olarak başlamıştı ama Yahudilikten ne zaman kesin olarak ayrıldığını söylemek olanaksızdır. "Hristiyanlar"ın kendileri için bu adı ne zaman düzenli olarak kullanmaya başladıkları da kesin değildir; ilk başta dışarıdakiler tarafından kullanılan bir lakap bile olabilirdi. Uzun yıllar boyunca sayıları azdı. En iyi tahmin, MS 200'de elli ya da altmış milyonluk Roma İmparatorluğu'nda yaklaşık iki yüz bin Hristiyan olduğu yönünde ama bu sayının gösterdiğinden daha görünebilir olabilirlerdi çünkü büyük çoğunlukla kentlerde yoğunlaşmışlardı; "pagan" sözcüğü onların Hristiyan ya da Yahudi olmayanlar için kullandığı bir terimdi ve "yabancı"dan "köylü"ye kadar her şeyi ifade edebilirdi. Tanrı'nın ve İsa'nın doğasıyla ve Hristiyanlık inancının, aşamalı olarak ve büyük zorluklarla bugün bildiğimiz Hristiyanlığın ortodoksilerine ("hâlâ bir tane değil") indirilen temel özellikleriyle ilgili çeşitli görüşleri ve düşünceleri vardı. İsa evlenmiş ve çocuk sahibi olmuş muydu? Çarmıha gerilme sırasında gerçekte neler olmuştu? Ölmüş müydü, ölmemiş miydi? Pek çok kişi bunları merak ediyordu ve bu hiç de mantıksız değildi.

MS 1. ve 2. yüzyıllarda Roma makamları zaman zaman Hristiyanları cezalandırıyordu. Bu dönemde genel ya da sistemli bir zulüm yoktu; MS 3. yüzyıl ortasına kadar bunun işareti de yoktu. Uygulamada, Hristiyanların ilk kuşaklarının çoğunluğu, devletin müdahelesi olmaksızın sıkıntısız yaşadı. Öte yandan Nero'nun MS 64'teki büyük Roma yangınının suçunu onlara yüklemeye karar vermesi gibi, ara sıra günah keçisi ilan edildikleri de oluyordu. Belki de uygun adaydılar çünkü bazı Hristiyanlar dünyanın kısa süre içinde alevler içinde yanarak sonunun geleceği kehanetinde bulunuyordu. Plinius'la Traianus arasındaki mektuplar açık ya da örtük şekilde dini yasaklayan bir Roma yasası olduğunu ima ediyordu ama bundan daha fazlasını bilmiyoruz. Plinius'un belirsizliği ve şaşkınlığı; Romalılar, Galya'dan Afrika'ya kadar imparatorluğun farklı kesimlerindeki Hristiyanları cezalandırmayı seçtiğinde de aksetmektedir.

MS 203'te Roma Kartacası'nda, vahşi hayvanlar tarafından parçalanıp öldürülmek üzere amfitiyatroya gönderilen Hristiyan bir kadının kendi mahkemesi hakkında yazdığı hikâyede, özellikle anlamlı bir an betimleniyor. Yeni Hristiyan olan Vibia Perpetua, tutuklanıp kısa süre önce ölen valiye vekâlet eden eyalet *procurator*unun karşısına çıkarıldığında yirmi iki yaşındaydı, evliydi ve küçük bir bebeği vardı. Çocuğuyla ilgili endişelerini ve hayvanların önüne atılmadan önce hapiste gördüğü rüyaları anlatan anıları, bir kadının antik dünyadan günümüze ulaşan en uzun, en kişisel ve en ayrıntılı hikâyesi. Bu hikâyede bile sorgucusunun hayal kırıklığı ve onu inancından döndürme çabası açıkça anlaşılıyor. Sorgucu, kadını, "Babanın ak düşmüş saçlarına acı, minik bebeğine acı," diye cesaretlendiriyordu. "İmparatorun iyiliği için bir fedakarlıkta bulun." Kadın, "Bunu yapmayacağım," diye yanıtlıyordu. Sorgucu resmî "Sen Hristiyan mısın?" sorusunu yöneltiyordu. Kadın öyle olduğunu –"*Christiana sum*"– söyleyince ölüme mahkûm ediliyordu. *Procurator* besbelli hayrete düşmüştü; amfitiyatroda onun ölümünü seyreden kalabalık da öyle. Roma'daki vahşi hayvan gösterilerinin hayli sıkı

kuralları vardı. Ölenler hayvanlar, suçlular ve köle sınıfıydı, genç anneler değil. Aslında, Perpetua gibi bir diğer kurban olan Felicitas'ın memelerinden sızan sütleri gören "kalabalık bu görüntü karşısında ürperdi." Peki Romalılar bunu neden yapıyordu?

Yasada ne yazarsa yazsın ya da herhangi bir davanın tam koşulları ne olursa olsun, geleneksel Roma değerleriyle Hristiyanlık arasında uzlaşmaz bir çatışma vardı. Roma dini sadece çoktanrılı olmakla kalmıyor, yabancı tanrılara da yabancı halklara davrandığı gibi davranıyordu: kaynaşarak. Veii'nin alındığı MS 4. yüzyıl başı kadar eski bir tarihten beri Roma sürekli olarak fethedilenlerin tanrılarını hoş karşılamıştı. Zaman zaman bununla ilgili anlaşmazlıklar ve endişeler olmuştu; Mısır Tanrıçası İsis'in rahibelerinin birkaç kere kovulup kendilerini Roma kentinin dışında bulduğu olmuştu. Ama temel kural, Roma İmparatorluğu genişledikçe tanrılarının da çoğalmasıydı. Hristiyanlık kuramsal olarak yüzyıllar boyunca Roma'nın başarısını güvenceye almış olan tanrıları reddeden tam bir tektanrıcılıktı. Gerçekte, cesurca ya da Romalıların gözlerinde inatla ölüme giden her Perpetua'ya karşılık muhtemelen geleneksel tanrılara adakta bulunup sonrasında bağışlanmayı dilemeyi tercih eden yüzlerce sıradan Romalı vardı. Ama kâğıt üzerinde bir uzlaşma olamazdı.

Bir bakıma aynı şey Yahudilik için de geçerliydi. Ama Yahudiler, dikkat çekici ve bazı açılardan beklenmedik bir dereceye kadar Roma kültürü içinde yaşamayı başarabilmişti. Romalılar için Hristiyanlık çok daha kötüydü. Birincisi, bir ata yurdu yoktu. Kendi düzenli dinî coğrafyaları içinde Romalılar tanrıların bir *yerden* gelmiş olmasını bekliyordu: İsis Mısır'dan, Mitra İran'dan, Yahudi tanrısı Yahudiye'dendi. Hristiyan tanrısı köksüzdü, evrensel olduğunu iddia ediyor ve daha fazla yandaş peşinde koşuyordu. Her türlü gizemsel aydınlanma anı (diyelim ki) İsis'in dinine yeni inananlar çekebilirdi. Öte yandan Hristiyanlık tümüyle yeni olan manevi bir dönüşüm süreciyle tanımlanıyordu. Dahası, bazı Hristiyanlar dünyanın ve üzerindeki

insanların doğasıyla ilgili en temel Greko-Romen varsayımlarının bazılarını tersine çevirebilecek değerler vaaz ediyordu: Söz gelimi, yoksulluk iyi bir şeydi ya da beden sevilmek yerine reddedilmeli ya da terbiye edilmeliydi. Bütün bu etkenler Plinius ve onun gibi diğerlerinin kaygılarını, kafa karışıklığını ve düşmanlığını açıklamaya katkıda bulunuyor.

Hristiyanlığın başarısı Roma İmparatorluğu'ndan, topraklarının boyutlarından, teşvik ettiği hareketlilikten, kentlerinden ve kültürel karışımından da kaynaklanıyordu. Plinius'un Bitinya'sından Perpetua'nın Kartaca'sına kadar Hristiyanlık, büyük ölçüde Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz dünyasında açmış olduğu iletişim kanalları ve bu kanallardaki insan, mal, kitap ve fikir dolaşımı nedeniyle Yahudiye'deki küçük ölçekli köklerinden yayılabildi. Romalıların şimdiye dek yok etmeye teşebbüs ettiği tek dinin, başarıları imparatorluğun başarısı olan ve tamamen Roma dünyasında büyüyen din olması, ironiktir.

Yurttaşlar

Peki Hristiyanlık gerçekten bir Roma dini miydi? Hem evet hem hayır. Çünkü açıkçası "Romalı"dan –siyasi denetimden sanatsal üsluplara, mekândan zamana kadar pek çok anlamda kullanılabilen esnek ve belirsiz sıfattan– ne kastettiğimize bağlıydı. "Roma Britanyası"nda kaç "Romalı"nın yaşadığı sorusunun doğru yanıtı, sadece Roma'da doğup büyümüş olanları kastediyorsak "yaklaşık beş" olabilirdi. Her bir asker, artı köleler dâhil imparatorluk yönetiminin küçük kadrosu sayıldığında aynı zamanda "elli bin civarında" da olabilirdi. Roma eyaletinin artık bir bakıma Romalı olduğuna hükmedersek "üç milyon"dan fazla da olabilirdi; bu insanların kentlerin dışında yaşayanlarının çoğunluğu Roma'nın nerede olduğunu bilmese de ya

da Roma iktidarıyla ceplerindeki bozuk paralardan başka doğrudan teması olmasa da.

Roma yurttaşlığı hâlâ önemli bir tanımı içinde barındırıyordu. İmparatorluğun giderek artan sayılardaki sakinleri için Romalı olmak, Roma yurttaşı olmak demekti. MS 1. ve 2. yüzyıllarda imparatorlukta bu pek çok şekilde olabiliyordu. Yurttaş olmayıp da Roma ordusunda askerlik yapanlar, hizmetlerini tamamlayınca yurttaş yapılıyordu; imparatorluğun kentlerindeki yerel görevliler hemen hemen otomatik olarak yurttaşlık alıyordu; toplulukların tümü ya da (Tiberius Claudius Togidubnus gibi) kişiler, yerine getirdikleri özel hizmetler karşılığında yurttaş yapılıyordu ve Roma yurttaşlarının köleleri nerede yaşarlarsa yaşasınlar azat edilirlerse Roma yurttaşı oluyordu. Yurttaşlık alma sözünün aklımıza getirdiği sınavların ya da araştırmaların hiçbiri yoktu, bayrak selamlanmıyor, sadakat yemini edilmiyor ya da ücret ödenmiyordu. Yurttaşlık bir ödüldü ve MS 200'de, en iyi son tahmine göre, özgür nüfusun kabaca %20'si yurttaş olmuştu. Bir başka deyişle, eyaletlerde muhtemelen en az on milyon Roma yurttaşı vardı.

Yurttaşlık beraberinde Roma yasalarına göre, her türlü özel hakkı getiriyor, sözleşmelerden cezalara kadar çok geniş bir konu yelpazesini kapsıyordu. MS 60'ta Aziz Petrus çarmıha gerilirken Aziz Pavlus'un, kafasının kesilmesi ayrıcalığından yararlanmasının tek nedeni Pavlus'un Roma yurttaşı olmasıydı. Pek azı için, yurttaşlık senatoya ve imparatorluk sarayına kadar bile götüren bir yolculukta, merkezî Roma yönetiminin seçkinlerinin arasına katılmanın ilk adımıydı. MS 2. yüzyılda, ailesi İspanya'dan gelen Traianus'tan MS 193-211 arasında hüküm süren ve Afrika'dan gelen ilk imparator olan Septimius Severus'a kadar İtalya dışından gelen birkaç imparator vardı. Eyalet kökenli senatörlerin sayısı da giderek artıyordu. Aralarında Kuzey Afrikalı Britanya Valisi Lollius Urbicus, ailesi Güney Galya'dan gelen Agricola'nın da bulunduğu pek çoğu, başkentteki başarılarını doğdukları kentlerdeki yazıtlarda gururla sergiliyordu

("bütün Asya'dan senatoya giren beşinci adam"). Bazı imparatorlar bu eğilimi destekliyordu. Kuzey Galyalı erkeklerin (Romalıların deyişiyle "saçı sakalı birbirine karışmış Galyalılar") senatoya alınmasını destekleyen MS 48'deki konuşmasında Claudius, Roma'nın, ilk günlerinden beri süren yabancılara açıklığını hatırlatarak ve kesin bir itirazın önünü alarak öneriyi savunuyordu: "Galyalıların artık bir tanrı olan Jül Sezar'a on yıl boyunca savaşta büyük sıkıntılar yaşattığını düşünen varsa, o zamandan beri, yüzyıldır sadık ve güvenilir olduklarını da düşünmelidir." MS 2. yüzyıl sonunda senatörlerin yarısından fazlası eyaletlerden geliyordu. İmparatorluğun farklı kesimlerinden eşit sayılarda gelmiyorlardı (Britanya'dan gelen yoktu) ve bazıları, ilk "yabancı" imparatorlar gibi "yerli" değil de eyaletlere daha önce yerleşen İtalyan yerleşimcilerin torunları olabilirdi ama hepsi hatta çoğu böyle değildi. Doğrusu, artık Roma'yı eyaletler yönetiyordu.

Bu, Roma'nın yönetici sınıflarının sıcak, özgürlükçü bir kültürel eritme potasının bir parçası olduğu anlamına gelmiyordu. Bizim açımızdan, göreceli olarak ırkları umursamıyorlardı. Afrikalı İmparator Septimius Severus'un etnik kökenlerini hâlâ tartışıyor olmamızın nedeni kadim yazarların onlarla ilgili bir yorum yapmamış olmasıdır. Öte yandan Romalı seçkinler, eyaletlerden gelen senatörlere şüphesiz tepeden bakıyordu. İnsanlar onlar hakkında, senato binasının yolunu bile bilmedikleriyle ilgili şakalar yapıyordu. Söylenenlere göre, kız kardeşinin kötü Latince aksanı Septimius Severus'u o kadar utandırıyordu ki sonunda onu evine göndermişti. Dahası Claudius'un "saçı sakalı birbirine karışmış Galyalılar"ın senatoya kabul edilmesini savunan konuşmasının temelinde, öneriye yönelik yaygın itirazlar vardı. Yine de, en azından MS 2. yüzyılda, Roma dünyasının merkezinde imparatorluğu iki taraftan da gören, iki evi olan –Roma'da ve eyalette– ve kültürel olarak çift dilli önemli miktarda erkek ve kadın vardı.

Gaius Iulius Zoilos

Bu bölümü çift dilli insanlardan birinin öyküsüyle bitiriyoruz. Gaius Iulius Zoilos bilinen bir isim değil. O bir Polybius, Scipio Barbatus, Cicero ya da Plinius değil; (taşa kazınmış birkaç sözcük dışında) hiçbir eser bırakmadı ve Roma dünyasından günümüze ulaşan hiçbir kaynakta adı geçmiyor. Bununla birlikte Roma tarihinin farklı dönemleri farklı insanlar tarafından yansıtılıyor. Bir eski köle, imparatorluk temsilcisi ve doğduğu kentin zengin bir hayırseveri olan Zoilos, Roma İmparatorluğu'nun pek çok temasını temsil ediyor. Aynı zamanda, neredeyse tarihten gizlenmiş ve hâlâ parçaları birleştirilen pek çok Roma hayat hikâyesinin güçlü bir anımsatıcısıdır.

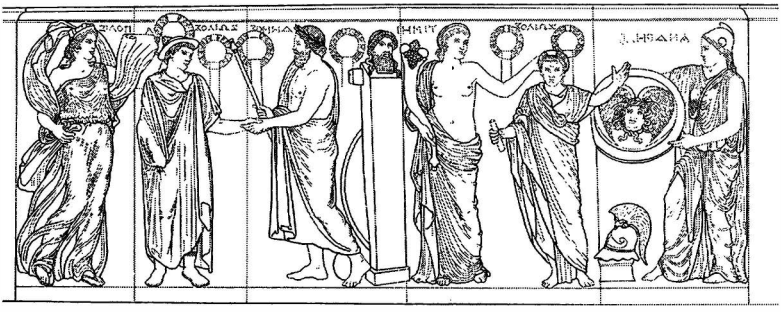
Zoilos'la ilgili bütün bildiklerimiz, Türkiye'nin güneyindeki küçük Roma kenti Afrodisias'ta büyük bölümü son elli yılda yapılan kazılarda ortaya çıktı; burası onun gerçek –ve son– yurdu olmalıydı. Yüzünün büyük bölümü zarar görmüş olsa da görünümü hakkında fikir veren ayrıntılı mezarı orada bulundu. Geleceğin imparatoru Augustus tarafından MÖ 39 ya da 38'de yazılmış ve Afrodisiaslılar tarafından kent merkezindeki bir taşa kazınan mektupta onun adı geçiyor: Kelimesi kelimesine, "Zoilos'uma ne kadar düşkün olduğumu biliyorsunuz" diyor. Üstelik Zoilos'un, tiyatroya yeni bir sahne yapılmasından ana tapınağın baştan aşağı yenilenmesine kadar kentte destek verdiği inşaat projelerinde, bağışçı ve hayırsever olarak ismi parlatılıyordu. Bütün bunlardan yola çıkarak kariyerinin ana hatlarını oluşturmak olasıdır.

MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında özgür, sadece Zoilos olarak doğmuş ama –korsanlar ya da insan kaçakçıları tarafından ya da muhtemelen dönemin pek çok çatışmasından birinde savaş tutsağı olarak– köle yapıldığı neredeyse kesindir. Sonunda kendini Roma'da, Jül Sezar'ın kölesi ve temsilcisi olarak bulmuş, Sezar ona özgürlüğünü ve beraberinde Roma yurttaşlığını ve Romalı adı Gaius Iulius Zoilos'u vermişti. Kendisini sevgisini belirtecek kadar iyi tanıyan ilk Augustus'la yakın

iş birliği yaptıktan sonra son derece zengin bir adam olarak kentine geri döndü, muhtemelen Sezar'ın seferlerinin kölelere ve eski kölelere kadar ulaşan ganimetleriyle zengin olmuştu. Orada geleneksel yollarla şöhret kazandı ve olasılıkla Augustus döneminde öldüğünde ona devlet kesesinden bir anıt mezar yapıldı. Roma'da bulunan ve "Zoilos'un oğlu" anısına yapılmış bir mezar yazıtı, eğer onun oğlundan söz ediyorsa (Roma dünyasında Zoilos adlı başka erkekler

102. Adamın en iyi korunmuş figürüyle birlikte (solda), Zoilos'un mezarındaki heykelin yeniden canlandırımı. Heykelin sol tarafında belirgin şekilde Romalı stilinde görünüyor (konuşma yapıyor ve toga giymiş). Sağ tarafta çok fazla Yunana benziyor.

de vardı) o zaman ailesinin bazı üyeleri onunla birlikte Afrodisias'a dönmemişti. "Tiberius Iulius Pappus, Zoilos'un oğlu" yazılı bu mezar yazıtı, Tiberius, Gaius ve Claudius dönemlerinde imparatorluk kütüphanesinin baş kütüphanecisinin anısına yapılmıştır.

Zoilos'un Afrodisias'taki mezarı, imparatorluğun kültürünü en iyi yansıtan olgulardan biridir; kaidesinin çevresi incelikle oyulmuş bir frizle süslü geniş bir kare sütundur ve günümüze ulaşan parçalarında bile Zoilos'un çok farklı kılıklara bürünmüş birkaç imgesi yer almaktadır. Anıtın en iyi korunmuş tarafında, ölü adamın, adı açıkça yazılı, taçlı iki görüntüsü bulunmaktaydı. Solda Zolios, kalkanıyla Virtus'un ve Honos'un ("Erkekçe Kahramanlık" ya da "Saygınlık") fazlasıyla Romalı figürleriyle onurlandırılıyor. Sağda, sıra "hemşerilerine" ve "kentine" geliyor. Ama kilit nokta, Zolios'un iki kıyafetinin arasındaki farklardır. Solda özel olarak Roma togası giyiyor, bir kolu sanki bir topluluğa konuşuyormuş gibi kalkık ve diğer elinde muhtemelen bir kâğıt tomarı tutuyor. Sağda bir Yunan peleriniyle ve başında özgün Yunan şapkasıyla görünüyor.

Anıt Zoilos'un başarısına, servetine, toplumsal hareketliliğine ve Roma dünyasındaki devinimine vurgu yapmaktadır. Öte yandan en önemlisi kimliğini, burada yan yana görünen çok farklı iki şekilde yarattığını ortaya koymaktadır. Roma İmparatorluğu'nun kültüründe hem Yunan hem de Romalı olabilmek mümkündü.

SON SÖZ

BİRİNCİ ROMA BİNYILI

MS 212'de İmparator Caracalla, İskoçya'dan Suriye'ye kadar nerede yaşarlarsa yaşasınlar Roma İmparatorluğu'nun bütün özgür sakinlerinin Roma yurttaşı olduğuna hükmetti. Bir hamlede yönetenlerle yönetilenler arasındaki yasal farklılığı ortadan kaldıran devrimci bir karar ve neredeyse binyıldır devam eden bir sürecin sonuydu bu. Otuz milyondan fazla eyalet sakini, bir gecede hukuken Romalı olmuştu. Bu dünya tarihindeki –en büyük değilse bile– bir defada verilen en geniş çaplı yurttaşlıktı.

Yüzyıllar boyunca, yenilgiye uğratılan düşmanlar Romalı olmuştu. Kölelere özgürlükleriyle aynı anda yurttaşlık verilmişti. Zaman ilerledikçe, gerek sivil gerekse asker çok sayıda eyalet sakini sadakatleri, hizmetleri ve iş birlikleri karşılığında yurttaş yapılmıştı. Bu her zaman tartışmasız ve çekişmesiz bir süreç olmamıştı. Bazı Romalılar, yurttaş olsun olmasın, yabancılara karşı kuşkularını gizlemiyordu (yergi yazarı Iuvenalis şikâyetini "Yunanlarla dolu bir kente katlanamıyorum," şeklinde seslendirmişti). Roma tarihinin en kanlı savaşlarından birinin, MS 1. yüzyıl başındaki Sosyal Savaş'ın gerekçelerinden biri de, Roma'nın bazı İtalyan müttefiklerinin dışlandıklarını hissettikleri yurttaşlığı elde etme arzusuydu. Öte yandan vurgulanan model netti. Caracalla MS 212'de, Roma mitolojisinde Romulus'un binyıl önce –yani geleneksel tarihe göre MÖ 753'te– başlatmış olduğu bir

süreci tamamlamış oluyordu. Roma'nın kurucu atası yeni kentini ancak bütün yeni gelenlere yurttaşlık sunarak, yabancıları Romalılara dönüştürerek kurabilmişti.

Caracalla'nın bu adımı neden tam olarak o anda atmayı seçtiği tarihçileri o günden beri düşündürüyor. Caracalla, Commodus'un MS 192 31 Aralık'ta bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından iktirada gelen yeni hanedanın ikinci hükümdarıydı. Nero'nun MS 68'deki ölümünün ardından çıkan kısa süreli çatışmanın ardından Roma'da yaşanan ilk iç savaşta, ordunun Praetorian Muhafızları ve eyaletlerdeki lejyonları dâhil farklı birlikleri tahta kendi adaylarını çıkarmaya kalkıştı. Bunlardan biri de, Tuna Nehri kıyılarında komuta ettiği ordunun desteğiyle İtalya'ya yürüyen, Kuzey Afrika'daki Leptis Magna'da doğan Lucius Septimius Severus'tu. İmparator olarak ilk yıllarını, MS 197'ye kadar muhalefeti saf dışı bırakmakla geçirdi. MS 211'de tahta çıkan Caracalla onun oğlu ve vârisiydi ve resmî adıyla Marcus Aurelius Antoninus olarak biliniyordu. Çünkü, Septimus Severus haleflik hakkına yönelik evlat edinme uygulamasını gülünç şekilde çarpıtarak ve gözü kara bir meşruluk hilesiyle kendisinin ve ailesinin geçmişe dönük olarak çok önce ölmüş İmparator Marcus Aurelius tarafından evlat edinilmesini sağlamıştı. "Caracalla" sıklıkla giydiği özel bir askerî pelerin tarzından (*caracallus*) alınmış bir lakaptı.

Caracalla ileriyi gören, radikal bir reformcu olarak hatırlanmıyor. O dönemde Roma'da yapılmış olan en büyük hamamın destekçisi olarak tanınıyor, hamamın yüksek tuğla duvarları yazları açık hava opera mevsimi için hâlâ etkileyici bir arka fon oluşturuyor. Bununla birlikte bu saltanatının kanlı yönlerini pek de hissettirmiyor. Bu, MS 211'de erkek kardeşi ve rakibi Geta'nın katledilmesiyle başladı. Roma kentinin kurulmasına damgasını vuran kardeş katlinin adice bir tekrarıyla, Caracalla görünüşe göre annesinin kollarının arasına sığınan genç adamın işini bitirmeleri için bir grup asker ayarlamıştı. İktidarı, İmparator Caracalla daha yirmi dokuz yaşındayken, MS 217'de onun yol kenarında ihtiyacını gidermesini fırsat bilip han-

çerini saplayan bir koruması tarafından katledilmesiyle son buldu. Praetorian Muhafızları'nın o zamanki komutanı Marcus Opellius Macrinus, onun ardından kısa bir süreliğine tahta çıktı. Muhtemelen suikasta karışmış olan Macrinus, doğuştan senatör olmayan ilk Roma imparatoruydu.

Caracalla'nın yüz kızartıcı kariyeri, çoğu zaman yurttaşlık emrinin arkasında kötü ya da en azından çıkarcı bir gerekçe olması gerektiğini akla getiriyordu. Lucius Cassius Dio ve Edward Gibbon dâhil pek çok tarihçi bu kararın altında para toplamak olduğundan kuşkulanıyordu çünkü bu yeni yurttaşlar otomatik olarak Roma veraset vergisini ödemeye yükümlü oluyorlardı. Eğer böyleyse, bu son derece külfetli bir yoldu. Bütün istediğiniz vergi gelirlerini artırmaksa otuz milyondan fazla kişiye yurttaşlık vermeye gerek yoktu.

Arkasında ne yatarsa yatsın bu emir, Roma dünyasını sonsuza kadar değiştirdi ve benim Roma hikâyem bu yüzden burada, birinci Roma binyılında bitiyor. Siyaseti ve tartışmayı yüzyıllardır yönlendiren, Romalılarla yönettikleri arasındaki sınırla ilgili büyük soru yanıtlanmış oldu. Binyıl sonra, Roma'nın "yurttaşlık projesi" tamamlanmış ve yeni bir çağ başlamıştı. Ne var ki bu barışçı, çokkültürlü bir eşitlik çağı değildi. Çünkü bir ayrıcalık engeli kalkar kalkmaz yerine çok farklı koşullarla bir başkası gelmişti. Herkese tanınan yurttaşlık önemsiz hale gelmişti. MS 3. yüzyılda, *honestiores* ("daha saygıdeğer olanlar", eski askerler dâhil zengin seçkinler) ile *humiliores* (daha düşük tipler) arasında önem kazanmaya başlayan ve Romalıları resmen Roma hukukuna eklenen eşit olmayan haklarla yine iki gruba bölen bir ayrım vardı. Söz gelimi, bir zamanlar bütün yurttaşlar için geçerli olduğu gibi, sadece *honestiorese* kırbaçlanma ya da çarmıha gerilme gibi özellikle gaddarca ya da onur kırıcı cezalar uygulanmıyordu. "Daha düşük tip" yurttaşlara, daha önce kölelere ve yurttaş olmayanlara uygulanan cezalar verilmeye başlanmıştı. İçeridekilerle dışarıdakiler arasındaki yeni sınır servet, sınıf ve statü çizgisini izliyordu.

Yurttaşlık kararı, MS 3. yüzyılda Roma dünyasını tanınmayacak kadar değiştiren geniş bir dönüşümler, karışıklıklar, krizler ve saldırılar serisinin sadece bir öğesiydi. MS 6. yüzyıla kadar Roma İmparatorluğu'nun Doğu'daki başkenti Konsantinopolis, MS 1453'te Osmanlı Türklerinin eline geçene kadar sona ermeyen ikinci Roma binyılı, tümüyle yeni ilkelere, yeni bir dünya düzenine ve çoğu zaman farklı bir dine dayanıyordu. İlk Augustus tarafından kurulan otokratik rejim izlenebildiği kadarıyla Roma tarihinin birinci binyılına kadar uzanan bir siyasi dile ve kurumlara dayanıyordu ve benim imparatorluk yönetiminin Augustus şablonu dediğim şey, Augustus'un MS 14'teki ölümünün ardından göreli olarak istikrarlı bir siyasi çerçeve sağlamıştı. Ama ilk Augustus'tan sonra gelen İmparator Tiberius, MS 2. yüzyıl sonunda Commodus'un emperyal çarıklarını adil bir kral gibi giyebilseydi, birkaç on yıl sonra bir imparator olmanın nasıl bir şey olduğunu anlamayacaktı. Roma ikinci binyılında fiilen eski bir isim altında gizlenen yeni bir devletti. Bunun uzun, yavaş bir gerileme dönemi, sonunda eski dünyayı Orta Çağ dünyasına dönüştüren bir dizi düzensiz kültürel ve siyasi değişiklikler binyılı mı yoksa olağanüstü hareketli bir sanat, mimari ve kültürel yansıma çağı mı olduğu sizin bakış açınıza bağlıdır.

Tarihçiler bugün çoğunlukla MS 3. yüzyıldaki "kriz"den söz ediyor. Kastettikleri, Commodus'un MS 192'de bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından Augustus şablonunun çöktüğü süreçtir. İmparatorların sayısı bunun açık bir işareti. MS 14 ve 192 arasındaki neredeyse yüz seksen yılda –Nero'nun ölümünden sonra, üç başarısız taht iddiasının olduğu tek bir kısa aranın dışında– sadece on dört imparator vardı. Bu sayı MS 193'le 293 arasındaki yüzyılda yetmişten fazlaydı (kaç hatırlanmaya değmez ortak imparator, taht gaspçısı ya da sahtekârı dâhil etmeye karar vermenize bağlı olarak liste değiştirilebilir). Ama daha önemlisi lejyonları, imparator yaratma sürecinden uzak tutma girişimleri çarpıcı şekilde başarısız oldu. MS 3. yüzyıl ortasında tahtta hak iddia eden adamların hemen hemen

hepsi de bunu bir ordu birliğinin ya da diğerinin desteğiyle yaptı. Bu aşağı yukarı sürekli bir iç savaştı. Dahası geleneksel iktidar talepleri açıkça tahrip ediliyordu. Septimius Severus'un, kendisinin ve ailesinin on yılı aşkın bir süre önce ölmüş bir imparator tarafından vârisleri olarak evlat edinildiğini ilan etmesi en esnek Roma evlat edinme ölçütlerini bile zorlamıştı.

Aynı zamanda, Roma kenti iktidar merkezi olarak gölgede kalıyordu. İmparatorlar sıklıkla başkentte değil, yüzlerce kilometre uzaklıkta, ordularının yanında oluyordu. Augustus örneğini izleyip kente tuğla ve mermerle damgalarını vurmak ya da gözde hayırseverler olarak davranmak için zamanları, gerekçeleri ve nakit paraları yoktu. Caracalla'nın MS 210'larda yaptırdığı büyük hamamın ardından İmparator Diocletianus MS 290'larda daha da büyük kendi hamamını yaptırana kadar seksen yıl boyunca başkentte herhangi bir önemli imparatorluk inşaat projesi pek olmamıştı (hamamın büyük parçaları hâlâ Roma'nın ana tren garının önünde ayakta durmaktadır). İmparatorların Roma'da bulunmaması senatonun gerilemesini hızlandırdı. İmparatorlarla senatörler arasında *civilitas*a, hassas müzakerelere, hatta tahttaki adam görünürde yokken kibirli ve gerçekçi olmayan senatörlerin toplantıyı terk etmesine ve inatçı protestolara yer yoktu. İmparatorlar giderek daha fazla uzaktan, emirle ya da mektupla ve senatoya başvurmadan yönetir olmuştu. Senatör olmayan Macrinus'un tahta çıkması (ve arkadan böyle başka imparatorlar da geldi) senatonun devre dışı bırakılabileceğinin bir başka kesin göstergesiydi.

Bu değişikliklerin ardında neyin yattığı, nedeninin ve sonucunun ne olduğu hararetle tartışılmaya devam etmektedir. İmparatorluğun dışındaki, daha etkili ve çoğunlukla önemli ölçüde "Romalılaşmış" "barbar" toplulukların saldırılarının bir rolü olmuştu. Ölü sayısıyla ilgili ılımlı tahminlere göre bile Roma insan gücüne ciddi şekilde zarar vermiş olması gereken yaygın vebanın da öyle. Haleflik için açık kurallar oluşturmayı başaramaması ve imparatorla senato arasındaki sıkıntılı uzlaşmalarıyla, Augustus şablonunun

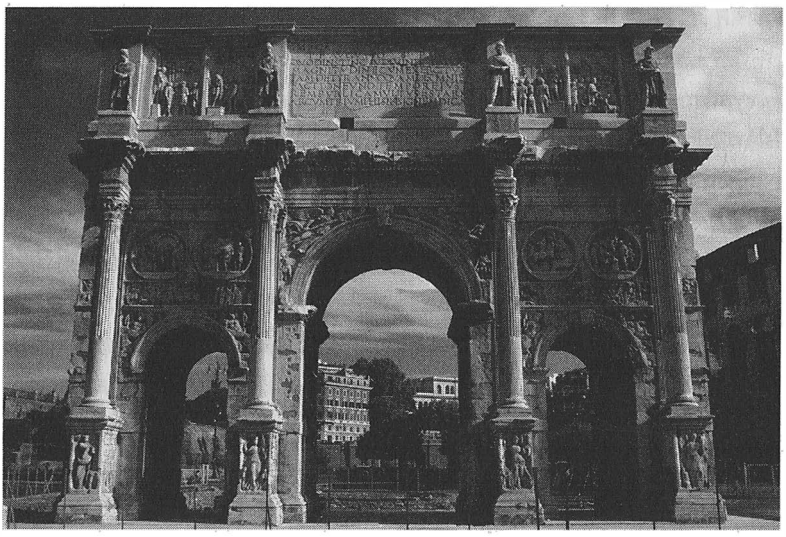
hassas dengesi de öyle. Bir kere uyulmayınca, dağılmıştı. Öte yandan nedenleri ne olursa olsun MS 3. yüzyıldaki "kriz"den çıkan Roma, Roma'nın ilk binyılında keşfettiğimiz her şeyden çarpıcı bir şekilde farklıydı.

Roma kenti imparatorluğun başkenti olma konumunu geri dönüşü olmayan şekilde kaybetti ve MS 5. yüzyılda, Galyalıların sekiz yüzyıl önceki yağmasından sonra ilk kez, üç defa istilacıların eline geçti. Roma dünyası Ravenna ve Konstantinopolis, modern İstanbul gibi bölgesel başkentlerden yönetilmeye başlamıştı. İmparatorluğun batı ve doğu bölümleri ayrı ayrı yönetiliyordu. MS 3. yüzyıl sonunda, Hristiyanlara yönelik eş güdümlü zulüm dönemlerinin ardından, evrensel imparatorluk evrensel dini benimsemeye karar verdi (ya da tam tersi oldu). MS 4. yüzyılda Konstantinopolis kentini kuran İmparator Konstantin, MS 337'de resmen Hristiyanlığı kabul eden ve ölüm döşeğinde vaftiz edilen ilk Roma imparatoruydu. Konstantin bir bakıma kendi iktidarını oluşturmak için Augustus modelini izlemişti ama kiliseler yaptırmıştı.

Bu yeni Roma'da her şey değişmemişti ve değişim de kesinlikle bir anda olmamıştı. Kentin nüfusu, Hristiyan olsun olmasın, MS 5. yüzyıla kadar hâlâ Kolezyum'daki gösterileri izliyordu ve bunlar muhtemelen gladyatörlerden çok vahşi hayvan avlarıydı ve Konstantinopolis'teki imparatorlar eski bağış modeli temelinde, çoğunlukla araba yarışları biçimindeki halk eğlencelerini destekliyordu. Ama siyasi devamlılıkların çoğu yüzeyseldi hatta yanlış anlaşılmıştı. Geleneğe karşı bir iyi niyet gösterisi olarak Konstantinopolis'e kendi senato binası verilmişti ama bu fosil haline gelmiş bir kurumun yapısıydı. Kuşkusuz fazlasıyla kafası karışık bir yorumcu MS 8. yüzyılda bu binanın adını açıklamaya çalıştığında, "Senatus" adlı bir adam tarafından yaptırılmış olması gerektiğine karar vermişti.

Roma kentinde, değişen dünyanın en iyi göstergesi, İmparator Konstantin'in iç rakiplerinden birine karşı kazandığı bir zafer şere-

fine dikilen bir kemerdi. Kemer, hâlâ ayakta durmaktadır çünkü bir zamanlar eski Roma Forumu'yla Kolezyum'un büyük amfitiyatrosu arasındaki bir Rönesans kalesinin içinde kalmıştı. İlk bakışta tümüyle geleneksel görünüyor, Roma'da pek çok zaferin şerefine dikilmiş olan kemerleri andırıyordu ve Paris'teki Zafer Takı'ndan Londra'da Hyde Park Corner'da bulunan Wellington Kemeri'ne kadar o zamandan beri dikilmiş olan bütün imparatorluk anıtlarının kopyasıydı. Kemer Konstantin'in yetkesini, Roma'daki otokratik iktidarın ilk iki yüzyılında görülen bir tarzda kutlayan çeşitli sahnelerle süslü. İmparator barbar düşmanlara karşı savaşırken, askerlerine hitap ederken, tutsakları affederken, geleneksel tanrılara adakta bulunurken, Victoria tarafından taç giydirilirken ve insanlara sadaka verirken görülüyor. Bütün bunlar yüz elli yıl önce yapılmış olabilirdi.

103. Konstantin Kemeri. Bu cephede görülen heykellerin neredeyse hepsi daha eski anıtlardan gelmişti. Bunlara yan kemerlerdeki, bir Hadrianus anıtından alınan madalyonlar ve Marcus Aurelius'un bir anıtından gelen tepe düzeyindeki dikdörtgen paneller dâhildir. Yine tepe düzeyinde bulunan, ayakta duran barbarlar, bir Traianus anıtıntan kalmadır.

Aslında, çoğu öyleydi. Birkaç gösterişsiz panelin dışında, bütün bu heykeller Traianus, Hadrianus ve Marcus Aurelius'u onurlandıran daha eski anıtlardan alınmıştı. Özgün imparatorların yüzleri kabaca yeniden oyularak Konstantin'e benzetilmişti ve parçalar yeni kemerde sergilenmek üzere yeniden bir araya getirilmişti. Bu pahalı ve bozucu bir nostalji uygulamasıydı. Az sayıdaki seyirci için, yeni imparatoru eskinin şan şeref geleneğine yerleştirme açısından başarılı olmuş olabilirdi. Öte yandan her şeyden çok bu özenli yeniden üretim, Antik Roma'nın benim *SPQR* kitabımın konusu olan birinci binyılıyla bir başka dönemin, bir başka kitabın –ve bir başka yazarın– hikâyesi olan Roma'nın ikinci binyılının arasındaki tarihsel uzaklığa işaret ediyor.

Ve Sona Doğru

Hayatımın son elli yılının büyük bölümünü bu "ilk binyıl Romalıları"yla birlikte geçirdim. Dillerini becerebildiğim kadarıyla öğrendim. Bize bıraktıkları kaynakların büyük bölümünü okudum (hepsini okuyan kimse yok) ve Machiavelli, Gibbon ve Gore Vidal ve diğerlerine kadar, yüzyıllar içinde onlar üzerine yazılan yüz binlerce kitaptan ve makaleden bazılarını inceledim. Taşlara kazıdıkları sözcükleri çözmeye çalıştım ve Roma Britanyası'nın ıslak, rüzgarlı ve sıkıcı arkeolojik alanlarında onları gerçekten de kazıp çıkardım. Dahası uzun bir süre Roma'nın hikâyesini en iyi nasıl anlatacağımı ve bunun neden önemli olduğunu nasıl açıklayacağımı düşündüm. Her yıl Kolezyum'a girmek için kuyrukta bekleyen o beş milyon insanın biri de bendim. Çocuklarımın gladyatör kılığına girip para kazanmaya çalışan fırsatçılarla birlikte fotoğraf çektirmesine izin verdim. Onlara plastik gladyatör miğferleri aldım ve modern dünyanın zalimliklerini görmezlikten gelip onlara bugün bu kadar zalimce şeyler yapmadığımızı anlattım. Başkaları gibi benim için de

Romalılar, sadece bir tarih ve araştırma konusu değil, aynı zamanda bir imgelem ve hayal, dehşet ve eğlence konusudur.

Bir zamanlar safça yaptığım gibi, Romalılardan, hatta Antik Yunanlardan ya da herhangi bir antik uygarlıktan doğrudan öğrenecek çok şeyimiz olduğunu düşünmüyorum. Asya'nın batısındaki modern askerî müdahalelerin neden düşüncesizce olabileceğini anlamak için Roma lejyonlarının Mezopotamya'da ya da Partlar'ın karşısında çektiği zorlukları okumamız gerekmiyor. Jül Sezar'ın taktiklerini izlediklerini iddia eden o generallerin bunu hayal etmenin ötesine gerçekten geçebildiğinden bile emin değilim. Romalıların yurttaşlığa yönelik bazı yaklaşımları, açıklamaya çalıştığım gibi kulağa hoş gelse de, bunların yüzyıllar sonra bizim koşullarımıza uyarlanabileceklerini düşünmek aptallık olurdu. Ayrıca "Romalılar" dünyanın nasıl işlediğiyle ya da işlemesi gerektiğiyle ilgili olarak bizim kadar bölünmüş haldeydi. İzlenecek basit bir Roma modeli yoktur. Keşke işler bu kadar kolay olsaydı.

Öte yandan Romalıların tarihiyle, şiiriyle ve düzyazılarıyla, tartışmaları ve çelişkileriyle *ilişki kurarak* geçmişle ilgili olduğu kadar kendimizle de ilgili öğreneceğimiz çok fazla şey bulunduğuna gitgide daha fazla inanıyorum. Batı kültürünün çok fazla çeşitlilik gösteren bir mirası vardır. Neyse ki, sadece klasik geçmişin vârisleri değiliz. Yine de, en azından Rönesans'tan bu yana iktidar, yurttaşlık, sorumluluk, politik şiddet, imparatorluk, lüks ve güzellikle ilgili en temel varsayımlarımız Romalılar ve onların yazılı eserleriyle diyalog içinde şekillendi ve sınandı.

Cicero'nun örneğini izlemek istemiyoruz ama bu kitabın başında yer verdiğim batık aristokrat ya da popüler devrimciyle olan çatışması hâlâ yurttaş haklarıyla ilgili görüşlerimizin temelini oluşturuyor ve hâlâ siyasi muhalefet için bir dil sağlıyor: *"Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?"* Tacitus'un Roma'nın Britanyalı düşmanlarının ağzından verdiği, kendini "barış" gibi gösteren "harabe" fikri hâlâ modern emperyalizm eleştirilerinde kendini gösteriyor. Yine en

unutulmaz Roma imparatorlarına dayandırılan en korkunç kötülükler, her zaman otokratik aşırılığın nerede bittiği ve terör saltanatının nerede başladığı sorusunu gündeme getiriyor.

Romalıları kahramanlaştırırsak onlara, onları şeytanlaştırmış kadar kötülük yapmış oluruz. Öte yandan onları ciddiye almazsak –ve onlarla yaptığımız uzun sohbetimizi bitirirsek– kendimize kötülük yapmış oluruz. Bu kitabın sadece bir *Antik Roma Tarihi* değil, onun Senatosu ve Halkıyla, yani *SPQR* ile sohbetin bir bölümü olmasını umuyorum.

İLERİ OKUMA

Roma tarihiyle ilgili kaynakça hazırlamak, tek kişinin altından kalkabileceği bir şey değildir. Bu bölümde, ele aldığım konuların daha ayrıntılı araştırılmasına yönelik tavsiyeler, konuyla ilgili beğendiğim, eski ve yeni yazılar dâhil, değindiğim daha sıra dışı metinler ve kaynaklarla ilişkin yönlendirmeler bulunuyor. Belli başlıklar altında, başka türlü bulunması zor olabilecek belirli görüşlerin ya da bilgilerin kaynaklarını belirtmeden önce, ilk olarak önemli tematik çalışmalara dikkat çekiyorum.

Genel

Yararlandığım antik kaynakların hemen hemen hepsinin iyi modern çevirileri bulunuyor. Loeb Classical Library'de (Harvard University Press) bulunan ciltler, Yunanca ya da Latince metinlerin İngilizce çevirileriyle birlikte, başlıca klasik yazarların hemen hepsini içermektedir. Penguin Classics dizisi daha seçici; özgün Yunanca ya da Latince metinleri içermese de oldukça ekonomik olarak fiyatlandırılmış. Ücretsiz olarak internette bulunabilen metinlerin sayısı giderek artıyor. En yararlı siteler olarak iki önerim var: *Lacus Curtius* (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/home.html) ve *Perseus Digital Library* (www.perseus.tufts.edu/hopper/collections). Her ikisi de özgün dil ve çevirilerin karışımını veriyor ve metinler çoğunlukla her ikisini de içeriyor. Burada genelde bu standart dizilerde bulunmayan çevirileri işaretliyorum.

Antik yazıtların ve papirüslerin izinin sürülmesi daha zor olabilir. Özgün metinleri çoğunlukla 19. yüzyılda başlanan (ve o dönemde farklı çağdaş ülkelerde anlaşılabilmesi için tümüyle Latince yazılmış olan) ve hâlâ üzerinde çalışılan dev derlemelerde yer almaktadır. Esas koleksiyonun (*Corpus Inscriptionum Latinarum*) bir internet sitesi de bulunmaktadır: *http://cil.bbaw.de/cil_en/index_en.html*. Site teknik ama şimdi ağırlıklı olarak İngilizcesi mevcuttur. Oxford Antik Belgeler Araştırma Merkezi'nin (www.csad.ox.ac.

uk/) internet sitesi papirüslerden gelen güçlü kanıtları göstermektedir. Bu belgelerin döneme ya da konuya göre seçilen küçük çeviri derlemelerinin elde bulunanları aşağıda gösterilmektedir.

Roma tarihinin yaklaşık binyılını yazmaya cesaret eden herkes seçkin öncellerinin ayak izlerinden gider. Edward Gibbon'ın *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı yapıtı MS 1. ve 2. yüzyılların en dikkate değer anlatısı olmayı sürdürmektedir; David Womersely (Penguin, 2000) tarafından yayına hazırlanan kısaltılmış versiyonu iyi bir girişi olan tek cilt halindedir ama bu dönemin önemli bölümlerini dışarıda bırakmaktadır. Birden fazla yazar tarafından kaleme alınan iki yararlı dizi *SPQR* dönemini ele almaktadır. Routledge'ın Antik Dünya Tarihi dizisi, özellikle konuyla ilgili iki kitap içermektedir: T. J. Cornell, *The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000–264 BC)*, (1995) ve Martin Goodman, *The Roman World, 44 BC–AD 180*, (2. baskı, 2011). Edinburgh Antik Roma Tarihi dizisi (Edinburgh UP), Nathan Rosenstein, *Rome and the Mediterranean 290 to 146 BC* ile başlıyor: *The Imperial Republic*, (2012); Catherine Steel, *The End of the Roman Republic 146 to 44 BC: Conquest and Crisis*, (2013); J. S. Richardson, *Augustan Rome 44 BC to AD 14: The Restoration of the Republic and the Establishment of Empire*, (2012) ve Clifford Ando, *Imperial Rome AD 193 to 284*, (2012) ile hemen hemen benim bıraktığım yere kadar ilerliyor. *Cambridge Ancient History*'nin (Cambridge UP, 2. baskı, 1990'dan itibaren) konuyla ilgili iki ağır bölümü –7.2'den 11'e kadar olan ciltleri– daha da ayrıntılı anlatılar ve analizler içermektedir. Daha özlü bir ölçekte, Christopher Kelly, *The Roman Empire: A Very Short Introduction*, (Oxford UP, 2006); Simon Price ve Peter Thonemann, *The Birth of Classical Europe: A History from Troy to Augustine*, (Viking, 2011); Brian Campbell, *The Romans and Their World: A Short Introduction*, (Yale UP, 2011); Greg Woolf, *Rome: An Empire's Story*, (Oxford UP, 2013) ve Peter Garnsey ve Richard Saller, *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*, (Bloomsbury, 2. baskı, 2014) kitaplarından çok şey öğrendim. Bunların hepsi de bu kitaptaki irdelemelerimin temelini oluşturmaktadır.

Roma dininin pek çok özelliği için Mary Beard, John North ve Simon Price'ın *Religions of Rome*, (Cambridge UP, 1998) adlı kitabından yararlanılabilir; zafer alayının ayrıntılarını ve tarihini *The Roman Triumph*, (Harvard UP, 2007) adlı eserimde ele aldım. Walter Scheidel, Ian Morris ve Richard P. Saller tarafından yayıma hazırlanan *The Cambridge Economic History of the GrecoRoman World*'daki makaleler, Roma dünyasının ekonomisine ve demog-

rafisine ilişkin güncelleştirilmiş irdelemeleri sunsa da *SPQR*'deki bütün nüfus tahminleri, (kaba) tahminler olarak değerlendirilmelidir.

Genel referans için, Simon Hornblower, Antony Spawforth ve Esther Eidinow tarafından yayına hazırlanan *The Oxford Classical Dictionary* (Oxford UP, 4. baskı, 2012 ve internet) klasik dönemin yüzlerce şahsiyeti, olayı ve yeriyle ilgili güvenilir maddeler içermektedir (Roma tarihiyle ilgilenen herkes için güzel bir armağan). Haritalar konusunda, Richard J. A. Talbert tarafından yayıma hazırlanan *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, (Princeton UP, 2000) altın standart ve ucuz mobil uygulaması da mevcuttur. İnternetteki ücretsiz *Orbis*, fazlasıyla sıkıcı *"Stanford Geospatial Network Model of the Roman World"* alt başlığıyla Roma dünyasındaki yolların ve mesafelerin grafiğini oluşturmanızı sağlıyor ve A'dan B'ye gitmek için ne kadar zaman ve para gerektiğini gösteriyor (http://orbis.stanford.edu/). Bütün seyahatlerim buna dayanıyor. Roma'daki tarihî yerleri ziyaret etmeyi planlayanların yanlarına alması gereken rehber kitap, Amanda Claridge'den *Rome: An Oxford Archaeological Guide*, (Oxford UP, 2. baskı, 2010)'dur.

Ön Söz

Bir Romalı hekimin (Galen) makalesi, Vivian Nutton tarafından, P. N. Singer'ın yayıma hazırladığı *Galen: Psychological Writings*, (Cambridge UP, 2014) adlı kitap için çevrildi. Grönland buz örtüsüyle ilgili teknik veriler, S. Hong ve arkadaşlarının *Science* dergisinin 265. sayısında (1994) yayımlanan "Greenland ice" ve C. J. Sapart ve arkadaşlarının *Nature* dergisinin 490. sayısında yayımlanan "Natural and anthropogenic variations" başlıklı makalelerinde bulunuyor. Herculaneum'daki lağım çukurunun Andrew Wallace-Hadrill'in *Herculaneum: Past and Future*, (Frances Lincoln, 2011) adlı kitabının başarısında payı vardır.

Birinci Bölüm

Cicero'nun en beğendiğim modern yaşam öyküsü hâlâ Elizabeth Rawson'ın yazdığı *Cicero: A Portrait*, (Allen Lane, 1975; yeni baskı, Bristol Classical Paperbacks, 1994) kitabıdır. Catherine Steel tarafından yayıma hazırlanan *The Cambridge Companion to Cicero*, (Cambridge UP, 2013), daha güncel yaklaşımlar

için iyi bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Thomas Habinek'in *The Politics of Latin Literature: Writing, Identity, and Empire in Ancient Rome*, (Princeton UP, 1998) adlı yapıtında Cicero'nun Catilina'ya karşı söylemi akıllıca irdelenmektedir. MÖ 2. yüzyıldaki Yunan tarihçi kent sakini Beşinci Bölüm'de başrol oynayan Polybius'tu. John R. Patterson'ın *Political Life in the City of Rome*, (Bloomsbury, 2000) adlı eseri tam da bunun kısa ve özlü bir rehberidir. Bu dönemdeki Roma kentsel yaşamının koşullarıyla ilgili olarak, John E. Stambaugh'un *The Ancient Roman City*, (Johns Hopkins UP, 1988) adlı eseri yararlı bir kılavuz kitaptır.

"Konuk" Cicero, Catilina'ya Sallust tarafından *War against Catiline*, 31'de söyletiliyor; farelerle ilgili şakası *Letters to Atticus* 14, 9'da bulunuyor; sürgündeyken kendine acıması *Letters to Friends*'in 14. cildinde karısına yazdığı mektuplara yansırken konsüllüğüyle ilgili şiirinin övüngen parçaları genelde *On Divination* adlı incelemesinde bulunuyor.

"O fortunatam natam ..." dizesi Iuvenalis, Yergiler-*Saturae* 10, 122'de ve Cicero'nun hayranı Quintilianus, *Handbook on Oratory* 11, 1, 24'te hedef alınırken söz gelimi Sander M. Goldberg tarafından, *Epic in Republican Rome*'da (Oxford UP, 1995) savunuluyor. Lucceius'a mektup, *Letters to Friends*, 5, 12. Cicero'nun, konsüllüğünü yazmasını umduğu Yunan şair, Altıncı Bölüm'de yer verilen Archias. Alvaro Sanchez-Ostiz, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 187'de (2013) "Cicero graecus"taki papirüse yazılı konuşmalardaki çift dilli parçaları analiz ediyor. Andrew Feldherr, "Quo usque ..."nin yankılarını *American Journal of Philology*'nin 134. sayısındaki (2013) "Free spirits" başlıklı yazısında araştırıyor; Manlius'un hikâyesi ve uydurulan konuşması Livius'un *History* (Titus Livius, *Roma Tarihi*, çev: Dr. Sabahat Şenbark, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001) 6, 11, 20'de anlatılıyor ve Catilina'nın kısa rolü *Aeneas*'ın (Vergilius, *Aeneas*, çev: İsmet Zeki Eyüboğlu, Payel Yayınları, 1995) 8, 666–70'de geçiyor. Para hesaplamaları Keith Hopkins tarafından *Journal of Roman Studies*'in 70. sayısındaki "Taxes and trade" başlıklı yazıda açık bir şekilde; Christopher Howgego tarafından *Ancient History from Coins* (Routledge, 1995; Christopher Howgego, *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, çev: Oğuz Tekin, Homer Yayınevi, 1998) adlı kitapta antik tarihsel kanıtlardaki para kullanımı üzerine daha genel düşüncelerle açıklanıyor. Cicero'nun, tertibi kendi yararına kullandığı iddiası Ps-Sallust, *Invective against Cicero* 2'de yapılıyor. Orta Çağ ve Rönesans'taki Catilina gelenekleri, *Renaissance International Journal of the Classical Tradition* 7, (2000)'deki "Catiline in Fiesole and Florence" yazısının konusudur.

İkinci Bölüm

R. Ross Holloway, *The Archaeology of Early Rome and Latium*, (Routledge, 1994); Christopher J. Smith, *Early Rome and Latium: Economy and Society c. 1000–500 BC*, (Oxford UP, 1996) ve G. Forsythe, *A Critical History of Early Rome: From Prehistory to the First Punic War*, (Univ. of California Press, 2005) bu ve sonraki bölümlerdeki dönemle ilgili okunması gereken kitaplardır. T. P. Wiseman, Romulus ve Remus mitolojisini *Remus: A Roman Myth*'te, (Cambridge UP, 1995), (sonunda ikna edici olmasa da) mükemmel bir şekilde ele almakta ve *Unwritten Rome*, (Exeter UP, 2008)'de kentin en erken tarihindeki bağlantılı konuları araştırmaktadır; Troya'nın hikâyesi Andrew Erskine, *Troy Between Greece and Rome: Local Tradition and Imperial Power*, (Oxford UP, 2003)'ün konusudur. G. Miles, Livius'un hikâyesini *Livy: Reconstructing Early Rome*, (Cornell UP, 1997)'de incelemektedir. Emma Dench'in *Romulus' Asylum: Roman Identities from the Age of Alexander to the Age of Hadrian*, (Oxford UP, 2005) kitabı, kuruluş efsanelerinin Roma kimliğindeki rolünün çok yönlü bir irdelemesini sunmaktadır.

Yeni Romulus olarak Cicero, Ann Vasaly'nin *Representations: Images of the World in Ciceronian Oratory*, (Univ. of California Press, 1993) adlı eserinin konularından biri; "Arpinumlu Romulus" Ps-Sallust, *Invective against Cicero* 7'deki bir hicivdir. Bronz kurtun Orta Çağ yapıtı olduğu yönündeki görüş, Anna Maria Carruba tarafından *La Lupa capitolina: Un bronzo medievale* (De Luca, 2007)'de öne sürülmektedir. Cicero'nun kuruluş efsaneleri versiyonu *On the State* 2, 4–13'te yer almaktadır (Cicero, *Devlet Üzerine*, çev: Cengiz Çevik, İthaki Yayınları, 2014). Sabin Kadınlarına Tecavüz'le ilgili trajedi Ennius'a aitt,r; dize Loeb koleksiyonundaki *Remains of Old Latin*, (Harvard UP, 1935)'te bulunabilir. Juba'nın hesaplamaları Plutarkhos tarafından *Romulus* 14'de kaydedilmektedir; Sallust'un *History*, (Kitap 4, 67) eserindeki paragraf, Patrick McGushin tarafından *Sallust, The Histories 2*, (Oxford UP, 1992) adlı çalışmasında çevrildi; Romulus'un mirası Aulus Gellius tarafından *Attic Nights* 13, 23, 13'te alıntı yapılan eski bir Romalı tarihçinin görüşü ve Ovidius'un şakaları *Love Lessons 1*, 101–34'te yer aldı (Publius Ovidius Naso, *Aşk Sanatı*, çev: İsmet Zeki Eyüboğlu, Payel Yayınevi, 1994). Egnatius'la ilgili sınırlı bilgiler, T. J. Cornell tarafından yayıma hazırlanan *The Fragments of the Roman Historians*, (Oxford UP, 2014)'te bulunmaktadır; Dionysius, Romulus'un tepkisiyle ilgili görüşünü *Roman Antiquities* 1, 87'de belirtmektedir; Horatius'un

iç savaşla ilgili düşünceleri de *Epode* 7'de yer almaktadır. P. S. Derow ve W. G. Forrest, *Annual of the British School at Athens* 77, (1982)'de "An inscription from Chios"u ele almaktadır; bu çalışma bugün, Sakız Adası Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. Claudius'un söylevinin bir çevirisi David C. Braund, *Augustus to Nero: A Sourcebook on Roman History 31 BC–AD 68*, (Croom Helm, 1985; yeniden basım, Routledge, 2014)'te bulunmaktadır. Makedonya Kralı'nın (bir yazıtta korunmuş olan) sözleri Michel Austin tarafından *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest: A Selection of Ancient Sources in Translation*i (Cambridge UP, 2. baskı, 2006)'da aktarılmaktadır; Iuvenalis'in alayı *Satires 8*'de bulunuyor; Romulus'un boku! Cicero, *Letters to Atticus* 2,1'deki bir şakadır. Romulus'un kulübesi Dionysius tarafından (*Roman Antiquities* 1, 79) görülüyor ve Catharine Edwards tarafından *Writing Rome*, (Cambridge UP, 2006)'da ele alınmaktadır. Roma'nın kuruluş tarihiyle ilgili tartışmalar Denis Feeney, *Caesar's Calendar: Ancient Times and the Beginnings of History*, (Univ. of California Press, 2007)'nin başlıca konusudur. "Romulus'un kaderi" tehdidi için Plutarkhos'un *Pompey* 25'ine bakmak gerekmektedir. Dionysius, Romus ve Odisseus'tan *Roman Antiquities* 1, 72, 5'te söz etmekte ve 1, 64, 4–5'te Romulus'un mezarına değinmektedir; Delos'tan gelen temsilciler Andrew Erskine tarafından "Delos, Aeneid and IG XI.4.756", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 117, (1997)'de ele alınıyor. Dionysius, "Aborijinler"i *Roman Antiquities* 1, 10'da açıklamaya çalışıyor. Bilgili Varro'nun Septimontium tartışması için yazdığı *On the Latin Language* 6, 24'e bakınız. Fidenae'deki kulübe Rosanna Cappelli tarafından *Fidene: Una casa dell'età del ferro*, (Electa, 1996)'da betimlenmektedir. Forum'daki kil ve kamış Albert J. Ammerman tarafından "On the origins of the Forum Romanum", *American Journal of Archaeology* 94, (1990)'da yeniden analiz ediliyor. Siyah taşla ilgili çeşitli yorumlar Festüs, *On the Significance of Words* 184L'de (uygun çevirisi yok) ve Dionysius, *Roman Antiquities* 1, 87 ve 3, 1'de bulunuyor.

Üçüncü Bölüm

James H. Richardson ve Federico Santangelo tarafından yayıma hazırlanan *The Roman Historical Tradition: Regal and Republican Rome*, (Oxford UP, 2014), bu dönem ve erken Cumhuriyetçi dönemle ilgili önemli bir makaleler derlemesidir. Roma takvimi çalışması Jörg Rüpke, *The Roman Calendar from*

Numa to Constantine: Time, History and the Fasti, (Blackwell, 2011)'in ana konusudur. Etrürya tanıtımı için Christopher Smith, *The Etruscans*, (Oxford UP, 2014) ve Jean MacIntosh Turfa tarafından yayıma hazırlanan *The Etruscan World*, (Routledge, 2013)'e bakmak elzemdir. *Libertas*'ın Roma tarihindeki merkezî rolü, geçenlerde Valentina Arena tarafından yayımlanan *Libertas and the Practice of Politics in the Late Roman Republic*, (Cambridge UP, 2012) kitabında ele alındı. Lucretia hikâyesiyle ilgili tartışmalar Ian Donaldson, *The Rapes of Lucretia: A Myth and Its Transformation*, (Oxford UP, 1982)'de analiz edilmektedir.

G. Dumézil, *Archaic Roman Religion*, (Chicago UP, 1970), Forum'daki yazıta dair "dışkı yorumu"nu ortaya atmaktadır. Romalı krallara yönelik 19. yüzyıl şüpheciliğiyle ilgili klasik bir ifade Ettore Pais'in, *Ancient Legends of Roman History*, (Dodd, Mead, 1905) adlı eserinde hâlâ bulunabilir. Fabius Pictor'un nüfus tahmini Livius, *History* 1, 44'te aktarılıyor. Teos'a mektubun çevirisi, Antium takvimiyle ilgili daha fazla ayrıntıyla birlikte Beard, North and Price, *Religions of Rome*, cilt 2'de (yukarıda *Genel* başlığına bakınız) veriliyor. Livius Numa'nın Pisagor'un öğrencisi olduğu yönündeki görüşü *History* 1, 18'de reddediyor. Aziz John Lateran'ı süsleyen bronz, Franklin Hall, *Etruscan Italy: Etruscan Influences on the Civilizations of Italy from Antiquity to the Modern Era*'da (Indiana UP, 1996) belgeleniyor. Erken Etrürya'daki Latince isimler Kathryn Lomas tarafından, Roger Brock ve Stephen Hodkinson'ın yayıma hazırladığı *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, (Oxford UP, 2002) kitabında yer alan "The Polis in Italy"de ele alınıyor. François Mezarı için bakınız, Peter J. Holliday, *The Origins of Roman Historical Commemoration in the Visual Arts* (Cambridge UP, 2002). Wiseman, *Unwritten Rome*, (bakınız *İkinci Bölüm*) adlı çalışmasında Forum yakınlarındaki büyük evlerle ilgili kanıtları şüpheyle değerlendiriyor. Plinius'un Cloaca Maxima'yla ilgili şikâyetleri için bakınız *Natural History* 36, 104 (Gaius Plinius Secundus, *Doğa Tarihi*, çev: İnanç Pastırmacı, Say Yayınları, 2017). Ayrıca Martialis'in Lucretia'yla ilgili şakaları için bakınız *Epigrams* 11, 16 ve 104 (Marcus Valerius Martialis, *Epigramlar*, çev: Güngör Varınlıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 2005); yine Augustinus *City of God* 1, 19. Plinus, *Natural History* 34, 139'da Lars Porsenna'nın Roma'da iktidara geldiğini ima etmektedir. "Kralları kovmak" ifadesi, John Henderson'ın *Classical Quarterly* 44 (1994)'de yayımlanan, "Rex" soyadını inceleyen aynı başlıklı yazısından ödünç alınmadır. Livius, *History* 7, 3 Capitol Tapınağı'ndaki çivi-

den ve 2, 5 de Tiber'in adasındaki oluşumdan söz etmektedir. Yunan kuramcı yine Polybius'tur. Mortimer N. S. Sellers, Harriet I. Flower tarafından yayıma hazırlanan *The Cambridge Companion to the Roman Republic*, (Cambridge UP, 2014)'te Roma özgürlük idealinin daha sonraki kullanımları ele alınmaktadır.

Dördüncü Bölüm

Nathan Rosenstein ve Robert Morstein Marx tarafından yayıma hazırlanan *A Companion to the Roman Republic*, (Blackwell, 2007)'deki yararlı bölümlere ek olarak erken Roma Cumhuriyeti'ndeki çatışmalar, Kurt A. Raaflaub tarafından yayıma hazırlanan *Social Struggles in Archaic Rome: New Perspectives on the Conflict of the Orders*, (Univ. of California Press, 1986) kitabının konuları arasındadır. Christopher Smith; Hans Beck ve arkadaşları tarafından yayıma hazırlanan *Consuls and Res Publica: Holding High Office in the Roman Republic*, (Cambridge UP, 2011)'deki "The magistrates of the early Roman Republic" makalesinde erken Cumhuriyet'teki siyasi görevlerin dikkatli bir incelemesini sunmaktadır. Genel olarak Cumhuriyet siyasi yaşamının yapıları için bakınız, C. Nicolet, *The World of the Citizen in Republican Rome*, (Univ. of California Press, 1980).

"Baş praetor" için Livius, *History* 7, 3; "albaylar" çevirisi için yararlandığım kaynak T. P. Wiseman, *Remus*, (bakınız *İkinci Bölüm*). Forum'daki ve başka yerlerdeki şüpheli yanık katmanla ilgili bilgi Filippo Coarelli *Il Foro Romano* 1, (Quasar, 1983) ve *Il Foro Boario dale origini alla fine della repubblica*, (Quasar, 1988) adlı eserlere bakılabilir. Filippo Coarelli, *Revixit Ars: Arte e ideologia a Roma*, (Quasar, 1997) "Il sepolcro degli Scipioni," çalışmasında Appian Yolu'ndaki Scipios Mezarı'nı işlemektedir. Barbatus lahiti, yazıtının daha sonrasına ait bir yapıt olduğu yönündeki yaygın görüşü çürüten Harriet I. Flower'ın analizi için bakınız, *The Art of Forgetting: Disgrace and Oblivion in Roman Political Culture*, (Univ. of North Carolina Press, 2011); aile anıt mezarındaki başlıca mezar yazıtları internette www.attalus.org/docs/cil/epitaph.html adresinde mevcuttur (ayrıca Barbatus'un kariyeri için bakınız Livius, *History* 10). Duris'in Sentinum'la ilgili yorumları için yararlı bir kaynak Diodorus Siculus *Library of History* 21, 6. Romalı berberler için bakınız, Varro, *On Country Matters* 2, 11. Fabius Pictor'un yapıtının güncel bir analizi için T. J. Cornell, *The Fragments of Roman Historians*, (bakınız *İkinci Bölüm*);

Fabii ailesinin kahramanlıkları Livius'un ilgisini çekmişti, *History* 2, 48–50; Coriolanus, Tim Cornell'in dikkatini çekmiştir, "Coriolanus: Myth, History and Performance," içinde *Myth, History and Culture in Republican Rome*, ed: David Braund ve Christopher Gill, (Exeter UP, 2003). Antik dönem diş hekimliğine dair bakınız D. J. Waarsenburg, "Auro dentes iuncti," içinde *Stips Votiva*, ed: M. Gnade, (Allard Pierson Museum, 1991). Loeb derlemesindeki *Remains of Old Latin*, cilt 3, (Harvard UP, 1938), On İki Levha Kanunları'nın parçalarını birleştirmektedir; en güncel derlemesi için bakınız *Roman Statutes*, ed: M. H. Crawford, (Institute of Classical Studies, 1996).

Kızgın avukatlar için bakınız Aulus Gellius, *Attic Nights* 20, 1. Roma senatosunun kalıcı bir kuruma dönüşmesine yönelik bir inceleme için, T. J. Cornell, "Lex Ovinia and the emancipation of the senate," içinde *The Roman Middle Republic: Politics, Religion and Historiography*, ed: C. Bruun, (Institutum Romanum Finlandiae, 2000).

Veii arkeolojisinin temeli için bakınız J. B. Ward-Perkins, "Veii: the historical topography of the ancient city", *Papers of the British School at Rome* 29, (1961) ve Roberta Cascino ve diğerleri, *Veii, the Historical Topography of the Ancient City: A Restudy of John Ward-Perkins's Survey*, (British School at Rome, 2012). Propertius'un değerlendirmesi, *Elegies* 4, 10. 4. yüzyıldan daha eski olası bir dairesel sur için bakınız, S. G. Bernard, "Continuing the debate on Rome's earliest circuit walls', *Papers of the British School at Rome* 80, (2012). Sentinum trajedisi için Lucius Accius'un günümüze ulaşan metinleri; *Remains of Old Latin* 2, (Harvard UP, 1936). Esquiline mezarı için bakınız Holliday, *The Origins of Roman Historical Commemoration*, (özellikle *Üçüncü Bölüm*'e bakınız). "Üst" ve "Alt" Denizler için Plautus, *Menaechmi* 237 ve Cicero, *Letters to Atticus* 9, 5. Manzaradaki Roma etkisi Nicholas Purcell tarafından Thomas Blagg ve Martin Millett'in yayıma hazırladığı *The Early Roman Empire in the West* (Oxbow, 1990)'da.

Beşinci Bölüm

Roma emperyalizmi üzerine modern tartışmalar William V. Harris'in saldırgan Roma yayılmacılığına güçlü bir savunma oluşturan *War and Imperialism in Republican Rome*, 327–70 BC, (Oxford UP, 2. baskı, 1985) adlı klasik çalışmasına dayanmaktadır. Arthur Eckstein'in yapıtı –söz gelimi *Mediterranean Anarchy*,

Interstate War, and the Rise of Rome, (Univ. of California Press, 2006)– pek çok bakımdan bu kitapta izlediğim alternatif bir bakış açısı sunmaktadır; J. A. North'un *Journal of Roman Studies* 71, (1981)'deki "The development of Roman imperialism" başlıklı kısa makalesi daha da güçlüdür. Roma edebiyatının kültürel kökenleri ve Roma ve Yunan dünyalarının arasındaki etkileşim Erich S. Gruen tarafından *Culture and National Identity in Republican Rome* (Cornell UP, 1992)'de ve Andrew Wallace-Hadrill tarafından çok farklı bir şekilde *Rome's Cultural Revolution,* (Cambridge UP, 2008)'de incelenmektedir. Brian C. McGing, *Polybius,* (Oxford UP, 2010) tarihçiyle ilgili özlü bir kılavuz kitap niteliğindedir; Polybius'un Roma siyaseti üzerine temel analizi *Histories*'in 6. Cildi'nde yer almaktadır. Romalıların Kartacalılara ve önemli oyuncularına karşı savaşlarıyla ilgili yararlı tartışmalara A. E. Astin, *Scipio Aemilianus,* (Oxford UP, 1967); Adrian Goldsworthy, *The Fall of Carthage: The Punic Wars 265–146 BC,* (Cassell, 2003) ve Dexter Hoyos tarafından yayıma hazırlanan *A Companion to the Punic Wars,* (Blackwell, 2011) çalışmalarında rastlanabilir. Philip Kay *Rome's Economic Revolution,* (Oxford UP, 2014) adlı çalışmasında Roma emperyalizminin ekonomik yönlerini ele almaktadır. Roma cenazeleri ve anma törenleri için bakınız, Harriet I. Flower, *Ancestor Masks and Aristocratic Power in Roman Culture,* (Oxford UP, 1999). John North, "Democratic politics in Republican Rome," içinde *Studies in Ancient Greek and Roman Society,* ed: Robin Osborne, (Cambridge UP, 2004); Fergus Millar, *The Crowd in the Late Republic,* (Michigan UP, 1998), Henrik Mouritsen, *Plebs and Politics in the Late Roman Republic,* (Cambridge UP, 2001) ve Robert Morstein-Marx, *Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic,* (Cambridge UP, 2004) kitapları popüler Roma politikası öğesi üzerine tartışmalara önemli katkılar içermektedir.

Porcius Licinius tarafından hayal edilen savaşçı üsluplu Esin Perisi için bakınız, Aulus Gellius, *Attic Nights* 17, 21. Aemilianus'un gözyaşları Polybius tarafından *Histories* 38, 21–22'de betimleniyor. Pirus'un fillerle ilgili becerisi Plutarkhos tarafından *Pyrrhus* 20'de anlatılıyor; gemi mahmuzları Sebastiano Tusa ve Jeffrey Royal tarafından *Journal of Roman Archaeology* 25, (2012)'deki "The landscape of the naval battle at the Egadi Islands"ta ele alınıyor. Ennius'un Roma üzerine destanının (*Annales* ya da *Chronicles)* günümüze ulaşan parçalarının bir çevirisi Loeb koleksiyonundaki *Remains of Old Latin,* (Harvard UP, 1935)'in 1. cildinde yer alıyor; Livius'un Maharbal'dan alıntısı *History* 22, 51'de. Cannae Muharebesi gerçeği ise Victor Davis Hanson tarafından *Experience of War: An Anthology of Articles from MHQ, the Quarterly Journal of Military*

History (Norton, 1992)'de ele alınıyor; Aemilius Paullus'un savaşlar ve oyunlarla ilgili sözü Polybius tarafından *Histories* 30, 14'te aktarılırken Polybius'un Aemilianus'a tavsiyesi Plutarkhos tarafından *Table Talk* 4'te kaydediliyor. Cato'nun yaşlı Yunanlarla alay etmesi Polybius, *Histories* 35, 6'da ve talihsiz karga hikâyesi Cassius Dio, *Roman History* 36, 30'da geçiyor. Polybius, Antiokhos Epifanes'in Romalı alışkanlıklarından *Histories* 26, 1'de söz ediyor ve Valerius Maximus, Scipio Nasica'yla ilgili hikâyeyi *Memorable Deeds and Sayings* 7, 5'de anlatıyor. Jüpiter'in kehaneti için bakınız *Aeneis* 1, 278–79. Robert K. Sherk *Rome and the Greek East to the Death of Augustus*, (Cambridge UP, 1984) adlı çalışmasında Teos'taki yazıtın çevirisini veriyor; İspanyol madenleri için Kay, *Rome's Economic Revolution*; imparatorluğun söz dağarcığı John Richardson, *The Language of Empire: Rome and the Idea of Empire from the Third Century BC to the Second Century AD*, (Cambridge UP, 2011); itaat fikri için bakınız, Robert Kallet-Marx, *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 BC*, (Univ. of California Press, 1996). Laenas'ın kurnazlığı Polybius tarafından *Histories* 29, 27'de anlatılıyor; lağıma düşen Yunan temsilci Malloslu Crates'ti (Suetonius, *On Grammarians* 2) ve kötü Romalı aksanlarıyla ilgili şakalar söz gelimi Dionysius, *Roman Antiquities* 19, 5'te kaydediliyor. Paralı asker Lucius'un yazıtı için Sherk, *Rome and the Greek East*'e ve Cossutii için Elizabeth Rawson, "Architecture and sculpture: the activities of the Cossutii", *Papers of the British School at Rome* 43, (1975)'e bakınız. Carteia'ya yerleştirilme Livius, *History* 43, 3'te ve "fahişeler"in varlığı *History*'nin kayıp 57. cildinin günümüze ulaşan "Özet"inde geçiyor. Tarihçi Lucius Annaeus Florus daha sonraki ganimetleri "Volksların sığırlarıyla" karşılaştırıyor (*Epitome* 1, 13). Sıkıntılı "mutlu son" Terentius'un *Hecyra*'sında; Plautus'un konuyla ilgili oyunları *Persian* (Pers, M.E.B) ve *The Little Carthaginian* (Kartacalı, M.E.B) ve "barbarca bozma"yla ilgili şaka *Asinaria*'nın ("Eşekler güldürüsü") girişinde. Cato'nun nükteli sözlerinin çoğu için bakınız, Alan E. Astin, *Cato the Censor*, (Oxford UP, 1978); Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings* 2, 4'te tiyatroda ayakta durma ısrarına değiniyor.

Altıncı ve Yedinci Bölümler

Mary Beard ve Michael Crawford'un *Rome in the Late Republic: Problems and Interpretations*, (Duckworth, 2. baskı, 2000) adlı yapıtı dönemin ana konularının

kısa bir anlatısı niteliğindedir; Tom Holland, *Rubicon: The Triumph and Tragedy of the Roman Republic*, (Little, Brown, 2003) mükemmel bir popüler tarih çalışmasıdır. Keith Hopkins, *Conquerors and Slaves*, (Cambridge UP, 1978), Cumhuriyet'in son dönemlerinin en keskin sosyoekonomik analizlerinden biri olmayı sürdürüyor. Bu bölümlerin ana karakterleri modern biyografiler yarattıysa da (Cicero dışında; *Birinci Bölüm*'e bakın) neredeyse hiçbir zaman geleneksel anlamda bir yaşam öyküsü anlatmaya yeterli malzeme olmamıştır. Yine de Robin Seager, *Pompey the Great*, (Blackwell, 2. baskı, 2002) Pompey'in kariyeri üzerine özenli bir siyasi anlatı; Adrian Goldsworthy, *Caesar: Life of a Colossus*, (Yale UP, 2006) (*Caesar*, çev: Efe Kurtluoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014) Jül Sezar'la ilgili bildiklerimizin net bir özetini sunuyor; ayrıca Cicero'nun büyük düşmanıyla ilgili bakınız W. Jeffery Tatum, *The Patrician Tribune: Publius Clodius Pulcher*, (Univ. Of North Carolina Press, 1999); Barry Strauss, *The Spartacus War*, (Simon and Schuster, 2009) Spartaküs ve köle isyanı üzerine güvenilir popüler bir incelemedir. Daha yaygın olarak bugün "Birinci Üçlü Yönetim" şeklindeki hatalı resmî unvanla tanınsalar da benim Pompey, Sezar and Crassus'u "Üçlü Çete" olarak nitelediğime dikkat ediniz.

Kartaca'nın yıkılmasının en dopdolu anlatısı Appian'ın *Punic Wars* adlı yapıtı; arkeolojisi için Serge Lancel, *Carthage: A History*, (Blackwell, 1995). Polybius, *Histories* 38, 20 Hasdrubal'ın karısının intiharını kaydediyor ve Plinius, *Natural History* 18, 22 Mago'nun çalışmalarına dikkat çekiyor (Gaius Plinius Secundus, *Doğa Tarihi*, çev: İnanç Pastırmacı, Say Yayınları, 2017). Korint bronzu Plinius, *Natural History* 34, 7'de ele alınıyor. Mummius'la ilgili başlıca hikâyeler Polybius, *Histories* 39, 2'de (oyun tahtaları) ve Velleius Paterculus, *History of Rome* 1, 13'te bulunuyor ("eskisinin yerine yenisi" çok daha sonraki Roma şakaları derlemesi *Philogelos*'ta da tekrarlanıyor). Ganimetleri, Liv Yarrow tarafından *Scripta Classica Israelica* 25, (2006)'da yayımlanan "Lucius Mummius and the spoils of Corinth" başlıklı makalede ele alınıyor. Cato'nun incir numarası için Plutarkhos, *Cato the Elder* 27'e bakınız. Polybius *Histories 36*, 9'da Romalıların artık canları öyle istediği için yıkıma başvurduğu görüşünü aktarıyor. Vergilius *Aeneas* 6, 836–37'de Mummius'tan söz ediyor; Velleius Paterculus, *History of Rome* 2, 1'de erdemin terk edilmesi üzerinde düşünüyor. Maria C. Gagliardo ve James E. Packer *American Journal of Archaeology* 110, (2006)'daki "A new look at Pompey's Theater" başlıklı makalede, Roma'nın ilk kalıcı taş tiyatrosuyla ilgili güncel bir irdeleme sunuyor. Plutarkhos'un *Tiberius Gracchus*'u onun yaşamıyla ilgili pek çok ayrıntının ve yorumun kaynağı:

monarşiden beri ilk siyasi katliam (20), Tiberius'un "din değiştirmesi"nin hikâyesi (8), "dünyanın efendileri" (9), Aemilianus'un Homeros'tan alıntısı (21). Alessandro Launaro, *Peasants and Slaves: The Rural Population of Roman Italy (200 BC to AD 100)*, (Cambridge UP, 2011) İtalya'nın demografik ve tarımsal tarihiyle ilgili önemli bir güncel irdeleme olmakla birlikte D. W. Rathbone'un *Journal of Roman Studies* 71, (1981)'deki "The development of agriculture in the 'Ager Cosanus' during the Roman Republic" başlıklı yazısı, sorunların en net sunumlarından biri olmayı sürdürüyor; "kendilerini yerlerinden etmek", Keith Hopkins'in *Conquerors and Slaves*'teki ifadesi. Roma seçim âdetleri için Hopkins'in A. Molho ve arkadaşları tarafından yayıma hazırlanan *City States in Classical and Medieval Italy*, (Franz Steiner, 1991)'de yer alan "From violence to blessing" başlıklı yazısına bakın. Cicero'nun "*partes*"e değinisi *On the State* 1, 31'de ve gizli oyla ilgili öfleyip pöflemeleri *On the Laws* 3, 34–35'te (Cicero, *Devlet Üzerine*, çev: Cengiz Çevik, İthaki Yayınları, 2014; Cicero, *Yasalar Üzerine*, çev: C. Cengiz Çevik, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016). Iuvenalis, *Satires* 10, 81'de "yiyecek ve eğlence"yi türetiyor. Roma yiyecek tedariki Peter Garnsey, *Food and Society in Classical Antiquity*, (Cambridge UP, 1999)'da anlaşılır şekilde ele alınıyor; ayrıca Tesalya yazıtı için, Garnsey ve Dominic Rathbone'un *Journal of Roman Studies* 75, (1985)'te yayımlanan "The background to the grain law of Gaius Gracchus" başlıklı makalesine bakın. Frugi'nin patlaması Cicero tarafından *Tusculan Disputations* 3, 48'de, Gaius'un *comitium*a sırtını dönmesi ve oturakları kaldırması Plutarkhos tarafından *Gaius Gracchus* 5 ve 12'de, konsülün hizmetlileriyle atışma ve Uyum Tapınağı'ndaki oyma Plutarkhos tarafından *Gaius Gracchus* 13 ve 17'de kaydediliyor. Olağanüstü hal yasasıyla ilgili modern kuramlar Gregory K. Golden, *Crisis Management During the Roman Republic: The Role of Political Institutions in Emergencies*, (Cambridge UP, 2013)'te tümüyle ele alınıyor. Gaius'un Teanum olayıyla ilgili sözleri Aulus Gellius tarafından *Attic Nights* 10, 3'te aktarılıyor (Cato'nun konsülün malzeme ayarlanmasıyla ilgili daha önceki şikâyetleri de öyle). P. A. Brunt'ın *The Fall of the Roman Republic*, (Oxford UP, 1988), adlı yapıtındaki "Italian aims at the time of the Social War" başlıklı yazısı ve H. Mouritsen, *Italian Unification: A Study in Ancient and Modern Historiography*, (Institute of Classical Studies, 1998) Sosyal Savaş'ın nedenleri sorusunun farklı yönleri üzerine önemli müdahaleler. Fregellae'deki duvar süslemeleri F. Coarelli, "Due fregi da Fregellae", *Ostraka* 3, (1994) ve Praeneste'deki duvar süslemeleri Wallace-Hadrill, *Rome's Cultural Revolution*'da (*Beşinci Bölüm*'e

bakınız) ele alınıyor. Bir iç savaş olarak Sosyal Savaş için Florus, *Epitome* 2, 18'e; "yurttaşlık arayışı" için Velleius Paterculus, *History of Rome* 2, 15 ve "kurtlar" için 2, 27'ye bakın. Publius Ventidius Bassus, zaferin her iki tarafında da ortaya çıkan general Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings* 6, 9'da yer alıyor. Pompeii kuşatması Flavio Russo and Ferruccio Russo, *89 a.C.: Assedio a Pompei*, (Edizioni Scientifiche Italiane, 2005)'te belgeleniyor; Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings* 3,1'de Sulla'nın atriumundaki kafalara değiniyor; Appian, *Civil War* 1, 94'te Yunan alıntılarındaki yeni kötüleşmeye atıfta bulunuyor; diktatörün ölümü ve mezar yazıtı Plutarkhos, *Sulla* 36–38'de. Catilina'nın listelerdeki kötülükleri Plutarkhos tarafından *Sulla* 32'de kaydediliyor. Spartaküs'le ilgili kanıtlar Brent D. Shaw, *Spartacus and the Slave Wars: A Brief History with Documents*, (Bedford/St Martins, 2001)'de derleniyor. Cicero, Pompeii'deki sorunlardan *In Defence of Lucius* 60–62 konuşmasında söz ediyor; Asculum'daki komedyenin hikâyesi Diodorus Siculus tarafından *Library of History* 37, 12'de anlatılıyor.

Verres'in Sicilya'daki etkinlikleri Cicero'nun son konuşması *Against Verres* 2, 5'te. Gaius'un sert sözleri Plutarkhos tarafından Gaius Gracchus 2'de kaydediliyor. Cicero'nun *Letters*'ının sözleri hem Penguin hem de Loeb baskıları aşağı yukarı tarih sırasına göre düzenleniyor; bu, özgün kitap bölümlerinin mantığını bozsa ve farklı bir numaralandırma gerektirse de kariyerinin farklı dönemlerindeki (eyalet valiliği dâhil) malzemelere erişimi kolaylaştırıyor. Eyalet yönetimi üzerine felsefi incelemesi *Letters to his Brother Quintus* 1.1'de (Marcus Tullius Cicero, *Kardeşim Quintus'a Mektuplar*, çev: Hüseyin Üreten, Hel Yayıncılık, 2016). Gaius yasası M. H. Crawford tarafından yayıma hazırlanan *Roman Statutes*'te (bakınız *Dördüncü Bölüm*) ve A. Lintott'un *Judicial Reform and Land Reform in the Roman Republic: A New Edition, with Translation and Commentary, of the Laws from Urbino*, (Cambridge UP, 1992) adlı dopdolu çalışmasında bulunabilir. Romalı *equites* P. A. Brunt tarafından *The Fall of the Roman Republic* adlı yapıtındaki "The equites in the late Republic" başlıklı makalesinde ve *publicani* Nicolet tarafından, *The World of the Citizen in Republican Rome* (bakınız *Dördüncü Bölüm*) ele alınıyor. Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings* 2, 10'da sürgüne eyaletine giden senatörden söz ediyor. "Satılık Roma" sloganı Sallust, *War Against Jugurtha* 35, 10'a dayanıyor. Marius'un ordu reformlarının etkisi ve Cumhuriyet'in son döneminin "özel orduları" Brunt'ın *The Fall of the Roman Republic*'teki klasik makalesi "The army and the land"in konularından biridir. Marius'un ölümü Plutarkhos tarafından

Marius 45'te betimleniyor. Cicero'nun Pompey'in yetkisini savunduğu konuşması *On the Command of Pompey* ve *In Support of the Manilian Law* şeklinde iki başlıkla biliniyor (Cicero, *Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine*, çev: C. Cengiz Çevik, İş Bankası Kültür Yayınları, 2017). Yaşlı korsan, Vergilius tarafından *Georgics* 4, 125–46'da anımsatılıyor; Valerius Maxinus, *Memorable Deeds and Sayings* 6, 2'de "genç kasap" ifadesini aktarıyor. F. W. Walbank, *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 13, (1967)'deki yazısında "The Scipionic legend"ı ele alıyor.

Horatius *Odes* 2, 1 MÖ 60'ı çok önemli dönüm noktası olarak belirliyor; Cato'nun sözleri Plutarkhos tarafından *Pompey* 47'de aktarılıyor; Cicero, *Letters to Atticus* 4, 8b'de defterle dalga geçiyor. Crassus'un başının kaderinden Plutarkhos tarafından *Crassus* 33'te söz ediliyor; Cicero'nun Clodius'un katili adına yaptığı başarısız savunma, yazdığı *Defence of Milo*'da (Marcus Tullius Cicero, *Milo Savunması*, çev: Çağatay Aşkit, Bilgin Kültür Sanat, 2016). Şarabın yokluğu Jül Sezar'ın *Commentaries on the Gallic War* 2, 15 ve 4, 2'de (Gaius Iulius Caesar, *Gallia Savaşı*, çev: Alfa Yayınları, 2006) ve Druidlerin durumu 6, 13–16'da belirtiliyor. Catullus'un değinisi *Poems* 11'de (Gaius Valerius Catullus, *Bütün Şiirleri*, çev: Çiğdem Dürüşken, Erdal Alova, Kabalcı Yayınevi, 2002); Plutarkhos *Cato the Younger* 51'de, Plinius *Natural History* 7, 92'de Sezar'ın "suçları"nı vurguluyor. Strabon *Geography* 4.4'te kafaları gören Yunan ziyaretçi Posidonius'tan söz ediyor. Plutarkhos, Peticius'tan *Pompey* 73'te söz ediyor; Soterides'in hikâyesi Nicholas Purcell tarafından Karl Galinsky'nin yayıma hazırladığı *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*, (Cambridge UP, 2005)'te yer alan "Romans in the Roman world" yazısında anlatılıyor. Cato'nun dehşet verici ölümü Plutarkhos tarafından *Cato the Younger*, 68–70'de betimleniyor. Lupercalia'daki olay J. A. North tarafından *Journal of Roman Studies* 98, (2008)'de yayımlanan "Caesar at the Lupercalia" başlıklı yazıda inceleniyor. Kısa süreli konsülle ilgili şakalar için *Letters to Friends* 7, 30 ve Macrobius, *Saturnalia* 2, 3'e bakın.

Sekizinci Bölüm

Temel konuların bazılarıyla ilgili iyi kılavuz kitaplar, F. Gardner, *Women in Roman Law and Society*, (Croom Helm, 1986); Florence Dupont, *Daily Life in Ancient Rome*, (Blackwell, 1994); D. S. Potter ve D. J. Mattingly tarafından

yayıma hazırlanan *Life, Death and Entertainment in the Roman Empire,* (Univ. Of Michigan Press, 1999); Augusto Fraschetti tarafından yayıma hazırlanan *Roman Women,* (Univ. Of Chicago Press, 2001); Keith Bradley ve Paul Cartledge tarafından yayıma hazırlanan *The Cambridge World History of Slavery,* cilt 1, (Cambridge UP, 2011); Christian Laes, *Children in the Roman Empire: Outsiders Within,* (Cambridge UP, 2011) ve Henrik Mouritsen, *The Freedman in the Roman World,* (Cambridge UP, 2011).

Latin dili üzerine (bazıları günümüze ulaşan) yirmi beş kitap Marcus Terentius Varro'nun; Cicero'nun şakaları *Laughter in Ancient Rome: On Joking, Tickling, and Cracking Up,* (Univ. of California Press, 2014) adlı kitabımın konularından biri. Susan Treggiari *Terentia, Tullia and Publilia: The Women of Cicero's Family,* (Routledge, 2007)'de olaylara Cicero'nun kadın akrabalarının tarafından bakıyor. Sezar'la akşam yemeğinin hikâyesi *Letters to Atticus* 13, 52'de anlatılıyor; Gore Vidal'in makalesi *Selected Essays,* (Abacus, 2007). Roma'da evlilik üzerine klasik çalışma Susan Treggiari, *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian,* (Oxford UP, 1993); Claudia'nın mezar yazıtı Mary R. Lefkowitz ve Maureen Fant, *Women's Life in Greece and Rome,* (Duckworth, 3. baskı, 2005)'te yer alıyor. Egnatius Metellus'un sert tutumuna Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings* 6, 3'te dikkat çekiyor; Livia'nın yün eğirmesinden Suetonius, *Augustus* 73'te, Volumnia Cytheris'ten Cicero, *Letters to Atticus* 10, 10 ve 16,5'te söz ediliyor. Marilyn B. Skinner, *Clodia Metelli: The Tribune's Sister,* (Oxford UP, 2011) Clodia'nın kariyerini su yüzüne çıkarmayı deniyor; zorlu davayı *In Defence of Caelius* olarak biliyoruz. Verres'in yemeğindeki sorunlar Catherine Steel tarafından J. Powell ve J. Paterson'ın yayıma hazırladığı *Cicero the Advocate,* (Oxford UP, 2004) içindeki "Being economical with the truth: what really happened at Lampsacus?" başlıklı yazıda ele alınıyor. Cicero kadınların zayıflığından *In Defence of Murena* 27'de (Marcus Tullius Cicero, *Murena Savunması,* çev: Mehmet Oktan, Kabalcı Yayınevi, 2016) söz ediyor, damadını bir kılıca bağlama esprisi için Macrobius, *Saturnalia* 2, 3. Quintus'la Pomponia'nın evliliği *Letters to Atticus* 5, 1 ve 14, 13. Evlenme yaşı Brent D. Shaw, "The age of Roman girls at marriage", *Journal of Roman Studies* 77, (1987). Terentia'nın yaşlı bir adamın sevdasına bakışı Plutarkhos tarafından *Cicero* 41'de aktarılıyor; Cicero'nun esprisi Quintilianus tarafından *Handbook on Oratory* 6, 3'te övülüyor. Antik Çağ'da doğum kontrolüyle ilgili kanıtlar için John M. Riddle, *Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance,*

(Harvard UP, 1994). Roma Mısırı'ndaki kocanın mektubu için bakınız Jane Rowlandson, *Women and Society in Greek and Roman Egypt: A Sourcebook*, (Cambridge UP, 1998). Yaşam süresi ve aile ilişkileri konuları Richard P. Saller, *Patriarchy, Property and Death in the Roman Family*, (Cambridge UP, 1997)'de ele alınıyor. Ev sahipliği Elizabeth Rawson, *Roman Culture and Society*, (Oxford UP, 1991) adlı eserinin "The Ciceronian aristocracy and its properties" bölümünün konusudur. Andrew Wallace-Hadrill, *Houses and Society in Pompeii* ve *Herculaneum*, (Princeton UP, 1994) Roma evinin planını inceliyor; Plinius, *Natural History* 36, 5–6'da Scaurus'un evini ele alıyor ve şatafat sorununa Catharine Edwards, *The Politics of Immorality in Ancient Rome*, (Cambridge UP, 2002)'de dikkat çekiyor. Antikitera batığı, N. Kaltsas ve arkadaşları tarafından yayıma hazırlanan *The Antikythera Shipwreck: The Ship, the Treasures, the Mechanism*'de belgeleniyor. (Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi, 2012). Sestius ailesi John H. D'Arms, *Commerce and Social Standing in Ancient Rome*, (Harvard UP, 1981)'de bir örnek olay incelemesidir. Parlak köle üniformaları fikrine Seneca, *On Mercy* 1, 24'te; kaçak kölelere Cicero'nun *Letters to Friends* 5, 9; 5, 10a; 13, 77'de ve *Letters to Atticus* 7, 2'de değiniliyor. Tiro, T. P. Wiseman tarafından yayıma hazırlanan *Classics in Progress: Essays on Ancient Greece and Rome*, (Oxford UP, 2006) kitabındaki "Ciceronian correspondences" başlıklı yazımın temel odağı ve Tiro'nun Cicero'nun şakaları derlemesi Quintilianus tarafından *Handbook on Oratory* 6, 3'te eleştiriliyor. Greg Woolf, *Journal of Roman Studies* 86, (1996)'daki "Monumental writing"de yazı patlamasını ele alıyor. *Ménage à trois* Lefkowitz ve Fant, *Women's Life in Greece and Rome*'da çevrilen Allia Potestas'ın uzun mezar yazıtında betimleniyor.

Dokuzuncu Bölüm

Karl Galinsky tarafından yayıma hazırlanan *The Cambridge Companion to the Age of Augustus* (*Altıncı* ve *Yedinci* bölümlere bakın) bu dönemin iyi bir kılavuz kitabı, Fergus Millar ve Erich Segal tarafından yayıma hazırlanan *Caesar Augustus: Seven Aspects*, (Oxford UP, 1984) de öyle. Jonathan Edmondson tarafından yayıma hazırlanan *Augustus*, (Edinburgh UP, 2009), imparatorla ilgili yakın zamana ait en iyi makalelerin bir derlemesi. Paul Zanker, *The Power of Images in the Age of Augustus*, (Univ. of Michigan Press, 1988) dönemin sanatı ve mimarisiyle ilgili bilgilerimizi değiştiriyor. Sezar'ın ölü-

münün ardından patlak veren iç savaş için bakınız Josiah Osgood, *Caesar's Legacy: Civil War and the Emergence of the Roman Empire*, (Cambridge UP, 2006). Jane Bellemore, *Nicolaus of Damascus*, (Bristol Classical Press, 1984) Nicolaus'un yazdığı Augustus biyografisinin günümüze ulaşan bölümlerinin çevirisini veriyor (ya da www.csun.edu/~hcf11004/nicolaus.html'ye bakın). Alison Cooley, *Res Gestae Divi Augusti*, (Cambridge UP, 2009), bu kitapta Augustus'un kendi ağzından yaşam öyküsünün dopdolu bir irdelemesi vardır. Octavianus'un ilk gaddarlıklarının ve "on iki tanrı ziyafeti"nin hikâyeleri Suetonius, *Augustus* 27 ve 70'te anlatılıyor. Kafa kesme, James I. Porter tarafından yayıma hazırlanan *Constructions of the Classical Body*, (Univ. of Michigan Press, 2002) kitabındaki, Amy Richlin'in "Cicero's head" başlıklı yazısının konusu. Seneca'nın *Suasoriae (Pleas)* 6 ve 7, Cicero'nun ölümü üzerine hitabet alıştırmalarından çeşni sunuyor. Appian, *Civil War* 4, ölüm listeleriyle ilgili hikâyelere iyi bir kaynak oluşturuyor. Josiah Osgood, *Turia: A Roman Woman's Civil War*, (Oxford UP, 2014) mezar yazıtında anılan kadın kahramanlığını inceliyor; Judith Hallett, *American Journal of Ancient History* 2, (1977)'deki "*Perusinae glandes*"te sapan mermilerini Perugia'dan hayata döndürüyor. Kleopatra'nın gidişi Cicero tarafından, *Letters to Atticus* 14, 8'de kaydediliyor. Kleopatra'nın şatafatının eleştirel hikâyesi Plinius, *Natural History* 9, 119–21'de; Plutarkhos, *Antony* 50, (Plutarkhos, *Marcus Antonius*, çev: Furkan Akderin, Say Yayınları, 2017)'de onun İskenderiye'ye Roma muamelesi yapmasını anlatıyor ve C. B. R. Pelling, *Plutarch: Life of Antony*, (Cambridge UP, 1988)'de. Antonius ve Kleopatra'yla ilgili çok fazla akıllıca irdeleme var. "Aşağıdakiler" kaynağından Plutarkhos, *Antony* 28'de söz ediliyor. Konstantinos L. Zachos, "The tropaeum of the sea-battle at Actium", *Journal of Roman Archaeology* 16, (2003)'de anıtı çözümlüyor. Kargaların hikâyesi Macrobius, *Saturnalia* 2, 4'te anlatılıyor. Cenazedeki tartışmalar Tacitus tarafından *Annales* 1, 9'da anlatılıyor. Price ve Thonemann, *The Birth of Classical Europe*, (*Genel*'e bakın) Augustus'un hiçbir şeyi yürürlükten kaldırmamasını vurguluyor. *Civilitas*ın önemi için Andrew Wallace-Hadrill, "Civilis princeps", *Journal of Roman Studies* 72, (1982)'ye, bukalemun ve sfenks için Iulianus, *Saturnalia* 309'a ve Suetonius, *Augustus* 50'ye bakın. "Portre"lerin sergilenmesi Claude Nicolet, *Space, Geography, and Politics in the Early Roman Empire*, (Univ. of Michigan Press, 1991) ve Plinius, *Natural History* 3, 17'de ele alınıyor. Jas Elsner, kendisinin yayıma hazırladığı *Art and Text in Roman Culture*, (Cambridge UP, 1996) adlı kitaptaki "Inventing imperium" başlıklı yazıda *Res Gestae*'de inşaatın önemini vurguluyor.

Asya takvimindeki metin Sherk tarafından *Rome and the Greek East*'te (*Beşinci Bölüm*'e bakın) çevriliyor. Roma ordusunun toplum maliyetini hesaplama girişimi Keith Hopkins'in "Taxes and trade" (*Birinci Bölüm*'e bakın). Senato P. A. Brunt, "The role of the senate", *Classical Quarterly* 34, (1984)'te ele alınıyor; Romalıların Cermanya yenilgisi için bakınız Peter S. Wells, *The Battle That Stopped Rome*, (Norton, 2004). Egnatius Rufus ve diğer muhalifler, Raaflaub ve Mark Toher tarafından yayıma hazırlanan *Between Republic and Empire: Interpretations of Augustus and His Principate*'taki "Opposition to Augustus" makalesinde, haleflik sorunları A. G. G. Gibson tarafından yayıma hazırlanan *The Julio-Claudian Succession: Reality and Perception of the "Augustan Model"*, (Brill, 2013)'te ele alınıyor. Livia'nın rolü, Nicholas Purcell'in Jonathan Edmondson tarafından yayıma hazırlanan *Augustus*'taki "Livia and the womanhood of Rome" yazısında tümüyle belgeleniyor.

Onuncu Bölüm

Fergus Millar, *The Emperor in the Roman World*, (Bristol Classical Press, düzeltilmiş baskı, 1992); P. A. Brunt, *Roman Imperial Themes*, (Oxford UP, 1990); R. J. A. Talbert, *The Senate of Imperial Rome*, (Princeton UP, 1984) ve Keith Hopkins, *Death and Renewal*, (Cambridge UP, 1985), özellikle Üçüncü Bölüm'ü, imparatorluğun ilk iki yüzyılındaki hükümdarlarla siyasi yaşam üzerine önemli gözden geçirmeler içeriyor. Biyografik yaklaşım, zayıf olgusal temele karşın yaygınlığını sürdürüyor. Bununla birlikte Aloys Winterling, *Caligula: A Biography*, (Univ. of California Press, 2011) ve Edward Champlin, *Nero*, (Harvard UP, 2003) iki "canavar" imparatora yönelik revizyonist bakış açılarıyla ilgi çekiyor. Barbara Levick'in *Claudius*, (Routledge, 1993) ve Miriam T. Griffin'in *Nero: The End of a Dynasty*, (Routledge, düzeltilmiş baskı, 1987) ve Anthony R. Birley'in *Hadrian: The Restless Emperor*, (Routledge, 1997) gibi sevindirici ölçüde dengeli anlatılarını da kullandım.

T. P. Wiseman, *The Death of Caligula*, (Liverpool UP, 2. baskı, 2013) kitabında Gaius suikastını çözümlüyor, Josephus'un *Jewish Antiquities 19*'daki anlatısını çeviriyor ve çözümlüyor. Eric R. Varner, *Mutilation and Transformation: Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture* (Brill, 2004) büstlerde değişiklik yapılmasını ele alıyor. Gaius'la ilgili en uçuk hikâyelerin antik kaynağı Suetonius'un biyografisidir: Örneğin "deniz kabukları"nın

(46), akşam yemeğinde seks (24) diye yanlış çevrildiği bölüm. Claudius'un kurbanlarının çetelesi Suetonius, *Claudius* 29'da tutuluyor. Amfitiyatrodaki Commodus, *Laughter in Ancient Rome*, (*Sekizinci Bölüm*'e bakınız) adlı kitabımın başlangıcını oluşturuyor; "küçük balıklar" Suetonius, *Tiberius* 44'te ve sinek öldürme Suetonius, *Domitian* 3'te bulunuyor. Suetonius, *Vespasian* 23'teki *"pecunia non olet"* dizesinde bir hikâye var; Vespasianus'un zafer sağduyusu Suetonius, *Vespasian* 12'de aktarılıyor. Teknedeki aksiyon sahnesi Tacitus, *Annales* 13, 3–7'de. Komplolarla ilgili alaycı söz Suetonius, *Domitian* 21'de Domitianus'a ve *Augustan History (SHA), Avidius Cassius* 2'de Hadrianus'a dayandırılıyor. "Altın Ev"le ilgili grafiti Suetonius tarafından *Nero* 39'da aktarılıyor. Susan Treggiari, *Papers of the British School at Rome* 43, (1975)'de "Jobs in the household of Livia"yı çözümlüyor. İmparatorun masa başı işleri Fergus Millar tarafından, Hannah M. Cotton ve Guy M. Rogers'ın yayıma hazırladığı *Government, Society, and Culture in the Roman Empire*, (Univ. of North Carolina Press, 2004)'teki "Emperors at work" başlıklı yazıda canlandırılıyor. Augustus'un lazımlık olayıyla kararının çevirisi *Rome and the Greek East*, (bakınız *Beşinci Bölüm*). Kurban ayini bisküvileri, Richard Gordon tarafından Mary Beard ve John North'un yayıma hazırladığı *Pagan Priests: Religion and Power in the Ancient World*, (Duckworth, 1990) kitabında "The veil of power" başlıklı yazıda ele alınıyor. Fronto'nun imparator imgeleriyle ilgili yorumu *Letters* 4, 12'de. Caroline Vout, Simon Goldhill ve Robin Osborne tarafından yayıma hazırlanan *Rethinking Revolutions Through Ancient Greece*, (Cambridge UP, 2006) kitabındaki "What's in a beard" başlıklı yazısında sakal konusu üzerinde düşünüyor. Kolezyum'un ölçeği, etkisi ve finansmanı, Keith Hopkins ve Mary Beard, *The Colosseum*, (Profile, 2005)'te ele alınıyor. Titus'un ölümünün Talmud'daki hikâyesi için *Gittin* 56 B'ye bakın; Domitianus'un aynalı duvarları için Suetonius, *Domitian* 14'e bakın; "Altın Koyun" için Tacitus, *Annales* 13, 1. "'İmparatorluk yönetiminin sırrı" Tacitus'un, *Histories* 1, 4'teki sözleri. Vespasianus'un mucizelerinden Suetonius, *Vespasian* 7'de ve Tacitus, *Histories* 4, 81–82'de söz ediliyor. Hugh Lindsay, *Adoption in the Roman World* (Cambridge UP, 2009) imparatorluk vârislerinin evlat edinilmesini ve geniş arka planı ele alıyor. Plinius'un sözleri *Panegyric* 7–8'den; Galba'nın konuşması Tacitus, *Histories* 1, 14–17'de yazılı. Hadrianus'un şiiri *Palatine Anthology* 6, 332'de. Tiberius'un ve açıkgöz senatörün hikâyesi Tacitus tarafından *Annales 1*, 74'te, "köleliğe uygun erkekler" 3, 65'te ve Nero'nun ilk konuşması 13, 4'te aktarılıyor. Hadrianus'un eski konsülleri idam ettirdiği *Augustan History (SHA), Hadrian*

S'te iddia ediliyor. Alain Gowing, *Empire and Memory: The Representation of the Roman Republic in Imperial Culture*, (Cambridge UP, 2005) tam da bunu araştırıyor. Cordus'un Livius'un Pompey'i övdüğüne dikkat çektiği varsayılıyor, (Tacitus, *Annales* 4, 34). Lucanus'un ölümü için bakınız Tacitus, *Annales* 15, 70. Domitianus'un siyah akşam yemeği Cassius Dio, *Roman History* 67, 9'da anlatılıyor. Akşam yemeğinde Nerva'yla konuşma *Letters* 4, 22'de aktarılıyor; Tacitus'un itirafı için *Histories* 1, 1'e bakınız. Cassius Dio, *Roman History* 66, 12 ve Suetonius, *Vespasian* 15 Helvidius Priscus ve Vespasian arasındaki çatışmalara değiniyor. Plinius Fannia'nın hastalığını *Letters* 7, 19'da aktarıyor. Cassius Dio, *Roman History* 63, 26'da Venüs Sabina Tapınağı'na atıfta bulunuyor. İmparatorların ilahlaştırılmasının incelikleri, Gytheum'daki yazıt için S. R. F. Price, *Rituals and Power: The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, (Cambridge UP, 1986; S. R. F. Price, *Ritüel ve İktidar: Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*, çev: Taylan Esin, İmge Kitabevi Yayınları, 2004); Beard, North ve Price, *Religions of Rome*, cilt 2 (*Genel'e* bakın). Livia'nın "ödülü" için bakınız Cassius Dio, *Roman History* 56, 46, Vespasianus'un şakası için bakınız Suetonius, *Vespasian* 23.

On Birinci Bölüm

Roma kent yaşamı ve planlaması, Timgad'la ilgili de bir bölüm içeren Stambaugh, *The Ancient Roman City* (*Birinci Bölüm*'e bakın) kitabında ele alınıyor. Antik Roma'daki seçkin olmayan hayatlara genel bakış için Jerry Toner, *Popular Culture in Ancient Rome*, (Polity, 2009) ve Robert Knapp, *Invisible Romans: Prostitutes, Outlaws, Slaves, Gladiators, Ordinary Men and Women... the Romans That History Forgot*, (Profile, 2013). Andrea Giardina tarafından yayıma hazırlanan *The Romans*, (Univ. of Chicago Press, 1993) Roma toplumunun yoksullar dâhil bütün kesimlerinin örnek kişilikleriyle ilgili makaleler içeriyor. William Hansen tarafından yayıma hazırlanan *Anthology of Ancient Greek Popular Literature*, (Indiana UP, 1998) adına rağmen bu bölümde ele aldığım Roma malzemesinin çoğunun çevirilerini içeriyor. John R. Clarke, *Art in the Lives of Ordinary Romans: Visual Representations and Nonelite Viewers in Italy, 100 BC–AD 315*, (Univ. of California Press, 2003) halk sanatını inceliyor. Okuryazarlık düzeyleriyle ilgili etkili ama kötümser bir bakış açısı için William V. Harris, *Ancient Literacy*, (Harvard UP, 1991).

Tek bacaklı masalar ve tek parmağa takılan birkaç yüzük için bakınız Plinius, *Natural History* 34, 14 ve 33, 24. Genç Plinius'un Laurentum'daki villası *Letters* 2, 17'de betimleniyor; Roy K. Gibson ve Ruth Morello, *Reading the Letters of Pliny the Younger,* (Cambridge UP, 2012)'nin bir bölümünde ele alınıyor. Tarentum kentinin yerel tüzüğünün bir parçası olan asgari kiremit sayısı şartnamesi yasasının çevirisi için bakınız, Kathryn Lomas, *Roman Italy, 338 BC–AD 200: A Sourcebook,* (Univ. College London Press, 1996). Timgad'ın zengin sakinleri için Elizabeth W. B. Fentress, "Frontier culture and politics at Timgad", *Bulletin Archéologique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques* 17, (1984). Kentin bölgelere ayrılmamışlığı, "ahlaki ayrılmayla" birlikte, Andrew Wallace-Hadrill'in, Tim J. Cornell ve Kathryn Lomas, *Urban Society in Roman Italy,* (UCL Press, 1995) içindeki "Public honour and private shame: the urban texture of Pompeii" makalesinde ele alınıyor. Iuvenalis'in şikâyetleri *Satires* 3'te; İtalya'nın güneyindeki Heraclea kentinde bulunan, Jül Sezar'a kadar uzanan düzenlemelere dayanarak en fazla *plostra*nın (ağır atlı arabalar) gündüz kente girmesi yasaklanmıştı– M. H. Crawford, "Heraclea Tableti"nin çevirisi, *Roman Statutes* (*Dördüncü Bölüm*'e bakın). Fronto'nun "yiyecek ve eğlence" versiyonu için bakınız *Introduction to History* 17, (*Letters*). Cicero'nun çalışmayı küçümsemesi *On Duties* 1, 150–51 (Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, çev: C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 236). Romalıların yönetiminde Britanya yaşam tarzlarının büyük bölümünün devamlılığı, Richard Reece'in *My Roman Britain,* (Oxbow, 1988)'de güçlü bir şekilde üzerinde durduğu bir konudur. Yoksul Romalılar John R. Patterson'ın, Valerie M. Hope ve Eireann Marshall tarafından yayıma hazırlanan *Death and Disease in the Ancient City* (Routledge, 2002) kitabındaki "On the margins" yazısında ele alınıyor. Gündelik işçi talebi için, David Mattingly'nin Jon Coulston ve Hazel Dodge tarafından yayıma hazırlanan *Ancient Rome: The Archaeology of the Eternal City,* (Oxford Univ. School of Archaeology, 2000); Ancarenus Nothus, John R. Patterson'ın aynı kitaptaki "Living and dying in the city of Rome" başlıklı bir başka güzel makalesinde ön plana çıkıyor. Roma dışındaki tekstil atelyelerinin ayrıntıları S. Musco ve arkadaşları, "Le complexe archéologique de Casal Bertone", *Les Dossiers d'Archéologie* 330, (2008)'de. Çalışma, S. R. Joshel, *Work, Identity, and Legal Status at Rome: A Study of the Occupational Inscriptions,* (Univ. of Oklahoma Press, 1992) ve N. Kampen, *Image and Status: Roman Working Women in Ostia*'nın (Mann, 1981)'in konusu. Eurysaces mezarı Lauren Hackforth Petersen, *The*

Freedman in Roman Art and Art History, (Cambridge UP, 2006)'da ele alınıyor. Meslek dernekleri kuralları (burada özellikle bir ticaret örgütü değil) Beard, North ve Price, *Religions of Rome,* cilt 2 (bakınız *Genel*). Fırıncıların greviyle ilgili yazıtın çevirisi Barbara Levick, *The Government of the Roman Empire: A Sourcebook,* (Routledge, 2002)'de. Pompeii'deki sloganlar (ve bar resimleri) Mary Beard, *Pompeii: The Life of a Roman Town,* (Profile, 2008)'de ele alınıyor. Çamaşırhane işçileri için, Miko Flohr, *The World of the Fullo: Work, Economy, and Society in Roman Italy,* (Oxford UP, 2013). Iuvenalis'in Ostia barı *Satires* 8'de canlandırılıyor. Roma'da kumar bütün yönleriyle Nicholas Purcell'in Robin Osborne tarafından yayıma hazırlanan *Studies in Ancient Greek and Roman Society*'deki "Literate games: Roman society and the game of alea" makalesinde bulunmaktadır (*Beşinci Bölüm*). Jerry Toner, *Roman Disasters,* (Blackwell, 2013) sıradan Romalıları tehdit eden selden yangına kadar her türlü felaketle ilgili kolay bulunan bir kitap. Roma Mısırı'ndaki suçlar (ve onlara verilen karşılıklar) teknik ayrıntılarıyla Benjamin Kelly, *Petitions, Litigation, and Social Control in Roman Egypt,* (Oxford UP, 2011) ve Ari Z. Bryen, *Violence in Roman Egypt: A Study in Legal Interpretation,* (Univ. of Pennsylvania Press, 2013)'de ele alınıyor. Herculaneum sakini kadının (Petronia Iusta) davası Wallace-Hadrill, *Herculaneum*'da (bakınız *Önsöz*) tartışılıyor. Roma Hamamı'ndaki sövgüler ve lanetlerin çevirisi için bakınız Stanley Ireland, *Roman Britain: A Sourcebook,* (Routledge, 3. baskı, 2008); *Oracles of Astrampsychus* için bakınız William Hansen, *The Anthology of Ancient Greek Popular Literature.* John Henderson, *Telling Tales on Caesar: Roman Stories from Phaedrus,* (Oxford UP, 2001) ve *Aesop's Human Zoo: Roman Stories about our Bodies,* (Univ. of Chicago Press, 2004) Phaedrus'un masallarının ruhunu güzelce yakalıyor; özellikle Phaedrus, *Fables* 1, 2; 1, 3 ve 1, 287'e bakın. Ayaklanmalar Suetonius, *Claudius* 18, Philostratus, *Life of Apollonius* 1, 15 (Aspendus) ve Tacitus, *Annales* 14, 42–45'te (senatörün öldürülmesi) doğrulanıyor. Sıradan Romalılar arasındaki okur-yazarların kültürü için Andrew Wallace-Hadrill'e, M. Corbier ve J. P. Guilhembert tarafından yayıma hazırlanan *L'écriture dans la maison romaine* (Paris, 2011)'deki "Scratching the surface: a case study of domestic graffiti at Pompeii" yazısına ve Kristina Milnor, *Graffiti and the Literary Landscape in Roman Pompeii,* (Oxford UP, 2014) kitabına bakınız. Yedi Bilge Barı, Clarke, *Art in the Lives of Ordinary Romans and Looking at Laughter: Humor, Power, and Transgression in Roman Visual Culture, 100 BC–AD 250,* (Univ. of California Press, 2007).

On İkinci Bölüm

Plinius'un *Letters* Cilt 10'daki Traianus'la konuşmaları bu bölümde bağlayıcı bir tema oluşturuyor. Mektuplar Wynne Williams tarafından *Pliny, Correspondence with Traianus from Bitinya (Epistles X),* (Aris and Phillips, 1990) adlı eserde kullanışlı bir şekilde derleniyor ve altta yatan ideoloji Greg Woolf'un Tønnes Bekker-Nielsen tarafından yayıma hazırlanan *Rome and the Black Sea Region: Domination, Romanisation, Resistance,* (Aarhus UP, 2006) adlı kitaptaki "Pliny's province" başlıklı yazısında ve Carlos F. Norena, "The social economy of Pliny's correspondence with Traianus", *American Journal of Philology* 128, (2007)'de ele alınıyor. Bütün antik tarihin en tartışmalı konularından birine, Hristiyanlığın doğuşuna da dokunuyorlar. Bununla ilgili özellikle aydınlatıcı kısa bir hikâye için Kelly, *The Roman Empire,* (*Genel*'e bakın); Diarmaid MacCullough, *A History of Christianity: The First Three Thousand Years,* (Penguin, 2010) kitabının ilk bölümleri de akıllıca bir başlangıç noktasıdır. David S. Potter tarafından yayıma hazırlanan *A Companion to the Roman Empire,* (Blackwell, 2006) imparatorluğun ilkeleri, uygulamaları ve yönetimi üzerine yararlı makaleler içeriyor. Fergus Millar'ın *Government, Society, and Culture in the Roman Empire,* (*On Birinci Bölüm*) toplanan makaleleri konuya dair (Plinius ve Traianus irdelemesi dâhil) en önemli katkıların arasındadır. Levick, *The Government of the Roman Empire,* (*On Birinci Bölüm*) zengin birincil kanıtların canlı bir görüntüsünü sunuyor. Martin Goodman'ın Garnsey ve Saller, *The Roman Empire*'daki (*Genel*'e bakın) bölümü Roma'ya karşı direnişin çeşitli şekillerini ve yerlerini değerlendiriyor. Roma yönetimi altında Yunan edebiyatı Tim Whitmarsh, *Greek Literature and the Roman Empire: The Politics of Imitation,* (Oxford UP, 2002)'nin konusudur; ayrıca Simon Goldhill tarafından yayıma hazırlanan *Being Greek under Rome: Cultural Identity, the Second Sophistic and the Development of Empire,* (Cambridge UP, 2001). Bu bölümün başlığı *Beard, North and Price, Religions of Rome,* cilt 2, (*Genel*'e bakın) ödünç alındı; Greg Woolf'un imparatorluktaki kültürel etkileşimler üzerine önemli çalışması *Becoming Roman: The Origins of Roman Provincial Civilization in Gaul,* (Cambridge UP, 1998)'in başlığını kullanarak Romalı olmak fikrini de vurguladım.

Lukianos'un kehanetle ilgili taşlamasının adı *On the False Prophet,* (Lukianos, *Aleksandros ya da Düzmece Yalvaç*, çev: Ender Varinlioğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1997) ve Suriye dini üzerine olanın adı *On the Syrian*

Goddess. S. von Schnurbein, "Augustus in Germania and his new 'town' at Waldgirmes east of the Rhine", *Journal of Roman Archaeology* 16, (2003)'te yarı bitmiş kenti tanıtıyor. Strabon'un Britanya'nın potansiyeliyle ilgili değerlendirmesi *Geography* 4, 5'te. Hadrianus Duvarı bilmecesi David J. Breeze ve Brian Dobson, *Hadrian's Wall*, (Penguin, 2000) kitabında araştırılıyor. Eyalet yönetiminin niteliği P. A. Brunt, "Charges of provincial maladministration under the earlyprincipate" adlı makalede inceleniyor; makale, *Roman Imperial Themes, (Onuncu Bölüm)* kitabında bulunuyor. Tiberius'un görüşü Cassius Dio tarafından *Roman History* 57, 10'da aktarılıyor.

Stephen Mitchell, *Journal of Roman Studies* 66, (1976)'daki "Requisitioned transport in the Roman Empire"da ulaşım aracı talebini ele alıyor. Otho'nun atanmasının ardındaki ahlaksız nedenler Suetonius tarafından *Otho* 3'te iddia ediliyor. "Tanrılarla dolu bir dünya" Keith Hopkins'in Roma dinleri üzerine fazlasıyla ilginç çalışması *A World Full of Gods: Pagans, Jews and Christians in the Roman Empire*, (Weidenfeld and Nicolson, 1999)'da geçen bir ifadedir. Vindolanda'nın altyapısı, Alan K. Bowman, *Life and Letters on the Roman Frontier: Vindolanda and Its People*, (British Museum Press, 1998) kitabında canlı bir şekilde betimleniyor; belgeler internette http://vindolanda. csad.ox.ac. uk/ adresindedir. Bazılarının yeni yetme erkeklere ait olabileceği olasılığını ortaya atan ayakkabılar, Caroline Van Driel-Murray'nin P. Rush tarafından yayıma hazırlanan *Theoretical Roman Archaeology: Second Conference Proceedings*, (Avebury, 1995)'teki "Gender in question"da ele alınıyor. Wroxeter yüzme havuzuyla ilgili bir açıklama, G. Webster ve P. Woodfield, "The old work", *Antiquaries Journal* 46, (1966)'da yer alıyor. Martin Millett, *Romanization of Britain: An Essay in Archaeological Interpretation*, (Cambridge UP, 1990) "Romalılaştırma"yla ilgili eski yukarıdan aşağıya yaklaşım fikirlerine karşı çıkmakta fazlasıyla etkili olmuştu; David Mattingly, *An Imperial Possession: Britain in the Roman Empire*, (Penguin, 2006) derinlemesine bir modern gözden geçirme. "The 'bilinguals' of La Graufesenque'in çift dillileri" J. N. Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, (Cambridge UP, 2003) kitabında ele alınıyor ama Alex Mullen, Michael Fulford ve Emma Durham tarafından yayıma hazırlanan *Seeing Red*, (Institute of Classical Studies, 2013)'teki "The language ofthe potteries" başlıklı yazısında farklı görüşler sunuyor. Horatius'un sloganı *Epistles* 2, 1'de; bir "Yunan" stadyumundaki "Roma" gösterisi için yapılan düzenlemeler K. Welch, "The stadium at Aphrodisias", *American Journal of Archaeology* 102, (1998)'de betimleniyor. Tod A. Marder ve Mark

Wilson Jones tarafından yayıma hazırlanan *The Pantheon: From Antiquity to the Present,* (Cambridge UP, 2015), tapınak üzerine güncel bir çalışma; Mons Claudianus'taki gri granitin kökeni ve bağlantılı belgelerin incelenmesi için bakınız Roger S. Bagnall ve Dominic W. Rathbone, *Egypt from Alexander to the Copts,* (British Museum Press, 2004) ve on beş metre uzunluğundaki sütundaki mektup Theodore J. Peña, "Evidence for the supplying of stone transport operations', *Journal of Roman Archaeology* 2, (1989)'da ele alınıyor. Hindistan'dan gelen gemi, *Bulletin de la Société d'Archéologie d'Alexandrie* 46, (2000)'in "Alexandrian Studies II in Honour of Mostafa el Abbadi" özel sayısında yer alan, Dominic Rathbone'un "The Muziris papyrus" yazısının konusu; Zeuxis Peter Thonemann, *The Maeander Valley: A Historical Geography from Antiquity to Byzantium,* (Cambridge UP, 2011), Monte Testaccio'nun ardındaki ticaret D. J. Mattingly, "Oil for export?", *Journal of Roman Archaeology* 1, (1988)'in konusu. Hella Eckhardt tarafından yayıma hazırlanan (*Journal of Roman Archaeology supplement* 78, 2011) *Roman Diasporas: Archaeological Approaches to Mobility and Diversity in the Roman Empire,* hareketliliğin nasıl ölçülebileceğini değerlendiriyor; Barates ve "Kraliçe" Alex Mullen'in, Mullen ve Patrick James tarafından yayıma hazırlanan *Multilingualism in the Graeco-Roman Worlds,* (Cambridge UP, 2012) kitabındaki "Multiple languages, multiple identities" yazısında ele alınıyor. İlk Hristiyanların sayısı üzerine en iyi irdeleme Keith Hopkins, "Christian number", *Journal of Early Christian Studies* 6, (1998); Perpetua'nın ölümü Thomas J. Heffernan, *The Passion of Perpetua and Felicity,* (Oxford UP, 2012) özenle çözümleniyor. Septimius'un kız kardeşine davranışı *Augustan History (SHA), Septimius Severus* 15'te betimleniyor; Zoilos, R. R. R. Smith, *The Monument of C. Iulius Zoilos* (von Zabern, 1993)'te ayrıntılı şekilde ele alınıyor.

Son Söz

Caracalla tarafından yaratılan yurttaş sayısı "The spread of Roman citizenship", *Past and Present* 229, (2016)'da dikkatle hesaplanıyor (ön izleme için minnettarım). Konstantin Kemeri'nin önemli bir değerlendirmesi Jas Elsner, "From the culture of spolia to the cult of relics", *Papers of the British School at Rome* 68, (2000). "Senato" yanlış anlaşılması Averil Cameron ve Judith Herrin tarafından çevrilen *Parastaseis* (Brill, 1984)'ün 43. bölümünde.

ZAMAN ÇİZELGESİ

[Köşeli ayraç] içindeki maddeler klasik Yunan tarihindeki olaylara atıfta bulunmaktadır.

EDEBİYATÇILAR	TARİHLER	OLAYLAR	HÜKÜMDARLAR, DÖNEMLER, SAVAŞLAR
	MÖ 753	Roma'nın kuruluşunun geleneksel tarihi	*KRALLAR DÖNEMİ* 753–509
			1. Romulus
			2. Numa
			3. Tullus Hostilius
			4. Ancus Marcius
	[**582**	*Pisagor'un Samos'ta Doğumu*]	5. Tarquinius Priscus
			6. Servius Tullius
			7. Tarquinius Superbus
	509	Roma Cumhuriyeti'nin kuruluşunun geleneksel tarihi	ROMA CUMHURİYETİ 509–44
	494	Pleblerin ilk ayrılması	"Sınıf Çatışmaları" (287'ye kadar)
	[**490-**	*Maraton Savaşı*]	
	451-450	"On İki Levha Kanunları"	"On Adam"
	[**399**	*Sokrates'in Atina'da Ölümü*]	
	396	Veii'nin yerle bir edilmesi	
	390	Galyalıların Roma'yı yağmalaması	
	341	Latin Savaşı'nın başlaması	İTALYA'DA SAVAŞLAR
	338	Latin Birliği'nin Dağılışı	LATİN SAVAŞI, 341-338
	[**334**	*Büyük İskender seferlerine başlıyor*]	
	326	Borç köleliğinin kaldırılması	SAMNİT SAVAŞLARI
			1. 343–341
			2. 326–304
			3. 298–290

EDEBİYATÇILAR	TARİHLER	OLAYLAR	HÜKÜMDARLAR, DÖNEMLER, SAVAŞLAR
	[323	*İskender'in Ölümü*]	
	321	Caudine Çatal Vadisi Savaşı	
	312	Roma'nın ilk su kemerinin yapımı	
	295	Sentinum Muharebesi	
	290	Samnit Savaşları'nın Sonu	
	287	Plebler Meclisi kararlarına yasa gücü verilmesi	
	280	Scipio Barbatus'un ölümü	PİRUS SAVAŞI, 280–275 Roma, Epiruslu Pirus'a karşı
	275	Pirus'un Epirus'a çekilmesi	
	264		I. PUNİK SAVAŞI, 264–241
Livius Andronicus'un ilk tragedyasının sahnelenmesi	240		
	218	Hannibal'in Alpler'i geçişi	II. PUNİK SAVAŞI, 219–202 Roma Hannibal'a karşı
	216	Cannae Muharabesi	I. MAKEDONYA SAVAŞI, 215–205 Roma V. Filip'e karşı
Plautus (180'lere kadar)			
Ennius (169 dolaylarına kadar)	204	Ana Tanrıça'nın Roma'ya gelişi	
	202	Zama Muharebesi	
			II. MAKEDONYA SAVAŞI, 200–197 Roma V. Filip'e karşı
	190	Scipio Asiaticus'un Antiokhos'u yenmesi	SURİYE SAVAŞI, 192–188 Roma, Suriyeli III.Antiokhos'a karşı
Terentius (160 dolaylarına kadar)			
	183	Scipio Africanus ve Hannibal'in ölümleri	
			III. MAKEDONYA SAVAŞI, 172–168 Roma, Perseus'a karşı

EDEBİYATÇILAR	TARİHLER	OLAYLAR	HÜKÜMDARLAR, DÖNEMLER, SAVAŞLAR
	171	İspanya heyeti, Carteia'nın kuruluşu	
	168	Pidna Muharebesi, Kral Perseus'un Makedonya'da yenilmesi	
Polybius (118 dolaylarında)	**167**	Polybius'un rehine olarak Roma'ya gelişi	
			İBERYA SAVAŞI, 155–133 Roma Keltiberyan kabilelerine karşı
	149	Kalıcı ceza mahkemelerinin kuruluşu	III. PUNİK SAVAŞI, 149–146
	146	Scipio Aemilianus'un Kartaca'yı yağmalaması; Mummius'un Korint'i yağmalaması	
	139	Gizli oyun getirilmesi	
	133	Artık büyük bölümü Roma denetiminde olan İberya'da savaşın bitimi; Pergamon Kralı Attalus'un krallığını Roma'ya bırakması; Tiberius Gracchus'un tribünlüğü ve suikastı	
Lucilius, *Satires* 2. yüzyıl sonu			
	129	Scipio Aemilianus'un ölümü	
	125	Fregellae'nin yıkılışı	
	123	Gaius Gracchus'un tribünlüğü	
	122	Gaius Gracchus'un bir kez daha tribün seçilmesi; Tazminat Yasası'nın geçişi	
	121	Gaius Gracchus suikastı	

EDEBİYATÇILAR	TARİHLER	OLAYLAR	HÜKÜMDARLAR, DÖNEMLER, SAVAŞLAR
	107	Marius'un ilk konsüllüğü, Roma ordusunun reformu ve Yugurta'ya karşı komutanlık	
Cicero'nun Arpinum'da doğumu.	**106**		
			SOSYAL SAVAŞ, 91–89
	89	İtalyanlara yurttaşlık verilmesi	I. MİTRİDATES SAVAŞI, 89–85 Roma, Pontus Kralı VI. Mitridates'e karşı
	88	Sulla'ya Mitridates'e karşı komutanlık verilmesi; Mitridates, İtalyanları katleder	İÇ SAVAŞ, 88–86 Sulla, Marius'a karşı
	86	Marius'un yedinci konsüllüğü ve ölümü	
	85	Sulla'nın Mitridates'le ateşkes yapması	
	82-81	Sulla'nın reformları ve ölüm listeleri	II. MİTRİDATES SAVAŞI 83–81
Cicero'yla Terentia'nın evlenmesi	**80**		
	79	Sulla'nın diktatörlükten istifası	
	73	Mitridates'in Bitinya'yı işgali	SPARTAKÜS AYAKLANMASI, 73–71 III. MİTRİDATES SAVAŞI, 73–63
	71	Crassus'un Spartaküs ayaklanmasını bastırması	
Cicero'nın *In Verren* söylevi	**70**	Cicero'nun Verres'e karşı dava açması; Pompey'in birinci konsüllüğü	

EDEBİYATÇILAR	TARİHLER	OLAYLAR	HÜKÜMDARLAR, DÖNEMLER, SAVAŞLAR
	67	Pompey'in korsanlara karşı komutanlığı	
	66	Pompey'e Mitridates'e karşı komutanlık verilmesi	
Cicero'dan Atticus'a günümüze ulaşan ilk mektup	**65**		
Catullus ve Lucretius (50'lerin ortalarına kadar)			
Cicero'nun *L. Catilina Söylevi*	**63**	Pompey'in Kudüs'ü ele geçirmesi; Cicero'nun "Catilina Tertibi"ni ortaya çıkarması; Pompey'in Mitridates'i yenmesi, Doğu'ya yerleştirmeleri ayarlaması	
Cicero'nun söylevi *Pro Archia Poeta*	**62**	Pompey'in zafer alayı kutlaması	
	60	Üçlü Çete'nin anlaşması	
	59	Pompey'in Sezar'ın kızı Iulia'yla evliliği	
	58	Cicero'nun sürgünü (57'ye kadar)	
	55	Sezar'ın Britanya'ya ilk ayak basışı; Pompey Tiyatrosu'nun yapımı	
Cicero *Devlet Üzerine* (54-51)	**54**	Iulia'nın ölümü	
	53	Carrhae faciası; Crassus'un ölümü	
	52	Clodius'un katledilmesi ("Bovillae Muharebesi"); Pompey'in tek başına konsüllüğü	
Sezar *Gallia Savaşı*	**51**	Cicero Kilikya valisi	
	50	Sezar'ın Galya'nın fethini tamamlaması	
Sallust faal	**40'lar**		
Cicero'nun Yunanistan'da Pompey'e katılması	**49**	Sezar'ın Rubicon'u geçişi	İÇ SAVAŞ 49–31 Sezar, Pompey'e karşı

EDEBİYATÇILAR	TARİHLER	OLAYLAR	HÜKÜMDARLAR, DÖNEMLER, SAVAŞLAR
Cicero'nun Roma'ya dönüşü	**48**	Farsalus Muharebe; Pompey'in Mısır'da ölümü	
Cicero'yla Terentia'nın boşanması	**46**	Sezar'ın zaferi	
Cicero'nun Publilia'yla evliliği; kızı Tullia'nın ölümü	**45**		
	44	Sezar'ın *dictator perpetuus* seçilmesi; Mart: Sezar suikastı	
Cicero suikastı	**43**	Octavianus, Antonius ve Lepidus üçlü yönetiminin kuruluşu	Sezar'ın suikastçıları Sezar'ın vârislerine karşı
Horatius, Filippi'de kaybeden tarafta	**42**	Filippi Savaşı: Üçlü yönetimin Brutus ve Cassius'u yenmesi	
	41-40	Perusia Kuşatması	Lucius Antonius Octavianus'a karşı
Vergilius, *Eclogues*	**39**		
Livius, *Roma Tarihi*, MÖ 30-MS 17	**37**	Octavianus ile Livia'nın evliliği	
Horatius, *Satires* 1	**35-34**		
	31	Aktium Muharebesi	Octavianus Marcus Antonius'a karşı
	30	Antonius ve Kleopatra'nın intiharı; Mısır'ın Roma eyaleti olması	İMPARATORLAR YÖNETİMİ Jül-Claudius hanedanı, MÖ 31 BCE– MS 68 Octavianus/Augustus MS 31 – MS 14
Propertius, Tibullus ve Ovidius	**20'ler**		
Vergilius'un *Georgica*'yı yazışı, muhtemelen *Aeneas*'a başlayışı	**29**	Octavianus'un İtalya'ya dönüşü ve üçlü zafer kutlaması	
	27	Octavianus'un *Augustus* unvanı alması	
Vergilius'un ölümü	**19**	Part sancaklarının Carrhae'de kaybedilmesi, Roma'ya getirilmesi	

EDEBİYATÇILAR	TARİHLER	OLAYLAR	HÜKÜMDARLAR, DÖNEMLER, SAVAŞLAR
	18	İlk Augustus evlilik yasası	
	8	"Sextilis" ayının adının "Augustus" (Ağustos) olarak değiştirilmesi	
Cicero'nun eski kölesi Tiro'nun ölümü	**4**	Augustus'un Tiberius'u resmen evlat edinmesi	
	2	Augustus Forumu'nun açılış töreni; (Augustus'un kızı) Iulia'nın sürgünü	**MÖ**
Ovidius'un Tomis'e sürgün edilmesi	**8 MS**		**MS**
	9	Teutoburg Ormanı Muharebesi	
Strabon (yaklaşık 24'e kadar)	**10'lar**		Tiberius 14–37
Phaedrus ve Velleius Paterculus	**20'ler**		
	25	Aulus Cremutius Cordus'un kendini açlıktan öldürmesi	
	26	Pontius Pilatus Yahudiye valisi (36'ya kadar)	
	29	Livia'nın ölümü	
	33	İsa'nın çarmıha gerilmesinin geleneksel tarihi	
	37		Gaius (Caligula) 37–41
	40	Caligula'ya Yahudi elçi	
Genç Seneca	**41**	Caligula suikastı	Claudius 41–54
	43	Claudius'un Britanya'yı işgali	
	44	Claudius'un Britanya zaferini kutlaması	
	48	Claudius'un Lyon söylevi	
Seneca, *Apocolocyntosis*	**54**		Nero 54–68

EDEBİYATÇILAR	TARİHLER	OLAYLAR	HÜKÜMDARLAR, DÖNEMLER, SAVAŞLAR
	58	Agricola'nın Britanya'ya ilk gidişi (62'ye kadar)	
Yaşlı Plinius, Lucanus, Petronius ve Persius	**60'lar**		
	60	Boudicca isyanı	
Genç Plinius'un doğumu	**61**	Lucius Pedanius Secundus'un, köleleri tarafından öldürülmesi	
	64	Büyük Roma yangını; Aziz Petrus'un Roma'da çarmıha gerilmesinin geleneksel tarihi	
Seneca ve Lucanus'un intiharı	**65**	Aziz Pavlus'un Roma'da kafasının kesilmesinin geleneksel tarihi; Nero'ya karşı Piso Tertibi	
Petronius'un intiharı	**66**	Kral Tiridates Roma'da; Thrasea Paetus'un intiharı	I. YAHUDİ İSYANI, 66–73/4
	68	Nero'nun intiharı	
	69	İç savaş: "Dört İmparatorun İÇ SAVAŞ Yılı"	
			Flavius hanedanı 69–96
	70	Kudüs'teki Tapınak'ın yıkılması	
	73-74	I. Yahudi İsyanı'nın, Masada'nın düşmesiyle sona erişi	Vespasianus 69–79
Josephus'un *Bellum Judaicum* kitabını dağıtmaya başlaması	**75 civarı**	Fishbourne'deki Roma villasında çalışmanın başlaması	
	77	Agricola Britanya valisi (85'e kadar)	

EDEBİYATÇILAR	TARİHLER	OLAYLAR	HÜKÜMDARLAR, DÖNEMLER, SAVAŞLAR
Yaşlı Plinius'un ölümü	**79**	Vezüv Yanardağı'nın patlaması, Pompeii ve Herculaneum'un yıkılması	Titus (79–81)
Martialis, Plutarkhos ve Iuvenalis	**80'ler**		
	80	Kolezyum'un tamamlanması	
	81		Domitianus (81–96)
Vindolanda tabletlerinin yazılması (120'ye kadar)	**85 civarı**		
	89	Domitianus'un kâbus akşam yemeği	
Josephus, *Antiquitates Judaieae*	**93-94**		*"Evlatlık" imparatorlar hanedanı*, 96–192
	96	Domitianus suikastı	Nerva (96-98)
Tacitus'un konsüllüğü; *Agricola* bu dönemde yazıldı	**97**	Nerva'nın Traianus'u evlat edinmesi	
	98		Traianus (98–117)
Plinius'un konsüllüğü ve Traianus'a *Panegyric*	**100**		
			I. DAÇYA SAVAŞI, 101–02; II. DAÇYA SAVAŞI, 105–06
Tacitus, *Roma Tarihi*	**109**	Plinius Bitinya valisi (110'a kadar)	
Plinius *Epistulae* 10 (Traianus'a)	**110**		
	113	Traianus'un Partya'yı işgali	TRAİANUS'UN SEFERLERİ, Doğu, 113–17
Tacitus, *Annales*	**117**		Hadrianus (117–138)
	118	Dört eski konsülün idamı	

EDEBİYATÇILAR	TARİHLER	OLAYLAR	HÜKÜMDARLAR, DÖNEMLER, SAVAŞLAR
Suetonius, *On İki Sezar*	**120'ler**	Hadrianus Duvarı'nın yapımı; Hadrianus'un Pantheon'unun yapımı	
	130	Hadrianus'un yoldaşı Antinous'un Nil'de boğulması	
	138		Antoninus Pius (138–161)
Antoninus Pius (138–161); Fronto, Aulus Gellius, Pausanias ve Lukianos (180'lere kadar)	**140'lar**		
Aristides, *Roman Oration*	**144**		
Galen (200'lere kadar)	**160'lar**		
	161		Marcus Aurelius ve Lucius Verus (161–169)
	167	Roma'da ve imparatorlukta çiçek (?) salgını	
	169	Lucius Verus'un muhtemelen salgında ölümü	Marcus Aurelius'un tek başına yönetimi (169–180)
	180		Commodus (180–192)
	192	Commodus suikastı	
	193	Tahtın beş talibi	İÇ SAVAŞ
	196	Septimius Severus'un tek imparator oluşu	*Severus hanedanı 193–235* Septimius Severus (193–211)
Cassius Dio'nun, tarihine başlaması	**202 civarı**		
	203	Vibia Perpetua'nın Kartaca'da idamı	
Cassius Dio'nun konsüllüğü	**205 civarı**		
	211	Caracalla'nın Geta'yı öldürmesi	Caracalla ve Geta; ardından Caracalla'nın tek başına yönetmesi (211–217)
	212	İmparatorluğun bütün özgür sakinlerine yurttaşlık verilmesi	

TEŞEKKÜR

Bu kitabın yaratım süreci eğlenceli ve üzücüydü. Tek bir sözcüğünü bile göremeden ölen çok özlediğim dostum ve editörüm Peter Carson'ın fikriydi. Umarım sonuçtan hayal kırıklığına uğramazdı.

SPQR yaklaşık elli yılın çalışması ve buradakinden çok daha fazla insana teşekkür etmem gerekiyor. Son zamanlarda Cambridge ve başka yerlerdeki arkadaşlardan ve meslektaşlardan yardım istedim: Cliff Ando, Emma Dench, Chris Hallett, William Harris, Geoff Hawthorn, Myles Lavan, Matthew Leigh, Angus Mackinnon, Neville Morley, John North, Robin Osborne, Jonathan Prag, Joyce Reynolds, James Romm, Brian Rose, Malcolm Schofield, Ruth Scurr, Bert Smith, Peter Thonemann, Jerry Toner ve Carrie Vout. Diğer arkadaşlarım, Manolo Blahnik, Corrie Corfield, Gary Ingham ve Sean Spence, Roger Michel ve Temmuz 2015 tatilindeki arkadaşlarımız (Frank Darbell ve Jay Weissberg, Celina Fox, Fionnuala ve Simon Jervis, Anna Somers-Cocks, Jonathan ve Teresa Sumption) beni farklı şekillerde sevindirdi. Bloğumdaki (*A Don's Life*) yorumcular kitap ilerlerken her zamanki gibi yapıcı eleştirileriyle açık sözlüydü. Hannah Price son aşamalarda kaynakçayla ilgili uzman tavsiyesi verdi; Debbie Whittaker'ın düzenleme dehası en başından beri vazgeçilmezdi, yazım, olgu ve mantık hatalarını bulan keskin gözleri de öyle.

Pek çok kurum bu projeyi ileri götürmek için umabileceğimden çok daha fazlasını yaptı: Cambridge'deki Klasikler Fakültesi (ve kütüphanesi) beni her zaman destekledi; Newnham College amacıma başka hiçbir şeyi görmeyecek şekilde odaklanmama katlandı; Roma'daki American Academy birkaç haftalık kesintisiz çalışma için beni cömertçe ağırladı (özellikle Kim Bowes'a teşekkürler); *Times Literary Supplement* devamsızlığımı hoşgördü. Steve Kimberley yaşamsal bir anda dizüstü bilgisayarımdaki verileri kaydetti. Bu kitaba dayanmasa da onunla bağlantılı bir dizi için Lion Television'da birlikte çalıştığım titiz akademisyen profesyonellerden çok şey gördüm ve öğrendim. Richard Bradley, Johnny Crockett, Ben Finney, Craig Hastings, Tim Hodge, Chris Mitchell, Marco Rossi ve Caterina Turroni'ye özellikle teşekkür ederim.

Onlarla birlikte Roma İmparatorluğu'nun ilk elden deneyimleyebileceğimi hayal bile edemeyeceğim bölümlerini keşfetmenin keyfini yaşadım. Onlar benim gözlerimi açtılar.

Yayıncılarımla çalışmak her zaman olduğu gibi çok güzeldi; ayrıca teslim etmekteki yavaşlığımı hoşgördüler. İngiltere'de Penny Daniel'a, Frances Ford'a, Andrew Franklin'e, Valentina Zanca'ya ve Profile'a ve diğer yerlerde bu kitapları mümkün kılanlara ve medya tarafında Emily Hayward-Whitlock, kitabın düzeltisini beceriyle ve esprilerle yapan Juliana Froggatt ve resimleri bulan Lesley Hodgson'a çok teşekkürler. Özenli dizgi ve sayfa tasarımı için Jonathan Harley ve James Alexander'a da teşekkürler. Liveright'ın editörü Bob Weil, kadim bir geleneğin Amerika'daki taşıyıcılarındandır. Ona minnettarlığımı dile getirmeye sözcükler yetmez, Peter Miller'la Will Menaker'a da öyle. Inkwell'den George Lucas bana New York'ta çok iyi baktı.

Ailem *SPQR*'nin yazımı boyunca inanılmaz hoşgörülüydü: Robin Cormack, Zoe ve Raphael. Daha huzurlu günler -ve daha fazla boş zaman- umuduyla onlara teşekkürler ve sevgiler. Oluşma ve yazma süreci boyunca metinleri okuyan ve tavsiyelerde bulunan, beni besleyen ve sulayan Peter Stothard'a özellikle teşekkür ederim. Bu kitap ancak ona adanır. Her iki Peter'a da teşekkürler.

RESİM LİSTESİ

Kapaktaki çamaşırhane manzarası (VI, 8, 20) Pompeii'den, MS 1. Yüzyıl, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Napoli. Photo Dea/G. Nimatallah.

Görseller

1 "Cicero Catilina'yı Suçluyor", (1889), Cesare Maccari, Palazzo Madama, Roma. Photo © akg-images/Album/Oronoz.

2 "Cicero, Catilina'yı Suçluyor", (*y.* 1850), John Leech, Gilbert Abbott A. Beckett, *The Comic History of Rome*, (Bradbury and Evans, 1852). Photo © Posner Library/Carnegie Mellon.

3 Üstte: "Sabin Kadınlarına Tecavüz," N. Poussin, (1637–8), Louvre Müzesi, Paris. Photo © akg-images/Erich Lessing. Altta: "Sabinlere Tecavüz", P. Picasso, (1962), Pompidou Merkezi. Photo © Succession Picasso/DACS, Londra 2015/Courtesy akg-images.

4 "Tarquin ve Lucretia", Tiziano, (1571), Fitzwilliam Müzesi, Cambridge. Photo © Lebrecht Music and Arts Photo Library/Alamy.

5 "Ficoroni Cista", MÖ 4. yüzyıl, Villa Giulia Ulusal Etrüsk Müzesi, Roma. Photo (top) © akg-images/De Agostini Picture Lib./G. Nimatallah; (altta) © akg-images/Nimatallah.

6 Mezar resmi, MÖ 3. yüzyıl, Esquiline Tepesi'nden, Centrale Montemartini, Roma. Photo © Sanat Arşivi/Alamy.

7 François Mezarı'ndan Sahneler, Vulci, MÖ 4. yüzyıl, Torlonia Collection, Roma. Fotoğraf Soprintendenza per i Beni Archeologici dell'Etruria meridionale izniyle.

8 I. Punik Savaşı'dan gemi boynuzunun çıkarılışı, Sicilya açıkları. Photo © RPM Nautical Foundation.

9 Andrea Mantegna'nın "Sezar'ın Zaferleri" serisinin son tablosu, (1484–92) Hampton Court Palace, Londra. Photo Royal Collection Trust © Her Majesty Queen Elizabeth II, 2015/Bridgeman Images.

10 Marcus Aurelius Sütunu'nun bir bölümü, Roma. Photo © Realy Easy Star/Tullio Valente/Alamy.

11 Septimius Severus ve ailesini gösteren ahşap panel, MS 200 dolayları, Devlet Müzesi, Berlin. Photo © Neues Müzesi, Berlin.

12 Livia'nın Portresi, MÖ 1. yüzyıl, Louvre Müzesi, Paris. Photo © Interfoto/Alamy.

13 Gaius'un Nemi gemilerinden bronz donanım, MS 37–41, Roma Ulusal Müzesi, Palazzo Massimo all Terme. Photo © akg-images/ Mondadori Portfolio/Sergio Anelli.

14 Pompeii'deki evden (V, 2, 4), akşam yemeği resmi, Pompeii, MS 1. yüzyıl, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Napoli. Photo © akg-images/Erich Lessing.

15 "Yedi Bilge"den "Atinalı Solon" Ostia, MS 100 dolayları. Photo © Sanat Arşivi/Alamy.

16 Romalı köle tasması. MS 4. yüzyıl (?), Roma Ulusal Müzesi, Terme di Diocleziano. Photo © Photo Scala, Floransa, Ministero dei Beni e delle Attività Culturali izniyle çoğaltıldı.

17 Efendisinin köle kıza verdiği altın bilezik, MS 1. yüzyıl, Pompeii yakınlarındaki Moregine'den. A. Ambrosio ve diğerlerinden, *Storie da un'eruzione*, (Sergi Kataloğu, Napoli 2003, Electa) s. 470.

18 Pompeii'den çamaşırhane manzaraları, (VI, 8, 20), MS 1. yüzyıl, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Napoli. Photos © akg-images/Nimatallah ve Ulusal Arkeoloji Müzesi, Napoli.

19 Octavianus/Augustus'un Neptün olarak tasvir edildiği değerli taş, MÖ 1. yüzyıl sonu, Tunus'ta bulunduğu söyleniyor, bugün Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde. Photo © Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Massachusetts, USA/Anne and Blake Ireland Gallery, (Gallery 210A)/ Bridgeman Images.

20 "Great Cameo of France," 1. yüzyıl, Fransa Millî Kütüphanesi, Paris. Photo © akg-images/Album/Joseph Martin.

21 "Peutinger Haritası"nın bir bölümü, MS 3. yüzyıl, muhtemelen Roma modeline dayanıyor, Avusturya Millî Kütüphanesi, Viyana. Photo © akg-images.

Resimler

1	Tabularium, Roma. Photo copyright © Rome4all.	24
2	SPQR rögar kapağı (© rgbdave/Stockimo/Alamy) ve sokak çöp tenekesi (yazarın fotoğrafı).	25
3	"Cicero Catilina'yı Suçluyor"dan ayrıntı (1889), Cesare Maccari, Palazzo Madama, Roma. Photo © akg-images/ Album/Oronoz.	31
4	Oylamayı gösteren Roma gümüş sikkesi, MÖ 63: Solda © British Museum Mütevelli Heyeti; Sağda © Goldberg Coins & Collectibles Inc.	46
5.	Sikke basımını gösteren Roma mezar taşı, MS 4. yüzyıl, Museo Archeologico Nazionale d'Abruzzo, Chieti. Çoğaltma izni: Ministero per i Beni e le Attività Culturali/Alinari Archives, Floransa.	47
6	Macar göstericiler, 2012. Photo © Peter Kohalmi/AFP/ Getty Images	50
7	Kurt ve ikizler heykeli, Kapitolin Müzesi, Roma. Photo © Kapitolin Müzesi, Roma, İtalya/Bridgeman Images.	55
8	Titus Tatius'u ve iki Sabin kadının kaçırılmasını gösteren Roma gümüş sikkesi, MÖ 89. Photo © British Museum Mütevelli Heyeti.	61
9	Romulus ve Remus'u kurtla birlikte gösteren mozaik, Aldeborough. Photo © Leeds Museums and Art Galleries, (City Museum) UK/ Bridgeman Images.	66
10	Bolsena aynası, Roma Ulusal Müzesi. *Roma, Romolo, Remo*, (Roma sergi kataloğu, 2000), s. 233.	72
11	Dido'ya Aeneas'ı sarılırken gösteren mozaik, Low Ham Roma villasından. Photo © Somerset County Museum, Taunton Castle, UK/Bridgeman Images.	75
12	Etrürya'dan kül vazo, Villa Giulia Ulusal Etrüsk Müzesi, Roma. Photo © Photo Scala, Floransa – Ministero per i Beni e le Attività Culturali izniyle.	82
13	Roma Forumu'ndaki siyah taşın altındaki kalıntıların yeniden canlandırımı. C. Hülsen, *The Roman Forum*, (Loescher, 1906).	88

14 Roma Forumu'ndan yazılı sütun. Photo © DEA/A. Dagli Orti/De Agostini/Getty Images. 91
15 "Horatius Kardeşlerin Yemini" (1784), Jacques-Louis David, Louvre Müzesi, Paris. Photo © akg-images/De Agostini Picture Lib./G. Dagli Orti. 94
16 Satricum'dan eski bir yazıt. Fotoğraf Soprintendenza Speciale per i Beni Archeologici di Roma izniyle. 98
17 Roma Forumu'ndan Vesta Bakiresi heykelinin başı, Photo © Lanmas/Alamy. 103
18 Günümüze kadar ulaşan ilk Roma takvimi, MS 1. yüzyıl, Antium'dan, bugün Roma Ulusal Müzesi, Palazzo Massimo alle Terme'de. A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae* XIII. 2 (Libreria dello Stato, 1963), s. 8–9. 105
19 "Domitius Ahenobarbus Rölyefi"nden Roma nüfus sayımı, MS 2. yüzyıl sonu, Louvre Müzesi, Paris. Photo © akg-images/De Agostini Picture Lib./G. Dagli Orti. 107
20 Roma'daki tapınaktan toprak heykel parçaları, MÖ 6. yüzyıl, Kapitolin Müzesi, Roma. Photo © The Art Archive/Museo Capitolino Roma/Araldo De Luca. 111
21 Piacenza'dan bronz karaciğer, MÖ 3.-2. yüzyıl, Museo Civico, Piacenza. Photo © akg-images/De Agostini Picture Lib./A. De Gregorio. 112
22 Cloaca Maxima, Roma. Fotoğraf Soprintendenza Archeologica del Comune di Roma izniyle. 120
23 Roma gümüş sikkesi, MS 120'ler, Hadrianus'la Pudicitia'yı gösteriyor. Photo © British Museum Mütevelli Heyeti. 122
24 Castor ve Pollux Tapınağı, Roma Forumu. Photo © Gaertner/Alamy. 124
25 Scipio Barbatus lahiti, MÖ 3. yüzyıl, Vatikan Müzesi. Photo © akg-images/De Agostini Picture Library. 133
26 Cincinnatus Heykeli, E. Karkadoulias, (1982), Cincinnati. Photo © Thomas G. Fritsch. 140
27 Ara Pacis'ten Flaminler, Roma. Photo © De Agostini Picture Library/G. Dagli Orti/Bridgeman Images. 148

28 Servius Surları'nın çizimi, Roma, H. F. Helmolt, *The World's History*, Cilt IV, (Heinemann, 1902). Photo © The Print Collector/Print Collector/Getty Images. 156

29 Filleri gösteren MÖ 3. yüzyıl levhası, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia, Roma. Photo © DEA/G. Nimatallah/De Agostini/ Getty Images. 172

30 Pirus Büstü, MS 1. Yüzyıl (?), Papyri Villası'ndan, Herculaneum, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Napoli. Photo © DEA/A. Dagli Orti/De Agostini/Getty Images. 173

31 "Atilius Regulus ailesiyle vedalaşıp mutlak ölümle karşılaşmak üzere Kartaca yolculuğuna başlıyor," Sigismund Nappi, (1826), Pinacoteca di Brera, Milano. Photo © akg-images/De Agostini Picture Library. 174

32 Alçı kalıptan Polybius büstü, Ulusal Roma Uygarlığı Müzesi, Roma. Photo © akg-images/De Agostini Picture Library 185

33 MÖ 1. yüzyıldan gerçekçi büst, Altino Ulusal Arkeoloji Müzesi. Photo © akg-images/Cameraphoto. 204

34 Ana Tanrıça rahibinin mezar büstü, Kapitolin Müzesi, Roma. Photo © DEA/A. Dagli Orti/De Agostini/Getty Images. 206

35 Pompey Heykeli, Palazzo Spada, Roma. Photo © Galleria Spada, Rome, Italy/Mondadori Portfolio/Electa/Andrea Jemolo/ Bridgeman Images. 215

36 Gizli oyla seçim işlemlerini gösteren Roma gümüş sikkesi. Photo © akg-images/De Agostini Picture Lib./A. Rizzi. 224

37 "Cornelia, Gracchus Kardeşlerin annesi" (1785), Angelica Kauffman, Virginia Güzel Sanatlar Müzesi. Photo © akg-images. 231

38 Palazzo Barberini, Praeneste. Photo © Hemis/Alamy. 234

39 Praeneste'deki antik tapınağın yeniden canlandırımı (H. Kähler'den). Photo © DeAgostini/Getty Images 235

40 Sosyal Savaş'ta İtalyan müttefikler tarafından basılan gümüş sikke. Photo © British Museum Mütevelli Heyeti. 239

41 Sulla gümüş sikkesi, MÖ 84–83, Venüs başını ve zafer simgelerini gösteriyor. Photo © British Museum Mütevelli Heyeti. 242

42 Pompeii'deki resim "Spartaks," MÖ 1. yüzyıl başı. Photo © Jackie ve Bob Dunn www.pompeiiinpictures.com. Ministero dei Beni e delle Attività Culturali, Soprintendenza Speciale per i Beni Archeologici di Pompei, Ercolano e Stabia izniyle çoğaltıldı. 249

43. Mitridates'in başını gösteren gümüş sikke, Photo © akg-images/ Interfoto. 270

44 Pompey tiyatrosunun üç boyutlu canlandırımı, Martin Blazeby, King's College, Londra. King's College, Londra izniyle çoğaltıldı. 276

45 MÖ 19-4 döneminden Roma gümüş sikkesi Carrhae Muharebesi'nde kaptırılan Roma sancaklarının geri dönüşünü kutluyor. Photo © British Museum Mütevelli Heyeti. 280

46 Jül Sezar büstü, muhtemelen modern, British Museum. Photo © Planet News Archive/SSPL/Getty Images. 286

47 Deve ve aile üyelerini gösteren mezar taşı, MS 2. yüzyıl, Museo Civico di Sulmona. Photo © Museo della Diocesi-Valva Sulmona. 288

48 Brutus ve kurtuluş simgelerini gösteren Roma gümüş sikkesi, MÖ 43–42, Photo © Her Majesty Queen Elizabeth II, 2015/Bridgeman Images. 295

49 Roma duvar resmi ("Aldobrandini Düğünü"), MÖ 1. yüzyıl, Vatikan Müzesi. Photo © Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatican City/ Bridgeman Images. 304

50 Aurelius Hermia ve Aurelia Philematium'un Roma mezar taşı, MÖ 1. yüzyıl, British Museum. Photo © akg-images/Album/ Prisma. 312

51 Ostia'dan Romalı ebe kadın, Museo Ostiense. Photo © Sanat Arşivi/ Alamy. 315

52 Roma vajina spekulumu, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Napoli. Photo © akg-images/Mondadori Portfolio/Alfredo e Pio Foglia. 316

53 Griffinler Evi, MÖ 1. yüzyıl, Palatinus, Roma. Photo © Photo Scala, Florence, Ministero per i Beni e le Attività Culturali izniyle. 320

54 "Trajedi Şairinin Evi"nin planı, Pompeii. 322

55 Antikitera batığından heykel, Yunanistan, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Atina; Fotoğraf: R. Cormack, müzenin izniyle çoğaltıldı. 324
56 Grand Congloué, amfora kargosu. Photo © 2010 MIT. MIT Müzesi'nin izniyle. 327
57 "Laudatio Turiae" parçası, MÖ 1. yüzyıl, Roma Ulusal Müzesi, Terme di Diocleziano. Fotoğraf Soprintendenza Speciale per i Beni Archeologici di Roma izniyle. 344
58 Perugia'dan kurşun mermiler, MÖ 1. yüzyıl, Perugia Ulusal Arkeoloji Müzesi. L. Benedetti, *Glandes Perusinae: revision e aggiornamenti*, (Quasar, 2012). 345
59 Aktium Anıtı'ndan zafer sahnesi, MÖ 1. yüzyıl, Nicopolis. K. Zachos ve arkadaşları, *Nikopolis: Revealing the city of Augustus' Victory*, (FCMPA, 2008). 351
60 Marcus Billienus'un mezar taşı, MÖ 1. yüzyıl, Museo Civico di Vicenza, J. Callan çizdi. L. Keppie, *The Making of the Roman Army*, (Routledge, 2002), s. 114. 352
61 Solda, "Via Labicana Augustus", Roma Ulusal Müzesi, Palazzo Massimo alle Terme. Photo © DEA/A. Dagli Orti/De Agostini/Getty Images: Sağda, "Prima Porta Augustus", Vatikan Müzesi. Photo © Erin Babnik/Alamy. 354
62 Augustus Anıt Mezarı, Roma. Fotoğraf yazar tarafından çekildi. 361
63 Roma ve Augustus Tapınağı, Ankara. Photo © Vanni Arşivi/ Corbis 362
64 Yeniden canlandırım, Roma'daki Augustus Forumu, G. Rehlender. Photo © Falkensteinfoto/Alamy. 366
65 Ara Pacis, Roma'dan zafer alayı frizi ayrıntısı. Photo © akg-images/ Tristan Lafranchis. 379
66 Aile ağacı; Augustus'la Livia'nın aile ve torunlarının basitleştirilmiş versiyonu. 382
67 On dört imparator: Tiberius (© De Agostini/G. Nimatallah/Getty Images); Gaius (© Prisma Archivo/Alamy); Claudius (© Marie-Lan Nguyen); Nero (© Alfredo Dagli Orti/The Art Archive/Corbis); Vespasianus (© akg-images/Album/Prisma); Titus (© Anderson/ Alinari via Getty Images); Domitianus (© akg-images); Nerva

(© DEA/G. Dagli Orti/De Agostini/Getty Images); Traianus (© akgimages/Erich Lessing); Hadrianus (© Marie-Lan Nguyen); Antoninus Pius (© Bibi Saint-Pol); Marcus Aurelius (© DEA/G. Nimatallah/De Agostini/Getty Images); Lucius Verus (© The Art Archive/Alamy); Commodus (© Marie-Lan Nguyen). 388

68 Gaius Büstü, Ny Carlsberg Glyptotek, Kopenhag. Photo © Louis le Grand/Ny Carlsberg Glyptotek. 390

69 Claudius'un, Gaius büstünden uyarlanarak yapılmış büstü, Centrale Montemartini, Roma. Photo © Bill Storage/Kapitolin Müzesi, Centrale Montemartini. 395

70 Marcus Aurelius Sütunu'ndan sahne, MS 2. yüzyıl sonu. Photo © Piazza Colonna, Roma, İtalya/Alinari/Bridgeman Images. 402

71 Nero'nun Altın Evi'nden resim, Roma. Photo © Werner Forman/Universal Images Group/Getty Images. 405

72 Hadrianus'un villasının dekoratif havuzu ("Canopus"), Tibur, MS 120'ler–30'lar, Photo © Riccardo Sala/Alamy. 407

73 Hadrianus'un yaldızlı bronz başı, Velleia, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Parma. Photo © DEA/A. De Gregorio/De Agostini/Getty Images. 412

74 Antoninus Pius Sütunu'nun Antoninus ve Faustina'nın tanrılaştırılmasını gösteren kaidesi, MS 160'lar, Vatikan Müzesi. Photo © Vatikan Müzeleri ve Galerileri, Vatikan/Bridgeman Images. 433

75 Plinius'un villasının Karl Friedrich Schinkel tarafından yapılan yeniden canlandırımı (1841). Photo © akg-images. 437

76 Cezayir, Timgad kenti. Fotoğraf yazar tarafından çekildi. 438

77 "Tamam, Covdob", Simon James'in karikatürü. Simon James'in izniyle çoğaltıldı. 443

78 Iulia Felix *Praedia*'dan Forum sahnesi, *Antichità di Ercolano*, Cilt 3 (1762), Levha 43. 444

79 Roma, Capitol Tepesi'nin altındaki insula bloğu. Fotoğraf yazar tarafından çekildi. 445

80 Çocuk madenci Q. Artulus'un mezar taşı, MS 2. yüzyıl, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Madrid. Fotoğraf © Sebastià Giralt/Ulusal Arkeoloji Müzesi, Madrid izniyle. 449

81 Boyayıcı Caius Pupius Amicus'un mezar taşı, MS 1. yüzyıl, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Parma. Photo © Alinari Archives, Floransa. 450

82 Kümes hayvanı satıcısının tezgâhını gösteren mermer rölyef, 2. yüzyıl, Ostia, Museo Ostiense. Photo © Museo Ostiense, Ostia Antica, Roma, İtalya/Roger-Viollet, Paris/Bridgeman Images. 451

83 Eurysaces Mezarı, Roma, MÖ 1. yüzyıl. Photo © akg-images/ Bildarchiv Monheim/Schütze/Rodemann. 452

84 Roma barı, Pompeii. Photo © DeAgostini/Getty Images. 456

85 Pompeii, Salvius Barı'ndaki resmin 19. yüzyıl kopyası, Pompeii, E. Presuhn, Pompeii'den (Weigel, 1882). Photo © akg-images/ Florilegius. 457

86 Roma dışındaki mezardan oyun tahtası, MÖ 1. yüzyıl (?). Photo © British Museum Mütevelli Heyeti. 460

87 Yılan Tanrı Glykon heykeli, MS 2. yüzyıl, Ulusal Tarih ve Arkeoloji Müzesi, Constanta. Photo © akg-images/De Agostini Picture Lib./G. Dagli Orti. 479

88 Waldgirmes, Almanya'da bulunan bronz at başı, Photo © PA Images. 482

89 MS 113'te tamamlanan Traianus Sütunu'ndan sahne, Roma. Photo © DeAgostini/Getty Images. 483

90 Hadrianus Duvarı, Hexham, Northumberland yakınlarında, İngiltere. Fotoğraf yazar tarafından çekildi 485

91 Sebasteion, Afrodisias'tan panel, Augustus, "Victoria" ve mahkûmları gösteriyor, MS 1. yüzyıl, Afrodisias Müzesi. Fotoğraf yazar tarafından çekildi. New York Üniversitesi Afrodisias Kazıları'nın izniyle. 486

92 Neptün ve Minerva'ya adanan bir tapınağı kaydeden onarımdan geçmiş yazıt, MS 1. yüzyıl, Chichester. CSAD/RIB/The Haverfield Bequest izniyle. 493

93 Traianus'un firavun kılığında büstü, Dendera, Mısır. Photo © De Agostini Picture Library/Getty Images. 498

94 Sulis Minerva Tapınağı'nın cephesi, MS 2. Yüzyıl (?), Bath. Photo © Dünya Tarihi Arşivi/Alamy. 499

95 Pompeii'den Hint fil dişi heykelciği. Fotoğraf Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi'nin izniyle, 149425. 503

96 Pantheon, MS 2. yüzyıl, Roma. Photo © akg-images/ Andrea Jemolo. 504
97 Mons Claudianus sitesi, Mısır. Photo © rome101.com. 506
98 Roma'daki Monte Testaccio'nun havadan görüntüsü Photo © Sebastian Contreras Rodriguez. 508
99 Regina'nın mezar taşı, MS 2. yüzyıl, Arbeia Roman Fort and Museum. Photo © Tyne & Wear Archives & Museums/Bridgeman Images. 510
100 Titus Kemeri, 1. yüzyıl sonu, Roma. Photo © PhotoStock-Israel/ Alamy. 512
101 Boudicca Heykeli, T. Thorneycroft, 1850'ler–1902 Thames Rıhtımı, Londra. Photo © Chris Lawrence/Alamy. 515
102 Zoilos figürü ve Zoilos'un mezarındaki heykelin canlandırımı. Çizim: C. H. Hallett. R. R. R. Smith, *The Monument of C. Iulius Zoilos: Afrodisias I*, (Mainz 1994), Şekil 5. 524
103 Konstantin Kemeri, MS 315, Roma. Photo © Chris Selby/Alamy. 533

DİZİN

A

Abdera, Kuzey Yunanistan 194, 195, 198
Abderalılar 195
Aemilianus, Publius Cornelius Scipio 170, 172, 176, 185, 200, 209, 210, 211, 221, 225, 236, 250, 265, 418, 487, 546, 547, 549, 565
Aemilius Paullus, Lucius, 170, 176, 183, 185, 194, 196, 199, 201, 214, 418, 547
Aeneas 16, 27, 43, 56, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 110, 180, 193, 207, 210, 213, 215, 351, 354, 356, 369, 370, 376, 377, 420, 423, 470, 471, 481, 484, 540, 547, 548, 577
Africanus, Publius Cornelius Scipio 169, 170, 171, 175, 181, 182, 204, 212, 221, 277, 281, 564
Afrika 38, 39, 61, 67, 169, 170, 174, 175, 181, 182, 213, 265, 266, 267, 268, 272, 287, 300, 313, 317, 351, 365, 437, 504, 518, 521, 528
Afrodisias 486, 523, 525, 583
Afrodit Tapınağı 407
Agricola, Gnaeus Iulius 494, 495, 521
Agrippa, Marcus Vipsanius 348, 378, 379, 380, 504
Agrippina, Gaius'un annesi 390
Agrippina, Nero'nun annesi 37, 400, 401, 403, 414
Agrippina, Vipsania, Tiberius'un karısı 379
Aktium Muharebesi 347, 350, 351, 352
Alba Longa, Alba Tepeleri İtalya 58, 59, 77, 94, 110
Allia Muharebesi 158
Altın Ev 404, 407, 408, 556
Amulius, Alba Longa Kralı 58, 59
Ana Tanrıça 179, 206, 207, 455, 564, 579
Ancus Marcius 92, 95, 100, 563

Ankyra (modern Ankara) 360, 364
Antik Roma 16, 17, 19, 20, 21, 31, 32, 38, 40, 56, 60, 73, 83, 101, 102, 104, 131, 134, 160, 248, 275, 316, 362, 365, 437, 447, 516, 534, 536, 538, 557
Antik Yunan 67, 78, 143, 447, 500, 502, 535
Antikitera batığı 323, 553
Antinous 572
Antiokhos 169, 170, 176, 191, 194, 197, 200, 547, 546,
Antium 104, 105, 162, 543, 578
Antoninus Pius, İmparator 388, 401, 413, 433, 500, 572, 582
Antonius, Lucius 342, 345
Antonius, Marcus 29, 253, 290, 293, 305, 325, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 361, 364, 377, 378, 380, 396, 554, 568
Apollo Tapınağı 212
Appian Yolu 136, 248, 253, 409, 544
Appius Claudius (*decemvir*) 149
Appius Claudius Caecus 136, 140, 146
Arbeia 510, 584
Archias 240, 241, 540
Aristides, Publius Aelius 500, 572
Arminius 481, 512, 513
Arpinum 28, 319, 324, 566
Arpinumlu Romulus 54, 56, 541
Asculum 237, 250, 251, 298, 550
Asiaticus, Lucius Cornelius Scipio 170, 176, 191, 564
Astrampsychus Kehanetleri 465
Astura adası 313, 317, 318, 321
Asya 206, 263, 273, 278, 289, 307, 342, 369, 416, 503, 522, 535, 554, 557
Aşk Sanatı 63, 359
Atina 18, 22, 33, 67, 68, 78, 85, 88, 98, 112, 136, 150, 171, 188, 200, 202, 307, 313, 326, 357, 492, 553, 563, 581
Atticus, Titus Pomponius 39, 44, 69, 71, 258, 262, 275, 301, 311, 317, 331, 346, 540, 542, 545, 551, 552, 553, 554, 567
Augustus Forumu 569, 581
Augustus, İmparator 6, 76, 97, 101, 161, 240, 274, 275, 280, 305, 307, 309, 336, 340, 343, 349, 350, 353, 354, 355, 356, 357, 358,

359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 387, 389, 390, 391, 392, 394, 396, 397, 398, 406, 407, 408, 410, 412, 413, 414, 415, 416, 418, 420, 421, 423, 425, 428, 429, 430, 431, 432, 458, 461, 478, 480, 481, 482, 484, 486, 487, 490, 492, 504, 523, 524, 530, 531, 532, 542, 547, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 561, 568, 569, 576, 581, 583

Aventine Tepesi 59, 408

B

Balbus, Lucius Cornelius 374

Bar kültürü 455, 459

Barbatus, Lucius Cornelius Scipio 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 146, 148, 153, 158, 160, 167, 168, 169, 170, 175, 304, 334, 412, 450, 523, 544, 564, 578

Barış Sunağı 148, 379

Baş Praetor 131, 132, 544

Bath (Aquae Sulis) 463, 498, 499, 584

Bellum Catilinae 38, 62, 176, 267

Bergamalı Galen 439, 462, 539, 572

Bibulus, Marcus Calpurnius 282, 283, 289

Bira 492, 496

Bitinya, eyalet 425, 475, 478, 480, 487, 489, 520, 560, 566, 571

Boni, Giacomo 87, 88, 93, 95

Boşanma 302, 303, 314

Boudicca 511, 513, 514, 515, 516, 570, 584

Bovillae Muharebesi 218, 281, 567

Britanya 15, 19, 280, 284, 324, 367, 442, 463, 482, 484, 492, 493, 494, 495, 496, 498, 509, 510, 513, 514, 521, 522, 558, 561, 567, 569, 570

Brutus, Lucius Iunius 123, 126, 129, 132, 151

Brutus, Marcus Iunius 258, 294, 295, 305, 337, 338, 339, 341, 342, 353, 357, 361, 422, 423, 426, 477, 568, 580

Büyü 145, 467

Büyük İskender 157, 158, 161, 174, 176, 194, 201, 258, 270, 273, 275, 385, 392, 407, 429, 465, 477, 501, 563

C

Caedicius, Marcus 155
Caesar, Gaius Iulius 339, 387, 542, 548, 551, 553, 554, 559
Caesarion 339, 347
Caledonia 494
Caligula, İmparator 388, 390, 399, 401, 555, 569
Calpurnia 475, 478
Camillus, Marcus Furius 138, 154, 156, 370
Cannae Muharebesi 23, 175, 179, 180, 546
Capitol Tepesi 66, 87, 117, 118, 125, 224, 228, 242, 277, 338, 374, 393, 396, 445, 448, 582
Caracalla, İmparator 17, 67, 333, 527, 528, 529, 531, 562, 572
Carrhae Muharebesi 279, 280, 580
Carteia, İspanya 200, 547, 565
Cassius (Gaius Cassius Longinus) 337, 339, 341, 342, 361, 391, 422, 423, 426, 529, 547, 556, 557, 561, 568, 572
Catilina (Lucius Sergius Catilina) 21, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 66, 69, 87, 138, 176, 191, 218, 232, 240, 243, 246, 248, 299, 306, 320, 325, 370, 458, 535, 540, 550, 567, 575, 577
Catilina Tertibi 24, 40, 41, 176, 325, 370, 567
Cato, Genç (Marcus Porcius Cato, MÖ 1. yüzyıl) 279, 284, 288, 289, 290, 294, 298, 423, 547, 549, 551
Cato, Yaşlı (Marcus Porcius Cato, MÖ 3. ve 2. yüzyıllar) 204, 205, 207, 211, 212, 298, 548, 551
Catullus, Gaius Valerius 214, 218, 284, 305, 306, 551, 567
Caudine, Çatal Vadisi Savaşı 158, 160, 161, 564
Cenazeler 187, 298, 546
Centuria Meclisi 107, 136, 147, 190
Cermanya 374, 375, 480, 515, 555
Cermenler 392, 402

Chaerea, Cassius 391, 392, 394
Cicero, Marcus Tullius 5, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 63, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 79, 85, 87, 104, 107, 109, 110, 127, 129, 136, 142, 146, 149, 154, 191, 214, 218, 226, 227, 232, 233, 240, 241, 243, 244, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 264, 269, 270, 271, 272, 275, 279, 280, 281, 282, 283, 287, 288, 289, 293, 294, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 337, 338, 339, 341, 342, 346, 347, 355, 357, 370, 373, 408, 410, 424, 429, 441, 448, 451, 455, 477, 478, 487, 501, 523, 535, 539, 540, 541, 542, 545, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 558, 566, 567, 568, 569, 575, 577
Cicero, Quintus Tullius 301, 310, 311, 333
Cicero, Catilina'ya Karşı 27, 69, 191
Cincinnatus, Lucius Quinctius 140, 141, 578
Circus Maximus, Roma 118, 460, 462
Civilis, Iulius 513, 515, 554
civilitas 356, 376, 421
civis Romanus sum 137, 254
Claudius, İmparator 58, 67, 68, 114, 115, 136, 140, 146, 149, 157, 367, 380, 387, 388, 390, 393, 394, 395, 396, 397, 400, 401, 405, 409, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 429, 432, 433, 434, 455, 458, 469, 482, 483, 493, 505, 511, 513, 521, 522, 525, 542, 555, 556, 559, 568, 569, 581, 582
clementia 294, 299
Cloaca Maxima 119, 120, 543, 578
Clodia ("Lesbia") 305, 306, 307, 318, 552
Clodius (Publius Clodius Pulcher) 218, 281, 282,

283, 289, 305, 319, 323, 342, 375, 408, 422, 548, 551, 567
Cloelia 123
Cocles, Horatius 123
Collatinus, Lucius Tarquinius 121, 126, 132
Commodus 387, 388, 398, 401, 412, 420, 423, 528, 530, 556, 572, 582
Coriolanus, Gaius Marcius 141, 217, 501, 545
Cornelia 231, 579
Crassus, Marcus Licinius 26, 30, 36, 218, 278, 279, 291, 319, 325, 393, 548, 551, 566, 567
Cremutius Cordus, Aulus 423, 569
Cumhuriyet 32, 69, 93, 98, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 147, 149, 153, 157, 170, 187, 189, 191, 213, 219, 226, 242, 255, 256, 257, 264, 267, 274, 277, 278, 288, 292, 294, 295, 309, 319, 320, 323, 333, 334, 336, 341, 347, 356, 358, 361, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 374, 375, 378, 391, 393, 394, 397, 408, 421, 422, 423, 427, 431, 469, 477, 478, 479, 484, 487, 542, 544, 548, 550, 563,
Cytheris, Volumnia 305, 552

Ç

Çamaşırhane 326, 449, 454, 455, 460, 470, 471, 559
Çarmıha gerilme 119, 513, 517, 529, 569, 570
Çatal Vadisi Savaşı 158, 160, 161, 564
Çeyiz 299, 303, 316
Çocuk işçi 449
Çocuk gelinler 19, 312
Çocuklar 22, 59, 156, 231, 284, 300, 303, 316, 317, 339, 347, 351, 362, 363, 391, 395, 425, 439, 446, 449, 450, 466, 475, 500, 534

D

Daçya 483, 571
decemviri (On İki Levha Kanunları'nın yazımı) 149, 150
Delos 76, 235, 274, 542
Dendera 498, 583

Devlet Üzerine 57, 65, 541, 549, 567
dignitas 295
diktatörlük 246, 280, 293, 371
din 93, 102, 369, 370, 501, 520, 549
Dinî bayramlar 106, 202, 275, 429
Dio, Lucius Cassius 423, 424, 429, 529, 547, 557, 561, 572
Dido, Kartaca Kraliçesi 75, 76, 180, 210, 351, 376, 577
Dionysius 65, 77, 78, 89, 119, 330, 331, 541, 542, 547
Dolabella, Publius Cornelius 302, 303, 310, 313, 342, 346
Domitianus, İmparator 388, 399, 400, 401, 403, 406, 414, 415, 418, 424, 425, 426, 427, 494, 556, 557, 571, 582
Druidler 284, 489, 551
Drusilla, Gaius'un kız kardeşi 396, 429
Drusus, Livia'nın oğlu 351, 378
Drusus, Marcus Livius (MS 91'de suikasta uğradı) 237, 325

E

Ebeler 314, 450
Eclogues 343, 568
Egnatius 65, 73, 541,
Egnatius Metellus 305, 306, 552
Egnatius Rufus, Marcus 375, 555
Ekonomi 45, 46, 96, 152, 178, 193, 199, 212, 222, 304, 325, 397, 442, 508, 537, 538, 546
Ennius, Quintus 170, 172, 176, 182, 541, 546, 564
Ermenistan 194, 346, 347, 349, 485
Etrürya 100, 112, 113, 114, 118, 221, 222, 543, 577
Etrüskler 110, 111, 113, 114, 123, 159
Eurysaces, Marcus Vergilius 451, 452, 558, 583
Evander, Kral 78
Evlat edinme 417, 419, 420, 425, 528, 531
Evlilik 62, 150, 151, 201, 299, 303, 304, 308, 309, 310, 311, 312, 356, 389, 391, 418, 466, 552, 569
Ezop Masalları 467

F

Fabius Maximus Verrucosus 181, 182, 281
Fables 559
Falcılık 465
Fannia 427, 557

Farnakes, VI. Mitridates'in oğlu 287, 290
Farsalus Muharebesi 287, 293, 300
Faun Evi 407
Felicitas 519
"Ficoroni Cista" 575
Fidenae 82, 84, 298, 542
Filippi Savaşı 568
Fishbourne Roma Sarayı 493
Flamininus, Titus Quinctius 431
Forum 34, 53, 66, 69, 70, 74, 81, 83, 84, 87, 88, 91, 92, 99, 100, 103, 117, 118, 125, 127, 132, 135, 147, 150, 162, 178, 185, 187, 212, 230, 231, 233, 243, 282, 318, 334, 338, 339, 355, 359, 366, 369, 370, 376, 379, 395, 396, 430, 444, 460, 462, 469, 481, 542, 543, 544, 578, 582
François Mezarı 115, 543, 575
Fregellae, İtalya 234, 236, 549, 565
Fronto, Marcus Cornelius 411, 441, 556, 558, 572
Frugi, Lucius Calpurnius Piso 229, 549
Fulvia, Marcus Antonius'un karısı 30, 342, 344, 345, 350

G

Gaius, İmparator ("Caligula") 387, 388, 389, 390, 391, 392, 395, 396, 397, 399, 401, 402, 403, 423, 429, 543, 548, 549, 550, 551, 555, 565, 569, 581
Gaius suikastı 555
Galba, İmparator 211, 388, 419, 556
Galya 18, 34, 114, 180, 209, 214, 215, 218, 249, 279, 283, 284, 285, 286, 326, 332, 418, 496, 497, 518, 521, 567
Galyalılar 34, 154, 155, 156, 157, 166, 183, 203, 522
Geta, Publius Septimius 528, 572
Gibbon, Edward 16, 17, 401, 402, 406, 529, 534, 538
gladyatör gösterileri 355, 365
Gladyatörler 16, 22, 249, 413, 500, 532
Glykon, (Yılan Tanrı) 479, 583
Gracchus, Gaius Sempronius 216, 221, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 236, 244, 245, 246, 247, 250, 257, 259, 260, 263, 267, 278, 281, 291, 292, 298, 334, 365, 373, 441,

445, 548, 549, 550, 565, 579
Gracchus, Tiberius Sempronius 216, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 236, 244, 245, 246, 247, 250, 257, 259, 260, 263, 267, 278, 281, 291, 292, 298, 334, 365, 373, 441, 445, 548, 549, 550, 565, 579
Greko-Romen mitoloji 358
Gri granit 505, 506, 562
Griffinler Evi 320, 580

H

Hadrianus Duvarı 484, 485, 487, 490, 509, 561, 572, 583
Hadrianus, İmparator 67, 122, 334, 367, 401, 402, 403, 405, 407, 411, 412, 419, 420, 422, 430, 483, 484, 485, 487, 490, 492, 504, 505, 506, 509, 533, 534, 556, 561, 571, 572, 578, 582, 583
Hadrianus'un Pantheon'u 367, 504
haklı savaş 62
Halikarnaslı Dionysius 65, 77
Halkın tribünü (*tribuni plebis*) 147, 216, 222, 225, 246,
hamamlar 171, 408, 495
Hannibal 23, 27, 39, 99, 157, 169, 170, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 196, 212, 217, 221, 480, 564
hastalık 33, 439, 462, 500
hayvanlar 82, 202, 518, 519
Helvidius Priscus 427, 428, 557
Herculaneum 16, 173, 320, 446, 464, 539, 553, 559, 571, 579
Hindistan 158, 363, 502, 503, 507, 562
Horatius, (Quintus Horatius Flaccus) 65, 73, 94, 123, 216, 278, 355, 499, 541, 551, 561, 568, 578
Hristiyanlık 430, 477, 517, 519, 520
hukuk 24, 142, 166, 188, 257, 261, 305, 308, 409, 410, 434, 464, 465, 466, 471
Hüzün Şiirleri 376

I

Iuvenalis, (Decimus Iunius Iuvenalis) 69, 334, 438, 439, 440, 441, 447, 455,

458, 527, 540, 549, 558, 559, 571
Iulia, Jül Sezar'ın kızı 309, 310, 313

İ

İlhak 155, 164, 195, 196, 255, 482
imagines, (balmumu masklar) 323
imparatorluk 15, 58, 193, 197, 255, 257, 274, 319, 340, 356, 359, 361, 364, 366, 377, 378, 379, 381, 388, 389, 391, 397, 398, 399, 400, 403, 404, 406, 407, 411, 412, 413, 414, 416, 417, 420, 427, 428, 429, 430, 431, 434, 435, 437, 439, 466, 467, 475, 479, 480, 481, 484, 487, 488, 489, 493, 494, 497, 500, 505, 506, 515, 516, 520, 521, 523, 525, 530, 531, 532, 533, 535, 556
imperium 197, 255, 356, 554
insan kurban etme 512
interrex ("naip") 96, 99
İskenderiye, Mısır 33, 197, 290, 291, 292, 346, 347, 348, 349, 554
İspanya 21, 67, 170, 176, 181, 196, 197, 200, 221, 225, 265, 272, 285, 287, 289, 291, 326, 357, 418, 449, 489, 508, 521, 565

J

Josephus, Titus Flavius 389, 391, 394, 395, 514, 555, 570, 571
Juba, Afrika Prensi 61, 541
Jül Sezar 15, 18, 26, 35, 38, 40, 48, 61, 65, 74, 103, 123, 161, 214, 215, 216, 218, 245, 253, 256, 268, 274, 275, 278, 281, 282, 286, 290, 291, 295, 299, 314, 326, 332, 336, 342, 347, 357, 358, 366, 368, 369, 374, 387, 392, 397, 400, 423, 429, 431, 432, 482, 487, 501, 522, 523, 535, 548, 551, 558, 580
Jüpiter Tapınağı 44, 53, 69, 87, 102, 118, 125, 131, 242, 244, 277, 293, 365, 393, 448
Jüri 218, 241, 261, 262, 263, 264

K

Kadınlar 36, 37, 60, 61, 62, 63, 64, 70, 74, 103, 120, 121, 122, 145, 169, 188, 200,

202, 207, 250, 251, 254, 281, 284, 297, 299, 301, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 312, 313, 314, 316, 329, 339, 363, 377, 378, 395, 428, 437, 446, 450, 461, 465, 466, 501, 514, 541, 552
Kardeş katli 66, 354
Kartaca 39, 75, 76, 169, 170, 172, 174, 175, 176, 180, 181, 186, 201, 209, 210, 212, 213, 221, 225, 230, 250, 257, 265, 292, 298, 351, 377, 418, 487, 516, 520, 548, 565, 572, 579
Kibele 206
Kilikya 257, 258, 275, 283, 299, 300, 310, 328, 331, 477, 567
Kıbrıs 194, 258, 338
Kleopatra, VII. Mısır Kraliçesi 290, 292, 339, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 364, 377, 514, 554, 568
Knidos 407, 410
Kölelik 19, 68, 248, 330, 495
Kolezyum, Roma 214, 231, 276, 334, 398, 413, 447, 462, 532, 533, 534, 556, 571
Koloniler (*coloniae*) 165, 166
Konstantin, İmparator 17, 32, 532, 533, 534, 562
Konstantin Kemeri 533, 562
Konsüllük 28, 36, 131, 170, 217, 246, 266, 368
Korint 100, 175, 186, 210, 211, 212, 213, 253, 487, 516, 548, 565
Korint bronzu 211, 548
Korsanlar 271, 523
Köle ticareti 235
Köylü çiftçiler 221, 442
Kudüs 273, 414, 511, 567, 570
Kumar 433, 458
Kültürel çeşitlilik 479, 502

L

Laenas, Gaius Popilius 197, 547
Latin hakları 165
Latin Savaşı 158, 162, 563
Lepidus, Marcus Aemilius 338, 341, 343, 346, 568
Lesbia 214, 218, 306
Libertas 37, 129, 543
Livia 97, 305, 351, 356, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 390, 394, 409, 414, 415, 418, 429, 432, 552, 555, 556, 557, 568, 569, 576, 581

Livius, (Titus Livius) 43, 53, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 73, 74, 77, 92, 96, 97, 98, 109, 121, 123, 126, 128, 131, 132, 138, 139, 143, 145, 147, 150, 152, 155, 158, 160, 161, 162, 164, 168, 171, 177, 180, 181, 182, 184, 186, 206, 237, 281, 325, 423, 540, 541, 543, 544, 545, 546, 547, 557, 564, 568
Lollius Urbicus, Quintus 509, 521
Lucanus 423, 557, 570
Lucceius, Lucius 40, 52, 540
Lucius Cornelius Scipio 133, 170
Lucius Verus 388, 401, 440, 572, 582
Lucretia 22, 93, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 132, 149, 150, 151, 308, 543, 575
Lucretius 298, 567
Lukianos, hicivci 479, 480, 490, 560, 572
Lupercalia festivali 103, 293

M

Maccari, Cesare 31, 32, 33, 34, 41, 49, 575, 577
Macrinus, Marcus Opellius 529, 531
Makedonya 158, 161, 176, 179, 194, 196, 275, 542, 565
Marcus Aurelius, İmparator 387, 388, 399, 401, 402, 411, 412, 418, 420, 440, 441, 480, 486, 528, 533, 534, 572, 576, 582
Marcus Aurelius Sütunu 486, 576, 582
Marcellus Tiyatrosu 366
Marius, Gaius 256, 257, 266, 267, 268, 269, 277, 370, 484, 550, 551, 566
Martialis, (Marcus Valerius Martialis) 122, 543
Mastarna 115, 116
Metellus, Quintus Caecilius, 266, 278
Metellus Scipio, (Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio Nasica) 290, 294, 305, 306, 552
Mezopotamya 483, 535
milisler 115, 265
Mitridates VI., Pontus Kralı 214, 241, 242, 243, 244, 269, 270, 271, 272, 273, 279, 283, 287, 290, 321, 475, 478, 566, 567, 580

Mısır 33, 38, 41, 161, 194, 197, 219, 275, 287, 289, 290, 292, 346, 347, 348, 350, 353, 363, 364, 367, 407, 417, 464, 498, 504, 505, 507, 519, 568, 583, 584
Mons Claudianus, ("Claudius Dağı") 505, 506, 562, 584
Monte Testaccio, ("Kırık Çömlek Dağı") 507, 508, 562, 584
Mummius Achaicus, Lucius 210

N

Nero, İmparator 37, 243, 330, 334, 358, 380, 387, 388, 397, 398, 399, 400, 401, 404, 405, 406, 407, 408, 413, 414, 416, 417, 418, 419, 422, 423, 429, 430, 432, 469, 486, 489, 518, 528, 530, 542, 555, 556, 569, 570, 581, 582
Nerva, İmparator 224, 387, 388, 401, 418, 419, 420, 424, 426, 557, 571, 582
Numa Pompilius, Roma Kralı 92, 95, 101, 104
Numitor, Alba Longa Kralı 58, 59

O

Octavia 345, 347
Octavianus 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 368, 554, 568, 576
On İki Levha Kanunları 139, 142, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 168, 261, 545, 563
Opimius, Lucius 232, 233, 236, 267, 441
optimates 227, 256
Ostia, Roma limanı 92, 315, 447, 451, 455, 471, 473, 558, 559, 576, 580, 583
Osk dili 172, 212, 239, 249
Osklar 85,
Otho, Marcus Salvius 388, 489, 561
Ovidius (Publius Ovidius Naso) 63, 359, 376, 541, 568, 569

Ö

özgürlük 15, 128, 129, 150, 189, 216, 220, 249, 289, 295, 338, 374, 401, 422, 428, 544
ölüm listeleri 244, 253, 340, 341, 554, 566
özel ordu 26, 244, 256, 340, 370, 550

P

Palatino Tepesi 59, 69, 80, 81, 82, 84, 87, 179, 282, 306, 307, 318, 320, 321, 324, 325, 327, 356, 391, 392, 396, 407, 408, 409, 422, 430, 437
Pantheon, Roma 334, 367, 504, 505, 506, 562, 572, 584
Part İmparatorluğu 279, 291
Partlar 238, 280, 339, 363, 460, 535
Patriciler 155
Pausanias 501, 572
Periegesis 501
Perpetua, Vibia 518, 519, 520, 562, 572
Perseus, Makedonya Kralı 176, 185, 194, 196, 199, 201, 537, 564, 565
Perusia 342, 380, 568
Peticius, Gaius 287, 288, 551
Petronius, (Gaius Petronius Arbiter) 334, 441, 442, 453, 570
Pictor, Quintus Fabius 98, 138, 139, 171, 543, 544
pileus 295
Pirus zaferi 174
Pisagor 104, 465, 543, 563
Plautus, (Titus Maccius Plautus) 171, 197, 202, 203, 545, 547, 564
Plebler 222, 224, 228, 247, 564
Plinius, Genç (Gaius Plinius Caecilius Secundus) 119, 123, 273, 285, 319, 380, 570, 571, 582
Plinius, Yaşlı (Gaius Plinius Secundus) 418, 419, 420, 424, 425, 426, 427, 428, 436, 437, 458, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 487, 490, 491, 492, 495, 507, 517, 518, 520, 523, 543, 548, 558, 560, 570, 571, 582
Plutarkhos, (Lucius Mestrius Plutarchus) 230, 349, 500, 501, 541, 542, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 554, 571
Pollio, Gaius Asinius 286
Polybius 154, 172, 173, 178, 179, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 196, 199, 204, 211, 213, 282, 298, 300, 384, 418, 502, 523, 540, 544, 546, 547, 548, 565, 579

Pompeii 85, 111, 212, 237, 241, 249, 251, 268, 294, 320, 322, 406, 407, 444, 446, 454, 455, 456, 457, 458, 461, 470, 502, 503, 550, 553, 558, 559, 571, 575, 576, 580, 581, 583, 584
Pompey, Büyük (Gnaeus Pompeius Magnus) 214, 215, 218, 219, 220, 235, 256, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 294, 300, 301, 302, 309, 310, 311, 313, 319, 321, 325, 328, 338, 340, 344, 346, 364, 373, 384, 393, 423, 478, 484, 486, 542, 548, 551, 557, 566, 567, 568, 579, 580
Pompey, Sextus (Büyük Pompey'in oğlu) 291, 346
Pompey Tiyatrosu 338, 486, 567, 580
Pomponia, Atticus'un kız kardeşi 311, 552
Poppaea Sabina, Nero'nun karısı 429
populares 227, 256
Porsenna, Lars, Clusium Kralı 123, 124, 543
Praeneste, Tanrıça Fortuna Tapınağı 86, 234, 235, 549, 579
Praetorian Muhafızları 371, 391, 392, 393, 416, 417, 528, 529
praetorlar 136
procurator 488, 489, 90, 518
Propertius 154, 545, 568
publicani 263, 328, 488, 550
Publicola, Publius Valerius 98, 128
Publilia 302, 303, 311, 313, 552, 568
pudicitia, ("iffet") 121, 122
Punik Savaşı, I. 174, 181, 186, 193, 199, 564, 575
Punik Savaşı, II. 175, 176, 179, 180, 183, 200, 201, 206, 245, 257
Punik Savaşı III. 175, 565

Q

Quadratilla, Ummidia 436, 458
quaestor 32, 246

R

Regina ("Kraliçe"), Barates'in kızı 510, 584

Remus 22, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 72, 73, 74, 77, 86, 87, 88, 102, 110, 214, 216, 228, 238, 541, 544, 577
Roma Forumu 24, 77, 87, 92, 124, 334, 274, 512, 533, 577, 578
Romalılar 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 32, 33, 37, 53, 54, 56, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 86, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 110, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 127, 128, 132, 134, 135, 136, 137, 139, 141, 142, 149, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 186, 189, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 212, 213, 215, 217, 219, 220, 222, 225, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 259, 262, 263, 265, 267, 269, 271, 273, 279, 280, 283, 284, 285, 294, 297, 299, 302, 305, 308, 310, 314, 316, 319, 321, 328, 330, 334, 336, 338, 345, 349, 350, 356, 362, 365, 369, 381, 384, 389, 390, 397, 398, 403, 408, 415, 419, 423, 430, 435, 438, 440, 442, 447, 450, 455, 456, 460, 462, 479, 480, 481, 484, 489, 490, 491, 492, 494, 496, 500, 501, 504, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 518, 519, 520, 522, 527, 528, 529, 534, 535, 536, 546, 548, 555, 558, 559
Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi 16, 401, 538
Roma işgali 443
Roma ve Augustus Tapınağı 362, 581
Roma yangını 570
Romalılaştırılma 171
Romana princeps 378
Romulus ve Remus 22, 54, 55, 56, 58, 59, 64, 65, 66, 72,

74, 77, 86, 87, 88, 110, 214, 215, 238, 541, 577
Romulus'un ölümü 73
Rubicon Nehri 286

S

Sabinler 53, 60, 61, 63, 64, 74, 81, 85, 86, 100, 110, 119, 202, 304, 541, 575, 577
Sakız Adası 66, 542
Sallust 38, 39, 42, 43, 44, 48, 62, 176, 213, 216, 264, 265, 266, 267, 306, 321, 516, 540, 541, 550, 567
Samnitler 85, 134, 138, 158, 159, 160
Samnit Savaşları 158, 159, 161, 564
Samoslu Duris 159
Sardinya 175, 197, 228, 257, 259
Satürn Tapınağı 178
Satyricon 334, 441, 453
Scipio Nasica, Publius 192, 224, 225, 226, 232, 547
Scipio Nasica Serapio, Publius Cornelius, Tiberius 224
seçimler 190, 192, 267, 341, 355, 372, 375
senato 26, 96, 97, 99, 136, 182, 188, 200, 210, 217, 218, 223, 226, 230, 232, 237, 242, 244, 272, 278, 282, 285, 291, 292, 293, 335, 339, 340, 356, 366, 368, 369, 373, 389, 393, 395, 405, 414, 418, 422, 428, 429, 469, 522, 532
senatörler 15, 35, 50, 56, 74, 216, 220, 242, 262, 263, 264, 320, 338, 392, 427, 433, 450, 531
Seneca, Lucius Annaeus 432, 553, 554, 569, 570
Septimius Severus, İmparator 67, 521, 522, 528, 531, 562, 572, 576
Septimontium, ("Yedi Tepe") 80, 81, 86, 542
Servius Surları, Roma 118, 156, 579
Servius Tullius, Roma Kralı 92, 95, 97, 100, 101, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 118, 129, 136, 141, 340, 563
Sestius, Publius ve ailesi 325, 326, 553
Sezar suikastı 253, 257, 295, 391, 568,
Sicilya 85, 119, 139, 171, 175, 197, 204, 228, 253, 254, 255, 292, 307, 550, 576

siyah taş 87, 88, 91, 542, 572
Sınıf Çatışmaları 146, 151, 167, 189, 216, 220, 247, 563
Sosyal Savaş 217, 234, 235, 239, 240, 242, 244, 248, 250, 251, 258, 262, 287, 344, 527, 549, 550, 579
Spartaküs 23, 217, 221, 241, 248, 249, 250, 253, 254, 255, 278, 331, 548, 550, 566
Sparta, nüfus 98, 431
Strabon 482, 483, 551, 561, 569
Suetonius 352, 359, 366, 370, 375, 378, 380, 394, 396, 400, 404, 405, 432, 458, 547, 552, 554, 555, 556, 557, 559, 561, 572
Sulis Minevra Tapınağı 498, 583
Sulla Felix, Lucius Cornelius 241, 251
Sulla, Publius 217, 218, 221, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 256, 257, 264, 268, 269, 270, 271, 272, 275, 277, 282, 285, 289, 291, 309, 325, 327, 334, 340, 370, 484, 550, 566, 580

Ş

Şamlı Nikolaus 337

T

Tacitus, Publius Cornelius 19, 203, 400, 403, 404, 416, 417, 419, 421, 422, 423, 426, 428, 432, 494, 495, 496, 497, 514, 515, 516, 535, 554, 556, 557, 559, 571
Takvim 104, 292
Tanaquil, Tarquinius Priscus'un karısı 97, 110, 114
Tanrıça Concordia 35, 233
Tanrıça Vesta Tapınağı 77, 103
Tanrılaştırma 429
Tarquinius Priscus, ("Yaşlı Tarquinius") 92, 97, 100, 109, 113, 114, 563
Tarquinius, Sextus, 92, 93, 94, 95, 97, 100, 109, 110, 113, 114, 116, 120, 121, 123, 124, 126, 132, 149, 295, 339, 563
Tarquinius Superbus, ("Gururlu Tarquinius") 92, 94, 100, 109, 123, 126, 563
Tecavüz 55, 62, 119, 120, 123, 137, 202, 261, 303, 437, 513
Teos, Türkiye 102, 194, 195, 198, 321, 543, 547
Teos heyeti 321
Terentia, Cicero'nun ilk karısı 302, 303, 305, 310, 311,

312, 319, 326, 552, 566, 568
Terentius, (Publius Terentius Afer) 171, 172, 202, 552, 564
Teutoburg Ormanı Savaşı 48
Thames Rıhtımı 515, 584
Thrasea Paetus, Publius Clodius 427, 428, 429, 570
Tiberius Claudius 380, 493, 513, 521
Tiberius, İmparator 216, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 236, 247, 250, 267, 291, 358, 378, 379, 380, 381, 384, 387, 388, 390, 398, 399, 400, 401, 405, 412, 414, 418, 419, 421, 423, 431, 455, 467, 488, 493, 513, 521, 525, 530, 548, 549, 556, 561, 565, 569, 581
Tiberius Sempronius 216
Ticaret 112, 118, 200, 235, 287, 288, 323, 326, 329, 446, 451, 502, 503, 507, 508, 510, 559, 562
Tiddis, Cezayir 509
Timgad, Cezayir 437, 438, 460, 461, 557, 558, 582
Tiridates, Ermenistan Kralı 485, 570
Tiro, (Cicero'nun köle sekreteri; daha sonra Marcus Tullius Tiro) 332, 333, 553, 569
Titus, İmparator 39, 43, 61, 64, 100, 114, 171, 175, 289, 298, 319, 388, 389, 412, 413, 414, 431, 511, 512, 540, 556, 571, 577, 582, 584
Titus Kemeri 319, 584
Titus Tatius 61, 64, 100, 577
Togidubnus 493, 497, 513, 521
"Trajedi Şairinin Evi" 580
Traianus, İmparator 67, 367, 400, 401, 403, 405, 412, 418, 419, 420, 424, 425, 426, 428, 441, 475, 476, 477, 478, 479, 483, 486, 487, 489, 491, 498, 517, 518, 521, 533, 534, 560, 571, 582, 583
Traianus Sütunu 486, 583
Trimalchio 334, 441, 452, 459, 468
Troya Savaşı 27, 115, 154, 171, 210, 213
Tullia, Cicero'yla Terentia'nın kızı 50, 302, 303, 309, 310, 311,

313, 314, 317, 318, 429, 552, 568

U

Uyum Tapınağı 35, 233, 549

Ü

Üçlü Çete 218, 278, 299, 309, 321, 393, 548, 567

V

Varus, Publius Quinctilius 480, 481, 513
Veii 114, 138, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 408, 519, 545, 563
Vercingetorix 290
Vergilius 16, 43, 75, 76, 180, 193, 210, 213, 271, 343, 350, 351, 355, 369, 370, 376, 377, 451, 470, 481, 540, 548, 551, 568
Verres, Gaius 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 264, 269, 282, 307, 308, 487, 550, 552, 566
Vespasianus, İmparator 388, 399, 404, 405, 413, 414, 417, 423, 427, 428, 432, 454, 456, 511, 512, 514, 556, 557, 570, 582
Vesta Bakireleri 103, 104, 117, 146, 156, 180, 207, 309, 576
Vesta Tapınağı 77, 103
Veto hakkı 223, 247,
Via Appia 136
Vindolanda, Britanya 490, 491, 502, 561, 571
Virginia 149, 150, 151, 579
virtus 134, 135, 169, 182, 276, 525
Vivenna kardeşler, Aulus ve Caelius 116
Vulci, Etrürya 95, 115, 116, 575

W

Waldgirmes, Almanya 481, 482, 492, 561, 583

Y

Yabancıyla evlenme (*conubium*) 62
Yahudi isyanı 513
Yahudilik 430, 519
Yahudiye 194, 273, 319, 504, 513, 519, 520, 569
Yaşam süresi 134, 316
Yedi Bilge Barı 559
"yiyecek ve eğlence" (*panem et circenses*) 228, 441, 549, 558

Yoksullar 48, 222, 226, 227, 228, 438, 440, 468, 557
Yoksulluk 445, 520
Yugurta, Kuzey Afrika Kralı 213, 264, 265, 266, 267, 268, 516, 566
Yunan kültürü 203, 204, 322, 412, 499
Yunanistan 37, 39, 85, 112, 158, 165, 173, 176, 185, 194, 202, 210, 211, 213, 219, 229, 249, 287, 289, 300, 301, 311, 322, 342, 345, 347, 348, 492, 501, 502, 567
Yurttaşlık 15, 17, 45, 50, 137, 165, 166, 190, 201, 220, 234, 235, 237, 241, 297, 521, 527, 528, 529, 535, 550, 566, 572

Z

Zafer alayı 301, 347, 349, 374, 399, 451, 567, 581
Zama Muharebesi 170, 212, 564
Zar oyunları 458, 459
Zoilos, Gaius Julius 32, 523, 524, 525, 562, 584

MARY BEARD yaşayan en özgün ve tanınmış Antikite tarihçilerindendir. Cambridge Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Profesör Mary Beard, aynı zamanda Newnham Koleji, British Academy ve American Academy of Arts and Sciences bilim kurulu üyesidir. *Times Literary Supplement* dergisinin Antikite editörlüğünü yürüten ve BBC2 kanalında kendi programını yapan yazarın diğer kitaplarından bazıları şunlardır: *The Colosseum;The Roman Triumph*; *Pompeii: The Life of a Roman Town* (Wolfson History Ödülü, 2008); *Confronting the Classics* (National Book Critics Circle Ödülü); *Women & Power: A Manifesto*.

Yazar Fotoğrafı: © Caterina Turroni ve Lion TV
Arka Kapak Görseli: Fresco, Domus Transitoria: Palatine, Roma © Pedro José Pérez/istock
Ön Kulak Görseli: Fresco, Sallust'un Evi, Pompeii, İtalya © snem/istock
Diğer Görseller: © istock
Kapak Tasarımı: Peter Dyer

"Romulus ve Remus kuruluş efsanesinden İmparator Caracalla'nın özgür Roma yurttaşlarına... *Surlar*'ın binyıllık tarihi."

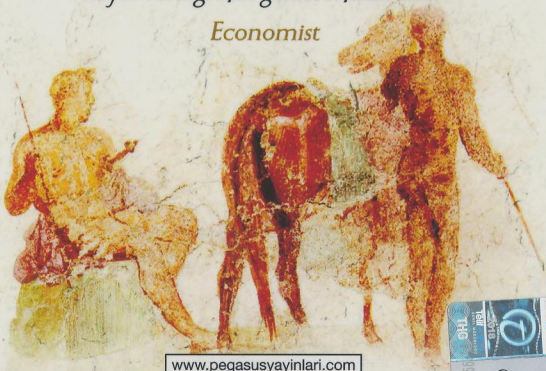
Antik Roma, modern dünyanın sağladığı olanaklarla düşünüldüğünde bile görkemli bir kentti: İspanya'dan Suriye'ye uzanan bir imparatorluğun güç merkezi; bir milyondan fazla insanın yaşadığı, genişleyen bir imparatorluğun metropolü; "lüks ve pisliğin, özgürlük ve sömürünün, kente ait olmanın yarattığı gurur ile kanlı iç savaşın birbirinden ayrılmadığı" dayatmacı bir kent...

Öte yandan İtalya'nın ortasında sıradan bir köy olmanın ötesine geçmeyen bir bölge, üç kıtaya uzanan uçsuz bucaksız bir alana hükmeden; iktidar, yurttaşlık, savaş, imparatorluk, lüks ve güzellik gibi temel kavramlarımıza biçim veren bu denli baskın bir güce nasıl ve neden dönüşebilmişti? Bu değersiz köyün alamet-i farikası neydi ve nasıl olmuştu da bu alamet açığa çıkmıştı? Romalılar kendileri ve başarıları konusunda ne düşünüyordu? Ve bizim için neden hâlâ bu kadar önemliler?

Binyıllık tarihi kapsayan ve esaretten cesarete Roma kültürünün temellerini anlaşılır kılan; ayrıca demokrasiyi, göç olgusunu, dinî mücadeleleri, toplumsal hareketliliği ve sömürüyü, genişleyen imparatorluk bağlamında sorgulayan *SPQR*; Cicero, Jül Sezar, Kleopatra, Augustus ve Nero gibi Roma'yı Roma yapan karakterlerden kadınlara, kölelere, azat edilmişlere, suikastçılara ve hiçbir zaman kazanan tarafta olmayan geleneksel tarihin göz ardı ettiği Roma'ya kadar *Surlar*'ın tarihinin izini sürüyor.

"Bu kitabı, kadim zamanları bugüne taşıyan samimi detaylara hayat verdiği için göklere çıkarmalı."

Economist

www.pegasusyayinlari.com

ISBN: 978-605-299-389-7